ФС
ТЗ(4Укр)
469

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
1917—1923 рр.

I. ТОМ.

ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

УЖГОРОД 1932 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В 48797-1

Т3(4УКР)6
57

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

1917—1923. рр.

ТОМ. І.

Доба Центральної Ради

21909/1

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

УЖГОРОД, 1932.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ТВ АЗУБ 612.01

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ.

ДРУКОВАНО В ДРУКАРНІ „СВОБОДА“ В УЖГОРОДІ.

НАКЛАДОМ ДРА ОСИПА ЦЮПКИ

Ціна: 2·25 ам. дол.; в Америці з пересилкою 4 ам. дол.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ПЕРЕДМОВА.

Обставини й умови моєї праці склались так, що довелося попереду викінчити й випустити в світ II. том задуманої мною історії наших державницько-визвольних змагань, а вже потім приступити до викінчення й друкування I. тому. Цим пояснюються деякі неминучі повторення в тексті, зрештою дуже нечисленні й незначні.

З огляду на те, що II. том побачив світ раніще від I., мені зостається хіба повторити тут те, що було сказано мною в передмові до II. тому: я не претендую на вичерпуюче-повне змалювання подій з нашого недавнього-минулого, ані на абсолютно безстороннє їх освітлення. Документальних матеріялів до історії 1917. року було в моїх руках дуже мало; та й взагалі більша частина тих матеріялів через бурхливі події часів революції і громадянської війни загинула, а те, що збереглось і переховується по архівах Радянської України, було мені недоступне. Я мусів обмежитись переважно друкованими джерелами. Як свідок і близький учасник подій, я не міг писати про них холодно-безстороннє. Дати справді науково-обєктивну історію нашої визвольної боротьби є завданням будучих поколінь.

Почуваю себе до приємного обовязку зложити мою щиру подяку тим особам, які допомогли мені при писанні і виданні цього тому постачанням матеріялу, своїми особистими споминами або вказівками, а також фотографічними знимками. Я дякую панам: Д. В. Антоновичу, В. А. Біднову, Є. С. Вировому, Н. Я. Григорієву, В. В. Дорошенкові, М. К. Залізнякові, М. М. Ковалевському, В. В. Кучабському, І. К. Лоському, І. І. Мірному, В. В. Садовському, Ол. Ол. Севрюкові, Ол. Ф. Скоропису-Йолтуховському, М. В. Поршеві, К. Я. Чайці, М. Ю. Шаповалові, Російському Заграничному Архіву в Празі в особі п. проф. Яна Славіка й С. П. Постнікова, Українському Історичному Кабінетові в особі Л. Р. Кобилянського, Українському Військово-Історичному Товариству у Варшаві в особі п. Генерала М. Безручка, а також пану Б. Монкевичу за ласкаво передані ним для II. тому моєї історії кліші. Та особливе признання повинен я висловити п. д-ру О. П. Цюпці: це виключно йому я завдячую, що як I. так і II. том моєї праці могли побачити світ серед теперішніх тяжких обставин.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

I.

Українство в часі світової війни.

Вибух світової війни заскочив російських українців зовсім непідготовленими. Літній час, коли більшість організованих людей виїздила на ферії, не дав змоги зійтись на нараду, щоб зайняти якесь становище до подій. Ідейний провідник українського руху проф М. Грушевський перебував у Галичині на літниську в Карпатах, і порозумітись з ним було неможна. Хоча більшість організованих українців поставилась до проголошення війни стримано, але були й такі, що поділяючи загальну ненависть російської інтеліґенції до »німецького мілітаризму«, що служив опорою для реакції в Росії, сподівались, що по розгромі цього мілітаризму наступить нова, ліберальна ера в російській внутрішній політиці. Були й такі, що, дивлячись, як бадьоро, навіть з певним підйомом одбувалась на Україні мобілізація, захопилися цим настроєм народніх мас і рішили »йти за народом« також і в данім випадку.

Але скоро сам російський уряд своїми розпорядженнями вивів українську інтеліґенцію з її нерішучого становища і вказав, яку позицію треба їй заняти. Проголошення війни, як відомо, викликало спочатку великий підйом патріотичного настрою, особливо в столицях. Петербургські робітники, які саме тоді проголосили були величезний страйк, на звістку про війну відразу припинили страйк і замість червоних розгорнули трьохкольорові державні прапори та урядили величезні патріотичні маніфестації. В Державній Думі відбулося урочисте засідання, на якому представники всіх національних груп один за одним зложили урочисті заяви про свою лояльність і вірне виконання обовязку супроти російської держави. Не було тут тільки українців, які не мали своєї окремої національної групи в останній Думі. Щоб якось заповнити відсутність української декларації в такий важливий і урочистий момент, а також щоб заманіфестувати істнування українців поруч з иншими народами імперії, редактор »Украинской Жизни« в Москві С. В. Петлюра видав замість чергової книги журналу декларацію, так би мовити, в імени організованих свідомих українців. У цій декларації говорилося, що для українців єсть лиш один вибір між Росією та Австрією, — вибір на користь Росії, і що українці повинні совісно та чесно виконати свій обовязок перед державою.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Говорилося про нещиру політику Австрії що-до українців Галичини, про ті розчарування, які весь час зазнавали й зазнають австрійські українці з боку свого уряду; зазначалося, що, на жаль, в Росії офіціяльні круги з недовіррям і неприхильністю ставляться до справедливих домагань українців, але ця війна, де українці литимуть свою кров поруч усіх инших громадян держави за спільну батьківщину, війна, котра має провадитись передовсім на українській землі, повинна розвіяти всяке недовірря й упередження і дати українцям усе те, на що вони заслуговують і мають право.

Так само і київська »Рада« надрукувала передову статю, в якій говорилося, що українці повинні боронити російську державу, бо вони тим самим боронять свою власну землю від ворога, який напав на неї. Статя так і заканчувалася словами віршу:

Ми бороним наші хати,
Наші тихії гаї.

Одначе російський уряд не звернув ніякої уваги на лояльні декларації. українців. У нього вже був згори уложений план — захопивши Галичину, знищити в їй осередок »мазепинського« руху, а разом із тим задавити цей рух і у себе в Росії.

Вже в перші дні по проголошенню війни адміністрація закрила в Київі щоденну газету »Рада«, місячники »Літературно-Науковий Вістник« і »Українську Хату« та популярний тижневик »Село«. Редактора »Укр. Хати« П. Богацького було вислано до Східного Сибіру. В своїй майбутній акції в Галичині російський уряд мав спіратися на представниках т. зв. москвофільської партії, з якими вже давно стояв у близькому контакті. Ще перед початком війни до Росії приїхало кілька видних москвофільських діячів,*) котрі зараз же, як тільки вибухла війна, заложили в Київі »Карпато-русскій освободительный Комитетъ«, який ставив собі офіціяльно метою »освідомлювати російське громадянство і визволяючу російську армію про історичні переживання і теперішнє національно-культурне і політичне становище російського Прикарпаття«, — фактично ж мав допомагати російській владі в нищенню українства й насажуванні обрусіння. З кругів цього комітету вийшла зложена капітаном Наркевичем книжка »Современная Галичина«, видана Штабом Київської Військової Округи. Ця книга видавалася на руки кожному російському офіцеру, який їхав на галицький фронт, і в їй давалися вказівки, як розріжняти »мазепинців« від »русскихъ«. Книжка представляла український рух як нікчемну, штучну інтеліґентську інтригу, яку піддержувала Австрія в своїм інтересі, і яка розвіється зараз же, як тільки позакривати українські часописи й взяти під догляд українських діячів. До поляків книжка ставилася дуже прихильно, особливо до народових демократів, з їх провідниками Грабським та Гломбінським.

*] Ів. Петрович, Галичина під час російської окупації, ст. 6.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Сам царь прийняв головного представника галицьких москвофілів В. Дудикевича в спеціяльній авдиенції в Петербурзі і, докладно розпитавши про його роботу, побажав йому в цій роботі успіху. Одже не могло бути ніякого сумніву в тому, якої політики буде додержуватись російська влада в Галичині, як що їй удасться її захопити.

При самому вступі російського війська до Галичини було оголошено маніфест головного команданта російської армії великого князя Николая Николаевича (з дня 5/18. VIII.) »Русскому Народу«:

»Братья! Творится суд Божій! Терпѣливо, с христіанским смиреніем в теченіи вѣков томился русскій народ под чужоземным игом, но ни лестью, ни гоненіем нельзя было сломить в нем чаяній свободы. Как бурный поток рвет камни, чтобы слиться с морем, так нѣт силы, которая бы остановила русскій народ в его порывѣ к объединенію. Да не будет больше подяремной Руси! Достояніе Владиміра Святого, земля Ярослава Осмомысла и князей Даніила и Романа, сбросив иго, да водрузит стяг единой, нераздѣльной и великой Россіи. Да свершится Промысел Божій, благословившій дѣло великих собирателей земли Русской. Да поможет Господь царственному своему помазаннику, императору Николаю Александровичу всея Россіи, завершить дѣло великого князя Ивана Калиты. А ты, многострадальная братская Русь, встань на срѣтеніе русской рати. Освобождаемые русскіе братья! Всѣм вам найдется мѣсто на лонѣ матери Россіи. Не обижая мирных людей, какой бы они ни были народности, не полагая своего счастья на притѣсненіи иноземцев, как это дѣлали швабы, обратите меч свой на врага, а сердца свои к Богу, с молитвой за Россію и за русскаго царя«.

За цими туманними словами крилася дуже реальна програма, яка зводилася до повного знищення всіх проявів українського національного життя на галицькій землі. Ця програма почала здійснюватись російською окупаційною владою з перших же її кроків.

На чолі російської адміністрації в Галичині поставлено яко генерал-губернатора графа Олексія Бобринського, двоюродного брата члена Державної Думи гр. Волод. Бобринського, відомого своїм втручанням у галицькі справи. У своїй промові, виголошеній до представників міста Львова, гр. Бобринський виложив свою програму зовсім ясно і отверто: »Восточная Галиція и Лемковщина, сказав він, искони — коренная часть единой великой Руси; в этих землях коренное населеніе всегда было русским, устройство их посему должно быть основано на русских началах. Я буду вводить здѣсь русскій язык, закон и устройство.*)

Для переведення цієї програми в життя було закликано кадри адміністраторів, щоби правити трьома губерніями: львівською, перемишльською і тернопільською, та ще короткий час і четвертою —

*] Д. Дорошенко, Галицька Руїна, »Наше Минуле«, Київ, 1918, ч. 3, ст. 21.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

черновецькою. Як звичайно в таких випадках буває, на посади в окупованім краю пішов найгірший елемент з посеред російської адміністрації й поліції: хабарники, злодюги, пяниці. Сам гр. Бобринський мусів признати в офіціяльнім звіті, що ці люде »зовсім не були придатні для ролі представників російської влади в завойованому краї«, що вони ані по своїй освіті, ані по моральному рівню зовсім не надавалися на провідників російських державних основ.*) Доволі сказати, що на начальників повіту призначалися люде не тільки без вищої, але навіть без середньої освіти (тоді як за Австрії всі старости були люде з вищою освітою) і взагалі урядовці найгіршого сорту. Одже з таким апаратом приступив Бобринський до здійснювання своєї програми. До цього ще треба додати, що скрізь, по всіх урядах, з генерал-губернаторської канцелярії починаючи, були попризначувані на посади радників місцеві москвофіли, які потім зводили персональні й партійні порахунки з українцями.

Розуміється, у завдання російської адміністрації входила боротьба з »непевними« й »неблагонадійними« елементами в краї. Під це поняття перш за все підійшли »мазепинці«, себто всі свідомі українці, далі — жидівське населення і нарешті всі, хто здавався непевним для адміністрації, починаючи від повітового начальника і кінчаючи сільським стражником. Спеціяльно на боротьбу з українством, яко таким, була звернута увага ще й жандармерії, тут же діяло також дуже широко »усмотрѣніе« безконечного числа військових властей, усяких комендантів міст, ґарнізонів, етапів, станцій і т. д.

З вступом російських військ до Львова зараз же були закриті всі українські періодичні видання, а 18. вересня розпорядженням генерал-губернатора були закриті всі громадські інституції (українські і польські). Для відкриття їх на-ново треба було спеціяльного дозволу властей; власти ж, дозволяючи цілий ряд польських товариств і організацій, не дозволяли ні одної української. Польські книгарні продовжували своє істнування, українські ж всі були закриті й опечатані. Спеціяльним розпорядженням генерал-губернатора з дня 19. вересня 1914 р. було заборонено продавати або випозичати з бібліотек усі без виїмку українські видання. Польським приватним школам було дозволено продовжувати свої заняття, українські всі були закриті.

Як тільки з початком жовтня зорганізувався у Львові жандармський відділ при генерал-губернаторстві, він зараз же взявся за систематичне переслідування українських діячів, які залишилися в краю. Офіціяльний звіт жандармського полковника Мезенцева каже, що протягом кількох місяців було переведено ним коло 1200 арештів і понад 1000 трусів.**) 578 людей (серед них 34 греко-католицьких священника) було вислано постановою генерал-губернатора в глибину Росії.

*] Д. Дорошенко, op. cit., ст. 21—22.
**] Д. Дорошенко, op. cit., ст. 23—25.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Але крім арештів та висилок, роблених за апробатою вищої влади, переводились численні арешти й висилки з розпорядження повітової адміністрації й військової влади. Число жертв цих репресій в точности ніким не було установлене, але з того, що через самі тільки київські тюрми в дорозі на схід перевезено по-над 12.000 людей, можна бачити, що це число було дуже велике. Арештовано й вивожено перш за все за »мазепинство«, а потім і взагалі з найменших приводів: якогось підозріння, доносу з боку москвофілів, просто через неласку місцевого повітового начальника чи коменданта.

Російський уряд і громадянство твердо були переконані, що Галичина »на-віки« залишиться під Росією. В такім дусі робив офіціяльні заяви генерал-губернатор Бобринський; царь приймав вірно-підданчі телеграми від місцевих москвофілів і нарешті сам одвідав Львів на провесні 1915 року. Ця певність в тім, що Галичина вже є російською провінцією, особливо позначилася в областях церковній і народньої просвіти.

Хоча гр. Бобринський і заявляв публічно, що російська влада буде толерантною в справах віри, але в дійсности з перших же кроків розпочалося суворе переслідування греко-католицької церкви й гвалтовне навертання на православіє. На чолі православної акції в Галичині російський церковний Сінод призначив фанатичного архієпископа Євлогія, який добився розпоряження, щоб на греко-католицькі парафії, тимчасово покинуті священниками, призначалися православні священники. Тому, що багато священників утікло перед наступом російського війська, а частина тих, що лишилися, була арештована й вивезена до Росії, то коло 200 парафій було обсажено православними священниками з Росії. Як каже офіціяльний звіт генерал-губернатора, »отношеніе населенія к назначенным православным священникам было чуждо каких-либо враждебных выступленій, но они не снискали себѣ любви и уваженія прихожан. Причиною тому являлись с одной стороны их невысокія личныя качества по сравненію с священниками уніатами, с другой стороны их матеріяльныя условія, в которых они были поставлены, — об этом духовная власть своевременно не позаботилась.*)

Від самого початку російської окупації греко-католицька церква була тероризована й дезорганізована арештом й висилкою до Росії голови церкви Митрополита Андрія Шептицького, який мужнє залишився на своїм посту і був вже 2. вересня арештований, а 6. вивезений через Київ до Курська. З Курська митрополита перевезено до відомої монастирської тюрми в Суздалі, де він перебув аж до вибуху революції весною 1917. року.**) Крім митрополита було арештовано й вивезено

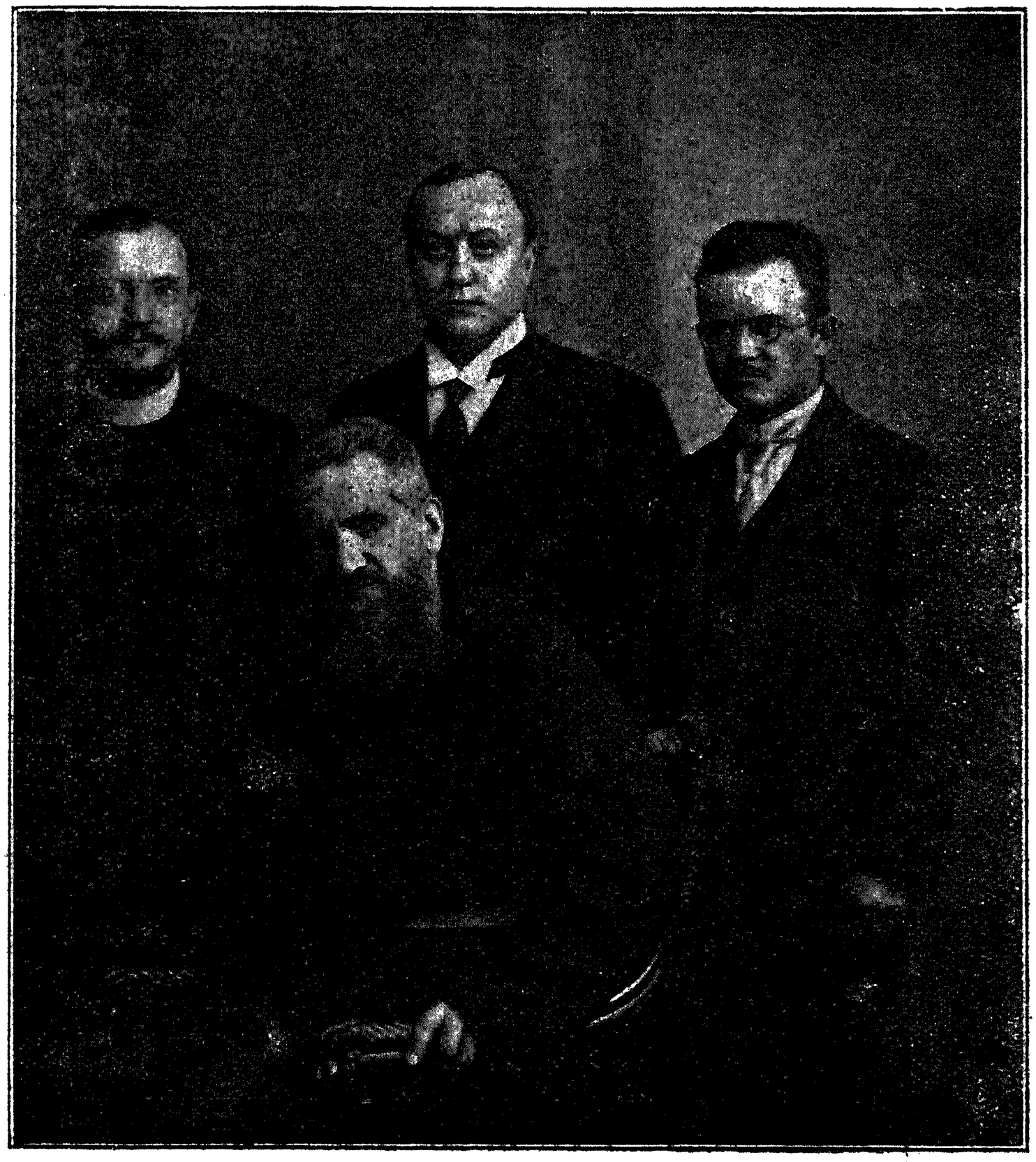
*] Отчетъ временнаго военнаго генералъ-губернатора Галиціи, Кіевъ, 1916, ст. 27.

**] Про арешт і заслання м, Шептицького див. мою статю в »Нашім Минулім« 1918, ч. 1., а також мої статі: Арестъ и ссылка м. Шептицкаго »На чужой сторонѣ«, Прага, 1925, кн. XIII. The attitude of the russian governement towards the uniate church in Galicia during the great War, „The Review Slavonic". 1931, December.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ректора львівської семінарії о. Боцяна і цілий ряд инших видатних осіб з поміж українського греко-католицького духовенства.

Всі українські школи, середні й низчі, було замкнено. Почалася наново організація шкільництва на російський зразок і з російською мовою навчання. Але тому, що майже ніхто з місцевих учителів російської мови не знав, то довелося почати з організації спеціяльних курсів для будучих учителів, де б вони мали вивчити російську мову. Такі курси були одкриті ві Львові, Самборі, Станіславові, Тернополі, Чернівцях, Золочові, та ин. містах, а крім того ще в Київі (120 осіб) й Пе-

Митрополит А. Шептицький в часі повороту із заслання в Стокгольмі. Стоять (з ліва на право): епископ Боцян, артист-співак Менцінський і М. Залізняк.

тербурзі (коло 160 осіб, з котрих 123 зараз же перейшли на православіє).**) Було видано й спеціяльні підручники для галицьких шкіл, звісно, російською мовою. Православне духовенство під проводом арх. Євлогія почало по-декуди відкривати церковно-парафіяльні школи (до березня 1915. р. таких шкіл було засновано в різних повітах 33). Яко

**) Про шкільну політику рос. окупаційної влади докладні відомости подає згадана вже книга Ів. Петровича »Галичина під час рос. окупації,« 1915, на ст. 50—71.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

неминучу уступку реальним умовам життя зроблено тимчасове допущення »малорусскаго нарѣчія« при науці в школі

У Львові й у Станіславові зроблено було приготовлення до відкриття російських ґімназій. Польські приватні ґімназії продовжували працювати. Що до вищої школи, то був висунутий проект, перенести польський львівський університет до Варшави, а натомість спровадити до Львова російський варшавський університет.

Москвофільські товариства й установи, такі як »Ставропигійскій Институт«, »Общество им. Качковскаго« та инші відновили свою діяльність, так само почали виходити й москвофільські газети. Москвофільські діячі у відношенні до українства рекомендували російським властям різко-непримиримий курс і настоювали, щоб навіть у народній школі не було допущене »малоруське наріччя«, бо »під видом малоруського язика легко і незамітно могла би проникнути і мазепинська пропаґанда«, а крім того це викликало б такі самі бажання що-до школи і в південних та західних губерніях Росії.*)

Взагалі вся політика російської окупаційної влади була направлена на те, щоб як найскоріще знищити всі національні особливости місцевого українського населення, викорінити »мазепинський рух«, себ-то національну свідомість, і обернути галицьких українців у »настоящих русских«.

Але всім цим планам і заходам положив кінець несподіваний зворот у воєнній ситуації: побідний наступ австро-німецьких військ, який розпочався в квітні 1915 р. і вже в червні того ж року закінчився вигнанням москалів із Галичини та Буковини; в їхніх руках залишилося всього неповних 8 повітів східної частини Галичини.

Відступаючи, москалі поруйнували й пограбували цілий ряд українських культурних установ, таких як Наукове Товариство імени Шевченка у Львові**), вивезли найціннійщі речи з бібліотеки й Музею »Народнього Дома«, поарештовували недобитків з поміж української інтеліґенції й вислали їх аж до Туруханського краю в глибокім Сибіру, а крім того вивезли ще й 700 закладників з Галичини (серед них 2/3 були українці, а решта жиди й поляки) — вчинок, осуджений пізніще самим гр. Бобринським.***). Та ще гірше було те, що слідом за відступаючим російським військом мусіли тікати ще десятки тисяч українських селян та інтеліґенції: се були ті нещасні, що піддались намовам москвофілів і агентів арх. Євлогія та перейшли на православіє; боячись — цілком слушно — помсти з боку австро-мадярських властей, вони мусіли кидати свої оселі й мандрувати світ за очи до Росії, де їх ждала гірка доля т. зв. »біженців« — утікачів. Цих »біженців« з Галичини нараховувано понад 100.000. Головна частина уті-

*) Петрович, op. cit., ст. 67.
**] Хроніка Наук. Тов. ім. Ш., ч. 60—62, Львів, 1918, ст. 141—144.
***] Див. Отчетъ, ст. 17.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

качів-інтелігентів отаборилась в Ростові на Дону й по ріжних східних губерніях Росії.

Російський уряд, додержуючись варварської традиції своїх попередників, при відступі російських військ наказував усе пустошити й виганяти місцеве населення навіть у своїх власних провінціях; таким чином було зігнано з осель і примушено тікати до Росії на схід сотні тисячів українського населення Холмщини й Волині. Того самого способу додержувались москалі й при евакуації Білорусії і в деякій мірі навіть Польщи. Наслідком цього була руїна й фізичне винищення західно-українських областей; значна частина нещасних »біженців« загинула в дорозі і в самій Росії від злиднів і хвороб, частина розсіялась по всій імперії і вже не повернулась до дому. Тим було ослаблено український елемент в краю.

Погром української преси на початку війни — не вважаючи на її лояльні заяви — викликав велику депресію серед свідомого українського громадянства в Росії. Ще більшу депресію викликали звістки про розгром українського життя в Галичині. Всякий слід »патріотичного« запалу зник, і люде тверезо глянули дійсности у вічи. Рада Товариства українських поступовців, зібравшись у Київі у вересні 1914. року, винесла постанову про те, що у світовій війні українці мусять зайняти становище нейтральне. Коли в падолисті прибув до Київа із-за кордону проф. М. Грушевський і поінформував Раду ТУП'а про акцію »Союза визволення України«, то Рада поставилася до неї негативно і застереглась проти того, щоб Союз робив якісь декларації й заяви в імени російської України. Кілька день потому Грушевський був заарештований як провідник »мазепинства«. Після кількох місяців тюрми він був висланий до Симбірська. Решта українських часописів, яка залишалась цілою після серпневого погрому, була також закрита. Одинокий, незакритий владою тижневик »Рідний Край« був примушений перейти на російський »ярижный« правопис. Українське Наукове Товариство в Київі мусіло припинити на зверх всяку діяльність, щоб не притягати до себе уваги, а друк своїх видань перенесло до Москви, де не було спеціяльної цензури для українських видань і де не вимагали »ярижного« правопису. На голову Укр. Наук. Т-ва тимчасово було вибрано В. П. Науменка. Одинока з »Просвіт«, яка ще залишалась від репресій попередніх років — Катеринославська — була закрита. Щоб рятувати українські клуби (в Київі, Полтаві, Москві й Петербурзі), їх помешкання віддано під лазарети для поранених вояків. Цензура зовсім не пропускала українських книжок. Усе українське культурне життя замовкло.

Погром літа 1915, року, якого зазнали російські армії від німців, викликав певний зворот в настроях російського громадянства. Місце прежнього безоглядного довірря до уряду заступило знову кри-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тичне відношення до його політики. Причину поразки шукали і знаходили в поганій підготовці до війни і в дефектах технічної організації. Уряд мусів допустити громадські організації до справи забезпечення армії військовою амуніцією й технічними приладдями, до опіки над пораненими і над населенням прифронтової смуги та »біженцями«. Виник ряд могучих організацій: »Воєнно-Промисловий Комітет«, »Союз міст«, »Союз земств«, які, дістаючи кошти з державної скарбниці, перебрали на себе ведення цих справ. Наступив деякий зворот і в настроях що-до національної політики уряду. Коли в осени 1914. року Рада ТУП'а вислала від себе делегатів до Москви й Петербурга, щоб вони протестували перед російськими поступовими політичними кругами проти російської політики в Галичині, то українські делегати зустріли саме лишень платонічне співчуття і нічого конкретного. Після поразки 1915. року відносини змінилися. Російська поступова преса почала різко критикувати політику правительства в Галичині, а П. Мілюков з думської трибуни назвав цю політику »европейським скандалом«.

Підбадьорилися тоді й українці. Літом 1915. р. в Київі удалося добитись дозволу на товариство під офіціяльною назвою »Общество помощи населенію Юга Россіи, пострадавшему отъ военныхъ дѣйствій«, яке поставило собі завданням опіку над біженцями-українцями, а головно — поміч арештованим і висланим галичанам, заложникам, дітям, що згубили батьків та иншим жертвам російської окупації Галичини. Тоді ж ряд українських діячів всупив до »Комітету Південно-Західного Фронту Всеросійського Союза Міст«, а незабаром цілий Комітет, де головою був бар. Ф. Штейнгель, опинився в українських руках. Се збільшило українські впливи в громадськім житті, а крім того дало значні матеріяльні кошти на допомогу галичанам через »Общество Юга Россіи«, яке діставало субсидії від »Союза«. На ці кошти було організовано сотні дитячих захоронок у Галичині, де під фірмою »Союза Городів« ці захоронки фактично були народніми школами з українськими учителями, українською мовою й українськими підручниками. Десятки таких захоронок були організовані і в околицях Київа для дітей біженців; фактично це були перші українські народні школи на російській Україні.

Почалися спроби відновлення української преси. Але з цим було дуже тяжко; звичайно уряд закривав видання після першого або другого числа. Спроба відновити видання »Літературно- Наукового Вістника« в Одесі в 1915. році — під назвою »Основа« урвалася на третій книжці. В осени 1916. р. в Москві почав виходити тижневик »Промінь«, який скупчив біля себе видатніщі українські літературні сили.

Оживилося й життя українських політичних організацій, в першій лінії ТУП' а. Рада ТУП' а повела знову енергічні зносини з провідни-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ками російських поступових кругів, домагаючись, щоб вони підчас своїх виступів в Думі або пресі осудили російську політику в Галичині й добились скасування утисків і переслідувань українського національного життя. На партійній конференції партії »кадетів« (конституційно-демократичної), що відбулася в Петербурзі в червні 1915. р., після реферату П. Мілюкова було ухвалено »признання прав українцям на широке культурне самоозначення«. Ця ухвала перейшла, не вважаючи на різку опозицію впливового члена партії П. Струве. Удалось добитись (за допомогою акад. А. Шахматова), що проф. Грушевському було дозволено переїхати спершу до Казані, а потім до Москви. На засіданнях Державної Думи в осени 1915. р. виступили з дуже різкою критикою російської політики в Галичині посли Суханов, Мілюков, Чхеїдзе. На засіданні 28. вересня посли соціяль-демократи і трудовики внесли до Думи інтерпеляцію в справі знищення в Росії української преси. З того приводу розвинулася дискусія знову в справі Галичини, при чім російську політику різко критикували депутат Чхеїдзе, Дзюбинський, Александров. Інтерпеляцію було прийнято, але незабаром Думу було розпущено і до обміркування тої інтерпеляції не прийшло.

Велике враження зробив в широких кругах російського громадянства отвертий лист єпіскопа красноярського Никона під назвою »Орли і вороні«, видрукований в газеті »Биржевыя Вѣдомости« (ч. 14091. з 4. червня 1915. р.). В тім листі еп. Никон гостро й безощадно осудив »чорних круків« з поміж російського духовенства й адміністрації, які старалися насажувати помосковлення в Галичині й нищити там українське національне життя.

27. серпня 1915. р. явилася у російського міністра освіти графа Ігнатієва українська делегація, зложена з посла від міста Київа в Державній Думі проф. С. Іванова, відомої української письменниці С. Русової й журналіста та громадського діяча Ф. Матушевського. Делегація вручила міністрові докладний меморіял про потреби народньої освіти на Україні і домагалася заведення української мови до народніх шкіл. Подаючи цю звістку, закордонна українська часопись справедливо зауважила від себе, що »вже сам нечуваний досі факт, що українську депутацію прийняв міністр освіти, доказує, що внутрішнє положення в Росії стало дуже поважне«. Та сама делегація, підкріплена ще редактором »Украинской Жизни« С. Петлюрою, відбула 28, 29. і 30. серпня (н. ст.) ряд конференцій з провідниками поступових фракцій в Д. Думі, які обіцяли з свого боку поміч в справі усунення заборон над українською пресою.

В початку лютого 1916. р. від групи українських громадських діячів у Полтаві була надіслана до депутатів Д. Думи Чхеїдзе й Мілюкова петиція з такими постулятами: 1) український народ в Росії має бути рівний у правах з російським; 2) допущення укр. мови принаймні

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

до народніх шкіл; 3) воля української преси і друку взагалі; 4) свобода для укр. культурно-просвітних товариств; 5) установлення законом державно-правних гарантій свободи культурно-національного розвитку укр. народа. Така сама петиція від тих же осіб була вислана окремо до депутата Коваленка, яко посла від Полтавщини. Крім того від імени студентської молоді й робітників Полтави, Харькова, Катеринослава, Одеси, Київа, й Чернігова була надіслана до депутатів Чхеїдзе та Керенського петиція з такими домаганнями: 1) автономія України на тих же основах, на яких обіцяно її Польщі; 2) повна свобода укр. слова і друку; 3) відкриття »Просвіт«; 4) поворот із заслання всіх українців, засуджених за політичні справи і 5) амнестія.*)

Українські національні домагання знову почали підноситися на ріжних громадських зборах, з'їздах і конференціях. В червні 1915. р. у Харькові на з'їзді діячів позашкільної освіти з ініціятиви Ст. Сірополка визнано потребу запровадження української мови в позашкільній освіті. Харьківська міська рада ухвалила збір грошей на памятник Гр. Квітці й М. Лисенкові й добилася дозволу на це в міністерстві внутрішніх справ. Київська міська управа добилася скасування заборони, виданої київською шкільною округою називати школу на Куренівці іменем С. Грушевського (батька М. С. Грушевського). Сільськогосподарський краєвий з'їзд в Одесі підніс потребу української школи. Кооперативний з'їзд у Полтаві 9. жовтня 1915. р. ухвалив заснувати окремі школи з українською викладовою мовою. Повітове золотоношське земство на Полтавщині ухвалило клопотатись перед губерніяльною земською управою про допущення української мови в народні школи. В кінці 1916. р. ухвали про потребу української школи винесли повітові миргородські й роменські земські збори.**).

Про настрої організованих українських кругів дає дуже добре поняття декларація Ради ТУП'а під заголовком »Наша позиція«, випущена в грудні 1916. року. Я подаю тут найбільш цікаві уривки з цієї декларації, які характеризують тодішні погляди й домагання організованого українського громадянства.***).

Зазначивши трагичне становище недержавних народів, пасивних, страждаючих об'єктів у боротьбі великих держав за імперіялістичні цілі, декларація каже, що становище України при тім особливо трагичне: »її трагедія — це справжня трагедія живого народа, що за чужий гріх мусить покутувати, і набуває вона найбільшої ваги як раз через непомітність свою, через непризнання од тих великих держав, що українською між иншим кріплею купити хочуть собі величність. Опинив-

*] Див. О. Гермайзе, Матеріяли до історії укр. руху за світової війни, »Укр. Археографічний Збірник«, т. І, Київ, 1926, ст. 324—327.

**] Вістник союза визволення України, 1917, ч. 131, ст. 15,

***] Ця декларація була видана [нелеґально, рокуміється] в російському й українському текстах, яко число 5. виданнів ТУП'а за військового часу. Передрукував її акад. С. О. Єфремов у »Нашому Минулому«, 1918, ч. 3, ст. 128—132.

National Parliamentary Library of Ukraine www.npku.org

шись між молотом і наковадлом, Україна оддала дітей своїх на жертву крівавому богові війни; її частини, що лежать у районі військових подій, наголо спустошено й зруйновано нахабною солдатчиною, зараженo пранцями й збезщещено; инші, в найближчому тилу, переживають уповні страхи небезпечности, трівоги й мук за ближніх та незносного гніту. Війна для українського народу стала сущим упирем, що виссав усі життьові соки краю; важенна колесниця історії ще раз переїхала живе його тіло... Що ж дістав за це страждeнний народ і знедолений край? Знищення всіх культурних вартостей — свідоме знищення; руйнування, знов же цілком свідоме, економічного добробуту, десятки тисяч увязнених і засланих у сніги й тайги сибірські, сотні тисяч силоміццю зігнаних з рідних осель »біженців«; безмежну низку репресій і заборон, знущання й насильств — ось, що дає досить промовисту відповідь на постановлене питання... Це особовий рахунок українського народу, що він дістав од російського правительства задовго ще до останній подій, але під час війни надзвичайно збільшений і наново збогачений на факти такого ж змісту. І як вінець тих заходів — **рафіноване** знущання **в формі** Протопоповського циркуляру з дня 11. грудня 1916. року, що вертає Україну до найгірших часів національного гніту, — оця повна реставрація української »конституції« 1876. року...

Ми, українські поступовці, ми з найперших днів світової війни стали що до неї на свою власну стежку. Нам видко було всю брехливість патетичних вигуків про »боротьбу за право і людськість«, усю нещирість визвольних лозунгів, яких справжню ціну добре показали дальші події, на зразок знаменитого однині »визволення« Галичини хмарами мародерів, карієристів та напастників, цих найновіщих і найгидотніщого образу ташкентців. Ми бачили, куди прямують забаганки людей, що їм військовий час розвязав цілком руки, а вільний і невільний посилок од опозиційних перед війною гуртів російських дав індульгенцію за минулі й прийдешні гріхи*). І ми не схотіли каляти себе спілкуванням у цьому ганебному ділі — в безощадній внутрішній війні з власними народами під покривалом тільки війни з ворогом зовнішнім. Цю війну ми визнали чужою для себе справою, шкодливою українському та й усім иншим народам імперії. Поставившись цілком негативно до війни, ми зайняли нейтральну позицію що-до сторін у боротьбі, бо жадна з них не могла викликати спочуття ні цілями, ані способами боротьби, — і в цьому ми не спинились навіть перед розбратом з нашими закордонними земляками, котрі вибрали иншу позицію — активної допомоги одній з сторін у боротьбі (»Союз визволення України«).

Далі декларація формулує політичні постуляти ТУП' а: »ми, укра-

---

*] Натяк на те, шо опозиційні російські круги проголосили з початьом війни »божий мир« правительству і тим ніби дали йому »індульгенцію« за його гріхи.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

їнські поступовці, стоїмо на основі автономного устрою тих держав, з якими нас поєднала була історична доля; державу ми розуміємо, як вільну спілку рівноправних та рівноцінних націй, серед яких не повинно бути ні гнобителів ні гноблених. Одже боролись ми й боротимемось за демократичну автономію України, гарантовану такою ж федерацією рівноправних народів, за цілковите забезпечення культурно-національних вартостей і політичних прав українського народу, за добрі способи йому самостійно розвиватися й поступовати економічно, а єдиним простим шляхом до цього уважаємо націоналізування всіх форм приватного і громадського життя: школи, суда, церкви, адміністративних і громадських установ, органів самоврядування і т. ин. Йдучи до зазначеної мети, шукаємо спільників собі як серед суголосних елементів поміж недержавних націй у Росії, так і серед тих, на жаль, нечисленних заступників російського громадянства, що поділяють основне наше домагання — автономно-федеративного устрою державної організації на демократичних підставах«.

Декларація займає становище і що до незадовго перед тим проголошених відбудови польської держави й автономії Галичини: »як автономісти-федералісти, як прихильники найширшого, околишнім втручанням не обмеженого національного самоозначення, ми не можемо не спочувати цілком оправданим і справедливим змаганням польського народу до державної незалежности в етнографічних межах. Але, висловлюючи свої симпатії й спочуття до польського народу напередодні того, як має бути виправлена історична несправедливість, що розірвала живе тіло Польщи, ми разом з тим не можемо як найрішучіщим способом не протестувати проти вже виявленого, на жаль, замаху польських шовіністів на землі, українським народом заселені. Братерськи перестерігаємо поляків — щоб не розпочинали вони справи свого визволення новою помилкою, воскрешаючи мару »історичної Польщи«, і новим насильством над сусідніми народами: українським, білоруським і литовським. Що до галицьких справ з'окрема, то ми цілком підтримуємо домагання галицьких українців, домагання поділу Галичини на автономні національні частини, українську та польську, й протестуємо проти тієї форми національного гніту над українським народом, що оповістив австрійський акт за автономію Галичини 24. жовтня (6. листопада) 1916. року«.

Декларація висловлюється рішуче проти дальшого продовження війни і закликає »однодумців і суголосні елементи серед инших народів« справити всі сили в той бік, щоб скоріще прийшло до миру. »Вільна людина серед вільного народу — ось яке завдання стоїть перед справжніми прихильниками оновлення, і його ставимо на увагу всім щирим чоловіколюбцям нашого часу«. Цим ідеалістичним побажанням кінчиться декларація.

Коли президент північно-американських Штатів Вільзон видав 18.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

грудня 1916. р. свою ноту в справі замирення, а 9. січня 1917. р. зробив відому заяву в сенаті, Рада ТУП'а склала до його листа (з датою 22. січня 1917. р.), в якому, вітаючи почин Вільзона, ставилося домагання, щоб при загальному замиренні були взяті на увагу також інтереси українського народу.*) »Ми, заступники 35-мілійонової української нації, між ворожими державами поділеної й приневоленої братоубійчим виступати чином у ворожих таборах, несказанно почуваємо ввесь жах теперішнього становища недержавних народностей. У Росії народ наш, якого частина користується з гостинности й великої Вашої республіки, позбавлено найелементарніших умов для розвитку — аж до заборони національної мови, письменства, преси. Виходячи на люде з гаслом визволення австрійських українців, Росія за час окупації Галичини зруйнувала культурні здобутки і працю багатьох поколіннів, покинувши там по собі справжню пустиню. Але разом з тим і Австрія, заводячи автономію Галичини, щоб догодити дужчому тут елементові — польському, ставить галицьких українців перед перспективою нової підлеглости, нового утиску. Трагедія, що переживає український народ, ще збільшується тим, що справедливі його домагання національного самоозначення стрічаються з упертим нехтуванням з обох боків: росіяне вважають українців за частину російського, поляки за частину польського народу. Тимчасом своїм відродженням національним, своїм багатим народнім письменством, своїми культурними здобутками український народ виразно виявив і свою волю до самостійного розвитку, і право своє на такеж істнування. Український народ хоче самим собою бути і завзято бореться за самобутнє істнування й розвиток«.

Лист закінчувався виразом певности, що на майбутніх мирових переговорах »становище українського народа прикує загальну до себе увагу«.

В той час як старші політичні діячі старалися поліпшити становище української справи шляхом пертрактацій з представниками правительства і з російськими громадськими діячами, молодь вела пропаганду анті-урядових і революційних ідей шляхом нелегальним, видаючи і ширячі ріжні відозви й брошури. Ця пропаганда виходила здебільшого від ріжних соціялістичних організацій і висувала гасла припинення війни та оживлення класової боротьби; але в цих відозвах ставилося іноді і гасло автономії України, як наприклад у відозвах »Української Соціяль-демократичної Робітничої Партії.**) Українська відозва від »групи студентів-політехніків« з весни 1916. р. виставляла

*) Цей лист не встиг був висланий за кордон (його мав завезти туда А. Ніковський, який дістав спеціяльне відрядження за кордон від Союза міст), як вибухла революція. Цей лист також опублікував акад. С. Єфремов на сторінках »Нашого Минулого«, 1918, ч. 3, ст. 132-133.

**) *О. Гермайзе*, Противоєнні прокламації часів світової війни »Україна« 1924, кн. 3, ст. 133-134.

НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ли:ı гасло »геть війну«. В 1915. р. група революційно настроєної молоді видавала нелеґальну часопись »Боротьба«, в якій приймали участь і старші діячі, такі як С. Єфремов, В. Прокопович, А. Ніковський. Часопись видавалася заходами київського і московського гуртків.[1]) У січні 1915. р. відбувся в Москві з'їзд делеґатів укр. соціялістичних партій (властиво тоді — ще гуртків) соціяль-демократичної і соціяль-революційної, щоб утворити одну спільну партію, але до порозуміння не дійшло.[2]) У Харькові ще в кінці 1914. р. утворився »Український Соціялістичний Колектив«, який випускав відозви і відбував конференції й наради, а в апрілі 1915. р. там же у Харькові утворилася »Українська Юнацька Спілка«, яка ставила собі метою ширення серед молоді ідей соціялізму й визволення України. В січні 1916. р. російська поліція розгромила у Харькові укр. студентську громаду і перевела ряд арештів серед місцевих українців-соціялістів. Відомого письменника Гн. Хоткевича в звязку з цими репресіями було вислано поза межи України.[3])

З весни 1915. р. почала виявляти активну діяльність українська соціяль-демократична орґанізація, випускаючи відозви з гаслами: »геть війну! хай живе автономія України!« й ведучи пропаґанду серед робітників Катеринослава та його околиць. В цій діяльности прийняв участь і відомий письменник В. Винниченко, який приїздив нелеґально до Катеринославу й пробував там довший час. В кінці 1915. р. укр. соціяль-демократична орґанізація в Катеринославі була ліквідована жандармерією, 11 душ було заарештовано і їм було виточено політичний процес, який закінчився аж за рік засудом трьох членів орґанізації до 4-х років каторги. Присуд виніс воєнно-окружний суд в Одесі.[4]) Одночасно, в кінці 1916. р. адміністрація закрила в Катеринославі товариство »Просвіта« з усіма її філіями.

Революційна діяльність українських соціялістів і українського студенства не мала впливу на широкі верстви населення, але вона піддержувала опозиційні настрої серед більш свідомих елементів українського робітництва й салдатів-українців. Так, наприклад, в Петербурзі істнував постійний контакт між студентськими укр. гуртками й українськими вояками столичної залоги. Найбільш активні учасники руху серед війська цієї залоги в перші дні революції — Авдієнко та Гайдарь належали до українських організацій. Взагалі широкий розвиток українського руху з початком революції поясняється в значній мірі тим, що кадри активних діячів та агітаторів були підготовлені оцими революційними організаціями в часі війни.

Певну ролю в об'єднанні українських сил і в концентрації свідомих

---

[1]) *П. Христюк*, т. I., ст. 125.
[2]) Тамже.
[3]) О. Гермайзе, Укр. Арх. Збірник. ст. 331-333.
[4]) О. Гермайзе, op. cit., ст. 335 і »Вістник«, 1917, ч. 138, ст. 123.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українських елементів у Київі та на фронті в Ґаличині відограв, як уже згадувалося, також Комітет Південно-Західного Фронта Всеросійського Союза Міст. Говорячи про передреволюційні часи на Україні, ніяк не можна обминути цієї установи. »Всеросійський Союз Міст« виник з початком війни, поруч з таким же »Всеросійським Земським Союзом« за-для медично-санітарної й технічної допомоги армії. Відповідно до військових фронтів Союз, маючи свій центральний комітет у Москві, поділився на ряд автономних комітетів: північного фронту, західного і південно-західнього. Союз діставав кошти для своєї діяльности з військових фондів і провадив свою роботу через виборних »уповноважених«, які організували інституції союза й керували ними

Барон Ф. Штейнгель, голова Комітету Союза Міст Півд.-Зах. фронту.

і які були членами центрального або фронтових комітетів. Як центральний, так і фронтові комітети опинились в руках поступових політичних діячів, головно кадетів. »Південно-Західний Комітет«, на чолі якого стояв князь С. Урусов (колишній бесарабський губернатор, автор відомих »Записок губернатора«) мав зпочатку свій осідок у Львові, а з евакуацію Галичини перенісся до Київа. Тут на місце кн. Урусова головою комітета вибрано було відомого українського діяча барона

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ф. Штейнгеля*). Тоді це була ще маленька організація, яка мала в своїм завідуванні всього кілька санітарних та технічних відділів на фронті. Тимчасом з евакуацією Галичини й зах. Волині та Холмщини покотилась хвиля »біженства«. Уряд був безпорадний супроти стихійних розмірів нещастя, ним же самим викликаного, і діло допомоги біженцям і взагалі населенню прифронтових земель взяли до своїх рук »Союзи« — міський та земський.

Бар. Штейнгель, виходячи з цілком справедливого заложення, що праця коло допомоги українському населенню і взагалі діяльність на українській території повинна найблизче лежати на серці самим українцям, постарався, щоб у склад комітету, яко його члени й уповноважені Союза війшли українські громадські діячі. Таким способом членами комітета стали (в порядку їх вступу): А. Г. Вязлов, М. Ф. Біляшевський, Д. І. Дорошенко, А. В. Ніковський, Ф. П. Матушевський, В. М. Леонтович, І. І. Красковський і В. В. Уляницький. Члени росіяне помалу усунулись, перейшли до праці на инших фронтах, і комітет прийняв вповні український характер. Робота комітета за короткий час розвинулась надзвичайно широко. Він заложив величезні шпиталі для поранених і хворих вояків на фронті та в запіллі, великі технічні відділи на фронті, майстерні, всякого рода санітарно-гігієнічні установи, взяв на себе годування населення окупованих повітів Галичини й Буковини, допомогу біженцям, улаштування захоронок для дітей. Бюджет комітету в 1916. р. виносив 42 мілійони рублів. В його численних установах на фронті і в запіллі знайшли собі службу сотні й тисячи української інтелігенції: лікарі, інженіри, студенти й студентки. Комітет під фірмою »захоронок« фактично відновив в Галичині й на Буковині українські народні школи й допомагав матеріяльно українським гімназіям в Тернополі, Чорткові й Чернівцях. Для потреб українських народніх шкіл у Галичині було привезено з російської України десятки тисячів українських шкільних підручників і книжок, закуплених коштом Союза. Багато українців, починаючи від членів комітета, проходило на службі в Союзі практику організаційної й адміністраційної роботи в ширшім масштабі, що потім дуже придалось по революції. Сотні української молоді пізнало українське населення Галичини й Буковини, несучи йому поміч в установах Союза. Союз почав виготовляти пляни відбудови прикордонних місцевостей по війні і війшов в близчий звязок з міськими управами на Правобережжу, що взагалі надавало український інтелігенції, — переважно людям мало звязаним з практичним

*) Бар. Ф. Штейнгель, поміщик ровенського повіту на Волині, був послом від міста Київа до 1-ої Держав. Думи і належав до української фракції. Пізніще вступив до »Союза укр. поступовців«, одночасно належачи й до російської партії кадетів. Був товаришем голови Українського Наукового Т-ва у Київі. У своїм маєтку Городку біля Рівного зібрав прекрасний археологічно етнографічний музей Волині, який загинув в часі війни та революції. Як людина і громадський діяч відзначався високими прикметами й тішився загальною пошаною.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

життям, практичного досвіду й спріяло звязкам з місцевим громадянством. Київський Комітет впливав на Центральний Комітет у Москві в справі відношення до національного питання, і Центральний Комітет виносив ріжні ухвали в прихильнім до українства дусі, піддержував заходи в справі шкільництва*) і навіть видавав українською мовою брошури практичного змісту (напр. порадник в справі пенсій і допомог військовим інвалідам та їхнім родинам). »Український« курс київського Комітета »Союза Міст« впливав і на київський Комітет »Земського Союза«, на чолі якого стояв С. П. Шликевич. В справах укра-

Австрійці вішають українських жінок у Галичині.

їнського шкільництва »Земський Союз« працював у повнім контакті з »Союзом Міст«.

Діяльність »Союза Міст« в умовах офіціяльного анті-українського курса політики уряду дуже часто іммунізувала українців від нагінок з боку російської адміністрації і підбадьорувала самих українців, допомагала їх гуртуванню й зносинам проміж собою. Коли ж вибухла

*) В околицях Київа під назвою захоронок для дітей біженців було фактично організовано кілька українських народних шкіл, дуже добре поставлених з педагогичного погляду.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

реьолюція, то, як побачимо далі, участь українців в Союзі Міст стала їм дуже у пригоді.

Надзвичайно швидке опанування москалями Галичини було великою несподіванкою для галицьких українців. Вони саме перед тим досягли були значних успіхів на політичному й культурному полях і сміливо дивилися в будуччину. Як оповідає Кость Паньківський у своїм меморіялі про Галицьку Руїну*), »ювилейні Шевченкові обходи, великий сокільсько-січовий здвиг, що відбувся в червню 1914. і випав дуже величаво, і корисне полагодження справи соймової виборчої реформи, по якій українці мали дістати звиж 60 послів до галицького сойму — се все дуже підняло патріотичний настрій між українцями в Галичині. Коли в Австрії проголошено війну против Сербії а відтак і против Росії, в Галичині переважав погляд, що Росія буде побита, москалів ніхто не боявся, а серед українців прокинулася надія на визволення російської України при помочи Австрії і Німеччини. Тим тяжче випало розчарування, коли австрійське військо було дуже скоро витіснене з Галичини, москалі буквально залили весь край і російська адміністрація відразу почала нищити українське життя«.

Як тільки проголошено війну, українці заложили у Львові (1. серпня 1914. р.) »Головну Українську Раду«, в склад якої увійшли представники всіх трьох тодішніх українських партій: національно-демократичної, радикальної і соціяль-демократичної. Головою Ради вибрано було Костя Левицького, заступниками Михайла Павлика і Миколу Ганкевича, секретарями Ст. Барана і Вол. Бачинського, касієром Івана Кивелюка. Рада видала 3. серпня 1914. р. маніфест до українського народа в Галичині, закликаючи боротись за визволення цілої України. Перед тим, як москалі заняли Львів (22. серпня ст. стилю), Рада переїхала до Відня, за виїмком М. Павлика, який залишився у Львові.

Одночасно з заложенням Головної Ради, яка мала репрезентувати ціле українське суспільство Галичини, приступлено до формування Легіону Українських Січових Стрільців, щоб з одного боку мати оборону супроти польських легіонів, які мали окупувати Східну Галичину (поляки вже перед трьома роками приступили до формування добровольчих легіонів на випадок війни з Росією), а з другого, щоб посідати якийсь зародок національної армії і мати якесь значіння в австрійській державі. Справу організції українського добровольчого легіону було порушено зразу ж при заложені Головної Ради; 4. серпня винесено було про це спеціяльну постанову**), але тільки в половині

*) Цей меморіял під назвою »Східна Галичина (галицька Україна) на початку великої Европейської війни 1914 р.« був зложений К. Паньківським у Львові в кінці 1914. р. і пересланий ним до рук київських українців. Опублікував його академик С. О. Єфремов на сторінках »Нашого Минулого« під назвою »До історії галицької руїни«, 1918. р. ч. I., ст. 57-65.

**) К. Левицький, Історія визв. змагань гал. українців з часу світової війни, ч. I., ст. 14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

серпня голові Ради Дру К. Левицькому удалось добитись в австрійської влади остаточного дозволу на формування легіону »Українських січових стрільців«. Легіон почав формуватись під проводом Боєвої Управи, підпорядкованої Головній Раді у Львові. Скрізь по повітах повстали »вербункові комітети«. Командантом легіону було настановлено директора приватної української гімназії в Рогатині М. Галущинського. У відозві, випущеній до населення із закликом вписуватися до легіону, Головна Укр. Рада так поясняла мотиви формування українського легіону: »Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвали всю Україну з Київом, Полтавою, Черніговом, Харьковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би на певно самостійну українську державу з столицею в нашім стародавнім Київі, де було би українське правительство і український парлямент, вибраний всім нашим народом. Та в кожнім разі погром Росії

Президія Союза Визволення України (з ліва направо): Андрій Жук, Володимир Дорошенко, Олександер Скоропис-Йолтуховський і Маріян Меленевський.

принесе визволення або всеї України, або бодай частини її, — а се знов приспішить визволення решти України. Тому всі ми, хто свідомий, що він не росіянин, не поляк, а українець, берімося до діла та будьмо готові вмерти за те, щоби погромити Росію та визволити Україну«.

Добровольців записалося протягом двох тижнів коло 30.000. Але австрійський уряд заявив, що може допустити тільки 5.000-ний комплект полку українських січових стрільців і тільки на те число лю-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дей може видати зброю й одяг. Довелося зразу обмежити число вписаних, а більшість розпустити*). В кінці серпня російські війська почали загрожувати Львову, і січових стрільців було переведено до Стрия. Тут звелено було залишити всього тільки дві тисячи людей, привести їх до присяги, сформувати з них Перший полк українських січових стрільців, а решту — розпустити. Пізніще було дозволено заложити ще резервовий курінь (баталіон) для поповнення полку. Зі Стрия січових стрільців переведено було на Закарпатську Україну до Мукачева, який на довший час зробився головою квартирою січових стрільців. На місце М. Галущинського начальником полку став Григорій Коссак, який і командував полком протягом цілої війни. Вже самі ініціятори українського легіону ставили для нього завдання не так чисто боєве, як національно-політичне**). Одначе австрійське командування дуже скоро почало його уживати для чисто боєвих операцій, і на цім полі Українські Січові Стрільці вкрили себе великою славою. Вершком їх боєвих подвигів були бої на горі Маківці в Карпатах весною 1915. року.

Українські Січові Стрільці багато прислужились для розвитку й поширення української національно-державної ідеї не тільки на галицькій Україні, але пізніще також на Волині, де вони організували в рр. 1916—1917. українське народнє шкільництво, і на Великій Україні, куди вони перейшли в 1918. році.

Та нещастям українського народа в Австро-Угорщині було те, що він у своїх національних поглядах, а через те і в політичній орієнтації був поділений на двоє: одна, більша частина, хотіла жити й розвиватись як окремий український народ, яко такий, добивалась для себе повноти національних і державних прав в межах Австро-Угорської держави; в конфлікті Австрії з Росією вона лояльно стала на боці першої й сподівалась за допомогою Австрії увільнити від московського ярма коли не всю, то хоч частину Великої України. Але була й друга частина галицько-українського громадянства, менша, яка вважала себе не за українців, а за »русских«, свій порятунок бачила з боку Росії і в боротьбі обох сусідніх держав схилялась на бік Росії. Це були так звані москвофіли, які своїх прихильників мали не тільки серед інтелігенції, але й серед селян. Частина провідників москвофільського напрямку вже на-передодні війни втікла до Росії, щоб звідти, разом з побідним російським військом вступити до Галичини й »увільнити« її від »австрійського ярма«. Але маса звичайних людей москвофільського напрямку активно себе не виявляла і свої симпатії зберігала в душі, щоб виявити їх аж тоді, коли стане ясно, на чиїм боці перемога. Тимчасом вже при перших поражках австрійських

*) В. Темницький, »Українські січові стрільці«. Памяткова книжка Союза визв. України, Відень 1917, ст. 191.

**) К. Левицький, op. cit., ст. 20.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

військ була пущена чутка, ніби виною австрійських неудач є зрада русофільського населення Галичини. В наслідок цеї чутки розпочалася страшна нагінка на українське населення взагалі, як з боку цивільних властей, так і з боку воєнних кругів, які раді були звалити вину за свою нездарність на когось иншого. Тисячи людей, здебільшого абсолютно невинних, москвофілів і немосквофілів, арештовано і серед нелюдських знущань вивожено з краю до спеціяльних таборів у глибині Австрії, де людей тримано без слідства й суду цілими роками в жахливих умовах. Особливо вславився своїм жорстоким режимом і згубними умовами життя табор Талергоф в Штирії, де від самого тифу згинуло по-над тисячу людей. Військова влада, під претекстом ніби-то шпіонажу, просто вішала людей по найменшому підозрінню або через донос. Особливо визначилися своїм звірством мадяри, які вішали людей не тільки по суду (як наприклад у Мукачеві 30. вересня 1914. р., де повішено цілком невинних людей — священика, писаря й селянина, їх невинність пізніще була стверджена судом), але й просто таки мордували без усякого суду, як те було, наприклад, у Перемишлі 15. вересня 1914. р., де мадярські салдати закололи на вулиці 40 арештованих інтелігентів і селян*). Пізніще австрійська влада виточила два політичні процеси москвофілам, обвинованеним в державній зраді. На першому процесі всіх обвинованених, їх було 7 — засуджено на смерть, потім помиловано на досмертну вязницю; такий самий присуд був і на другім процесі, де судили 24 людей.

Українська Головна Рада і члени Укр. Парламентарної Репрезентації робили заходи перед урядом, щоб оборонити населення від переслідувань і щоб увільнити з таборів тих арештованих, проти яких не було ніяких доказів вини; уряд давав обіцянки, але боротись з лихом було дуже тяжко, бо все фактично залежало від низчої адміністрації, яку в часі воєнної завирюхи було дуже тяжко сконтролювати.

Таким способом нещасливе українське населення в Галичині опинилося буквально між двох вогнів: з одного боку мордували його москалі за »мазепинство«, з другого — австрійці і мадяри за »русофільство«. І в той же час українці мусіли битись за своїх мучителів, одні в рядах російської, другі в рядах австрійської армії; рідні брати мусіли стріляти одні в других... Це була одна з найстрашніщих трагедій світової війни.

З кінцем серпня 1914. року Головна Українська Рада мусіла переїхати до Відня, і тут на довший час утворився головний осередок

*] Див. у К. Левицького, op. cit., ст. 23-27, 73-84 і частина II. ст. 398-401, а також »Талергофскій Альманахъ« выпускъ 1-й, Львовъ, 1924, ст. 31, 102-107. Видавці цього альманаху обвинувачують українців в тім, що вони нацьковували австрійську владу на москвофілів. Безумовно бували випадки, що представники ріжних політичних поглядів з посеред тогож самого народа, зводячи свої політичні а часом і особисті порахунки, допускалися ганебних доносів і нацьковування, але це мало місце з обох боків і власне »москвофіли« погрішили в цьому далеко більше від »українофілів«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тимчасової української еміграції. У Відні знайшлося кілька тисяч українських утікачів з Галичини та Буковини. Сюди було перенесено видання »Діла«, тут же було засновано й тижневик німецькою мовою »UkrainischesKorresspondenzblatt«. Головна Укр. Рада розвинула широку пропагандистичну діяльність, видаючи книжки й брошури німецькою мовою про українську справу, розсилаючи скрізь меморіяли й повідомлення, щоб зацікавити українською справою політичні круги. Укр. Головна Рада мусіла не тільки обстоювати інтереси укр. населення перед австрійським урядом і стояти на сторожі його прав, але вона мусіла занятись також опікою над десятками тисяч українських утікачів, які розселились по таборах у Карінтії, Чехії (табор Гмінд), Зальцбурзі, Тиролі й Крайні. Було створено окремий »Український Ратунковий Комітет« для допомоги утікачам. На цю допомогу, між ин., надсилали значні жертви українці з Америки.

»Головна Українська Рада« реорганізувалася у Відні і з початком травня 1915. р. замість неї повстала »Загальна Українська Рада«, яка мала бути єдиною й найвищою репрезентацією українського народа в Австро-Угорщині на весь час війни і яка складалася з 25 делегатів Галичини, 6 делегатів Буковини і трьох делегатів »Союза визволення України«, яко представників російської України.*) Рада вибирала Президію, яка мала бути виконцавчим органом. Головою Президії вибрано Костя Левицького, його заступниками: Миколу Василька, Льва Бачинського, Євгена Петрушевича, Миколу Ганкевича і Олександра Скорописа (дел. Союза визволення України). До Секретаріяту З. У. Ради вибрано Всеволода Козловського, (Союз визв. України), Осипа Назарука, Іллю Семаку, Володимира Темницького і Лонгина Цегельського. Трохи згодом виступив зовсім зі складу З. У. Ради Євг. Петрушевич, а Ол. Скорописа, яко відпоручника Союза визв. України заступив Маріян Меленевський.**)

Загальна Укр. Рада випустила 12. травня 1915. р. програмову декляращю »до всіх народів цивілізованого світа«, де було ясно і рішуче заявлено, що З. У. Рада у відносинах до українських земель під Росією має своєю метою створення »вільної самостійної української держави«, а з українських земель в Австро-Угорщині домагається створення української територіяльно-національної автономної области, збудованої »на основах свободи і демократії«, з забезпеченням прав національних меншостей. За-для осягнення цих цілей Рада уважала конечним розбиття царської імперії і рішучу піддержку Австро-Угорщини та її союзників.***)

---

*] Галиаькі делегати поділились на представників національно-демокр. партії (14), радикальної (6) і соціяль-дем. [5]. Серед буковинців було 5 нац.-демократів і 1 делегат народньої партії. Про організацію й працю Загальної Української Ради див. у К. Левицького, op. cit., ст. 151-177.

**] К. Левицький, op. cit., ст, 154.

***] ibidem, ст. 157.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Перемога центральних держав над Росією літом 1915. року відкрила перед українцями з Австро-Угорщини певні перспективи на поліпшення стану українського народу в монархії: українське питання здобувало в очах уряду й громадянства дуже поважне значіння. Представники З. У. Ради вели переговори з австрійським урядом. Вони подавали йому меморандуми в справі окупованих українських областей Росії---Холмщини й західної Волині, домагалися поширення українських військових формацій, заведення української адміністрації й шкільництва на Холмщині й Волині. Для Галичини домагалися поділу її на дві частини — східну українську й західну польську, та утворення українського університету ві Львові. Відбувалися конференції з австрійськими міністрами; одні ставилися більш прихильно до українських домагань (президент ради мін. гр. Штірк), другі менше, давали

В таборі у Вецлярі. З ліва направо: Проф. Ом. Терлецький, Петро Чикаленко, Ол. Скоропис-Йолтуховський, голова таборових організацій поручн. Андрієвський і поручн. Ємець.

ріжні обіцянки й запевнення, але фактично удалося досягти небагато: так, на місце поляка Коритовського намістником Галичини призначено в липні 1915. р. генерала Колярда, котрий, як німець, міг бути більш безстороннім в польсько-українськім спорі. В серпні т. р. офіціяльно перетворено легіон українських січових стрільців у »1-й полк українських січових стрільців« як регулярну частину австрійкої армії. В окупованих областях, Холмщині й Волині, признано публичні права українській мові, дозволено відкривати там українські школи, хоч за-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

проважена на місцях нова австрійська адміністрація ставила українському шкільництву всякі перешкоди.

Австрійське правительство мусіло рахуватись з поляками, і польське питання в його очах мало далеко більше значіння, ніж українське, тим більше, що перше було звязане з вирішенням долі т. зв. конгресової Польщи, відбитої від Росії, а в цім була заінтересована також і Німеччина. 5. падолиста 1916. р. австро-угорський і німецький уряди проголосили утворення самостійного польського королівства з 10. губерній т. зв. Царства Польського, а одночасно з тим цісарь Франц Йосиф надав Галичині повну автономію, без поділу її на дві окремі національні частини*). Це було важким ударом для української політики в Австро-Угорщині, холодним цебром води на голову українськог суспільства. Петербургська »Рѣчь«, оцінюючи акт про автономію Галичини, завважала, що цим актом українців у Галичині »відано головою полякам« замість того, щоб увільнити їх з під польського панування через утворення з українських земель окремого коронного краю**).

Українська парламентарна резрезентація в своїм маніфесті з дня 8. падолиста 1916. р. »До українського народу галицької і володимирської землі« дуже вірно схарактеризувала становище, в якому мав опинитися український народ в автономній Галичині: »не парламент у Відні, вибраний на основі загального й рівного виборчого права, але галицький куріяльний сойм з польською та панською більшістю мав би на будуче видавати нам закони, мав би сам ухвалювати, хто і які платить податки та на що, чи на народні й на українські, чи може на чужі нам цілі — наші гроши зуживати. Одже замкнено б нам на будуче дорогу виволікати свої кривди й поведення наших противників з нами перед лице цілої Австрії й цілого світа... Мають нас виключити з австрійського парляменту, а віддати в руки галицького сойму... Мають нам замкнути відклик до міністрів і до найвищих трибуналів у Відні, а найвищі власти для нас могли б на будуче бути в краю, в руках наших противників. Одже повстане з нашого краю неначе б друга польська держава побіч відновленого польського королівства, тільки з тою головною ріжницею, що її королем буде цісарь Австрії«. Маніфест закликав до рішучого протесту проти такої автономії.

Президія Заг. Укр. Ради на знак протесту склала свої уповноваження. Наступила певна дезорганізація й дезорієнтація серед українських політичних кругів. Провідне значіння перейшло до новоствореної Української Парламентарної Репрезентації, без участи буковинських послів.

---

*] Ця автономія полягала в тім, що до центрального правительства мали тепер належати лиш справи військові, залізниці, почта й телеграф, усі инші — господарські, національні і просвітні мали належати виключно до компетенції краєвого сойму в Львові.

**] Вістник Союза визв. Укр., 1917, № 136, ст. 82.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Головою було вибрано Юліяна Романчука, заступниками Євгена Петрушевича і Льва Бачинського. Кость Левицький і Микола Василько залишились по-за проводом. В політичнім житті австрійських українців наступів певний застій.

З тим більшою актуальністю висувалася наперед проблема Великої України, яка по розгромі Росії літом 1915. року стала зовсім реальним питанням в політиці як Австро-Угорщини, так само й Німеччини. Українське питання як міжнародня проблема, ніколи, властиво, не цікавило серйозно ані Австро-Угорщину, ані Німеччину. Плани Бісмарка в 1888. році про »київське королівство« були тільки теоретичною комбінацією, яка мусіла залишитися лиш в теорії перш за все тому, що серед самих українців не було людей, які б про самостійну Україну думали як про щось реальне. Найбільший український розум тих часів М. Драгоманов ще в 1876. р. писав, що стремління української інтелігенції 30—40-х років XIX. ст. »надати державно-правний характер українському патріотізму«, є річчю остаточно пережитою всіми освіченими українцями, і що поворот цих стремлінь унеможливлений науковою критикою самих же українських діячів [1]). Він не бачив для українського сепаратизму ніякого ґрунту [2]), а у відповідь на надії деяких українських патріотів на інтервенцію Европи відповідав (лист до Ол. Кониського з 5. VII. 1888), що »урядовій Европі інтересні ті, хто тепер силу — армію — має, а не ті, що за них ще треба кров лити, гроши платити...« І він радив стати чимсь у себе вдома, стати якоюсь силою, щоб потім українцями заінтересувалася Европа [3]). Одначе песимізм Драгоманова що до ідеї українського сепаратизму не справдився. Вже в самий рік смерти Драгоманова, створена під його ж ідейним впливом українська радикальна партія в Галичині на своїм з'їзді 29. грудня 1895. р. у Львові заявила в своїй програмі, що здійснення її ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійности українського народа. В тім самім році появилася книжка Юл. Бачинського »Україна **irredenta**«, де автор, молодий соціял-демократ, доводив конечність повстання самостійної Української Держави з причин економічних. Отверто було піднесено гасло самостійної України на переломі двох століть, одночасно на двох кінцях української території: в 1899. році приймають його обидві партії, що тільки що вийшли з лона радикальної партії — українська партія соціяль-демократична і національно-демократична: с.-д. »Воля« пише, що „наша ціль є вільна держава українського люду, українська республіка«[4]), а »Діло« заявляє, що »нашим ідеалом повинна бути самостійна Русь-Україна, в якій усі частини нашої нації злучились би в одну сучасну культурну

---

[1]] По вопросу о малорус. литературѣ, 1876, ст. IX.
[2]] Чудацькі думки, вид 1915. р., ст. 94.
[3]] Листи до Ів. Франка, т. II., Львів 1908, ст. 128-130.
[4]] В. Дорошенко, Передмова до »Україна irredenta«, Берлін 1924, ст. XI.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

державу«. Ранньою весною 1900. року Микола Міхновський зпочатку в Полтаві (19. лютого), а потім у Харькові (26. лютого) виголошує свою знамениту промову, де підносить гасло самостійної України, як нашого національного ідеалу*). Ця промова стає першою програмовою брошурою, виданою з початком літа 1900. року новозаснованою »Революційною Українською Партією«. 14. липня 1900. р. на вічу української академічної молоді у Львові серед загального ентузіязму була прийнята резолюція, що »тільки в самостійній, власній державі знайде українська нація повну свободу розвою«. Коли дехто з тодішніх українських публіцістів висміяв ідею самостійної України як фантазію, як недосяжну мрію, сам Франко виступив на сторінках »Літ.-Наук. Вістника« зі статею, де доводив, що ідеал самостійної України буде лежати для нас поза межами можливого лиш доти, доки ми самі не знайдемо в собі досить волі, щоб іти до цього ідеалу, стежки до якого »лежать ось тут, під нашими ногами«.**)

Та все-таки всі оті партійні заяви та резолюції залишилися зпочатку лиш декляративними заявами, зробленими в урочисту хвилину. Навіть сама РУП., яка в ч. 2. свого органу »Гасло«, повторили, що її ідеалом є вільна самостійна Україна, вже в 1903. р. вдовольнялася автономією в перебудованій у федеративну республіку Росії. Український політичний рух, розбурханий революцією 1905. р., не виставляє домаганнів по-над автономію України. І цей постулят включає в свою програму українська радикально-демократична партія, яка виступає тоді на політичну арену. Тільки невелика група з Міхновським і Шеметом на чолі, зорганізована в »Українську Народню Партію«, не спускає прапора самостійної України і обстоює цей постулят у своїй »Програмі« (1906).

Та хоч ідея самостійности ніби зійшла з поля української політики навіть як програмове гасло, але зовсім вона не зникла. Коли в 1908. р. наслідком анексії Австро-Угорщиною Босни і Герцеговини почало заноситись на збройний конфлікт між Австрією й Росією, серед українських кругів знову виникла ідея сепаратизму від Росії за допомогою Австрії. В 1912. р. сформувалася вже у Львові ціла група українців з Росії і галичан, яка стала на самостійницькім грунті, заснувала Український Інформаційний Комітет для пропаганди українських домагань за-кордоном і готовилася вже видавати свій власний орган »Визволення«. Ініціятором цих заходів був В. Липинський. До видання органу не дійшло, але українські політичні емігранти, розкидані по ріжних европейських центрах порозумілися між собою що-до спільної інформаційної акції, і це порозуміння дуже стало в пригоді Союзу визволення України на початках його діяльности. В останні

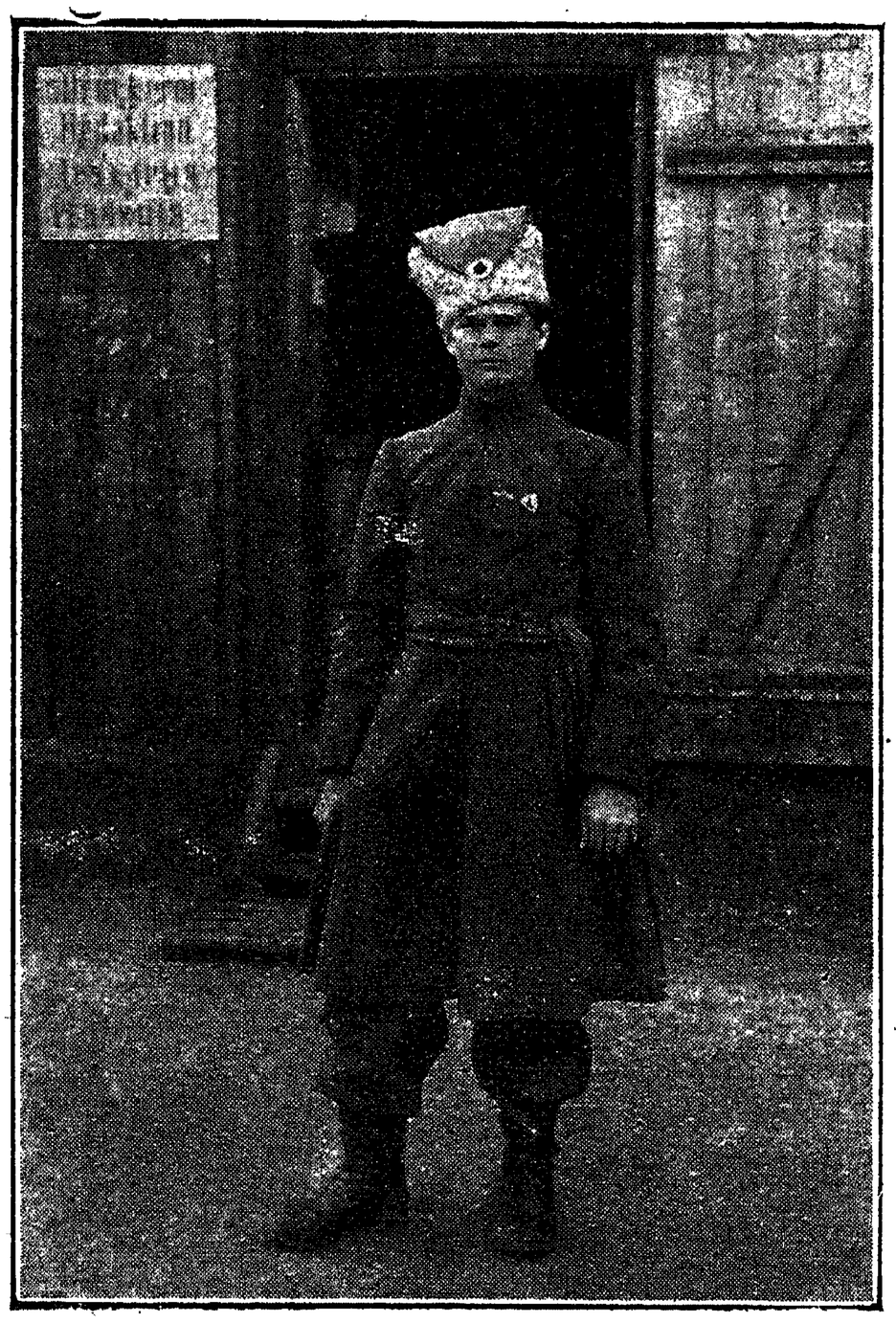
*] В. Дорошенко, Рев. Укр. Партія 1900-1905, Львів 1921, ст. 7.

**] »Поза межами можливого« Л. Н. В. 1900, кн. 10. ст. 11.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

роки перед війною все частіще почала зявлятися інформація про Україну на чужих мовах і по чужих виданнях*).

Як тільки вибухла війна, гурток українських політичних емігрантів у Львові рішив, за порозумінням з провідниками галицьких українців (головно з К. Левицьким) заснувати »Союз визволення України«, як безпартійну політичну організацію російських українців на час війни для пропаганди ідеї самостійности України. 4. серпня 1914. р. »Союз« був формально заснований. Його засновниками були Вол. Дорошенко, Дмитро Донцов, Микола Залізняк і Андрій Жук, які вже зпочатку серпня випустили відозву (анонімну) до »Українського народу в Росії«, закликаючи не боятись приходу австрійського війська, бо воно мало принести »землю і свободу«. Скоро після того прилучились до Союза Олександер Скоропис-Йолтуховський і Маріян Меленевський, які прибули з Лондона, де їх захопила війна. Тоді 25. серпня вже за підписом В. Дорошенка, Д. Донцова, М. Меленевського, О. Скорописа, М. Залізняка і А. Жука видана була відозва »**An die öffentliche Meinung Europas**«, в якій говорилося, що лиш самостійна Українська Держава створить забороло для Европи проти Росії, з її експозицією царизму, і увільнить славянський світ від згубного впливу панмосковізму. В кінці серпня Союз переніс свій осідок до Відня*). Тут був заложений його орган »Вістник Союза визволення України«, в 1. числі якого (5. жовтня 1914. р.) появилася »Платформа« Союза, де заявлялося, що в Союзі представлені всі гі

Козак-синежупанник.

*) Першим українським органом на чужій мові був німецький місячник „Ruthenische Revue", заложений Р. Сембратовичем р. 1903. у Відні і по його смерти продовжуваний з р. 1906 В. Кушніром як „Ukrainische Rundschau". В р. 1913. вийшло в Парижі спеціяльне число видання „Annales des Nacionalités", присвячене Україні. У Швейцарії інформацію про Україну провадили Ярослав Федорчук і М. Тишкевич, а в Англії В. Степанківський і англійський журналіст Д. Рафалович.

**) Вже в осени 1914. р. з Союза виступили Д. Донцов і М. Залізняк. Залізняк на чолі Закордонного Комітету организації »укр соціялістів-революціонерів«. почав провадити, в контакті з військовими австрійськими кругами, антіросійську діяльність на Буковинському фронті, а також пропаганду ідеї української державности серед турецьких політичних кругів. Крім того він видав у Відні кілька десятків українських книжок національно-освідомлюючого змісту, які ширилися серед українських полонених, галицьких січових стрільців і серед українських вояків австрійської армії.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

політичні напрями, які стоять на становищу державної самостійности українського народу, а »реалізацію своїх національно-політичних і економічних стремлінь в даний момент звязують з розбиттям Росії у війні«. Національно-політичною платформою Союза є державна самостійність України. Формою правління самостійної української держави мала бути »конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язиковими і релігійними свободами для всіх національностей і віроісповідань, з самостійною українською церквою«. На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої української території від Росії Союз мав домагатися створення з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, окремого автономного краю.

Прапор І. Січового полку Гетьмана Петра Дорошенка [табор Вецляр).

Союз визволення України взяв на себе репрезентацію інтересів Великої України перед центральними державами і взагалі перед европейським світом. Він дивився на себе, як на завязок будучої української влади, яко на експозитуру будучої української Держави, і яко такий вважав необхідним війти в тісний контакт з центральними державами, яко союзними силами. Він уважав можливим приймати від цих держав і матеріяльну допомогу, але під умовою, що це буде позичка — державний борг будучої самостійної України, яку уряд український муситиме повернути*).

Союз визволення України розвинув дуже жваву політичну діяльність, пропагуючи ідею визволення України і створення незалежної української держави перед правительствами і громадянством почвірного порозуміння, а також і в нейтральних державах. Він висилав своїх спеціяльних відпоручників, які були немов українськими послами в ріжних европейських центрах: в Берліні перебував Ол. Скоропис-Йолтуховський, в Туреччині М. Меленевський, в Болгарії Л. Ганкевич, в Італії Ол. Семенів, в Швеції та Норвегії О. Назарук, в Швейцарії П. Чикаленко. У Відні видавав Союз »**Ukrainische Nachrichten**«, у Лозанні

*) Див. Ол. Скоропис-Йолтуховський. Мої злочини. »Хліборобська Україна«, зб. 2-4, ст. 205 і 235.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»**La Revue ukrainienne**«, крім того видавав він велику силу книжок про Україну в мовах німецькій, французькій, англійській, італійській, угорській, турецькій, шведській, румунській, хорватській, чеській, болгарській. Це були інформаційні книги про Україну взагалі, нариси її історії, книги про російсько-українські відносини і взагалі на ріжні теми з сучасного політичного моменту. Серед них були й такі солідні видання, як »**Ukraine. Land und Volk**« С. Рудницького і »**Geschichte der Ukraine**« М. Грушевського. Крім того він видавав багато книжок українською мовою для пропаганди своїх ідей серед власної суспільности. Як уже згадано, з осени 1914. р. виходив у Відні »Вістник Союза визволення України« і німецькою мовою »**Ukrainische Nachrichten.**« Серед виданих Союзом українською мовою книжок було багато дуже цінних, які зберігають свій інтерес і по сей день. Пропаганда Союза в чужих мовах дуже скоро принесла свої наслідки в тім, що ціла европейська преса заговорила про Україну. Досить поглянути на огляди тої преси на сторінках »Вістника« Союза, щоб побачити, як багато статей появилося про Україну в німецькій, угорській, французькій, турецькій, шведській, румунській, італійській, болгарській пресі. Крім того, Союз висилав окремих лекторів, які читали публичні виклади про українське питання в Німеччині та по инших країнах, улаштовував анкети, спонукував до відчитів про Україну чужих учених. Взагалі, можна сказати, пропагандистична діяльність Союза була величезна. Йому удалося завоювати інтерес і навіть симпатії до української справи серед певних кругів німецького, болгарського, турецького, румунського громадянства, висловом чого була політична або публіцистична акція на користь української справи по ріжних державах середньої й південної Европи.

Що до чисто-політичної діяльности в самій Австрії та Німеччині, то тут діло гальмувалося через короткозорість і тупість австрійської політики та через те, що Австрія була дуже звязана своїми польськими відносинами. З другого боку виникали й тертя з провідниками австрійських українців, не вважаючи на те, що Союз працював у повнім контакті з Головною Українською Радою, а в Загальній Укр. Раді засідали його представники. Австрійський уряд намагався, щоб Союз виконував чисто службову ролю в інтересах біжучої австрійської політики і ніяк не хотів зрозуміти далекосяглих політичних планів, які розвивав Союз. Діло дійшло було до того, що весною 1915. р. стався офіціяльний розрив Союза з Австрією, хоч на практиці співпраця Союза з австрійським урядом продовжувалася й далі — в справі акції серед полонених, про яку зараз далі буде мова. »Мрію про провідну історичну ролю Австрії у відродженні самостійної Української Держави довелося здати в архів«, — як висловлюється один з головних діячів Союза.*) Навіть німецьке правительство з свого боку також

*) О. Скоропис, op. cit., ст. 214.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

офіціяльно припинило співпрацю з Союзом, але українська справа знайшла більше для себе зрозуміння в німецьких військових і деяких приватних кругах. Виявилось це головно в справі організації українських таборів військово-полонених, а пізніще, по вибуху в Росії революції, ініціятиву висунення української проблеми на перше місце перебрала на себе цілком Німеччина.

На полі міжнародньої політики Союз міг похвалитися одним значним успіхом на початку своєї діяльности, а саме: турецький міністр внутрішніх справ Талаат-Бей, приймаючи в падолисті 1914. р. представника Союза М. Меленевського, заявив йому, що »Висока Порта, так само, як кабінети берлінський і віденський, визнає необхідність увільнення України з-під російського панування; коли Росія буде побита, правительство Отоманське допоможе українському народові створити незалежну державу«.*)

З свого боку »з інтересом вислухували« меморіяли й вияснення з боку членів Союза і деякі вищі представники австро-угорського й німецького правительств, але з їх заінтересування не виходило нічого конкретного. З великими труднощами удалося Союзу здобути деякий вплив на культурно-національне життя на Волині, що ж до Холмщини, то, як каже один з провідників Союза, »всі старання Союза відновити українське життя в Холмщині не увінчалося успіхом, хоч язикові права українського населення у школі і в публичнім життю забезпечено розпорядками начальної команди австро-угорської армії«. Холмщину вважали за складову частину Польщи.

Та найважніщим, може, здобутком діяльности Союза визв. України була праця серед українців військово-полонених з російської армії в Німеччині й Австро-Угорщині, праця, яка закінчилась формуванням українських дівізій, ядра майбутньої української армії. Праця в таборі ворожім до держави-гнобительки і формування національних легіоніз з полонених є явищем давно відомим в діях XIX. століття. Доволі пригадати поляків, які ставали в ряди армії Наполеона, щоб битись проти Росії, а в 1854-55. рр. творили формації в Туреччині, щоб знов же боротись проти Росії; на стороні піємонтської армії в 1859. р. бився угорський легіон. Коли в 1866. р. почалася австро-пруська війна, то пруська військова влада зараз же заходилася творити угорське національне військо з полонених мадяр. Та особливо розвинулося це явище за світової війни. Польські легіони під проводом Пілсудського билися на стороні центральних держав, а в той же час генерал Довбор-Мусніцький творив польський корпус на стороні Росії. Чехи творили свої легіони з полонених у Росії, Франції, й Італії, румуни в Італії з полонених семигородських румунів австрійської армії і т. д.

В німецьких і австрійських таборах для полонених сиділи десятки й сотні тисячів українців. Союз іще в першому півроці війни добився

*) А. Жук, Памяткова книжка С. В, У. на 1917 р. ст. 375.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

від австро-угорських і німецьких властей дозволу відвідати через своїх відпоручників ці табори і вияснити в них число українців. Підчас цих одвідин робилися старання перед властями про поліпшення становища полонених українців. Згодом удалося добитись, щоб українців-полонених було концентровано в спеціяльних таборах. З тих таборів головні були Фрайштадт і Дуна-Сердатель в Австрії, і Раштат, Зальцведель і Вецляр в Німеччині. Вже в квітні 1917. р. за допомогою Союза визв. України було зорганізовано в Німеччині, в Гановер-Гмінден, спеціяльний табор для українських офіцерів, в якому було зібрано коло 400 людей. В червні 1917. р. було організовано табор українських офіцерів з полонених також і в Австрії — в Йозефштадті (в Чехії).

Головна робота велася в Німеччині, що було заслугою в першій лінії Ол. Скороциса-Йолтуховського. З великими труднощами удалося йому добитись (німецьке міністерство закордонних справ було дуже проти того), щоб полонених українців було зібрано в трьох названих таборах і опіку над ними передано Союзу визволення України.*) Тут було зібрано по-над 50.000 полонених (у Фрайштадті в Австрії було їх коло 30.000). Умови життя полонених було значно поліпшено в порівнанню з загальними таборами і утворено відповідні обставини для ведення серед них культурно-просвітної праці. Союз запросив десятки учителів та інструкторів з поміж галицьких українців і за їх допомогою було зорганізовано по таборах школи грамоти, бібліотеки, читальні, хори, оркестри, театри, курси української історії й літератури, ріжні освітні курси — кооперації, політичної економії, курси німецької мови; було збудовано церкви; повстали по таборах чайні, запомогові каси, кооперативні крамниці. В кожному таборі засновано український часопис:**) в Раштаті »Розсвіт«, в Зальцведелі »Вільне Слово«, у Вецлярі »Громадська Думка«, у Фрайштадті »Розвага«, у Йозефштадті »Наш Голос«.

Це все поліпшило матеріяльні умови життя полонених, їх фізичний і моральний стан, підняло їх дух, а головно — пробуджувало серед них національну українську свідомість. Із заляканих, забитих полонених, »гарматного мняса« російської армії, вони перетворилися в політично освічених громадян, у свідомих українців, готових на боротьбу за долю рідного краю; люде »стали розуміти, що то за сили їх душать,

---

*) Оповідання про ці труднощі, які удалось побороти лиш за допомогою трьох німців, пп. Шверіна, Койпа і ген. Фридриха, знаходимо у Ол. Скороциса в його цитованій уже нами статі »Мої злочини«, надрукованій в »Хліб. Україні«, зб. 2-4. Див. ст. 214-217.

**) Тільки один з таборів, а саме раштатський, діждався окремої монографії: Омелян Терлецький, Історія української громади в Раштаті. 1915-1918, Київ-Лайпціх 1919. Ст. 429, 8^0. Тут докладно розказано про організацію й життя табору, і виклад ілюстровано численними фотографічними знимками. Загальний короткий огляд українських таборів в Австрії дає праця В. Проходи »Записки до історії Сірих (сірожупанників)«, уміщена в збірнику »За державність«, в. І., Каліш, 1929, ст. 72-117.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

для кого й чого заставляють робити египетську роботу. Ширилося розуміння — ріс український громадянин, і в неволі за дротом зросли кадри вільних людей«. А це й було головною метою ініціяторів справи. Вже на початку 1917. р. в кожнім таборі було по кілька тисяч людей, вповні приєднаних до українського національного руху, свідомих, згуртованих в українських орґанізаціях.

Діяльність »Союза визволення України« спочатку не знайшла собі зрозуміння серед українського громадянства в Росії. Центральна управа ТУП'а, як уже згадувалося, вислухавши відомости про Союз від проф. М. Грушевського, який повернувся з-за кордону в падолисті 1914., ухвалила, що »Союз« не має права виступати в імени російської України*). Але згодом діяльність »Союза« здобувала собі все більше симпатій на Україні. В квітні 1915. р. відбулася в Київі нарада українських діячів соціялістичного напрямку, яка одобрила політичну позицію »Союза« і вирішила війти з ним в тісніші зносини. Наслідком цього представник цієї групи діячів Євген Голицинський двічі побував за кордоном (в маю 1915. р. і зимою 1915—16. рр.) і навязав особистий контакт з діячами Союза. Дуже вороже поставилася до діяльности Союза невелика група українських емігрантів у Швейцарії з Л. Юркевичем на чолі. Ця група стояла в близькім контакті з російськими соціяль-демократами большевиками (В. Ленін, Л. Троцький, Д. Мануїльський та инші) і в своїй газеті »Боротьба« старалася очернити діячів Союза як »запроданців« і »агентів австро-німецького імперіялізму«.

Коли вибухла в Росії революція, Союз Визволення України заявив спочатку в передовиці у »Вістнику Союза« (ч. 16., дня 15. квітня), що вважає »присвоєний собі мандат за вичерпаний« і що буде на далі обмежувати свою діяльність опікою над полоненими й обороною інтересів українських територій, окупованих австро-німецькими військами. В числі 19. »Вістника« була опублікована Ухвала Президії Союза з дня 2. мая 1917. р., де заявлялося, що Союз з огляду на революцію в Росії й на змогу для України вільного політичного й національного самовизначення, вважає дальше ведення війни непотрібним і ставить задачею дня пропаганду загальної ліквідації війни; цим відношенням до війни Союз означав і свою нейтральність супроти воюючих держав. Союз вітав Ц. Раду і Нац. Конгрес, яко виразників зорганізованої свібодної волі українського народа. Стоячи сам на ґрунті повної державної самостійности українського народу, Союз обіцяв дальшу свою діяльність »координувати з діяльністю покликаних волею революційного українського народу національних репре-

*) Неприхильно ставився до Союза визв. України М. Грушевський і пізніше. Вже в 1917. р., як голова Ц. Ради він не раз виступав з заявами (в маю і 3. вересня 1917. р.). що Ц. Рада не вступає ні в які відносини з Союзом визв. України (див. «1917-й год на Киевщине«, ст. 216).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зентацій на Україні«, а свої практичні завдання окреслював як оборону інтересів окупованих західно-українських областей супроти польських аспірацій, як опіку над полоненими та »літературну популяризацію серед політичного світу західної Европи визвольних змагань українського народу«.

Звістку про переворот в Росії українці-полонені зустріли з особливою радістю. Це було вповні зрозуміло, бо для більшости зорганізованих за допомогою »Союза« полонених, а особливо для офіцерів, до царської Росії повороту не було: в очах царського уряду вони були зрадники, яким був один шлях — на шибеницю, або на Сибір. Вже при першій звістці про революцію полонені в таборі Фрайштат уложили петицію до Тимч. Правительства, вкриту 20. тисячами підписав, в якій, вітаючи революційний уряд, висловлювали бажання, щоб »український народ дістав повні національні права на своїй власній землі«. Тоді ж президія С. визв. України звернулась до полонених з особливим закликом, щоб вони готовились на службу увільненій батьківщині і складали датки на »український бойовий фонд«*).

І на далі полонені українці з напруженою увагою стежили за подіями в Росії й на Україні, відгукуючись на ці події заявами, резолюціями своїх віч і посилкою листів і петицій до Тимч. Прав. а далі до Ц. Ради. Оголошення універсалу Ц. Ради відбулося в таборах Німеччини й Австрії дуже урочисто, з виголошенням промов, співом національного гімну і т. ин.**) Полонені збірали між собою гроши і пересилали через »Союз визволення« до Ц. Ради.

Пильно стежачи за розвитком революції на Україні й за боротьбою за автономію, полонені не раз висловлювали побоювання, що на Україні, де політична думка взагалі була мало розвинена, за мало виявляється стремління до самостійности. Одже, щоб піддержати самостійницькі настрої й течії, полонені рішили вислати на Україну свого уповноваженого, доручивши йому »наказ«, який підписали понад 18.000 полонених вояків-українців. Цим уповноваженим був член президії Союза Визволення України Ол. Скоропис-Йолтуховський. Але Скоропис не міг добитися дозволу на в'їзд до Росії ні від уряду кн. Львова, ні від уряду Керенського. Тому він мусів скласти »Наказ« в Інституті Нобеля в Стокгольмі, де він пересиджував, клопочучись про в'їзд до Росії; попасти до Київа він зміг аж на початку 1918. року. В Київі українські урядові круги прийняли його дуже холодно, і Ц. Рада не хотіла навіть офіційно його прийняти, але коли Київ почали бомбардувати большевики, то Грушевський разом з М. Ткаченком дали йому повновласть їхати негайно до Берестя, де відбувалися мирові переговори і добиватись у німців дозволу на негайне формування з полонених військових частин, які б ішли рятувати український уряд.

---

*) Вістник Союза, 1917, ч. 155, ст. 215. Див. також ч. 147, ст. 269-271.

**) ibid., ч. 163, ст. 528.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Скоропис поїхав до Берестя, і тут було досягнуте порозуміння з німецькими й австрійськими властями що до формування українських дівізій з полонених.

В імени Ц. Ради була видана відозва до всіх полонених про вступ до формованих дівізій, які мали обороняти Україну від ворогів. В Німеччині було рішено зразу сформувати дві дівізії з полонених усіх трьох укр. таборів. Формування пішло з блискавичною скорістю: протягом кількох днів кадри двох полків були сформовані й вислані в половині лютого до Ковеля на Волинь, де остаточно сформувалася 1-ша дівізія »синежупанників« (прозваних так за свою синю уніформу) в складі 4-х полків піхоти по 1200 людей в кожному і 1 гарматного полку (900 людей). Команду обняв ґенерал Зілинський; 1-м полком командував М. Шаповал, 2-м сотн. Малохатка, 3-м сотн. Курінний, 4-м Мик. Чеховський і гарматним Дм. Чижевський. Полк простояв у Ковелі місяць і 19. березня н. ст. дівізія вирушила далі на Україну. Про долю цієї дівізії оповідається в II. томі моєї історії.

Поки 1-ша дівізія стояла в Ковелі, ішло дальше формування 2-ої дівізії в таборах і пізніще в тім самім Ковелі. В Гміндені було орґанізовано школу українських старшин до 600 людей. В кінці квітня дівізія була готова в складі 4-х піхотних полків по 1200 людей і вирушила на Україну, але німці зразу ж її обезброїли й росформували, люде були просто пущені до дому; тимчасом стався гетьманський переворот, і німці не були певні, чи синежупанники, виховані в революційно-соціялістичному дусі, будуть лояльно служити новому українському правительству.

Треба сказати, що дійсно, хоч Союз визв. України старався вести працю серед полонених в самостійницькім безпартійнім дусі,*) але фактично серед полонених дуже часто ведено пропаґанду соціялістичних і революційних ідей, а також войовничого українського націоналізму (аґітаторами були здебільшого галицькі українці, з зрозумілих причин крайнє ворожо настроєні до Росії й російщини). Коли, наприклад, вістка про переворот в Росії дійшла до українців-полонених в таборі Дуна-Сердагель (на Угорщині), то вони зразу ж уложили привіт до Тимчас. Правительства, який починався з фрази: »пролетарі всіх країв єднайтеся!«, а кінчився словами: »Хай живе демократична республіка! Геть з капіталізмом! Хай живе соціялізм!«

З австрійського боку в половині лютого 1918. року почалось в Володимирі Волинському формування зпочатку »1-го козацько-стрілецького полку«, який в кінці квітня мав уже до 4.000 людей (командував ним сотник Ганжа). Але переворот у Київі 29. квітня 1918. загальмував справу. Як каже історик цієї формації, більшість членів полку спочувала соціялістам-революціонерам, соціял-демократам, больше-

*) Ол. Скоропис, op. cit., ст. 217.
**) В. Прохода, op. cit., ст. 78.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

викам, і проголошення гетьманства було зустрінуто дуже неприхильно. Трохи згодом »1-й козацько—стрілецький« полк розгорнувся в »1-у козацько-стрілецьку дівізію« (прозвану від коліру уніформи сірожупанною) в складі 4-х полків піхоти, гарматного полку й окремої інженірної сотні. Дівізія попала на Україну в початку серпня 1918. р., про що оповідається далі, в т. II. моеї Історії.

Так не удалось використати збройну українську силу, яка організувалася на чужині в полоні, в той час, коли ця сила була найбільш потрібна. Сталося траґичне непорозуміння: влада Ц. Ради боялася »самостійництва« полонених, влада гетьманська — їх »революційности«. А —чужа сила, яка фактично рішала справу, в той момент, коли бувші полонені переступали кордони відродженої Української Держави, вже боялася, щоб ця Держава не дістала власної збройної сили, і тому готова була розпустити військові частини, нею ж самою сформовані й зорґанізовані.

Тут до речи буде згадати один епізод в історії українських військових формацій в полоні: весною 1917. р. група українських полонених була виряжена заходами Союза визв. України в зону німецької окупації на Підляшша, щоб провадити тут культурно-національну роботу серед місцевого українського населення. Формально ця група була влучена в склад німецької армії, але було застережено, що вона нестиме лиш етапну службу і не вживатиметься до ніякої розвідчої служби. Фактично група присягла на вірність Україні і займалась виключно культурно-просвітною працею. Група, яка складалась зпочатку всього з 27 людей, побільшувалась далі так, що на початку 1917. р. нараховувала вже три сотні людей. Вона мала своїм осередком м. Білу. На чолі групи стояв отаман Микола Шаповал. Протягом літа й осени »січовики« зорганізували коло 100 українських народніх шкіл, в яких вчилося 5.500 дітей, заложили тижневик »Рідне Слово« (з тиражем 2.000 примірників), видали кілька підручників і взагалі багато попрацювали, щоб облегшити моральне і матеріяльне становище українського населення окупованої провінції*)

---

*) Див: про це у Ол. Скорописа, »Хліб. Україна«, кн. II, 1921, ст. 220-524, і »Вістник Союза визв. Укр.«, 1917, ч, 178, ст. 758-759, а також: В. Куровський, Зі споминів синєжупанця, »Календарь-Альманах Червоної Калини на 1931 рік«, Львів, 1931, ст, 30-31

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

II.

Український національний рух в перших місяцях революції. — Заснування Центральної Ради у Київі.

Перша звістка, яка долетіла в Київ про революцію в Петербурзі, се була телеграма члена Держ. Думи Бубликова з дня 13. березня н. стиля до залізнодорожників про те, що старої влади вже нема, що влада перейшла до Комітету Державної Думи і що всім треба лишатися на своїх місцях і спокійно продовжувати свою роботу, так потрібну для армії і для всієї держави. Пошепки передавали кияне один другому цю звістку і з трівогою дожидали, що буде робити місцева власть. На другий день (14. березня) становище трохи вияснилося, але все ще було непевне. У начальника київського війського округа ген. Ходоровича зійшлися на нараду вищі представники місцевої влади і громадських інституцій та організацій: губернатор, прокурор судової палати, жандармський генерал, мійський голова, губерніяльний маршалок дворянства, голова губерніяльної земської управи, голова Комітету Союза Міст на південно-західньому фронті, голова такого ж земського комітету та ще дехто. Представники громадських організацій доводили, що треба звернутися до населення з відозвою, оповіщаючи про події й закликаючи до спокою; урядовці їх підтримали, але ген. Ходорович вагався, не маючи вказівок від вищої військової влади. На другий день у газетах знов не було ні слова про великі і грізні події. Аж коли прийшла телеграма від головного начальника південно-західного фронта ген. Брусілова, де він дозволяв друкувати про все, що сталося, аж тоді довідався Київ, а за ним і весь наш край про те, що сталося. Першою появилася відозва від імени громадських організацій міста Київа, в тому числі і від української національної організації, а потім пішли ріжні відозви й заклики од усяких партійних організацій.*)

17. березня в міській думі зійшлися представники громадських організацій і партій, які склали з себе постійну раду, котра вибрала з-поміж себе виконавчий комітет, зпочатку з 12 членів. До цього Комітету війшло пять українців: барон Федір Штейнгель (яко голова Союза Міст), вибраний на голову Комітета, Андрій Ніковський — від українських організацій, вибраний на секретаря Комітета; Сергій

*] М. Жученко. Українське життя у Київі на світанку волі. »Літературно-Науковий Вістник«, 1917. кн. 1, ст. 150.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Єфремов — від блоку народніх соціялістів (російських, українських і кавказьких), М. Паламарчук — від українських робітників, Микола Порш — від союза кооперативів.

Цей Комітет в перші три місяці по революції був властиво найвищою владою в Київі, аж поки його місце не заняла Центральна Рада. Хоча згідно наказу нового правительства владу губернатора з титулом Губерніяльного Комісара перебрав місцевий голова губерніяльної земської управи (як і скрізь по Росії), але ця влада мала дуже ілюзоричний характер. Зруйнування Тимчасовим Російським Правительством цілого адміністраційного й поліційного апарату, запровадження системи виборности адміністрації, фактично відразу віддало владу в руки новоповсталих революційних комітетів і підготовило повну анархію, яка наступила вже в кінці літа.

Губерніяльним Комісаром у Київі зробився Мих. Суковкин. В першій половині березня зійшлися в Київі надзвичайні губернські земські збори, які вибрали постійну раду представників організацій на Київщині, рада ж ця вибрала з поміж себе Виконавчий Губернський Комітет, який майже цілком опинився в руках українців: до цього Комітету було обібрано проф. М. Грушевського, Д. Дорошенка, В Корольова, М. Стасюка, Хр. Барановського, Андрія Сербиненка, Ол. Степаненка, Дм. Антоновича, П. Понятенка, М. Синицького, Вол. Шульгина, С. Фракфурта, С. Когана, А. Красовського, і П. Линниченка. Головою Комітету вибрано Суковкина, заступником його Дорошенка, який був вибраний на земських губерніяльних зборах на помічника губерніяльного комісара. М. Суковкин, який раніш ставився зовсім байдуже до українського національного руху, тепер почав дружно працювати з українцями і відразу став на територіяльно-автономному грунті. Управа губернією опинилася в українських руках, і це було дуже зручно українцями використано. Відразу ж офіціяльний орган »Губернскія Вѣдомости« було перемінено в »Вісти Київського Виконавчого Комітету при Губерніяльному Комісарові Тимчасового Правительства«, видавані українською й російською мовами, а »Земська Газета« почала друкуватись виключно в українській мові. Губерніяльна Друкарня почала друкувати українські книжки; насамперед вона взяла замовлення від М. М. Грінченкової на друк цілого ряду творів Бориса Грінченка.

Ті самі губернські земські збори, які вибрали Раду представників громадських організацій Київщини, визнали потрібним побільшити число членів Губернської Земської Управи (виконавчий орган земства) і вибрали туди 4 українців: Т. Сніжного, П. Пожарського, А. Сербиненка і В. Прокоповича.

Вже 31. березня відбулося в Київі відкриття 1-ої української гімназії для хлопців і дівчат. На директора її вибрано відомого київського педагога П. І. Холодного. До гімназії протягом перших же днів вписалося по-над сотню дітей. В той же час міська київська дума

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ухвалила розпочати з осени навчання українською мовою в школі імени С. Грушевського на Куренівці.*)

Так відразу київські українці розпочали і політичну і культурно-просвітну працю в національнім дусі, стараючись надолужити те, чого досі не вільно було робити під царським режимом.

Від самих перших днів революції осередком українського життя в Київі зробився український клуб »Родина«. Тут в чотирьох маленьких кімнатах — бо більша частина помешкання з початку війни була обернута в шпиталь для поранених на війні, — з ранку до вечора товклись люде, ділилися новинами, відбували наради. До помешкання »Родини« перенесла свої наради і рада »Товариства українських поступовців«, одинокої тодішньої всеукраїнської організації. Зпочатку рада »ТУП«у сама думала стати загальним об'єднуючим органом, але на збори її явилися І. Стешенко, Д. Антонович і Ол. Степаненко, як представники українських соціялістичних організацій і домагались, щоб до ради було принято також представників від цих організацій, в такому ж числі, скільки було й членів ТУП-івської ради. Щоб не розбивати сил і не утворювати двох центрів, рада ТУП'а погодилась на домагання соціялістичних представників, із тим, щоб до нового осередкового органу, для якого прийнято назву Центральної Ради, входили представники від ріжних нових організацій. Так утворилася Центральна Рада, до якої зразу ж увійшли крім членів ТУП'а представники українських соціяль-демократів, українців-військових, від українців-робітників, від кооперативів, студентів, від православного духовенства міста Київа (два делегати, вислані від зборів цілого міського духовенства), від ріжних товариств (»Українське Наукове Товариство«, »Товариство українських техніків та агрономів«, »Українське Педагогичне Товариство« та ин.), громад і гуртків.**)

Як формальну дату заснування Ц. Ради приймають 17. березня за новим стилем, одже рівно в тиждень по тому, як до Київа наспіла перша звістка про революцію в Петербурзі. Місце голови Ц. Ради було зарезервоване для проф. М. Грушевського, який мав приїхати з останнього місця свого заслання, з Москви; заступником його вибрано В. П. Науменка, товаришами голови Дм. Антоновича і Дм. Дорошенка. Все це було лиш провізоричним, бо скоро цілий склад Ц. Ради був переформований на нових основах. Та поки, уконституювавшися, Ц. Рада вислала привіт голові Тимчасового Уряду князю Львову й міністру юстиції Керенському, висловивши в своїй телеграмі надію, що »у вільній Росії задоволено буде всі законні права українського народа.«***) 22. березня Ц. Рада видала відозву »До Українського народа«, в якій

*) М. Жученко, ibid., ст. 152.

**] М. Жученко, ibid , ст. 151; «1917-тый год на Киевщине«, Київ, 1928, ст. 6; також записки Є. Х. Чикаленка »Уривок з моїх споминів за 1917-й рік«, які я використав з рукопису .

***] 1917-й год на Киевщине, ст. 6.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

закликалося »селян, робітників, саддатів та інтелігенцію« зберігати спокій, гуртуватися в політичні, культурні та економічні союзи, збірати гроши для українського національного фонду і вибірати на всі посади своїх людей.

Ось текст цієї відозви:

Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії. Настав час і твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше Український тридцятиміліонний народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній семї вільних народів могутньою рукою зачнеш собі сам кращу долю кувати.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори на основі загального, рівного, прямого виборчого права. Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя. До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які Тобі природно належать і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській Землі.

А в найближчім часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і по урядових інституціях.

З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств, і всіх неурядових інституцій на Україні.

Народе Український! Селяне, робітники, салдати, городяне, духовенство і вся українська інтеліґенція! Додержуйте спокій! Не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад у житті, але разом, щиро і уперто беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроши на Український Національний Фонд і вибірайте своїх українських людей на всі місця, організуйтесь! Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй землі.

Народе Український! Перед тобою шлях до нового життя. Сміливо ж, одностайно, йди на той великий шлях і в імя щастя свого, і щастя будучих поколінь Матери України могутньою рукою твори своє нове вільне життя.

Українська Центральна Рада.

Ще день перед тим появилася відозва від »Товариства українських поступовців«, — перша українська відозва з моменту революції. Ця відозва закликала підперти новий державний лад, організуватися, збірати складки на український національний фонд, закладати українські школи, відновляти й засновувати »Просвіти«, піддержувати укр. пресу,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

готовитись до всенародньої Установчої Ради, на якій має бути поставлене домагання автономії України у перебудованій на федеративних основах Росії. Відозву підписала Рада Товариства Українських Поступовців: Ол. Вілінський, Ол. Волошинов, А. Вязлов, М. Демяновський, Д. Дорошенко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Леонтович, Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, Л. Старицька-Черняхівська, Є. Чикаленко, Ф. Штейнгель, і Л. Яновська.

Дійсно, організаційна праця українців у Київі пішла дуже жваво, 22. березня збори українців-офіцерів проголосили себе »Установчою Військовою Радою«. В той же день повстав Центральний Український Кооперативний Комітет. Відновила свою діяльність київська »Просвіта«, закрита російським урядом в 1910. році. Це було перше товариство, яке зареєструвалося у Київі на основі нових розпорядків про товариства і спілки. »Товариство підмоги українській літературі, науці і штуці« рішило відновити видання щоденної газети »Рада«, закритої російським урядом на самім початку війни. 25. березня вийшло вже перше число відновленої газети, під назвою »Нова Рада«. Редактором знову став А. В. Ніковський, що редагував її в день закриття.

Князь Г. Львов,
Голова Тимчасового Правительства Росії.

В цім числі появилася стаття М. Грушевського »Велика хвиля«. Грушевський уже 27. березня прибув до Київа, і з його прибуттям український рух у Київі зразу відчув досвідчену й авторитетну руку свого керовника. Ніхто в данній момент не підходив більше для ролі національного вождя, як Грушевський, ніхто навіть і рівнятися не міг із ним щодо загально признаного авторитету й тої поваги, якою оточувало його все українське громадянство. І дійсно, вже в цій першій статі Грушевський вірно схопив ситуацію і ясно поставив перед українством завдання, які розгорталися перед ним з вибухом революції. Він рішуче і категорично заявив, що українські постуляти й домагання мусять зразу бути поставлені в усій їх широті: »нема нічого більше помилкового, писав Грушевський, як витягати тепер старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання... Те, чого ми добивалися пять, чотирі, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийнято українським громадянством з щирою по-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дякою..., але воно ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, »розвязанням українського питання« для даного моменту! Українського питання вже нема. Є вільний, великий український народ, який будує свою долю в нових умовах свободи... Потреби і домагання України розгортуються в усій широті«.

І треба віддати честь Грушевському, що він зразу поставив ці домагання конкретно в формі автономії України. Але в тій самій статі були слова, які мусіли призадуматись тих, хто уважно вчитувався в статю Грушевського: він дуже підкреслював, що »ми мусимо тримати руку на пульсі народнього життя і йти в ритм його биття. Воно (підкреслення скрізь Грушевського) тільки нам закон, йому ми мусимо коритись, його голосити всім, без огляду, чи воно буде їм приємно, чи ні«. Грушевський знав напевно, що народ наш був темний і несвідомий. Революції він не ждав і не робив. Вона його заскочила нежданно, і він мусів ще в нових обставинах оговтатись і знайтись. »Народнє життя«, себ-то захована народніх мас в часі революції залежало в значній мірі від того, як поводитиметься інтелігенція, які гасла пустить вона в маси. І дійсний вождь, дійсний керманич мусів старатись опанувати »народній рух«, направити його куди слід для осягнення вищих національних цілей, а не підпорядкуватись стремлінням, які були виявом низчих інстинктів або наслідком демагогії. Власне він, — вождь, мусів знайти сінтезу між гаслами національно-політичними і домаганнями соціяльно-економічних реформ і вжити собі для помочи всі живі й творчі сили українського громадянства. Та головне — він мусів знати, як історик, що на Україні »народом«, »народньою« волею чи інтересами прикривались завжди анархічні, деструктивні елементи, які вкінці й доводили свій народ до неволі та руїни... Та в перші дні цих небезпечних ноток у словах свого провідника майже ніхто не помічав, і всі були раді, що він уже в Київі і може стати на чолі українського руху. Одначе за кілька часу вже багатьом стало ясно, що Грушевський не тільки пише у статях, але й на ділі хоче йти по лінії підпорядкування себе »народнім« стремлінням, речником, яких явилися молоді українські ес-ери й загітовані ними елементи українського села — далеко не кращі. Та про це буде мова далі.

Тимчасом Грушевський послідовно і енергійно проводив ідею автономії України — і в своїх програмових статях, які до квітня друкувалися ще на сторінках »Ради«, і в політиці Центральної Ради в якій він перебрав керму. Кімнати клубу »Родина« скоро зробились за-тісні для зборів Ц. Ради, і Виконавчий Комітет одвів для неї помешкання в будинку Педагогичного Музею, занятого військовою авіаційною частиною. Для потреб Ц. Ради було відведено кілька покоїв і велику залу для засідань. Це сталось заходами М. Порша, який був призначений від Вик. Комітету Комісаром громадських будинків міста

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Київа. З того часу в роскішній залі Музею почали відбуватися всі ширші збори і засідання українських організацій.

27—28. березня відбувся в Музеї губерніяльний кооперативний з'їзд Київщини, який обернувся в першу прилюдну українську маніфестацію. За почесного голову з'їзду обрано було М. Грушевського; головою з'їзду був Хр. Барановський, секретарем П. Христюк. З'їзд у своїх резолюціях заявив, що »тільки демократична федеративна республіка в Росії з національно-територіяльною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечить права нашому народові« Так само з'їзд визнав, що »українська мова повинна бути введена негайно в школі, в суді, в усіх громадських і урядових інституціях.«*) Привітати з'їзд явились не тільки представники всіх українських організацій Київа, але також представники місцевої влади. Хоч з'їзд і називався губерніяльним, але на нього прибули кооперативні діячі і з других областей України. Більшість промовців говорило по українськи. Делегат Васильчук закінчив словами: »За вільну Україну, за самостійність, за рідну мову і школу!« — і це викликало овації. З'їзд постановив »піддержати всіма силами нове правительство, закликати всі інституції до укріплення нового ладу« і висловив переконання, що »тільки демократично-федеративна республіка в Росії з національно-територіяльною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечень права українського народу«. Серед инших постанов з'їзду була ще постанова про необхідність негайного введення української мови в школі, в суді та по всіх громадських і державних інституціях, у церкві. Нарешті була постанова звернутись до Тимчасового Правительства з проханням, щоб воно увільнило з заслання українців-галичан, заарештованих російськими властями і вивезених з Галичини.**)

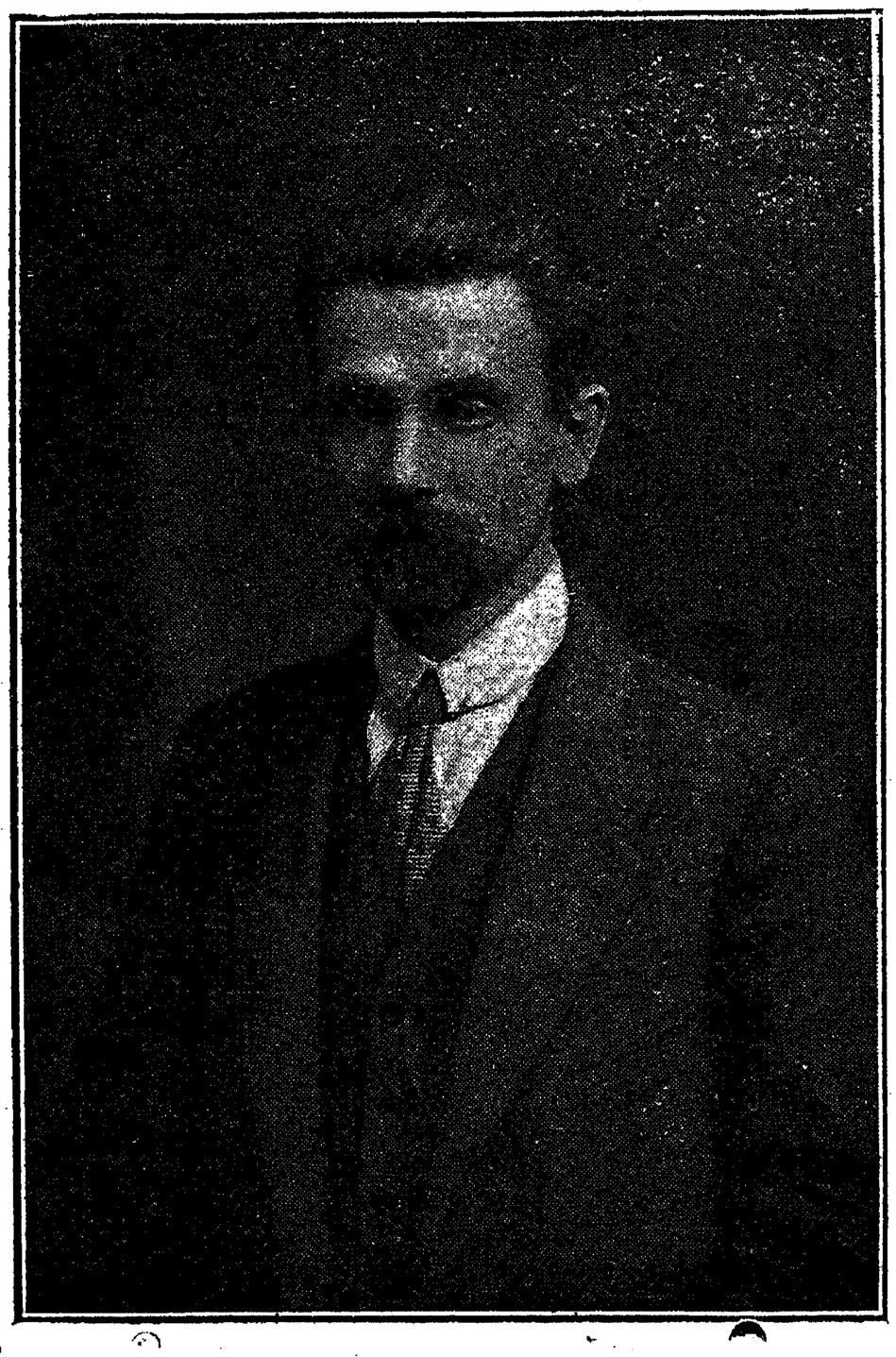
З'їзд закінчився 29. березня. В той самий день у Київі відбулося »свято свободи« — велика маніфестація на вулицях міста. Українське громадянство взяло участь в цій маніфестації під жовто-блакитними прапорами з написами: »хай живе вільна Україна!« Українські вояки йшли окремою колоною під національним прапором.***)

Та кульмінаційним моментом прояву відродженого українського життя у Київі була українська маніфестація, уряджена Ц. Радою 1. квітня. Найбільш сміливі сподіванки не могли передвидіти такого величавого й грандіозного свята, яким стала ця маніфестація. Більше ста тисячів людей з по-над 320 прапорами (всі були національні жовто-блакитні), взяло участь у маніфестації. Тут було кілька десятків тисячів узброєних українців-вояків, ішли українці-студенти, робітники, учні середніх шкіл, урядовці ріжних державних і громад-

*] Вісти з Укр. Цент, Ради у Київі, ч. I, 19 березня 1917. р.
**] П. Христюк, Історія укр. революції, т. I, Відень, 1921, ст. 17-18.
***] М. Жученко, op. cit., ст. 151.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ських установ, бранці-галичане, діти з українських притулків... Похід вирушив од Володимирського Собору, ішов по Фундуклеївській вулиці, по Хрещатику, повз міську думу, де з балкону вітали його члени Виконавчого Комітету і начальник Військової Округи ген. Ходорович, потім по Трьохсвятительській вулиці на Софійську площу, до памятника Богдана Хмельницького, де відбулося віче. На зустріч походу вийшло з св. Софії духовенство з корогвами, загули усі дзвони, площа вкрилася жовто-блакитними прапорами і було відправлено панихиду »за мучеників України, душу свою положивших за волю рідного краю.*) Проф. Грушевський ще перед міською думою виголосив промову, в якій закликав усіх присутніх присягти перед портретом Шевченка, що не покладуть рук дотоди, доки не буде здобута автономія України. Маніфестанти стали на коліна і присягли. На Софійській площі Грушевський виголосив другу промову, в якій вказав на те, що настав час »утворити українське народовластя і державне право України в спілці з иншими народами Европи у федеративній республіці російській.**) Віче прийняло такі резолюції:

Іван Труба, український діяч на Катеринославщині.

»Ми, українці, зібрані у Київі 19. березня на першім українськім святі свободи, вітаємо відновлення народовластя, знищеного царським деспотизмом, і одностайно постановляємо:

1. Піддержувати Центральне Правительство, помагаючи всіма силами забезпечити новий свобідний лад від всяких ворожих заходів, в твердім переконанню, що воно далі прикладатиме всі сили для скріплення свободи і демократизму;

2. Потвердити йому наші сподівання негайного скликання Установчих Зборів, на основі загального, рівного, прямого і тайного вибору, котрі мають ствердити автономний лад, який на Україні заводимо;

3. Зажадати від Тимчасового Правительства, щоб воно міцно звязало справу автономії України з інтересами нового ладу і заохотило людність її до всяких жертв, для чого негайно видало б декларацію,

---

**] М. Жученко, op. cit., ст. 152—153.

*] 1917-й год на Киевщине, ст. 18.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

котрою з свого боку визнало би потребу широкої автономії української землі, і поробило би одразу всі заходи, щоб надати український національний характер публичним установам з захованням прав національних меншостей;

4. В справі переведення цих постанов віче доручає Українській Центральній Раді порозумітися з Тимчасовим Правительством«.

Українська маніфестація і ухвали віча зробили глибоке враження на ціле громадянство Київа. Вони надзвичайно підбадьорили самих українців, які побачили, що вони спіраються на поважні сили в самій столиці української землі, і з подвоєною енергією взялися за переведення дальшої організації своїх сил і поширення своїх здобутків на полі культурно-національного життя. На чергу дня було поставлено скликання з початком квітня у Київі Українського Національного Конгреса.

Тимчасом ішла далі організаційна робота. Ще на передодні маніфестації відбулись організаційні збори українців-військових, де було ухвалено заснувати український військовий клуб і приступити до негайної організації українського війська, а передовсім — полку добровольців імени гетьмана Богдана Хмельницького. Формувались українські політичні партії і відбували свої конференції та з'їзди.

Дуже велику активність виявили члени українських колоній в обох столицях російської держави, у Петербурзі і в Москві, особливо в першій. Вже 9. березня на сторінках петербургської газети »День« (в ч. 4) було надруковано заяву »Петроградського Відділу Союза Українських Поступовців«. У цій заяві вже було постановлене домагання національно-територіяльної автономії України в звязку з загальною перебудовою Росії на федеративних основах. Тут же говорилося про потребу заведення в народніх школах українських губерній рідної мови населення, допущення укр. мови до середніх та вищих шкіл, в суді й адміністрації, про привернення в окупованих частинах Галичини й Буковини прежнього устрою політичного й громадського життя і національних прав українського населення, про негайне увільнення й поворот до дому арештованих і засланих галицьких і буковинських українців, в тім числі й митрополита А. Шептицького.

25. березня відбулася в Петербурзі величава українська маніфестація, в якій взяло участь понад 20.000 людей, головно українців — салдатів петербургського гарнізону. Вони виступали цілими відділами, кожен під національним жовто-блакитним прапором. На чолі походу виступив кінний відділ кубанських козаків, бувшого царського конвою, в мальовничих червоних жупанах, з прапорами і бунчуками. Маніфестація зробила глибоке враження на петербургське суспільство. Всі газети заговорили про неї і почали містити спеціяльні статі про українську справу (»Рѣчь«, »День«, »Русская Воля« та инші газети). Лейтмотивом цих статей було, що українська справа перестала бути акаде-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мичним питанням, що вона стала актуальною, невідкладною потребою життя, і що російське громадянство мусить уважно вдуматися в його і зрозуміти природу національних домагань українців. В очах столичного громадянства українство відразу зробилося силою, з якою треба було рахуватися.

Тиждень після маніфестації повстала в Петербурзі »Українська Національна Рада«. В її склад увійшли представники від петербургської громади ТУП'а, від укр. соціял-демократів, від Українського Революційного Комітета, від укр. фракції Ради Робітничих і Салдатських депутатів, від укр. студенства, від українських робітників, від Т-ва »Громада«, від допомогового Т-ва ім. Шевченка, від »Добродійного Видавничого Т-ва«, від »Українського Літературно-Артистичного Т-ва« і від Укр. Пресового Бюра. Головою Виконавчого Комітету Ради вибрано Ол. Лотоцького, заступником голови М. Корчинського, членами М. Славінського, Гр. Голоскевича, П. Зайцева і Ф. Слюсаренка. В Раді салдатських і робітничих депутатів зорганізувалася була »українська партія«, яка вибрала головою Ол. Шульгина.

Укр. Нац. Рада негайно навязала зносини з київською Центральною Радою і 3. квітня (21. березня) вислала делегацію до голови Тимчасового Правительства кн. Львова. До цієї делегації увійшли: Ол. Лотоцький, М. Корчинський, М. Славінський, студент Чечель, салдати — члени Ради Салдатських і Робітничих депутатів Гайдарь і Лобода. Делегація подала кн. Львову меморіял з такими домаганнями, які вважала потрібним здійснити не дожидаючи скликання установчих зборів: призначення в українські губернії на всі адміністративні пости людей, котрі були б знайомі з краєм і мовою місцевого населення; призначення українців на посади губернських комісарів і особливо комісара при Правительстві для українських справ; далі йшли домагання про заведення української мови в адміністрації, церкві, суді, школі, привернення прежнього устрою й національних прав українців в окупованих частинах Галичини й Буковини, поворот з заслання галицьких і буковинських українців, одже всі ті домагання, які стояли вже в заяві петербургської громади ТУП'а, надрукуваній в газеті »День«. Тільки ці домагання були деталізовані й дуже докладно обговорені в меморіялі.

Князь Львов, як подавали газети, заявив делегації, що »правительство принціпіяльно не розходиться з цими домаганнями, які українці предложили, і що правительство потрібує лишень вказівок, помочи та співпраці українських громадських сил для заспокоєння і здійснення цих домагань«.

Та в міру того, як почав розвиватися український рух на самій Україні, почалася тяга петербургських українців до дому. Більша частина активніщих українських діячів Петербурга вже весною й літом

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

1917. р. перебралася до Київа, щоб узяти там участь в українському державному й культурному будівництві.

Українці у Москві видали декларацію в імени Союза українських федералістів, Московського Комітету українських соціялістів, редакції »Украинской Жизни«, редакції »Проміня« та Української Секції Товариства Славянської Культури. Ця декларація виставляла такі домагання українців: 1) заведення української мови у зносинах з правительственними органами; 2) навчання в рідній мові; 3) територіяльне комплектування війська і 4) введення української мови в суд і адміністрацію. В кінці травня у Москві було заложено »Українську Раду«, на чолі якої станув Комітет, що складався з таких осіб: А. Саліковський (голова комітету укр. автономістів-федералістів), А. Приходько (від укр. ес-ерів), Авдієв (від укр. військового клубу), А. Хруцький (від укр. автономістів-федералістів) і А. Павлюк (від укр. організації Холмщини). На голову вибрано А. Саліковського.*)

25. і 26. березня відбувся у Київі з'їзд Товариства Українських Поступовців, на який прибули делегати від громад Київа, Полтави, Чернігова, Харькова, Одеси, Житомира, Камянця-Подільського, Переяслава, Сосниці, Умані, Золотоноши, Винниці, Лубень, Гадяча, Катеринодару, Петербурга і Москви. Головою з'їзда вибрано М. Грушевського, товаришами голови Ол. Лотоцького й Іл. Шрага. З'їзд прийняв резолюції: 1) з'їзд українських поступовців признає і буде підтримувати Тимчасовий Уряд; 2) замість старої назви »Товариство українських поступовців« приймає нову, більш відповідну головним основам організації: »Союз українських автономістів-федералістів«; 3) в справі автономії, негайно, всіми силами і засобами утворювати автономію України; вжити всіх заходів, щоб надати їй як найбільшого авторитету, а остаточну санкцію перенести на Установчі збори всієї Росії; 4) в загальний організаційний статут автономії України внести принціп забезпечення прав національних меншостей. Була також постанова про використання досвіду галичан, які тепер перебувають в Росії. Закінчив свою працю з'їзд закликом до українського організованого громадянства взяти активну участь в майбутньому Українському Національному конгресі і висилкою телеграми Тимчасовому Уряду про те, що Союз укр. автономістів-федералістів буде його підтримувати і доручає в справах Союза заступство Українському Національному Комітету з Ол. Лотоцьким на чолі.

До Тимчасового Центрального Комітету Союза було вибрано В. Біднова, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Ф. Матушевського, А. Ніковського, В. Прокоповича, Ол. Шульгина і С. Ерастова. Органом Союза стала »Нова Рада«. Пізніще Ц. Комітет (»Рада Союза«) трохи переформувалася і вибрала в початку червня таку президію: С. Єфремов

*) «Нова Рада«, 1917, ч. 64.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

— голова, В. Леонтович і А. Ніковський — заступники, Ф. Матушевський — скарбник і Ольга Андрієвська — секретарь.

Кілька день після цього з'їзду відбулися конференція української соціял-демократичної партії і Установчий з'їзд Української Партії соціялістів-революціонерів.

Українська соціял-демократична партія властиво перестала існувати з 1907. року. Окремі її члени проте робили спроби вдержувати й утворювати в ріжних частинах України організації, які стояли на соціял-демократичній платформі. Серед українських соціял-демократів був цілий ряд видатних діячів, які вийшли з Укр. Револ. Партії і які з вибухом революції зібрались всі к Київі (Д. Антонович, М. Порш, М. Ткаченко, В. Винниченко, С. Петлюра). Конференція українських соціял-демократів відбулася при участи представників від партійних організацій Київа, Катеринослава, Полтави, Харькова, Одеси, Черкас, Новоград-Волинська, Бердянська, Москви і Петербурга, під проводом В. Винниченка. Конференція ухвалила: »приймаючи під увагу, що федерація автономних національних або краєвих одиниць це найкраща гарантія демократичних і національно-політичних прав кожної нації або країни, конференція укр. соц.-дем. робітничої партії з цілою непохитною рішучістю видвигає давнє домагання партії — автономію України, яко першу, невідложну, пекучу задачу сучасної хвилі українського пролетаріяту та всієї України.« Далі конференція зазначала, що партія буде піддержувати принціп федеративного устрою російської республіки, що »творення автономного ладу на Україні повинно відбутись в самім революційнім процесі, шляхом ініціятиви місцевих революційних народніх сил«; конференція визнала можливим приймати участь в міжпартійній Ц. Раді, висловилась проти дальшого ведення війни і ухвалила звернутись до Тимчасового Правительства з пропозицією розпочати через представників міжнароднього пролетаріяту переговори про мир.*) На конференцію були допущені представники Рос. Соц.-Дем. Робіт. Партії т. зв. меншевики, які заявили, що визнають принціп автономії України.**)

Органом партії була »Робітнича Газета«, видавана з кінця березня Центральним Комітетом партії під редакцією В. Винниченка.

До 1917. р. *українські соціялісти революціонери* не уявляли собою суцільної, організованої партії. Істнували лиш окремі гуртки, які повстали були в 1905—1906. роках (в Сімферополі, Одесі та ин. містах). Літом 1907. р. була розгромлена урядом найбільш діяльна група в Радомишлі, потому пішли арешти по других містах, при чім був заарештований один з найбільш активних діячів організації Микола Залізняк. Більшість українських соціялістів-революціонерів виховалась під впливом ідеології російських соціялістів-революціонерів, а дехто

*] 1917-й год на Киевщине, ст. 30—31; П. Христюк, op. cit., ст. 34—35.
**] 1917-й год на Киевщине, ст. 28.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

навіть належав був зпочатку до партії рос. ес-ерів; але їх там відштовхнуло ігнорування українських національних інтересів. Крім того українці не погожувались з ідеєю соціялізації землі, вони воліли вже націоналізацію, яка давала, на їх думку, змогу регулювати аграрні відносини відповідно до економічних особливостей України. В 1913—15. роках було відновлено подекуди українські ес-ерівські організації. Особливо діяльною виявила себе київська організація, яка мала звязки з військовими кругами і видавала нелегально свій орган »Боротьбу«. В Київі відбулася конференція, на якій було ухвалено проект програму укр. ес-ерів. В національно-політичних справах цей проект висував домагання національно-територіяльної автономії, яка б ставила Україну в федеративний звязок з Росією. В соціяльно-економічних справах проект обстоював націоналізацію землі. В 1915. р. укр. соц-рев. заключили були угоду з польською партією соціялістичною про взаємну піддержку. Працею укр. ес-ерів було створено Український Червоний Хрест для допомоги політичним вязням.

Хоч укр. ес-ери і відокремились були в особливі організації, але в основі їх ідеології лежали ідеї й гасла партії рос. соц.революціонерів, яка мала свої давні традиції і значні заслуги перед революцією. Одначе ціла ідеологія російських соціялістів-революціонерів, побудована на містичній вірі в революційність російського селянства та його звичку до спільного володіння землею в »общині« (громаді) була зовсім чужа для українського духа. Та проте це не стало на перешкоді дуже скорому зросту новосформованої партії українських соціялістів-революціонерів; навпаки — загальні й перейняті демагогичним духом кличі партії якраз припали до смаку значній частині української демократичної інтеліґенції, а проповідь цих гасл серед селянських мас з обіцянками панської землі без викупу мала на перших порах успіх у селян, аж поки не прийшли большевики з їх ще більш приманчивим гаслом: »грабуй награбоване!«

Партія українських соціялістів-революціонерів була в певнім розумінні слова партією молодих людей, як що брати на увагу її керуючі верхи: Микола Ковалевський, Левко Ковалів, Павло Христюк, Володимир Залізняк, Микола Шраг, Олександер Севрюк, усі головні діячі партії, — були студенти перших курсів, кожен не старше 25 років віку. Один тільки проф. Грушевський, який пристав до партії (хоч формально вступив до неї трохи згодом), своїм поважним віком і сивою бородою уявляв різкий конраст до своїх юних партійних співробітників. Органом партії був тижневик »Боротьба«.

Установчі збори партії відбулися 4—5. квітня. Головою зборів був М. Ковалевський. Збори висловилися за »негайне переведення в життя широкої національно-територіяльної автономії України із забезпеченням прав національних меншостей і негайне скликання територіяльної Української Установчої Ради для вироблення основ і форм

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

автономії і для підготовлення виборів до загально-російських установчих зборів від народу українського й инших народів«. Разом із тим збори визнали за найкращу форму устрою української держави федеративно-демократичну республіку.

Збори докладно зупинились на земельному питанню. Ясного погляду на це питання у членів зборів, як видно, ще не було. Ес-еровський історик революції пише про це так: »в аграрній справі з'їзд після заслухання і обміркування загального, схематичного докладу М. Ковалевського, в якому нічого не говорилося про пляни конкретного переведення земельної реформи, став, в своїй більшости, на ту точку погляду, що в умовах української економічної дійсности трудно перевести бажану земельну реформу, а саме соціялізацію землі, і що партія, числячись з цим, буде настоювати на передачі всіх державних, кабінетських, церковних, манастирських та приватних ґрунтів на Україні в Український Земельний фонд, з якого земля має роспреділятись для користування через громадські організації між селянством. Питання відшкодовання власникам при переведенні земельної реформи було затушковане туманною фразою, що видатки на переведення земельної реформи треба віднести на рахунок держави.«*) З'їзд закінчився вибором Центрального Комітету, в склад якого увійшли: М. Ковалевський, Л. Бочковський, Л. Ковалів, К. Корж, В. Залізняк, В. Ігнатієнко, І. Маєвський, П. Христюк і О. Шлейченко.**) Остаточне затвердження партійного програму і статуту та вибір постійного Ц. Комітету були переведені на 2-му партійному з'їзді 15—19 липня. До Ц. Комітету було вибрано: Ісака Базяка, Дмитра Ісаєвича, Івана Коваленка, Миколу Ковалевського, Кузьму Коржа, Семена Лимаря, Михайла Панченка, Ісака Пугача, Андрія Полонського, Олександра Севрюка, Оксентія Шлейченка, Миколу Шрага, Миколу Чечеля і Михайла Полоза.

Ц. Комітет вибрав головою М. Ковалевського і кооптував ще шість членів: Гната Михайличенка, Свирського, Чижевську, Петра Плеваку, Микиту Шаповала і Пилипа Пилипчука.***)

Майже одночасно з партією українських соціялістів-революціонерів з'організувалася й »*Українська селянська спілка*«, яка вважалася за »професійно-класову організацію українського селянства« і яка фактично опинилася в руках ес-ерів. Органом »Спілки«, а заразом і партії ес-ерів зробилася газета »Народня Воля«, видавана на кошти союзу кооперативів.

Нарешті переорганізувався в партію й »*Союз українських федералістів-автономістів*«, тільки що перетворений з »Товариства українських поступовців«. Відбувши нараду в початку квітня, члени союза

*). II, Христюк, op. cit., ст. 37.
**) «Боротьба«, 1917, ч. I.
***) ibid., ч. 6-7.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рішили відновити прежню радикально-демократичну партію, яка існувала в 1905—1907. роках, прийнявши аж до скликання партійного з'їзду і прежню програму. Нова партія мала чисто інтелігентський характер; в її рядах по-прежньому знайшлася більша частина давніх українських діячів, які в передреволюційних часах виносили на своїх плечах весь тягар української культурно-національної праці. В часи загального захоплення крайніми гаслами партія радикал-демократів не знайшла собі численних прихильників, але з нею мусіли рахуватись українські соціялісти, серед яких було дуже мало старих досвідчених людей, і які мусіли допускати на ріжні вищі посади радикал-демократів, бо самі не мали відповідних кандидатів. Радикал-демократи віддали дань загальній моді на соціялізм і на партійній конференції в червні місяці незабаром переіменували себе в партію *»соціялістів-федералістів«*, назву, яка дуже мало відповідала суті, бо члени партії властиво не були соціялістами, а з моменту проголошення української державної самостійности ніякої федералістичної програми не додержувались. Окрім цих головних українських партій, які тримали в 1917. році в своїх руках провід українського політичного життя, повстали ще такі партії: 1) Українська Партія Самостійників-соціялістів, 2) Українська Хліборобсько-Демократична Партія, 3) Українська Трудова Партія і 4) Українська Федеративно-Демократична Партія.

Українська Партія самостійників-соціялістів склалася переважно з військових елементів і почасти з осіб, що належали або спочували колишній »Українській Народній Партії«. 6. XI. 1917. р. відбувся у Полтаві губерніяльний з'їзд самостійників, а 30. XII. відбувся у Київі Всеукраїнський З'їзд партії, на якому вона остаточно уконституювалася. Головою з'їзду був інженір Павло Макаренко, товаришами голови др. Іван Луценко і адвокат М. Андрієвський. З'їзд виробив постанови, які лягли в основу програму партії, що »визнавала соціялістичний ідеал, яко єдиний, котрий може знищити сучасний капіталістичний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівности й панування«. Далі програм говорив загально, що »фабрики і заводи мусять належати українцям-робітникам, а земля — українцям-хліборобам.«*) З'їзд ухвалив домагатись негайного проголошення незалежности Української Народньої Республіки.

Українська Демократично-Хліборобська Партія була заложена літом 1917. р. на Полтавщині з ініціятиви гуртка українців поміщиків і земських діячів Лубенського повіту. До цього гуртка належали: Мих. Боярський (голова пов. Земської Управи), Л. Климів (член тієї ж Управи), Ів. Корнієнко, М. Макаренко, В. Чигрин, Сергій Шемет і В. Шкляр. 29. червня відбулися в Лубнях установчі збори партії при участи коло 1500 селян і 20 поміщиків. Партія проголосила основою

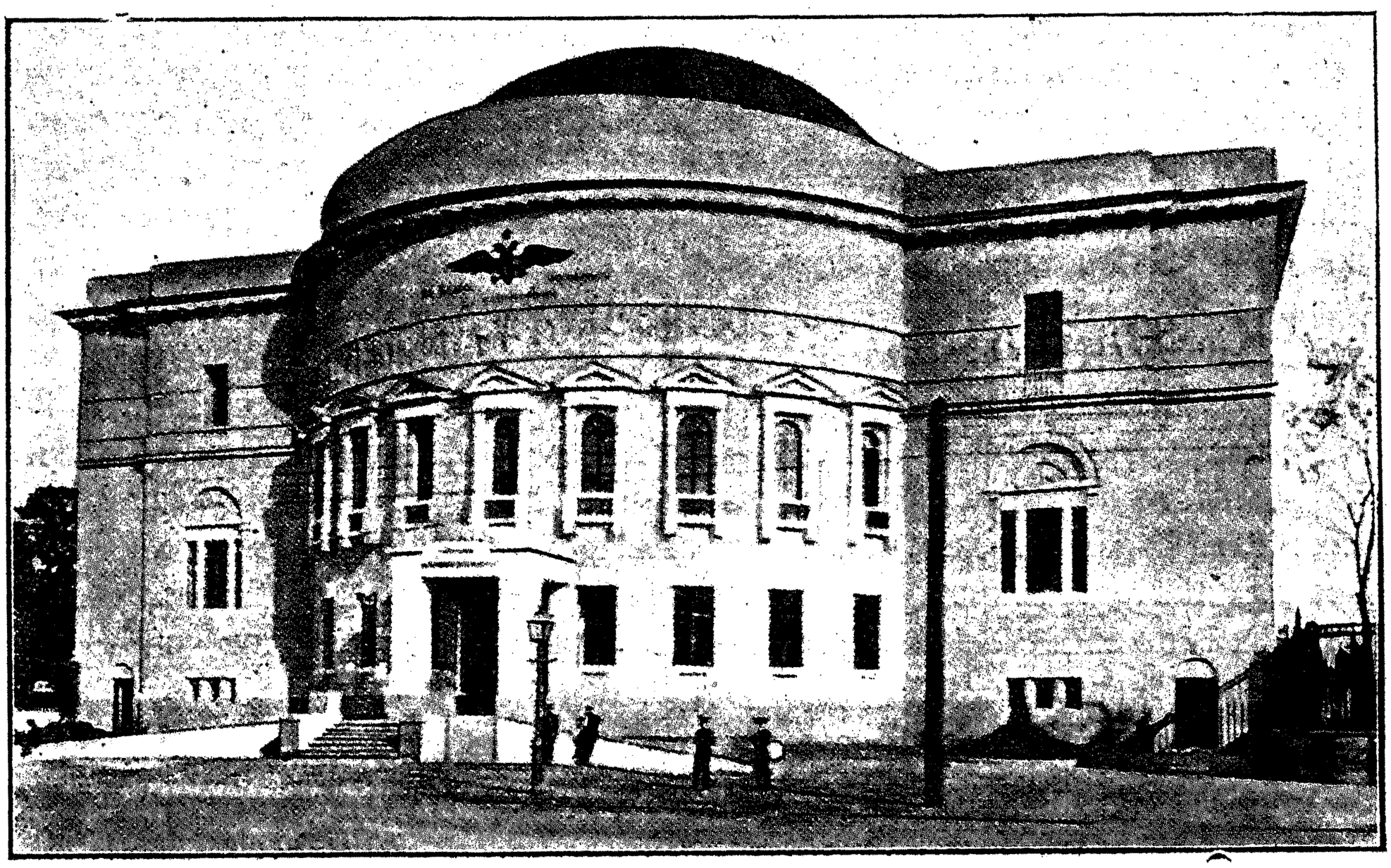
*) Українська партія самостійників-соціялістів. Відень, 1920, ст. 63.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

своєї платформи суверенність українського народу, збереження приватної власности і вирішення земельної справи українським соймом на основі парцеляції за викуп. В жовтні 1917. р. було видано в Лубнях докладний нарис програму партії, злежений В. К. Липинським, який згодом прилучився до партії. (Про Укр. Хліб.-Дем. партію див. II. том моєї Історії, ст. 16).

Установчий зїзд *Української Трудової Партії* відбувся 18. жовтня 1917. р. в Київі. Ініціятиву до створення цієї партії подав гурток українців-кооператорів. Лідером партії був київський адвокат Федір Крижановський, який представляв партію в Ц. Раді (був членом Малої Ради). Партія була дуже нечисленна і великого значіння в політичнім житті не мала.

Ще менше значіння мала *Українська Федеративно-Демократична*

Будинок Педагогичного Музею, де засідала Центральна Рада.

Партія, заснована в половині грудня 1917. р. в Київі. Фундаторами партії були: Б. А. Беренгович, А. Ц. Десницький, В. В. Ігнатович, Г. І. Квятковський, В. М. Константинович, С. Е. Кушакевич, проф. І. В. Лучицький і В. П. Науменко. Більша частина цих людей належала до київської »Старої громади«, цієї найстаршої української організації в Київі. Установчі збори партії відбулися 23. грудня 1917. р. (старого стилю). Зпочатку прийнята була назва: »Українська Народня Партія«, але коли в пресі появилися протести проти цієї назви, з вказівками на те, що так називалася в часах першої революції партія, котра ста-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вила своєю програмою самостійність України, було прийнято назву: Українська Федеративно-Демократична Партія.

Успіхи українського національного руху протягом першого місяця по революції дуже підбадьорили керуючі українські круги в центрі. Щоб збільшити авторитет Ц. Ради, як керуючої установи, щоб надати їй більше правомочности, вже в половині березня було вирішено скликати »Український Національний Конгрес«, який би мав виробити і затвердити основні лінії української політики й надати Центральній Раді від себе права керуючого органу. У розісланій 28. березня відозві говорилося, що на конгрес можуть присилати своїх представників усі українські політичні, культурні, професійні, територіяльні та инші організації, які стоять на платформі широкої національно-територіяльної автономії України.

Вже виставлене в резолюціях українських віч та партійних з'їздів гасло автономії України дуже схвилювало загально-російську революційну демократію в Київі, се б то російську, жидівську й зросійщину частину української інтелігенції. Дуже рано було піднесено подекуди й гасло самостійности України. Так уже на першій українській демонстрації у Київі було несено більш десятка прапорів з написом »Хай живе самостійна Україна«, або »Хай живе самостійна Україна з Гетьманом на чолі.«*) Український військовий рух (про нього будемо говорити окремо) у перші часи, доки провід не захопили в ньому соціялісти, розпочався і йшов під виразно самостійницькими гаслами. Але про самостійність України самі офіціяльні представники українського руху з Грушевським на чолі говорили, як про щось непотрібне.**) За те автономія виставлялась отверто, і це сполошило »революційну демократію«, зорганізовану в загально-російських лівих партіях і новоповсталих по революції радах (рада робітничих депутатів, рада салдатських депутатів і т. д.).

За кілька день по початку конгреса (його скликано на 19. квітня) на зборах київського комітета партії соціяль-демократів большевиків було вислухано пропозицію представника жидівських соціялістичних організацій — »скликати міжпартійну конференцію всіх соціялістичних організацій, які працюють на Україні, щоб обміркувати справу про сепаратистичні стремління Української Ц. Ради, яка скли-

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 18; О. Шаповал, На порозі відновлення гетьманської державности, »Січ« (Чикаго), 1929, ч. 15.

**) Проф. Грушевський у своїй брошурі »Звідки пішло українство і до чого воно йде« (Київ, 1917) кілька разів з притиском підкреслював, що українці не думають про самостійність: »Українці не мають заміру одривати Україну від Росії. Коли б вони мали такий замір, вони виступили б щиро і одверто з такими гаслами — бо тепер за се вони б нічим і не ріскували« (ст. 12). Трохи далі: »Українці не мають наміру відділятися від російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільній і свобідній звязи з нею« (ibidem). І знов: »Українці не мають бажання від когось відділюватись, відмежуватись« (ст 14).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

кас в скорому часі український з'їзд — українські установчі збори«. В дискусії над цією пропозицією всі промовці однодушно виступали проти українського сепаратизму. Г. Пятаков радив збалакатись з українськими соціяль-демократами і примусити їх поборювати сепаратистичні стремління Ц. Ради, а коли не послухають, то самим »почати рішучу атаку проти сепаратистичного руху«. Відомий київський адвокат Чекерель-Куш казав, що навіть коли б російські установчі збори висловились за самостійну Україну, то й тоді треба боротись з цим рішенням, бо, мовляв, »не в наших інтересах — роз'єднувати пролетаріят державними рямками.*)«

Міжпартійна конференція соціялістичних організацій була скликана на другий же день, а на третій відбулось засідання президій Виконавчого Комітету Союза об'єднаних громадських організацій м. Київа, Ради Робітничих депутатів, Ради військових депутатів і Коаліційної Студентської Ради при участи представників Ц. Ради (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Антонович, Д. Дорошенко і Ф. Крижановський). Українським делегатам було поставлено питання: чи правда, що Ц. Рада хоче переводити автономію України »явочним порядком« (себ-то самочинно). На це Грушевський відповів, що українці справді хочуть автономії, але що в цьому домаганні не повинно бути нічого страшного для тих, хто стоїть на ґрунті гасел, висунутих революцією: самовизначення народів, децентралізація. Відповідь Грушевського викликала велике незадоволення присутніх представників революційної демократії, і голова Ради Робітничих депутатів Незлобін заявив, що домагання автономії в теперішній момент — се удар в спину революції, і що на всякі спроби переведення цієї автономії в життя революційна демократія відповість багнетами.**) Деяке заспокоєння внесли лиш пояснення Грушевського, що Нац. Конгрес не думає оповістити себе установчими зборами, що він має на увазі лиш санкціонувати Ц. Раду, яка визнана досі окремими організаціями, але потрібує санкції від такого авторитетного виразника волі українського народу, як конгрес. Всі заходи що-до підготовки автономії переводяться в контакті з Тимчасовим Правительством і звернуті на закріплення демократичного ладу, а з шовіністичними течіями ведеться боротьба.**)

19. квітня зібрався *Український Національний Конгрес*. На його явилось коло 900 делегатів з усіх кінців України, від більших українських колоній у Росії, від українців військових на фронті й Балтійського та Чорноморського флоту. Були представлені найріжнороднішці військові, політичні, економічні й культурно-просвітні організації та установи. В Конгресі взяли масову участь члени ріжних українських організацій Київа, так що всього учасників Конгресу було до 1500 людей. Конгрес відкрився в залі Купецького Зібрання, при

*) 1917-й год, ст 14,

**) 1917-й год на Киевщине, ст. 27.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дуже урочистій обстанові й надзвичайно піднесеному, просто ентузіястичному настрої. На голову конгреса вибрано С. Ерастова. До президії війшли В. Винниченко, С. Єфремов, учасники петербургського перевороту салдати Авдієнко і Гайдарь, полковник Глинський і салдат Колос (від київського вояцтва), Ф. Штейнгель, матрос чорномор. флоту Пелішенко, свящ. П. Погорілко; було запрошено до почесної президії письменницю Марію Грінченкову, Ор. Ів. Левицького, єпископа Димитрія, який явився привітати з'їзд. На почесного голову з'їзду обрано М. Грушевського.

Конгрес одкрив промовою М. Грушевський. Вітали конгрес представники влади — в особі губерніяльного комісара М. Суковкина, голови виконавчого комітету М. Страдомського та ин., і від громадських організацій міста Київа. Конгрес працював три дні, заслухавши такі доклади: 1) Державне право і федеративні змагання на Україні (Д. Дорошенко), 2) Федералізм та домагання демократичної російської республіки (Ол. Шульгин), 3) Права національних меншостей та їх забезпечення (Ф. Матушевський), 4) Автономія України в федеративній республіці (Мих. Ткаченко), 5) Про способи утворення автономного ладу на Україні (Ф. Крижановський), 6) Про територію автономної України (Вал. Садовський) і 7) Про забезпечення прав національних меншостей (П. Понятенко).

З приводу кожного з докладів відбувалися дискусії й потім ухвалювалися відповідні резолюції. Як видко з самих тем докладів, конгрес обмірковував виключно питання політичні і проходив під знаком домагання автономії й федерації та виявив велику увагу до національних меншостей. В дискусіях виступали й самостійники (Фед. Коломийченко), але їх промови не відповідали загальному настрою конгреса, який у своїх резолюціях маніфестував лояльність і довірря до Тимчасового Правительства. Ось ці резолюції:

»1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народа, Конгрес визнає, що тільки національно-територіяльна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх инших народів, що живуть на українській землі.

2. Автономний устрій України, а також і инших автономних областей Росії, знайде цілковиту гарантію для себе в федеративному устрою Росії, через що єдиною відповідною формою державного устрою для Росії Конгрес признає федеративну демократичну республику, а одним з головніщих принціпів української автономії — повну гарантію прав національних меншостей, що живуть на Україні.

3. Український національний конґрес, визнаючи за російським установчим зібранням право санкції нового державного устрою російської республіки, вважає проте, що до скликання російських установчих зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть зоставатися пасив-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ними, і мають, по згоді з меньшими народностями, творити неодкладно основи її автономного життя.

4. Йдучи на зустріч бажанню тимчасового правительства в справі організації і обєднання громадських сил, конґрес визнає неодкладною потребою організацію Краєвої Ради з представників українських областей і міст, народів і громадських верств, в чому ініціятиву повинна взяти на себе Центральна Рада.

5. Український Національний Конґрес, визнаючи право всіх націй на самоопреділення, вважає: а) що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею прикордонного населення і б) що для забезпечення цього необхідно, аби були допущені на мирову конференцію, крім представників воюючих держав, і представники тих народів, на території яких відбувається війна, в тому числі й України«.

Було винесено ще кілька резолюцій організаційного і практичного значіння, в тім числі домагання негайного звільнення й повороту до рідного краю арештованих і засланих за старого режиму українців-галичан.

На прикінці було переведено вибори Центральної Ради. Була прийнята, предложена М. Грушевським, така норма представництва: від губерній київської, волинської, подільської, херсонської, катеринославської, харьківської й полтавської по 4 представника; від Черніговщини, Таврії, Кубані й Холмщини по 3; від губерній з меншим числом українського населення по 1; од Київа, Харькова, Катеринослава й Одеси по 2; так само від українських колоній у Петербурзі й Москві по 2; від партії автономістів-федералістів 5 представників, від укр. соціялістів-революціонерів 3, укр. соціял-демократів 4, радикал-демократів 3, самостійників 1 і від цілого ряду инших організацій. Взагалі намічено було коло 150 депутатів; більша частина була зразу ж і вибрана. Ц. Раді надане було право кооптувати 15 проц. свого складу, при чім в це число мали увійти представники національних меншостей. Головою Ради обрано таємним голосуванням (588 голосів проти кількох) проф. М. Грушевського, заступниками голови вже одкритим голосуванням було вибрано С. Єфремова і В. Винниченка.

Як уже згадано, конґрес дебатував виключно над питаннями політичного характеру, але в числі додаткових резолюцій була одна, що вже торкалась справ економічних, а саме: конґрес доручив Ц. Раді домагатись від Тимчасового Правительства заборони продажу, закладу і довготермінової оренди земель, фабрик і заводів аж до вирішення цього питання Установчими Зборами.

Роблячи підсумку роботи конґреса, М. Грушевський писав (у »Новій Раді«, ч. 15., дня 15. квітня ст. ст.), що »загальне враження від з'їзду зісталося втішне: з'їзд був людний, представляв собою велику сіть організацій, що обхоплювала собою переважну частину нашої території. Він вивів на видовище масу нових людей, з ріжних українських верств:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

представників селянства, салдатів, робітників і, не вважаючи на все, намітив дуже однодушно основні лінії української політичної тактики, не кажучи про політичну платформу«. Він писав далі, що »організованіі українські ґрупи, що утворили Центральну Раду в тимчасовім складі, мали те вдоволення, що переконалися, на скільки та політична платформа, яку вони виставили для даного моменту, відповідала вимогам і поглядам ширшого українського громадянства«.

І на при кінці він подає програму дальшої діяльности орґанізованого українського громадянства: має бути переведена орґанізація українських комітетів по селах і містечках, де їх ще нема, комітетів повітових так само, і обєднання їх в густу орґанізовану сіть погубернську, обєднану губернськими українськими комітетами. Після переведення цеї роботи повітові й губернські комітети повинні бути вибрані делеґатами з місць по орґанізованій схемі Ц. Ради. Паралельно з цим обєднанням і утворенням укр. національних орґанізацій — повинен розвиватись процес творення з їх ініціятиви комітетів територіяльних, зложених не тільки з представників українського громадянства, але й національних меншостей. І ця орґанізація мала б дати підставу до орґанізації краєвої, котра потрібна для переведення в життя автономії України.

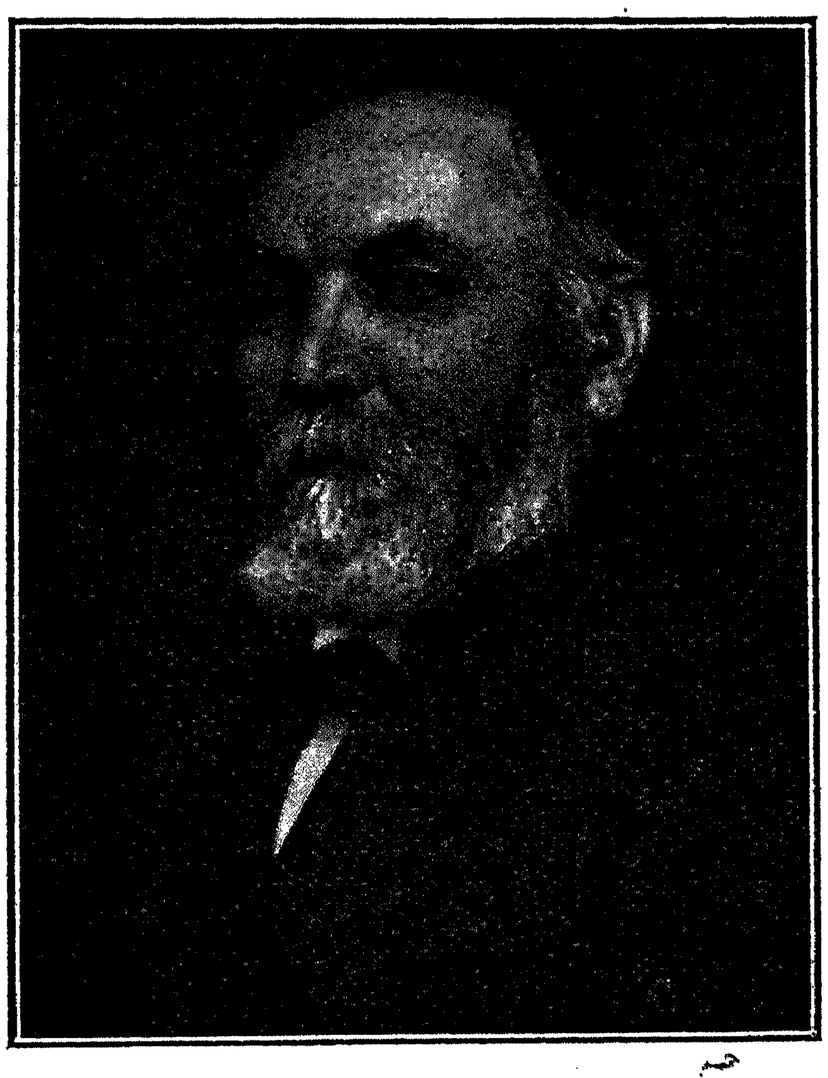
Але життя пішло не зовсім по тій схемі, яку укладав Грушевський у цій своїй статі: Україна дійсно вкрилась сіткою — але не загальнонаціональних комітетів, — а партійних орґанізацій »Селянської Спілки«, яка національну справу ставила лиш як формальне гасло для переведення виключно соціяльних завдань — безвикупної експропріяції землі у приватних власників та її соціялізації. Виявився великий брак інтелігентних сил на провінції. Київ стягнув до себе значне число активніщих українських діячів, і на місцях не було кому переводити директиви, подавані з центру. До того ж виявилося, що по всіх майже більших містах України провід захопила російська та зросійщена демократія, яка дуже противилася переведенню в життя українських домагань, особливо ж вороже ставилась вона до автономії України. Це все виразно можна побачити, коли поглянути, як розвивалася в перші місяці революції громадське життя в таких містах, як Катеринослав, Одеса, Харьків, Полтава, Чернігів, Житомир, та инші значніщі міста на Україні.

Тільки після перших значних успіхів Ц. Ради, після порозуміння її з Тимчасовим Правительством, зріс її авторитет в очах громадянства великих міст, а разом із тим зросло звачіння і місцевого свідомого національно українського елементу. Дуже допомогла українському рухові на місцях українізація війська, як це було, наприклад, в Одесі. На жаль, ми не маємо досить матеріялу, щоб простежити, як розвивався український рух в перші місяці революції по значніщих містах України і тому доводиться говорити лиш про ті, що за їх нам

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

довелось знайти відомости в сучасній пресі, або в споминах самовидців.

У *Катеринославі* український рух виявлявся, порівнюючи, доволі помітно і в часі війни. Тут було доволі багато свідомих українців серед службової інтеліґенції, серед робітників і селян околишніх сел. Але коли почалася революція, то активних політичних діячів серед українців знайшлося дуже небагато, до того ж почалася ворожнеча між представниками української »буржуазії« й соціялістичних партій, і провід в місті захопили російські революційні організації. Перші політичні збори в Катеринославі з вибухом революції були скликані службовцями Катеринославської залізниці з ініціятиви інженера Івана Труби. Перший прилюдний виступ катеринославських українців стався 13. березня в день загального »свята Революції«. Вони явилися на маніфестацію під жовто-блакитним прапором, і промови українських промовців: Ю. Павловського, Євг. Вирового, П. Благонадьожина та ин. зробили велике враження на публіку.

Проф. В Біднов, український діяч на Катеринославщині.

Вже в першій половині березня утворився в Катеринославі »Совѣт салдатських и рабочих депутатов«, який незабаром став найбільш впливовою в місті установою. З українців туди війшло небагато, переважно ес-деки (Евг. Дубовий. Мокринець та ин.), які там мали дуже небедике значіння. Головою »Совѣта« спочатку був робітник Брянського заводу Орлов, а згодом, коли в ньому гору взяли большевики, головою став латиш Квірінг, відомий пізніще большевицький діяч. Тоді-ж в початку березня утворився в Катеринославі й Губерніяльний Виконавчий Комітет, куди українців пройшло дуже небагато. Влада губерніяльного комісара (спочатку голови губ. Зем. Управи Гесберга, а потім полковника Лоського) звелася до нуля.

Спочатку катеринославські українці взялися були до чисто культурних справ. Вже 11. березня з ініціятиви Євг. Вирового було відновлено товариство »Просвіта«, закрите адміністрацією на початку 1916. року. Т-во почало видавати »Вістник Просвіти«. Далі було пороблено заходи коло заснування української гімназії для хлопців і дівчат. Засновано було Українське Учительське Товариство, яке в перших днях квітня зорганізовало в Катеринославі окружний учитель-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ський з'їзд і розпочало видавництво книжок. Ще в кінці березня засновано було »Українське Видавництво«, яке повело дуже активну видавничу роботу. Після Національного Конгресу були проблені заходи коло політичної організації й було утворено Українську Губерніяльну Раду, яка, одначе, особливої активности не виявила. Головою Ради обрано було адвоката Шкамарду, заступником його обрано укр. ес-ера П. Коробчанського, секретарем укр. ес-дека П. Щукина. Губ. Укр. Рада скликала Український Губерніяльний З'їзд, який відбувся 22—24. травня. В день відкриття з'їзду відправлено урочистий молебен на соборній площі — служив архієпіскоп Агапит і сказав по українськи промову, а після того відбулася імпозантна маніфестація — похід по головній вулиці міста, т. зв. Пропекту. Головою з'їзду вибрано було проф. В. Біднова. На з'їзді прийшло до різких суперечок між ес-ерами та ес-деками, і ес-деки покинули демонстраційно з'їзд.

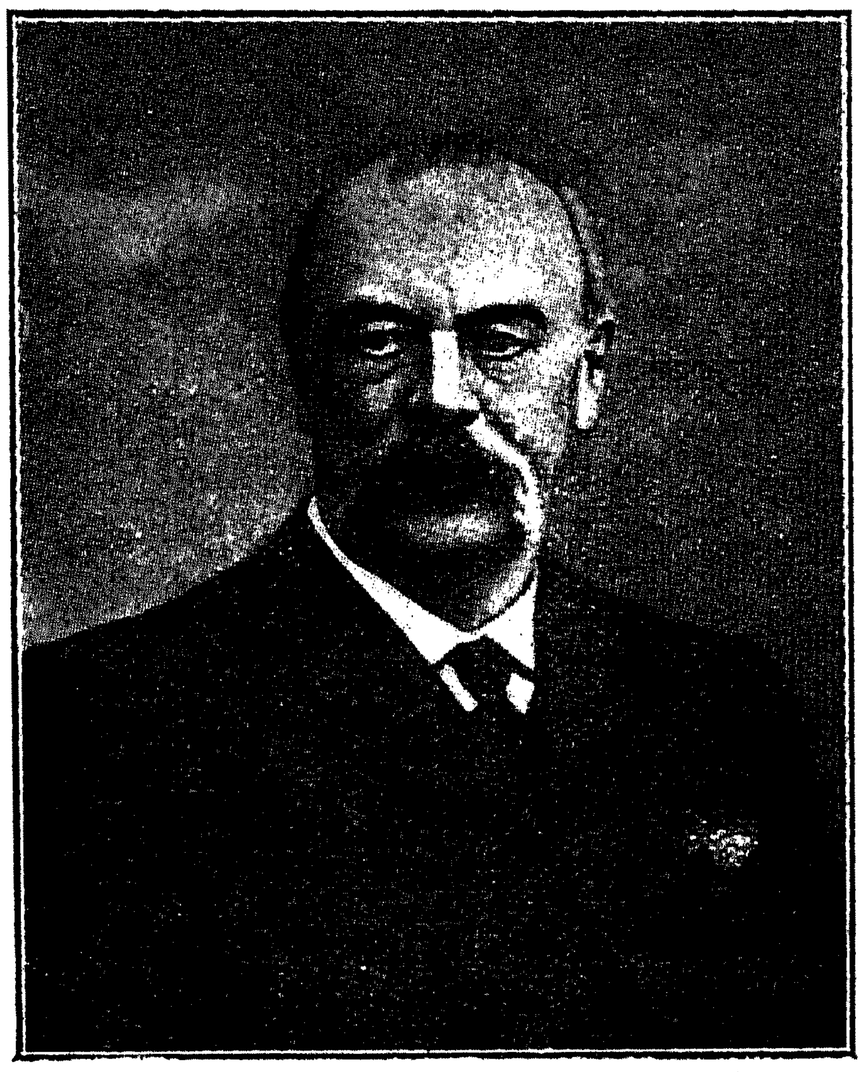
На виборах до міської думи укр. ес-ери виставили свій окремий список, ес-деки теж свій, а ес-ефи виставили також окремий список, Українські голоси розбилися, і українці провели до думи по всіх трьох списках 10 гласних (на 60 усіх). За те до земств пройшло українців значно більше. Катеринославська повітова земська управа утворилась чисто українська з В. Строменком на чолі; в Новомосковській пов. управі головою вибрано А. Куличенка. Так само в Павлоградському та по ин. земствах. До Катеринославської Губерніяльної Земської управи на вісім членів попало троє свідомих українців: І. Труба, І. Мазепа і Якубович. З них Ів. Труба положив великі заслуги коло українізації шкільної справи в губернії. Завдяки його енергії вдалося завести українське навчання по школах, видати ряд українських підручників; він же добився, що земська газета »Народная Жизнь« завела український відділ, редактором якого став проф. В. Біднов. В самому місті багато зробив для української шкільної справи Євген Вировий.

Значіння українського національного елементу в місті зросло з того часу, як почався український рух серед війська. Вже в кінці квітня відбулося в Катеринославі віче салдатів-українців 228. піхотного полку, яке вибрало полкову раду на чолі з полковником Петровим. Віче винесло резолюцію з домаганням автономії України у федеративній Росії. На святі 1. травня увесь катеринославський гарнізон виступив під жовто-блакитним прапором. Під таким прапором виїздили військові частини на фронт. Правда, реальної користи від цієї українізації було небагато: салдати розбігалися, не доїхавши до фронту, а у себе в казармах нічого не робили, тільки мітінгували, а в потребі не хотіли навіть пальцем поворухнути, щоб помогти Україні, але на ширші маси громадянства навіть зовнішні ознаки »українізації« війська робили враження й підіймали авторитет українського руху. Вже в осени почали творитися з добровольців окремі україн-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ські військові частини, т. зв. »Гайдамацький курінь«. Коло цієї справи заходилися полковник М. Омелянович-Павленко, інж. І. Труба, офіцери Сергій та Олександер Єфремови. На святі проголошення 3-го Універсалу дуже показно дефілювали »гайдамаки« в своїй новій, національного строю уніформі.

Дуже наглядно виявився поступ українського руху на Катеринославщині протягом літніх місяців. Покажчиком цього могло служити порівняння двох губернських селянських з'їздів: ще в червні з'їзд пройшов під переважним впливом рос. ес-ерів і не погодився на національно-територіяльну автономію України. Другий же з'їзд, що відбувся на початку вересня, визнав за найвищий орган краєвої влади Ц. Раду, визнав автономію, протестував проти обмеження автономної України до пяти губерній і ухвалив приєднатись до загально-української »Селянської Спілки«, хоч уважав потрібним мати своїх представиків і у »Всеросійській раді селянських депутатів«. З'їзд виніс різку постанову з приводу нападу кірасирів на богданівців у Київі і вимагав усунення Оберучева.*)

Ілля Шраг, укр діяч на Чернігівщині.

В Одесі на передодні революції українське життя купчилося біля товариства »Українська Хата«. Воно зробилося на перших початках осередком українського руху й за революції. В космополітичній що до свого населення Одесі українці не могли заняти скільки небудь твердих позицій в нових революційних установах. Російська й жидівська демократія, що, як і скрізь, вела перед по тих установах, ставилась до українського руху і до українських домагань дуже неприхильно. В половині квітня відбулося в Одесі українське віче, на якому промовляли С. Шелухин, В. Чеховський, В. Голубович та инші. У відповідь на ріжні напади з російсько-жидівського боку Українська Громада м. Одеси на своїх зборах в половині квітня ухвалила резолюції, які подала до загального відома, такого змісту: Громада домагалася 1) »територіяльної автономії України в межах етнографічної більшости населення українського з цілковитим забезпеченням прав инший націй, оселених поміж нас; 2) уважаючи Херсонщину краєм предковічно-українським — включення її в межи майбутньої автоно-

*) »Нова Рада«, 1917, ч. 118.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мної України; 3) щоб Тимчасове Правительство, не відтягаючи до установчих зборів проголосило декларацію признання територіяльної автономії України, іменування для України окремого міністра, який мається для Фінляндії.«*) Ці резолюції викликали ще більше обурення з боку російсько-жидівської демократії. Скоро після того відбувся в Одесі селянський з'їзд, який ухвалив домагання автономії України з перебудовою Росії на федеративних основах, а в земельній справі постановив, що її має вирішити лиш Український Сойм. Краєвий учительський з'їзд, який відбувся в Одесі в початку червня, постановив заведення української національної школи, а поруч неї шкіл для національних меншостей.

Одначе становище українців в Одесі почало дуже скріплюватись, коли розвинувся український рух серед українців-військових, головно за приводом військового лікаря Івана Луценка.**) Вже в початку квітня зорганізовалася »Одеська Українська Військова Рада«, яка відбула 26. квітня установчі збори, котрі ствердили статут організації, перевели вибори й прийняли для організації назву »Одеський Український Військовий Кіш«. Районом діяльности коша призначено одеську військову округу, Чорноморський Флот і Румунський фронт. Центральним органом являлася Одеська Військова Рада, яка складалася з делегатів окремих військових частин армії й флоту. Головою Ради вибрано дра Луценка, членами: прапор. Міляєва, мічмана Данчича, прап. Карпенка, молодшого під-офіцера Більчина, прап. Чижевського, Крижановського, Литвиненка, Мельниченка і Шевченка. Представниками Ради до Одеського Керовничого Комітету вибрано Міляєва і прап. Вербицького, до Ц. Ради в Київі — Вербицького і матроса Пелішенка, до Одеського Повітового Громад. Комітету дра Луценка.***) Українська військова організація мала виразно самостійницький характер.

У липні місяці українська військова організація почала вже диктувати свою волю місцевій військовій владі: 7. липня »до будинку штабу військової округи підійшли зі своїми прапорами салдати й офіцери українці й рішуче заявили, що вони не дозволять вислати на фронт ні одного українця, доки не сформуються не тільки дозволені вже роти, але й полки, дівізії й батерії і доки ці частини не будуть підлягати українському начальству.« В справу вмішалася Рада Громадських Організацій, але українці почули вже за собою силу і не відступали від своїх домагань.

Цікаво, що з українцями обєднались молдаване, домагаючись виділення всіх молдаван в окремі національні частини.

---

*) »Нова Рада«. 1917, ч. 31.

**) Про цей рух див. докладне, хоч не завжди точне, оповідання Г. Гришка »1917. рік в Одесі« в журналі »Розбудова Нації«, 1930. ч. 5-12.

***) »Нова Рада«, 1917, ч. 29.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В зросійщеному Харькові українцям тяжко було заняти в новозаснованих революційних організаціях становище, яке відповідало б їхньому значінню представників української стихії, що заливала весь край, серед котрого Харьків здавався якимсь чужеродним островом. Тому місцевим національно свідомим українцям доводилось спіратись головно на земства, де вони зустрічали більше созвучного елементу та на губерніяльні з'їзди. Як тільки до Харькова дійшла звістка про революцію, місцева українська громада скликала збори, на яких було ухвалено домагатися заведення української мови в суді та школі, і висловилася за запровадження федеративної республіки з автономією для України. Жадання в цім дусі було вислано до Тимчасового Правительства. 29. квітня н. ст. місцева українська громада скликала у Харькові губернський український з'їзд. Головою вибрано було професора Зайкевича, товаришами голови архітекта С. Тимошенка і інженіра М. Нечипоренка. На з'їзді виявилася різка протилежність між представниками національного напрямку і представниками соціялістів, які грубо нападали на поміркованих українців, а один з них — В. Коряк — назвав національний український прапор »жовто-синьою ганчіркою«. Одначе більшість була настроєна за спільний національний фронт і винесла постанову, що визнає Ц. Раду за законне представництво українського народу і прилучається до всіх резолюцій, принятих на національному конгресі в Київі.

З'їзд намітив план організаційної роботи на Харьківщині, обміркував справу українізації війська і виніс різкий протест проти діяльности арх. Антонія, визнавши його за ворога українського народу, якому не повинно бути місця на українській землі. Було заложено Губернську Українську Раду, головою якої був обраний Рубас. Ця Рада одною з перших визнала Ц. Раду своїм тимчасовим урядом.

Скликаний 12. червня у Харькові губерніяльний селянський з'їзд ухвалив, що загальні принціпи земельного законодавства, що обовязують всю державу, мають установити всеросійські установчі збори, але практичне розроблення земельних законів згідно з умовами місцевого життя належить на Україні — українському соймові.

Для ведення культурно-просвітної праці харьківські українці заложили в квітні місяці товариство »Рідна Школа«. Українізація школи була предметом гарячих спорів на зборах повітового харьківського земства в початку квітня. При голосуванні за негайну українізацію було подано 47 голосів, проти 43, одже прийнято було резолюцію: з осени біжучого року почати науку в українській мові, визначити необхідні засоби на придбання підручників в українській мові, заснувати курси для вчителів, асігнувавши на це 7250 рублів, і звернутись до міністерства освіти, щоб воно з свого боку також асігнувало на цю мету кошти. З свого боку харьківська міська дума, в якій гласні рос. ес-ери піддержували укр. національні домагання, постановила в

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

кінці червня завести від осени в усіх класах початкових шкіл навчання українською мовою. Шкільна комісія упорядкувала курси українознавства для вчителів. Такі ж курси впорядкувало губерніяльне земство для учителів народніх шкіл цілої Харьківщини. 11. серпня відбувся в Харькові з'їзд представників »Просвіт« Слобожанщини.

Як цікавий прояв поширення національної свідомости серед шкільної молоді у Харькові треба зазначити організацію т. зв. »Української Національної сотні« з вихованців трьох найвищих кляс місцевих середніх шкіл. В сотні було заведено строгу військову дісципліну і обовязкове навчання військового строю в українській мові.

В національному житті Харькова від самого початку революції взяли живу участь місцеві культурні українські сили: професори Д. Багалій і М. Сумцов, інженіри С. Тимошенко, В. Базькевич, М. Нечипоренко, архітект Є. Сердюк, письменники Д. Ткаченко і Гн. Хоткевич, — їх праці головно були зобовязані українські придбання в зросійщеному Харькові на культурному полі.

У Чернігові заснувалася Губерніяльна Рада з Виконавчим Комітетом, де більшість голосів дістали місцеві українці: І. Шраг, В. Модзалевський, В. Базілевич, І. Коновал та ин. Губ. Комісаром став М. Іскрицький, який працював в контакті з Губ. Виконавчим Комітетом. В місті повстала Рада Салд. і роб. депутатів, але вона не мала великого впливу, бо в Чернігові майже не було фабрик та заводів, і робітників взагалі було небагато. Вже в червні почалася українізація у місцевих військових частинах. Відновлено було »Просвіту« й засновано українську гімназію.

Серед усіх губерніяльних міст на Україні Полтава найбільше зберегла своє національне обличча, українська стихія тут найсильніше виявлялася, особливо в низах міста. Але більшість міської буржуазії й інтелігенції була зросійщена, і українцям не так то лехко було здобувати позиції в самому місті, тим більше, що серед самих українців зразу ж повстав розкол між несоціялістами й соціялістами.

Осередком українського національного руху в Полтаві була місцева громада ТУП'у. Як тільки до Полтави дійшли вісти про революцію, громада туповців видрукувала і розповсюдила по Полтавщині кілька відозв. Далі вона організувала вибори представників до Національного Конгресу в Київі від ріжних українських товариств та організацій на Полтавщині. В середині квітня Громада взялася за організацію українського з'їзду цілої Полтавщини. Вона заложила міжпартійний Комітет під назвою »Спільний Комітет Українських поступових Партій і Організацій«, куди входили представники кооперативів, Українського Клюбу, т-ва »Боян«, новозаснованої »Селянської Спілки«, Укр. Рад.-Дем. Партії, Укр. ес-деків і пізніще укр. ес-ерів. 21. травня розпочався з'їзд, на який прибуло понад 600 делегатів. Головою з'їзду вибрано укр. ес-дека Б. Мартоса, товарищем голови

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В. Андрієвського, писарем інж. Макаренка (рад.-дем.) і другим товаришем голови вибрано учителя золотоношської гімназії Мшанецького, другим писарем студента петерб. політехніки Товкача, обоє — укр. ес-ери. На з'їзді укр. ес-ери захопили домагогичним способом провід,*) провели резолюції про скасування права приватної власности на землю, на фабрики і на капітал, навіть на залізниці, банки і всякого рода приватні підприємства, і на будинки. Завдяки тій же демагогичній агітації було вибрано членів до Ц. Ради в Київі — військового фельдшера Матяша, студента Бочковського, Мшанецького, і ще одного селянина. Відомого і заслуженого укр. діяча В. Шемета було »провалено«.

На виборах до міської думи в червні 1917. р. українські соціялісти обєдналися в один спільний блок з соціялістами російськими та жидівськими і дуже поборювали українських радикалів-демократів, які виставили свій окремий спис кандидатів »безпартійних українців«. З 60 гласних соціялісти провели 32 кандидатів, безпартійні українці 7. На голову міської управи було вибрано 25-літнього хлопця Криворотченка, укр. ес-дека. Коли виявилося, що Криворотченко військовий дезертир, на його місце вибрано урядовця кооперативи Семена Косенка, теж укр. ес-дека, людину з низчою освітою.**) Нова управа, вибрана з зовсім недосвідчених людей, не могла подолати всіх труднощів, звязаних з веденням розхитаного війною міського господарства й сама зріклася з свого становища. Завдяки тому, що українські гласні соціялісти не схотіли піддержати радикалів, цілу управу було вибрано з самих російських кадетів. Наслідком того було, як оповідає сучасний свідок, що »українцям було дуже тяжко з тою управою. Кожну копійку на українську справу, кожну дурницю прийшлося виривати у неї з бою. А українських міських справ виникло за той час багато: українізація шкіл, відкриття в Полтаві українського історично-філологичного факультету, допомога »Просвітам«, українським гімназіям і т. д.«***) Полтавські кадети взагалі особливо вороже ставились до українських національно-політичних домаганнів і, коли Ц. Рада видала свій перший універсал, вони видали особливий поклик до народу, звернений проти Ц. Ради.

Вже скоро по вибуху революції в Полтаві зорганізувалася »Рада салдатських і робітничих організацій«, яка дуже скоро стала грати трохи чи не головну ролю в самій Полтаві. Хоча в цій Раді чисельно переважали не українські елементи, але вона аж до осени формально визнавала Ц. Раду, а коли було проголошено перший універсал, то ухвалила резолюцію, що вітає Універсал, як революційний акт і закликає всю демократію піддержувати Ц. Раду.

---

*) В. Андрієвський. З минулого. 1917-й р. на Полтавщині. Берлін, 1921. ст. 14-37.

**) В. Андрієвський, ст. 105-106.

***) ibidem., ст. 110.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Істнувала в Полтаві й військова »Українська Ґромада«, товаришем голови в якій був В. Липинський.

Коли для української ґімназії тяжко було добитись помочи від міської думи, то полтавське повітове земство асіґнувало для неї на перший рік підмоги 10.000 руб. і клопоталось, щоб ґімназії було передано будинок та інвентарь дворянського дівочого інститута.

Українцям без особливих трудноцїв удалось опанувати нове демократизоване губерніяльне земство, і воно зразу ж визнало Ц. Раду і піддержувало її своїми резолюціями й постановами.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

III.

Організація Центральної Ради та її перші кроки на шляху до здобуття автономії України.

По закінченні Національного Конґресу в той же день 21. квітня в 10 і пол. год. вечера зібралася Укр. Ц. Рада в новому складі. Було перевірено й занотовано повний спис членів Ц. Ради, що були вибрані на з'їзді. Всіх членів знайшлося 115, вибраних від:

Просвітних та ин. орґанізацій м. Київа: 1) Ів. Стешенко, 2) Л. Старицька-Черняхівська, 3) Зін. Мірна, 4) Ів. Мірний, 5) С. Русова, 6) М. Грушевська, 7) П. Холодний, 8) Ів. Чопівський, 9) Овсій Плохий, 10) К. Цибульський, 11) Козальський, 12) А. Яковлів.

Від Київського Укр. Наук. Т-ва 13) Ол. Вілінський;

від Союза Укр. Автономістів-Федералістів: 14) Д. Дорошенко, 15) В. Леонтович, 16) В. О'Конор-Вілінська, 17) В. Прокопович, 18) Є. Чикаленко;

від Укр. Дем.-Рад. Партії: 19) Ф. Матушевський, 20) А. Ніковський, його заступником 21) Ол. Шульгин;

від Партії Самостійників: 22) Вал. Отамановський;

від кооперативних орґанізацій України: 23) Хр. Барановський, 24) Ф. Крижановський, 25) М. Хотовицький, 26) П. Пожарський і 27) Ол. Степаненко:

від Селянської Спілки: 28) В. Коваль, 29) Тихон Осадчий, 30) О. Сніжний, 31) Стасюк, і 32) А. Сербиненко;

від Укр. Жіночого Союза: 33) В. Нечаївська;

від робітників взагалі (блок орґанізацій погодився довірити киянам): 34) Лопушенко (залізничник), 35) Драгомирецький (роб. клуб), 36) Лисичук (снарядний завод), 37) Дорошенко (арсенал), 38) Бульба (арсенал);

від соц.-дем. укр. партії: 39) Л. Чикаленко, 40) Вал. Садовський, 41) С. Веселовський, 42) М. Ткаченко;

від студенства: 43) Полонський, 44) Самойлович, 45) Журавель, 46) Єреміїв, 47) Бойко;

від учительства: 48) Пащенко, 49) Романюк, 50) Бесараб, 51) Власенко, 52) Сімашкевич;

від укр. партії соц.-рев.: 53) І. Маєвський, 54) П. Христюк, 55) К. Корж;

від м. Петрограду: 56) Г. Голоскевич і 57) С. Вікул;

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

від м. Москви: 58) М. Шраг і 59) П. Сікора;

від м. Харькова: 60) С. Тимошенко, 61) С. Прокопович і 62) Ол. Сінявський;

від м. Одеси: 63) Ів. Луценко, 64) Романченко;

від м. Катеринослава: 65) Хв. Дубовий, 66) В. Біднов і 67) П. Курявий;

від Київської губ.: 68) Дорошенко, 69) Мартиненко, 70) Мацько, 71) М. Біляшевський;

від Харьків. губ.: 72) П. Зайцев, 73) Калиненко, 74) Ушкал, 75) Рубас;

від Чернігів. губ.: 76) Ілля Шраг, 77) Г. Одинець, 78) М. Рубісов;

від Полтав. губ.: 79) М. Ковалевський, 80) П. Чижевський, 81) Токаревський, 82) В. Шемет;

від Поділля: 83) Н. Григоріїв, 84) В. Приходько, 85) П. Ведибіда, 86) М. Любинський;

від Катеринослав. губ.: 87) Хв. Сторубель, 88) Герасимів, 89) Тушкан, і 90) Кузьменко;

від Херсонської губ.: 91) Мазуренко, 92) Микитенко і 93) С. Шелухин;

від Кубані: 94) М. Левитський і 95) С. Єрастов;

від Волині: 96) П. Колесник, 97) П. Касяненко, 98) О. Головко і 99) Б. Козубський;

від Ростова над Доном: 100) В. Павелко;

від Бесарабії: 101) Ткаченко;

від Саратова: 102) Любинська;

від Київс. організаційного укр. військ. комітету: 103) прапорщик Ган;

від військових депутатів київс. гарнізону: 104) підполков. Матяшевич і 105) салдат Авраменко;

від Військ. Т-ва ім. Полуботка: 106) підпор. М. Міхновський, 107) поручн. Запорожець, 108) полк. Піщанський, 109) полк. Глинський і 110) салдат Колосів;

від військ. громади м. Кремінця: 111) салдат Березняк;

від військ. ради м. Виборга: 112) салдат Васюк;

від Одеського військ. коша: 113) матрос Пелішенко і 114) прап. Кущ;

від Кронштадського флоту: 115) лікарь Крупський;

Трохи згодом вступили до Ц. Ради: від солдатів 8. залізнодор. баталіону: 116) А. Вовченко; від Таврії: 117) Ю. Дежур-Журов; від духовенства: 118) свящ. о. П. Погорілко; від м. Одеси: 119) В. Чеховський, 120) Чорнота.

Змінено було представників: від студенства призначено Ю. Охримовича, Ол. Севрюка, М. Салтана і М. Чечеля (кандидатами визначено

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Саливона і Полонського); від самостійників замість Отамановського прийшов Мик. Шаповал.

Ц. Рада зі свого складу вибрала *Виконавчий Комітет* під назвою »Комітет Ц. Ради« (пізніще було прийнято назву »Мала Рада«) з оцих осіб: М. Грушевський (голова), С. Єфремов і В. Винниченко — заступники голови, члени: Хр. Барановський, В. Бойко, В. О'Конор-Вілінська, Запорожець, В. Коваль, Колосів, Ф. Крижановський, З. Мірна, А. Ніковський (заступник Ол. Шульгин), Г. Одинець, В. Прокопович, М. Стасюк, Л. Старицька-Черняхівська, В. Садовський, Л. Чикаленко і П. Христюк.*)

Центральна Рада уявляла собою справді представництво від національно свідомого, організованого українського громадянства. В її склад увійшли в переважній більшости делегати або представники українських партій, організацій і товариств, здебільшого відомі вже по своїй прежній роботі українські діячі, члени ТУП'а. Але вони не грали в Ц. Раді керуючої ролі: перш за все, склад Ц. Ради дуже скоро поповнився зовсім новими людьми, вибраними від ріжних з'їздів, число членів Ц. Ради виросло до кількох сот, і в цій масі потонули ТУП'овці і взагалі старші українські діячі. Та й сам провідник укр. руху, голова Ц. Ради проф. М. Грушевський виразно став на бік соціялістів-революціонерів та членів Селянської Спілки, оточив себе юними співробітниками »лівого« напрямку і від своїх недавніх товаришів з ТУП'а відгородився зовсім виразно. Ц. Рада дуже скоро прийняла дуже радикальний соціялістичний напрям.

Сама себе Ц. Рада уважала за »представницький орган всієї організованої української людности« і своїм завданням мала »виконати волю тої людности, висловлену на Українському Національному З'їзді, себ-то — переведення автономії України в федеративній Демократичній Російській Республіці з забезпеченням прав національних меншостей, що живуть на території України.« — Так стояло в § 1. »Наказа Українській Центральній Раді«.

Коли Ц. Рада була представництвом організованої української демократії й хотіла стати українським революційним парламентом, промовлячи в імени цілого українського народа, то й російсько-жидівська революційна демократія, до якої прилучала себе маса національно несвідомої української інтелігенції, дрібної буржуазії й робітництва, теж мала свої революційні осередки й намагалася задержати провід в своїх руках. Але ця демократія не мала такого одного обєднуючого осередку як Ц. Рада, вона була розбита на партії і змагалась між собою за перевагу в ріжних виконавчих комітетах, радах робітничих і салдатських депутатів, професійних союзах і т. д.

У Київі зпочатку осередками загально-революційної демократії були Виконавчий Комітет обєднаних громадських організацій і Вико-

*) »Вісти з Укр. Ц. Ради«, *1917*, ч. 4. ст. 3-4.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

навчий Комітет Ради робітничих депутатів (який повстав в один день з формальним заснуванням Ц. Ради 17. (4) березня; до нього належало 37 членів, серед них тільки один укр. с.-д. Паламарчук, а решта — большевики, меньшевики, ес-ери, бундовці). Вже 26. (13) березня відбулися загальні збори організації большевиків у Київі і скоро почав виходити їх орган »Голосъ Соціялъ-Демократа«. Большевицька організація зразу розвинула дуже активну діяльність. Вона відкинула співробітництво з українською соціял-демократією, тому що та »підтримувала буржуазну Ц. Раду в її стремлінні скласти федеративну українську республіку« і зробила спробу відновити »Спілку«, яка колись розколола була українських соціял-демократів. Відкинули большевики й співпрацю з меньшевиками. Зпочатку київські большевики в особах найбільш впливових своїх діячів Г. Пятакова і Євгенії Бош не погоджувались з політикою Леніна в його знаганнях захопити владу, але пізніще вони прийняли цілком програму і тактику Леніна. Опорою большевиків у Київі зробився Арсенал і деякі військові спеціяльні частини київського гарнізона (воздухоплавні команди).

Реьолюційна російська демократія зробила була спробу захопити в свої руки провід над революційною пропагандою серед селян і серед війська. Але це їй не удалось. Так само не удалося перешкодити творенню українських військових частин, не вважаючи на те, що її гаряче піддержував новий начальник київської військової округи полковник К. М. Оберучев, завзятий ворог »українізації багнета«.

Отвертий бій між українською і общерусскою революційною демократією розгорівся насамперед в звязку з *краєвим з'їздом рад робітничих, салдатських і селянських депутатів*. Ініціятиву до скликання цього з'їзду подав Виконавчий Комітет Петербургської Ради робітничих і салдатських депутатів, запропонувавши Київській Раді Роб. і Салд. депутатів »перебрати на себе ініціятиву скликання окружного з'їзду селянських, робітничих і салдатських депутатів і утворення окружної організації для области, яка складається з полтавської, курської, вороніжської, чернігівської, купянського повіту харьківської, та київської губернії.«*) Дуже дивне окреслення гряниць цієї »области« свідчило або про повну ігноранцію етнографічних відносин, або про умисне бажання якось викривити національний характер організації, яка б повстала з делегатів цієї території. Київська Рада роб. і салд. деп. приступила до скликання такого з'їзду потайки від українських організацій. З'їзд було призначено в Київі на 6 мая н. ст. Але, довідавшись з газет про цей з'їзд, Комітет »Селянської Спілки« розіслав 3. мая від себе телеграму до своїх губерніяльних і повітових філій, щоб вони прислали на з'їзд яко мога більше своїх делегатів.**) І вже за два дні прибуло до Київа коло 200 делега-

*) Христюк, op. cit., т. I, ст. 45.
**) *1917-й год*, ст. 45.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тів-селян від »Спілки«, з них 150 людей вислав один тільки звенигородський повіт на Київщині, а на 7 губерній припадала решта — 50 людей. Всі делегати »Сел. Спілки« зупинились вкупі, в Лук'янівському Народньому Домі, де вони мали змогу зговоритись між собою і обміркувати свою тактику на з'їзді. На заклик Київської Ради роб. і сел. депутатів явилося всього 80 делегатів, головно салдатів. 6. мая з'їзд відкрився; головою з'їзду вибрано було рос. ес-ера П. Незлобіна, так само на инших членів президії вибрано самих російських ес-ерів та ес-деків. Але українці запропонували на почесного голову М. Грушевського, і він був вибраний. Коли Незлобін закінчив свою промову словами: »хай живе демократична республіка!«, салдати й робітники вигукнули »ура«, а селяне: »хай живе федеративна республіка!« З'їзд поділився на чотирі секції: робітничу, селянську, організаційну і продовольчу. Вже перед початком з'їзду впорядчики побачили перевагу представників »Сел. Спілки« і не хотіли допустити їх до участи в з'їзді, пропонуючи вибрати зпоміж себе делегатів по два від кожного повіту, але після довгих переговорів мусіли уступити.*)

7. мая почались засідання селянської секції, і тут делегати »Спілки« перефорсували резолюції про автономію України й федеративну республіку, про формування українських військових частин і про вирішення земельної справи на Україні — українським народнім соймом. Крім того було ухвалено організувати по всіх селах, волостях, повітах і губерніях комітети »Селянської Спілки«. Коли у вечері, вже по ухваленні цих резолюцій, явились на засідання представники Ради салд. і роб. депутатів і заявили, що перше засідання було тільки нарадою а не з'їздом і що на завтрішнє засідання треба вибрати делегатів по два від повіту, це обурило селян і вони постановили роз'їхатись по домам, тому що Рада салд. і роб. депутатів »повелася з ними не по товариськи«.

З'їзд продовжився ще кілька день і дебатував ріжні політичні й організаційні питання, виносив ріжні ухвали, які залишилися здебільшого на папері з огляду на велику розбіжність в поглядах між представниками ріжних партій, але простягти свій вплив і на революційну пропаганду серед селянства йому не вдалося. Орган большевиків »Голосъ Соціялъ-демократа« (№ 18). доволі меланхолійно оцінював результати з'їзду, пишучи, що з'їзд »наочно виявив реальні сили пролетаріята і тих кругів, що його піддержують в нашій области. Виявив, як далеко відстає самосвідомість провінції від столиць і передових центрів. Псіхологія провінції, навіть пролетарської її частини, являється псіхологією дрібно-буржуазних обивательських кругів«.

Підбадьорена успіхом, »Селянська Спілка« заходилася ще з більшою енергією коло організаційної роботи. На другий день по закритті

*) ibidem., ст. 48.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Краєвого з'їзду Рад сал., роб. і сел. депутатів одкрився в Київі 10. мая *губерніяльний з'їзд »Селянської Спілки« на Київщині.* На з'їзді було біля 250 делегатів. Головою був ес-р. П. Христюк, головним докладчиком виступав М. Стасюк. Тут обмірковувалося, між ин., відношення Всеросійського Селянського З'їзду і Всеросійської Ради селянських депутатів. Тут було повторено ті самі домагання, що й на з'їзді, скликанім Київською Радою роб. і салд. депутатів: скасування приватної власности на землю, автономія і федерація, укр. народній сойм, українізація війська і т. д. Ці домагання мали відстоювати українські делегати на Всеросійському Селянському З'їзді. Протягом мая-червня відбулись аналогичні селянські з'їзди на Херсонщині, Полтавщині, Чернігівщині, Катеринославщині й Поділлю. Всі ці з'їзди виносили резолюції, подібні до київської.

Все це завершилось Всеукраїнським Селянським З'їздом, який відбувся у Київі 10—16. червня н. ст. і який вибрав »Українську Раду селянських депутатів« в складі 133 членів і Ц. Комітет »Селянської Спілки«. Укр. Рада сел. депутатів, як про це буде сказано далі, цілком увійшла в склад Ц. Ради. З'їзд цілком піддержав Ц. Раду та її політику.

Одночасно з тим організація революційної пропаганди на українському селі майже цілком увільнилась від звязку й залежности від партії російських соціялістів-революціонерів і створеного ними Всеросійського Селянського Союза. Всеукраїнський селянський з'їзд постановив відкликати українських делегатів із Виконавчого Комітету Всеросійської Ради Селянських депутатів, залишивши там усього 5 людей »для звязку«. Найдовше трималася під впливом російських ес-ерів Чернігівщина. Хоча Чернігівська Селянська Спілка на своїм з'їзді в червні місяці й прилучилася до Всеукраїнської Селянської Спілки (перед тим вона вважала себе за відділ Всеросійського Селянського Союза), але російські ес-еровські впливи були на Чернігівщині дуже сильні, що виявлялося на ріжних виборах, між ин. і на виборах до Всеросійських Установчих Зборів, які відбулися в кінці 1917. року. Найменше піддавалася революційній пропаганді й організації Волинь, що пояснювано її загальною відсталістю й темнотою. Певні трудноші з огляду на русифікацію й на впливи агентів російських соціялістичних партій виявляли також Катеринославщина й Харьківщина. В чім одначе полягав секрет успіху »Селянської Спілки« й укр. ес-ерів взагалі і який характер мала ця пропаганда серед української сільської маси? Історик революції ес-ер просто каже: »само собою розуміється, що організація селянства провадилася не на національно-політичному, а на соціяльно-економічному, класово-професійному грунті.«*) А як саме відбувалася ця організація і як провадилася агітація, про це оповідає нам у своїх споминах один з інструкторів Ц. Ради, який провадив свою

*) **П. Христюк, т. I, ст. 42.**

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

діяльність в Літинському повіті на Поділлю. Їздячи по селах, оповідає він, доводилось зустрічатись з ріжними сільськими типами: »були й старі вірні раби, що ще не вірили в революцію (особливо старші віком), мрійники — шукачі кращого, і типові збунтовані раби, що мали велику охоту пограбувати і погуляти. Але всі ці групи сходилися в одному спільному почуванню — ненависти до »панів« (часом не дуже сильної) і в одному бажанні — одержати хоч по невеликому наділу землі«. Одже коллега автора, інструктор ес-ер, »як і инші ес-ери«, додає автор, »роздуваючи ці почування, використовував їх красномовно, доводячи, що тільки ес-ери справді дадуть їм землю і пояснював, що соціялізація землі — це значить безплатний розділ панської землі між малоземельних«. Одже доводилось »і нашу історію, і всі инші, здебільшого звязування з питанням про землю.*) Оттак, як влучно висловився з цього приводу покійний В. Липинський, поняття України підмінювалося поняттям »десятини« землі, обіцяної тому, хто впишеться до української партії ес-ерів і голосуватиме »за Україну«. Замість патріотизму героїчного, патріотизму посвяти, патріотизму любови, витворився ніде в світі невиданий якийсь патріотизм меркантильний з розцінкою на земельну валюту. За Україну давали десятини...**)

З упадком усякого стримуючого авторитету й усякої влади, українське село почало швидко котитись в площину анархії. На верх випливали найгірші елементи села, які найбільш галасували, хапались за крайні гасла і тероризували більш статечні, спокійні круги населення. Неустанна агітація ес-ерівських агентів, ваблючи поділом панської і казенної землі, розпалювала соціяльну ненависть і будила найгірші інстинкти. Вже в кінці літа всякі заклики до порядку, до спокою, до вичікування, що постановлять установчі збори, — заклики, які ішли з центру, втратили всяку силу. То тут, то там виникали розрухи: пограбування панського майна й худоби, самовільні захоплення землі, порубка лісу, підпали й грабування винокурень. Коли до осени ці окремі розрухи не переходили ще в загальний погром, то тільки завдяки інерції українського села, завдяки літній праці коло господарства. Але на осінь можна було сподіватись великих і загальних розрухів, як воно на ділі й сталось.

Перші українські з'їзди, а особливо Національний Конгрес, проходили під знаком справжнього національного ентузіяму, але провідники руху, починаючи з самого Грушевського, мабуть не вірили, що при помочи чисто національних гасел можна потягти за собою народні українські маси. Тому вони старалися розпалити соціяльні апетити й стремління і під їх покришкою перепровадити в життя, перефорсувати українські національні й політичні постуляти. Конкуренція з боку російських лівих партій в їх демагогичній пропаганді, особливо з боку

*) Характерник, Згадки з минулого, »Л. Н. Вістник«, 1925, кн. II, ст. 140.
**) »Хліб. Україна«, кн. I, ст. 15.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

большевиків (ця пропаганда зросла стихійно, коли в осени насунула на село маса збольшевичених салдатів і почала ширити й проводити в життя большевицьке гасло: »грабуй награбоване!) примушувала й українських ес-ерів усе більше »схилятись на ліво«, себ-то манити селянство все більш радикальними перспективами захоплення й поділу панської землі. І ніхто не застановлявся над питанням, що з того всього буде, чи стане на всіх землі, коли забрати у панів, чи можна її справедливо між усіх розділити, і як це відібеться на інтересах народнього господарства? Коли деякі з більш поміркованих партій, наприклад українські ес-ефи або російські народні соціялісти виставляли більш ділові й помірковані програми в земельній справі, то ці партії не мали ніякого успіху й збірали на виборах мізерне число голосів (як це було в кінці року на Чернігівщині з ес-ефами та нар. соц. при виборах до всеросійських установчих зборів).

Одначе вже з весни 1917. р. бачимо деякі спроби з боку земельних власників і заможніщих селян об'єднатись на ґрунті захисту права земельної власности. Головним робом на Україні повстала ідея утворення »Всеросійського Союза земельних власників«, який ставив собі завданням легальною дорогою захищати право приватної власности на землю. На Полтавщині з ініціятиви поміщика Костянтиноградського повіту Михайла Коваленка повстав »Союзъ Хлѣборобовъ-собственниковъ«, який обєднував головно заможних селян і козаків. Цей союз відбув в кінці травня 1917. р. у Полтаві свій губернський з'їзд, на якому були вироблені пункти соціяльної програми Союза. Національного й політичного питання Союз не торкався. В очах членів Союза всі »українці« були руїнники, »спілчане«, які тільки й чигали, щоб одібрати у заможніщих людей землю. Пропаганда лівих укр. партій, де в осередку стояла »земелька«, була для цих людей незбитим доказом, що »українство« й грабіж приватної власности це все одно. А тимчасом майже всі члени Союза складались з природних українців, перейнятих не тільки національною стихією, але й глибокою любовію до свого рідного краю. Як раз серед цих людей ідея повного відділення України від занархізованої Росії й утворення самостійної Української Держави приймалася дуже лехко і приходила їм до голови сама собою. В. Н. Андрієвський у своїх цікавих споминах про 1917. рік на Полтавщині оповідає, як організатори першого губернського з'їзду »хлѣборобовъ-собственниковъ«, на якому селяне зпочатку навіть української промови слухати не хотіли, Коваленко й Старицький — заявили Андрієвському, що вони стоять за самостійну Україну, бо з революційною демократією українською, яка спірається на спілку з демократією всеросійською, їм не по дорозі. А трохи згодом виявилося, що серед членів Союза є зовсім свідомі

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українці-селяне, які не згожувалися з ідеями »Спілки«, але ще надіялися на Ц. Раду, як на свій справжній український уряд.*)

На тій самій Полтавщині, як уже згадувано, з ініціятиви й під проводом свідомих національно-українських діячів повстала літом 1917. р. »Українська Хліборобсько-Демократична Партія«, яка в кінці червня відбула у Лубнях свій установчий з'їзд.

Таким самим відрухом елементів порядку, законности й власности треба вважати й стихійний рух т. зв. Вільного Козацтва. Цей рух виник ще весною 1917. р. в звенигородському повіті на Київщині і потім поширився в околицях Черкас, Білої Церкви, Умані, Канева, Остра, Ніжина, Катеринослава, Борзни й у самім Київі. Ініціятором Вільного Козацтва був селянин з с. Гусакова Звенигород. пов. Смоктій. За допомогою двох інтелігентних звенигородців Ковтуненка та Пищаленка він зорганізував насамперед Гусаківську волость, а вже в першій пол. квітня відбувся повітовий з'їзд представників В. Козацтва. Тут були винесені постанови, що В. Козацтво організується для охорони порядку і ладу, для оборони здобутої волі, що воно є територіяльною військовою організацією, до якої приймаються не заплямовані карними вчинками громадяне не молодші 18 р. віком, з виборною старшиною.

На з'їзді вибрано на кошового отамана Семена Гризла, селянина з с. Кальноболотного, що служив писарем у волости а потім у війську. До Вільного Козацтва вступали здебільшого люде старші, бо молодь уся була на війні. Вже на початку літа 1917. р. Вільне Козацтво на Звенигородщині нараховувало тисячі своїх членів. На 2-му Всеукраїнському Військовому з'їзді Звенигородське Вільне Козацтво мало своїх представників: Гризла, Шаповала і Сергієнка, які явились в старо-козацькім убранні — в жупанах, з шаблюками, в шапках з шликами і з оселедцями на голові.**) Вільне Козацтво через Військовий Ген. Комітет подало свій статут на затвердження Генеральному Секретаріяту.

З Звенигородщини рух перекинувся на Черкащину, де села Яблонська, Мала Смілянка, Гречківка та інші заложили »Кіш імени Семена Палія«, вважаючи себе організацією, »яка стоїть на сторожі, щоб не було контр-революційних випадків.«***)

В осени поширилася організація Вільного Козацтва в пригородних селах коло Катеринослава: в Дієвці, Нових Койдаках та на Амурі.

Селяне с. Рожнівки борзенського повіту на Чернігівщині, »памятаючи, як славні предки наші боронили від ворогів рідний край« і уважаючи, що »настав рішучий час остаточно та на завжди увільнитись від московського панування«, ухвалили заснувати гурт Вільного Козацтва

*) В. Андрієвський. З минулого, Берлін, 1921, ст, 61-71.

**) Г. Юртик, Звенигородський Кіш Вільного Козацтва, »Літературно-Наук. Вістник«, 1922, кн. II. ст, 127.

***) »Вістник Союза визв. Укр.«, 1917, ч. 175. ст. 675.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

імени гетьмана Петра Сагайдачного, »щоб бути на варті волі та спокою на Україні«. Вільні козаки визнавали тільки один уряд — Ц. Раду та її Генеральний Секретаріят. В такім дусі повстали організації Вільн. Козацтва й по других місцях, усюди маючи характер народньої міліції.

Одначе своє бажання зберегти власність і взагалі не допустити до соціялістичних ексцесів доводилось висловлювати дуже обережно. Взагалі консервативні елементи українського суспільства були дуже затерті й зтероризовані демагогією лівих партій. Провінціяльна адміністрація на місцях опинилися майже скрізь в руках революційної демократії, яка дуже підозріло ставилася до всіх поміркованих і консервативно настроєних людей, скрізь добачаючи »контр-революцію«. Спіраючись на ріжні революційні комітети, а особливо на ради салдатських депутатів, вона вживала дуже часто й насильства, щоб не дати своїм противникам чим-небудь виявляти діяльність: розганяла збори, не дозволяла друкувати відозви, а то й просто арештовувала під закидом »контр-революції«.

Революційна українська демократія, маючи один обєднуючий центр у Київі, зумівши підійти на початку до ширших мас українського населення й використати зразу перший ентузіязм по вибуху революції, дуже зручно провадила справу захоплення влади в центрі у Київі й здійснення української автономії. Провідники української демократії виявили велику спритність, енергію, а часом і справжній політичний хист. Та, на жаль, всі ці успіхи спіралися на непевній основі: на найбільш експанзівних, несталих елементах суспільства, на використанні настроїв, які не могли продержатися довго й часто переходили по контрасту в зовсім протилежні почуття; всі статочні, консервативні, творчі елементи суспільства були залишені по-за бортом і тим самим загнані в опозиційне становище; опанувавши осередок, Київ, та й то не цілком, провідники Ц. Ради зовсім не зуміли так само опанувати провінцію, яка жила своїм життям і прислухалася все ще до Петербурга й до Москви; не потрафили зорганізувати ні вірного собі адміністраційного апарата на місцях, ані використати стихійний порив серед військових мас. Усе те дало врешті дивовижну картину, як Ц. Рада, яка ще в початку літа могла казати, що вона спірається на мілійони багнетів, на зорганізоване робітництво й селянство, за яких 3—4 місяця не мала вже й кількох тисячів війська, яке б її активно боронило, коли настала боротьба з большевиками; селянство лишилося зовсім байдужим і навіть пальцем не ворохнуло в обороні Ц. Ради, а робітництво майже скрізь перейшло на бік її ворогів.

Та все це виявилося не зразу. Літо ж 1917. року було апогеєм успіхів Ц. Ради і незвичайно скорого опанування нею становища провідного органу влади на цілій Україні. Вона йшла од одної перемоги до другої і, здавалось, завоювала собі певну й непобориму позицію.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Підбадьорена постановами І. Українського Військового З'їзду, що відбувся в Київі 18—25. травня н. ст. при участи понад 700 делегатів, які виступали в імени 900.000 організованих українських вояків фронту і запілля,*) Ц. Рада рішила приступити до безпосередніх переговорів з Петроградом по-над головами місцевої общерусской революційної демократії.

Тимчасове Правительство було офіціяльно поінформоване про Укр. Нац. Конгрес і про видвигнення ним на провідне становище Ц. Ради з телеграми київського Губерн. Комісара М. Суковкина,**) в якій той заявляв, що має приємність посвідчити, що Укр. Нац. Конгрес потвердив спокій на місцях по всій Україні й висловив вдоволення з зложеної ним, Суковкиним, заяви, що в справах утворення нового ладу на Україні Тимчасове Прав. буде рахуватись перш за все з голосом зорганізованого українського громадянства. »Мене, як представника правительства, стояло далі в телеграмі, Конгрес просив засвідчити одноду шний твердий намір усього організованого українського народу всіми способами піддержувати Тимчасове Центральне Правигельство, з котрим українська нація буде іти поруч в справі укріплення вільного демократичного ладу... Конгрес признав, що санкція автономії України належить до російських установчих зборів. Українське організоване громадянство вважає за свій обовязок помагати спокійному підготовленню цих зборів, котрі остаточно вирішать питання про способи самоуправи всіх народів Росії. Конгрес признав необхідним утворити в Київі краєву раду та краєвий виконавчий комітет«.

В час відкриття Конгресу до Київа приїхав військовий міністр А. Гучков. Конгрес вислав до його спеціяльну делегацію, щоб привітати міністра і заявити йому деякі побажання в справі творення українських військових частин. Тимчасове Правительство знало, що робиться в Київі, але воно взагалі майже ніяк не реагувало на те, що діється в краю, окрім нічого не значучих заяв, або обіцянок безконечним делегаціям, які являлись до його з ріжними просьбами і домаганнями. На всяке більш рішуче домагання воно відповідало просьбою зачекати до скликання установчих зборів.

Російська преса зустріла дебати на Укр. Нац. Конгресі й його ре-

---

*) З'їзд ухвалив домагатись від Тимч. Уряду негайного акту про автономію України і проголосив, що вважає Ц. Раду єдиним компетентним органом, призваним рішати всі справи, шо стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового Правительства. Також були ухвали в справі українізації армії, про що буде далі в окремім розділі.

**] В українських національних кругах ще перед Укр. Нац. Конгр. виникла була думка добиватись створення свого рода українського намісництва, як окремої адміністраційної одиниці в межах рос. держави. На посаду намісника малося на увазі проводити Суковкина. Але із загостренням відносин до Тимч. Прав. і загостренням національних відносин сам Суковкин усунувся від політичного життя і 22. вересня склав з себе обовязки київ. Губ. Комісара.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

золюції з неукритим незадоволенням. Петербургські часописи, погоджуючись на задоволення культурно-національних домагань українців, перестерігали перед »національним большевизмом«. Московські ж писали, що »кидатись в огонь національного спору, творити примари розділу Росії є таким же злочином, як і кликати до самовільного вирішення аграрного питання та негайного захоплення й поділу землі« (»Русское Слово«). Очевидно, що настрої, які виявляла російська преса, були настроєм і самого Тимчасового Правительства й керуючих тоді кадетських кругів.

Центральна Рада, заохочена Українським Військовим З'їздом, як уже сказано було, рішила вступити з Тимч. Правительством в прямі переговори і вислала в кінці травня до Петербурга спеціяльну делегацію в складі десяти осіб: В. Винниченка, М. Ковалевського, Гавр. Одинця, Д. Коробенка, Ст. Письменного, Д. Ровінського, О. Пилькевича, А. Чернявського, Сергія Єфремова і І. Сніжного. Тут були заступлені всі групи, з яких складалася Ц. Рада: інтелігенти, салдати, офіцери, матроси і селяне. Делегація мала звернутись і до Тимчасового Правительства і до Ради робітничих і салдатських депутатів, яка була властиво другим правительством, більш впливовим ніж правительство офіціяльне.

Як оповідає учасник цієї делегації Винниченко, її зустріли в Петербурзі »без захоплення«. Тимчасовий Уряд принаймні зараз же прийняв делегацію, а в російської демократії три дні не можна було добитись авдієнції: »три дні представництво української демократії, українського селянства, робітництва та війська оббивало пороги Ради руських представників робітництва та війська, поки, нарешті, після листовних докорів, загроз і т. п., Виконавчий Комітет Ради Робітничих і салдатських депутатів згодився нас вислухати«.

Делегація подала як Тимчасовому Правительству, так і Раді роб. і салд. депутатів обширний меморіял (якого, між ин., не згодилась надрукувати ні одна соціялістична російська газета в Петербурзі), в якому викладала коротку історію укр. руху після вибуху революції, зазначала, що українська нація найбільш демократична з усіх, бо не має навіть своєї власної буржуазії, скаржилась на місцеву російську демократію за недоцінення нею укр. нац. руху і за ворогування до нього, запевняла, що тільки Ц. Рада в стані вдержати порядок на Україні, вберегти її від анархії, а також від сепаратистичних стремлінь. В кінці було поставлено такі домагання до Правительства і до Ради Роб. і салд. депутатів:

1. Щоб Тимч. Прав. виявило в тому чи иншому акті своє принціпове прихильне відношення до автономії України.

2. Щоб на будучій міжнародній конференції були допущені представники укр. народу, — тому, що на цій конференції рішатиметься доля Галичини і західно-укр. земель.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

3. Щоб було призначено особливого Комісара по справах України при Тимч. Правительстві.

4. На самій Україні щоб призначено було особливого краєвого Комісара і Краєву Раду при ньому.

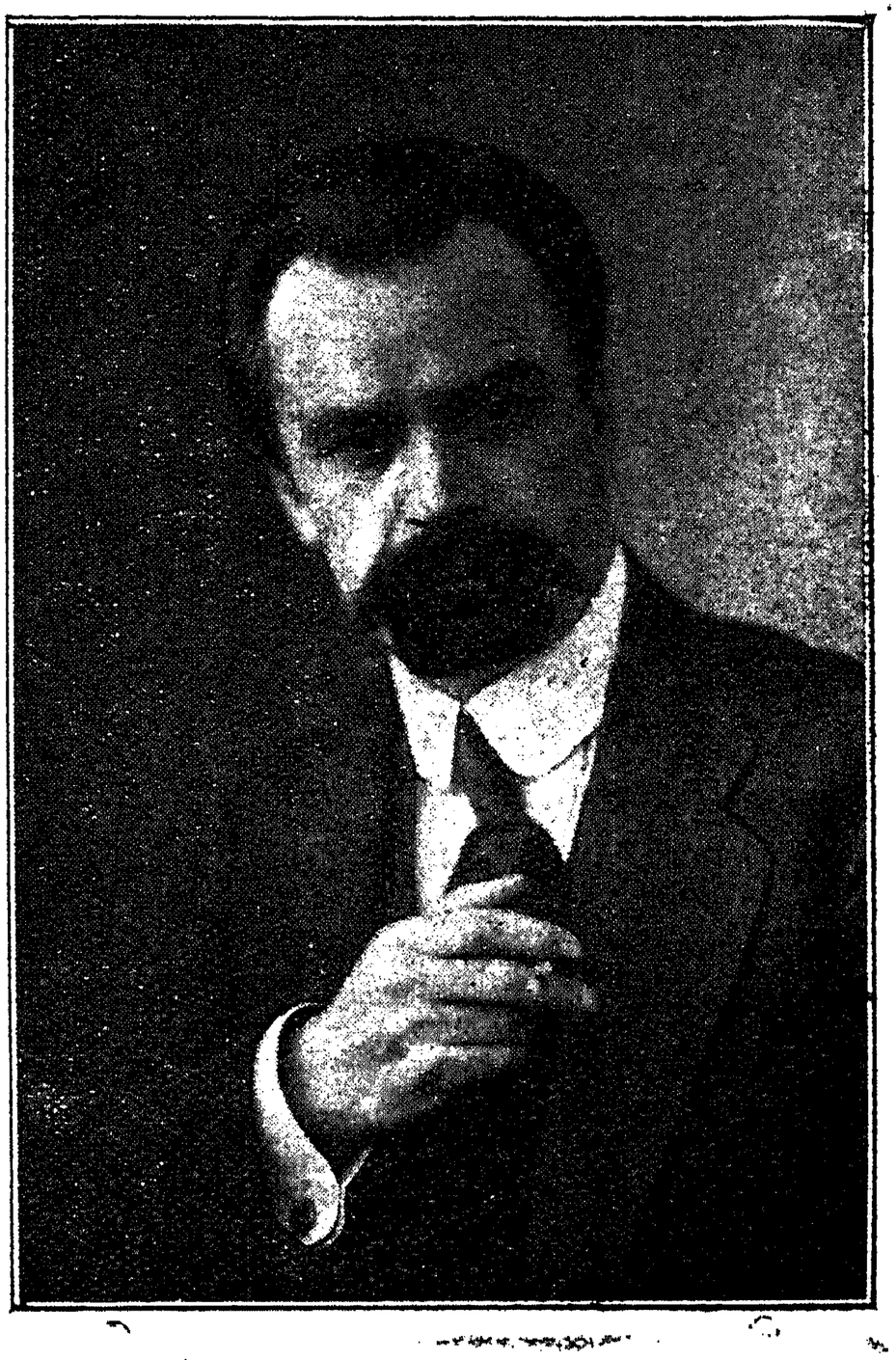
5. Щоб салдатів-українців виділювано було в особливі частини, як в тилу, так по можливости і на фронті.

6. Українізацію школи, признану Тимч. Прав. для народньої школи, поширити на середню і вищі школи.

7. Обсаджувати відповідальні пости, як цивільної так і духовної адміністрації особами, »які користуються довіррям населення, володіють його мовою і знайомі з його побутом«.

8. Відпустити з Державної скарбниці в розпорядження Ц. Ради відповідні кошти для задоволення укр. національних потреб.

9. Увільнити і пустити до дому заарештованих галицьких українців.

Володимир Винниченко.

Рада Роб. і салд. депутатів, хоч вислухала делегацію, але для вирішення конкретних домагань відіслали її до Уряду. Тимчасове Правительство тільки що перед тим перебуло першу кризу: під натиском Ради роб. і салд. депутатів міністр зак. справ Мілюков і військовий мін. Гучков мусіли уступити з своїх посад, і замість їх прийшли Мих. Терещенко як мін. зак. справ і Керенський як військовий. До кабінету війшли також соціялісти Чернов, Скобелев і Церетелі, а крім того кадети Шінгарьов і Некрасов. Нове правительство, »поповнене заступниками революційної демократії«, як говорилося тоді навіть в офіціяльних заявах, ні скільки не виграло від цих перемін, що торкається скріплення його сили й авторитету, — навпаки, і те і друге падали з кожним тижнем.

Правительство призначило для розгляду укр. домагань спеціяльну комісію з товаришів міністрів і з фаховців з обсягу державного права, яка почала зясовувати питання: »що таке автономія? Який розмір уявляє собі Ц. Рада цієї автономії? Які права, які обовязки, які вза-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ємовідносини між автономною Україною й Росією? Чи має якесь наукове поняття делегація про автономію?«

Розуміється, більшість цих запитань сама по собі була вповні слушна, але ці питання не відповідали зовсім настрою делегатів, ані цілій тактиці Ц. Ради взагалі, тактиці, яка полягала в тому, щоб використати момент революційного здвигу з одного боку і слабість центрального уряду з другого боку. Делегати вимагали від Тимчасового Правительства, щоб воно згодилось на автономію України »в принципі«, вважаючи, що після цього сама Ц. Рада проведе цю автономію **de facto.** Але як раз Тимч. Прав. вважало себе не в праві визнати такий принціп; воно скоріще готове було мовчки миритись з фактичним переведенням автономії, ніж офіційно її визнати хоча б тільки »принціпово«.

Українська делегація в тім факті, що Тимчасове Правительство не далу зразу відповіді, а визначило комісію, вбачало одну »комедію«: замість »простої, точної відповіді« Уряд »напустив на делегацію комісію професорів, яка накинулася на делегацію і почала її шарпати з усіх боків, намагаючись спихнути її з її позиції, втягти в нетрі юрісдікції, заплутати і потім узяти живими в руки.«*)

Правительство ще й тому вагалося згодитись на принціпове визнання автономії України, що з місця, з самого Київа летіли до його протести не тільки від місцевої зросійщеної й общерусской буржуазії, але і від революційної демократії: від Київського Комітету Обєднаних громадських організацій. Одже делегація не діждалася кінця переговорів, вважаючи дальшу проволоку справи просто за пониження для себе і повернулася в половині червня до Київа, де саме мав зібратися *Всеукраїнський Селянський з'їзд*, котрий, як каже В. Винниченко, »навмисне було розраховано відкрити на час повернення делегації з Петрограду.«**)

Український селянський з'їзд 10—16. червня був дуже многолюдний: прибуло коло 2200 людей (серед них багато сільських учителів), представників ріжних організацій »Спілки« — волосних, повітових і губерніяльних. Коло 1500 делегатів мало рішаючий голос (вони разом, як підраховано, заступали коло 1000 волостей), решта прибула з голосом дорадчим. Відкрив з'їзд член Ц. Комітету »Спілки« М. Стасюк. До президії вибрано В. Винниченка, П. Христюка, Б. Мартоса, Т. Осадчого, Руденка, Захарчука, Мшанецького і Радомиського. Почесним головою обрано М. Грушевського. Фактично це був з'їзд делегатів від організацій »Спілки«, але в умовах революційного часу він видавав себе — і вірив сам у це — за голос цілого »трудового селянства«, »цілого українського селянства«, нарешті — »українського народа«. Вже в перший день з'їзда 11. червня н. ст. було вислухано звіт про подорож делегатів Ц. Ради до Петербурга. Цей звіт викликав серед чле-

*] Винниченко, op. cit., ст. 166-167.
**] Ibid., ст. 174.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нів з'їзду велике обурення. Як оповідає один із провідників з'їзду, »всі зрозуміли відволікання справи урядом як бажання задержати і на далі українське селянство в тій безпросвітній національній неволі та безправности, в якій воно перебувало за часів царату«. Справоздання, оповідає головний провідник з'їзду і він вже — головний член делегації — викликало таке обурення, що воно перелилось через край і залило навіть саму Центральну Раду. Для чого, по віщо вона посилала делегацію випрохувати милости в цих віковічних ворогів нашого народу? Не проханням, не переговорами, не справедливостю треба з ними балакать, а кулаком!« І щоб читач не подумав, що у членів з'їзду було обурене національне чуття селян, автор цього оповідання поясняє, що тут грало ролю зовсім не національне почуття, а »реалізм« українського селянина, який вірив »своїм« провідникам, себто представникам »Спілки« і взагалі соціялістам, що »хто за землю, той і за автономію, хто проти автономії, той і проти землі« і що »федеративна (республіка) забезпечує їм землю.*) Тим пояснялося, що й українські делегати-селяне на всеросійському селянському з'їзді в Петербурзі »як тільки хтось з промовців вимовляв »Російська Демократична Республіка«, зараз же здіймали гомін, стукіт і обурено кричали: »і хведеративна! і хведеративна!«**)

Після двохдневних дебатів над звітом делегації З'їзд ухвалив резолюцію, що він вповні прилучається до домагань Ц. Ради і жадає від Тимч. Прав. сповнення цих домагань, доручає Ц. Раді вкупі з Всеукраїнською Радою селянських депутатів виробити проект статута автономії України й федеративно-демократичного ладу цілої Росії, скликати негайно з'їзд представників инших народів і областей, які також добиваються федеративно-демократичного устрою; нарешті з'їзд постановив, щоб на Україні всі органи самоуправи й адміністрації було українізовано негайно і тому закликав усі ці установи допомогти Ц. Ради в підготовці автономного ладу на Україні.

З'їзд перевів вибори членів *Центрального Комітету* »Селянської Спілки«, який мав бути виконавчим органом Ради Селянських Депутатів. З Київа обрано: Миколу Ковалевського (укр. ес-ер), Павла Христюка (укр. ес-ер), Аркадія Степаненка (укр. ес-ер), Ісака Пугача (укр. ес-ер), Володимира Винниченка (укр. ес-дек), Миколу Стасюка (соціяліст), Бориса Мартоса (укр. ес-дек).

З губерній були вибрані:
Чернігівщина — Тихон Осадчий, укр. нар. соц.
Полтавщина — Андрій Лівицький, укр. ес-дек.
Київщина — Іван Діденко, укр. ес-ер.
Харьківщина — Андрій Заливчий, укр. ес-ер.
Поділля — Володимир Матюшенко, укр. ес-ер.

---

*] В. Винниченко, op. cit., ст. 178.
**) В Винниченко. Відродження нації, т. I, ст. 179.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Волинь — Борис Бабич, укр. ес-дек.
Херсонщина — Зіновій Висоцький, укр. ес-дек.
Катеринославщина — Макар Гаркуша, безпарт.*)

До *Ради Селянських депутатів* були обрані такі особи:

Полтавщина.

Повіти: Гадяцький: Микола Слюсаренко і Борис Оніпко.
Лохвицький: Євтихій Гармаш і Павло Павленко.
Прилуцький: Павло Майстренко і Кіндрат Бука.
Зіньківський: Леонид Жуків.
Костянтиноград: Павло Сотник і Карпо Багрій.
Кобеляцький: Максим Кияниця і Василь Немудрий.
Пирятинський: Андрій Шапаренко і Федір Кривошип.
Кременчуцький: Павло Михайленко і Семен Бондаренко.
Переяславський: Сергій Одинець і Андрій Артюк.
Золотоношський: Тимофій Семеняча і Максим Марченко.
Миргородський: Яків Куличенко і Василь Турбаба.
Роменський: Платон Бойко і Демид Манько.
Лубенський: Ларіон Шолудько і Іван Маренець.
Хорольський: Мефолій Величко і Хома Романенко.
Полтавський: Андрій Мудряк і Олександер Тимофієнко.

Київщина.

Повіти: Бердичівський: Митрофан Осипчук і Михайло Черешнюк.
Васильківський: Іван Невгад і Освій Федина.
Звенигородський: Фед. Пономаренко і Мих. Осипов.
Канівський: Мих. Балла і Кузьма Соболів.
Київський: Нечипір Яременко і Іван Німченко.
Черкаський: Федір Швець і Микола Білик.
Чигринський: Логвин Панченко і Ларіон Рудченко.
Радомисльський: Ів. Діденко і Опанас Проява.
Сквирський: Юх. Гнатовський і Артем Гайдук.
Таращанський: Макар Коваленко і Вас. Кладницький.
Липовецький: Вас. Химерик, Ананія Ковган.
Уманський: Олександр Ільченко, Іван Матвієнко.

Волинь:

Повіти: Ровенський: Маріян Чарановський, Антон Вашай.
Старокостянт.: Ів. Герасимчук, Аврам Стецюк.
Кременецький: Лука Галькер, Федір Рудий.
Житомирський: Трохим Марценюк, Денис Буланчук.
Звягельський: Борис Бабич, Ів. Бобенко.
Заславський: Максим Кондратюк, Ів. Бобенко.
Острожський: Матвій Терещук, Гр. Баніта.
Овруцький: Ів. Масовець, Каленик Мовчанюк.

*) Вісти з Укр. Ц. Ради, № 8.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Чернігівщина.)*

Повіти: Борзенський: Микола Журик, Фед. Копитець.
Глухівський: Олександер Коломієць, Ів. Носилевський.
Козелецький: Фед. Лященко, Гр. Сергієнко.
Конотопський: Тихон Осадчий, Ів. Довгий.
Остерський: Ст. Сагайдак, Ів. Ковалів.
Сосницький: Йосип Брусило, Петро Велигодський.
Ніженський: Вас. Помазан, Кузьма Макаренко.
Стародубський: Петро Федорушко.

Поділля

Повіти: Винницький: Волод. Магушенко, Ів. Рижий.
Літинський: Вас. Ощановський, Прокіп Лісовий.
Проскурівський: Вас. Швед, Кость Місевич.
Ушицький: Роман Рудик.
Гайсинський: Ів. Миколайчук, Ів. Шеремета.
Камянецький: Пант. Блонський, Андріян Волощук.
Балтський: Григ. Рогозинський, Гр. Гончарук.
Ямпольський: Ів. Косицький, Гр. Гарачук.
Брацлавський: Ів. Боб, Тимофій Павличенко.
Могилевський: Волод. Ковалів, Пустовой.

Херсонщина.

Повіти: Єлисаветград.: Тим. Згрівець, Пантел Маншичев.
Ананьївський: Микита Чебодар, Ів. Прохоренко.
Херсонський: Дмитро Мурлян, Зіновій Висоцький.
Олександрійськ.: Тим. Пальковський, Маркіян Грищенко.

Харьківщина.

Повіти: Лебединський: Сивоконь, Бурлюк.
Сумський: Мих. Курасов, Максим Яценко.
Зміївський: Іван Мастро, Ів. Циба.
Купянський: Белебеха, Зімовей.
Валківський: Олексій Вдовиченко, Котляр.
Ізюмський: Савленко, Маслій.
Богодуховський: Яків Буцький, Захарій Хвиленко.

Катеринославщина.

Повіти: Олександровський: Лаврентій Черниця, Василь Шаровський.
Славяносербський: Василь Шепелев.
Катеринославський: Д. Бондаренко.
Новомосковський: Боронець.

Бесарабія.

Повіт: Акерманський: Пантел. Богацький.

Таврія.

Повіт: Бердянський: Юхим Гавриленко.

---

*] Повіти; Кролевецький, Городнянський, Новгород-Сіверський, Мглинський, Новозибковський і Суражський не мали своїх заступників.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Донщина.

Повіт: Таганрогський: Іван Бондаренко.

Вся Рада Селянських депутатів в числі 133 людей, разом з комітетом, мала війти в склад Ц. Ради, як представництво організованого українського селянства.

В земельній справі з'їзд після довгих сперів між соціял-демократами, які критично ставились до проектів соціялізації землі, й соціял-революціонерами, які ці проекти висували, прийнято було такі постанови: приватна власність на землю повинна бути скасована. Вся земля на Україні без викупу іде в український земельний фонд, яким завідує сам народ через Український Сойм і повітові та волосні земельні комітети, вибрані на демократичних основах. Всеросійські Установчі Збори повинні це затвердити. З цього фонду можуть користуватись землею тільки ті, котрі будуть обробляти землю своїми руками. Необхідно установити земельну норму, яка повинна бути не менша від норми зуживання й не більша від трудової. В межах цієї норми всі хлібороби можуть зоставатись при своїх господарствах. Бажано, щоб більші зразкові господарства передавалися в руки сільсько-господарських товариств. Ліси, води, копальні й инші земельні недра в межах України визнаються власністю всього народа. Видатки по земельній реформі платить держава. Всі посередні й инші податки скасовуються. Замість них заводиться один безпосередній доходовий податок.

Крім загальної резолюції про земельну справу була прийнята на тім же самім засіданні 14. червня н. ст. особлива резолюція »про негайні заходи в земельній справі«, в 9 пунктах. Головний пункт домагався від Тимч. Прав. негайної організації »Центрального Українського Земельного Комітету«, який мав обєднати діяльність всіх земельних комітетів на території України. Він мав складатись з 47 членів-представників губ. зем. комітетів, Губ. Рад селянських депутатів, Спілки, укр. ес-ерів та ес-деків, Ген. Військового Укр. Комітета, Краєвої Ради роб. та салд. депутатів, але участь представників самостійників і автономістів-федералістів була голосованням відкинута: боялися, що під прапором цих партій може пройти якийсь противник соціялізації землі. Було ухвалено також вважати всі акти що до продажу, закладу або оренди землі, довершені після 1. березня 1917. р., за недійсні.

Підчас дебатів з приводу поїздки української делегації до Петербургу виникли принціпові суперечки про самостійність і автономію. А. Степаненко виступив з пропозицією відкликати з всеросійського селянського з'їзду українських делегатів, проголосити український народ господарем своєї землі, оповістити Ц. Раду тимчасовим українським урядом, скликати українські установчі збори і довести до кінця формування української армії, одним словом — відділитись від Росії в окрему незалежну державу, яка б мала вислати своїх представників на мирову конференцію. Тимчасом з 18. липня всі податки, збірані з

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українського населення, мали б вступати безпосередно до каси Ц. Ради. Але Степаненка ніхто з промовців не піддержав окрім В. Химерика, який між иншим звернув увагу на польську небезпеку, на можливий поділ України між Росією та Польщею. Грушевський, Ковалевський та Стасюк відпекувались від самостійництва, а укр. ес-ер А. Заливчий поучав з'їзд, що мовляв, »наша демократія пропаде і землі ми не дістанем, як що установимо незалежність нашої республіки. Вам говорено, що російська буржуазія замовчує наші інтереси і наш рух, а я кажу, що українська буржуазія роздмухує це. Не по дорозі нам з Степаненком і його кумпанією. На російську буржуазію треба впливати, а з українською треба боротись.*) Коли перед голосуванням резолюції Степаненка дано було слово одному за — Степаненкові, і Мартосові проти, то Степаненкові не дали говорити, і він мусів зійти з естради. Його резолюція не зібрала і двох десятків голосів.

Але навіть і автономія, а головно її негайне переведення в життя зустрілося з деякими застереженнями. Сам Б. Мартос виступив з промовою, де говорив, що не можна вводити автономії, не порозумівшись з національними меншостями на Україні; він уважав, що ґрунт для автономії України настільки ще непідготовлений, що невідомо, чи будуть ще голосувати за неї всі українці. В промовах деяких членів з'їзду чути було вже голоси недовірря до Ц. Ради і закиди їй в »буржуазности«. І відповідаючи на ці закиди, Винниченко пояснив, що Ц. Рада є орган законодатний для організованої частини українського народа, що її вибрано на Нац. Конґресі, що до неї входять представники ріжних партій і організацій. В ній представлені всі класи, всі інтереси українського народа і тому не можна кидати їй докору в тім, що в ній сидять буржуї. »Правда, в Ц. Раді є представники й поміщиків, представники українського панства, але вони ще не мають сили і нам нема чого їх боятися. З українським панством прийдеться ще боротись, але це настане ще нескоро.«**)

Саме перед голосуванням резолюцій було оголошено телеграму про те, що міністр Керенський не дозволяє скликати другий український військовий з'їзд.***) Селянський з'їзд ухвалив вислати телеграму з протестом проти цієї заборони. В останній день селянського з'їзду 15. червня, перед самим його закриттям, М. Грушевський оголосив одержану 14. червня телеграму Тимчасового Правительства про те, що воно »не визнало можливим задовольнити побажання Ц. Ради, бо всі питання, звязані з автономією України та других місцевостей держави, можуть бути вирішені лиш установчими зборами.« Оголосивши цю телеграму, Грушевський заявив: »Свято революції скінчилося! Настає гріз-

---

*] 1917-й год на Киевщине, ст. 96.

**] 1917-й год на Киевщине, ст. 96-97.

***) Керенський телеграфував; „З огляду на воєнні умови вважаю укр. військовий з'їзд за несвоєчасний, бо не можна відтягати в теперішній час салдатів та офіцерів. Про національні війська подається спішно доклад Тимчасовому Правительству.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ний час! Україна повинна бути зорганізована! Свою долю повинен рішати тільки український народ. За нього ніхто инший не рішить. Я переконаний, що вільна автономна Україна буде жити.« Він закликав збори скоріще перевести вибори членів Ради селянських депутатів, які б війшли в склад Ц. Ради і разом вирішили, як поставитись до положення, витвореного відмовою Тимч. Правительства задовольнити домагання Ц. Ради.

З усього поведення Тимч. Правительства ясно видко було його слабість, і це найбільше могла бачити українська делегація, перебуваючи в Петербурзі. З другого боку видно було, що й київський осередок загальноросійської революційної демократії не виявляє собою якоїсь реальної сили. Селянський з'їзд імпонував усім, як голос »цілого українського селянства.« Провідники Ц. Ради дуже добре зрозуміли становище і вибрали дуже зручну тактику, що її один з головних учасників руху характеризує так: »ні бунту, ні покорности. Безупинна, невтомна організація сил, організаційне, планомірне переведення в життя автономії. Революційно, але без вибухів самим здійсняти поставлені вимоги. Не наражаючись на отверту, фізичну боротьбу, виразно й точно вияснити перед народом і всією Росією свою позицію.«*) Це була як раз найбільш дошкульна для Тимчасового Правительства і для російської революційної демократії тактика.

16. червня Ц. Рада винесла резолюцію, в якій заявлялося, що Тимчасове Правительство, відкинувши домагання Ц. Ради, тим самим »свідомо пішло проти інтересів трудового народу на Україні та проти принципу самоозначення національностей, проголошеного тим самим Тимч. Правительством.« З огляду на це, Ц. Рада визнала потрібним »звернутися до всього українського народу з закликом організуватися та приступити до негайного заложення фундаменту автономного ладу на Україні.« Цей заклик мав появитись в формі урочистого акту — »універсалу.« Всі свої заходи Ц. Рада усправедливлювала бажанням »не допустити краю й усієї Росії до анархії та знищення завойовань революції.« Це були магичні слова, які в той час означали щось найбільш важливе і святе, що тільки можна собі уявити.

Хоч Керенський заборонив другий український Військовий З'їзд, але він таки зібрався і розпочав свою діяльність рівно за тиждень по тому, як була видана заборона. Ніщо не може краще ілюструвати безсилість Тимч. Правительства навіть в тій галузі, де, здавалось, послух і дісципліна мусіли стояти на першім пляні — у війську. Заборона з'їзду вплинула тільки на зрадикалізування настрою його учасників: »цілий з'їзд, як згадує один з його учасників, пройшов під знаком патосу боротьби за національне і соціяльне визволення українського народу та в атмосфері найбільшої ворожости до Тимч. російського Уряду.«**)

*] Винниченко, op. cit., т. I, ст. 193.

**] М. Галаган, З моїх споминів, II. частина, Львів, 1930, ст. 157.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Другий Український Військовий З'їзд відкрився 18. червня н. ст. при участи коло 2000 делегатів, які представляли 1,390.000 салдатів фронту і запілля. Грушевський, вітаючи З'їзд, сказав: »правительство відмовило Україні в автономії, і тепер ми самі мусимо подбати, щоб Україна щасливо перебула небезпечні моменти, поки здійсниться автономія у федеративній республиці.«

З'їзд прийняв 23. червня резолюції: доручити Укр. Військ. Ген. Комітетові розробити детайльний план українізації війська і вжити всіх заходів для негайного переведення його в життя; запропонувати Ц. Раді скликати в найближчому часі територіяльний з'їзд для порозуміння з національними меншостями і розгляду проекту статута автономії України«. Що до земельної справи, з'їзд цілком прилучився до постанов селянського з'їзду і обіцяв піддержати їх усіми засобами.

Микола Шраг
Товариш Голови Центральної Ради.

Поки З'їзд засідав, Ц. Рада виробила й оголосила свій *Перший Універсал,* який був оголошений на Військовому З'їзді 23. червня перед його закриттям. 25. червня в Троїцькому Народньому Домі в присутности делегатів Всеукраїнського Військового З'їзду відбулося урочисте оголошення Першого Універсалу:

»Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти і боротися за ті права і вольности.

Твої, Народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Все-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

народні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійськім Парляменті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та иньші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійськім Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в цій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, вможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовнійші домагання ті були такі: щоб Російське Правительство прилюдно, окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого Комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була обеднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себ-то вибраним нами Комісарем на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збіраються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

від відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого Комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати Комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу і порядку.

І гроші, що збіраються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити Край наш на безладдя та на занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

Од цього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніщі організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу організацію та освідомлення народу і тоді перебрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з иншими національностями, приписуємо нашим громадян негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої од-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

давав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та й не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам з І. числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно і регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя і розпалу докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівними.

Ухвалено: у Київі, року 1917. місяця червня (іюня), числа 10.«

Збори стоячи вислухали читання. Коли мав говорити Грушевський, то голова зборів запропонував вислухати його також стоячи, як голову українського парламенту. Грушевський у своїй промові зазначив, що »весь український народ сказав своє слово і доручив Центральній Раді творити нове життя на Україні«. »Віднині, казав він до делегатів Військового З'їзду, ми самі будемо творити своє життя. Ц. Рада покладається на Вашу солідарність і зорганізованість. Разом з вашим представництвом, вона буде робити діло, яке повинно бути піддержане всім народом і перш за все вами, узброєним народом«.

Від імени зборів С. Петлюра заявив, що універсал Ц. Ради буде переведений у життя. Зібрані вийшли на вулицю, де президія прийняла парад І-го Українського Полку, який вшикувався перед Народнім Домом, і далі всі рушили на Софійську площу. Тут їх зустріло духовенство. Коло памятника Богдану Хмельницькому відбулося віче. Священник Українського Полку сказав промову. З дзвініць Софійського Собору й Михайловського Манастиря загули дзвони. Духовенство відправило молебен, і діякон проголосив многоліття українському правительству, війську та його старшинам. Члени Ц. Ради аж з кількох імпровізованих трибун вичитували Універсал, закінчуючи читання проголошенням »слави« українському народові й його Ц. Раді. Закінчилася маніфестація співом шевченкового »Заповіту«, який усі вислухали на вколішках.

Події першої половини червня дуже схвилювали російську революційну демократію, і українське питання зробилося предметом майже безперервних засідань Виконавчого Комітету Обєдн. громадських організацій, де російські соціялісти дуже різко виступали проти наміру українців »самочинно« здійснити автономію України без згоди Тимч. Прав. і не діждавшись установчих зборів. Але, бачучи, що за Ц. Радою стоїть уже певна реальна сила, тепер уже не грозили українцям, а лиш докоряли: начальник київської міліції адвокат Лепарський (фігура особливо одіозна для українців) докоряв українських

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

соціялістів, що вони »відкололи селянську масу від української демократії і прикриваються стихією«. Доротов нарікав, що українці ставлять коло будинків, де відбуваються їхні з'їзди, салдатів із багнетами і сумно запитував: »а де ж гарантія, що завтра нас не будуть виганяти багнетами з Ради Роб. Депутатів?«

Обмірковувалася справа автономії й на зборах комітету партії большевиків. Тут теж висловлювалося проти »українського шовінізму«. Г. Пятаков говорив у своїй промові: »піддержувати українців нам не приходиться, бо для пролетаріяту цей рух некорисний. Росія без української сахарної промисловости не може істнувати, те саме можна сказати й що до вугля (Донбас), хліба і т. д. Ці галузі продукції тісно звязані з усією рештою промисловости Росії. До того ж Україна не уявляє собою окремої господарської области, бо вона не має банкових центрів, от як Фінляндія. Як що Україна відмежується таможеним муром від решти Росії, то промисловість харьківської, чернігівської, полтавської та ин. губерній, яка носить кустарний характер, буде з успіхом конкурувати з відсталою місцевою фабрично-заводською промисловістю (доти, натурально, доки ця розівється), що являється кроком назад і для пролетаріяту не бажано. В цьому рухові можна добачити і боротьбу національної буржуазії проти елементів соціяльної революції: вона старається національними путами звязати революційний рух і повернути назад колесо історії.« Тому промовець закликав »боротися з шовіністичними стремліннями українців.« Він допускав лиш краєву автономію України, але без сойму, а у військовій справі стояв за територіяльне, а не національне військо.

Але в кругах Ц. Ради ще мало рахувались з большевиками, які тільки що вбивались в колодочки. Що до »революційної демократії«, то пробували на засіданнях Виконавчого Комітету Обєдн. гром. організацій поясняти політику Ц. Ради потребою »зберегти спокій і порядок в краю і охороняти здобутки революції«. В обороні Керенським Укр. Військового З'їзда бачили порушення свободи зборів і закликали іти спільно з українською демократією та спільно боротися з українським шовінізмом (промова Л. Чикаленка 22. червня на засіданні Вик. Ком. Роб. і Салд. депутатів).

Трівожний, бурхливий настрій передався й в широкі круги населення Київа. Вулиця української столиці теж приймала участь в обмірковуванні злободневного питання про автономію. Скрізь в ці дні збіралися летючі сходини, мітінги, і публіка завзято сперечалася про автономію: одні (здебільшого приїзжі з провінції, делегати ріжних з'їздів) стояли за, другі проти. Було ясно, що маса київського населення, інтернаціональна й зросійщена, стоїть на боці всеросійської революційної демократії. Але йому імпонували ці з'їзди, місто ясно бачило свою ізольованість серед стихії, що заливала його з усіх боків і тепер, прокинувшись, висилала своїх синів на всі ці українські з'їзди,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

якими дуже зручно керувала невелика купка української радикальної інтеліґенції. Одна тільки установа в Київі була вповні в українських руках, — Київський Губерніяльний Виконавчий Комітет. Він стояв за Ц. Раду і від його імени Губерніяльний Комісар Суковкин вислав до Тимч. Прав. телеграму, в якій »за для збереження на Україні і надалі спокійного життя і можности планової праці для армії« вважалося за потрібне, щоб Тимчас. Прав. »як найскоріще вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти населення України.«

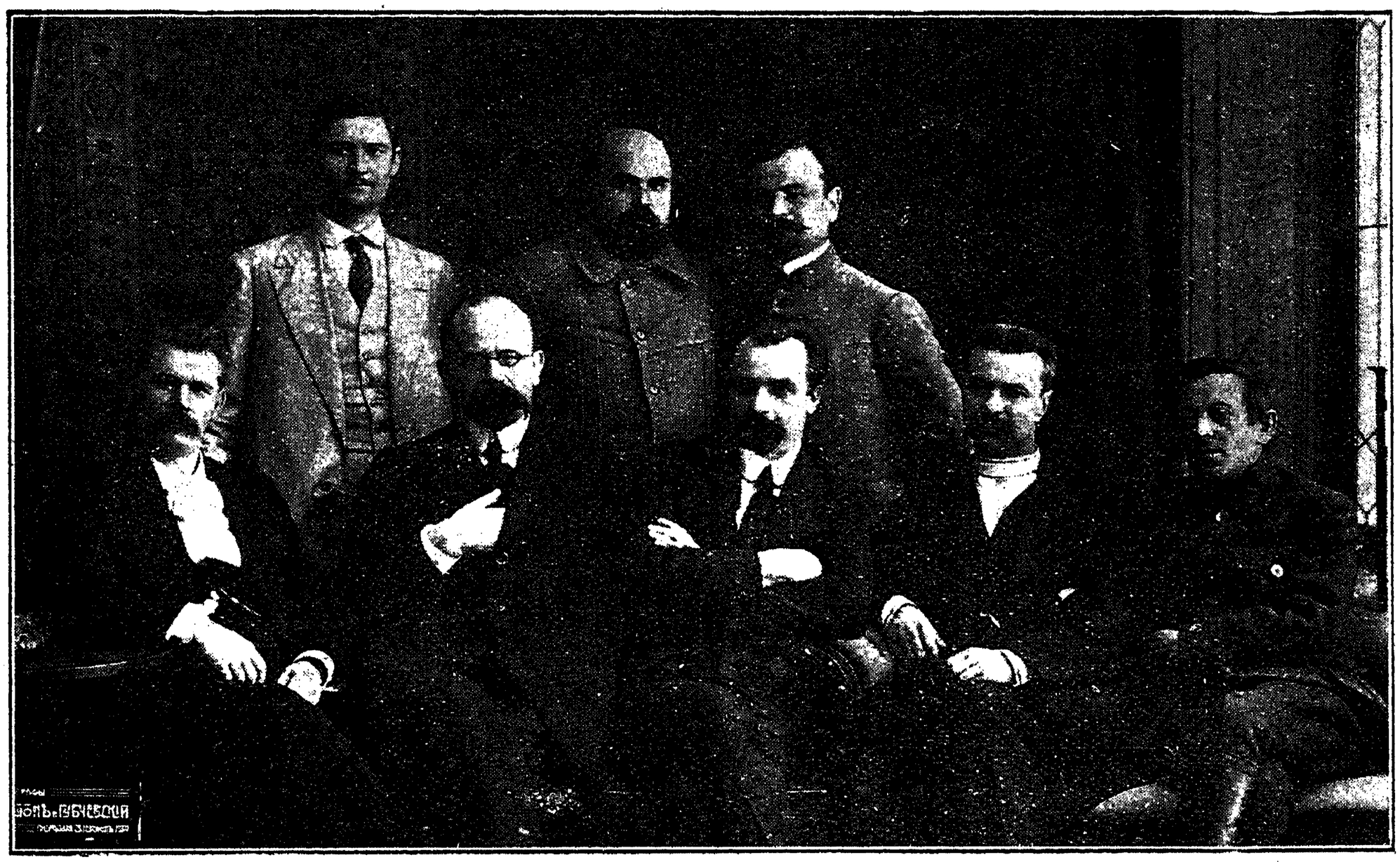
Поки російська демократія обмірковувала на засіданнях Виконавчого Комітету Обєднаних Громад. Організацій Київа, як реагувати на Універсал Ц. Ради та на її заходи коло здійснення автономії України, Ц. Рада продовжувала своє діло. Вона бачила, що Універсал був прихильно зустрінутий в усіх кругах українського суспільства, в яких пробудилося українське національне почуття. Однаково, соціялісти й несоціялісти зустріли його з задоволенням. Звідусіль почали надходити до Ц. Ради привіти, заяви про визнання її головним представником організованого укр. суспільства, навіть грошеві внески. Полтавські губернські збори на своїм засіданні 5. липня постановили, що визнають і підлягають Ц. Раді й асігнують на її потреби 200.000 рублів. Кременчуцьке повітове земство, заявляючи те саме, асігнувало Ц. Раді 15.000 карб., Золотоношське так само 15.000. Губернське і всі повітові земства Київщини визнали Ц. Раду за »найвищий орган зорганізованого українського народу«. Остерський повітовий з'їзд на Чернігівщині визнав Ц. Раду Тимчасовим Правительством. Збори харьківської губернської Ради визнали її своїм урядом, Полтавська Рада салд. і робітн. депутатів прилучилася до Універсалу. В Умані 5-й Український Полк склав присягу на вірність Ц. Раді. Вінницький гарнізон на Поділлю визнав Ц. Раду за найвищу установу на Україні. Салдати-українці гвардейських полків у Петербурзі: Ізмайловського, Семеновського і Єгерського, зібравшись на вічу ухвалили визнати Ц. Раду за Тимчасове Правительство. Українці офіцери, урядовці й салдати Головного Штабу, зібравшись на вічу, також постановили визнавати Ц. Раду за своє Тимчасове Правительство. Борзенські земські збори асігнували Ц. Раді 3.000 карб. Окремі волости і села присилали подібні-ж заяви і визначали у себе збори грошей на користь Ц. Ради. Всі ці заяви і привіти — а їх надходила велика сила, друкувалися потім у часописях і робили своє враження. Київський повітовий селянський з'їзд ухвалив, щоб священники читали Універсал по церквах і правили молебні за Ц. Раду.*)

Українці, розкидані по всім просторі Росії так само вітали Універсал. І в той час, як російська преса писала, що видання Універсалу

*] 20 і 21 травня було влаштовано в Київі й по всій Україні двохденний збір жертв на »Український Національний Фонд«, що мав піти в розпорядження Ц. Ради. Ці дні пройшли дуже імпозантно в Київі, де було влаштовано в мійському Оперному Театрі великий мітінг-концерт при участи трупи М. Садовського.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

є »злочин«, »удар в спину Росії«, »удар революції« і т. п., на сторінках »Русской Воли« появилася статя проф. Мих. Чубинського під загол. »Український Універсал і його критики«, де він вповні виправдував політику Ц. Ради і обвиновачував Тимчасове Прав., що воно не зрозуміло становища і не пішло на зустріч бажанням Ради. »Україна, писав він, це не завойований край, вона добровільно прилучилася до Росії договором, який затвердив її автономні права; ті права потоптано й поволі зведено на ніщо в імператорський період, — але правительство свобідної Росії могло згадати за них. Так, ми стоїмо за відбудовою потоптаного права України на автономію...«

Перший Генеральний Секретаріят.
Стоять (зліва): Павло Христюк, Микола Стасюк і Борис Мартос. Сидять: Іван Стешенко, Христофор Барановський, Волод. Винниченко, Сергій Єфремов і Симон Петлюра.
(З фотографії А. Губчевського у Київі)

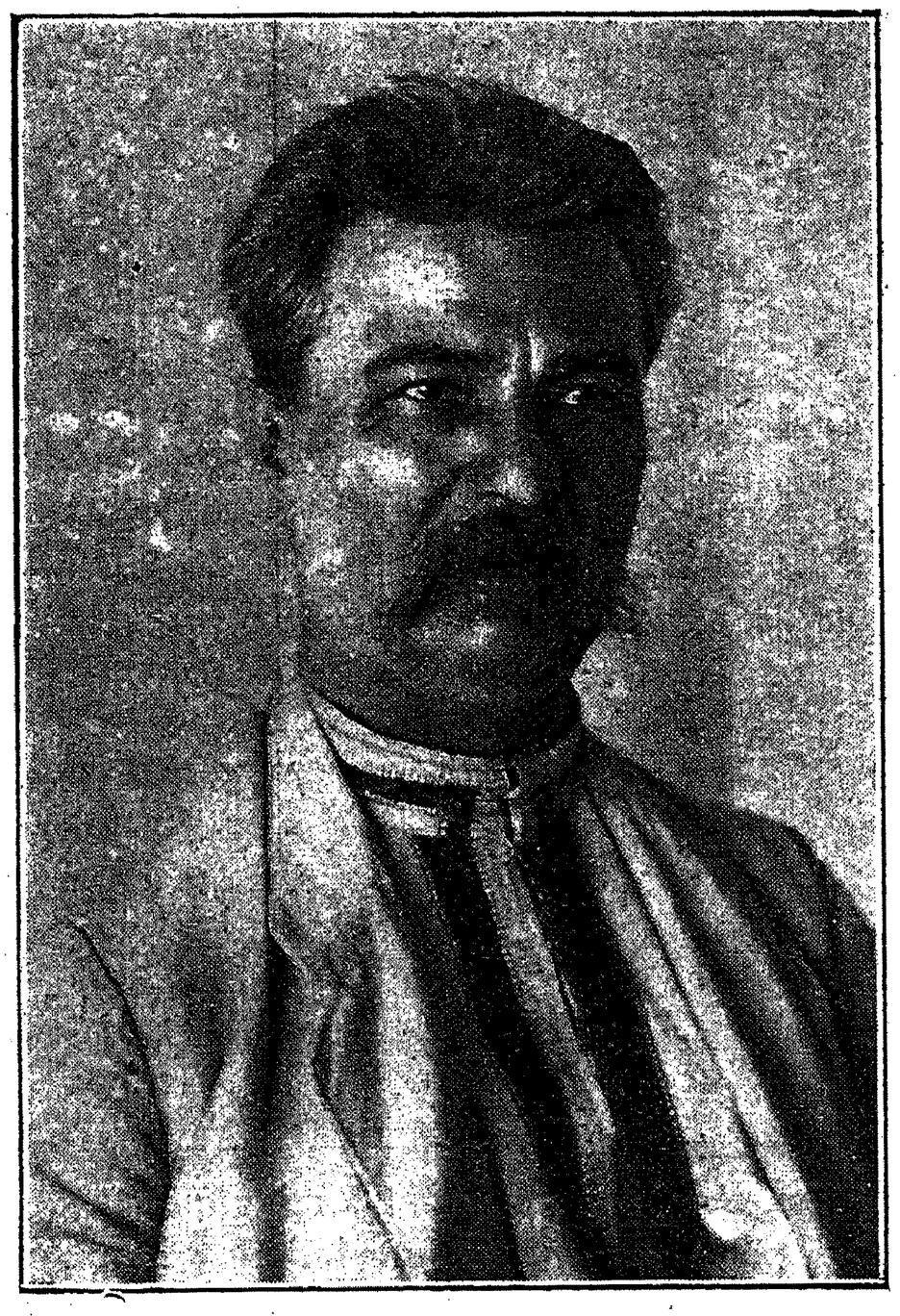
Не пройшло й тижня зо дня оголошення Універсалу, як Комітет Ц. Ради в своїм закритім засіданні 28. червня постановив організувати правительство України під назвою: »*Генерального Секретаріяту Української Центральної Ради*«. Всього мало бути вісім генеральних секретарів і один генеральний писарь. Зараз же усі пости були обсажені: 1) Голова Ген. Секретаріяту й Генер. Секретарь внутрішніх справ — В. Винниченко; 2) Ген. писарь П. Христюк; 3) ген. секретарь фінансів Хр. Барановський; 4) міжнаціональних справ С. Єфремов; 5) ген. секр. військових справ С. Петлюра; 6) ген. секр. земельних справ Б. Мартос; 7) ген. секретарь судових справ В. Садовський; 8)

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ген. секретарь освіти Ів. Стешенко і 9) ген. секр. харчових справ М. Стасюк. Пятеро (Винниченко, Петлюра, Мартос, Садовський і Стешенко) були соціял-демократи, двоє (Христюк і Стасюк) ес-ери, один (Єфремов) ес-еф і один (Барановський) безпартійний.

Подаю короченькі біографії цих членів першого автономного українського уряду:

Володимир Кирилович Винниченко род. 1880. р., син заможного селянина, який служив управителем в панських маєтках. Вчився в Єлисаветградській гімназії а потім в Київському університеті. В 1902. надруковано в »Кіев. Старині« його перше оповідання »Краса і Сила«, і з того часу починається його слава, як талановитого письменника. Бувши діяльним членом Рев. Укр. Партії, Винниченко був арештований 1903. р., довго сидів у тюрмі і не міг скінчити університету. З р. 1906. перебував на еміграції за кородоном. Перед війною повернувся нелегально до Росії і жив під чужим імям головно у Москві, звідки приїхав до Київа по вибуху революції.

Сергій Єфремов.

Павло Христюк, син поміщика Київської губ., вчився в Київському Політехнікумі, служив за кордоном в газеті »Рада«, брав участь в кооперативному русі. Належав до укр. соціял-революціонерів.

Христофор Антонович Барановський, з селян Київської губ., род. в 1874. році. Не вважаючи на те, що не мав ні вищої, ані середньої освіти, завдяки своїм здібностям видвигнувся як талановитий фінансіст в українському кооперативному русі і зробився директором кооперативного »Союзного« банку в Київі. Вважався за одного з найкращих знавців кооперативної справи.

Сергій Олександрович Єфремов, син священника на Київщині, род. в 1876. р., скінчив правничий виділ Київського Університету, присвятив себе виключно українській літературі, в якій заняв видатне місце як критик і публіцист. Був близьким співробітником »Кіев. Стар.«, »Літ.-Наук. Вістника«, »Ради«, і »Нової Громади«. В р. 1911. вийшла його Історія Укр. письменства. Брав близьку участь в політичнім

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

укр. житті, належачи до укр. рад.-дем. партії, потім до ТУП'а, а з р. 1917. до ес-ефів. Багато разів сидів у царській тюрмі. Користувався високим моральним авторитетом серед українського громадянства.

Симон Васильович Петлюра, син полтавського міщанина, род. 1877. р., вчився в Полтавській Дух. Семінарії, з якої був виключений за укр. пропаганду. Служив за-для заробітку в статистичнім бюро в Катеринодарі, сидів довший час у тюрмі і виїхав до Львова, звідки повернув до Київа в кінці 1906. р. Належав до укр. соц.-дем. партії і, служачи за секретаря в ред. »Ради«, редагував партійний орган »Слово«. В початку 1909. р. переїхав до Москви, де вступив на службу до страхового т-ва »Россія«, в якому за якийсь час став бухгалтером. У Москві з р. 1912. редагував місячник »Украинская Жизнь«. В 1916. р. вступив до Земського Союза і працював як помічник уповноваженого на Західнім Фронті. Був головою Української Ради Західнього Фронту. Прибув як її делегат на І-й Укр. Військовий З'їзд і залишився в Київі яко член Укр. Ген. Військ. Комітета.

Борис Миколаєвич Мартос, род. 1881. р., походив з старого козацько-дворянського роду Лубенського пов. на Полтавщині. Скінчив іст.-філ. фак. Харьківського Університету, короткий час учителював і зацікавившись кооперативним рухом перейшов на службу до Полтав. Губерніяльного Земства, де був інспектором кооперації. Належав до Укр. Рев. Партії а потім до укр. соціял-демократії. Визначався як добрий промовець і знавець кооперативної справи.

Валентин Васильович Садовський, род. 1884. син священника на Волині, скінчив правн. фак. Київс. Унів-ту і Політехнікум у Петербурзі. Записався до київської адвокатури. Належав до укр. соц.-дем. партії. Писав на економічні теми по укр. часописах.

Іван Матвієвич Стешенко, син козака на Полтавщині, род. 1873. р. скінчив гімназію у Полтаві й іст.-філолог. фак. у Київі. Учителював по середніх школах у Київі, але після арешту й тюрми за приналежність до нелегальних укр. кружків був позбавлений права учителювати і навіть мешкати у Київі. Тільки в 1906. р. зміг знову дістати учительську посаду в Київі і почав готовитись до професури на університеті. Від 1890. р. брав участь у »Правді« та ин. укр. часописах. Містив наукові праці у »Кіев. Стар.«, »Записках Наук. Тов. ім. Шевченка« та ин. виданнях. Здавна симпатизував соціяль-демократичним ідеям, хоч формальної участи в діяльности укр. соц.-дем. партії майже не брав.

Микола Матвієвич Стасюк, син урядовця на Катеринославщині, вчився в Гірничому Інституті в Петербурзі, але через революцію 1905. р. курса не скінчив, бо взяв участь в »Селянській Спілці« на Катеринославщині, був заарештований і після судового процесу засуджений на рік тюрми. Відбувши кару, оселився в Катеринославі, де взяв

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

участь в кооперативному русі, і скоро переїхав до Київа, де служив у місцевих кооперативних установах.

Такі були члени першого Генерального Секретаріяту, який властиво мав бути урядом автономної України, хоч діячі Ц. Ради й самі члени Генер. Секретаріяту ще деякий час вагались заявити про це отверто: вони хотіли порозумітися у себе в Київі з демократією національних меншостей і тоді вже добиватись визнання з боку Тимчасового Правительства в Петербурзі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

IV.

Порозуміння з революційною демократією меншостей і з Тимчасовим Правительством. Центральна Рада стає визнаним органом вищої влади на Україні.

Прелюдією до порозуміння послужила спільна нарада, яку відбули члени Виконавчих Комітетів Ради Обєднаних Гром. Організацій і Ради Робітничих та Салдатських Комітетів з одного боку і члени Комітету Ц. Ради, Президіума Укр. Генер. Військ. Комітету й Президіума Ради Селян. депутатів з другого. Ця нарада відбулася 2. липня в часі прогульки на пароході на Дніпрі, в присутности представників преси.

М. Грушевський зясував на цій нараді, що »Завданням Ц. Ради є оберегти край від розкладу, анархії та економічної експлоатації. Життя, казав він, висуває питання переміни Ц. Ради з органу національного в територіяльний. Через те треба одкинути підозріння й недовірря і з гаслом обєднання демократії підійти до організації краєвого органу«.

Винниченко запевняв, що Ц. Рада не закликає до бунту проти Тимч. Правительства, підкреслював, що Ц. Рада хоче йти на порозуміння. Що до Генерального Секретаріяту, то, казав Винниченко, ніхто не вважає цю установу за місцеве Правительство: ця установа явилася наслідком потреби в місцевому органі, який би вирішав практично і виясняв місцеві питання. Одначе, казав він, як що розрух і анархія на Україні приймуть загрожуючий характер, то можливо, що силою обставин органи Ц. Ради, по згоді з органами меншостей, будуть змушені прийняти більш активний характер — державний чи недержавний — це покаже будучність. Він казав далі, що Ц. Рада, можливо, видасть декрет, в якому скаже населенню, що кожну постанову Правительства перед її здійсненням повинна розглянути Ц. Рада... Щоб іще більше налякати меншинову демократію, Винниченко згадав, що серед українців істнує течія, яка гадає, що для України було би вигідніще одкрити фронт німцям. Ця течія, мовляв, вважає, що від Росії Україна ледве чи зможе добитися того, чого може досягти, коли буде окупована німцями. Прикладом може служити Польща. В розвитку »авантюризма, сепаратизма і германофільства« Винниченко обинувачував Тимчасове Правительство й те, що делегація українська в Петербурзі мала діло не з соціялістами, а з Котляревським та Лазарев-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ським.[1]) Одним міг потішити Винниченко своїх слухачів, це тим, що обіцяв спільно з всеросійською демократією боротись проти української буржуазії. З пророчим провидінням він казав: »безумовно, українська буржуазія прийде і може бути за кілька місяців вона схоче заняти своє місце в українському русі. І тоді українська демократія спільно з усією демократією буде боротись проти буржуазії«. Одже, на думку Винниченка, настав час, коли демократії, які живуть на Україні, повинні зговоритися і знайти спільну мову.[2])

І зібрання »визнало, що порозуміння на ґрунті скликання територіяльного з'їзду й краєвого органу можливе. Для остаточного ж вияснення умов порозуміння призначено нове, четверте по черзі зібрання всіх організацій.«[3])

Почалися нові зібрання, нові спори й переговори. Знову Грушевський пояснив, що задачею Ц. Ради являється лише »охорона краю від розкладу, анархії й економічної експлоатації«, а Винниченко знову запевняв, що Ц. Рада навіть в разі відмови з боку Тимч. Правительства визнати краєвий орган, не стане на шлях насильного захоплення влади; знову представники »Бунда«, російських ес-ерів та ес-деків казали, що краєвий орган може бути тільки органом Тимч. Пр-ва, і знову справа відкладалася до других зборів.

Тимчасом Ц. Рада продовжувала свою лінію. 3. липня розпочав свої наради пленум Ц. Ради. До його складу війшло 130 нових членів-делегатів від Військового З'їзду, вибраних до »Всеукраїнської Ради Військових Депутатів«:

1) Іван Дембський слд. 150. Вороніжської друж. м. Київа.[4])
2) Харитон Шаповал, ур. Управл. гуртів скота м. Київа.
3) Никифор Скуйбіда, підп. І. запас. морт. баталіону м. Київа.
4) Кость Дубинський, слд. конвойн. ком. гарн. м. Кременчука.
5) Кирило Хідченко, слд. 107. ком. одужуючих Лубенського гарн.
6) Микола Врублевський, прап. 290 піш. зап. полку.
7) Осип Гермайзе, слд. 2. зап. саперн. бат. м. Київа.
8) Василь Кащавка, прап. 146. піш. Вороніж. друж.
9) Грицько Касяненко, прап. 6. авіац. парку.
10) Яків Зозуля, фельдшер Полтав. кадет. корпусу.
11) Андрій Журавель, лікарь 1. Укр. Б. Хмельницького п.
12) Андрій Гусенко, сторож ком. охорони державн. будинків м. Винниці.

---

[1]) Варто зазначити, що обидва юристи — Лазаревський та Котляревський — українці з походження.

[2]) 1917-й год на Киевщине, ст. 127—128.

[3]) Винниченко, op. cit.

[4]) Скорочення: ур. — урядовець, др. — дружини, підп. — підпоручик, прап. — прапорщик, підпр. — підпрапорщик, слд. — салдат, ком. — команда, гарн. — гарнізон, фр. — єфрейтор, морт. — мортирний, дів. — дівізіон, сап. — саперний, п. — полк.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

13) Олекса Ткаченко, прап. 4. зап. піш. п. м. Житомира.
14) Никифор Лилик, старший унт.-офіц. 4. зап. п.
15) Киріон Карабчевський, ст. унт. оф. І. Укр. розподільчого пункту.
16) Гаврило Знахаренко, в. технік 466. піш. Херсонської др.
17) Тихон Корнієнко, ур. 8. зап. кавал. п. Єлисавет.
18) Іван Карпенко, прап. 6. піш. бригади.
19) Юрко Тютюнник, прап. 228. піш. зап. п.
20) Пилип Курявий, прап. 228. зап. піш. п.
21) Пилип Воропай, 5. зап. піш. п.
22) Іван Іванів, фельдшер Херсонського міськ. лазарету.
23) Корній Речмиданов, слд. 1. кулем. п.
24) Ярошенко, ст. унт.-оф. зап. бат. гвардії Єгерського п.
25) Іван Солониченко, слд. 3. від 1. зап. автомоб. роти.
26) Сергій Дзятина, підпр. зап. бат. гвардії 4. стрілецького бат.
27) Семенець, молодш. фейерверкер 1. важкої артил. зап. бригади.
28) Павло Сибірний, ст. унт-оф. зап. бат. гв. гренад. п.
29) Лука Кизима, фельдш. Миколаєвського в. шпіталю в Петербурзі.
30) Мирошник, ст. унт-оф. 9. ескадр., гв. зап. кав. п.
31) Павло Войтенко, ст. унт.-оф. 180. піш. зап. п.
32) Софрон Мельник, слд. 6. тилової автом. майстерні 1. роти.
33) Михайло Авдієнко, слд. рогрузочного бат. в Петербурзі.
34) Данило Коваленко, слд. 262. зап. піш. п.
35) Василь Коробко, вахмістр кінського запасу м. Ярослава.
36) Денис Личко, ефр. 49. морт. парку.
37) Олександер Чайківський, ур. Арсеналу м. Москви.
38) Степан Лисенко, старш. писарь харьків. пов. воїнського нач.
39) Михайло Павловський, слд. 74. піш. зап. п.
40) Опанас Паливода, прап. 1. зап. арт. морт. див.
41) Кирило Войченко, прап. 20. зап. піш. п.
42) Михайло Панченко, поруч. 1. зап. арт. морт. див.
43) Петро Меюс, слд. 56. піш. зап. бат.
44) Самойлович, хорунж. 204. піш. зап. п.
45) Микола Свідерський, прап. 53. піш. зап. п.
46) Михайло Тележинський, прап. 305. піш. зап. п.
47) Кость Прокопович, слд. зап. авт. роти західного фронту.
48) Леонид Пасовський, прап. 240. піш. зап. п.
49) Анастасій Ліхнякевич, прап. 3. арт. зап. бригади.
50) Влас Линник, прап. 105. піш. зап. п.
51) Кость Величко, прап. 91. піш. зап. п.
52) Кость Шкода, писарь 239. піш. зап. п.
53) Іван Марченко, слд. 155. піш. зап. п.
54) Василь Шкляр, слд. 243. піш. зап. п.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

55) Сергій Паночині, підп. 151. піш. зап. п.
56) Вукол Лищенко, слд. 2. школи прапорщиків у Казані.
57) Василь Кекало, лікарь козачого дів. м. Аткарська.
58) Борис Удод, прап. 173. піш. зап. п.
59) Андрій Батієвський, прап. штабу Двинської в. округи.
60) Микола Рашавець, підп. 294. піш. зап. п.
61) Іван Ткалич, прап. 19. сибірськ. стріл. зап. п.
62) Юхим Коваленко, молодш. унт.-оф. 20. сибір. стріл. зап. п.
63) Петро Куцяк (Чалий), підп. 22. Кавказ. стріл. п.
64) Михайло Малашко, ефр. офіцер. школи стріл. п.
65) Іван Дудкин, матрос Балт. фл., крейсер »Мітава«.
66) Грицько Якименко, фельдш. 4. арм. 1. лазарету 71. піш. дівізії.
67) Іван Бондаренко, слд. 3. автом. роти 60. піш. п.
68) Михайло Скольбак, прап. 60. пішзап. п.
69) Василь Рябчинський, ур. 22. зап. бат. 4. армії.
70) Володимир Заіченко-Жадько, прап. 1. арт. бриг. 4. армії.
71) Спиридон Слюсарчук, слд. 37. Сибір. стріл. полку 4. армії.
72) Олександер Харченко, писарь 4. стріл. п. 6. армії.
73) Данило Копійка, слд. 17. понтонного бат. 4. армії.
74) Сергій Надобко, підп. 22. зап. п. 9. армії.
75) Антін Постоловський, фейерв. 49. арт. бриг. 9. армії.
76) Савка Козимчук, фейерв. 126. стр. бр. 9. армії.
77) Дмитро Околот, підп. 9. арм. повітряного Відділу.
78) Олександер Наріжний, ур. 30. інжен. п. 7. армії.
79.) Федір Садківський, прап. 6. зап. кулем. роти 7. армії.
80) Григорій Лисенко, підп. 92. піш. Печерського п. 7. армії.
81) Тихон Калган, підп., військов. топограф. штабу 33. корп. 7. армії.
82) Гнат Фурсевич, слд. 186. піш. Асландузького п. 7. армії.
83) Никодим Наконечний, слд. інж. роти 41. піш. дів. 7. армії.
84) Євтихій Іванченко, унт.-оф. гвардії Преображенського п. 7. арм.
85) Михайло Шинкарь, штабс-кап. 11. Фінляндськ. стріл. п. 7. армії.
86) Іван Довгопольський, ефр. 7. автом. ком. 7. армії.
87) Павло Демерлій, ур. Управління Краєвого Комісара Галичини і Буковини.
88) Петро Чечель, пор. 404. Могилев. др.
89) Яків Левченко, ефр. 8. арм. 86. піш. зап. п.
90) Трохим Кондрашко, старш. пис. Управл. коменданта залізн. ст. Чернівці.
91) Валаам Попів, слд. 618. піш. Тернопільського п. 11. армії.
92) Антін Шкільній, слд. штабу 35. піш. стріл. дівізії 11. армії.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

93) Тихон Бабій, прап. 283. піш. зап. п. 11. армії.
94) Павло Лисовський, пор. 101. арт. бриг., 11. армії.
95) Опанас Халабуденко, пор. 9. піш. Інгерманланського п.
96) Саватій Березняк, слд. штабу 11. арм. корп. суду.
97) Никифор Куценко, прап. 308. Чебоксарського піш. п.
98) Олекса Мирошник, унт.-оф. 33. інж. п.
99) Пантелеймон Сотник, пис. 104. хлібопекарні.
100) Матвій Бондарь-Обміняний, слд. 22. Гренадерського Суворовського п.
101) Захар Сухий, пор. 30. піш. Полтав. п. 3. армії.
102) Яків Левадний, пис. штабу 9. піш. дівізії 3. армії.
103) Дмитро Колесник, фельдш. 6. піш. дівізії передов. отряду.
104) Микита Масюк, прап. 674. піш. п. 2. армії.
105) Люцій Кобилянський, лікарь 8. Сибір. стріл. дівізії.
106) Петро Герасименко, прап. 1. Укр. Б. Хмельницького п.
107) Павло Артеменко, слд. 171. окремої інжен. роти.
108) Данила Юда, слд. 203. піш. Сухумського п. 10. армії.
109) Павло Назаренко, пор. 246. піш. Бахчисарайського п.
110) Михайло Сочинський, прап. 64. піш. Сибірс. стріл. п.
111) Василь Коркушко, слд. 14. Кавказ. Грузин. гренад. п.
112) Кость Вротновський-Сивошапка, ветерин. лік. 11. арм. Гренад. п.
113) Іван Степура, унт.-оф. Канцел. Головн. Начальн. постачання 11. арм.
114) Федір Котляр, підп. 34. окрем. сап. роти. 1. армії.
115) Влас Коркішко, слд. 539. піш. Боровського п.
116) Віктор Голуб, підп. 1. стріл. дівізії, 3. Кавказ. п.
117) Яків Стовбуненко-Заїченко, пор. 240. піш. Ваврського п.
118) Порфирій Колесниченко, унт. оф. 280. піш. Сурського п.
119) Марко Скачко, підпр. 6. Сибірс. Інжен. п.
120) Матвій Ковальський, слд. 87. піш. Нейшоцького п.
121) Юрко Сушкевич-Сухоребрик, унт.-оф. 22. залізнич. бат.
122) Василь Кіт, слд. 35. обозн. бат.
123) Архіп Савон, підп. 9. Сибірс. стріл. п.
124) Яків Бас, унт.-оф. штабу 35. піш. дівізії.
125) Іван Набоков, ст. унт.-оф. 131. піш. Тіраспольського п.
126) Микола Хомицький, пор. 54. Сибірс. стріл. п.
127) Савва Балабан, слд. 12. хемічної ком.
128) Грицько Крохмаль, фельдш. 101. головн. евакуац. пункта.
129) Андрій Пащенко-Пасько, пор. 437. Сестрорецького п.
130) Тихон Мосієнко, слд. 130. піш. Херсонського п.*)

Ц. Рада вибрала комісії »Про склад Ц. Ради«, по складанню ста-

*) Вістник Укр. Військ. Генер. Комітету, № 5—6, ст. 3—4.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тута автономної України (до цієї комісії вибрано Левитського, Шрага, Бабича, Касяненка, Стасюка, Чопівського, Єфремова, і Бойка), по скликанню з'їзду народів автономістів-федералістів і комісії по скликанню з'їзду народів України.

На зборах 6. липня Грушевський зробив доклад про сформування Генерального Секретаріяту і заявив, що надалі Комітет Ц. Ради буде виконувати законодатні функції в період між сесіями пленума Ц. Ради. Це було ухвалено, і з того часу Комітет Ц. Ради фігурує під іменем »Малої Ради«. Деякі суперечки виникли що до компетенції Генер. Секретаріяту. Одні (М. Ковалевський) вважали Ген. Секретаріят за тимчасове українське правительство, другі (Ол. Шульгин) вважали, що його не можна назвати правительством, бо »це було б насильством над тими національними меншостями, які не приймали участи у виборах Ц. Ради. Утворювати своє правительство ми могли б в тім разі, коли б у нас була самостійна українська держава, або хоч фактично зійснена федерація, але ми тепер творимо лиш автономний лад і свого правительства заводити не можемо«. Ол. Шульгин пропонував визнати за Ц. Радою лиш право »вето« що до тих розпорядків Тимчасового Правительства, які ішли б на шкоду українському народові. Грушевський зауважив до цього, що хоч п. Шульгин є членом виконавчого Комітету Ц. Ради, але він висловив думку не Комітету, а свою особисту. Н. Григоріев казав, що незручно творити краєве правительство, не порозумівшись з національними меншостями. Але Ц. Рада затвердила склад Генер. Секретаріяту і 7. липня прийняла резолюцію, щоб Генер. Секретаріят негайно почав реорганізацію Ц. Ради в тимчасовий краєвий парламент з представництвом в ньому національних меншостей, пропорціонально до числа населення кожної меншости. Розподіл мандатів мав бути такий, щоб неукраїнські національности були представлені організованою революційною демократією. Комісія по виробленню статута автономії України мала складатись з 71 українця, 11 росіян, 8 жидів, 2 німців і по одному з представників білорусів, татар, молдаван, чехів, греків, і болгар, всього 98 членів. Нарешті 9. липня Голова Секретаріяту Винниченко оголосив декларацію Ген. Секретаріяту, в якому Ген. Секр. проголошував себе виконавчим органом влади і намічав завдання своєї діяльности.

Ось текст цієї декларації:

»Шановні збори.

Центральна Рада досягла в своїй національно-політичній діяльності серйозного, відповідального моменту. З виконавчого органу поєднаних партійних і громадських груп, яким вона була в початку революції, вона стала вищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим органом всього організованого українського народу.

Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації влади, але влади цілком нової, сучасної, опертої,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

на зовсім инчі підвалини, ніж стара європейська і особливо російська дореволюлційна власть. Не фізичне та економічне насильство; не темнота, затурканість і економічна залежність класів поневолених; не застрахування та гіпнотизування релігією; не нацьковування одної части пригноблених на другу — не такі засоби дали нам, зібраним от-тут-о, право і силу вирішувати норми життя, обовязкові для кожного, хто визнає себе українцем.

Це право родилось і виросло з одного довірря, чистого, не підмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним. І Центральна Рада, приймаючи на себе ту волю і довірря народу, стала невідділеною, органично-злитою частиною цього великого цілого.

Кожний день поширює й поглиблює ту сконцентровану волю. Ріжні формації української демократії підливають у спільний резервуар могутньої сили, самі в тої же час черпаючи з його.

І в сей момент ми стоїмо, як раз на самій важній, але в той же час, на самій критичній порі нашого формування. Ми вступили в ту зону, де стираються межи двох влад, — моральної і публично-правової.

Ми вже неможемо сказати, в якій саме половині більше чи менше стоїмо. Розмір і сила нашої моральної влади остільки розрослися, що вона сама собою, під натиском логичного ходу подій без болю й без заколоту перетворюється у справжнє народоправство.

Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього народоправства, ідею демократичної влади, яка іде знизу, а не згори, яка є для народу, а не народ для неї. Українська демократія сконцентрувала свою волю в Центральній Раді, в ній поклала найкращу оборону своїх інтересів і через те тільки їй і може вірити. А звідси вже випливає зовсім логичний висновок: коли довірря то довірря до кінця, у всіх сферах, як національного, так економічного, політичного і державного життя.

Тут нема ворожнечі до Петрограду, але є цілковита байдужність до його, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама витворила і якій цілком довіряє.

Але легче довіритись, ніж справдити чиєсь довірря. А особливо, коли те довірря походить од частини во імя інтересів цілого, бо ми поки що представники довірря не всього цілого, а тільки певної частини його. Ми знаємо, що та частина є велика, ми знаємо, що друга частина силою природнього ходу життя дійде незабаром до того самого.

Але поки вона не дійшла, поки ці частини не злились в одне ціле, процес нашого фомування, значить, теж не скінчився. А через те не закінчився й процес перетворення моральної влади в публично-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями й апаратами.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

І от завдання Центральної Ради в сей критичний, переходовий момент є прискорення цього процесу, допомога йому.

Генеральний Секретаріят, яко виконавчий орган Центральної Ради, котрому вона передає в сій сфері свою повновласть, тільки так і розуміє своє призначення.

Головним завданням Центральної Ради до деякого часу було обєднання української демократії на грунті тільки національно-політичних домагань.

Але життя потроху розсунуло ці вузькі рямці. Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче обєднатись для задоволення і розвязання всіх питань, які висуває йому і економична, і соціяльна обстановка. І через те Центральна Рада мусіла поширити свою платформу, мусіла стати національним Соймом, в якому мають освітлюватися і розрішатись всі ті питання, які висуває життя.

І тому то утворення Генерального Секретаріяту було необхіднми щаблем розвитку иншого представницького органу. Тому то інститут Генерального Секретаріяту має обхоплювати всі потреби Українського народу. Згідно з цими потребами і поділено роботу між окремими Секретарями: по внутрішніх справах, фінансових, судових продовольчих, земельних, торгу і промисловости.

Найпершою перешкодою до планомірного переведення цієї роботи є недостача політично-соціяльної і національної свідомости і мала организованість народніх мас. В цьому криється найбільша погроза і загальним здобуткам революції і організації автономного ладу на Україні, котрий є найкращим закріпленням тих здобутків.

Цією стороною життя нашого народу має займатись Генеральний Секретар по внутрішнім справам. В його компетенції має бути вся справа організації, агітації, пропаганди. В секретаріяті внутрішніх справ мають бути сконцентровані ріжні громадсько-адміністративні апарати, утворені українською демократією до сього часу. Вони досі істнували і працювали окремо, відірвано один від одного, не поєднані одним планом, одною сістемою. Тепер це має бути один апарат, складений з ріжних частин, але під керовництвом Генерального Секретаря внутріжніх справ.

Організація і освідомлення мас є перша, необхідна, найголовніща підвалина дальшого будівництва. А слідуючим щаблем сього будівництва, заснованого на свідомости і організованости, є перебудова місцевої і загально-краєвої адміністративної влади; Сельські, містечкові та волосні адміністративні органи. Земські Управи, повітові комісари, Городські Думи, губернські комісари, словом вся організація влади може стати в органічний звязок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці органи, стоїть також в тісному звязку з Центральною Радою.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

І це є друге завдання Секретаря в справах внутрішніх: себ-то пристосування всього адміністративного механізму до потреб організованої, усвідомленої демократії і підготовлення за допомогою цього самого апарату ще дальшого щабля — організація єдиної краєвої автономної влади, в порозумінні з демократіями инших національностей на Україні.

Маючи на увазі, що той стан, який заняла Центральна Рада — є стан будування нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з цього стану, Генеральний Секретаріят в справах фінансових вважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

Звісно, фінансової справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу. Одначе, разом з цим мається на думці вести підготовчу працю так, щоб і. Україна в фінансових справах могла стати цілком на державний ґрунт, коли їй прийдеться ці справи впорядкувати, яко автономній державі.

Завданням Секретаріяту в справах судових має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якому вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має роспадатись на підготовку справи українізації та демократизації суду і виробу відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладу на Україні.

Секретаріят в справах міжнаціональних має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської республіки та для порозуміння українців на цих основах з иншими національностями. На першому пляні перед Секретаріятом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росі і підготовлення матеріалу до сього з'їзду. Поруч стоїть справа яко многа скорішого порозуміння з демократією національних меншостей на Україні.

В справі народньої освіти Секретаріят має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукання і приготування учителів для шкіл та поміч в згуртованню їх у професіональні товариства.

В справі позашкільної освіти Секретаріят має на меті запомогу культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріят має подбать про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носитиме територіяльний характер, а зараз має скористуватися істнуючим органом влади, як от шкільні округи, або громадськими інституціями, з якими завяже самі тісніщі стосунки. Для постійного звязку з місцями Секретаріят має на меті завести своїх спеціяльних комісарів по народній освіті.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Секретаріят в справах земельних в першу чергу має подбати про правильну організацію волостних, повітових і губернських комітетів по Україні та Рад Селянських Депутатів; має направляти діяльність цих організацій на шлях громадського порядкування не тільки земельною властністю, але і сільсько-господарським інвентарем. Щоб об'єднати діяльність земельних комітетів, Секретаріят має подбати про утворення Українського Краєвого Земельного Комітета.

Разом з тим той же Секретаріят має подбати про утворення українських кооперативних центрів.

В цілях підготовки до Установчих Зборів Секретаріят має підготовити на підставі постанов Всеукраїнського Селянського З'їзду проект земельного закону. В тому числі і ту його частину, яка повинна розмежувати компетенцію Всеросійського Парламенту і Українського Сойму в земельних справах.

В продовольчій справі Секретаріят ставить своєю задачею обєднати роботу продовольчих органів на Україні і ввести в неї ту планомірність, якої їй досі бракувало. Перед Секретаріятом стоїть основна задача створити Всеукраїнський Центральний Продовольчий Комітет, який має забезпечити автономію України в продовольчій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних в їх господарствах продуктів та знаряддя.

Завданням Секретаріяту в справах військовий є українізація військова, як в тилу так і по змозі на фронті, пристосування військових округ на Україні і організації їх до потреб українізації війська.

Веденння робити Генерального Секретаріяту у всіх згаданих справах в зазначених вище межах вимагає впорядкування відповідної канцелярії, і тому в склад секретаріяту введено Генерального Писаря, найближчим завданням якого являється — завідування ділами всього Генерального Секретаріяту, бути звязком між окремими генеральними секретарями у внутрішніх організаційних справах Секретаріяту, відповідна постановка інформації про діяльність Генерального Секретаріяту, між иншим і через періодичний орган Генерального Секретаріяту.

Приступаючи до великої відповідальної роботи, сподіваючись на повне довірря і піддержку Центральної Ради, Генеральний Секретаріят покладе всі сили, щоб виконати ту роботу на користь відродженого народу українського і тих національних меншостей, що разом з ним населяють Україну.

Усі наші зусилля будуть іти на те, щоб недопустити Україну до винищення, дезорганізації та анархії. І хто б ту дезорганізацію не вносив нам, чи темні сили контр-революції, чи анархистичні елементи українства, чи помилки і ворожнеча Тимчасового Центрального Уряду, ми з усіма дезорганізуючими силами будемо боротись неухильно

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і нікому не дозволимо гальмувати будування нового життя в нашім краю.

Генеральний Писарь П. Христюк.«*)

Центральна Рада з часу входу до неї делегатів від Селянського й Військового з'їздів усі свої засідання провадила на зразок звичайних парламентів. На цій самій пятій сесії Ц. Ради, яка затверджувала Генер. Секретаріят, було сформовано й президію самої Ради. Головою залишився Грушевський, а замість Єфремова і Винниченка, які пішли до Генер. Секретаріяту, обрано Сергія Веселовського, Миколу Шрага, Андрія Ніковського і Федора Крижановського. На секретарів обрано: Миколу Чечеля, Л. Постоловського, Л. Чикаленка і Як. Левченка.**)

Два дні тяглися дебати над декларацією і нарешті було прийнято формулу переходу: »Вислухавши декларацію Генер. Секретаріяту, Укр. Ц. Рада висловлює йому повне довірря. Уважаючи Генеральний Секретаріят найвищим народоправним органом українського народа та його найвищою властю, маючи на увазі, що в інтересах українського трудового народа взагалі являється скликання Українських Установчих Зборів, визнаючи потрібним, щоб Генер. Секретаріят в чергову сесію Ц. Ради представив доклад про Українські Установчі Збори, Ц. Рада переходить до чергових справ«.

Загальноросійська демократія у Київі не встигла ще обміркувати нові акти діяльности Ц. Ради, як у Київі появилися чотирі міністри Тимчасового Праввительства, які прибули з Могилева на Дніпрі, де була Ставка Верховного Головнокомандуючого. Правительство само було свідоме свого фактичного безсилля. При збільшенні активности крайніх соціяльних течій, головно большевицької, воно готове було дивитись на національний сепаратизм як на зло менше, порівнюючи з перспективою захоплення влади большевиками і соціяльною революцією. В той же час наступ на галицькому фронті, який відбувався головно українськими військовими частинами, вимагав доброї згоди з українцями. І Тимч. Пр-во рішило якось порозумітися з Ц. Радою. Зпочатку воно видало (29 червня н. ст.) відозву »До українського народа«. Відозва ця казала, що »Тимч. Пр-во вважає за свій обовязок прийти до порозуміння з громадськими демократичними організаціями України що-до тих переходових заходів, які на далі можуть і повинні бути вжиті, щоб забезпечити права українського народа в місцевому правлінні, в самоврядуванні, школі й суді, — заходів, які підготовляють перехід

*) Вістник Українського Військового Генерального Комітету № 5-6,

**) Сергій Веселовський, син священика з Поділля, скінчив київський політехнікум і служив в одній промисловій установі; соціяль-демократ. Микола Шраг, студент 2. курса Московського Університету, син відомого укр. діяча у Чернігові Іллі Шрага; соц.-революціонер. Андрій Ніковський, з бідної селянської семї під Одесою, родився, 1885 р., скінчив Одеський Університет. від 1910, був редактором »Ради«. Член ТУП'а, пізніще ес-еф.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

до того остаточного вільного ладу, який Україна має дістати з рук всенародніх утсановчих зборів«. Але Тимч. Пр-во закликало »не йти згубним роздроблення сил увільненої Росії, не одриватись від спільної батьківщини, не розколювати спільної армії« в момент найбільшого напруження сил держави для оборони од ворожого розгрому; воно закликало потерпіти до недалеких уже установчих зборів, на яких українці разом з усіма народами будуть рішати долю як свою, так і цілої Росії.

Ця відозва не зробила ніякого враження. »Український народ« звик уже до всяких відозв, а ті елементи, які складали Ц. Раду й підпирали її політику, розуміється, не могли дати себе переконати загальними словами декларації. Всеукраїнська Рада Селянських депутатів, яка саме тоді відбувала свою першу сесію, відповіла на відозву резолюцією, що »буде вважати всі заходи Російського Тимчасового Правительства щодо порозуміння з українською демократією щирими тільки після того, як Тимчасове Пр-во визнає Укр. Ц. Раду правомочною заступницею інтересів та виразницею волі українського трудового народу і вступить з нею в співробітництво«.

Та Тимчасове Правительство й саме бачило, що другого виходу для нього нема, особливо після того, як загально-російський з'їзд робітничих і салдатських депутатів виніс 3. липня н. ст. після доклад М. Лібера (Гольдмана) резолюцію, в якій пропонував Тимчасовому Пр-ву »війти в порозуміння з органами української революційної демократії для організації загального тимчасового краєвого органу та для установлення й переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу«. Большевицька фракція пропонувала ще більш радикальну резолюцію: вона пропонувала з'їздові осудити »як контр-революційну і ганебно антідемократичну політику Тимч. Пр-ва у відношенні до українців«. Тимч. Пр-во повинно було-б, на думку большевиків, негайно признати на основі принципу самоозначення націй право українців на повну автономію і на утворення самостійної держави. — Це була та большевицька демагогія, яка вживалася для збаламучення самих же українців і яка йшла в розріз із тактикою большевиків на самій Україні.

Зпочатку Тимч. Прав. мало на думці вислати до Київа спеціяльну Комісію з тов. мін. вн. справ кн. Д. Урусовим на чолі. Мало на увазі включити в склад її відомих шліселъбургських вязнів кн. П. Крапоткіна і Г. Лопатіна, крім того В. Вернадського, С. Ольденбурга, Н. Авксентієва, В. Мякотіна, В. Короленка, але для самих членів правительства було ясно, що з того нічого не вийде і справа лиш проволікатиметься; тому й самі члени наміченої комісії відмовились від участи в ній. Тоді рішено було вислати членів Правительства, міністрів.*)

11. липня до Київа прибули міністри Тимчасового Правительства

*) П. Милюковъ, Исторія второй русской революціи, т. I., Софія, 1921, ст. 231

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Церетеллі і Терещенко, а 12. вранці прибув і Керенський. Того ж дня вони мали нараду з Малою Радою й Генеральним Секретаріятом в помешканні Ц. Ради. Грушевський і Винниченко предложили свій проект автономії України, який одначе не задовольнив міністрів. Щоб скріпити позицію Ц. Ради, Укр. Військ. Комітет улаштував в 5 год. дня перед будинком Педагогичного музею демонстрацію — військовий парад полків ім. Б. Хмельницького й ім. П. Полуботка та деяких инших військових частин. Парад приймав Грушевський, міністри залишились в залі засідань, і тільки після закінчення параду Керенський вийшов на вулицю, і українські війська привітали його.

Після 5-ої години по обіді засідання відновилось. Був вислуханий проект угоди, вироблений Терещенком і Церетеллі. Військова

Михайло Терещенко
Міністер Закордонних справ. Рос. Тимч. Правительства.

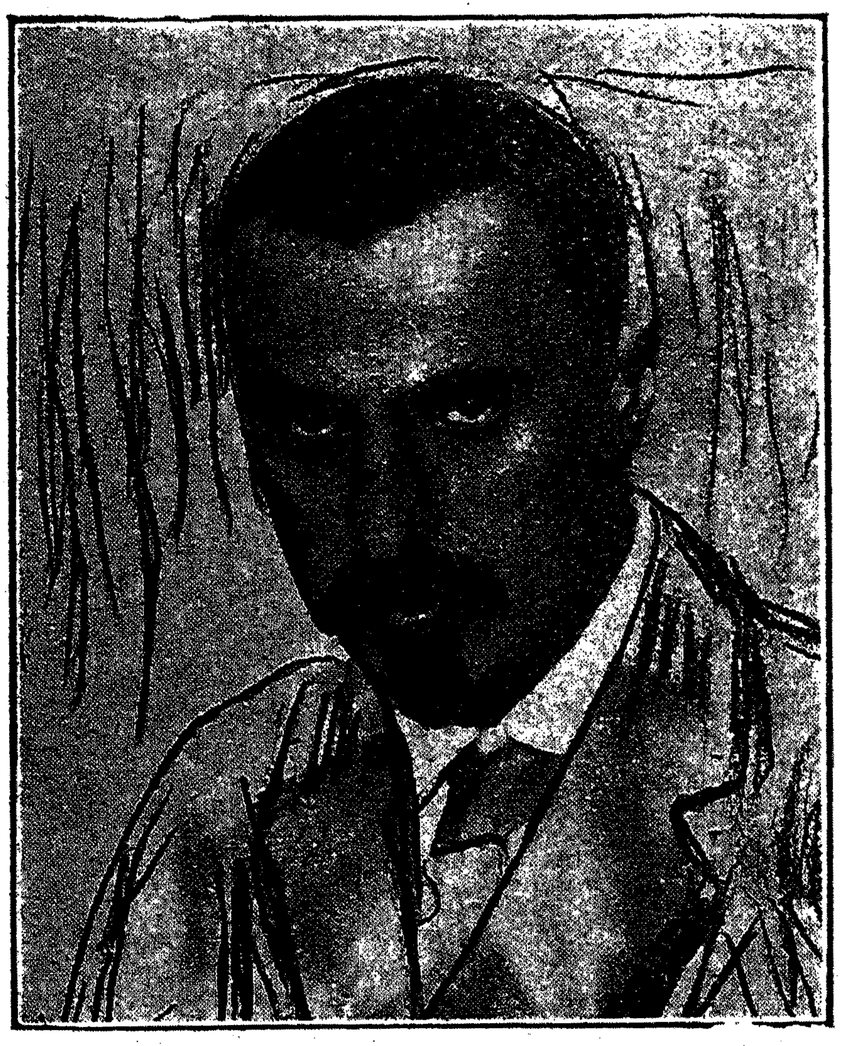
Олександер Керенський
Голова Російського Тимчасового Правительства.

частина проекта, вироблена Керенським при участи командуючого військом Київської Округи і представників армейських комітетів, зустріла з боку українців гостру критику. Керенський дав згоду на формування окремих українських військових частин, але при умові, щоб це формування не порушувало єдности російської армії. Терещенко й Церетеллі настоювали, щоб в угоді було зазначено, що Генер. Секретаріят відповідає не тільки перед Ц. Радою, але й перед Тимч. Правительством. Українці на це не погоджувались, і міністри пішли на уступку. Але порозуміння й цим разом остаточно не було досягнуто. Відбулася ще окрема двохгодинна нарада Керенського з представниками Укр. Ген. Військов. Комітета. Керенський висловлювався проти

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

військової національно-територіяльної організації. Нарешті пізно у вечері відбулося засідання виконавчих комітетів і представників політичних партій, українських і російських, в присутности міністрів Керенського, Терещенка*) і Церетеллі. 13. липня в будинку Ц. Ради відбулось остаточне засідання при участи Президії Ц. Ради, Генер. Секретарів і міністрів Терещенка й Церетеллі, на якому пізно вночі було досягнути порозуміння й вироблено текст угоди.

М. Грушевський писав ще в 1917. р., що в часі переговорів міністри заявили, що виконавчий орган, який має виділити з себе Ц. Рада, поповнена представниками національних меншостей України, Тимчасове Правительство признає вищим органом краєвої управи України і через нього буде здійсняти все, що торкається її життя й управи. Орган цей — за яким міністри дуже неохоче згодились залишити назву Генерального Секретаріяту — мав бути відповідальним перед Ц. Радою, яка таким чином залишилася б в ролі верховного революційного органу України. За те Ц. Рада зобовязувалась не робити ніяких кроків для здійснення автономії України поза своїм виконавчим органом Генер. Секретаріятом, затвердженим Правительством. З розпорядних функцій Ген. Секретаріяту міністри ні за що не згодились залишити військові справи, з огляду на ультимативне жадання військового міністра, щоб одностайність влади не тільки командної, але й розпорядчої не була нічим порушена.

Іраклій Церетеллі.

Під назвою »Проекту про національно-політичне становище України« міністри полишали Ц. Раді право виробити статут автономії України з умовою, щоб він був поданий на останню санкцію Всеросій-

*) Михайло Іванович Терещенко род. в 1888 році, належав до відомої родини міліонерів, що її основником був простий селянин з під Глухова на Чернігівщині Артем Терещенко (прадід Михайла), який забагатів, торгуючи хлібом в часі Кримської війни 1854—55 років а потім скуповуючи поміщицькі землі після 1861. року. Його сини Федор і Микола зосередили в своїх руках величезні земельні маєтки на Чернігівщині й Київщині й побудували багато цукроварень. Національної укр. свідомости ніхто з родини не виявляв, але певний місцевий патріотизм Терещенків виявлявся в тім хоча б, що на службу до своїх маєтків вони брали майже виключно самих місцевих людей — українців. Багато пожертв було зроблено ними для рідного міста Глухова. Мих. Терещенко дістав прекрасну освіту і в часі війни був головою т. зв. Военно—промислового Комітету в Київі. Належачи формально до партії »октябристів«, він спочував перевороту весною 1917. р. і, як кажуть, фінансував його з своїх засобів.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ському Установчому Зібранню. Міністри просили, щоб на затвердження Ц. Ради було негайно внесено той текст Універсалу, що був з ними установлений і мав бути опублікований разом з декларацією Тимч. Правительства, котрої текст був також спільно з ними установлений і обговорений.[1]) М. Грушевський каже, що міністри заявили, що »їм дана була повна власть на угоду з Ц. Радою«, але в книзі П. Мілюкова читаємо, що »міністри ка-дети, які залишилися на місці (себ то в Петербурзі), настояли на тому, щоб ніяких остаточних рішень прийнято не було.[2]) Угода була прийнята Ц. Радою більшістю 100 проти 700 голосів.

Ц. Рада, не діждавшись затвердження угоди петербургським правительством, закрила 14. липня свою сесію (пяту), прийнявши постанови що до свого поповнення меншостями, про порядок вироблення автономного статута України і скликання »територіяльних зборів« (установчого зібрання) України для ствердження автономного статута перед внесенням його до Всеросійських Установчих Зборів. Дальше ведення справ було передано Малій Раді.

В той же день вранці Терещенко і Церетеллі виїхали до Петербурга.[3]) В Петербурзі правительство з напруженням стежило за ходом переговорів і 13. липня відбувало своє засідання в будинку Головного телеграфу, щоб звідси по прямому дроту безперервно зноситись з Київом.[4])

15. відбулося в Петербурзі бурхливе засідання Тимч. Правительства, на якому вислухано звіт міністрів Терещенка і Церетеллі. Коли прийшло до голосування над текстом угоди, то за нього голосували голова кн. Львов, міністри Керенський, Некрасов, Церетеллі, Скобелев, Терещенко, Чернов, Пешехонов, Переверзев і обер-прокурор Сіноду кн. Львов. Проти голосували міністри-кадети кн. Шаховской, Мануїлов, Шінгарьов і В. Степанов, а також державний контрольор Годнев. Після голосования Шаховской, Шінгарьов, і Мануїлов заявили, що приняття Правительством угоди з Ц. Радою вносить хаос у відносини з Україною, відкриває Ц. Раді майже законні шляхи для здійснення української автономії явочним порядком, що вони такої від-

---

[1]) М. Грушевський, Україна і Росія. Київ, 1917, ст. 7.

[2]) П, Милюковъ, Ист. рус. рев., т. I, ст. 232.

[3]) Як оповідає учасник переговорів П. Христюк, »На всіх цих засіданнях Терещенко поводився здебільшого пасивно, хоч загалом прихильно до Ц. Ради. Церетеллі ж за всяку ціну хотів, щоб в самому тексті універсалу було упомянуто, що Ц. Рада відмовляється від самочинного здійснення автономії України і, навіть, засуджує наперед можливі спроби инших народів Росії до самочинного здійснення їх автономії. І взагалі, йдучи по суті на великі уступки, Церетеллі весь час уникав в постанові і в універсалі слова »автономія України«, А що саме про автономію України вів річ і сам Церетеллі, видно з його поздоровлення з автономією України, яке зробив він, відїздючи до Петрограду, голові Ген, Секретаріяту — В. Винниченкові« (Христюк, op. cit., ст 135—136).

[4]) П. Милюковъ, op. cit., ст. 233.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

повідальности не можуть на себе взяти і тому виступають з числа членів Правительства.*) Слідом за тим усі четверо покинули залу засідань, і нарада закінчилась без них. П. Мілюков каже, що міністри-кадети вийшли з кабінета не виключно через українське питання, і що вони взагалі не були проти автономії України, на доказ чого принесли з собою на засідання 15. липня тільки що винесену постанову Центрального Комітета своєї партії — внести краєву автономію до своєї програми й утворити спеціяльну комісію для вироблення відповідного законопроекту; міністри-кадети взагалі були проти того, щоб така важна справа була вирішена без порозуміння наперед з ними. Тому вони, мовляв, і не могли прийняти »безформену й юридично-неграмотну декларацію« Терещенка і Церетеллі.**)

16. липня на імя Винниченка прийшла за підписом Керенського, Церетеллі і Терещенка телеграма, в якій передано текст Постанови Тимчасового Правительства:

»Вислухавши звідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетеллі про українську справу, Тимчасове Правительство вирішило слідуюче:

Призначити, яко вищий орган для керування краєвими справами на Україні, окремий орган — Ґенеральний Секретаріят, склад котрого буде визначено Правительством в згоді з Центральною Українською Радою, доповненою на справедливих основах представниками инших народів, сущих на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через згаданий орган будуть переводитись міри і заходи в життю краю і його управлінні.

Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні і про способи вирішення в ній земельної справи, в межах загального закону про перехід землі до рук трудових мас, мусить бути вирішено Установчими Зборами, Тимчасове Правительство прихильно поставиться до розроблення Центральною Радою проекта національно-політичного статуту України в такому розумінні, в якому сама Рада буде вважати це відповідним інтересам краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи, — для внесення цих проектів на Установчі Збори.

Тимчасове Правительство, узнаючи необхідним зберігти підчас війни боєву єдність армії, не вважає можливим допустити заходів, які можуть порушити єдність її організації і команди, як, наприклад, зміни в сучасний момент загального мобілізаційного пляну шляхом негайного переходу до системи територіяльного комплектування військових частин або надання командних прав яким-небудь громадським організаціям. Разом з тим Правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному обєднанню Українців у війську — через фор-

*) Некрасов, голосуючи за угоду, мусів потім вийти з кад. партії.

**) П. Милюковъ, Ист. рус. рев., т, I., ст. 236.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мування окремих частин виключно Українцями, поскільки цей спосіб, на погляд Військового Міністра, буде можливий з технічного боку і не порушить боєвої сили армії.

В найближчім часі, для більш планомірного і успішного досягнення цієї мети, Тимчасове Правительство вважає можливим допустити до здійснення цього завдання самих вояків Українців, а для цього можуть бути командіровані, по згоді з Центральною Радою, осібні делеґати Українці, котрі будуть при кабінеті Військового Міністра, Ґенеральному Штабі та Верховному Головнокомандуючому.

Що торкається військових українських комітетів на місцях, то вони мають провадити свою працю на загальних основах, при чому їх діяльність повинна провадитись в згоді з діяльностю инших військово-громадських орґанізацій.«

Того ж дня відбулося урочисте засідання пленума Ц. Ради, і Винниченко, якого зустріли вигуками »Хай живе наш перший міністр!«, прочитав зпочатку текст »Постанови« Тимчасового Правительства, а потім 2-й Універсал Ц. Ради:

»Громадяне Землі Української!

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання.

Временне Правительство, стоючи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і односячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній Раді і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії, щоб в купі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдности демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні орґанізації, незабаром поповниться на справедливий основах представниками инших народів, що живуть на Україні, від їх революційних орґанізацій, і тоді стане тим единим найвищим орґаном революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить на ново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орган — Ґенеральний Секретаріят, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні.

У цім органі будуть обєднані всі права і засоби, щоб він, яко

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

представник демократії всієї України і разом з тим, як найвищий краєвий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з иншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріят Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада, в згоді з національними меншостями України, підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно звязана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що торкається комплєктування українських військових частей, то за для цього Центральна Рада матиме своїх представників при Кабінеті Військового Міністра, при Ґенеральному Штабі і Верховнім Головнокомандуючім, які будуть брати участь в справах комплєктування окремих частин виключно Українцями, по скільки таке комплєктування, по определенню Військового Міністра, буде являтись з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і з'окрема Україну до повного торжества революції.

У Київі, 1917. року, 3. липня (іюля)«.

Збори вислухали Універсал стоячи. По вичитанню обох актів Грушевський сказав промову, де заявив: »Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодатним і адміністративним органом — Радою і Секретаріятом. Ми повинні знати, дістаючи ці органи, що треба все обєднати під їх управою, щоб від моральних форм власти ми перейшли до правової власти«. Це був момент тріумфу для політики Грушевського, і Ц. Рада зробила своїому провіднику цілком заслужену овацію.

День 16. липня був святочним днем Ц. Ради. Тепер треба було переходити до практичних справ, які випливали з досягнутої угоди.

Угода між Ц. Радою і Тимчасовим Правительством була актом, який обидві сторони ріжно розуміли й ріжно оцінювали. Для Тимча-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сового Правительства вона була актом, вимушеним тяжкими обставинами, актом, на який воно пішло з тяжким серцем. »Постанова« була зложена в поспіху, без довших міркувань і з юридичного погляду була зложена дуже неясно. Один з видатніщих російських юристів проф. барон Нольде піддав її убійчій критиці на сторінках газети »Рѣчь«, назвавши її »безсумнівним однобічним актом державно-правного обману, в котрім з одного боку відчувається досвідчена рука старого европейського борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби, а з другого — недосвідчений і нічим не виправлений революційний ентузіязм.*) »Ні з сього, ні з того правительство з енергійним князем Г. Львовим на чолі виправило помилку царя Олексія Михайловича і Петра Великого: на швидку руку, поміж двома поїздами, три російські міністри та проф. Грушевський порозумілися в справі утворення української держави. Яко історик України пр. Груш. убрав договір у давні історичні форми, які, треба думати, мало оцінили призвичаені до трохи якобінської манери нинішнього Петрограду його три контрагенти...« і далі бар. Нольде аналізує договір: »неозначеному числу російських громадян, які живуть на неозначеній території, наказано підлягати державній організації, якої вони не вибирали, і у власть якої їх тепер віддають без жадних якихсь серйозних застережень. Російське правительство не знало навіть, кого воно передало у підданство новому політичному творові...« Але неясність формулювання й висловів давала також можливість толкувати цей акт і в обмежуючім розумінні.

Діячі з боку Ц. Ради, які добилися цієї »угоди«, дуже добре це розуміли. Як оповідає В. Винниченко, »в характері, в змісті і цілях переговорів Уряду з Ц. Радою не було дійсної, теплої щирости, не було отвертого, розумного признання своїх помилок і щирого бажання надалі вести справу поважно й справедливо«. Але люде, які робили такі закиди Тимчасовому Правительству, самі були дуже далекі від »щирости« у відносинах до своїх контрагентів. Винниченко, один з творців київської угоди, признається у своїм »Відродженні Нації«, що Ц. Рада тому лиш зважилась на цю угоду, що вважала для отвертої боротьби свої сили за слабі. І от, щоб уникнути нерівної боротьби та здобути собі через угоду »можливість фактичного здійснення своїх домагань« вона пішла на цю угоду. Пішла, хоч була свідома того, що цим »охоложувала температуру самочинности, революційности мас« і сама себе знесилювала, вводячи свою боротьбу в »казенні« норми. Треба признати, що керовники Ц. Ради майстерно відіграли свою ролю, і бар. Нольде дуже слушно наводив у згаданій вище статі паралель між 17. століттям, коли московське правительство укладало »статі« з

*) П. Христюк догадується, що в цих словах міститься натяк з одного боку на Грушевського («старого досвідчого борця«), з другого — на обдурених ним російських міністрів Коренського, Терещенка і Церетеллі (op. cit., ст. 97).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українськими гетьманами, і київською угодою, але в данім разі не на користь москалів: на цей раз українці помінялись ролями з москалями, і показали себе кращими дипломатами.

Але петербургське правительство не мало часу багато надумуватись над можливими наслідками виданого ним акту: в той самий день 16. липня большевики зробили в Петербурзі спробу збройного повстання, а на галицькім фронті російська офензива, з такими героїчними зусиллями підготовлена й проведена в значній мірі силами українських військових частин,*) обернулася в поражку: деякі московські частини не схотіли битись, наступ був спаралізований, німці й австрійці перейшли в контр-наступ, — і почався загальний відступ російської армії, який привів до евакуації Галичини й Буковини за виїмком частини повітів бродського, збаражського, скалатського, борщівського, сучавського й серетського. Після трьохденних сутичок вірні Тимч. Прав. війська (головно козаки) справились в Петербурзі з повстанцями і привернули лад. Проводирі (Ленін та ин.) утікли до Фінляндії. Большевицький виступ був грізним **memento** як для Тимч. Прав-ва, так і для Ц. Ради, якого ні те, ні друга не потрафили тоді вповні зрозуміти. Українці, захоплені блискучою обстановою своїх з'їздів мало важили факт, що у їх під боком виростала сила, яко зо дня на день все більше ширила свій вплив і яка принціпово була ворожа до Ц. Ради, до автономії України і взагалі до українських національних домагань.

Саме в ті дні, коли Церетеллі і Терещенко вели переговори з Ц. Радою, в тім самім Київі відбувалася загально-міська конференція київських большевиків, при участи 76 делегатів од усіх районів міста Київа. І тут говорилося, що »ми, себ-то большевики, не піддержуємо сепаратистських тенденцій, ми ведемо агітацію не за відділення, а тільки за право на відділення. Ні відділення, ні краєва автономія не вирішують національного питання в розумінні усунення національного утиску. Одже, коли Україна самовизначиться, то буде задоволена буржуазія, але залишаться національні меншости і національний гніт«. Другий промовець (Чекерель-Куш) казав, що нація — анахронізм, ідеологія минулого, пройдений ступінь, одна з тих »святинь«, які пролетаріят має змести... За тиждень відбулася краєва конференція большевиків »Юго-Западного Края«, при участи представників організацій Чернігівщини, Поділля, Київщини, Полтавщини, Волині й Херсонщини. Виявилось, що в самім Київі большевицька

*) В цих боях особливо визначилися »українізовані« частини 6., 17. і 41. корпусів. В часі свого наступу вони понесли великі врати: 155. піша дівізія вратила убитими й пораненими $^3/_4$ свого складу, про її геройство писала вся російська преса; ця дівізія була цілком українізована. Верховне командування вислало на адресу Укр. Ген. Військ. Комітету телеграму: »Шостий корпус чесно виконав свою повинність в бою 18. червня, про що щасливий вас сповістити.« (Див. В. К., З другого Всеукраїнського військового з'їзду. »Літ. Наук. Вістник«, 1923. X. ст. 145—146).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

організація має понад 4000 членів, а по инших місцевостях коло 6000 (наприклад у Харькові 2200, Одесі коло 200, у Чернігові 150 і т. д.). Резолюції конференції зовсім не згадували ані Ц. Ради, ані української автономії, вони намітили лінію політики большевиків — іти до захоплення влади, і тільки в однім пункті резолюції стояла постанова: »провести роботу в українських масах населення, розколюючи їх по лінії класової боротьби і одриваючи революційні елементи від шовіністичного впливу укр. соціял-демократів« та ще одна: »видавати нашу літературу на мовах народностей, які заселюють Південно-Західний Край.«*)

Але перший час діячі Ц. Ради так були захоплені своїм успіхом, що не вважаючи ні на що заходилися скоріще реалізувати можливости угоди з петербургським урядом. Підбадьорували Ц. Раду й постанови ріжних з'їздів, що відбувались як у Київі, так і по инших містах, наприклад всеукраїнський з'їзд залізничників, що відбувся 12—14. липня у Харькові. Цей з'їзд, в якому взяло участь коло 300 делегатів від 200.000 зорганізованих залізничників-українців 12 залізниць, виніс ухвалу, що він визнає Ц. Раду »найвищим краєвим органом влади на гаслах універсалу«. Делегатом до Комісії Ц. Ради в справі вироблення статуту автономії України з'їзд вибрав українського діяча з Катеринославу інженіра Ів. Трубу.

Революційна демократія, яка тепер прибирає назву демократії меншостей, вже не ставила спору, мовчки визнала себе переможеною і добивалася тільки як найширшого представництва в Ц. Раді. Спроба державного перевороту в Петербурзі дала Ц. Раді лиш привід скоріще проголосити Генеральний Секретаріят за краєвий орган влади з як найширшими повновластями. З другого боку й ліквідація виступу »полуботьківців«, що саме припав на цей час (про це буде трохи далі), переведена власними українськими силами, підняла престиж Ради внутрі і на зовні.

Ще в часі переговорів з петербургськими міністрами Ц. Рада приняла постанову про склад Малої Ради в 40 членів (8 укр. ес-ерів, 8 укр. ес-деків, 3 укр. ес-ефів, 1 нар.-рев., 1 укр. трудов., 1 позапартійний соц., 9 від президіума Ради і по 3 члени від президії рад військових, селянських і робітничих депутатів. Мала Рада мала розробляти і вирішувати всі важніщі негайні справи, які виникали б в межичасі між сесіями пленума Ц. Ради., одже до неї належало також скликання і підготовка пленарних зборів, поповнення складу Генер. Секретаріяту і т. д.**).

Нарешті договорилися з меншостями: вони мали дістати 18 місць в Малій Раді (яка тим способом побільшувалася до 58 членів) і 30 проц. у Великій Раді. Ці 18 місць Київський Виконавчий Комітет Об-

*) 1917-й год на Кіевщине, ст. 494.
**) ibid., ст. 144.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

єднаних Громадських Організацій, якому вони були передані для розділу між організаціями, поділив так: 1 місце самому Комітетові, 2 місця Раді салдатських депутатів Київської Військової Округи, 3 місця Київській Раді Робітничих Депутатів, 2 місця со.-дем. меншевикам, 1 місце соц.-дем. большевикам (вони це місце не прийняли, і воно було передане Раді Роб. Депутатів), 2 місця рос. ес-ерам, 3 місця жидівським соціялістичним організаціям, 2 місця польським організаціям (одно польській партії соціялістичній і одно польському демократичному союзу), 1 місце сіоністам, 1 жидівському демократичному обєднаню і 1 Комітетові кадетської партії, одже все неукраїнське населення цілої України мали представляти представники самих лише київських організацій. В Генеральнім Секретаріяті меншости діставали чотирі місця (торговля й промисл, харчування, судівництво, почта й телеграф). 25. липня н. ст. відбулося вже перше засідання Малої Ради при участи представників неукраїнської революційної демократії. Пізніще, після порозуміння з меншостями *членами Малої Ради* були такі особи:

Балабанов М. С. (меншевик), Бойко В. Ф. (ес-еф), Веселовський С. Ф. (укр. с-д.), Винниченко В. К. (укр. с-д.), Гермайзе О. Ю. (укр. с-д.), Гіначенко (укр. с-д.), Голубович В. О. (укр. ес-ер), Гольдельман С. (поалей-ціон), Григоріїв Н. Я. (укр. ес-ер), Гутман (жид. роб. партія), Грушевський М. С. (укр. ес-ер), Довженко В. Д. (укр. с-д.), Дубинський (жид. роб. п.), Єреміїв М. М. (укр. с-д.), Зарубин Ол. М. (рос. ес-ер), Зільберфарб М. (жид. роб. п.), Золотарьов А. І. (бунд), Ковальський М. М. (укр. ес-ер), Кононенко (менш.), Корсер (польська лівиця), Крупнов С. Г. (кадет), Крижановський Ф. І. (трудов.), Кушнір М. (ес-еф), Левинський (пол. лівиця), Левченко Є. П. (укр. с-д.), Литваков М. (жид. роб. п.), Лібер М. (Гольдман, бунд), Любинський М. (укр. ес-ер), Маєвський І. А. (укр. ес-ер), Мартос Б. М. (укр. с-д.), Маціевич К. А. (ес-еф), Меньчковський П. Я. (поалей-ціон), Неронович Євг. (укр. с-д.), Ніковський А. В. (ес-еф), Одинець Гавр. (укр. ес-ер), Пісоцький А. А. (укр. с-д.), Порш М. В. (укр. с-д.), Постоловський А. А. (укр. ес-ер), Почентовський (пол. дем. централ), Рафес М. Г. (бунд), Рудницький В. (пол. дем. центр), Садовський В. В. (укр. с-д.), Севрюк Ол. Ол. (укр. ес-ер), Саражієв (рос. ес-ер), Скловський І. Л. (рос. ес-ер), Солтан А. (укр. ес-ер), Сорокин (сіоніст), Стасюк М. М. (сел. спілка), Сухових (рос. ес-ер), Сиркин М. Ш. (сіон.), Темкин А. Л. (бунд), Ткаченко М. Ст. (укр. с-д.), Христюк П. А. (укр. ес-ер), Хургин (жид. роб. п.), Чечель М. (укр. ес-ер), Чикаленко Л. (укр. с-д.), Чоповський-Фещенко І. А. (ес-еф), Чижевський Дм. Ів. (менш.), Шаповал М. Ю. (укр. ес-ер), Шац-Анін М. У. (жид. роб. п.), Шелтман (сіоніст), Шраг М. І. (укр. ес-ер) і Юдин.

Представники національних меншостей часто мінялися або заступали один одного. Так, приміром, М. Лібер заступав М. Рафеса. Взагалі

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

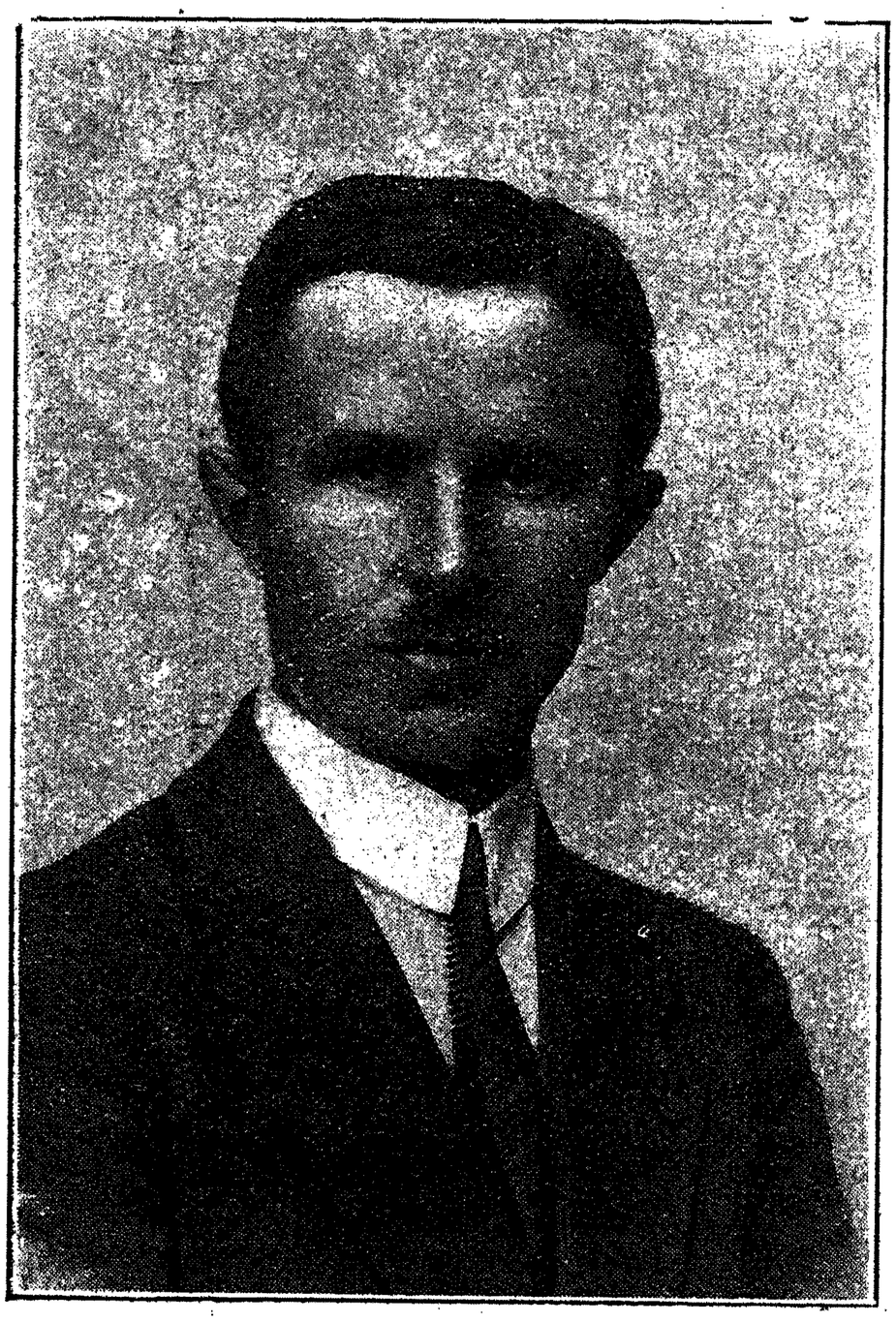
кворум Малої Ради складався звичайно з 40—45 членів, які й ухвалювали всі важніщі акти як, наприклад проголошення Української Народньої Республіки або проголошення самостійности. Представник кадетів (Крупнов) вийшов зі складу Малої Ради після проголошення III. Універсалу. Деякий час засідали у Малій Раді представники большевиків В. Затонський і Юрій Пятаков, але 8. падолиста, після осудження М. Радою большевицького повстання в Петербурзі, вони вийшли з неї.

Вважаючи, що Ц. Рада має бути представництвом зорганізованої української демократії, себ-то соціялістичної інтелігенції, селянства, робітництва і війська, керовники укр. соціял-демократії скликали на 24. липня у Київі Всеукраїнський Робітничий з'їзд, який мав дати для поповнення Ц. Ради своїх делегатів. На з'їзд прибуло коло 300 делегатів, з яких майже половина була укр. с.-д., решта укр. ес-ери, або безпартійні. З рефератами на з'їзді виступали В. Винниченко, Д. Антонович, М. Порш, М. Ткаченко, Б. Мартос, В. Садовський. Як каже сучасний газетний кореспондент, на з'їзді дуже різко критиковано Тимч. Прав. і Ц. Раду, — останню за те, що занадто пішла на зустріч Тимч. Правительству. Чулися сильні большевицькі нотки в промовах. 158 голосами при 57, що вдержались (то були укр. ес-ери) прийнято резолюцію, що »всі українські робітники мають всіма силами і з усією енергією піддержувати Ц. Раду і Ген. Секретаріят, що треба негайно закінчити війну, а за-для цього Тимч. Пр-во повинно в рішучій формі зажадати від Англії, Франції та инших союзників, щоб вони разом з Росією приступили до переговорів про мир з центральними державами, а як би союзники відмовились — припинити війну«. Одначе з огляду на прорив фронту в Галичині з'їзд »закликав усю революційну демократію України і цілої Росії до активного енергійного відпору наступаючому ворогу.« З'їзд визнав також автономію України. При голосованні над резолюцією про земельну справу з'їзд розколовся: ес-ери настоювали, щоб з'їзд прилучився до резолюції селянського з'їзду про скасування приватної власности на землю, а ес-деки стояли на тому, щоб земля була тільки виключена з товарообміну, щоб уся земля перейшла до українського земельного фонду без викупу і щоб було установлено користування з землі трудового селянства на основі норми — не менше потребительної і не більше трудової; великі зразкові господарства мали б бути збережені. З'їзд прийняв резолюцію ес-деків, і тоді ес-ери на знак протесту покинули залу засідань, але скоро повернулись, і з'їзд спільно вибрав 100 делегатів до Ц. Ради, з них 70 ес-деків, 30 ес-ерів, які всі мали увійти до пленума Ц. Ради. До М. Ради вибрано 3 членів. На тім з'їзд закінчився 26. липня.

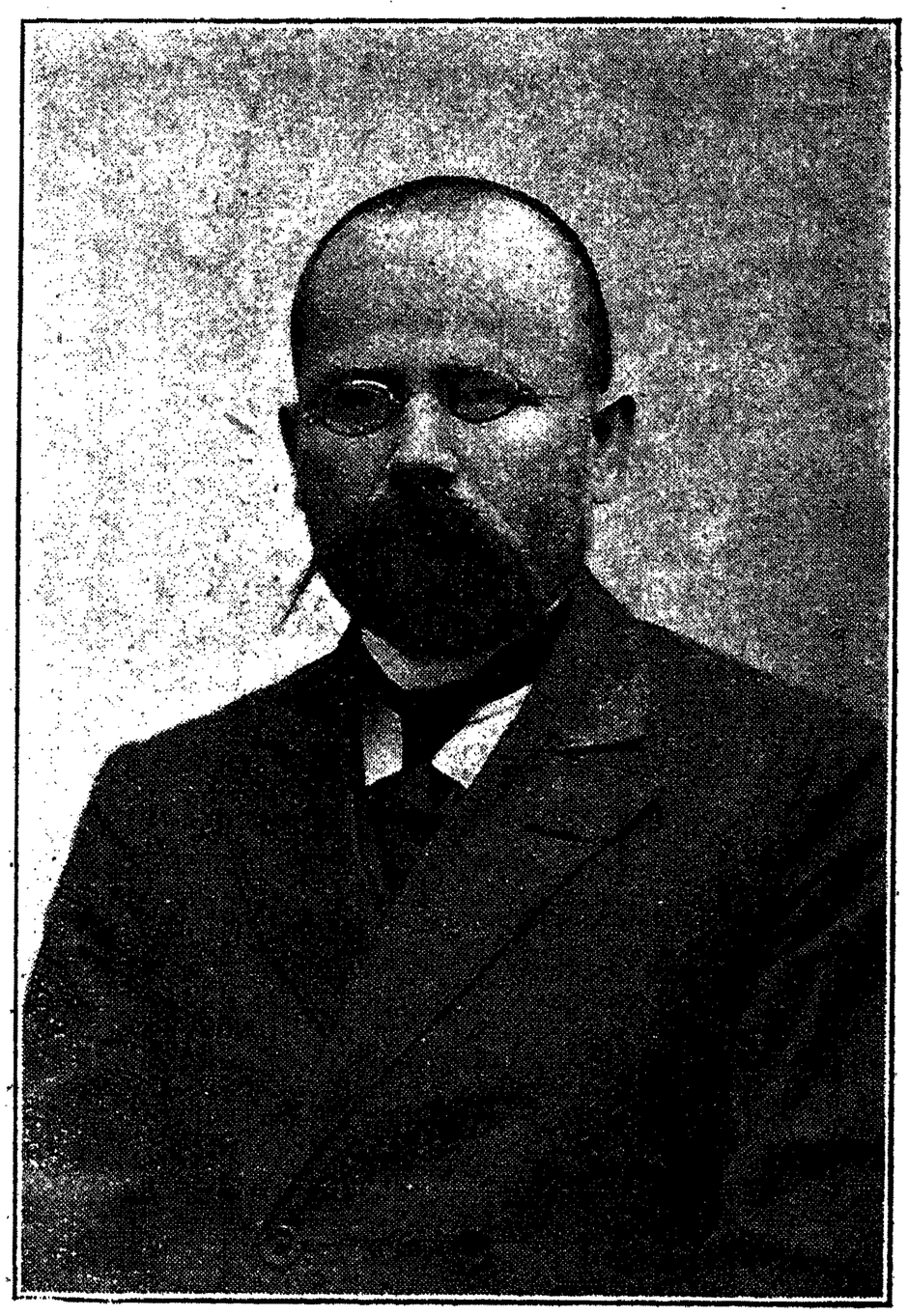
На другий день в Ц. Раді було оголошено, що вона поповнюється делегатами від робітників. Тепер, коли й меншости приступили до Ц.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ради, було вибрано новий склад Генерального Секретаріяту: на голову й Генерального Секретаря Вн. справ вибрано В. Винниченка, на Ген. Секр. Земельних справ Б. Мартоса, Фінансових справ Хр. Барановського, судових справ В. Садовського, народньої освіти Ів. Стешенка, харчових справ М. Стасюка, військових справ С. Петлюру, шляхів Вс. Голубовича,[1]) почт і телеграфів А. Зарубіна,[2]) державного контролю М. Рафеса,[3]) міжнаціональних справ Ол. Шульгина;[4]) товаришами секретаря міжнаціональних справ вибрано: від жидів І. Зільберфарба,[5]) від поляків В. Міцкевича.[6]) Ген. писарем — П. Христюка. Пости Ген. секретарів праці, торговлі і промисловости залиши-

Валентин Садовський
Генеральний Секретарь Судових справ.

Христофор Барановський,
Генеральний Секретарь фінансів.

лись поки що незаміщені. На статс-секретаря в справах України при

[1]) Всеволод Олександрович Голубович, син священника з Поділля, інженер шляхів, укр. ес-ер.

[2]) Олександер Миколаєвич Зарубін, асістент фіз.-мат. фак. Київського ун-ту, рос. ес-ер.

[3]) М. Г. Рафес, з Мінська, род. 1883, р., з професії фрізієр, член »Бунда«.

[4])Олександер Яковлевич Шульгин, син укр. історика і громад. діяча, род. 1888. р., скінчив Петерб. унів. і був залишений для підготовки до професури при катедрі всесвітньої історії.

[5]) Моісей Зільберфарб, член жидівської обєднаної соціялістичної партії.

[6]) Вячеслав Міцкевич, член польського демократичного централу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Тимч. Пр-ві призначено П. Стебницького, який, на думку Ц. Ради, мав входити до складу російського Тимчасового Правительства.

По тому, як до Ц. Ради увійшли представники зорганізованого українського робітництва й меншостей, установився остаточний склад її членів, число яких сягало до 822. Це число складалось з 212 делегатів Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів; 158 Всеукр. Ради Військових Депутатів; 100 Всеукр. Ради Робітнич. Депутатів; 50 представників загальних рад салдат. і робітн. Депутатів; 20 представників українських соціялістичних партій; 40 — російських соц. партій; 35 жидівських соц. партій; 15 польських соц. партій; 84 представників міст і губерній, вибираних на селянських, робітничих і загальнонаціональних з'їздах; 108 представників професійних, просвітних, економічних та громадських організацій і національних партій. В дійсности це число ніколи не було заповнено, бо не всі партії й організації висилали повне число своїх делегатів. Деякі партії самі відкликали своїх представників, наприклад рос. кадети, а пізніще більшевики.

Трохи згодом (12. серпня н. ст.) М. Рада ухвалила, що всі неукраїнські партії й організації вибірають 212 членів В. Ради і 51 кандидата. Це число мало бути поділено так: Ради роб. депутатів діставали 30 місць, Ради військових депутатів 20, рос. ес ери 20, рос. ес-деки 20, Рада обєдн. Гром. Організацій 10, кадети 10, народні соціялісти 4, жиди 50, поляки 20, молдаване 4, німці 3, татари 3, греки, чехи, білоруси, меноніти і болгари по 1. Принціп був взятий пропорціонально до числа неукраїнського населення, яке складає 25 проц. усієї людности України.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

V.

Генеральний Секретаріят автономної України. Перший міністерський кризис. Затвердження Генерального Секретаріяту Тимчасовим Правительством.

Досягши так чи инак порозуміння з Тимчасовим Правительством і з неукраїнською демократією, Ц. Рада поспішала закріпити свої успіхи на зовні й розвивати їх далі. 29. липня »після кількох засідань, довгих дебатів і суперечок«*) було вироблено конституцію автономного устрою України під назвою »Статут вищого управління України«. Ще два дні перед тим В. Винниченко, М. Рафес і Х. Барановський виїхали до Петербурга, щоб представити »Статут« на затвердження, не дожидаючись остаточного його вироблення. Текст було їм протелеграфовано вже просто до Петербургу. Ось той текст:

»Статут вищого Управління України«.

На підставі згоди з Тимчасовим Правительством дня 16. липня (н. ст.) 1917. р. орган революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна Рада, що має підготовити Україну до остаточного здійснення автономного ладу й довести її до Українських Установчих Всенародніх Зборів і Російського Установчого Зібрання — утворює Генеральний Секретаріят, який являється найвищим органом управи на Україні.

Діяльність Генерального Секретаріяту зазначається тимчасово такими пунктами:

§ 1. Найвищим краєвим органом управи на Україні є Генеральний Секретаріят Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим Правительством.

§ 2. Формування Генерального Секретаріяту Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна Рада затверджує Генеральний Секретаріят у цілости, висловлюючи йому довірря.

§ 4. В склад Генерального Секретаріяту входить 14 генеральних секретарів, а саме секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу,

*) В. Винниченко, op. cit., ст. 298. Всі ці дебаті й суперечки викликала опозиція меншостей, які вперто боролися проти кожної точки, яка поширювала компетенцію Ген. Секр-ту і зменшувала вплив і значіння на Україні Тимчасового Правительства.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

промисловости, почти й телеграфу, праці, доріг, генеральний контролъор і генеральний писарь.

Примітка. При секретареві в національних справах назначаються три товариші секретаря — від великоросів, євреїв і поляків. Товариші секретаря по ділам своєї нації мають право реферату й рішаючого голову в цих справах у Генеральнім Секретаріяті. Товариші секретаря в національних справах затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Генеральний Секретаріят здійснює через усі урядові органи на Україні.

§ 6. Всі урядові органи на Україні підлягають власти Генерального Секретаріяту.

Примітка: Генеральний Секретаріят установлює, які органи, в яких випадках мають зноситися безпосередно з Тимчасовим Правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Генеральним Секретаріятом або підвладними йому органами.

§ 8. При Тимчасовім Правительстві має бути статс-секретарь для справ України, якого призначує Тимчасове Правительство по згоді з Ц. Радою.

§ 9. Статс-секретарь має пильнувати інтересів України в усій роботі Тимчасового Правительства і в разі потреби пересилає законопроекти через Генеральний Секретаріят на розгляд Ц. Ради.

§ 10. Генеральний Секретаріят передає на санкцію Тимчасового Правительства ті законопроекти, які розглянула й ухвалила Ц. Рада.

§ 11. Генеральний Секретаріят передає на затвердження Тимч. Пр-ва тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула й ухвалила Ц. Рада.

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Ц. Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріят по бюджету, ухваленому Ц. Радою.

§ 13. Генеральний Секретаріят ті справи, які уважає найважнішими, передає на розгляд Ц. Ради.

§ 14. Діяльність Генерального Секретаріяту, відповідального перед Ц. Радою, контролюється нею шляхом запитань по всім справам.

Примітка: порядок запитань має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах поміж сесіями Ц. Ради Генеральний Секретаріят відповідає перед Комітетом Ц. Ради, який виконує всі її функції окрім зазначеної в § 3-ім.

§ 16. Коли Генеральний Секретаріят не згожується з постановою Комітету, в якій-будь справі, остання переноситься на розгляд Ц. Ради, яка скликається негайно.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 17. Коли Ц. Рада висловлює недовірря Генеральному Секретарія-ту, він подається у відставку.

§ 18. Всі акти Ц. Ради й Комітету контр-асігнуються Генеральним Секретаріятом.

§ 19. Всі закони Тимчасового Правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх у Краєвім Урядовім Вістнику на українській мові.

Примітка: в надзвичайних випадках Генеральний Секретаріят проголошує їх иншим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи й постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах: російській, єврейській і польській.

§ 21. У справах внутрішнього розпорядку роботи Генеральний Секретаріят виробляє свій наказ«.

Навіть найбільш поверхового погляду на »Статут« вистачає, щоб побачити, що це був акт чисто політичного, декларативного значіння і що в ньому зовсім мало було звернуто уваги на те, як же практично, в житті, розвиватимуться нормовані цим актом відносини. Перш за все в Статуті зовсім не було окреслено території, яка обхоплювалась поняттям »України«. Зроблено було це, можна думати, з розмислом. Як оповідає М. Грушевський, »територія українська представникам Тимч. Правительства і неукраїнській демократії представлялась дуже неясне... вони з одного боку просили і радили не розширяти території поза безперечну національну область, а з другого боку — надати території України певні заокруглені форми, географічну і економічну одностайність і для того, наприклад, включити в українську територію Бесарабію, тощо, аби не вилучати їх в осібні автономні области«. Та на цю зовсім слушну й мудру з погляду інтересів України пораду представники Ц. Ради відповідали, що »всякий додаток неукраїнської території вони вважають некорисними для українського життя, а в усякім разі ставлять це в залежність від ясної волі самої заінтересованої людности.«*) Фатальність такого погляду виявилась дуже скоро, коли в слідуючім 1918. році довелось практично встановляти кордони Самостійної України! Одже в самім Статуті територія не була окреслена для того, щоб мати пізніще вільну руку при установленні гряниць автономної України.

Не було нічого сказано також про бюджет нової установи. Не було ніяких конкретних вказівок, як, яким способом здійснюватиметься влада Ген. Секретаріяту (§ 5) над урядовими органами, при чім § 6 явно позбавив Ген. Секр. юрисдикції над губерніяльними комісарами, повітовими і т. д., бо вони були на той час виборні. Взагалі »Статут« був умисне або несвідомо уложений так, що практичне його здійснення було неясне і мусіло вести до ріжних непорозумінь.

*) М. Грушевський, Україна і Росія, ст. 9.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Єсть підстави думати, що автори »Статута« справді не здавали собі справи про його практичну непридатність. Вони взагалі мало задумувались над тим, що таке реальна влада, що таке ведення адміністрації й народнього господарства. Вони мислили теоретичними категоріями і загальними поняттями, вони замкнулись в тісні рямки парламентського життя, думаючи, що можна регулювати життя краю при помочи відозв, резолюцій і декларацій. І власне тому, що часи, які переживались, були часами революції, коли події розвивалися гарячковим темпом, Ц. Рада, прикована до вироблення формул і статутів, почала відставати від реального життя і тратити вплив в тих кругах, які ще недавно стояли за нею.

Але в перші дні свого успіху в кругах Ц. Ради цього зовсім не помічали і поспішали іти далі вперед, не дбаючи про закріплення свого впливу й реальної влади в краю, — щоб опертись не на хистку партійну організацію, а на опанування адміністраційним і взагалі цілим державним апаратом, на підпорядкування собі економічної організації краю, на організацію вірної собі збройної сили. Але це все виходило поза круг соціял-революційного мишлення людей, які змалку виховані були в поняттях, ворожих до державного ладу взагалі. Коли в очах голови українського уряду Винниченка всі урядовці, які б вони не були, ліберальні, чи реакційні (в данім разі мова ішла про двох юристів-кадетів), »були найгіршими, найшкодливіщими людьми«, до яких він »раз-у-раз почував огиду й ворожість«, то як взагалі такі люде могли ставитись до цього службового апарату на Україні, до судів, урядовців скарбу і шляхів, до офіцерів, вчителів, до духовенства, — рішуче до всіх, хто наче малі колісчатка у великій машині складали собою службовий апарат України? Та ці люде взагалі не уявляли собі своєї ролі поза трибуною Ц. Ради, де вони складали декларації, заяви, спорились, полемізували. Засідаючи в своїх кабінетах, генеральні секретарі приймали весь вільний од високої політики час ріжних прохачів, які вимагали від них »абсолютно неможливого, вимагали такого, якого нігде ніколи в звичайних урядів не вимагається (наприклад, щоб Генеральний Секретаріят наказав жінці прохача не зражувати його й покинути своїх коханців)«,*) але не мали, наприклад часу, щоб вислухати губерніяльного комісара, який приїхав спеціяльно в дуже важній і пильній справі. Вони попадали, як самі признавались, в досить трагичне становище, бо не знали, що мали робити і з чого почати. Очевидно уявляли, що доведеться викинути весь старий урядницький апарат до останнього канцеляриста включно (див. міркування Винниченка про те, де взяти »десятки тисяч служащих«, оп. ціт., ст. 256), і покладали одиноку надію на »народ«, мовляв: »народ дасть і утворить усе. Інтелігентні сили самі знайдуться. Зру-

*) Винниченко, op. cit., ст. 295.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сифікована наша інтелігенція прийде до нас. Ми її розбудимо, розчулимо, захопимо й притягнемо до роботи.«*)

Українські делегати прибули до Петербурга в дуже незручний час: там саме відбувалася криза Правительства. Князь Львов покинув кабінет, не погоджуючись з політикою мін. зем. справ Чернова, за ним пішов міністр юстиції Переверзев, який був незадоволений, що йому не дозволено було вжити рішучих заходів проти большевицького повстання, і так виникла криза, яка затяглася на тиждень, поки не сформувався »коаліційний« уряд з Керенським на чолі.**)

Українська делегація тільки 7. серпня відбула нараду з мін. Некрасовим (яко заступником голови Кабінету) в присутности юристів Нольде, Гальперіна, і Барта. Юристи від разу заявили, що вироблений у Київі »Статут« порушує заключену в Київі угоду і що його треба в корні переробити.

Розпочалися довгі й прикрі переговори. Винниченко не діждався їх закінчення і виїхав до Київа, і Правительство вже без нього затвердило 17. серпня »*Тимчасову Інструкцію для Генерального Секретаріяту Тимчасового Правительства на Україні*«:

1. На час до вирішення Установчими Зборами питання про місцеве управління, вищим органом Тимчасового Правительства по справам місцевого управління Україною являється Генеральний Секретаріят, котрий призначається Тимчасовим Правительством на предложення Ц. Ради.

2. Повновласти Генерального Секретаріяту поширюється на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську за виїмком мглинського, суражського, стародубського і новозибковського повітів. Вони можуть бути поширені і на инші губернії чи частини їх в тім разі, коли утворені в цих губерніях, на підставі постанови Тимчасового Правительства, земські установи висловляться за бажаність такого поширення.

3. Генеральний Секретаріят складається з генеральних секретарів по таких відомствах: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловости, е) праці, а також Генерального Секретаря для національних справ і Генерального Писаря.

Крім цього при Генеральнім Секретаріяті істнує, для контролю його справ, Генеральний Контрольор, який бере участь в засіданнях Секретаріяту з правом рішаючого голосу.

В числі секретарів не менше чотирьох повинні бути особи, які не належать до української національности.

---

*) ibid., ст, 258.

**) До уряду належали: А. Керенський (голова і військ. мін.), управитель м-ва війни Б. Савінков, управ. м-ва флоту Лебедєв, мін. шляхів Некрасов, фін. Бернацький, вн. справ Авксентьєв, зак. справ Терещенко торгу і пром. Прокопович. продов. справ Пешехонов. хліб Чернов, праці Скобелев, почт Нікітін, освіти Ольденбург, держ. контр. Кокошкін, юстиції Зарудний.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

При секретаріяті для національних справ встановляються три посади товаришів сакретаря з тим, що всі найбільш численні національности України мали б кожна свого представника в особі секретаря або одного з його товаришівв.

4. Генеральний Секретаріят розглядає і подає на затвердження Тимчасовому Правительству проекти, які торкаються життя краю і його управи. Проекти ці можуть бути, перед представленням їх Тимчасовому Правительству, внесені на обговорення Ц. Ради.

5. Повновласти Тимчасового Правительства в справах місцевого управління, що входять в компетенцію означених в ст. 3. установ, здійснюються через Ген. Секретарів. Докладніще визначення цих справ буде подане в особливому додатку.

6. У всіх справах, зазначених в попередній статі, місцеві власти краю звертаються до Генерального Секретаріяту, який після зносин з Тимчасовим Правительством передає розпорядження і накази останнього місцевим властям.

7. Генеральний Секретаріят подає список кандидатів на урядові посади, обовязки яких входять в круг означених в статті 5. справ, які обсаджуються по призначенню Тимчасового Правительства.

8. Зносини вищих державних установ і окремих цивільних відомств з Секретаріятом і окремими секретарями по приналежности, рівно ж останніх з вищими державними установами і відомствами, відбуваються через осібного комісара України в Петрограді, призначеного Тимчасовим Правительством; таким самим способом направляються законодатні наміри й проекти, які торкаються місцевих справ України, а також і заходи загально-державного значіння, що виникнуть в окремих відомствах або обговорюватимуться в міжвідомственних і відомственних комісіях і вимагатимуть, через спеціяльне відношення їх до України, участи представника управління комісара в зазначених комісіях.

9. В негайних і неодкладних випадках вищі державні установи і відомства передають свої накази місцевим властям безпосередно, сповіщаючи одночасно про ці накази секретаріят.

Підписали: міністр-президент Керенський, міністр юстиції Зарудний. Петроград, 4. 17. серпня 1917. р.«

Коли перший раз, заключаючи угоду з Ц. Радою в Київі й згожуючись на 2-й універсал, петербургські міністри старались лиш за всяку ціну досягти порозуміння й не дуже журились, що там далі буде, то на цей раз петербургський уряд поставився до справи дуже стримано й обережно. Безперечно — угоду з 3. липня вважали за помилку з боку тих міністрів, що її підписали, і тепер старались, скільки можна, »направити діло«. Сам Мілюков визнає, що новий склад правительства був далеко менше згідний іти на уступки Ц. Раді як попередній. А державний контрольор Ф. Кокошкин, кадет, який уважався за одного з

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

найкращих знавців форм державного устрою, просто ставив собі завданням »ослабити, на скільки можливо, ту шкоду, яку заподіяно Росії угодою з 15. липня.«*) Петербургське правительство, скріпивши серце, ішло на визнання Генерального Секретаріяту — але як *органу центрального уряду,* як його експозитуру, на яку центральний уряд мав би свій постійний вплив. І це була найбільша уступка, на яку вважали можливим іти. Тимчасове Правительство не мало екзекутивної сили, не могло нікого до чогось змусити, але воно могло не погодитись, не дати своєї санкції. Ця пасивна резистенція була одиною зброєю в руках Тимчасового Правительства, і воно за цю зброю тепер твердо трималось.

Як раз тоді, коли делегати Ц. Ради перебували в Петербурзі, там було скликано з'їзд губерніяльних комісарів з усієї Росії. Скориставшись з того, Хр. А. Барановський скликав по відїзді Винниченка й Рафеса нараду з комісарами українських губерній: М. Суковкина, (Київщина), А. Вязлова (Волинь), А. Лівицького (Полтавщина), М. Іскрицького (Чернігівщина), і М. Страдомського (місто Київ). На нараду запрошено і краєвого комісара Галичини та Буковини Д. Дорошенка. Всі комісари радили прийняти інструкцію, щоб на її основі приступити нарешті до реальної праці — до організації влади й опанування провінції. Знаючи становище на місцях, вони инакше уявляли собі справу, ніж політики, що сиділи в Київі. Барановський телеграфував про висліди наради до Київа.

Саме в часі переговорів українських делегатів з петербургським урядом сталася у Київі подія, яка глибоко схвилювала українське громадянство й немало причинилася до загострення українсько-російських відносин: напад кірасирів на український Богданівський полк, при чім було забито 16 українських вояків. Богданівський полк за ухвалою Ц. Ради мав вирушити на фронт. 8. серпня один поїзд з ешалоном полка вирушив коло 10. год. веч. зі станції Київ II. При відїзді козаки дали сальву в повітря. Одночасно почулися з Батиєвої гори вистріли в бік ешалону. Далі, коли вже поїзд переїздив через ст. Київ I., в його почала стріляти міліція, що охороняла залізницю, і патрулі полка кірасирів. Але жертв на щастя не було. За те, коли за годину переїздив другий ешалон, то коло ст. Пост Волинський кірасири систематично обстріляли його з обох боків (богдановці вже спали), потім зупинили поїзд, напали на ешалон, розброїли й пограбували козаків і старшин, при чім знущалися з їх і били. Було вбито 16 козаків-богдановців і 30 поранено.

Коли звістка про цю подію стала звісною у Київі, вона викликала страшенне обурення в українських кругах. Всі були певні, що напад підготовлено заздалегідь з якоюсь провокаційною метою і винуватили полк. Оберучева, начальника київської Військової Округи.

*) П. Милюковъ, Ист. рус. рев. в. II, ст. 86.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Мала Рада зійшлася на екстренне засідання, щоб обміркувати подію й винесла резолюцію — звернутися до військового міністра, щоб негайно припинити відправку дальших ешалонів Богданівського полку на фронт, вивести з Київа кірасирів і донських козаків і негайно звільнити з посади полк. Оберучева. Військове міністерство не задовольнило ні одного з цих домагань, а призначена головнокомандуючим слідча комісія з ген. фон-Ремером на чолі зясувала, що козаки-богдановці при виїзді були пяні й стріляли в повітря без ладу, але що кірасири напали на них і стріляли без достатної причини, що при роззброєнні бито не тільки козаків, але й їх старшин.*) Взагалі ціла справа зосталася як слід до кінця не виясненою, але безумовно, що напад кірасирів стався як наслідок анті-української агітації, яка велася з боку певних кругів у Київі і сам був проявом національного антагонізму, який виразно вже помічався у війську.

12. серпня відбувся у Київі урочистий похорон 16 жертв нападу на Богданівський полк. З ріжних міст України надіслано було багато телеграм із заявами обурення й протесту проти кривавого вчинку російських кірасирів. Ненависть проти Оберучева в українських кругах досягла апогею, і він дійсно подався до демісії на початку жовтня, хоч Керенський дуже умовляв його залишитись. Оберучев взяв за привод до демісії черговий конфлікт з Укр. В. Ген. Комітетом.

В Ц. Раді вже з 14. серпня велися дебати з приводу переговорів з петербургським урядом. Члени Ген. Секр. і Ц. Ради були настроєні войовничо. Ол. Шульгин як докладчик від Ген. Секр-ту заявив, що Ген. Секр. буде вести свою роботу незалежно від того, чи затвердять його в Петербурзі, чи ні. 18. серпня на засіданні Ц. Ради появився сам Винниченко і гостро критикував »Інструкцію«, називав її »миршавим клаптиком паперу«, але радив її приняти. Сам Генеральний Секретаріят прийняв »Інструкцію« лиш незначною більшістю. Радив прийняти »Інструкцію« і Барановський, який явився на засідання 21. серпня. Тимчасом з Петербурга прийшла телеграма від Зарубіна й Міцкевича, які повідомляли, що Тимч. Правительство дало таку відповідь на їх представлення, що, мовляв, з Інструкції »віє дух недовірря до українського народа«: правительство затвердить 3 секретарів неукраїнців замість 4, по тій причині, що Ген. Секретаріят складатиметься не з 14 членів, а з 9; розділ 9. Інструкції про безпосередні зносини Тимч. Пр-ва з місцевою владою, минаючи Ц. Раду, викликається обставинами воєнного часу; призначення при Тимч. Пр-ві Комісара в справах України буде зроблене по згоді з Ген. Секретаріятом; точне окреслення компетенцій Ген. Секретаріята буде зроблене за порозумінням з Ген. Секретаріятом після затвердження його складу.

Нарешті після довгих і гострих дебатів Ц. Рада винесла 22. серп-

*) Вістник Союза визв. України, ч. 175, ст. 712-713.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ня резолюцію, предложену фракцією укр. ес-деків, в якій робилися гострі закиди Тимч. Пр-ву в недовіррі до демократії України, в буржуазному імперіялізмі що до України, в тім, що воно ламає угоду 3. липня, не дає демократії України змоги утворити власть на всій українській території і т. д.; далі вимагалося від Тимч. Правительства, щоб воно вернулося до засад угоди 3. липня; але разом з тим Ц. Рада вважала необхідним подати з числа 14 секретарів Ц. Ради 9 секретарів на затвердження Тимчасовому Правительству. В кінці резолюції стояло, що Ц. Рада має »звернутись до всіх націй України і, вказавши на всі хиби Тимчасової Інструкції, закликати трудові маси населення всієї України до організованої боротьби за свої інтереси і до обєднання коло Української Центральної Ради.« Резолюція була прийнята 247 голосами проти 36, при 70 членах, що втрималися від голосування (рос. с.д. меншевики, меншість укр. ес-ерів, н.-р. й ин.)*)

Виходило, що з одного боку Ц. Рада ніби й одкидала инструкцію, а з другого наче б то й приймала її. Це мало той смисл, щоб, як висловився промовець від укр. с.-д. фракції М. Порш, »не приймаючи Інструкції, все ж таки використати її, як ґрунт для дальшої боротьби.« А Винниченко, на запитання одного з членів Ц. Ради: »як же розуміти наше відношення до Інструкції, з огляду на те, що в резолюції нічого не говориться про приняття Інструкції?« — відповів: »приймається до відома.«

Засідання завершилося декларацією *большевицької фракції* Ц. Ради, проголошеною Н. Лебедевим. Декларація кінчилась словами: »Вступаючи до Центральної Української Ради, ми будемо тут провадити неухильну боротьбу з буржуазією і буржуазним націоналізмом і будемо кликати робітників та селян України під червоний прапор Інтернаціонала для повної перемоги пролетарської революції«. Як подавали сучасні часописи, ця декларація »кілька разів покривалася шумними оплесками.«

»Прийняття до відома« Інструкції Генерального Секретаріяту послужило ніби гаслом до *міністерського кризиса* в самім Секретаріяті. Уже від довшого часу проти Винниченка накопичувалося незадоволення з боку укр. ес-ерів. Вони все більше вбивалися в колодочки і їм вже докучило верховодство не тільки Винниченка, але й Грушевського. На засіданні 19. липня Грушевський мусив просити Ц. Раду, щоб його було звільнено від обовязків голови Ц. Ради з огляду на його вік та перевтому. Одначе, коли укр. ес-ери предложили формулу переходу де говорилося, що Ц. Рада довіряє президіуму і не приймає демісії голови, Грушевський залишився. Під час дебатів про Інструкцію 20. липня, коли члени Ц. Ради різко критикували цю Інструкцію, Винниченко заявив, що покидає Генеральний Секретаріят. Вже по тому, як закінчилася сесія Ц. Ради і засідала тільки Мала Рада, укр.

*) М. Грушевський, Україна і Росія, ст. 15.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ес-ери внесли 23. серпня запит з приводу необережного інтервью, яке Винниченко дав у Петербурзі кореспонденту французької газети »L'Intransigeant«. Винниченко виправдувався тим, що сталося непорозуміння: він балакав з кореспондентом по російськи, а той по французьки. Рада винесла резолюцію, в якій заявлялося, що серед неї нема жадних германофільських течій. Нарешті укр. ес-ери заявили, що хоч вони й довіряють Винниченкові та його кабінетові, і вдячні йому за виконану ним працю, але вважають потрібним, щоб він подався до демісії разом з цілим складом Генер. Секретаріяту.

Коли Винниченко запитав, які ж помилки наробив Ген. Секретаріят під його головуванням, ес-ери зробили йому закиди, які ледве чи були слушні: »У Секретаріята, казав Ковалевський, не було внутрішньої єдности. Вся його робота була звернута на Петроград. В справах же внутрішніх Ген. Секр. не зробив нічого. Він нічого не зробив для скликання Українських Установчих Зборів, нічого не зробив в земельній справі, в справі продовольчій. Ніяких кроків не зроблено в справі народньої освіти. Секретарь справ військових через свою перішучість допустив усі ті події, які хвилюють населення...«

І сам Винниченко, і представники укр. с.-деків, ес-ерів, рос. ес-ерів дали зовсім річеві й слушні пояснення, чому Ген. Секретаріят не міг того всього зробити, не маючи фактичної влади ні апарату, і весь час занятий справами високої політики.

Та підклад неприхильности укр. ес-ерів до Винниченка полягав у тім, що ес-ери, бідні на випробовані політичні сили, хоч самі були й численні в Ц. Раді, давно вже дивилися дуже нерадо на те, що головну ролю в політиці грають ес-деки, і серед них на першім місці Винниченко. Вони мирилися з ним дотоди, доки він був необхідний, але тепер, коли він своє діло вже зробив, вони хотіли його позбутись. Та Винниченко й сам не чіплявся за владу і готовий був її покинути.

Одначе коли Ковалевський в імени фракції укр. ес-ерів вніс 24. серпня формулу переходу: »вислухавши заяву Г. С. про демісію, М. Рада з огляду на змінену політичну ситуацію приймає її і переходить до чергових справ«, — та за цю формулу голосувало всього 14, против було 24 і удержалось 3. Натомість формула укр. ес-деків про те, що демісія не приймається, була прийнята 23 голосами проти 14, при 4, що вдержались від голосування. Винниченко тоді заявив, що зостається. Але укр. ес-ери відкликали своїх членів з Ген. Секретаріяту, і Ц. Рада мусіла таки 26. серпня прийняти демісію Ген. Секретаріяту з Винниченком на чолі.

Було доручено скласти новий Генеральний Секретаріят Д. Дорошенкові. Це був дуже незручний вибір, і я можу лиш повторити те, що писав 8 років тому, що я »не розумію, які властиво резони мали соціялісти-революціонери і справжній керманич цілої тої справи проф.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Грушевський, коли вони усували Винниченка, який виніс на своїх плечах цілий тягар боротьби за автономію, який весь час стояв у самім осередку руху і придбав собі широку популярність в кругах, які стояли за Ц. Раду, — і замість Винниченка доручили справу мені, що весь час стояв осторонь і був дуже мало відомий для тих, що складали масу членів Ц. Ради.«*) В тих самих своїх споминах я зазначив, що перебуваючи весну й літо 1917. р.**) поза Київом, я не пережив особисто всього того, що пережили діячі Ц. Ради і не міг перейнятися їхніми настроями. У відносинах до Тимч. Правительства й Керенського, які весь час дуже ішли мені на руку в моїй політиці в окупованих областях Галичини й Буковини, я не відчував тої ворожнечи, що вони. Та ще важніщі були принціпові ріжниці в моїх поглядах і поглядах Грушевського, Винниченка та инших діячів Ц. Ради на характер і завдання української автономії: »я вважав необхідним в інтересах української справи як найшвидче практично використати ті можливости, які одкривала навіть куца автономія; вважав потрібним підвести під неї реальну базу — в свідомости широких кругів населення так, щоб воно відчуло реальну користь від цієї автономії й кріпко за неї ухопилось. Будувати всю свою програму й тактику на тимчасовій (як могло бути) слабкости центрального уряду я вважав недоцільним; я гадав, що розмах національного почуття, викликаний революцією, треба було звернути не стільки на боротьбу за формальні рамки відносин до Петербурга, скільки на внутрішне будівництво і на переведення націоналізації цілого суспільного життя на Україні. А до цього будівництва треба було притягти, на мою думку, як найширші круги українського населення, в тім числі й землевласницькі, кріпко звязані з краєм, з його інтересами. Будувати нову Україну за допомогою лише тих, в значній мірі здеклясованих кругів, що наповняли своїми представниками ряди членів Ц. Ради, і на космополітичній »революційній демократії«, що засідала там же яко »меншости«, я вважав ледве чи здійснимим... Що ж до обкроєння

Дмитро Дорошенко.

*) Д. Дорошенко. Мої спомини про недавнє-минуле, ч. II. Львів, 1923. ст. 7-8,

**) Зразу ж після Національного Конгресу я виїхав до Петербурга а звідти до Галичини, де й перебував увесь час до початку серпня. Хоч я й був членом Ц. Ради, але бувати на її засіданнях міг тільки спорадично, приїздячи на короткий час до Київа з Галичини.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

території автономної України, то я гадав, що нашим ділом було би наладнати життя у їй так, що вона, являючись осередком упорядкованого життя серед усе зростаючої всеросійської анархії, служила б аттракційною силою, яка дуже скоро притягла би решту українських територій і приєднала би їх до основного пня.«*)

Нерадо згодився я на доручену мені місію, піддавшись на умовляння Винниченка, який прохав мене не гальмувати справи організації автономного уряду України й перебрати на себе головування в ньому.

Доручаючи мені за згодою фракції формування Ген. Секретаріяту, президія М. Ради заявила, що я маю вільну руку у виборі кандидатів на генеральних секретарів з тим, одначе, що пост ген. секретаря земельних справ має бути обсаджений неодмінно укр. ес-ером, при чім була вказана і особа — М. Савченко-Більський, а пост ген. секретаря праці має бути обсаджений ес-деком. Вказано було і ще кілька бажаних кандидатів. Одначе скоро виявилось, що секретарі були визначені наперед без порозуміння з ними самими, в надії, як каже М. Грушевський, »на фракційну дісципліну«. Але, додає він, ця дісципліна себе не оправдала, і ріжні кандидати почали відмовлятись від визначених їм портфелів.**) Це дуже утруднило формування секретаріяту.

Окрім наперед визначених кандидатів я вів переговори з ріжними громадськими діячами, пропонуючи їм пости генеральних секретарів. Я хотів обсадити особливо ті пости, які вимагали фахового знання й адміністраційного досвіду, людьми солідними й знаючими. Одначе більшість із тих, до кого я звертався, відмовлялися. Очевидно вони вважали становище Ген. Секретаріята ще дуже непевним і не хотіли заангажовуватись, не знаючи, чи зможуть вони справді працювати практично. Відмовились Ф. Штейнгель, С. Франкфурт, Ів. Чарниш, Л. Слуцький... Нарешті аж на 30. серпня я заручився згодою більшости запрошуваних мною осіб і міг предложити М. Раді такий склад Генерального Секретаріяту:

Д. Дорошенко (у. с.-ф.) голова і ген. секретарь внутрішніх справ.
Олександер Шульгин (у. ес.-ф.), ген. секр. міжнаціональних справ.
Іван Стешенко (у. ес-д.) — ген. секр. освіти.
Михайло Савченко-Більський (у. с.р.) — земельних справ.
Проф. Михайло Туган-Барановський (к. д.) — фінансів.
Олександер Зарубін (рос. ес-ер) — генеральний контрольор.
Федір Штейнгель (укр. ес-еф) — торгу й промисловости.
Сергій Веселовський (укр. ес-д.) — праці.
Олександер Лотоцький (укр. ес-еф) — ген. писарь.
Петро Стебницький (укр. ес-еф) — представник України при Тимч. Правительстві.***)

*) Д. Дорошенко, op. cit., ст. 8-9.
**) М. Грушевський, Україна і Росія, ст. 16.
***] »Нова Рада«, 1917, ч. 115.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Разом із тим я оголосив, що в даний момент праця генерального секретаріяту повинна носити строго діловий характер; його завданням має бути реальна, творча праця — скріплення краєвої самоуправи, як бази для будучої автономії України; ген. секретаріят має працювати в тіснім контакті з Тимчасовим Правительством.

І оголошений мною склад Ген. Секретаріяту і моя заява викликали доволі довгі дебати в Малій Раді. Справа була відложена на другий день — 31. серпня, коли я оголосив коротке експозе в імени нового Секретаріяту:

»Стоячи на ґрунті згоди з дня 3. липня 1917. р. новий Генер. Секретаріят має провадити загальний напрямок політики попереднього Секретаріяту, ставлячи на перше місце творчу ділову роботу по будуванню автономного життя на Україні з забезпеченням прав усіх національних меншостей, захищаючи Україну як від внутрішнього непорядку та контр-революції, так і від зовнішнього ворога. Декларацію про напрямок своєї ділової роботи Генеральний Секретаріят подасть після остаточного свого сформування. Генеральний Секретаріят у своїх відносинах до Ц. Ради і Малої Ради буде керуватись Статутом, виробленим М. Радою 15. липня 1917. року.«

Моє експозе не сподобалось Малій Раді, а особливо самому М. Грушевському. Одначе вони були готові прийняти його до відома й затвердити зложений мною Генер. Секретаріят. Тимчасом стало звісним інтервью заступника преміер-міністра Некрасова, дане ним представникам преси. В цім інтервью Некрасов заявив, що »те, що на чолі нового списку секретарів стоїть Д. Дорошенко, дає підставу сподіватись, що в українському питанню не буде ніякого загострення.«*) Виглядало так, наче я являюсь креатурою петербургського правительства. Це, в звязку з ріжними тертями, які виникли у мене в ці дні з Грушевським, привело мене до рішення усунутись від участи в Генеральнім Секретаріяті й предложити Малій Раді, щоб вона запросила Винниченка стати на чолі сформованого мною Секретаріяту. В цім дусі я й зложив заяву на вечірнім засіданні М. Ради 31. серпня.

Найбільший спротив я зустрів з боку Грушевського, котрий за всяку ціну вмовляв мене залишитись. Але ес-ери тепер уже згодились на Винниченка. Я взяв на себе умовити самого Винниченка, щоб він перейняв Секретаріят, а запрошених мною членів Секретаріяту, — щоб вони згодились лишитись під його головуванням. Я взявся також поїхати до Петербурга, щоб добитись там перед Тимч. Правительством затвердження Генер. Секретаріяту під проводом Винниченка.

Нарешті 3. вересня М. Рада більшістю 17 голосів при 9, що здержались, затвердила такий склад Ген. Секретаріяту:

В. Винниченко — голова і ген. секр. вн. справ.

І. Стешенко — освіта.

---

*) «Нова Рада«, 1917, ч. 116,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

М. Туган-Барановський — фінанси.*)

О. Шульгин — міжнаціональні справи (товариші його: М. Зільберман і В. Міцкевич).

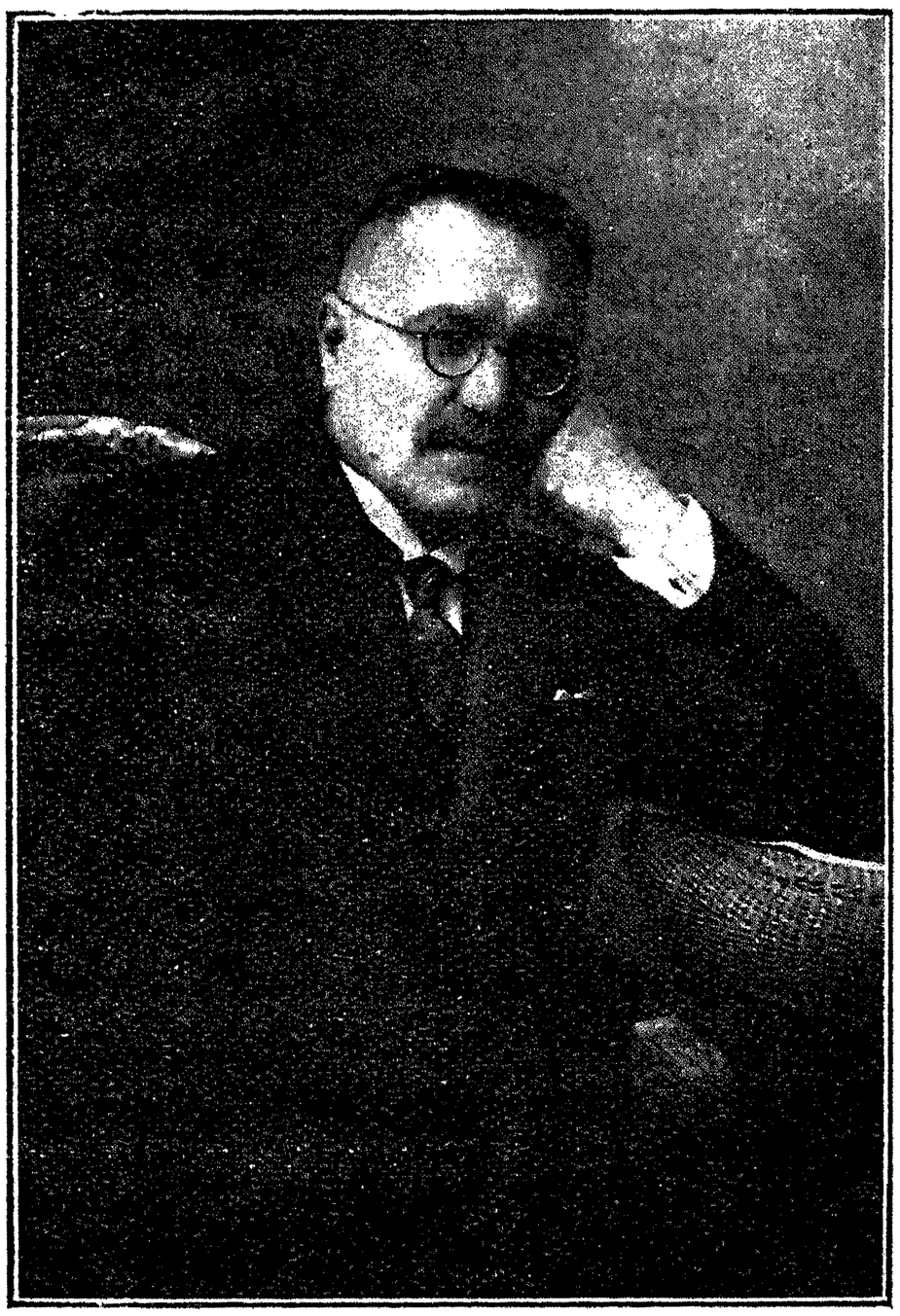
А. Зарубін — ген. контрольор.

М. Савченко-Більський — земельні справи.

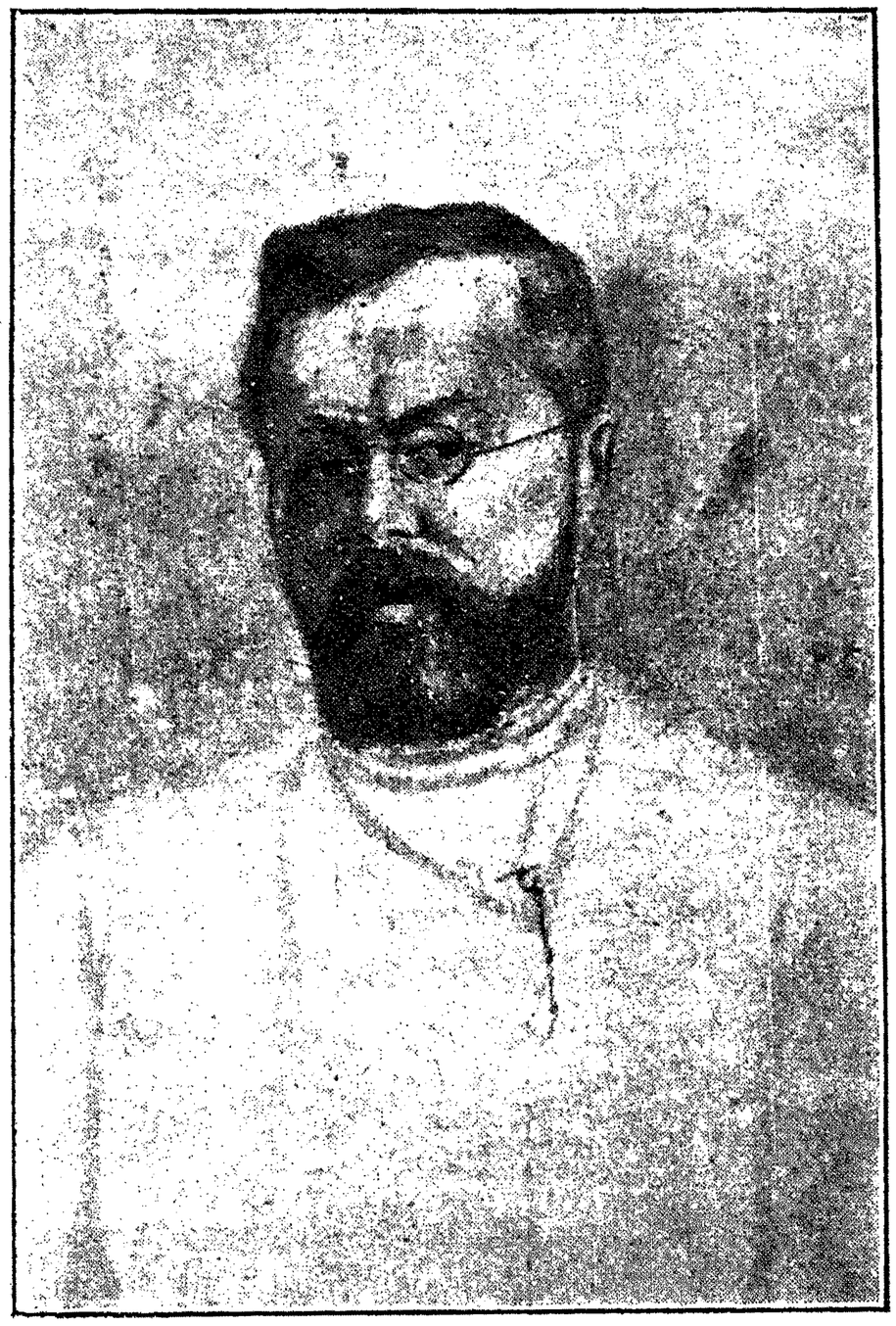
О. Лотоцький — ген. писарь.

П. Стебницький — комісар України при Тимч. Правительстві.

Я поїхав до Петербурга разом з Шульгиним, Туган-Барановським і Зарубіним і після переговорів з Керенським, Некрасовим і Терещенком добився, що Тимчасове Правительство 14. вересня затвердило нарешті новий склад Генерального Секретаріята з Винниченком на чолі.

Олександер Лотоцький,
Генеральний Писарь

Михайло Туган-Барановський
Генеральний Секретарь фінансів.

Так закінчилася перша криза в українському автономному правительстві.

Тепер можна було (та й треба!) приступити нарешті до органічної

*] Михайло Іванович Туган-Барановський [1865—1919] родом з Лохвицького пов. на Полтавщині, професор політичної економії в Петерб. унів., відомий учений, автор численних праць російською і німецькою мовами. В початках своєї наукової діяльности належав до марксистського табору, пізніще відійшов від нього і став кадетом. До українського руху ставився з великою симпатією і в р. 1906 брав участь в »Украинскомъ Вѣстникѣ«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

роботи, щоб здобута автономія залишилась не абстрактною політичною формулою, не паперовою декларацією, а була дійсно переведена в життя і обновила б стомлену війною й революцією Україну.

Остаточний склад затвердженого Тимчасовим Правительством Секретаріяту був такий: Винниченко — голова і секр. по внутрішнім справам, Шульгин — національних справ, Туган-Барановський — фінансів, Стешенко — освіти, Зарубін — генер. контрольор, Савченко-Більський — хліборобства і Стебницький — комісар України при Тимчасовому Правительстві.*)

*) »Нова Рада«, 1917, ч, 129.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VI.

Генеральний Секретаріят при владі. Нові політичні заколоти. Поширення анархії в краї. Знову конфлікти з петербургським урядом.

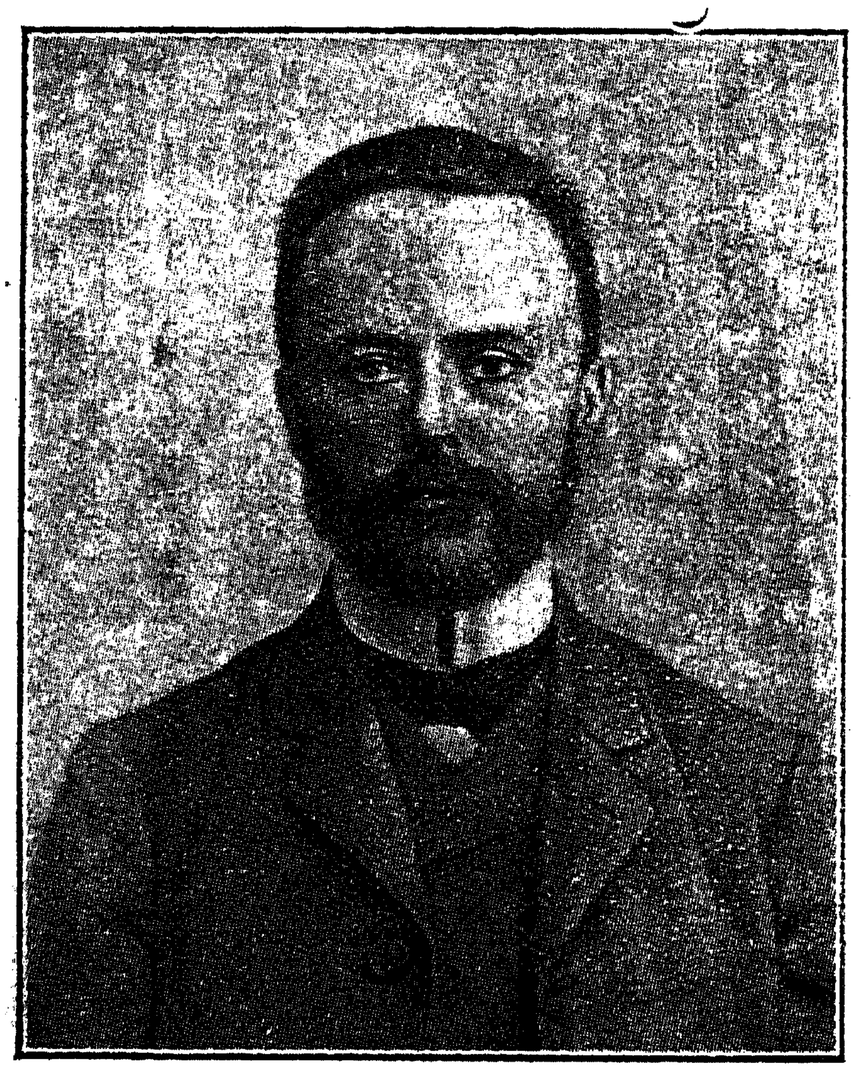
Нарешті Генеральний Секретаріят був сформований, затверджений Ц. Радою і петербургським урядом, зоставалось приступити до праці. Не можна сказати, щоб умови для ділової, творчої роботи були сприятливі. Перш за все самий обсяг функцій Секретаріяту, не вважаючи на Інструкцію, не був ясно і конкретно сформулований; не було ясно, яка ж нарешті територія йому підлягає.

Як тільки стало звісно, що межи автономної України поширюються всього на пять губерній, зараз же розпочався рух за приєднання до України инших частин укр. території. Не тільки укр. національні установи й організації, але й земства і селянські з'їзди домагались прилучення до України. І цей рух збільшувався в міру того, як ширилася загальна анархія, і всі надії на заспокоєння краю покладались не на безсиле петербургське правительство, а на молодий український уряд у Київі. Знов же таки й північні повіти Чернігівщини, перебуваючи під управою губ. комісара, підлеглого Ген. Секретаріяту, нічим не були відділені від решти губернії. Вони й самі не хотіли відділюватись від автономної України, як про це свідчить заява делегатів від північних повітів на селянському з'їзді, що вони, хоч не вміють розмовляти по українському, але були і єсть українцями і просять їх від вільної України не відштовхувати (»Нова Рада«, № 69.). Вже геть пізніще, при кінці 1917. р. земські збори Новозибковського і Мглинського повітів, »вважаючи на ясно висловлену волю людности«, постановили прилучитися до Української Народньої Республіки (»Нова Рада«, № 219.). Не було зроблено ніяких практичних заходів, щоб поставити вищу краєву установу в контакт з ріжними підлеглими їй державними установами в краї; ні одне петербургське міністерство не видало ніякого обіжника до установ по пяти підпорядкованих Ген. Секретаріяту губерніях про те, в які відносини вони мають стати до Ген. Секретаріяту, не було вироблено штатів; нарешті не було матеріяльних коштів, бо хоч Тимчасове Правительство й зробило постанову про асігнування на потреби Ген. Секретаріяту 300.000 рублів, але минали цілі місяці, а гроши ці не приходили. Петербургські державні установи явно саботували київський Генеральний Секретаріят. А Сенат петербургський визнав на-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

віть саму постанову Тимчасового Правительства про Генер. Секретаріят за незаконну і відмовився опублікувати її в своїх Відомостях!

Організація Ген. Секретаріяту, в складі якого хіба що одна людина (ген. писарь Ол. Лотоцький) мала точне явлення про роботу вищої правительственної установи, налажувалась дуже туго. Передовсім не було помешкання. Довелось винайняти помешкання отелю »Савой« на Хрещатику і там з бідою розмістити Генеральні Секретарства. Генеральний Секретарь фінансів Туган-Барановський виїхав з Київа і більше двох місяців не вертався, не подаючи про себе навіть звістки. В більшости Секретарств не знали, за що попереду взятись, з чого почати. Звязку й контакту з провінцією не було майже ніякого, хоч це було зробити не так тяжко, тим більше, що всі пять губерніяльних комісарів були свої люде-українці: на Полтавщині Андрій Лівицький, на Чернігівщині Дмитро Дорошенко, на Київщині Олександер Салі'овський, на Волині Андрій Вязлов і на Поділлі Микола Стаховський. Коли нарешті в половині жовтня (аж за 1 $^1/_2$ місяці після остаточного затвердження Ген. Секретаріяту!) В. Винниченко скликав з'їзд губерніяльних і повітових комісарів, то дехто з них ставив запитання: чиї вони властиво комісари: чи Тимч. Правительства, чи Генерального Секретаріяту?

Андрій Вязлов
Губерніяльний Комісар Волині.

Ніхто з генер. секретарів не показувався поза Київом, хоч про це й робилися ухвали Ген. Секретаріяту. На провінцію не висилалося ні наказів, ні інструкцій, ані інформацій, а тільки самі відозви. З Київа не можна було добитись навіть відповіді на свої запитання; навіть особистого побачення в негайній справі у голови Секретаріяту, приїхавши до Київа, губерніяльним комісарам не лехко було добитись. А тимчасом країна, втративши надію на петербургський уряд, усі свої сподіванки й надії переносила на Генеральний Секретаріят, як на свою близьку, місцеву владу, яка нарешті дасть усім порядок та спокій. Винниченко слушно писав, що »все населення дивилось на Генеральний Секретаріят як на єдиного упорядчика всякого лиха й неладу... ждало від його праці, помочи, всього того, для чого повинен істнувати дійсно народній уряд.«*)

*) **Відродження нації, II, ст. 53-54.**

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Зовнішні обставини складались так, що Генер. Секретаріятові доводилось більше уваги звертати на вищу політику, ніж на свою організаційну і взагалі ділову роботу. По цілій Росії ішов швидкими кроками розвал і анархія. Після нещасливого наступу в Галичині розвал в армії дійшов майже до краю; армія з знаряддя оборони держави ставала знаряддям внутрішньої політики і пострахом для мирних громадян; салдатська маса опинилася цілком під впливом крайніх лівих партій, головно большевиків, які кидали в неї гасла зовсім протилежні тому, що вимагали правительство і команда армії: вони вимагали миру, а правительство і генерали хотіли продовження війни. Катастрофа на галицькому фронті явно показала, що ніяким красномовством, хоча б і найбільш популярного провідника, яким вважався іще влітку Керенський, не можна подвигнути до бою стомлені війною й деморалізовані революцією салдатські маси. Держання під зброєю в запіллі величезних контінгентів війська робило лиш те, що ради салдатських депутатів (а були вони майже в кожнім місті, де тільки стояла якась військова частина) ставали розсадниками большевизму і взагалі ворожих до уряду настроїв, а самі залоги робили всякі бешкети, які буквально руйнували всяке нормальне життя, як це було, наприклад у Чернігові та Полтаві. Село наповнилось агітаторами в салдатських шинелях, які закликали не слухати ніякого уряду, ніякої влади, а просто приступати до поділу землі й грабунку фабрик та маєтків. Ішла повна руїна залізничого транспорту, і в звязку з тим виникали страшні труднощи в продовольчій справі. Найбільш терпіла від цього Україна. Так, в північних повітах Чернігівщини через неврожай вже у вересні починався справжній голод, тимчасом, як в південних повітах тої ж самої Чернігівщини були ще значні запаси хліба; але їх не можна було везти до голодуючих, бо по загальному плану (а продовольча справа була дуже гостро сцентралізована) Україна мусіла постачати хліб для Москви і взагалі московського району, і добитись від петербургського центру зміни маршрутів вивозу не було змоги. Полтавщина не діставала мануфактури, і селяне не хотіли віддавати хліб, не дістаючи потрібного їм краму.

Ось, як малює тодішнє становище на Україні сам Винниченко, пишучи про це пару років пізніще: »Розхитане війною економічне життя України підупадало. Голод примарою ходив уже по Росії й подихав холодом на деякі частини українських губерній, сумежних з Росією... Податків ніхто ніяких не платив. Населення не почувало ніякої пошани до уряду, не чуло ніякої організації й через те не хапалось з виплатою своїх залеглостей. Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному життю, бідне на розвагу, на засоби одхилення псіхики від тяжких явищ життя, кинулось в алкоголізм, шукаючи в йому забуття й розваги. По всіх селах розплодились е

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

колосальній кількости саморобні гуральні, які курили горілку-самогонку. Сотні тисяч пудів винищувались на вироб цієї пяної отрути. Село напивалось, дуріло, труїлось, мучилось і рятувалось тою самою самогонкою. Міліція сільська (та й міська) була організована зле, ніхто її не поважав, не боявся, не слухався. Подекуди траплялись випадки хабарництва міліції... Суд не функціонував... Пішла пошесть самосудів... З фронту масами сунули дезертири. Вимучені і розлючені своїми стражданнями в пеклі побоїща, вони страшною темною силою йшли на країну, забивали всі залізниці, додавали ще безладдя й часто виливали на неповинних свою лють і свій одчай.«*)

Скоріща організація краю на основах самоуправи, незалежно від петербургського центру, який втратив усякий авторитет і звідки йшли лиш руйнуючі гасла »поглиблення революції«, уявлялась насущним, просто невідкладним завданням дня. На місцях фактично давно вже не було ніякої правительственної влади. Сама структура адміністрації, як її утворив Тимч. Уряд, позбавляла її фактичної влади: губерніяльні й повітові комісари всі були виборні, »правили« губерніями чи повітами вкупі з Виконавчими Комітетами і в деяких місцях цілком залежали від місцевих рад салдатських і робітничих депутатів, які втручались в усі місцеві справи. Губерніяльні комісари розсилали відозви і телеграми, слухати яких і виконувати залежало від доброї волі тих, до кого вони звертались. Міліція, організована з усякого випадкового елементу замісць давньої поліції, була нікуди не здатна і складалась здебільшого з пяниць, хабарників і злодіїв. З національного погляду наладження сякого-такого нормального життя краєвою українською владою мало б величезне значіння і піднесло б престиж українства незвичайно високо: мовляв, центральна, російська влада нічого не могла вдіяти, а от нова — українська наладнала життя! Не треба забувати, що, не вважаючи на всі свої успіхи, український рух все ще дуже помалу проходив в глиб населення.

В міру того, як скріплялася позиція Ц. Ради, і перспектива автономії України й звязаної з тим »українізації« життя вимальовувалась усе більше та більше реально, від коли російсько-жидівська демократія вже порозумілась з Ц. Радою в особі соціялістичних партій, росла трівога серед російського та зросійщеного обивательства і робилися спроби якось зупинити розвиток українського руху. Проти »українізації Южної Руси« протестували рада професорів Київського університета, далі Київська Духовна Академія і нарешті Київський Політехнікум. В новій демократичній київській думі велася завзята боротьба проти українізації шкіл у Київі.

---

*) В. Винниченко, Відродження нації, II, ст, 50-51.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Коли про українське село ще можна було до певної міри сказати, що тут за український рух і за Ц. Раду стояла »стихія«, то далеко не так було в місті, не лише в такому як Київ або Харьків, але навіть по малих повітових містах та містечках, — не вважаючи на те, що національний підйом весни 1917. року виявився також з певною силою і по містах. Яскравим покажчиком того, як ще сильно тримався російський (подекуди польський та жидівський) і зросійщений елемент по містах, і як ще неглибоко принялась національна свідомість в масі міського населення, — служать вибори до міського самоврядування, переведені на Україні літом 1917. р. Вибори ці переводились на найдемократичніщих основах безпосереднього, тайного і пропорціонального виборчого права: у виборах брали участь не тільки люде зайшлі, що тимчасово опинились в даному місті (напр. біженці), але й салдати місцевої залоги, навіть просто стаціоновані в час виборів салдати ріжних військових частин. Все це звичайно треба брати під увагу при оцінюванні результатів виборів, одначе, як би там не оцінювати ці результати, вони випали для українців дуже некорисно. Українці здобували поважніще число мандатів (радних міста, т. зв. »гласних«) лиш там, де вони блокувались з російськими соціялістами. Коли ж вони ішли окремо, то здобували зовсім незначне число мандатів.

У самій столиці України, у Київі, де українська справа була так мовити найбільше спопуляризована, український соціялістичний блок (укр. ес-ери і укр. ес-деки) здобув на загальне число 125 гласних усього 24 мандати, та ще укр. ес-ефи здобули один мандат, одже українці разом дістали рівно 1/5 частину всіх мандатів. Тимчасом, наприклад, блок російських і жидівських соціялістів здобув 44 місця, жидівські партії, які мали свої окремі листи, дістали 12 місць, кадети 10 і навіть блок »русских« виборців, який мав головним своїм гаслом »Геть з Україною й з українізацією«, — дістав 18 місць. Наслідком цього було те, що на голову управи вибрано москаля ес-ера Рябцова, на заступника його — жида ес-дека Гінзбурга, а до управи на загальне число 10 членів вибрано лиш трьох українців (Сірополко, Коліух, Ковалів).

Нижченаведена таблиця дає образ результатів виборів по инших містах:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

	заг. число	з них українців
Харьків	116	54 (блок укр. і рос. ес-ерів) + 2 укр. с.-д. + 2 укр. дем. блок.
Катеринослав	110	11
Одеса	120	5
Полтава	64	28 (блок укр. і рос. ес-ерів) + 8 укр. соц.
Чернігів	60	16 (блок укр. і рос. соц.) + 16 (блок укр. і рос. демократів)
Житомир	98	9
Херсон	101	15
Миколаїв	96	15 (блок укр. і рос. с.-д.)
Єлисавет	90	47 (блок укр і рос. соц.) + 2 укр. ес-ефа
Кременчук	101	17 (з них 14 соц. і 3 безпартійних)
Ромни	45	25 (блок укр. і рос. соц.)
Лохвиця	25	14
Миргород	32	22
Черкаси	54	19
Умань	56	10
Рівне	40	7
Винниця	59	12 — 6 (укр. і рос. большевики)
Проскурів	50	18 (блок укр. і рос. соц.)
Конотоп	32	17
Звягель	40	9

В Петербурзі, Москві та ин. великих містах Росії українці не виставляли своїх окремих списків, як це робили, наприклад, поляки, але за те вони провели 3 радних у Севастополі, 2 у Новоросійську, 2 у Тифлісі і 1 в Омську на Зах. Сибіру.*)

Майже скрізь, як видко з вищенаведеної таблиці, пройшли в радні українці-соціялісти. Це поясняється як загальною тодішньою модою на соціялізм, так і тим, що тоді соціялісти були скрізь при владі, що мало свій вплив на виборців. Розуміється робила своє діло й демагогична агітація.

Загальний розвиток подій у Росії, який зразу ж відбивався і на Україні, не давав змоги Генеральному Секретаріятові скупчити свою увагу цілком біля питань внутрішнього будівництва. Революція »поширювалась« і »поглиблювалась« в напрямку до большевизму, і російська буржуазія, загіпнотизована формулою вірности союзникам і продовження війни, була не в силі зупинити фатальний хід подій. Всяка спроба створити сильну владу, взяти твердий курс і установити якусь відповідальність і дісціпліну, приймалася з боку революційної демократії як »контр-революція«, і супроти таких спроб відразу ця де-

*) »1917 год на Киевщине«, ст. 179, »Вістник« 1917, ст. 564-565.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мократія забувала свої внутрішні партійні ріжниці й утворювала »єдиний революційний фронт«. До неї зразу ж приєднувалась в таких випадках і демократія українська, розуміючи, що прихід до влади правих російських елементів однаково загрожував і їй.

Влада Тимчасового Правительства поруч Ради Салдатських і Робітничих депутатів втратила майже всяку реальну силу. Не помагали ніякі зміни, ніякі коаліції в складі правительства. Хоч після приборкання (дуже неенергійного) большевицького руху в липні правительство взяло ніби твердіщий курс, але на ділі це майже нічим не позначилось, та й фактично влада, по скільки про неї можна було ще говорити, опинилися в руках Керенського, піддержуваного Некрасовим і Терещенком. Говорили про »тріумвірат« цих трьох міністрів або про »диктатуру« самого Керенського. В дійсности ніякої диктатури не було, бо й Керенський реальної влади не мав і не умів її створити; він держався тільки своїм авторитетом, здобутим на початку революції, а впливав не наказами, а промовами.*) Але його авторитет почав падати з кожним днем після неудачи »наступу Керенського«, а його палкі промови вже нікого не зворушали й не одушевляли.

В момент загального відступу російських армій з південно-західного фронту головнокомандуючим було призначено ген. Корнілова, сміливого й чесного вояка. Бачучи загальний розпад армії й гибель усякої карности й дісципліни, він спробував був відновити смертну кару у війську, але це викликало загальне обурення у демократії. Корнілов прихильно ставився до українізації військових частин, бо бачив, що українські частини краще бються і більше додержують порядку й дісципліни. Він сам, наприклад, предложив генералу П. П. Скоропадському українізувати 34. корпус і перетворити його в 1-й Український корпус. Нарешті, коли його призначено було в початку серпня головнокомандуючим усіх військ Росії і він переїхав до Могилева на Дніпрі, де була Головна Ставка, він прийшов до думки, що одинокий рятунок армії від розпаду і Росії від анархії — проголошення диктатури. Ця думка скріпилась в йому після т. зв. Московської Державної Наради, яка відбулась в половині серпня і де офіцерство й ліберальна буржуазія зробили йому велику овацію.**) Можна думати, що Корнілов був у якімсь порозумінні з Керенським, але в рішучий момент Керенський відступив від порозуміння, і тоді Кор-

*) Тому його називали жартом не »головнокомандуючим«, а »головноумовляючим«.

**) Ц. Рада не взяла участи в цій нараді, мотивувавши це в своїй резолюції з дня 23 серпня тим, що Московська Нарада »не може висловити волю й думку народу цілого краю,« що вона »не може сприяти укріпленню і поглибленню здобутків революції і навпаки — може допомогти скріпленню контр-революції«. На цій нараді Керенський виголосив в істеричнім екстазі свою відому безтактовну і неоправдану фразу на адресу українців про »тридцять сріблянників«, за які вони буцім то продали Росію.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нілов зробив спробу здійснення диктатури сам без Керенського і навіть проти Керенського. Ця спроба йому не удалась. Він мусів піддатись, був заарештований і посаджений до вязниці в м. Бихові на Могилевщині.

При першій же звістці, що Корнілов хоче взяти в свої руки всю владу і стати диктатором, усю демократію, всі революційні організації й комітети обхопила як найбільша трівога. Зразу всі революційні комітети ожили, всі ради салдатських депутатів на фронті й у запіллі змобілізували свої сили, позаарештовували генералів і офіцерів, які заявили про свою солідарність з Корніловим, і на українській території всякі спроби піддержати Корнілова були подавлені в самім зародку, можна сказати, — без бою. Коли 9. вересня в Київі одержана була звістка про виступ Корнілова, там негайно сформувався »Комітет оборони революції«, куди війшли представники Генер. Секретаріяту, комісар Тимч. Правительства при Київ. Військовій Окрузі, начальник Військової Округи (Оберучев), київський міський голова, начальник київської міліції, голови Виконавчого К-ту й Ради роб. і салд. депутатів, представники професійних союзів і всіх соціялістичних партій до большевиків включно.

Було звільнено комісара міста Київа Миколу Страдомського як занадто »правого« (губерн. комісар М. Суковкин сам подався до демісії), закрито на якийсь час газету »Кіевлянинъ«, переведено труси й арешти правих діячів, узброєно робітничі відділи, натомість роззброєно польські боєві дружини з огляду на їхню контр-революційність. Наступило загальне »полівіння«. Усі з'їзди, які відбувались в той час і безпосередно по тому, виносили як найрадикальніщі резолюції. Особливо знаменні з цього погляду резолюції другої сесії Всеукраїнської Ради Селянських депутатів, що відбулася в Київі 2—5. вересня, і резолюції загальних зборів київської організації Укр. Соц. Дем. Партії 23. вересня. На правительство з усіх боків роблено натиск, щоб воно поспішало переводити в життя здобутки революції. Большевики, які тепер могли виступити зовсім отверто і легально, просто закликали до формування червоної гвардії і негайного поділу землі. В самім Київі їм за короткий час удалося сформувати й озброїти кілька »боєвих дружин«. І перед очима Генерального Секретаріяту в самій столиці повстала третя узброєна сила — крім українських і російських військ. В армії всяка дісципліна впала остаточно. Вона обернулася в міліонову масу узброєних і озлоблених людей, які втратили над собою всяку владу, і які відтепер були страшні не зовнішньому ворогу, а мирному обивателю. Село на Україні, яке було до сього часу в масі своїй спокійне, почало ворушитись. Тепер уже стало ясно, що на Україну насувається мара анархії — і з півночі, з Московщини, і з заходу, з фронту, де бушувала міліонова, зовсім розложена, розагітована і розбещена салдатська маса. Од-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ним словом, виступ Корнілова, замість того, щоб спинити розклад і анархію, ще збільшив їх.

Тепер усі погляди мирного населення на Україні звернулись на українське краєве правительство; навіть ті суспільні елементи, які нічого доброго не ждали для себе від революції, покладали тепер одиноку надію на Генеральний Секретаріят, на те, що він врятує край від елементарної руїни, не допустить принаймні самовільних вчинків, грабунків, насильств, міжусобної різанини. Зясовуючи успіхи Ц. Ради літом 1917. р., П. Мілюков зовсім слушно зауважив, що »страх і побоювання підлягти в поступаючому загально-російському розпаді спільній долі і пережити страхіття всеросійських соціялістичних експериментів, безперечно були здоровим і живим елементом самозбереження в штучно-роздмуханому націоналістичному рухові на Україні.«*) Як що відкинути отой »штучно-роздмуханий« рух, треба признати, що Мілюков вірно схопив причину сепаратистичних стремлінь у певної частини українського громадянства, які скріплювались в міру »поглиблення й поширення« всеросійської революції. Можна з певністю сказати, що з початком осени Генеральний Секретаріят, як би схотів, міг мати до свого розпорядження багато місцевих культурних сил, які б дуже придались для будівництва автономної України. Але він не хотів їх мати, бо то були »пани«.

Заклопотаний увесь час високою політикою Генеральний Секретаріят Винниченка аж тілько 10. жовтня виступив з програмовою декларацією на засіданні Малої Ради. Свої загальні завдання він окреслив як »обеднання всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці«. Він обіцяв ужити всіх заходів, щоб на мировій конференції, яка мала обговорювати наслідки війни, були серед делегацій і представники українського народа.« Для найсправедливіщого виявлення волі демократії України« мали бути скликані українські установчі збори, що до яких Генр. Секретаріят мав виробити відповідний законопроект.

Ділова програма містилася в таких основних пунктах: за-для боротьби з анархією мала бути піддержана самодіяльність і самооборона населення в формі організації скрізь відділів »Вільного Козацтва«; обіцялося сприяння »широкому розвитку діяльности місцевих самоуправ та поширення їх компетенції«; мав бути вироблений план земельної реформи на основі принципу, що »трудящим масам на Україні належить право на землю, що вони її обробляють«; мав бути заснований економічний комітет, який повинен був би регулювати промисловість і торговлю, справу постачання і поділу харчів, сирих матеріялів та палива; поруч з тим мало бути переведено вироблення основ децентралізації спільно-державних і спеціяльно українських фінансів, установлення бюджету України і підвищення оподаткування

*) П. Милюковъ, I, ст. 162.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»маючих верств людности« в формі прогресивного податку з маєтків і податку на »незаслужений приріст їх вартости«; проектувалося заснування українського національного банку, палати праці, промислових судів; декларація заповідала, що Генер. Секретарство Праці, стоячи на принципі свободи коаліцій, »буде при неминучих у сучаснім громадянстві колізіях між працею й капіталом обороняти інтереси господарського розвитку в цілости, намагаючись закріпити вплив примиряючих інституцій і помагаючи установляти колективні умови«; на полі просвіти обіцялося вироблення проекту »нової по змісту і по формі школи, на підставах демократичних і національних, при чому народність в своїх культурних пориваннях мала би відповідне задоволення«; мали бути зроблені заходи, щоб на протязі року утворились курси для вчителів і видані були шкільні підручники, а також підготовлені кадри лекторів для вищих українських шкіл; мала бути відкрита у Київі Укр. Педагогична Академія, народні університети, а особлива увага мала бути звернена на позашкільну освіту. На при кінці декларації було докладно умотивовано потребу в заснуванні генеральних секретарств продовольчих справ, шляхів, почти й телеграфу, судових справ і військових, а також і потребу поширення меж автономної України на всю українську територію.

Після кількох місяців загальних балачок декларація являла першу спробу якоїсь практичної, ділової програми. »Нова Рада« писала з приводу декларації, що вона »знаменує перший глибоко-продуманий, розважний і справді державний виступ нашого міністерства.«*)

Мала Рада зустріла його з »повним вдоволенням«. Представники усіх українських фракцій в Малій Раді — ес-ери, ес-деки, ес-ефи, трудовики, представники російських і жидівських партій, усі заявили про своє вдоволення з декларації; С. Петлюра в імени Генерального Військового Комітету »запевнив Генер. Секретаріят в цілковитій підтримці українського війська«. Один тільки представник кадетів різко критикував декларацію, особливо за проект утворення »Вільного Козацтва«. Але він залишився самотним, і Мала Рада більшістю всіх голосів проти одного (один укр. ес-ер здержався від голосування) прийняла декларацію і висловила повне довірря Генеральному Секретаріяту.

Одночасно з декларацією Генер. Секретаріят оголосив відозву, яка мала служити повідомленням, ще Генер. Секретаріят приступає до праці і заразом — програмою цієї праці:

»Народе України!

Волею і словом революційного парляменту твого, Української Центральної Ради, в тісній згоді з Правительством революційного всеросійського народу, ти обрав і поставив нас, Ґенеральний Секрета-

*) »Нова Рада«, ч. 151.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ріят, на чолі власти, сказавши нам творити нове і вільне життя у нашім краю.

Во время люте і трудне поклав на нас ти це високе і тяжке завдання. Війна, ота вогненна і кривава спадщина царя Миколи II, до щенту виточила сили і в злидні кинула краї багаті, плодовиті. Державне хазяйство розхиталось, занепало. Із півночі великої Російської Республики суне голод. На заході четвертий рік пала і не вгаса вогонь війни, і погасити його не в силі народ многострадальний.

Великий переворот, утворений народами Росії, розніс високі чорні мури царської неволі. Увесь старий монархичний лад скасовано. У вогню, чаду, в напруженій борні з занепадом революційна демократія примушена творити новий лад державного та соціяльного життя.

Край веселий і багатий, нашу тиху Україну, також зруйновано, зубожено. І ти, народе тихої Вкраїни, так само став до творення свого життя і нас покликав до тої славної, великої роботи.

Ми ж, волю твою вволяючи, без сумніву та без вагання стали там, де нас призначено, і, яко найвищий орган влади України, з свідомістю великого завдання, заявляємо всім громадянам:

Найпершою задачею ми ставимо собі зміцнити новий лад на Україні. Старому царському ладу не може бути і не буде вороття.

Сотні літ український народ поневірявся у національному безправстві, в утисках, в знущаннях. Тепер, відроджений, оновлений, хазяїном увіходить він у Рідний Край до вільного життя. Але століття тих страждань, державна мудрість і спільний інтерес є запорукою тому, що ні одна нація, яка живе на українській землі, не знатиме насильства в своїх національних правах.

І ми, Секретаріят України, кермуючись оцим неписаним законом демократії всієї нашої землі, готуючи свій край до автономного життя у великій федерації республіканської Росії, оповіщаємо, що не допустимо ніяких утисків або знущання над чиїми-будь національними правами. Бо тільки згода націй та братерське співжиття дадуть Україні той бажаний новий лад.

Трудящі маси, робітництво, селянство та ті з них, що вдягнені в салдатські шинелі, поклали край старим політичним порядкам. Так само мусить бути край тому порядкові, коли економічно дужі кляси панували над клясами працьовників. Генеральний Секретаріят України непохитно стане на сторожі прав трудящих мас. Але, крім всесвітнього нещастя, крім війни та безладдя в господарстві, ще инші темні та злочинні сили штовхають нас в безодню. Свідомі та несвідомі вороги народу, свобід і революції вчиняють над населенням бешкети, грабіжі, насильства.

Ми рішуче попережаємо всіх насильників і ворогів революції: властю революційного народу України ми неухильно, без вагання

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

будемо боротися з ними і переслідувати кожний вчинок, що вносить безлад і заколот в край.

В час лихоліття і недолі Україна встала до будування нових форм свого життя, і тим сильніщою та твердіщою повинна бути влада, якій доручено проводити ту роботу.

Тому до всіх демократій звертаємо наше слово:

Народе України! В твоїх руках порядок, лад і вся майбутня доля нашої землі. Без згоди, без співробітництва, без дружної охочої підтримки тобою обраної влади, не може бути творення вільного ладу. Бо тільки дружними зусиллями, бо тільки з'єднані напруженням одної волі всіх ми здержимо наш край на кінчику безодні і, може, відведемо і виведемо міцним, здоровим, незруйнованим на шлях великої майбутности.

Генеральний Секретаріят України.

Київ, 27. вересня 1917. року.«*)

Публікуючи в своїй Історії цю відозву, П. Христюк признається, що за романтично-солодкими виразами про »край веселий і багатий, нашу тиху Україну, за голосними словами про »творення нового вільного життя у нашім краю«, ховалось в дійсности »сумна порожнеча, відсутність твердо наміченої програми практичної, злободневної діяльности.«**)

Як практичний крок до ознайомлення принаймні з ситуацією на місцях — не з уст партійних демагогів, а з уст представників виборної адміністрації, було скликання Головою Генерального Секретаріяту Винниченком 16—17. жовтня в Київі з'їзду губернських і повітових комісарів Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Волині і Поділля. Прибуло коло 80 губерніяльних і повітових комісарів. Цей з'їзд, з вдоволенням зауважує П. Христюк, показав »як далеко пішла революція«, себ-то, скажем від себе — як страшно поширилося в краю безладдя і анархія. Найтяжче було становище губерній, які прилягали безпосередно до фронту, себ-то Волині і Поділля. Ось виїмок із звіту губ. комісара Волині А. Вязлова: »10. жовтня салдати вчинили погром у місті Острозі; вони ж погромили м. Полонне; по губернії ідуть масові порушення права на аграрнім і лісовім грунті; нема в губернії села, де б не було таємної гуральні«. Комісар летичівського пов. на Подділі Карначев казав, що перехід військ через губернію є рівнозначний з татарським наїздом; в цих повітах знищено все: знищено засіви, худобу, птахів, випущено воду із ставів, зруйновано оселі. Салдати ґвалтували жінок. В тих повітах, де перейшло військо, зостались по селах чорні обгорілі стовпи. Та невідраний був стан і по инших губерніях: на Київщині постійні конфлікти між селянами і власниками маєтків, лісів і цукроварень. Ростуть карні злочинства,

*) П. Христюк, т. II. ст. II.
**) П. Христюк, II, ст. 12.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

самосуди і таємне викурювання горілки. Міліція в губернії поставлена дуже слабо. (В. Шульгин, секретарь Губ. Викон. Комітета). На Полтавщині ідуть салдатські бешкети. Міліція нездатна ні до чого. Росте анархія (ком. хорольського пов. Родзянко). Появились банди, озброєні револьверами і бомбами (Золотонош. пов.). На Чернігівщині було ще найспокійніще, але там в північних повітах через неврожаї починався голод; скрізь безладдя з доставою харчових продуктів. Міліція поставлена дуже слабо. (губ. ком. Д. Дорошенко).

Великі дебати на з'їзді викликало питання про Вільне Козацтво. Багато комісарів виступило в його оборону, вважаючи, що воно допомагає зберігати лад та спокій. Але були й такі, що казали, що роздавати зброю населенню небезпечно (ком. Пирятинського пов. Михайлець). Инші казали, що узброєння населення в особі вільних козаків веде до кривавих сутичок на грунті протиріччя класових і економічних інтересів. З'їзд більшістю 25 голосів проти 20 при 5, що вдержались, висловився проти Вільного Козацтва, мотивуючи своє негативне відношення тим, що »завдяки некультурности, неорганізованости і нахилу широких мас іти за ріжними демагогичними гаслами, узброєння широких верств людности може знищити завойовану свободу і стати на перешкоді заведенню ладу на місцях«.

Але в той час, як комісари засідали в Київі, в Чигирині саме розпочався *Всеукраїнський З'їзд Вільного Козацтва* (16—20. жовтня). На з'їзд прибуло 200 делегатів, які заступали коло 60.000 організованих »вільних козаків« Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини й Кубані. Найкраще зорганізований »Гайдамацький курінь« на Херсонщині нараховував більш 8.000 козаків. На з'їзді було обмірковано й виправлено статут »Вільного Козацтва, вироблений Генеральним Військовим Комітетом. Вибрано було Генеральну Раду Вільного Козацтва з 12 членів; на отамана всього Вільного Козацтва вибрано начальника І. Українського Корпуса генерала П. Скоропадського, на заступника його — осавула Кубанського, на генерального писаря — сотника В. Кочубея. З'їзд вислав привітні телеграми до Ц. Ради і Ген. Секретаріяту. Головним осередком управи В. Козацтва призначено Білу Церкву.

З'їзд звернувся »До громадян України« з відозвою, в якій повідомляв, що він рішив створити на Україні »міцну узброєну силу для боротьби з грабіжем і насильством і для оборони свободи й прав, завойованих революцією«. Кінчалася відозва закликом:

»Гуртуйтесь і стежте за всім, бо вороги наші не сплять, а тільки вичікують слушного часу, щоб накласти свою важку лапу на здобуту волю і повернути назад до ненависного нам всім царизму. Вільне Козацтво приймає до свого кола всіх чесних людей, які визнають себе українцями і які здатні стати в оборону прав українського народу та всього трудящого люду України й підтримувати федеративно-демо-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

кратично-республіканський устрій Росії з повною автономією України при забезпеченні прав меншостей.

Село нехай гуртується в сотню, волость — курінь, повіт в полк, губернія — в кіш, з сотенними, курінними, полковими та кошовими отаманами і старшиною на чолі. Всі козаки нехай озброюються і додержують військового строю.«*)

Не вважаючи на постанову з'їзду комісарів Генеральний Секретаріят добачав у Вільному Козацтві один із засобів порятунку від анархії і вже за кілька день після з'їзду затвердив статут »Вільного Козацтва«. Згідно цьому статуту товариство »Вільне Козацтво« мало своєю метою »фізичний і духовний розвиток своїх членів, підтримування спокою в краю, боротьбу з дезертирством підчас війни та охорону спокою, життя і майна громадян, особливо підчас демобілізації«. Товариство могло закладати кінні та піші відділи козаків, пожарні дружини та инші організації. Громади Вільного Козацтва, складені по селах, мали обєднуватись у волостні, повітові та губернські спілки. Кожна громада закладала т. зв. муштрову сотню, яка в своїй діяльности по охороні ладу мала підпорядковуватись представникам місцевої влади — начальнику міліції, комісару. Труси та арешти козаки мали право робити лиш на доручення органів адміністраційної або судової влади.**)

Хоч Генер. Секретаріят і вважав Вільне Козацтво за панацею від лиха анархії та безладдя, — наприклад Генер. Писарь Ол. Лотоцький на запит в Ц. Раді, яких заходів уживає влада, щоб припинити бешкети, відповів, що за-для цього переводиться організація В. Козацтва***) — одначе анархія, яка вже насунула на країну, поглинула з собою і Вільне Козацтво й не дала йому стати опорою порядку та ладу.

Що Вільне Козацтво не завжди було опорою порядку і ладу, свідчить факт, що міська дума в тім самім Чигирині, де тільки що відбувся з'їзд, мусіла винести 31. жовтня постанову про заснування »Комітету громадської безпеки« за-для боротьби з трусами, арештами і

*) Гетьман П. Скоропадський у своїх споминах каже, що В. Козацтво творилося з головною метою підтримання порядку. »Селянська молодь, почасти і старші селяне, охоче приставали до козачих організацій — менше свідомі ради шапок з китицею і жупанів, — більше свідомі захоплювались романтичними малюнками минулого. Було багато козачих організацій хоч би на Полтавщині, що складалися з хліборобів, переважно заможних. Ці останні були цілком різко антісоціялістично і антіреволюційно настроєні. Поруч з ними деякі сотні приймали характер розбишацьких організацій. На чолі останніх звичайно стояли всякі авантурники, рідко ідейні, здебільшого такі, що мали в тому свої особисті інтереси, а то й просто шукали зручного випадку поживитись чужим добром. Таким чином завжди все залежало від того, хто стояв на чолі частини, будь то сотня, полк чи кіш«. (»Хліборобська Україна«, кн. IV, Відень, 1922, ст. 26.).

**) »Нова Рада«, ч. 172.

***) 1917. год на Киевщине, ст. 308.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

конфіскацією майна, які переводили в місті вільні козаки.*) Одже сумніви деяких комісарів що-до позітивної ролі Вільного Козацтва мали під собою певні підстави.

Лагодячись приступити до якихось практичних заходів, щоб завести сякий-такий лад у розбурханій революційними пристрастями країні, Генеральний Секретаріят уважав, що все лихо в тім, що петербургське правительство одмірило йому занадто вузьку компетенцію, що воно саботує заключені пакти, не дає грошей і т. д. Замість самим на місці фактично брати провід у свої руки й показати населенню, що замість безсилого й непопулярного петербургського уряду появилась своя місцева влада, яка дійсно хоче завести лад і порядок, Винниченко знову звертається до того ж таки петербургського уряду з меморандумом (26. жовтня), знов повторює про потребу поширити склад Генерального Секретаріяту, просить Тимч. Прав., щоб воно наказало всім місцевим установам зноситись з ним тільки через Генер. Секретаріят, домагається надання Генер. Секретаріяту права реквізіції помешкань і перевозних засобів, і кінчить тим, що »як найрішучіще нагадує Тимчасовому Правительству, що край стоїть коло останньої границі цілковитого безладу«, і що »зволікання з переведенням згаданих заходів загрожує самими тяжкими наслідками.«**)

Але Тимчасове Правительство само було в такім стані, що крім телеграфу не мало ніяких инших екзекутивних способів. Звіти комісарів й картина зусиль народньої маси самій собі порадити шляхом самооборони, коли вже нема помочи з центру, здавалось, мусіли дати краєвому українському уряду ясну вказівку, куди й на що належить йому звернути свою увагу. Але не встигли ще закінчитись наради з комісарами, як в Малій Раді розгорілися дебати коло питання про Українські Установчи Збори, які не тільки абсорбували увагу Генерального Секретаріяту, але й поставили його перед новим конфліктом з Тимчасовим Правительством.

На поверхню політичного життя знову виплило питання про устрій Російської Держави і про місце в ній автономної України. Ще Національний Конгрес на початку квітня постановив навязати зносини з народами Росії, які домагаються перебудови Росії у федерацію автономних національних областей. Одже Ц. Рада скликала на 23. вересня у Київі *з'їзд представників національностей*, на який прибули представники грузинів, литовців, татар, лотишів, естонців, білорусів, молдаван, жидів, донських козаків і бурятів. Щоб вдержати з'їзд більш-менш в рямках легальности, Тимч. Правительство прислало свого представника в особі українського письменника М. Славінського. Вітаючи з'їзд в імени правительства, Славінський заявив, що »в Росії одинокою формою, яка забезпечить і політичні і національні свобо-

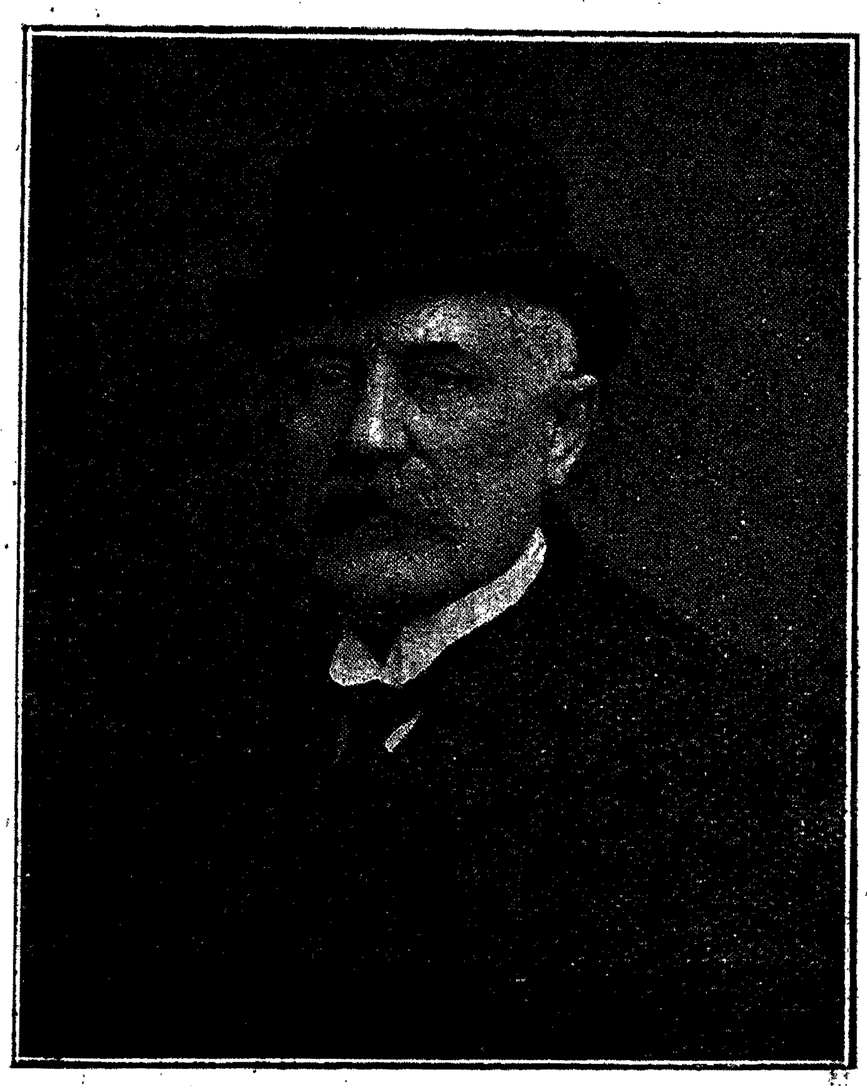
*) 1917-й год на Киевщине. ст. 299.

**) »Нова Рада«, 1917, ч. 171.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ди, являється форма автономного устрою, а для всієї держави — авто-номно-федеративна форма... Тимчасове Правительство не вважає себе в праві перед Установчими Зборами проголосити федеративний устрій, але воно не перешкоджає всякій роботі на місцях, яка стремить до утворення не тільки автономного, але й федеративного ладу«. Почесний голова з'їзду М. Грушевський говорив, що ідея федерації »глибоко закорінилась в масах українського народа«, говорив про атракційну силу російської демократії і про те, що федерація веде не до самостійности, а до обєднання, до федерації Европи й цілого світу. Було виголошено багато промов і декларацій (з'їзд засідав майже цілий тиждень: 23—28. вересня) — всі заявились за федерацію, тільки один литовський делегат В. Вольдемарас говорив, що Литва хоче бути самостійною державою.

З'їзд виніс ряд резолюцій. Перш за все було ухвалено, що Росія має стати федеративною демократичною республікою. Жиди мали дістати екстериторіяльно-персональну автономію. Кожна з населяючих Росію національностей мала право дістати національно-персональну автономію там, де вона складала меншість. Спеціяльні резолюції говорили про те, що Тимч. Правительство має видати акт про автономію Білорусі і такий же акт про автономію Латвії; про козаків ухвалено, що вони складають самостійну галузь і мусять війти до всеросійської федерації як окремий повноправний член; що до Литви, то Тимч. Пр-во мало би видати акт про признання права литовського народу на суверенну державу з частин російської й пруської Литви і литовської частини Сувалькської губернії; окрема резолюція проголошувала свободу всіх мов, а мову російську визнавала мовою загально-федеративною для зносин з центральними органами і окремих штатів між собою; так само окрема резолюція говорила про те, що на будучій мировій конференції мають бути допущені представники заінтересованих державних націй. З'їзд постановив організувати »Раду національностей« при Тимч. Правительстві і »Раду народів« з осідком у Київі.*)

Максим Славінський, Представник Тнмч. Правительства на З'їзді народів у Київі.

Одначе практичного значіння з'їзд не мав: вже наближалася грі-

*) »Свободный Союзъ«, Органъ »Совѣта Народовъ«, Кіевъ, 1917. октябрь, № I, ст. 8—13.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зна хвилина остаточної боротьби за владу між большевиками і буржуазною демократією, і загальна увага мимоволі зверталася на важливі події, що відбувалися в обох російських столицях.

Питання про *Українські Установчі Збори*, яке піднесено на 6-ій сесії Ц. Ради, мало особливий інтерес з огляду на те, що в звязку з ним вирішалося й питання: за що стоїть українська революційна демократія, чи за самостійну Україну, чи тільки за автономну в межах Всеросійської федерації? Пленум Ц. Ради виніс 22. вересня постанову про скликання Українських Установчих Зборів і про обрання спеціяльної комісії для вироблення порядку виборів до Укр. Уст. Зборів і скликання їх в порозумінні з Генер. Секретарем Внутрішніх Справ і органами місцевого самоурядування. Коли ж на зборах Малої Ради 23. жовтня Ол. Севрюк виступив од фракції укр. ес-ерів з докладом у цій справі, представники нац. меншостей виступили з гарячими промовами, закидаючи українцям сепаратизм і самостійництво. Рафес (від Бунда) казав, що підкреслення ідеї суверенности Укр. Уст. Зборів означає бажання самостійности. Балабанов (с.д. меншевик) казав, що українські с.-д. надають своїм резолюціям такий характер, що видко, що вони хочуть самостійности, і заповідав, що с.-д. меншевики будуть боротись з такими тенденціями. Скловський (рос. ес-ер) докоряв українцям, що досі вони йшли шляхом федерації, а ось тепер схиляються до самостійности. Українці, видко, були зачеплені такими докорами і відповідали в тім дусі, що хоч вони принціпово й стоять за федерацію, але коли росіяне своїм неприязним відношенням до потреб і бажань українців призведуть їх до того, то вони можуть справді стати на шлях самостійництва. Маєвський (укр. ес-ер) казав, що »коли між Україною й Московщиною істнують моральні, економічні й політичні звязки, то Україна ніколи не відділиться, а коли таких природних звязків нема, то відділення ніякими силами не вдасться припинити. Коли до українства в Росії будуть ставитись й далі так, як це було за останні 6 місяців, то це приведе безумовно до повного відділення. Мартос (укр. с.-д.) казав, що коли росіяне будуть і надалі втручатись в українські справи, то цим врешті решт поставлять Україну в становище Ельзас-Лотарінгії. Сам голова Генер. Секретаріяту Винниченко заявив, що російський уряд поводиться так, що зовсім не спріяє тісному обєднанню. Він тільки обіцяє, але нічого не дає Генеральному Секретаріятові... »Ми українці соціял-демократи, казав далі Винниченко, — проти державної самостійности, але ми ніколи не ручились за те, що не змінимо наших поглядів на цю справу в тім разі, коли зміняться політичні й економічні умови, що спріяють класовій боротьбі пролетаріяту«. М. Шаповал (укр. ес-ер) зовсім гостро заявив, що українці не допустять, щоб на Російських Установчих Зборах їхню долю обмірковували якісь буряти та хунхузи. »Нам нема чого боятись громадянської війни, казав він. Наш найбільший ворог — ро-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сійський централізм, і в боротьбі з ним ми не зупинимося ні перед якими засобами«.

Але більшість членів Ц. Ради зрозуміла, що це все було занадто гостро, і після довгих і палких суперечок було винесено компромісову резолюцію, на яку пристали і представники нац. меншостей: »Вислухавши пояснення Ген. Секретаріяту і наново підчеркуючи необхідність єдности федеративної російської республіки, Мала Рада, визнаючи, що воля народів на Україні до самоозначення може бути висловлена тільки через Установчі Збори України і що таким чином висловлена воля народів України буде погоджена з волею народів, які заселюють Росію, висловленою через загально-російські установчі збори, та висловлюючи повність, що права народів України будуть в повній мірі забезпечені на загально-російських Установчих Зборах, Мала Рада переходить до чергових справ«.

Щоб іще більше заспокоїти російську демократію щодо українського »самостійництва«, В. Винниченко опублікував на сторінках »Кіевской Мысли« листа до редакції, в якому писав, що він і раніще, перед революцією »вважав самостійництво тою ідеєю, котра виходила швидче з розпуки, з мрій, з емоції її прихильників, а не з обективної можливости і необхідности«, що революція знищила царизм, а з ним і всякі підстави самостійництва, що »комбінація основних чинників соціяльно-політичного життя України не вимагає незалежности« і що одиноким ідеалом організованої української демократії являється »федерація російської республіки і участь в ній України, як рівного з иншими державного тіла.«

Що Винниченко дійсно висловлював погляд на питання самостійности чи федерації тої партії, до якої він належав, свідчать дебати на цю саму тему, які розвинулись всього тиждень перед тим на *з'їзді Укр. соц.-дем. партії*, на засіданні 16. жовтня, після докладу М. Ткаченка »Про федерацію російської держави«. Сам докладчик вважав, що »ідея самостійности України принесе користь лиш імперіялізму. Українська демократія повинна виступаги під гаслом федерації, яка веде до розвитку продукційних сил і наближає її до соціялізму«. Коли М. Порш, вказуючи на те, що між Україною й Росією істнують протилежности економічних інтересів, радив не зрікатись на завжди ідеї самостійности України, Б. Мартос рішуче виступив проти нього. Він казав, що укр. соціял-демократія, як партія інтернаціналістична, повинна змагатись до тісних звязків, до солідарности народів; її остаточна мета — федералізація Европи, але не шляхом самостійности окремих держав, а шляхом поширення і розвитку федерації. Полемізуючи з Поршем, Мартос запитував його: »чи не пошкодить самостійність інтересам пролетаріяту і коли швидче можна дійти до соціялізму: чи тоді, коли Европа буде поділена на багато держав, чи тоді, коли їх буде зовсім мало?«*)

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 278.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Одначе постанова Ц. Ради і дебати з приводу Укр. Уст. Зборів дуже мало заспокоїли російську пресу й ширші круги російської демократії, а петербургське правительство не могло примиритись з тим, що казав голова Генер. Секретаріяту, установи, яка мусіла бути органом Тимчасового Правительства. В своїм засіданні 30. жовтня воно обмірковувало офіціяльне донесення прокурора київської судової палати С. Чабакова про те, що Ц. Рада і Ген. Секретаріят підготовляють скликання Укр. Установчих Зборів і постановило викликати до Петербурга для пояснень ген. секретарів Винниченка, Зарубіна і Стешенка. А міністр юстиції Малянтович наказав по телеграфу прокуророві київської суд. палати розпочати негайно слідство, і як що ген. секретарі порушили закон, притягти їх до карної відповідальности, яко службових осіб.

Звістка про це викликала в Київі сенсацію. Розповсюдилась також чутка, що петерб. правительство припинило виплату Ген. Секретаріяту 300.000 рублів, асігнованих вже перед двома місяцями. Виник знову конфлікт. Коли коресподенти газет запитали комісара Тимч. П-ва в справах України П. Стебницького, якої він думки про цей конфлікт, той відповів, що можливі репресії, але тільки що до ген. секретарів, затверджених урядом, а не що до Ц. Ради, створеної самою революцією. Стебницький гадав, що репресії ледве чи лежать в інтересах держави, бо »Ген. Секретаріят у своїй більшости складається з людей поміркованих і крім того він силою свого авторитету стримує всякі анархічні виступи, спріяє установленню ладу і законности на Україні.«*)

Справедливо роздратувало українців ще й те, що саме тоді Тимчасове Правительство призначило комісаром міста Київа Костя Василенка (брата Миколи Василенка, тоді товариша міністра нар. освіти в петербургськім уряді), російського с.-д. меншевика, великого противника українських національних стремлінь. Ц. Рада продовжувала дебати про Українські Установчі Збори, але Генер. Секретаріят в своїм засіданні 3. падолиста постановив вислати до Петербурга трьох ген. секретарів: Винниченка, Стешенка і Зарубіна для вияснення непорозумінь з Тимчасовим Правительством. Ходили чутки, що Тимчасове Правительство хоче їх арештувати. Винниченко питав Український Військовий З'їзд, що саме тоді засідав у Київі, чи їхати йому, чи не їхати. З'їзд був за тим, щоб не їхати. Але ген. секретарі таки поїхали. Та коли вони прибули до Петербурга, там ішли бої, і влада Тимчасового Правительства вже не істнувала.**) Вони поспішили вернутися до Київа.

---

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 298.

**) Винниченко, II, ст. 60.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VII.

Упадок Тимчасового Правительства. Боротьба за владу на Україні. Проголошення 3-го Універсалу.

Місяць падолист 1917. року розпочався у Київі двома з'їздами: 2. падолиста відкрився 3-ій Всеукраїнський Військовий З'їзд, а 3. падолиста — Всеросійський загально-козачий з'їзд.

3-ій Всеукраїнський Військовий З'їзд відкрився при особливо урочистій обстанові. Перед відкриттям на Софійській площі коло

3-ій Всеукраїнський Військовий З'їзд у Київі.
Фотографія А. Губчевського у Київі.

памятника Богдану Хмельницькому відправлено молебен. Туди явились крім членів З'їзду Перший Запасний Український Полк, юнкери-українці київських офіцерських шкіл*) та ще деякі військові частини з національними прапорами. Всі при зброї. Явились представники військових місій французької, бельгійської й румунської. Зібралося багато публіки. Після молебна всі делегати пішли до цирку на Миколаєвській вулиці, де мав працювати З'їзд.

*) Саме тоді підготовлялося відкриття І-ої української військової школи прапорщиків, яке й відбулося при урочистій обстанові 4. падодиста.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

На З'їзд прибуло 965 делегатів. З них 630 заявили себе укр. ес-ерами, 101 — укр. ес-деками, 3 — безпарт. соціялістами, 23 — укр. ес-ефами, 13 — націон.-револ., 8 — большевиками, 21 — самостійниками, 3 — конфедералістами, 82 — безпартійних, 1 — анархист і 82 було невиясненних.**) Одже видко було, що склад з'їзду дуже лівий.

З'їзд відкрив член Організ. Комітету Є. Неронович, який запропонував розділитися по фракціям і намітити кандидатів у президіум. Але проти поділу на фракції різко протестувала група самостійників, яка не схотіла покинути зали, де ес-ери розпочали своє фракційне засідання. Тоді ес-ери викинули були самостійників, а ген. секр. М. Ковалевський виступив з промовою, де казав, що трудовий український народ мусить обєднатися біля партії ес-ерів, яка бореться за національну і за соціяльну свободу. »Трудовому народу, казав Ковалевський, непотрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть; йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціялізму. Україна під проводом самостійників не дасть землі, не дасть волі трудовому народу.*) Збори зробили Ковалевському бурхливу овацію.

На слідуючому засіданні З. падолиста було обрано президіум, до якого увійшли ес-ери Лебединець, Шаулко, Блонський і Чернець, ес-деки Скнарь і Табуринський, самостійник Макаренко, безпартійний Лорченко і націонал-революціонер Коваленко. Головою З'їзду вибрано Лебединця. З'їзд вітали від Ц. Ради Грушевський, від Ген. Секретаріяту Винниченко. Обом зроблено шумні овації, а Грушевського обрано за почесного голову З'їзду. Вітали З'їзд і чужоземні гості — представники французької й румунської військової місії. Був привіт і від Польської Партії Соціялістичної.

Винниченко сказав велику промову, в якій, величаючи членів З'їзду »опорою і красою України«, говорив на тему відносин Генер. Секретаріяту до Тимчасового Правительства і про намірену свою подорож до Петербурга. Він казав, що генеральні секретарі дадуть Тимчасовому Правительству зрозуміти, що вони не є його урядовцями і відповідають не перед ним, а перед Ц. Радою і революційною українською демократією. Він заявив, що Україна хоче залишитись у федеративнім звязку з Росією, і всі приписувані Ген. Секретаріяту тенденції сепаратизма й самостійности назвав провокацією.

Коли говорив своє привітання представник самостійників Макаренко, стався інцідент, який »Нова Рада« передає такими словами: »Коли Макаренко почав говорити про те, що багато людей хибно розу-

---

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 302. »Нова Рада«, ч. 169, подає трохи инш цифри, а саме: ес-ерів 783, ес-деків 111, безпарт. 90, ес-ефів 24, самост. 24, нац.-рев. 13, больш. 11, безп, соц. 3, анарх, 1, невиясненних 80. Згодом прибуло ще богато делегатів, так що число їх сягало за кільза день по-над 2.500 людей,

**) 1917-й год на Киевщине, ст. 302.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

міють самостійників, виявляючи до них вороже відношення, то не вспів іще закінчити речення, як голова З'їзду перебив його, кажучи, що треба говорити тільки привітання, а не виясняти партійну програму... певна частина З'їзду підхопила таке нетолерантне відношення свого голови і не дала промовцеві навіть докінчити привітання, перебиваючи його на кожнім слові, задоволено регочучись, коли він то переставав говорити, то знов починав« (ч. 169.). Видко було з усього, що ідея самостійности України була зовсім непопулярна серед членів Українського Військового З'їзду.

В той же день одкривався у Київі *козачий з'їзд*, на який прибуло 600 делегатів од усіх козацьких військ на фронті і в запіллю. З'їзд вітали голова чесько-словацької революційної ради проф. Т. Г. Масарик, англійський консул у Київі Доуглас і український ген. секретарь О. Шульгин, який казав, що »Україна не домагається самостійности. Вона домагається того самого, що й козаки — права самостійно будувати своє життя«. »Ми йдемо по одній дорозі з вами« — закінчив він. Але козаки, як виявилось, вважали, що їм з українцями не зовсім по дорозі. Вже у своїй програмовій промові голова з'їзду Агеєв дуже підкреслив, що козаки — »державники«, що вони — вірні сини Росії. За кілька день, коли настали грізні події, українська демократія і козаки опинились в ріжних, ворожих між собою таборах.

А події ці уже наближались. 7. падолиста київська Рада робітничих і салд. депутатів, (яка під цей час уже зовсім опинилась під впливом большевиків) одержала телеграму про большевицьке повстання в Петербурзі. За нею одержав телеграму комісар м. Київа К. Василенко про те, що петербургська рада роб. і салд. депутатів оповістила Тимчасове Правительство скинутим і що гармати Петропавловської фортеці і крейсера »Аврора« готові бомбардувати Зімовий палац.

Тієї ж ночи 7. падолиста відбулося закрите засідання Малої Ради вкупі з представниками Укр. Ген. Військ. Комітету, Всеукр. Ради роб. депутатів, київської Ради роб. депутатів, залізничників та ин. організацій і було ухвалено заснувати »*Краєвий Комітет для охорони революції на Україні*«, який мав би »розпоряджати всіма силами революційної демократії на всій території України« і якому би »підлягали всі органи влади означеної території«. Комітет вважався відповідальним перед Ц. Радою. Тут же було вибрано і членів Комітету, до якого війшли і большевики. Вибрані були такі особи: М. Ткаченко (укр. ес-дек), М. Порш (укр. ес-дек), Ол. Севрюк (укр. ес-ер), М. Ковалевський (укр. ес-ер), М. Шаповал (укр. ес-ер), Д. Пісоцький (укр. ес-дек), А. Ніковський (укр. ес-еф), Ф. Матушевський (укр. ес-еф), С. Гольдельман (Поалей-Сіон), С. Сараджієв (рос. ес-ер), М. Рафес (Бунд), В. Затонський (больш.), Г. Пятаков (больш.), С. Петлюра (від Укр. Ген. В. Ком.), М. Шумицький (від залізничників), І.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Крейзберг (больш.), Тележінський і Касяненко (від Всеукр. Ради Військ. депутатів), М. Зільбельфарб (від обєдн. жидів. соц. партій). По телеграфу було закликано представників революційних організацій Харькова, Одеси й Катеринослава. Краєвий Комітет випустив на другий день відозву »До громадян України«, в якій, повідомляючи, що »на вулицях Петрограду йде боротьба між Временним Правительством і Петроградською Радою Робітничих і селянських депутатів«, і що »вороги революції та волі народньої можуть скористуватися цією боротьбою для того, щоб повернути старий царський лад та вкинути народ у неволю«, оповіщав, що Ц. Рада утворила Краєвий Комітет по охороні революції, котрому доручено »всякими способами, разом з Генер. Секретаріятом боротися з ворогами революції, зберігати спокій в краю та боронити від завоювання революції«. До Комітету закликані представники організацій і партій: 1) Укр. Ген. Військ. Комітет, 2) Укр. Рада Військ. депутатів, 3) Рада Салдат. депутатів Київс. Округи, 4) Головний Комітет доріг України, 5) Укр. соц.-дем. партія, 6) Укр. партія соц.-рев., 7) Рос. соц.-дем. партія большевиків, 8) рос. соц.-дем. партія меншевиків, 9) рос. партія соц.-рев., 10) Бунд, 11) Обєдн. жидів. соц.-роб. партія, 12) Рада Салд. і роб. депутатів Київа, Харькова, Одеси й Катеринослава. Відозва заявляла, що власть Комітету поширена на всю Україну, на всі девять губерній: Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Харьківську, Херсонську, Катеринославську і Таврійську.

Як українська демократія, так і большевики розуміли добре, що коли б в рішучій боротьбі взяли гору елементи, які стояли за Тимчасове Правительство (не так за Тимч. Пр-во, як за єдину Росію), то це було би в даних обставинах катастрофою для обох: тоді б наступила дійсна, а не уявлена тільки в думках, »контр-революція«.

У Київі, коли зясувалося, що діється в Петербурзі, утворилася складна ситуація: тут стали супроти себе три сили: прихильники Тимчасового Правительства, які мали своїм осередком і реальною опорою Штаб киивської військової округи, українська революційна демократія з Ц. Радою і большевики. Українці, не вважаючи на спори з Петербургом і на загострення відносин між Генер. Секретаріятом і Тимчасовим Правительством, не дуже бажали захоплення влади большевиками, бо мали і в себе вдома большевиків, які терпіли Ц. Раду лиш доти, доки сами не вбилися в колодочки. Але біля штабу військової округи обєдналися в однім таборі не тільки дійсні прихильники й оборонці Тимч. Правительства, але й усі ті, хто ставився однаково вороже як до українців, так і до большевиків. Їхня перемога над большевиками в Київі загрожувала й українцям. Російська революційна демократія (крім большевиків) — кадети, меншевики, ес-ери, — усі стали на боці штабу військової округи. Українці й большевики мали ріжні цілі і завдання, але ні ті, ні другі не могли при даній ситуації виступи-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ти самостійно: ані українці не могли подолати разом і прихильників Тимч. Пр-ва і большевиків, ані большевики не могли подолати українців і прихильників Тимч. Пр-ва. Тому вони до якогось часу мусіли вступити з українцями в певний союз. Тому то большевики приступили й до »Комітету охорони революції«. Але цей аліянс тривав, як побачимо далі, лиш дуже короткий час.

Перші дні всі противники маневрували, щоб зібрати побільше сил і використати як найкраще ситуацію в своїх інтересах. На чолі київської військової округи стояв недавно призначений генерал Квецінський. Але душею акції був комісар при військовій окрузі Ів. Кирієнко, українець зроду (навіть колись член укр. с.-д. »Спілки«), тепер рос. с.-д. меншевик і противник Ц. Ради. Йому допомагав другий українець і теж рос. меншевик — К. Василенко. Обоє в боротьбі з українським рухом виявили завзяття, властиве звичайно ренегатам.

Ґенерал Квецінський не схотів визнати Краєвого Комітету охорони революції на тій підставі, що в ньому беруть участь большевики, і почав розставляти свою варту біля всіх державних і громадських інституцій м. Київа. Біля самого штабу були скуплені вірні йому військові частини і поставлені гармати. Мійська дума з свого боку різко осудила виступ большевиків у Петербурзі і ухвалила заснувати свій »Комітет охорони революції«. Козачий з'їзд виніс постанову, що він мусить боротись з київським »многовластям« і взяти владу в свої руки з тим, щоб його діяльність була координована з діяльностю Штаба Округи і комісаром Кирієнком.

В той же день 8. падолиста на засіданні Малої Ради виникли гарячі дебати в справі відношення до подій в Петербурзі і становища в Київі. На засідання явились делегати Укр. Військового З'їзду й заявили, що з'їзд перервав свою працю і сформував із своїх членів »Перший український полк охорони революції«, який стоїть до диспозиції українського уряду.*) Прийшли й делегати від козачого з'їзду, які заявили, що прислані довідатись, що робиться, вияснити дальшу тактику українців, щоб в залежности від того визначити й свою власну тактику. Цілий ряд промовців (М. Ковалевський, А. Ніковський та ин.) говорив про зачіпне, агресивне поводження Квецінського й Кирієнка, инші критикували спілку з большевиками. Большевик Затонський докоряв М. Раді, що вона веде нещиру політику. Він казав, що вчора, на закритому засіданні М. Ради, де вибірали Краєвий Комітет, не тільки не було осудження виступу большевиків, але навпаки, говорилося про його ідейність та революційний характер, зазначалося, що він являється протиставленням контр-революційности Тимч. Пр-ва.

*) Полк поділився на 4 куріні, за начальника полку обрано полковника Капкана, а за помічиика йому поручника М. Галагана. Обрано також курінних отаманів та сотників. З'їзд перебув в становищі полку всього два дні, бо вже 10. падолиста знову почалися засідання.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Вчора говорилося, що для Ц. Ради байдуже, що діється в Петербурзі, що їй важно лиш зберегти порядок на Україні. Не було осуду большевицького руху, а говорилося лише, що Ц. Рада не може приєднатися до гасла »уся влада совітам«. Вчора, казав Затонський, говорилося, що Ц. Рада не буде піддержувати большевицького руху, але й не буде ставити йому перешкод. Сьогодні ж настрій Ц. Ради змінився. Одже він ставив питання руба: чи Ц. Рада ворог большевицького виступу, чи приятель? Після довгих і пристрастних спорів Ц. Рада винесла таку резолюцію:

»Визнаючи, що влада, як в державі так і в кожному окремому краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, визнаючи недопустимим перехід цієї влади до рук Рад робітничих і салдатських депутатів, котрі являються лиш часткою революційної демократії, українська Ц. Рада висловлюється проти повстання в Петрограді і буде енергійно боротися з усякими спробами піддержати бунти на Україні«.

Це означало розрив з большевиками, і Г. Пятаков, член Ц. Ради від большевиків, заявив, що виходить з неї, бо, казав він, »висловлюючись проти повстання петербургського пролетаріяту і війська, ви цим ударили і по нашій партії; тому ми виходимо з Малої Ради, полишаючи собі вільні руки«. Большевики вийшли і з Краєвого Комітету охорони революції. Але розрив був тільки формальний: фактично українці тримали у збройному конфлікті большевиків з штабовцями прихильний до перших нейтралітет і в рішучу хвилину допомогли їм збройно.

Спір між українцями й большевиками перенісся й на засідання Ради робітничих і салд. депутатів 9. падолиста, де Пятаков заявив, що »Ц. Рада встромила ніж у спину революції« і апелював до українців робітників і салдатів, щоб вони не йшли за Ц. Радою. З Пятаковим полемізували Н. Григоріїв, М. Порш, М. Ткаченко, які казали, що повстання большевиків у Петербурзі — помилка, що українці не можуть допустити, щоб на їх території йшла боротьба за чужі їм інтереси, але збори більшістю 489 голосів проти 187 і при 17, що здержались, винесли резолюцію, прихильну до большевиків. Було ухвалено зорганізувати Революційний Комітет, який би перебрав усю владу в Київі. До Комітету вибрано Г. Пятакова, І. Крейзберга, Л. Пятакова, Я. Гамарніка, І. Кулика, І. Пуке — усіх відомих большевиків, додавши представників від Арсеналу і збольшевизованих військових частин.

Київ помалу приймав характер узброєного військового табору. В ріжних місцях купчились військові частини. Біля Ц. Ради, біля Штабу військової округи, біля Арсеналу стояли кулемети, броневики і сильна варта. По місту ходили патрулі. Траплялось, що одна з ворожих партій арештовувала своїх противників. Матроська секція Всеукр. Військового З'їзду, незадоволена »млявістю Краєвого Комітету Охорони

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

революції«, заарештовала було його членів... Арештовані були скоро визволені, і на зборах Ц. Ради інціндент було пояснено »непорозумінням«. Коли Краєвий Комітет вислав був до Штабу Округи 9 своїх комісарів для встановлення єдности в праці Комітету і Штабу, Кирієнко звелів їх арештувати і випустив тільки тоді, коли йому принесли резолюцію Ц. Ради з осудом петербургського повстання.

Козачий з'їзд викликав до Київа з фронту козачі частини. Штаб військової округи стягнув до Київа чехословацькі баталіони, »баталіони смерти« та инші вірні Тимч. Правительству військові частини. Всього вирушило до Київа 17 ешалонів війська. Большевики добували зброю і набої й узброювали робітників.

Краєвий Комітет охорони революції рішив себе ліквідувати з тим, щоб уся влада перейшла до Генерального Секретаріяту. На надзвичайних зборах Ц. Ради 10. падолиста було доложено, що ген. Квецінський відкинув домагання Комітету, щоб при Штабі військової округи був комісар від Комітету, щоб Кирієнка було усунуто, і щоб Штаб координував свою діяльність з Укр. Ген. В. Комітетом, — і тому Краєвий Комітет, як доложив Ц. Раді Порш, постановив припинити свою працю. Ц. Рада розпустила Краєвий Комітет і ухвалила, що »загальне керування діяльністю властей по охороні революції на всій Україні має бути зосереджене в руках Генерального Секретаріяту«, а »керування воєнними властями доручається Штабу округи під контролею Комісаріяту«.

В той же день 10. падолиста Всеукраїнський Військовий З'їзд відновив свої засідання. Ішли дебати про те, на чий бік стати: »В Петербурзі іде боротьба між Керенським та Леніним, казав один промовець; одже перед нами повстає питання: з ким ми?« — З Леніним! З Леніним! — залунали звідусіль крики... »Мала Рада прийняла свою резолюцію (про осуд петербургського повстання) не по добрій волі, а через те, що на засіданні були представники козачого з'їзду. Резолюцію цю прийнято з примусу...« Другий промовець казав: »Ми повинні сказати Ц. Раді, щоб вона ішла революційним шляхом, коли ж вона відмовиться, то ми, як і чорноморці (се був натяк на арешт ними Краєвого Комітету) повинні стати на революційний шлях. Мала Рада в своїй резолюції тримається неясної тактики. Краєвий революційний Комітет теж сам не знає, куди іде«. Нарешті після довгих дебатів в засіданні при закритих дверях було винесено резолюцію: »Виходячи з засади цілковитого, нічим не обмеженого самоозначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд домагається від свого вищого революційного органа Центральної Ради негайного проголошення в найблизчій сесії Української Республіки. Принціпи визначення федеративних звязків з другими народами мають бути вироблені Українськими суверенними установчими зборами.«*) Що до большевиків, то

*) »Нова Рада«, ч. 175.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

було ухвалено, що треба боротися тільки з їх домаганням про передачу влади на Україні радам робітничих і салдатських депутатів, що ж торкається їх виступу в Петербурзі, то його »не можна вважати вчинком антідемократичним«, а тому й з'їзд мав ужити всіх способів, щоб військо з України не посилалося »для боротьби з представниками інтересів трудового народа.*)

Тимчасом між штабом і большевиками дійшло нарешті до отвертого конфлікту. Відносини сил обох противників були (по обчисленню керовника боями з большевицького боку) такі: на боці Тимчасового Правительства, в розпорядженні Штабу київської військової округи стояли: Костянтиновська військова школа (600 людей), 1-ша школа прапорщиків (500 л.), Миколаєвська військова школа (600 л.), 17-й Донський козачий полк (400 л.), Олексіївська військова школа (500 л.), відділ козачого з'їзду і добровольці (1.000 л.), бригада чехословаків (2.400 л.), баталіон ударників і смертників (400 л.), 2-га школа прапорщиків (300 л.), 3-тя школа прапорщиків (300 л.), Миколаєвська гарматна школа (400 л.), підготовча школа прапорщиків (1.000 л.), тюремна охорона (100 л.), 4-та школа прапорщиків (600 л.), відділ ударників (800 л.), всього до 10.000 людей. Військо штаба було добре озброєне, мало багато кулеметів і дві лекки гарматні батареї. Воно мало значні резерви на румунському й галицькому фронтах.

Сили большевиків в розпорядженні їх Воєнно-революційного Комітету складалися з таких частин: 1-й резервовий понтонний баталіон (600 л.), 2-й резерв. телеграфний баталіон (800 л.), 3-й авіо-парк (600 л.), дівізіон кінної гірської артилерії (400 л.), червона гвардія Арсеналу (800 л.), сибірські стрільці й окремі партійці (400 л.), шулявська червона гвардія (300 л.), 147. і 148. піхотні Вороніжські дружини (1000 л.), залізнодорожна дружина (300 л.), авто-броневий відділ (200 л.), тилова артилерія Півд.-Західн. фронту (800 л.), ріжні боєві групи (400 л.). Всього коло 6.000 салдатів і червоногвардейців, 7 батарей і 8 броневиків. На боці большевиків було багато салдатів в ближчому запіллі, в районі Жмеринка-Винниця, крім того їм на поміч ішов 2-й гвардейський корпус та ще деякі частини. Сили большевиків у Київі були сконцентровані головно на Печерську — коло 3.600 людей і 3 батареї, решта була розкидана в ріжних районах містах.**)

Воєнно-револ. Комітет вибрав собі за базу Арсенал і 3-ій Авіопарк. Арсенал був добре укріплений і виявляв собою справжню фортецу з товстими мурами, ровами, валами, а 3-ій Авіопарк був найбільше вірною большевикам військовою частиною і мав найбільше зброї. Було сформовано штаб, оперативний відділ і звязок. На чолі штабу став прапорщик І. Пуке. Як оповідає большевицький історик подій, »обміркувавши план дій, Військ.-Рев. Ком. прийшов до висновку, що відноси-

*) Ibid., ч. 177.

**) 1917-й год на Киевщине, ст. 335,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ни узброєних сил у Київі не на користь Комітета, бо узброєні сили, які є в його розпоряджені, уступають силам противника що до чисельности і військової підготовки. Зясувалось також, що Ц. Рада проти Рев. Комітету виступати не буде«. Одже рішено було додержуватися оборонної тактики. Рев. Комітет засідав у Царському Палаці.

Для вияснення настрою українських військових частин було вислано на засідання Українського Військового З'їзду члена Рев. Комітету Кулика. Хоча з'їзд висловився проти виступу большевиків, але як зясував Кулик, велике число салдат і матросів, членів з'їзду, обіцяло большевикам свою піддержку на випадок повстання. Протягом цілого дня до Царського Палацу являлися представники ріжних українських військових частин і заявляли, що вони визнають Револ. Комітет і, не вважаючи на заборону Ц. Ради, виступлять під його проводом. *)

До Царського Палацу було привезено кілька скринь з набоями, рушниці й один кулемет. У дворі стояло броневе авто. Палац охороняв відділ сибірських стрільців.

Штаб військової округи з свого боку готовився до бою. На Хрещатику, Олександровській і Інститутській та ин. ближчих до палацу вулицях були зроблені барикади. В Липках виставлено лехкі гармати. Навкруги Штабу копалися окопи й ставлено загороди з колючого дроту. Патрулі юнкерів були розставлені по цілому місту.

Українці купчились в районі Ц. Ради. Їхній штаб містився на Гімназичній вулиці. Коло Ц. Ради стояли гайдамаки і українські юнкери.

Штаб перший перейшов до наступу і зумів заскочити большевиків для них несподівано. Коло 5. год. веч. 10. падолисту великий відділ, зложений з юнкерів, членів козачого з'їзду і офіцерів з союза Георгієвських кавалерів (всього коло 1.000 людей) оточив скорим рухом Царський Палац і направив на нього гармати й кулемети. До палацу явилася делегація Ц. Ради й міської думи і запропонувала Рев. Комітетові видати зброю. Бачучи, що боротьба при такій ситуації виглядає безнадійно, Рев. Комітет погодився піддатись на умові, що членів К-ту не буде арештовано ані в самім Палаці, ані по виході з його. Це йому було обіцяно, і зброя була видана, але роздратовані козаки й офіцери кинулись на большевицьких ватажків і трохи їх не розірвали на місці. Присутні делегати Ц. Ради буквально своїми грудьми захистили їх од неминучої загибелі. Большевиків було замкнуто до окремої кімнати, а тимчасом в помешканні Рев. Комітету зроблено формальний погром: знищено всі папери, поторощено меблі. Як докладав потім в Ц. Раді свідок цих подій М. Ткаченко, »все було розірвано, пошматовано, діловодство соціялістичних партій і їх підготовча робота знищена... Пятакова застукали в тісній хаті, і ми своїми тілами тільки оборонили його від звірячої розправи. Всіх, хто був у палаці,

*) Ibidem.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

арештовували і грабували. Навіть служачих, що там жили, пограбували«.*) Ранком явилися до палацу комісари Тимч. Пр-ва Кирієнко і Григоріев, які заявили, що одинокий спосіб врятувати їх від самосуда розлючених військ — це щоб вони добровільно згодились дати себе заарештувати і під сильною вартою одвести до штабу. Григоріев сказав, що має від Керенського наказ заарештувати провідників в Палаці чи при виході з його, то все одно арешт був би виконаний пізніще на їхніх помешканнях. Большевики волею-неволею мусіли погодитись і на це. Були заарештовані: Ю. Пятаков, Л. Пятаков,**) Бакинський, В. Введенський, Дора Іткінд, Качуринер, Л. Картвелашвілі, І. Кулик, Я. Гамарнік, Н. Лебедев, І. Крейзберг і М. Зарніцин. Керовник больш. штабу Пуке був заарештований при виході з палацу ще на передодні. За виїмком Кулика серед большевицьких ватажків не було, як бачимо, ні одного українця.

В той же час, як військо Штабу округи захопило Револ. Комітет, другий відділ захопив друкарню Ради робітн. депутатів і знищив усі надруковані там відозви і взагалі всі папери, які знайшов у друкарні.

Тієї ж ночи була підписана згода між Ц. Радою і Штабом Київської Військової Округи. На основі цієї згоди Ц. Рада визнавала, що вища військова влада в Київі належить командуючому округою і що при ньому засновується тимчасова комісія, »яка інформується про всі накази, що стосуються наміреного вжитку збройної сили в окрузі на випадок політичних та анархічних виступів«. До комісії мали війти по одній особі представники Генерального Секретаріяту, Укр. Ген. Військ. Комітету, Українського Військ. З'їзду, Козачого З'їзду, київської мійської думи, Ради робітн. депутатів та инших осіб, яких начальник округи вважатиме за потрібне запросити. Цю угоду підписали: Ген. писарь Ол. Лотоцький, ген. секретарь Ол. Шульгин, нач. в. округи ген. Квецінський, прокуратор суд. палати С. Чабаков і представники організацій, які мали війти до комітету.

Не маючи на стільки реальної сили, щоб самій взяти владу до своїх рук, Ц. Рада мусіла поки що лавірувати між двома ворогуючими силами. Показалося, що фактично узброєна сила, яка стояла за Ц. Радою, буде дуже незначна і ненадійна. Хоч на Військовому З'їзді зібрались представники ніби сотень тисячів і навіть мілійонів війська, але в критичний момент того війська не знайшлося, щоб боронити Ц. Раду, і члени з'їзду, оця »опора і краса України« мусіли самі братися за зброю, щоб Ц. Раду боронити. В той же час серед них чимало було таких, що готові були йти не за Ц. Радою, а за большевицьким Революційним Комітетом. Так само й ті українські військові

---

*) »Робітнича Газета«, ч. 172.

**) Брати Юрій і Леонид Пятакови були сини дуже заможного власника цукроварень на Київщині.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

частини, які стояли в Київі, не уявляли собою дуже певної опори для Ц. Ради, як це видко з того, що їх представники заявляли Революц. Комітетові. Большевицька пропаганда робила своє діло і розкладала українські військові частини.

То ж не дивно, що большевики не вважали свою справу за програну, хоча частина їхніх ватажків і була заарештована. Вже вдосвіта тієї ж ночи, як було заарештовано Революційний Комітет, ті з них, що врятувались від арешту, зібрались на нараду, на якій були присутні представники заводів і військових частин, в тім числі й українських, як підкреслюють це большевицькі джерела. Нарада вибрала новий Комітет з пятьох членів: В. Затонський, А. Іванов, А. Горовіц, Ол. Карпенко і Кудрин. Негайно було вироблено план операцій: мав початись наступ; мав розпочатись обстріл з гармат, а потім захопленння стратегично-важливих пунктів противника (штаб, будинок начальника в. округи, будинки юнкерських шкіл) і визволення арештованих членів Рев. Комітету. Між 3-ім Авіопарком*) і Арсеналом — головними пунктами опори повстанців, — установлено телефонний звязок. До Арсеналу на допомогу робітникам були вислані салдати й гарматчики. Був установлений звязок з дівізіоном важкої артилерії, який стояв за Дніпром в Никольській Слободці і міг обстрілювати потрібні пункти з своїх важких гармат. Наступ призначено на 5. год. вечера. Гасло мав подати один летун: він мав злетіти на своїм аероплані вгору і зробити три круги. Це був знак розпочати повстання.

На станцію Пост Волинський було вислано під проводом робітника Кутузова відділ в 200—250 салдатів, які мали затримати потяги з »ударниками«, що їхали на допомогу штабові, і не пустити їх до Київа. Але ударники спізнилися.

В 5. год. дня 11. падолиста над Київом злетів аероплан. Повстання почалося. Бої зосередилися на Печерську. В инших районах міста було спокійно, і тільки вистріли гармат і тріск кулеметів, що доносились здалеку, свідчили, що десь ідуть бої. Большевики мали свій другий осередок на Шулявці, де базою для них служили майстерні Політехнічного Інститута і сам Інститут, де був сформований свій оперативний штаб. Були організовані большевицькі осередки на Деміївці й на Подолі. Але роля всіх їх обмежувалася доставкою підкріплень, зброї й продуктів для тих, що билися на Печерську. Всім цим керував Затонський. Щоб паралізувати виступ чехословаків, була зложена Затонським, разом з представником Ц. Ради М. Поршем і чеським соціяльдемократом Муною відозва до чехословаків, з закликом, щоб вони не втручались до боротьби і памятали, що вони — гості україн-

*) Про нього больш, історик каже, що він мав коло 1.000 людей, з них половина робітники; він мав велике число кулеметів і кілька мілійонів набоїв. Він постачав зброю иншим большевицьким частинам і взагалі »був ядром, біля якого концентрувалися і під чиїм керовництвом билися инші військові частини" (1917-й год на Киевщине, ст. 340).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ського й російського народів і не мають права бути суддями між російськими партіями. Відозва була видана в імени Центрального Комітету Чехословацької со.-дем. партії у Київі. Але відозва, як каже Затонський у своїх споминах, зробила на чехословаків дуже мале враження, і вони заявили, що »мусять покінчити з большевиками, які руйнують фронт«.

Частина авіопарковців кинулась на артилерійський склад на Печерську, щоб захопити його в свої руки, друга почала бій з Миколаєвською Військовою Школою. На одсіч большевикам виступили юнкери, чехословаки й козаки. Після кілька-годинного бою большевикам удалось захопити Артилерійський Склад, і війська Штабу відступили. Большевики узброїли понтонний баталіон і резервову дружину, дали їм кулемети і кинулись на Бутишевську школу прапорщиків. Штабовці ж наступали від Маріїнського парку. Бій розгорівся коло Печерського базару, де юнкери й ударники атакували кінну гірську батарею. Вони були відбиті гарматним і кулеметним вогнем.

В 7. год. вечора юнкери заатакували Арсенал з боку Маріїнського парку. Арсенальці, дуже добре захищені товстими мурами, одбили атаку, маючи крім рушниць кілька кулеметів і гармат. Юнкери відступили, понісши значні втрати забитими й пораненими. Бій закінчився аж коло 12-ої години ночи. Охорону в Арсеналі держала сотня салдатів 1-го Запасного Українського полку, яка взяла участь в обороні Арсеналу.*) Хоч атака штабових військ була відбита на всіх пунктах, але ні та, ні друга сторона не мала рішучої переваги.**)

Поки ішли бої, в будинку Педагогичного Музею відкрилася VII. сесія Ц. Ради. Було вислухано звіт М. Грушевського про діяльність Малої Ради. Потому забрав голос М. Ковалевський і заявив в імени фракції укр. ес-ерів, що наступив час створення української демократичної республіки і скликання суверенних Українських Установчих Зборів, бо безладдя в централізованій Росії привело вже народи на край безодні. І. Чопівський підкрепив цю заяву повідомленням про аналогичну постанову Київського Губернського З'їзду. Винниченко й Ткаченко доложили Ц. Раді про хід подій у Київі. Петлюра в позачерговій заяві повідомив, що вночі можна сподіватись нового виступу большевиків, і що українські військові частини поки ще спокійні, але не можна ручитись, що й вони не виступлять, бо »між ними і большевицькими частинами, казав він, ходом подій за останні дні утворилися певні товариські обовязки«. Ц. Рада рішила протестувати проти арешту Рев. Комітету з порушенням угоди і винесла резолюцію, в якій домагалася негайного увільнення арештованих і виводу з Київа викликаних штабом військ. В резолюції говорилося, що »розгром палацу прибрав явний характер контр-революційного походу проти совітів, а тим і проти

*) »Роб. Газета«. ч. 174.
**) 1917-й год на Киевщине, ст. 342.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

всієї революційної демократії, там представленої... Ц. Рада вважає необхідним негайне увільнення всіх заарештованих в палаці осіб, особливо з огляду на повну відсутність з їх боку спроби повстання.«*)

На другий день 12. падолиста бої відновилися. Робітники в місті оповістили страйк. Газети не вийшли, трамвайний рух припинився. Зранку Костянтинівська і Олексіевська юнкерські школи зробили спробу здобути 3-й Авіопарк. Авіопарковці, піддержані понтонним баталіоном, відбили атаку, не вважаючи на те, що юнкерів піддержали три роти чехословаків. Ці теж мусіли відступити з значним втратами. По обіді большевицька артилерія з-за Дніпра почала обстрілювати Костянтинівську школу і майже розвалила будинок. Юнкери мусіли покинути школу, частина їх (50 людей) була взята в полон.

Юнкери, чехословаки, ударна офіцерська рота й добровольці (студенти Університету й Політехніки) знову повели наступ на Арсенал. Після гарматної підготовки з двох легких батарей вони пішли в атаку на Арсенал і на касарні Понтонного баталіону. Але арсенальці й понтонні салдати відбили атаку вогнем з рушниць, кулеметів і двох гармат. Після нового підготовчого обстрілу й нової атаки штабовцям удалося ізолювати Арсенал від понтонерів і захопити ряд будинків, звідки можна було зручніще наступати на противника. Тоді на поміч большевикам прибули дві сотні Українського полку ім. Б. Хмельницького, які, не вважаючи на заборону Ц. Ради, вступили в бій. Ще перед тим вночі козаки 1-го Українського полку обезброїли чехословацьку частину, яка йшла на поміч штабу по Фундуклеївській вулиці. Чехословаки мали вже кількох вбитих підчас перестрілки.

Над вечір перемога почала хилитись на бік повстанців. Вони мали перевагу що-до артилерії. Обстріл 1-шої школи прапорщиків на Бутишевому провулку на Печерську привів до того, що юнкери не витримали після цього атаки і здалися. Було захоплено в полон 120 людей. Війська Штабу мали за ці бої багато убитих (большевицькі джерела кажуть, ніби кілька сот), повстанці ж мали всього 20 убитих.**)

Над вечір чехословаки прислали до Ц. Ради делегацію, яка просила зясувати їй, для чого їх сюди викликала військова влада і хто тут ворог? Їх викликано ніби то для охорони складів, а тут почали вживати їхньої сили против робітників і салдатів. Коли в Ц. Раді їм вияснено було становище, чехословаки висловили своє глибоке співчуття українському народові і запевняли, що не будуть вмішуватися у внутрішню боротьбу Росії.

Дух військ штаба округи був зломлений. Загальні збори 1-ої, 2-ої, 3-ої й 4-ої шкіл прапорщиків і підготовчої команди постановили довести до відома Ц. Ради, що вони ніколи не збірались і не збираються ставити якісь перешкоди для улаштування життя на Україні,

*) »Робітнича Газета« 1917. ч. 172.

**) 1917-х год на Киевщине, ст, 342.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

що вони виступали завжди лиш проти анархічних розрухів... Гарматна школа проголосила нейтралітет. Частина юнкерів Костянтинівської школи просто заявила, що вони, як українці, віддають себе до розпорядження Ц. Раді. Збори комітету »Славянського Ударного полку« ухвалили повідомити Ц. Раду і Укр. Військ. Ген. Комітет, що проти українців полк не буде виступати.*) Як докладав Ц. Раді М. Порш, »цілиій день 11. падолиста пройшов у маніфестаціях ріжних делегацій, що від усіх військових частин явилися до Ц. Ради.**)

13. падолиста повстанці зробили рішучий натиск. Після гарматного обстрілу вони заатакували будинок начальника округи і окопи Маріїнського парку. Над вечір окопи були захоплені. Штаб почав переговори про перемирря. Та бій припинився не зразу. Козачий з'їзд ухвалив перенести свої засідання на Дін, до Новочеркаску, де вже формувався козачий уряд і у відношенні до подій у Київі оповістив нейтралітет. Тимчасом українці заняли своїми відділами почту, телеграф і цілий ряд державних установ. Справа прихильників Тимчасового Правительства була явно програна. Позиція ж українців скріпилася.

У вечері в будинку штаба засіла комісія з представників повстанців, Ц. Ради, штабу, міської думи і цілого ряду революційних установ, щоб виробити умови припинення збройної боротьби. Комісія засідала цілу ніч. Передовсім на ультимативне домагання большевиків було зроблено постанову про увільнення членів Револ. Комітету (їх виміняли на другий день вранці на 140 полонених юнкерів). Далі було ухвалено перевести місто на мирний стан, вивести з Київа війська, які не належали до його залоги й були викликані штабом В. Округи, розформувати офіцерські й добровольчі дружини і передати владу що до охорони міста Ц. Раді. В часі засідання було доложено, що війська Штабу остаточно відмовились битись і що в звязку з цим »штаб секретно виїхав в новідомім напрямку.«***)

Ще на якийсь час наступила було небезпечна ситуація: прийшла звістка що до Посту Волинського наближаються вже потяги з ударними баталіонами, які хочуть бити большевиків. Вжито було енергійних заходів, щоб їх не допустити до Київа: вислано було полеві батареї й броневики на зустріч, важка артилерія навела свої гармати на Пост Волинський. Голова большевицького Рев. Комітету Панеєв видав до салдатів відозву, щоб усі військові частини негайно ж виконували всі накази за підписом Пятакова і підполк. Павленка. На Пост Волинський виїхали комісари й представники Ген. Секретаріяту й Ради Салд. Депутатів. Перед грізною небезпекою українці й большевики знову йшли разом. Після довгих переговорів і навіть кількох вистрілів з важких гармат ударні баталіони повернули назад на фронт.

---

*) »Робітнича Газета«, ч. 173.
**) Ibid., ч. 174.
***) Ibid., ч. 174.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Війська, що билися на боці штабу, почали покидати Київ. По згоді з козачим з'їздом вони виїздили на Дін до Новочеркаска. Туди виїхали юнкери Костянтинівської школи, Миколаєвської, Олексієвської і шкіл прапорщиків. Юнкери 5-ої школи прапорщиків, виїздячи з Києва явились попрощатись з Ц. Радою. Перед будинком Ц. Ради начальник школи вітав Ц. Раду, яко вищий орган краєвої влади на Україні. Юнкери вигукнули в честь України »ура!« Їм відповідав М. Порш, який заявив, що Ц. Рада не має нічого проти юнкерів, котрі »стали жертвою тяжкого непорозуміння«. Від Ц. Ради юнкери рушили просто на двірець залізниці.

В результаті повстання переможцем виходила Ц. Рада. На засіданні Ц. Ради 12. падолиста М. Порш повідомив, що чехословаки виходять з Києва, не бажаючи, що їм закинуто було якісь агресивні виступи проти українців. Юнкери заявили, що відмовляються від втручання в українські справи, визнаючи тільки за українцями право робити у себе порядок. Те саме заявила й козацька делегація. Штаб виїхав невідомо куди, і Військ. Ген. Комітет призначив тимчасовим начальником Військової Округи підполковника Віктора Павленка.

Микола Порш.

Ц. Рада випустила відозву до населення, в якій, обвинувачуючи начальника київської Військової Округи в тім, що він зі своїм штабом »цілком несподівано, без попередження й повідомлення покинув доручені йому установи«, повідомляла, що з огляду на це тимчасово призначено підп. Павленка на начальника округи і що українська влада — Ц. Рада та Генер. Секретаріят, який є »однородним революційно-демократичним правительством України«, вживе всіх заходів, щоб відновити порядок і не допустити нових заколотів.

Генеральний же Секретаріят видав з свого боку також відозву, в якій закликав припинити громадянську війну, тому що на Україні нема із за чого боротись, бо Ц. Рада вибрана всіми народами України і виявляє волю всієї революційної демократії: вона є по суті краєвою радою селянських, робітничих і салдатських депутатів.

Одним з своїх перших розпоряджень в новій ситуації Генер. Секретаріят звільнив комісара м. Київа К. Василенка і на його місце призначив А. Ніковського, укр. ес-ефа.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Упадок Тимчасового Правительства розвязував Ц. Раді руки. Наступив момент, коли навіть недавні противники українського руху вважали, що треба відгородитися від збольшевиченої Московії й самим творити свое власне життя. Український Військовий З'їзд вимагав від Ц. Ради проголошення української демократичної республіки. Полтавська Рада робітничих, салдатських і селянських депутатів прислала телеграму, що визнає Ц. Раду і просить її взяти в свої руки вищу краєву владу.

До Київа одна за другою почали прибувати звідусіль укр. військові частини: прибув »курінь ім. Т. Шевченка«, прибув полк ім. гетьмана П. Полуботка в повному складі, прибула одна ціла дівізія, яку вітали коло будинку Ц. Ради члени Ради. Прибули кубанські козаки, але вони заявили через делегатів Ген. В. Комітету, що не хочуть втручатись в боротьбу партій на Україні і повертають на фронт.

Засідання Ц. Ради 12. падолиста, яке відбувалося під відгуки гарматної й кулеметної стрілянини, прийняло ряд дуже важних рішень, які мусіли закріпити здобуте Ц. Радою становище.

Насамперед вона ухвалила поповнити склад Генерального Секретаріяту і визначила таких нових секретарів: Миколу Ковалевського (укр. ес-ер) — для продовольчих справ, Миколу Порша (укр. ес-дек) — для праці, Михайла Ткаченка (укр. ес-дек) — для торговлі й промислу, Вадима Єщенка — для шляхів і Олександра Зарубіна (рос. ес-ер) — для почт і телеграфів. Крім того до двох товаришів ген. секр. нац. справ додано третього — Д. Одинця (рос. нар. соц. — для справ великоруських.*)

По докладу тов. ген. секр. справ земельних К. Маціевича про передачу поміщицьких і державних земель в розпорядження Земельних Комітетів (що, на думку докладчика »не порушувало основ землеволодіння і не скасувало прав власности на землю«) Ц. Рада прийняла більшістю 96 голосів проти 65 (укр. ес-деки і рос. соц.) внесену укр. ес-ерами резолюцію, що приймає цей законопроект до відома й доручає Малій Раді »після детального обміркування і доповнення провести його в життя через Ген. Секретаріят, ідучи неухильно до соціялізації землі.«

Так само було прийнято основи законопроекту про вибори до Установчих Українських Зборів і так само доручено Малій Раді остаточно затвердити закон і перевести вибори до Установчих Зборів.

На другий день 13. падолиста Ц. Рада постановила »поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріяту на одмежовану територію України, де більшість населення є українці, а саме: Херсонщину,

---

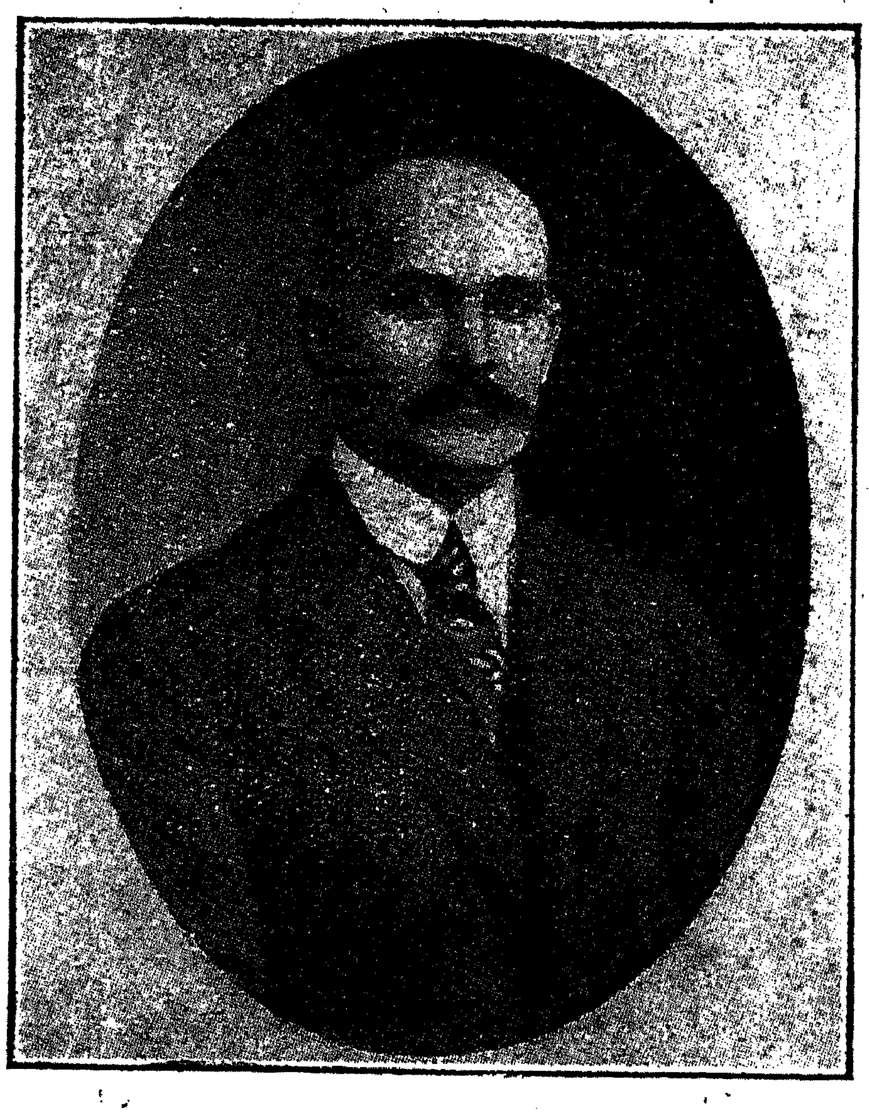
*) З прежніх секретарів залишалися: В. Винниченко (голова і вн. справи), М. Туган-Барановський (фінанси), І. Стешенко (освіта), М. Савченко-Більський (земельні справи), Ол. Шульгин (націон. справи] і ген. писарь Ол. Лотоцький.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Катеринославщину, Харьківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини.«**)

Одначе в результаті перемоги над прихильниками Тимчасового Правительства Ц. Раді довелося фактично ділитися з большевиками: утворилося своєрідне кондомініум, дві влади у Київі. Пятаков телеграфував до Ради Народніх Комісарів — до новоутвореного большевицького уряду в Петербурзі, в якій повідомляв про події:

»Дружніми зусиллями большевицьких і українських салдатів і озброєних червоноармейців штаб був змушений піддатися. Контр-революціонери розбиті, у нас убитих і поранених 9, у них коло 400. З боку 11. армії небезпеки нема. Лакеї Керенського пробували посилати ріжні частини війська проти українців та большевиків, але ні одна не пішла«.

Михайло Ткаченко.

17. падолиста питання — кому повинна належати влада в Петербурзі, на Україні і в Київі, дебатувалося на обєднаному засіданні Рад робітничих і салдатських депутатів, представників військових частин, професійних спілок і фабричних комітетів. На перше питання збори більшістю 433 голосів проти 119 ухвалили, що в Росії влада має належати совітам; що до України одноголосно було признано, що тут владою являється Ц. Рада, але вона має бути реконструована — за це голосувало 424 проти 76; за те, щоб ця реконструкція була переведена всеукраїнським з'їздом рад салд., роб. і сел. депутатів, голосувало 389 присутніх. Що до Київа було ухвалено, що тут влада має належати Раді робітничих і салдатських депутатів (за це голосувало 438). Одже було рішено злити в одну організацію ради салдатських і робітничих депутатів, щоб здійсняти владу в Київі.

Почали надходити вісти, як прийняла переворот українська провінція. Там здебільшого не уявляли собі вповні характеру і смислу подій і вважали зпочатку, що Ц. Рада і большевики стоять між собою

*] На українські частини Бесарабії, а тим більше на цілу Бесарабію Ц. Рада не заявила претензій. 21. XI. 1917 р. в Кишиневі розпочав свої засідання »Сфатулцерій« — революційний парламент Бесарабії. В ньому було 150 членів, з них 15 українців. Загалом молдаване дістали 70% місць, инші народности, яко національні »меншости« — 30%.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в тісному союзі. Здебільшого по головних містах України потворилися ріжні »Революційні комітети«, в яких перевагу мали прихильники большевицького перевороту. Але вони здебільшого визнавали, що вища краєва влада на Україні має належати Ц. Раді. Там, де були українські військові частини, справа відразу зясовувалася на користь Ц. Ради. У Катеринославі утворений на вістку про петербургське повстання Губернський Революційний Комітет ухвалив вислати свого делегата до Київського Краєвого Комітету. Між українцями й неукраїнцями запанувала згода. 11. падолиста з'їзд робітників і служачих Катеринінської залізниці визнав необхідним перехід усієї влади на Україні до Ц. Ради й Генерального Секретаріяту. В Одесі Військова Округа визнала зверхність Ц. Ради, і це вирішило питання. 16. падолиста відбувся парад військ, а після його українське віче. В Полтаві місцеві ради зразу ж стали на боці большевиків, але проти Ц. Ради не виступали. У Чернігові падолистові дні пройшли зовсім спокійно. Губерніяльна влада була тут в українських руках і спіралася на баталіон укр. війська. Місцеві ради не мали в місті скільки-небудь серйозного значіння. На Правобережжу, близче до фронту, траплялися сутички між прихильниками большевицького перевороту й Тимчасового Правительства. У Винниці дійшло аж до гарматної стріляннии.

Большевики виступили з одкритою агітацією проти Ц. Ради. »Вѣстник областного и Кіевскаго совѣтов Рабочих и солдатских депутатов«, докоряючи українцям, що в Генер. Секретаріяті засідає кадет Туган-Барановський, а комісаром м. Київа призначено Ніковського, »кадета убраного в плащ українського соціяліста-федераліста«, заповідав »дальшу боротьбу за передачу влади не Ц. Раді угодовців, а всеукраїнському з'їзду рад селянських, робітничих і салдатських депутатів«. Той же самий »Вѣстникъ« докоряв Ц. Раді, чому вона не проголосила амнестії для салдат, які сиділи в арешті за большевизм і для полуботковців, що їх аж самі салдати після перемоги над штабом повизволяли.

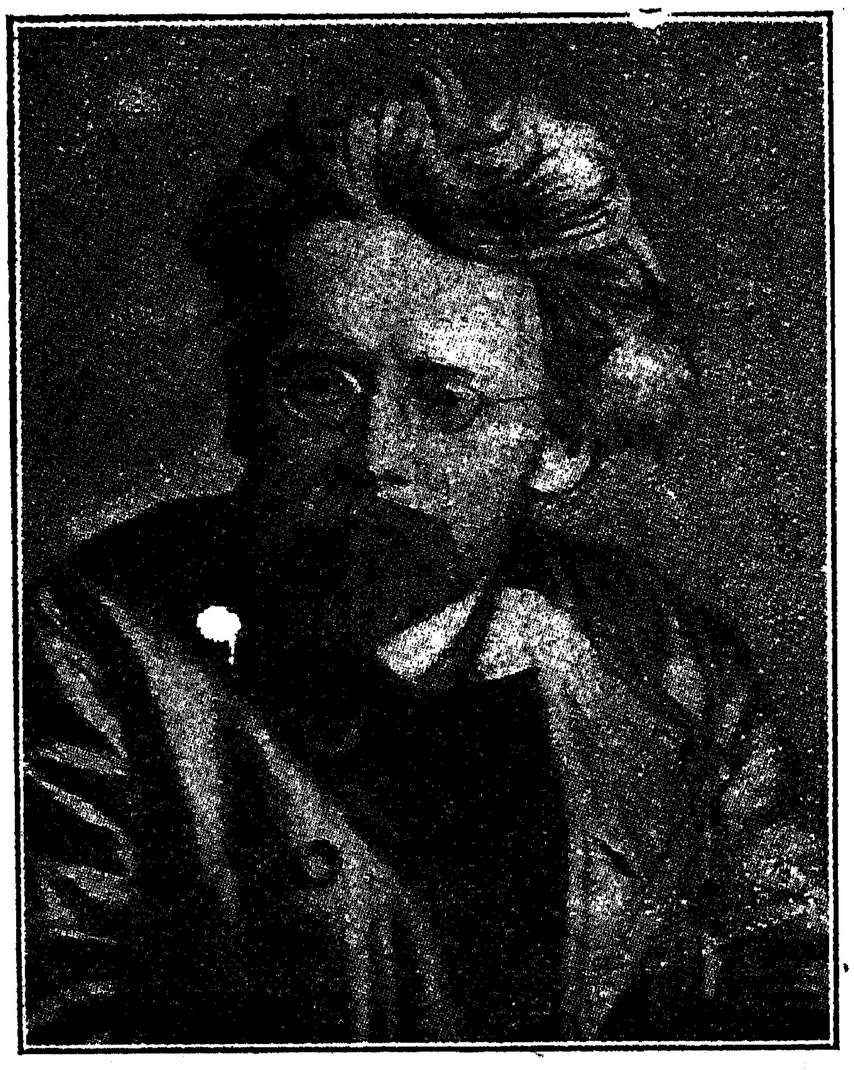
Похорон десяти робітників і салдатів Арсеналу, вбитих підчас повстання, улаштований 18. падолиста при участи українських військових частин (убитих поховано на площі перед царським палацом) обернувся в большевицьку демонстрацію.

Між українськими й большевицькими газетами завязалася гостра полеміка в справі компетенції Ц. Ради й питання, кому має належати влада в Київі. »Робітнича Газета« (ч. 178.) в статях »Українська справа і київські большевики« і »Поход большевиків проти Центральної Ради« доводила, що Ц. Рада є нічим иншим, як Радою селянських, салдатських і робітничих депутатів і що її перевибирати нема задля чого, вказувала, що в Ц. Раді на 792 члена всього 20 представників буржуазної демократії, а решта є представники революційно соціялі-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стичних організацій, одже Ц. Раду ні в якому разі не можна вважати за »буржуазну« установу; »здійснення перевиборів можливе лиш по постанові самої Ц. Ради, а ні в якому разі не з'їздом Рад Робітничих, військових і селянських депутатів, инакше це буде розгон Ц. Ради, а не її перевибори«. Походові проти Ц. Ради й бажанню »рішити долю України поза парламентом революційної демократії України« газета протиставляла гасло: »хай живуть суверенні Українські Установчі Збори!«

»Пролетарская Мысль« (ч. 4.) відповідала на це статею, в якій писала, що останні події ясно показали, хто фактично являється вождем революційних робітників, салдатів і селян на Україні: »вони показали, що українські маси далекі від націоналізму »Робітничої Газети« і як що йдуть за українськими соціял-демократами, то лиш постільки, поскільки останні піддержують гасла і боротьбу революційної соціял-демократії, а по друге — обдурюючи маси своєю вивіскою: мовляв, »ми такі ж самі большевики, тільки українці«. Газета писала далі, що гордий поклик Ц. Ради на »мілійони багнетів«, які ніби то її підтримують, має характер забавок, вигляд папірового золота, і нікого в дійсности не може ні залякати, ні обдурити.

Юрій Пятаков
лідер большевиків у Київі.

Змагання за владу велося не тільки на шпальтах газет, але і на но-Рев. Комітет, протестуючи проти практиці в щоденному житті. Военного, що Ген. Секретаріят випускає юнкерів на Дін зі зброєю, вимагав негайно це припинити, загрожуючи, що в противному разі »вживе найрішучіщих заходів«. Особливо часті робилися сутички з большевиками на провінції.

Генер. Секретаріят поза большевиками вів зносини з вищою командою Південно-Західного фронту і з Ставкою Верховного Командування, щоб унормувати взаємні відносини при тій новій ситуації, яка витворилась. Начальник Південно-Західного фронту генерал Володченко (син священика з Глухова на Чернігівщині) визнав владу Ц. Ради й Ген. Секретаріяту. Він просив залишити за ним лиш сферу оперативну на фронті і в запіллі.

Для порозуміння з Ставкою Генеральний Секретаріят вислав до Могилева ген. писаря Ол. Лотоцького й чернігівського губ. комісара

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Д. Дорошенка, які підписали 19. падолиста разом з верховним головнокомандуючим генер. Духоніним договір про те, що всі українські військові частини з ріжних фронтів мають бути, на скільки можливо, скупчені на Південно-Західному й Румунському фронтах, що віднині формування військових частин буде відбуватися на територіяльній основі. Українці вилучуються з усіх військових частин і передаються в спеціяльні українські частини всіх родів зброї. При Верховній Команді має перебувати представник Генер. Секретаріяту. Призначення начальників Київської й Одеської військової округ мало робитися Ставкою по згоді з Генеральним Секретаріятом. Так само на всі вищі посади в українських частинах призначення мали відбуватись за обопільним порозумінням. Назви для українських частин і форма для них мали затверджуватись Ставкою по згоді з Генеральним Секретаріятом.*)

Вже з 14. падолиста дебатуючи по фракціях справу проголошення Української Народньої Республіки, Ц. Рада все ще не думала про відділення від Росії. 16. падолиста Генеральний Секретаріят видав відозву, в якій рішуче заперечував чутки про сепаратизм від Росії. Ось текст тої відозви:

Від Генерального Секретаріяту України.

Генеральний Секретаріят України оповіщає всіх громадян, всі установи урядові, політичні, громадські на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має спромоги керувати державним життям. Цілі краї зосталися без направляючих центрів. Через це росте руїна політична, господарська і громадська.

З огляду на це Секретаріят поповнено тимчасово Генеральними Комісарами в справах: продовольчих, військових, судових, почт і телеграфу, доріг.

Компетенція Генерального Секретаріяту поширюється на губернії, де є більшість українського населення. Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України.

Всім установам усіх губерній, а також громадянам єдиної України всіх національностей належить в усіх справах звертатись до відповідних секретарств Генерального Секретаріяту.

Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії — або контр-революційна провокація, або звичайна обивательська необізнаність. Центральна Рада і Генеральний Секретаріят твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне, державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє.

---

*) Вістник Генер. Секретаріяту Укр. Нар. Республіки, № 2.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Поки мир між воюючими державами не встановлено, робота на фронті не повинна спинятись. Армія мусить бути одягнена, нагодована, озброєна. Генеральний Секретаріят в згоді з відповідною центральною військовою владою вживатиме всіх заходів, щоб задовольнити всі потреби армії.

Вибори до »Всероссійскаго Учредительнаго Собранія« повинні одбуватись як призначено, 12-го Листопаду (Ноября), коли до сього часу не буде одмінено для всієї Росії. Громадянам і установам треба мати се на увазі і прикласти всієї енергії, щоб вибори було переведено точно, активно, численно.

Незабаром буде ухвалено Центральною Радою і оповіщено Генеральним Секретаріятом закон про Українські Установчі Збори. Виборчим інституціям радиться взяти це на увагу і після виборів до Всер. Учр. Собр. виборчих апаратів не касувати.

Вироблюється план військової охорони всієї України від погромів, грабіжів і всякого безчинства. Комісарам губернським і повітовим буде дано в допомогу військові -частини. Комісари мають провадити рішучу і енергійну боротьбу з безладдям і злочинствами безвідповідальних людей. В справі боротьби з анархією і заведення доброго ладу на місцях Генеральний Секретаріят має опиратися на місцеві органи самовпорядкування, котрі і являються органами місцевої влади, коло котрої повинна об'єднатися для їх піддержки вся місцева демократія.

Докінчується розроблення законопроекту регульовання земельних відносин і про передачу нетрудових земель в розпорядження земельних комітетів. Закон буде видано незабаром. До того часу всі захватні своєвільні вчинки радиться припинити.

Всім установам, інституціям, урядовим особам радиться всі накази та доручення Генерального Секретаріяту виконувати точно і швидко.

Громадянам України радиться бути дійсно вільними громадянами, а чере те активно і охоче стати на допомогу всім інституціям у важній і спільній справі утворення порядку на Україні і охорони всіх великих здобутків Всеросійської революції.

3-го Листопаду року 1917.

В Київі.

Генеральний Секретаріят України.

На решті 19. падолиста відбулося зо дня на день сподіване *проголошення Української Народньої Республіки*. На засіданні Малої Ради, пізно у вечері М. Грушевський виступив з промовою. »Грізний момент, казав він, який переживають Росія і Україна, коли не стало центральної влади, коли вибухла і все більш поширюється громадянська війна, що ось перекидається і до нас на Україну, — цей грізний момент ви-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

магає рішучих кроків для скріплення влади на Україні. Треба рятувати Україну від анархії і громадянської війни. Треба створити базу, яка допомогла би зберегти придбання революції не тільки для України, але й для усієї Росії... В такий момент і для таких завдань треба заходів героїчних. Після довгих міркувань і вагань Генеральний Секретаріят Ц. Ради визнав, що одинокий фундамент можливо підвести під краєву владу, щоб вона стала дійсною, фактичною владою, це — проголошення Української Народньої Республіки, яка буде повноправним членом в могучій спілці вільних народів Росії... Обставини примушують нас здійсняти те, що недавно ще ми мислили, як далеке від нас. Недавно було тут оголошено резолюцію 3-го Всеукраїнського Військового З'їзду, який є уповноваженим від трьох мілійонів узброєного народу, що перебуває на фронті: вона вимагає від нас проголошення республіки. Українські фракції цілий тиждень обмірковували це питання і прийшли до висновку про невідкладність цього акту«.

Потому Грушевський урочистим голосом прочитав *3-й Універсал:*

»Народе Український і всі народи України.

Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої, Вкраїна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти права, здобутї боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі і ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во імя творення ладу в нашій країні, во імя рятування всеї Росії, оповіщаємо:

Однині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не одділяючись від республіки Російської і зберегаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству — Генеральному Секретаріятові.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всеї Росії.

Отож, оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені у більшости Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харьківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ресупбліки, як що до прилучення частин Курщини, Хольмщини, Воронiжчини, так і сумежних губерень і областей, де більшість населення українська, має бути встановлено по згоді організованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Однині на території Української Народньої Республіки істнуюче право власности на землі поміщицькі та инші землі нетрудових хозяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, манастирські, кабинетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті есть власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республікі України з сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного роспреділення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству Праці від сього дня, разом з представництвом від робітництва, встановити державну контролю над продукцією України, пильнуючи інтересів, як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидче. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно роспочати мирні переговори.

Так само будемо здбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і по за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами усіх народів Російської Республіки повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Однині на землі Республіки Української смертна кара касується.

Всім увязненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснійшого звязку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібраннів, союзів, страйків, недоторканности особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах з усіма установами.

Український народ, що сам довгі літа боровся за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні сущих, тому оповіщаємо: що народам великоруському, еврейському, польскому та иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству Національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потрібують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки, в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом, та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровья, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх — 9. січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Устанівчих Зборів — негайно видано буде закон«.

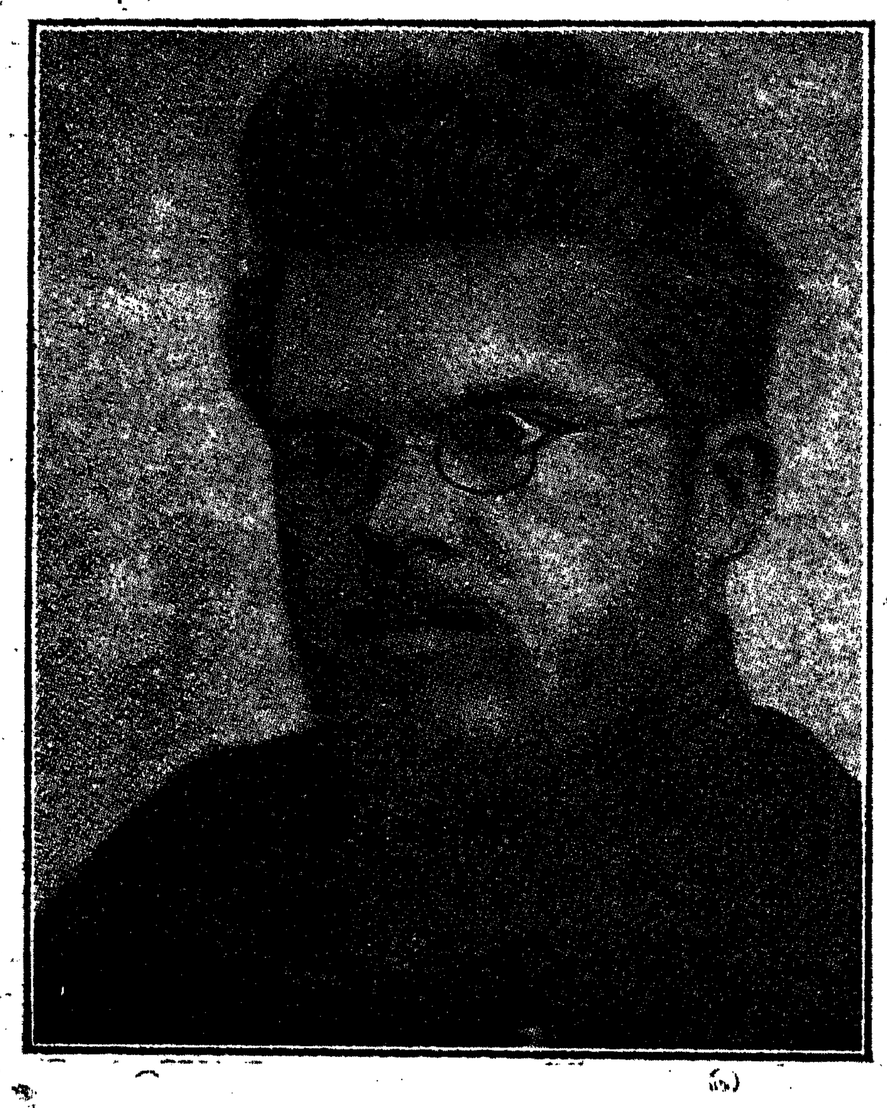
Читання переривалося кілька разів овоціями і після співом »Ще не вмерла Україна« і »Заповіту«.

Після перерви на пропозицію фракції укр. ес-ерів 3-й Універсал було дано на поіменне голосування. За Універсал висловилось 42 члени

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Малої Ради, утрималося 4:1 меншевик, 2 рос. ес-ери, 1 польський дем. центр.*)

Зразу ж після голосування і привітної промови товариша голови »Ради Народів« грузина Баратошвілі, розпочалися дебати над Універсалом. Представники національних меншостей виступили з його критикою. Одинець (член уряду, бо тов. ген. секр. великоруських справ) казав, що »урочистий момент проголошення Універсалу зіпсутий його змістом—« — маючи на увазі уступ про земельну справу. Літваков (обедн. жид. роб. партії) питав, навіщо оголошено цей акт, що нового він дасть? А що станеться, коли почнеться реакція? Сиркін (сіоніст) висловив побоювання, як би тепер після проголошення Універсалу не почалися жидівські погроми... Російські ес-ери і ес-деки меншевики вважали Універсал за передчасний: навіщо проголошувати республіку, коли ось за три тижні відбудуться Всеросійські Установчі Збори? Представник »Бунда« вважав, що краще було проголосити Укр. Нар. Республіку на Українських Установчих Зборах. Представник польського централу Рудницький протестував проти скасування права власности на землю, що має повести до соціяльної анархії, заявив, що складає з себе обовязки члена Ц. Ради і покинув залю. Натомість представник польської »лівиці« Левинський заявив про свою солідарність з Універсалом і сказав, що і в самій Польщі польська демократія, як тільки матиме змогу, зробить те саме.

Володимир Затонський, большевицький діяч у Київі.

Винниченко від імени Генерального Секретаріяту виголосив привіт Малій Раді і подяку за те, що вона вчинила в цей день. Він почав говорити про перешкоди, які стояли на кожному кроці Генерального Секретаріяту, але тут несподівано сили покинули Винниченка, перетомленого напруженням останніх днів. Його голос ослаб, він захитався, члени Ген. Секретаріяту підхопили його по-під руки й посадовили на стілець. Зала зробила Винниченкові бурхливу овацію.**)

---

*] За »Новою Радою« [ч. 181] утрималось 5; меншовики Кононенко і Балабанов, рос. ес-ери Скловський і Сараджієв і представник польського дем. централу В. Рудницький.

**] »Робітнича Газета«, ч. 180.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Закриваючи це історичне засідання, М. Грушевський заповів урочисте оповіщення 3-го Універсалу на Софійській площі, яке й відбулося 22. падолиста по звичайному вже виробленому традицією для таких випадків церемоніялу: в присутности війська, французької, бельгійської, італійської, й румунської місій, з молебном, одправленим арх. Олексієм вкупі з трьома єпіскопами й численним духовенством, з проголошенням многоліття українському війську, Ц. Раді і Генеральному Секретаріяту. Грушевський сказав коротку промову, а ген. секретарь М. Ковалевський прочитав універсал. Після молебна відбувся під командою полк. Ю. Капкана парад війська: перед українським урядом, під музику кільканадцяти військових орхестр дефілювало українське військо: юнкери української школи, відділ моряків Чорноморської фльоти, полк ім. Б. Хмельницького, полк ім. Т. Шевченка, кінний відділ кубанських козаків, 1-й укр. запасний полк, полк ім. П. Полуботка, Гайдамацький курінь з Одеси, відділ гірської артилерії та ин. військові частини.

Після параду чужоземні офіцери — румуни, французи, італійці та бельгійці вітали М. Грушевського, В. Винниченка і С. Петлюру.

Універсал було передано через радіо та телеграф по всій Україні, на фронт і Чорноморській фльоті. *)

---

*] »Нова Рада«. ч, 182.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VIII.

Українська Народня Республіка і відгуки її проголошення. Боротьба з внутрішніми ворогами.

Формально 3-ім Універсалом була проголошена федерація України з Росією. Україна приступала до цієї федерації як »Українська Народня Республіка«. Але з якою Росією? Того уряду, який тепер фактично запанував у Росії, уряду Народніх Комісарів, Ц. Рада не хотіла визнавати. Одже Україна брала на себе почин і завдання створити всеросійську федерацію з таким урядом, який би визнали всі члени цієї федерації. Це було явно непосильне й непотрібне для України завдання. Логика подій казала, що Україні треба було зовсім відділитися від Росії, стати самостійною й незалежною державою; вона мусіла визнати уряд Народніх Комісарів, як уряд Росії, на умові обопільного визнання (большевики самі тоді раз-у-раз підкреслювали, що визнають за кожною нацією право на самовизначення до відділення включно), і — дати всеросійським справам спокій. Україна мала перед собою такі колосальні завдання внутрішньої організації, що ганятись за створенням всеросійської федерації, наражаючи себе на ворогування вже істнуючого фактично нового російського уряду — це було нездійсниме в тодішніх умовах завдання. Розуміється, проти самостійности була б російська революційна демократія, але вона вже була знесилена відходом від неї большевиків, та й події показали, що вона сама по собі була на Україні незначною реальною силою.

Відділитись від большевицької Росії, визнавши Раду Народніх Комісарів, проголосити самостійність, замиритись з центральними державами (цей мир можна було в кінці 1917. р. заключити далеко на вигідніщих умовах, ніж три місяці згодом) і занятись своїми внутрішніми ділами — от які завдання диктувала неублагана логика фактів. Взявши в свої руки ініціятиву заключення миру, Ц. Рада вибивала найбільший атут з рук большевиків у їх пропаганді проти неї самої; вона з'єднувала собі тим прихильність мас і розвязувала руки для внутрішньої роботи. Цей мир в обставинах кінця 1917. р. означав би не союз з центральними державами, а нейтральність. Мир з Австрією одкривав можливість зносин і взаемин з Галичиною, яка могла помогти Україні в ділі будівництва, приносив на Україну усвідомлених національно полонених. Розуміється, мир з центральними державами, викликав би гнів Антанти. Але що реального давала її дружба? Продовження

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

війни в інтересах Антанти, а не України, було би такою же саможертвою, впрост самогубством, яке поповнила на собі російська демократія з Мілюковим і Керенським.

Увесь час відхрещуючись від самостійности і раз-у-раз присягаючи на федерацію, Грушевський і Ц. Рада змарнували той національний ентузіязм, який одушевляв певні українські круги. Знов же, раз-у-раз лякаючи російську демократію самостійністю, Ц. Рада не могла здобути в неї довірря до своїх федералістичних заяв і присягань.

Вже сама промова Грушевського перед оголошенням Універсалу, з постійним повторенням про довгі надумування й вагання Ц. Ради що-до проголошення Української Народньої Республіки, самий факт проголошення не на пленумі Ц. Ради, а на Малій Раді в присутности менше півсотні людей, факт голосування над Універсалом наче б над звичайним законопроектом, допущення безпосереднє після проголошення Універсалу дебатів над ним — усе це мусіло ослабити враження від так важного акту як 3-ій Універсал. І Винниченко мав повну рацію написати, що »Третій Універсал уже не зробив такого сильного вражіння на населення як перший, хоч здобутки, зазначені в ньому, були без порівнання більші.«*) Справді, можна було одушевити людей образом незалежної, самостійної України, але кого могла воодушевити добровільна федерація з державою, яка 250 років гнобила Україну і душила український національний рух? Весь патос, весь ентузіязм відродження і змагання до натурального для кожного народу ідеалу — мати свою власну державу, мусів розвіятись від холодних слів Грушевського, про »неминучість« акту, який замість незалежности оповіщав федерацію... Кого міг захопити заклик М. Грушевського »Рятуймо російську федерацію!«, що появився в »Народній Волі« (ч. 157.), де він писав, що »висловивши в своїм універсалі тверду волю силами Української республіки рятувати цілість і єдність Федеративної Росії, ми мусимо негайно вжити всіх заходів до того, щоб виявити цю волю в ділі. Коли великоруський центр не спроможе більше організувати своїми силами революційного соціялістичного правительства... то народи й области, які стоять на федеративнім принціпі, повинні прийти в поміч великоруській демократії... Федеративна Росія для нас цінна і потрібна, і ми мусимо її порятувати всіми силами...«

Українська преса, яка виявляла голос керуючих в Ц. Раді партій, зустріла 3-ій Універсал і проголошення ним Української Народньої Республіки, без усякого одушевлення. »*Народня Воля*« (ч. 155.) немов виправдуючись, писала, що »в цілях самооборони Україна має стати народньою демократичною республікою. Вона мусить стати тим центром демократичної власти, коло якого на федеративних основах зможуть обєднатись ті краї і народи Росії, які ще не цілком захоплені анар-

---

*] **Винниченко, II, ст. 80.**

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

хісю і які ще здатні до самооборони. Иншого ходу для спасення України, революції і Росії зараз немає.«

»*Робітнича Газета*« (ч. 179.) оцінювала Універсал також з погляду інтересів порятунку російської федерації. »Прокладаймо шлях до федерації!« закликала вона. »Цею своєю роботою ми рятуємо єдність російської держави, зміцняємо єдність всього пролетаріяту Росії і міць російської революції«. Українську республіку газета вважала за ступінь до відбудови Росії. »Через республікансько-автномний лад на місцях до федеративної демократичної республіки Росії. Або цілковитий розвал Росії, розпад її на окремі самостійні держави, або — федерація. Иншого виходу нема«.

»*Нова Рада*« *(ч. 180.)* прийняла 3-й Універсал з ріжними застереженнями. Спокійно й критично розглянувши акт проголошення Української Народньої Республіки що-до його »вчасности і тактичної тверезости«, газета признала його доконаним фактом, супроти якого залишається закликати українське громадянство приєднатись до цієї постанови Ц. Ради. В другій статі (ч. 181.) »Нова Рада« ще раз зауважавши, що можна різно дивитись, »чи треба і чи варто було з Універсалом виходити перед люде саме тепер, коли незабаром має бути скликана Установча Рада України«, заявила, що »в усякому разі 3-ій Універсал поклав виразні підвалини до державного і соціяльного будівництва на Україні в звязку з иншими краями Росії, як федерації рівних і вільних народів«.

Одна тільки »*Боротьба*« (ч. 14.) знайшла відповідний урочистий тон для висловлення своєї думки про III. Універсал: »Те, про що марили й за що боролись протягом століть цілі покоління української інтелігенції й суспільности, стало фактом: універсалом Ц. Ради Україну проголошено вільною народньою Республікою. Акт Ц. Ради відновив загублену в історичній мандрівці українського народу українську державну традіцію, і на полудневому сході Европи повстала, як два з половиною століття тому, нова держава — Україна. І як тоді, за часів Хмельнищини, так і тепер нову державу сотворила могутня стихія народнього руху до національного і соціяльного визволення, і дальше істнування новонародженої республіки оперте на самім народі, що викликав її до життя«.

Та газета бачить ріжницю між козацькою державою Богдана Хмельницького і Українською Народньою Республікою в тім, що перша »спіралася не на весь нарід, тільки на пануючу соціяльну клясу — козацтво, друга ж »виринає в формі республіки демократичної, народньої, опертої на соціяльних потребах і жаданнях народніх мас, як вислів цих потреб і жадань, і доля її віддається до рук цих самих мас«.

»Боротьба« відгороджується від »наших буржуазних т. зв. самостійників«; українські соціялісти-революціонери »ніколи не представляли собі ідею української державности, як і взагалі ідеї державности

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

самодовліючою ідеєю, котрій мусить бути підпорядковано все инше«, для них постулат української державности випливає з інтересів трудящих мас і його здійснення є одною з передумов для осягнення тих цілей, які ставить собі партія соціялістів-революціонерів в клясовій боротьбі. Укр. Нар. Республіка має змагати до установлення федеративного звязку між вільними республіками, збудованими на місці бувшої російської імперії, бо соціялісти-революціонери вважають, що »федерація є вищим типом співжиття народів, ніж сепаровано-державне істнування«.

Відношення до 3-го Універсалу російсько-жидівсько-польської демократії на Україні найкраще виявилось на зборах київської міської думи 26. падолиста, коли це питання було поставлене на порядок дня. Кадет Крупнов казав, що Ц. Рада в складі 42 людей проголосивши українську республіку, тим самим узурпувала права всеросійських установчих зборів і посягнула на волю народів України. Соціяльно-політичний зміст Універсалу Крупнов назвав »капітуляцією перед большевизмом«. Меншевик Давідзон казав, що Ц. Рада стала на шлях сепаратизму і радив відмовити Ц. Раді в »морально-політичній санкції«. Польське коло вітало політичну частину Універсалу, але різко нападало на його соціяльний бік. Рос. ес-ер Зарубін і бундовець Рафес боронили Універсал. Було запропоновано аж чотирі резолюції, але ні на одній збори не могли погодитись, і засідання закрилося без усякої резолюції.*)

Київський Краєвий Комітет кадетської партії прийняв на своїх зборах з приводу 3-го Універсалу резолюцію, що Універсал »як по свойому змісту, так і з огляду на джерело свого походження не може бути визнаний за акт державного значіння, який має обовязкову силу«.

Большевицька »Пролетарская Мысль« (з 23. XI.) піддала Універсал різкій критиці. Вона писала, що Універсал »з деяким опізненням і з певними урізками підтверджує лиш частину декретів, виданих новим правительством робітників і селян, а проголошення української республіки есть лиш висновок з оповіщеної петербургським правительством декларації прав народів«. »Весь Універсал, писала далі газета, складається із звичайної буржуазної демократичної мелодекламації, яку можна витолковувати і сяк і так. Робітників і селян можна запевняти, що Універсал є звернутий проти поміщиків та капіталістів, а останніх можна улещувати необхідністю заспокоїти робітників та селян деякими уступками«. Газета далі запитувала, чому Ц. Рада, як що вона стоїть на боці петербургського большевицького уряду, не посилає досі туди своїх представників і не заявить, що готова те правительство піддержувати? Чому в Ген. Секретаріяті досі сидить кадет Туган-Барановський? Чому не передає на місцях владди радам роб., сел. і салд. депутатів? »Чи ж лідери Ц. Ради думають,

*] »Нова Рада«, ч. 186.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

що робітники й селяне задля того зробили революцію, щоб російських урядовців замінити українськими, польськими або жидівськими, замість запровадити дійсне народоправство?« Закінчувалася статя обвинуваченням »панів Грушевських« в стремлінні обдурити українське населення, граючи на його національних почуттях«.

В поміркованих кругах громадянства, серед буржуазії, яка готова була визнати українську владу, аби вона забезпечила лад і порядок, 3-ій Універсал викликав велику трівогу. Особливо затрівожились поляки, які були дуже налякані його соціяльним змістом, котрий загрожував не тільки польській земельній власности, але й цілій армії дрібних служачих-поляків, що служили у більших власників за управляючих, економів, або наймали землю в аренду. Вже згадувалося, як гаряче реагував на самих зборах М. Ради її член В. Рудницький. Зараз після нього подався до демісії тов. ген. секр. націон. справ В. Міцкевич, а всі польські організації (Пол. Виконавчий Комітет, Пол. дем. централя, Т-во реальної політики, Т-во народової праці, Робітниче Т-во, Пол. універс. колегія, Мацєж польська і ще 15 організацій) винесли протест проти Універсалу: »Касуючи право власности земельної, яка є одвічним здобутком праці поляків, відбираючи нашим костелам наділи землі, які є для них єдиним матеріяльним забезпеченням, кривдячи цілу масу людности з метою обдарувати другу, Універсал насилує основні права, на котрих спочиває життя і розвиток всіх культурних громадянств світа... На таке грубе насильство, безприкладне в історії, не зважився ні один найгрубіщий деспотизм, ні одна тиранія, і це робиться у XX. столітті в імя високих гасел, волі, рівности й братерства, це робить новий уряд в хвилину анархії...« Протест кінчився заявою, що міліон поляків, які живуть на Україні, не може признати Універсал, а всю відповідальність за нього складає на його авторів.*)

Не погоджуючись зі змістом Універсалу, подалися до демісії генер. секретарь земельних справ М. Савченко-Більський, секр. націон. справ Ол. Шуьгин і секр. почт. і телеграфів Ол. Зарубін.**) Трохи згодом подався до демісії ген. писарь Ол. Лотоцький, і на його місце був призначений Іван Мірний.

К. Мацієвич на сторінках »Нової Ради« виступив з статею, в якій просто казав, що весь аграрний терор, всю руїну сільського господарства, яка почалася на Україні, треба поставити на карб III. Універсалу і проголошених в ньому гасел що до землі. Він бачив в Універсалі відгуки тих ідей, які ніколи не були властиві українцям, нахил до зовсім чужих нам російських тенденцій механічного загального урівнення землі з її примусовою соціялізацією (ч. 190).

24. падолиста відбулася нарада представників київських банків,

*] »Нова Рада«, ч. 183.

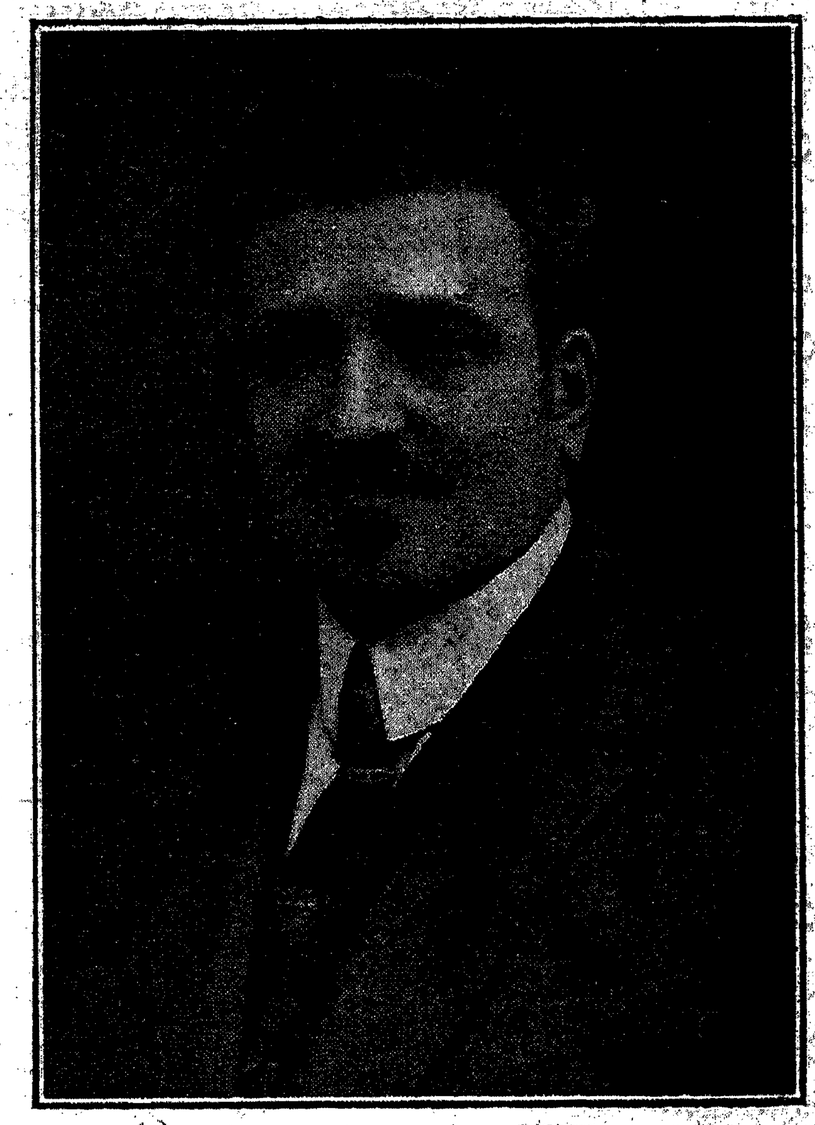
**) Місце Зарубіна заняв укр. ес-ер Микита Шаповал.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

всеросійської спілки власників цукроварень, союза земельних власників, союза служачих в сільському господарстві, управляючих акцизними поборами Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської й Полтавської губерній. На нараді були присутні голова Ген. Секр. В. Винниченко, ген. секр. праці М. Порш і ген. секр. торговлі й промислу В. Голубович. Нарада була скликана, щоб обміркувати витворені Універсалом умовини для сільського господарства й промислу.

Голова союза земельних власників Ол. Вишневський оголосив в імени союза, польської земельної ради і товариства власників цукроварень декларацію, яка рішуче протестувала проти скасування Ц. Радою права власности на землю і заявляла, що »створена рядом поколінь земельних власників висока сільсько-господарська культура України з переходом усієї землі до рук рядового селянства, позбавленого поки що необхідної освіти й капіталу, буде знищена.«

В. Винниченко на це відповів, що Універсал не вирішує питання про земельну власність а висловлює тільки погляд Ц. Ради на це питання. Вирішення питання залежить лиш від Українських Установчих Зборів. Г. Логачов в імени власників цукроварень зазначив, що непевне становище, в якому з оголошенням Універсалу опинилось сільське господарство і цукрова промисловість, викликає сумніви в фінансових кругах і банкових сферах що-до можливости на далі фінансувати ці підприємства. А. Добрий в імени банків прилучився до декларації, оголошеної Ол. Вишневським.

Іван Мірний
Генеральний Писарь.

М. Порш заявив, що Генеральний Секретаріят розробляє зараз правила передачи землі в користування земельним комітетам, а для охорони заводів і культурних господарств будуть дані військові відділи і взагалі буде вжито рішучих заходів.

Покінчили на тому, що має бути скликана Генеральним Секретаріятом комісія з представників уряду і зацікавлених сторін, щоб пошукати способу, як би знайти найменш болюче вирішення земельного питання.

Обіцяні М. Поршем правила були на другий же день оголошені (з датою 24/11. падолиста) під назвою »*Од Генерального Секретаріяту Української Народньої Республіки*«:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

До Генерального Секретаріяту надходять запитання про те, як треба розуміти ті або инші думки останього Універсалу Української Центральної Ради. Особливо численні прохання про пояснення деяких думок Універсалу про земельну справу. Генеральний Секретаріят, щоб не було допущено неточного витолкування, вважає конечно потрібним дати пояснення насамперед про цю справу, найбільш цікаву для людности.

У цій справі земельній, як і в инших, Універсал тільки проголошує загальні підвалини, що повинні лягти в основу відповідних законів, які Центральна Рада доручила Генеральному Секретаріятові виробити в порядку негайности. Такими підвалинами, зазначеними в Універсалі, в справі земельній є скасування права власности на згадані в Універсалі землі та перехід тих земель до трудового народу без викупу. Що до скасування права власности на сі землі, то його треба розуміти так, що право власности переходить до народу Української Народньої Республіки, а значить від дня оголошення Універсалу дотепеерішнім власникам забороняється землю продавати, купувати, дарувати, чи передати кому небудь у властність якими будь способами, бо ці землі Українська Центральна Рада вважає власністю не окремих особ чи установ, а всього народу, при чому, це скасування власности, як і весь земельний лад на Україні, мають підтвердити і остаточно встановити Українські Установчі Збори.

До Установчих же Зборів ці землі передаються в завідування вибраних народом земельних комітетів, які і будуть порядкувати ними, як то зазначено в Універсалі, на основі спеціяльного закону, що Генеральне Секретарство земельних справ має негайно виробити, а Центральна Рада — розглянути і затвердити.

Через це, оберегаючи всенародне хазяйство: машини, ліси, будинки, коні, скот і инше, дбаючи про порядок на Україні, Універсал не дозволяє ніяких самовольних захватів земель і всякого добра, порубок лісів то-що, бо такі захвати і порубки неминуче зруйнують відтепер вже народне багацтво та викличуть розрухи та сварки в краю і серед селянства.

Разом з тим Генеральний Секретаріят має на оці подбати про забезпечення інтересів служащих і робочих, що працюють по економіях і підприємствах сільсько-господарського характеру.

Так само що до оплати боргів, які лежать на землі та сільсько-господарських маєтках, а також питання про форму і розмір громадської допомоги тим, хто понесе тяжкі втрати через земельну реформу — все це має бути розглянуто і вирішено на Установчих Зборах; через те в Універсалі нічого про це і не говориться.

Цілком виразно в Універсалі зазначено, що право власности скасовується тільки на землі нетрудових господарств; тому всі землі трудових господарств, які б вони не були: чи то селянські, чи козачі (на

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Черниговщині та Полтавщині), чи які інші остаються у власности теперішних хозяїв.

Так само виразно зазначено в Універсалі, що право власности касується на землі сільсько-господарського значіння.

Отже право власности на землі, які належать містам, містечкам, селам, або находяться під дачами, садибами, огородами, садами, під спробними полями і станціями, а також під копальнями, каменоломнями, заводами, фабриками і таке инше, — Універсалом не касується.

За лісами Генеральний Секретаріят визнає особливе значіння і в скорому часі будуть видані тимчасові постанові про розпорядження цим народнім добром до того часу, поки питання про них буде остаточно розвязано Установчими Зборами. Тепер-же рубати ліси без дозволу Повітових Земельних Комітетів ніхто не має права.

Взагалі Універсал не тільки не дає права самовольно розпоряжатись землями або сільсько-господарським реманентом, кіньми, скотом і т. ин., а признаючи його добром всенароднім, передає все під догляд і в розпорядження Повітових та Губерніяльних Земельних Комітетів при допомозі комітетів волостних.

11. Листопада 1917 р.

Підписали: Голова Генерального Секретаріяту *В. Винниченко.*

За генерального секретаря в справах земельних *Б. Мартос.*

Ствердив генеральний писарь *О. Лотоцький.*

Зі свого боку Ген. Секретарство земельних справ видало відозву *»До населення України«,* яку розіслало по всіх губернських повітових та волостних земельних комітетах. В цій відозві говорилося, що Ц. скасувала право власности лиш для »нетрудових господарств — поміщицьких, духовенства, купецтва, міщан і других власників.« Що таке »нетрудове господарство« — пояснялось так: »нетрудові землі се такі, на яких хозяїн сам своїми руками і руками своеї семї хотьби й з допомогою машин не працює (не в силах обробити, а мусить держати постійних робітників)... Землевласників же, котрі мають площу землі в розмірах трудового господарства, що мають трудові землі, скажемо менш як 50 десятин, Універсал не зачіпає. Така трудова власність по Універсалу не скасована, а остається собі як і досі була. Справа з такою власністю буде розглянута на Установчих Зборах. Опріч того касується право власности на землі удільні, монастирські, кабінетські та церковні.«

Обіцяючи, що Генер. Секретарство Земельних справ має негайно виробити тимчасовий законопроект, як земельним комітетом порядкувати »нетрудовими господарствами«, і які категорії землі мають до них перейти, відозва »кликала населення під страхом тяжкої кари« — »не руйнувати цього народнього добра, а зберігати його як своє, не

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

захоплювати самочинно земель та реманенту, бо самоправством можна не найти, а загубити землю та волю«. Безземельні та малоземельні нехай звертаються до волостних та повітових земельних комітетів, і ті комітети візьмуть під увагу їх потреби.

Земельним комітетам відозва доручала »переписати в маєтках, котрі одбіраються, робочу худобу, реманент та господарські будівлі, і взяти під охорону весь маєток (опріч домового та усадебного господарства) і пильнувати, аби цей маєток не обезцінювався, щоб на той рік був забезпечений звичайний урожай«. Відозва обіцяла, що Ген. Секретарство подбає про служачих по маєтках, щоб вони не зосталися без заробітку, а зразкові господарства, кінські заводи, розсадники племінної худоби та ин. візьме в свої руки або доручить їх громадянським організаціям.

Кінчалася відозва закликом: »одже кличемо український трудовий люд не чинити розрухів, погромів, бешкету та безладдя і тим не мішать нашій роботі. Залишайся спокійним, тоді і ми зможемо спокійно робить і твердою рукою чим швидче провести тебе на обітовану землю«.*)

Відозва була підписана тов. ген. секретаря зем. справ Б. Мартосом і Директором Відділу сучасних земельних справ О. Мицюком.

3-й Універсал і проголошення Української Народньої Республіки було оповіщено з великою урочистістю в цілому ряді українських міст. У *Полтаві* 22. XI. відбувся парад війська і всенародній мітінг з читанням Універсалу, влаштований полтавською Радою Революції. Універсал прочитав голова Ради Терлецький, потому виступали з промовами губ. комісар А. Лівицький і представники рад салд. і роб. депутатів і соціялістичних партій українських, російських і жидівських. Губ. комісар в імени адміністраційних установ Полтавщини заявив, що віднині буде коритися тільки єдиній владі Генерального Секретаріяту.**) Як каже свідок, оголошення Універсалу відбулося »якось сіро, буденно... українці йшли на те свято якось сумно, з обовязку. Несли синьо-жовті папори, та коло кожного прапору була невелика купка людей. Не так як колись, на весні, при перших українських процесіях.«***) Найбільша кількість промовців була від большевиків, але вони всі вітали Універсал із застереженням: »ми піддержим Україну і Ц. Раду, як що вона не зрадить справу визволення українського й інтернаціонального пролетаріяту!«

У *Катеринославі,* як подає дописувач »Роб. Газети«, 24. XI. відбувся парад українським військам катеринославського гарнізону, на який було запрошене Робітниче Т-во і Вільне Козацтво. В параді взя-

---

*] »Роб. Газета«, ч. 187.
**] »Роб. Газета«, ч, 186.
***] В. Андріевський, З минулого, I, ст. 145—147.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ли участь українці всіх місцевих полків, піші, кінні й артилеристи, а також гайдамацький курінь, Вільне Козацтво, губернська рада, почтова, залізнича й ин. організації, кожна з своїми синє-жовтими прапорами. Всі військові частини були при зброї — з рушницями, гарматами й кулеметами... Міське обивательство було налякане ріжними чутками і стало осторонь від свята. Через те, може, один з сучасних дописувачів писав: »Парад відбувся звичайним порядком, але впорядженний наспіх був досить нечислений.«[1]) Ніяких промов не було. 2. грудня з ініціятиви Укр. Губ. Ради відбулась в Катеринославі загальна маніфестація з приводу оповіщення Укр. Нар. Республіки. »Маніфестація самою Радою була досить слабо організована і через це вийшла якась невдала. Не було певного загально відомого плану, а тому не було виявлено певної стройности та ладу«. Російські робітники в маніфестації участи не взяли, а тільки українські та жидівські. Большевики прислали на маніфестацію всього трьох робітників з Брянського заводу з прапором, на якому було написано: »вся власть совѣтам рабочих, солдатских и крестьянских депутатов«.[2])

В *Одесі* відбулося обєднане засідання всіх соціялістичних груп Одеси з участю представників Військової Ради, Совітів та инших військових організацій. Засідання визнало єдиною владою на Україні Ц. Раду з її виконавчим органом Генеральним Секретаріятом.[3]) 22. падолиста в Одесі було урочисто проголошено Укр. Нар. Республіку, при участи укр. військових частин: піхоти, кавалерії, артилерії, моряків і кулеметних команд; окремою групою стояли одеські гайдамацькі курені. Всюди маяли синє-жовті прапори. Парад приймав нач. одес. військової округи ген. Єльчанинов і представник Ген. Військ. Ком. полковник Поплавко. Універсал читано кожній частині війська окремо.[4])

З Харькова тогочасні часописи подали таку звістку: »Харьківські, т. зв. інтеліґентські товариства: медичне т-во, представники міста і инші громадські інституції, на яких лежить тавро зросійщеного міста, висловились проти прилучення Харьківщини до України. За те інституції, що стоять близько до народу Українського, самі народні, як от харьк. пов. земельний комітет і рада селянських депутатів, ухвалили постанову про прилучення Харьківщини до України і визнання влади Ц. Ради.«[5])

1. грудня святкував оповіщення Укр. Нар. Республіки *Чернігів.* З наказу губ. комісара всі урядові інституції й школи цей день були зачинені. Не працювали й установи земські. На майдані перед Спа-

---

[1]) »Роб. Ґазета«, ч. 186, а також »Нова Рада«, ч. 196.

[2]) ibid., ч. 194.

[3]) ibid., ч. 187.

[4]) »Нар. Воля« ч. 161.

[5]) »Нова Рада«, ч. 183.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сопреображенським собором духовенство всього міста з єпископом Іоаном на чолі відправило молебень, перед початком якого прочитано було Універсал українською й російською мовами. Єпископ Іоан сказав слово до народу й до вояків і обійшов усі лави війська, кроплячи свяченою водою. По молебні відбувся парад війська. Пройшли усі частини залоги м. Чернігова — збройно і під українськими прапорами. Парад приймав в імени Українського Уряду губ. комісар Д. Дорошенко, який в промові до війська зясував значіння свята. На святі було дуже багато народу, представники всіх державних і земських інституцій, міського самоврядування, учні середніх і низчих шкіл.[1])

28. падолиста оповіщено 3-ій Універсал в *Камянці Подільському*. Зранку відбувся в Народньому Домі мітінг-концерт, перед початком якого член Ц. Ради Ів. Горемика-Крупчинський прочитав Універсал. Перед Нар. Домом парадувало військо. У вечері Універсал оголошено в міському театрі при великому здвигу народу. Оголошення Універсалу всі вислухали стоячи.[2])

30. падолиста відбулося урочисте оповіщення 3-го Універсалу в *Житомирі*. На соборній площі відправлено в присутности війська, учнів шкіл і маси народу молебень з многоліттям »боголюбивій Україні, Ц. Раді і Ген. Секретаріяту«. Після того губ. комісар А. Вязлов сказав слово до народу, вітаючи його з великим святом. По мові комісара, губ. комісар освіти М. Черкавський прочитав Універсал. Як було дочитано до кінця, зразу в кількох місцях заграли військові музики »Ще не вмерла України«, »Марсельєзу«, а великий хор заспівав »Вже воскресла Україна«. Потім одбувся парад війська. Кожна частина ішла під нац. прапором, а деякі несли перед собою портрет Шевченка. За військом рушили з українськими прапорами місцеві школи, а за ними ріжні громадські й партійні організації. Польське громадянство на знак протесту втрималося від участи в святі[3])

30. падолиста було оголошено III. Універсал у *Винниці* на засіданні міської думи, що відбулося прилюдно в присутности численної публіки в міському театрі. Універсал було читано в мовах українській, жидівській, польській і російській. В імени губ. ради промовляв Д. В. Маркович. Дума винесла резолюцію, що визнає Ц. Раду і Ген. Секретаріят за верховну владу на Україні. За цю резолюцію голосувало 29 радних, против 6. утрималось 11.[4]) Кілька день пізніще — 4. грудня відбулося у Винниці всенародне оповіщення Універсалу з молебном, парадом війська, при участи учнів, робітників і маси публіки, всього було коло 30.000 людей. Була маса національних прапорів. У

---

[1]) ibidem, ч. 195.
[2]) ibidem, ч, 192.
[3]) »Нар. Воля«, ч. 170
[4]) »Роб. Газета«, ч. 192.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вечері відбулося в міському театрі віче з відчитами про значіння свята і з промовами.

Губерніяльний з'їзд *Херсонської* губернії з представників волосних управ, земельних комітетів, Рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, земств і міст 17—18. грудня ухвалив визнати Херсонську губернію за частину єдиної неподільної України, а Ц. Раду — тимчасовим повномочним парламентом і Генеральний Секретаріят — тимчасовим українським правительством і вимагав, щоб Ц. Рада перевела в життя обіцяні в III. Універсалі соціяльні реформи, головно — передачу панської землі без викупу в розпорядження земельних комітетів. Було утворено губерніяльний орган влади — »Губерніяльний Секретаріят« з 9 членів, з них 5 українців і 4 неукраїнці.[1])

Маємо відомости про урочисте святкування Укр. Нар. Республіки в Бердичеві й Черкасах на Київщині, в Кременчуці, Гадячу, Миргороді, Хоролі й Костянтинограді на Полтавщині, в Звягелі і Луцьку на Волині, в Богодухові на Харьківщині, в Олександровську на Катеринославщині й Сосниці на Чернігівщині, навіть по деяких містечках і селах.) Святковано було подекуди проголошення Укр. Нар. Республіки і поза межами України та на фронті. Наприклад у Севастополі 25. грудня дуже урочисто святковано те проголошення з військовим парадом. Усі суда в порту прикрасились прапорами. Крейсер »Память Меркурія« замість російського »Андріевського« прапору вивісив український прапор.

Але такого ентузіазму, як це було весною й літом, уже тепер не помічалося. З одного боку робила свій вплив большевицька пропаганда, що захоплювала особливо військо. Як уже зазначено, соціяльний зміст III. Універсалу викликав трівогу і незадоволення в статечних кругах населення. А в деяких місцях і Універсал і ріжні розпорядки укр. уряду, видані після Універсалу, зустрічали прямий опір. В Херсоні губ. рев. комітет заявив, що не визнає Ц. Ради, яко органу, що сформувався »помимо волі населення«.[3]) Київська й Харьківська судові палати відмовилися судити іменем Української Народньої Республіки, не вважаючи Ц Раду й Генеральн. Секретаріят за вищі державні установи. ([4] Загальні збори урядовців губернських установ Херсонської губ. в Одесі ухвалили визнати Ц. Раду, як одиноку установу, що дбає за порядок, »хоча вона й узурпувала права, що належать лиш Установчим зборам.«[5])

Тимчасом большевицька небезпека стояла загрозою перед українським урядом і вязала йому руки в самій столиці — у Київі. Маючи за

---

[1]) »Роб. Газета«, ч. 207. і »Нар. Воля«, ч. 175.
[2]) »Нова Рада«. ч. 189. 191. 195, 199 і 203.
[3]) »Нова Рада, ч. 189.
[4]] ibidem, ч. 187 і 206.
[5]] ibidem, ч. 199,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

собою узброєну червону гвардію і цілий ряд військових частин, а на провінції — вплив по радах робітничих і салдатських депутатів, большевики поводились у Київі як друге правительство, зовсім ігноруючи Генеральний Секретаріят, і робили, що хотіли. З наказу їхнього Воєнно-Рев. Комітету була реквізована друкарня Кушнерова, де раніще друкувався »Кіевлянинъ«, і тепер там стала друкуватись »Пролетарская Мысль«. Коли виникла справа колективних договорів служачих київських аптек, Комітет повідомив спілку аптекарів, що хто з власників аптеки не підпише цього договору, в того буде секвестровано аптеку. Комітет видавав від себе накази до війська; так він видав, між иншим, наказ, щоб усі військові частини Київської Воєнної Округи вибрали самі собі начальників. Велося отверте вербування членів черьоної гвардії, які діставали зброю і складали боєві дружини. У Полтаві місцева »Революційна Рада« усунула Губ. Комісара А. Лівицького і забрала від його усі папери. У Винниці до губ. комісара Поділля Гр. Степури »Рада салд. і роб. депутатів« приставила свого доглядача.*)

Генеральний Секретаріят мусів до якогось часу терпіти поруч себе владу большевицького Комітету в Київі. Він старався опанувати державний апарат в столиці і в краю і розсилав один за другим свої заклики й накази. Генеральний секр. судових справ М. Ткаченко в наслідок закону Ц. Ради вислав до всіх предсідателів судових палат на Україні обіжник, в якому рекомендував, щоб судові діячі, »невпинно і неослабно стежили за розвитком революційних ідей, за виявленням колективної волі свідомого народу, і не спускаючи з очей відкриваних революцією ідеалів соціяльної справедливости, в товмаченні й пристосовуванні дотеперішніх кодексів погоджували їх з насталими по революції і далі йдучими змінами у фактичнім укладі життя — з виставленими волею організованого народа загальними принціпами.«**) Другим обіжником він наказував предсідателям і прокурорам судових установ, щоб присуди, вироки і постанови виносились »іменем Української Народньої Республіки.***) Генер. секретарь шляхів В. Єщенко в телеграмі до всіх начальників залізниць гаряче закликав залізничників, щоб вони напружили всі сили і піддержали рух на залізницях, щоб забезпечити доставу харчових продуктів для армії й населення:

»Залізничні шляхи Росії, читаємо в цій відозві, почали один за другим замирати, десятками і навіть сотнями покинуто потяги. Підвоз вугілля і хліба катастрожічно зменшується, фабрики і заводи закриваються, робітники викидаються на вулицю. Голод і холод вже не загрожують — вони панують: в Москві дають хліба 1/4 фунта, а в Петрограді не можна дістати і 1/8. Голодні заколоти і голодна смерть

*] »Нова Рада«, ч. 186.
**] Вістиик Ген. Секр. Укр. Нар. Республики, ч. 2.
***] Віст. Ген. Секр. ч. 2.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вже прийшли. Таке становище на півночі Росії. Замирають шляхи, разом з ними вмирають і здобутки революції, і гине країна. На півдні, на Україні шляхи ще працюють, але з кожним днем праця падає; пайок вугілля для инших шляхів і хліба для війська і людности і самих залізничників все зменшується. Насувається жах смерти, голоду і холоду. Остання надія всеї Росії на нас, на нашу Україну. Невже ж ми, залізнодорожна демократія, одмовимо допомогти демократії країни, їх жінкам і дітям, котрі благають хліба? Невже це повідомлення вважатимемо за одну з чергових вже набридлих відозв? Три з половиною роки безупинно працювали і через це розвалювались вагони і паровози. Три з половиною роки працювали залізничники без спочинку, поповнювали своїм здоров'ям і кровю хиби попсованої машини і вже знесилились від праці і втомились терпіти насильства і самосуди. Але ми звикли першими бути готовими до жертви революції і демократії. Принесемо ж останню жертву, останнє, можливо коротке, зусилля і спасем країну і здобутки революції. Обговоримо в комітетах, колективах, спілках, радах, курінях, що треба зробити, щоб приспішити рух паровозів, котрі ще не зовсім розвалились, віддати решту свого здоровя, своєї крови на поповнення хиб машини. Все це ми обговоримо в своїх організаціях і врятуєм все, що зможем. Навіть і тоді, коли нам прийдеться стиснути зуби від страждання, ми врятуєм країну, врятуєм волю, коли не для себе, то для майбутніх поколінь. За нас хапається остання надія умираючої країни, армії і людности. Врятуємо ж їх, врятуємо!«

На сей розпачливий заклик Бердичівський участковий залізничний комітет відповів телеграмою, в якій цілком слушно просив давати докладні вказівки, а не благали, »бо не пора тепер давати нам судить та радить, — наказуйте!« (Робітн. Газета«, ч. 187).

Секретарь освіти Ів. Стешенко закликав відозвою українців педагогів, що перебували поза межами України, щоб вони вертали до рідного краю, де їхні сили були потрібні для нової української школи. Товариш Ген. Секр. земельн. справ Б. Мартос обіжником звертався до всіх установ, що підлягали раніще російському міністерству хліборобства, щоб вони зверталися тепер виключно до Ген. Секретарства Земельних справ. З аналогичними обіжниками зверталися до підлеглих їм установ і инші генер. секретарства.

Почав виходити урядовий орган — »*Вістник Генерального Секретаріяту Української Народньої Республіки*« (тижнево), в якому друкувалися закони і постанови Ц. Ради, накази і розпорядження Генер. Секретаріяту і всі накази окремих секретарств про призначення урядовців на державні посади.

Але заклики, накази й постанови здебільшого залишалися невиконаними просто тому, що всі державні, адміністраційні, судові та инші установи були дезорганізовані, позбавлені всякої екзекутивної сили

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

— і грошей. В більшости ще продовжувалося по інерції діловодство, але воно мало чисто формальний характер. По містах панували всесильні тепер ради робітничих і салдатських депутатів, які робили, що хотіли. Вже з початку жовтня скрізь по Україні розпочався аграрний рух погромного характеру. Зпочатку всякі ексцеси, наприклад підпал і грабування фабрик, заводів, панських економій, нищення запасів хліба, худоби, рубання лісу і т. д. спинювано оружною силою: в розпорядження губерніяльної адміністрації військова влада давала окремі військові частини. Так 20. жовтня в розпорядження губ. комісара Київщини для боротьби з погромами було віддано чотирі донських козачі полки і один полк гвардейських кирасирів.*) Але й цього було мало і вже 26. жовтня губ. комісар прохав начальника Київської В. Округи дати йому ще більше війська для боротьби з анархією.**) Скрізь по цілій Україні підпалювано й нищено винокурні і склади спирту, горілка й спирт випивались, при чім часто гинули десятки людей. По сахароварнях грабовано запаси сахару. Пішла хвиля жидівських погромів: 21. падолиста погромлено жидів у Каневі, при чім міліція зовсім не спиняла погрому; 27. падолиста зроблено погром в Умані при участи салдатів 16. піхотного полку. Погромлено цілий ряд містечок. Деморалізація і розклад війська ішли таким страшенно швидким темпом, що вже в кінці падолиста майже не можна було знайти такої надійної військової частини, яка б піддержувала десь порядок і сама не взяла участи в грабунках. Донські полки виходили з України. Кирасири були вислані і з Київщини, і з Чернігівщини, де вони якийсь час були в службі губерніяльного комісара, яко чужородні частини по за межи України. Адміністрація була зовсім безпорадна. Ніхто з статечних людей не хотів іти в повітові комісари і взагалі на адміністраційні посади в повіті, боячись помсти з боку всяких розгнузданих анархічних елементів. Край усе більше й більше наводнювався дезертирами й самовільно демобілізованими салдатами, які сіяли в народі заколот, підбурювали до всяких ексцесів і ставали за ватажків або діяльних учасників ріжних грабунків і насильств.

Генеральному Секретарству Військових справ удалось досягти повної згоди від вищої команди армії на українізацію війська. Згодився на це й верховний командуючий ген. Духонін (за пару день після цього замордований большевиками), згодився начальник Півд.-Зах. фронту ген. Володченко і нач. Румунського фронту ген. Щербачев. Але то вже не була армія. Це була до краю дезорганізована й деморалізована людська маса, котру треба було як найшвидче демобілізувати, з найменшою шкодою для тих місцевостей, де вона стояла або кудою переходила. Всі ті полки й дівізії, які вітали Ц. Раду й присягали їй на вірність, були вже нічого не варті з військового погляду і

*] 1917-й год на Киевщине, ст. 286.
**] ibid., ст. 293.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

навіть небезпечні, бо большевицька зараза ширилась серед них з кожним тижнем, з кожним днем.

Начальник Київської Військової Округи підполк. Віктор Павленко зробив був спробу організувати з полків, які стояли в Київі, дві гвардейські, названі за історичною традицією »сердюцькими«, дівізії. Він скасував у них комітети, запровадив більш строгу дісципліну, а щоб принадити самих козаків, дав їм нову дуже мальовничу уніформу. Але проти його заходів повстало Військове Генер. Секретарство. На сторінках »Робітничої Газети« появився ряд статей, які доводили, що »утворення у нас зараз сердюцьких полків було би першим кроком до збудовання в дальшому свойому розвитку *постійної* (підкреслення автора статі) української армії, яка була досі і буде на далі знаряддям пануючих класів в їх боротьбі проти селянства та робітництва, і яку ці пануючі буржуазні класи через свої правительства під командою наймитів-офіцерів кидали одна на другу на братовбійчу війну«. Автор доводив, що Україні потрібна не постійна армія, а народня міліція. Автор в організації гвардейських дівізій вбачив інтриги купки буржуазії, якій »так миле і близьке гасло відокремлення України в незалежну самостійну державу, де вона може панувати та використовувати всі багатства краю...« Він боявся, що »гвардія силою зброї може висунуть на порядок політичного життя питання про гетьмана України і підтримати кандидатуру тої чи иншої особи з пануючих верств чи їх прибічників... Тепер зрозуміло, через що власне гасло самостійности іде з тих самих джерел, звідки іде агітація і за утворення сердюцьких полків, які стануть, на думку цих людей, основою української армії, а сердюки будуть її привелігірованою частиною.«

Автор рішуче стояв на тім, що »утворення сердюцьких полків не являється в інтересах ні селянства, ні робітників, є затією буржуазних кол громадянства чи їх прихвостнів, і тому вся демократія мусить обявить цим буржуазним намірам найрішучіщу війну.«*)

На сердюцькі полки почали дивитись як на знаряддя контр-революції, і їх було в скорому часі розформовано, а підполк. В. Павленко мусів в кінці грудня покинути свій пост. На його місце був призначений штабс-капітан Шинкарь.

Так само не використала тодішня вища військова українська влада і прекрасно організованого 1-го Українського Корпусу під командою генерала Павла Скоропадського, не вважаючи на те, що цей корпус (що уявляв собою справжню армію, числом до 60.000 людей) віддав, як зараз побачимо, величезну прислугу Українській Народній Республіці, недопустивши большевицькі війська, що сунули з фронту, захопити Київ. Тут так само боялися того, що дісципліноване й строго організоване військо може послужити знаряддям для проголошення гетьманства.

---

*] »Роб. Газета«, ч. 191.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Таким робом, не вважаючи на пишні фрази про »мілійони багнетів«, на розсилання наказів арміям та цілим фронтам, вища військова влада на Україні при кінці 1917. року фактично не мала в своїм розпорядженні ніякої реальної сили окрім відділів добровольців.

Бачучи, як наростає конфлікт між Петербургом і Київом, і безперечно дістаючи з Петербурга вказівки і директиви, большевики стали підготовляти нове збройне повстання у Київі, на цей раз — проти Ц. Ради. Воєнно-Револ. Комітет, як оповідає І. Пуке в своїй книзі »Военно-Рев. Комитет и октябрьское возстаніе«, обмірковував справу повстання вже на своїх зборах 7. падолиста. До його дійшли чутки, ніби Ц. Рада формує значні сили в запіллі півд.-зах. фронта, щоб перекинути їх до Київа і там рішуче виступити проти большевиків.*) Очевидно, малося на увазі 1-й Український Корпус ген. П. Скоропадського. Рішено було випередити Ц. Раду, підготовити повстання і в разі потреби викликати на поміч частини 2. Гвардейського Корпусу, що вже був зовсім збольшевичений. На нараді полкових комісарів з представниками партійних »ячеек« у війську в с. Броварах під Київом було ухвалено протягом трьох днів привести всі большевицькі військові частини в боєву готовність.

Тимчасом до Київа прибули два українських полки: 1-й кінний (з Новогеоргієвська) і піхотний, зложений з українців гвардейських полків Павловського, Ізмайловського і Волинського (з Петербурга). Большевикам треба було поспішати. Вони розвинули шалену агітацію в усіх військах, які стояли в Київі, — де тільки могли, і в ніч на 12. грудня Военно-Рев. Комітет дав наказ бути на ранок готовими до бою. Окремий відділ з кулеметами і двома лехкими батареями мав захопити мости через Дніпро. Керування операціями було доручене трійці: Л. Пятакову, І. Пуке і салдату Повілайтісу. Вони мали негайно явитися до Арсеналу, Авіопарку та в другі місця, щоб попередити їх про намірений виступ. Опорною базою повстання, як і місяць тому, мали бути Арсенал і 3-ій Авіопарк. Арсенальці, 2-й резервовий телеграфний баталіон, рота саперів і 1-ша кінно-гірська батарея складали головну »ударну групу«, яка мусіла після артилерійського обстрілу захопити місто. Залізничий двірець мав захопити шулявський відділ червоної гвардії разом з 5-м авіопарком. Важка артилерія мала бити по касарнях противника і по будинку Ц. Ради і помагати вдержати в своїх руках мости. 2-й гвардейський корпус мав обороняти підступ до Київа з південно-західнього боку й не допускати звідти допомоги українцям.**)

Та українці цим разом випередили большевиків. Тієї самої ночи на 13. грудня частини 1-ої української гвардейської дівізії (сердюцької)

---

*] Цитую за »1917-м годом на Киевщине«, ст. 405.

**] Большевицький історик подає такий перегляд узброєних сил з обох боків в той момент: на боці большевиків були: 3-ій Авіопарк [600 л.], резервовий бат. понтоніерів [400], 2-й резерв. тел. бат. (800), рота саперів (300), 1-й кінно-горний дівізіон

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

роззброїли несподіваним нападом большевицькі військові частини і вислали їх цілими потягами з Київа. Вже з вечера 12. грудня українці оточили касарні большевицьких і збольшевичених частин і до 4-ої години ранку вже роззброїли: Арсенал, 3-й і 5-й Авіопарки, баталіони понтоніерів і телеграфників, важкий артилерійський дівізіон, І-шу гірську батарею, 524. рязанську дружину, 5-й залізничий баталіон — всіх їх зганяли просто з ліжок і не давши отямитись гнали на двірець, садовили до вагонів і висилали до Московщини. Тільки один 3-ій Авіопарк поставив опір, стріляв в »богдановців« і забив 1 козака та 4 поранив. Але опір був зломлений і авіапарковців так само вислали з Київа. Українці захопили 350 кулометів, 5 мілійонів набоїв, бомби, бронебійчі кулі, піроксилінові шашки і т. ин.*)

Одночасно була обеззброєна і артилерія за Дніпром. Українці взяли тут 70 гармат. Ранком 13. грудня на Ціпному мосту було піймано і заарештовано большевицьких ватажків, які пробирались за Дніпро, щоб там розпочати повстання артилеристів. Був арештований голова Воєнно-Револ. Комітета Л. Пятаков і члени: Ерліхерман, Голубенко, Горбачив та инші.**)

Операція удалася блискуче, але український уряд не використав своєї перемоги. Замість показати тепер, що він є дійсно господарь і може вдержати порядок і повагу до себе, він, стоячи на грунті »завойованої революцією свободи«, повипускав зразу арештованих большевицьких ватажків і допустив далі провадити проти себе отверту агітацію.

На засіданні Малої Ради 2. грудня В. Винниченко виступив з позачерговим повідомленням про події. Він так пояснив роззброєння большевицьких частин: Ген. Секретаріят мав відомости, що ці частини затроєні агітацією проти Ц. Ради. Большевики хочуть знищити Укр. Нар. Республіку. Одже Ген. Секр. зумів обеззброїти їх без проливу крови, — тільки з українського боку був один убитий і четверо поранених. Далі Винниченко »ще раз публично і отверто« заявив про позицію Ген. Секретаріяту: — »Большевики демагогично, нечесно і безсовісно ве-

---

(600), броневий відділ (200), червона гвардія Арсеналу (800), Тиловий артил. відділ (300), другий артил. відділ 200, Вороніжські 147. і 148. дружини 800, 5-й Авіопарк 600, залізнича черв. гвардія 400, Шулявська черв. гвардія 600. Подільська черв. гвардія 300, Важка артилерія 1200, ріжні дрібні 300, разом 8 400 людей, 10 батерей, 2 броневики, 6 аеропланів.

Український уряд мав такі військові частини; полк Б. Хмельвицького 2,000 л. укр. понтоніери 400, 1-й запасний укр. полк 2000, 2-й зап. укр. полк 2000, Полуботкивський полк 1800, »Вільне Козацтво« 1700. полева артилерія 300, полк Грушевського 1000, гайдамаки і курінь смерти 1000, разом 16.000 людей.

Подаючи ці цифри з книги Пуке, редакція збірника „1917-й год на Киевщине" застерігає, що »цифри ці неточні« ст. 414.

*) 1917-й год на Киевщине' ст. 415—416.

В операції обезброєння большевиків брали участь такі українські частини: 1-ша Сердюцька дівізія, полки: Богданівський, Полуботківський, Дорошенківський і Юріївський, Курінь ім. Т. Шевченка, Курінь Смерти, 1-й кінний козацький Вільної України полк і 414-й піший полк »Нова Рада«, ч. 217.

**) 1917-й год на Киевщине, ст. 415—416,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дуть свою агітацію. Ніяких таємних переговорів ми не ведемо. Як раніш, так і тепер ми стоїмо на грунті організації загально-російської соціялістичної і федеративної влади. Ми ведемо про це переговори з урядами всіх державних країв — Дона, Петербурга, Бесарабії, Білої Руси, Криму, Сибіру й иншими. Пропускаємо через Україну військо тих країв, що самовизначаються, але додержуючи строгого нейтралітету, не пропускатимемо большевицького війська для братовбійчої боротьби на Дону.« Далі Винниченко казав, що Ген. Секр. вислав своїх делегатів до Берестя контролювати діяльність большевиків на мировых переговорах. Російські Установчі Збори мусять конче відбутися. Коли большевики не дадуть їм працювати в Петербурзі, Україна прийме їх у Київі.*)

Мала Рада прийняла пояснення гучними оплесками, але постанови винесено не було. Один лиш представник польської лівиці Корсер протестував проти обеззброєння большевиків. Він зійшов з трибуни при повній мовчанці зборів.**)

Вістка про обеззброєння большевицьких частин викликала бурю обурення серед ріжних »рад« і »комітетів«. У вечері того ж самого 13. падолиста зібралися загальні збори Ради роб. і салд. депутатів при участи коло 700 людей. Тут виступали окремі салдати із обеззброєних частин, яким удалося втекти і гірко скаржилися на те, що їх повикидали з касарень, одняли зброю й повисилали з Київа. Визволеному з-під арешту Л. Пятакову зроблено овації. Українці — члени Ради роб. і салд. депутатів виступали в обороні української влади. Тут виявився грізний симптом, що самі українські військові частини — ненадійні: представник укр. Шевченковського полку заявив українцям, що їм би слід боронити не Ц. Раду, а робітників, селян і салдатів. Бесідник казав, що Шевченковський полк тільки що прибув з Петербурга, і що Ц. Рада не хотіла його приймати, бо він настроєний революційно... Так само й представник Волинського полку казав, що його товариші визнають Ц. Раду, але це не значить, що вони будуть боронити тих людей, які тепер в Ц. Раді засідають.

Збори більшістю 302 голосів проти 250 пізно в ночі винесли предложену большевиками резолюцію з домаганням повороту зброї обеззброєним частинам і покаранням тих, хто це обеззброєння наказав.

Рада робітничих депутатів, рада професійних спілок і рада фабричних комітетів випустила відозву, в якій писалося, що »Ц. Рада виступила отверто проти революційних робітників та салдатів. Темною ніччю з її наказу зрадницьким способом були обеззброєні ті військові частини, які своєю мужністю знищили контр-революційний штаб і завжди стояли на сторожі революції.« Відозва закликала до протесту про-

---

*) »Роб. Газета«, ч. 199.

**) 1917-й год на Киевщине, ст. 426,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ти вчинків Ц. Ради, до страйку, і вимагала передачи влади радам роб., сел. і салд. депутатів.

Збори виконавчого комітету спілки професійних союзів і фабричних комітетів також повиносили різкі резолюції з протестом. 14. грудня було проголошено в Київі страйк, в якому взяло участь коло 20.000 робітників. Але робітники трамваю, водопроводу й електричної станції не прилучилися до страйку. Робітники друкарень застрайкували аж у вечері, і на другий вже день 15. грудня страйк припинився.

До Київа прибули Зіновьєв і Рошаль і взяли участь в большевицьких нарадах. Зіновьєв виступив на мітінгу в мійськім театрі й різко критикував політику Ц. Ради. Большевицька преса продовжувала шалену агітацію проти Ц. Ради. 16. грудня в Київі відкрився *Краєвий З'їзд большевицької партії* при участи 54 делегатів, які репрезентували 22 організації 7 губерній (київської, катеринославської, херсонської, чернігівської, полтавської, волинської й подільської) і дві військові організації, всього 24 організації з 18.021 членами. Головою з'їзду вибрано Г. Лапчинського (з Кременчука), товаришами В. Аусема (Полтава) і В. Затонського (Київ). З'їзд вибрав Головний Комітет (з осідком у Київі), до якого увійшли: Ауссем, Шахрай, Лапчинський, Бош, Затонський, Александров, Кулик, Гриневич, Горовіц, Люксембург, Гамарнік, Гальперин і Л. Пятаков, і виніс різкі резолюції проти Ц. Ради. Було ухвалено взяти участь у виборах до Українських Установчих Зборів з самостійним списком, »боротися проти нинішнього складу Ц. Ради і стреміти до створення на Україні дійсно революційної влади Рад робітничих, селянських і салдатських депутатів. В конфлікті Ц. Ради з радою Народніх Комісарів взяти сторону Ради Нар. Комісарів.

Всі ці збори і з'їзди, вся ця агітація велися отверто на очах в української влади. Організація, яка тільки що зі зброєю в руках мала зробити повстання проти українського уряду, продовжувала істнувати і робити своє діло далі цілком вільно, так наче урядові до цього не було ніякого діла.

Генеральний Секретаріят, немов виправдуючись, видав з приводу роззброєння відозву, в якій казав таке: »По Київу ширяться чутки про арешти робітничих та салдатських організацій. Ген. Секретаріят У. Н. Р. заявляє: на території У. Н. Р. Універсалом Ц. Ради забезпечується всі свободи, в тому числі свобода громадських військово-революційних організацій. Тим більше повинні шануватись організації робітників, салдатів та селян; Ген. Секретаріят не допустить жадних насильств над ними.

Разом з тим Ген. Секретаріят повідомляє громадян, що для повернення зброї, самочинно захопленої деякими військовими частинами, а також гуртками людности, штаб округи відберає та робить обрахунки зброї, що належить Республіці. Згадані заходи зовсім не є зазіханням на волю та самодіяльність організацій.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Майже в той самий час, коли роззброївши большевицькі частини в самім Київі, український уряд позбувся на деякий час небезпеки у своїй власній столиці, над Київом та й над усією наддніпрянською Україною нависла була грізна небезпека з боку згадуваного вже 2-го гвардейського корпусу. Полки цього корпусу, зовсім збольшевичені, поскидали свою старшину, повибирали собі нових начальників, а за головного команданта настановили собі відому большевицьку агітаторку з Київа Євгенію Бош. По згоді з київським большевицьким комітетом вони рушили з фронту на схід і, нищачи й грабуючи все на своїй дорозі, перейшли так ціле Поділля і на початку грудня скупчились в районі станції Жмеринка, звідки мали рушити на Київ. Тоді комендант 1. Українського Корпуса генерал П. Скоропадський, який саме перед тим дістав від нового »главковерха« Криленка наказ вирушити з своїми частинами на фронт, замість того щоб виконати цей наказ, обсадив полками свого корпусу залізничі лінії Козятин—Жмеринка і Шепетівка—Козятин—Христинівка—Вапнярка; коли в перших днях грудня перші ешалони 2-го гвардейського корпусу вирушили з Жмеринки, українці несподівано зупинили їх вночі біля Винниці, роззброїли, запакувати знову до вагонів і під вартою відіслали на північ до Московщини, через Коростень і Калінковичі, обминаючи таким способом Київ. Потім таким же самим способом було роззброєно всі збольшевичені частини, які рушили з фронту і загрожували Київу.*) Дуже швидко й успішно переведене І. Українським Корпусом обеззброєння большевицьких частин врятувало Київ од можливого погрому і руїни й розвязало українському правительству на деякий час руки.

Увага Ц. Ради і Генерального Секретаріяту скупчилася тепер біля двох справ: *формування загально-російського федеративного уряду і скликання Українських установчих зборів*. На засіданні 23. падолиста голова Ген. Секретаріяту В. Винниченко докладав, які заходи зроблено було в першій справі. Одже Ген. Секретаріят ухвалив таку постанову: Секретаріят визнає потрібним негайний мир; мирові переговори може як слід вести тільки правительство уповажнене більшістю народа; а що Рада Народніх Комісарів таким не є, то треба негайно утворити нове федеральне правительство по згоді з краєвими республіками і впливовими та автономними організаціями. Тому Генер. Секретаріят вийшов в переговори з Ставкою в Могилеві і з правительством Дону та Кубані. В Ставці перебував б. міністр Тимч. Правительства В. Чернов з деякими лідерами ес-ерів і радився над сконструованням коаліційного соціялістичного уряду.**) Головний начальник Півд.-Зах. фронту телеграфував, що поділяє позицію Генер. Секрета-

*) Уривок зі Споминів Гетьмана Скоропадського, »Хліборобська Україна«, кн IV, Відень. 1922—23, ст. 32—34.

**) Того самого дня, як Винниченко робив доклад у Ц. Раді, большевики захопили Ставку, вбили ген. Духоніна, а Чернов з своїм ес-ерами мусів тікати.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ріяту, але, на лихо, як казав Винниченко, у його мало сили. Коли Дон, Кубань, Сибір, Кавказ та инші краї згодяться з Генер. Секретаріятом, а політичні організації підтримають, то, на думку Винниченка, справа пішла би швидко. Ставка дала пораду, щоб центральне правительство формувалося в Київі, але Генер. Секретаріят уважав незручним, щоб два правительства, центральне і українське перебували в одному місті. З приводу докладу В. Винниченка виступали з промовами І. Маєвський, Ісаєвич, М. Грушевський і М. Порш, котрий доводив, що коли не буде сформовано центральної власти і не буде заведено ладу в цілій державі, то й Українська Республіка не зможе встояти і загине в огні загального безладу. Через те треба не гаючи ні одного дня організувати федеральне правительство з представництвом у ньому від ріжних країв, які уже сформували свою власть.

Мала Рада постановила ухвалити всі думки Генерального Секретаріяту і доручити йому провадити діяльність далі в тому ж напрямку*.) Але переговори ішли мляво. Ставка перейшла в руки большевиків. До Кубанського уряду було вислано спеціяльну делегацію, яка складалася з офіцера Богданівського полку М. Галагана і чл. Ц. Ради Є. Онацького.

В наслідок ухвали Генеральний Секретаріят звернувся 8. грудня до Південно-Східного союзу козаків, верховинців та народів вільних степів, до правительства Кавказу, до правительства Сибіру, до органів автономної Молдави, автономного Криму, Башкирії та инших організованих країв з пропозицією негайно розпочати переговори з Генеральним Секретаріятом про утворення соціялістичного правительства для цілої Росії.

На цей заклик відгукнулося тільки одне донське правительство, яке через своїх представників заявило, що згоджується на пропозицію Генерального Секретаріяту.

З усіх цих заходів нічого не вийшло. Ніякого федерального російського уряду Генеральний Секретаріят не створив з тої простої причини, що він обминав одинокий реально істнуючий уже уряд в Росії — Раду Народніх Комісарів, супроти якого він сам виявився надто слабким. Большевиків дратували вже самі переговори з Доном, з урядом генерала Каледіна. Генеральний Секретаріят вільно перепустив свого часу козацькі частини, які їхали на Дон і там скріпляли сили ген. Каледіна. З свого боку ген. Каледін, після безпосередньої розмови по прямому дроту з С. Петлюрою, дав згоду перевозити вільно українські військові частини з Дону на Україну. Коли ген. Каледін, оголосивши в Донецькому вугільному басейні військовий стан, закрив усі революційні робітничі організації, то ці останні поскаржились Генеральному Секретаріятові України. Голова Ген. Секр-ту Винниченко інтерпелював перед ген. Каледіним, і цей зараз же відповів телегра-

*) »Нова Рада«, ч. 184.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мою, що »всі розпорядки, що перешкаджали громадським організаціям в їх роботі, скасовано«.

Ген. Секретаріят давав розпорядження не перепускати через українську територію большевицькі відділи, які виступали проти Каледіна. Він покликався при тім на свій нейтралітет. Це давало привід для завзятої агітації большевиків проти українського уряду, бо Рада Нар. Комісарів перебувала в отвертій війні з донським урядом.

Щоб ослабити цю агітацію, Генеральний Секретаріят випустив 13. грудня відозву, цікаву з того боку, що вона характеризує загальні погляди українського правительства на сучасний момент і на відносини з большевиками. Ось текст цієї відозви:

»Безвідповідальні люде, які розуміють революцію, як ламання всякого зорганізованого життя, ведуть темну нечесну агітацію проти Центральної Ради і Генерального Секретаріяту.

Головним аргументом цих людей серед широких неосвідомлених мас служить відношення Генерального Секретаріяту до козачого правительства. Розпускаються чутки, ніби Центральна Рада веде таємні переговори з козаками проти Народніх Комісарів. Як доказ приводиться те, що Генеральний Секретаріят дозволив вихід козачих військ на Дон і не пропустив большевицьких ешелонів для походу проти козаків.

Генеральний Секретаріят заявляє: ніяких таємних переговорів з козаками не ведеться. Ведуться з ними переговори про утворення центрального правительства всієї Російської Республіки. Але такі самі переговори ведуться з Народнім Совітом в Петрограді, і з правительством Сибіру, і з правительством Кавказу, і з правительствами инших республик.

Генеральний Секретаріят всім цим правительствам пропонує зорганізувати центральне правительство на таких умовах, щоб воно було однородно-соціялістичне (від большевиків до народніх соціялістів) і федерального характеру, цеб-то складене з представників краєвих республик. Тільки таке правительство матиме силу й авторитет, бо спиратиметься на всі реальні сили демократії всіх соціялістичних напрямів і на всі народи Російської Республіки.

Генеральний Секретаріят не визнає Народніх Комісарів правительством всієї Росії, бо сила їх (є) тільки серед певної частини великоруської демократії, народи ж Сибіру, Поволжа, Кавказу, Криму, Дону, України, Бесарабії, Білоруси не признають Народніх Комісарів правительством Росії. Так само навіть не вся великоруська демократія признає їх правительством. Через те в інтересах селянства, робітництва і салдатства Росії, від імени і коштом яких буде встановлятися мир і будуть рішатися питання великої соціяльної ваги, Генеральний Секретаріят уважає невідкладним яко мога швидче скласти центральне правительство на вищезазначених основах. Поки ж такого немає, Гене-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ральний Секретаріят *не вважає можливим ставати на бік тої чи иншої области.* І через те Генеральний Секретаріят, признаючи право, як за Народніми Комісарами у Великоруси, так і за козаками на Донщині, на Кубані і по инших всіх землях, порядкувати своїм життям, не вважав справедливим задержувати козачі військові частини на Україні, коли вони хотіли йти до свого краю. Так само Ґенеральний Секретаріят уважає недопустими затримувати й руські частини, коли вони виявляють бажання йти в Росію, як недопустиме те, що Народні Комісари задержують українські частини, не пропускаючи їх на Україну.

Виходячи з цієї основної позиції, Ґенеральний Секретаріят не вважав можливим нарушити свою невтральність в боротьбі великоруських большевиків з донськими козаками і відмовився допомагати пропуском ешелонів на Дон. Разом з тим Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним заявити, що він перший вступився за робітничі організації в донській области, над якими з боку козачого правительства вжито репресій. Голова Ґенерального Секретаріяту виразно зазначив Військовому Правительству, що всякі утиски й обмеження повинні бути скасовані. І так само тепер Ґенеральний Секретаріят стоїть на тому, що й раніше. В даний момент до Київа прибула делеґація від південно-східнього союза козаків і від Кубанського Правительства в справі переговорів про утворення центрального правительства: Ґенеральний Секретаріят офіціяльно заявив делеґації, що Ґенеральний Секретаріят уважає можливим склад правительства тільки соціялістичний і, для успішности переговорів з козаками, ставить першу умову: скасування »военнаго положенія« в південно-східнім союзі і усунення всяких репресій та обмежень над робітничим й демократичними організаціями.

Отце ті »таємні« переговори, які ведуться Генеральним Секретаріятом з козаками.

Тим паче, розуміється, Генеральний Секретаріят не дозволить никому на території Української Народньої Республіки ніяких утисків над робітничими чи яким-нибудь иншими організаціями. Генеральний Секретаріят ставить собі метою зорганізованими і мирними способами затвердити та зміцнити власть демократії на Україні. Генеральний Секретаріят вживає всіх заходів, щоб всі соціяльні реформи такої великої ваги, як, напр., земельна реформа і військова, були переведені як найширше, як найповніще, але зорганізовано і без того потрясення, кровопролиття й анархії, якими відзначено ці самі реформи на території Народніх Комісарів. Генеральний Секретаріят твердо і непохитно стоїть на тому, що вся власть повинна належати всьому народові, а не частині його. І через те вважає, що власть на місцях повинна бути в руках вибраних всім народом вселюдним, рівним, безпосереднім і тайним голосованням органів, а не ґруп людей, вибраних неправильно і випадково.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Генеральний Секретаріят вважає недопустимими утиски над свободою слова і через те не закриває ніяких газет, навіть тих, які клевещуть на нього. Так само Генеральний Секретаріят не допускає ніяких ні утисків, ні обмежень свободи зібрань, союзів, страйків, віри. І через те не може погодитись з тими утисками і терором, які вживаються правительством Народніх Комісарів навіть тад соціялістами, навіть над вибранцями селян і робітників.

І Генеральний Секретаріят заявляє: такої позиції він твердо буде держатися і далі. Але повинен додати: всякі спроби силою нарушити той лад, який твориться зорганізованою демократією України, він рішуче і так само силою буде подавляти в коріні. Доказом того є роззброєння деяких військових частин, зроблене в ночі з 12. на 13. грудня (н. ст.). Ці частини, з анархістичних, нездисціплінованих елементів, підбурені нечесною агітацією большевиків, весь час погрожували розгромом Київа з тих тяжких орудій, які були у них. Приклад братовбивчої кривавої війни в Петрограді, Москві та й в самім Київі, погрози віддати на розгром безвинне населення Київа примусили Генеральний Секретаріят відібрати зброю у найбільш анархістичних частин і де-які з них вислати за межі Української Народньої Республіки. Підчас роззброєння українськими військовими частинами випадково, без наказу Генерального Секретаріяту, затримано де-яких членів »военно-революційного« комітету, але в цей же день випущено. Роззброєння відбулося без пролиття каплі крови, але в той же час з боку роззброених вбито одного українського козака-богданівця і чотирьох ранено.

Не ховаючи ні одного свого кроку, як в політично-внутрішній, так і в зовнішній діяльности, стоячи на позиціях соціялістичного правительства зорганізованої демократії України, її селянства, робітництва і салдатства, Генеральний Секретаріят звертається до тої частини робітництва, яку введено в блуд нашими несовісними політичними противниками, з застереженням: ворожнеча робітництва проти Української Центральної Ради є ворожнеча проти українського селянства, яке, по справедливости, має найбільшу силу, як в Центральній Раді, так і по всій Росії. Ворожнеча робітництва з селянством, города з селом, є тільки на користь реакції, бо розбиває сили всієї революційної демократії. Українське селянство найбільш представлене в Раді, найбільше ограбоване царизмом, найбільш покривджене до революції соціяльно, національно і політично, не допустить, *щоб його відродження скасувала агітація зайшлих з півночі Росії анархістичних елементів.*

Центральна Рада і Генеральний Секретаріят, як о найвищі органи влади українського селянства, робітництва і салдатства, заявляють: мир всьому світові, земля трудовому народові, робітництву — економичні соціяльні реформи, всій людности — демократичні свободи, але

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в формах зорганізованих; не тільки руйнувати, але й будувати, творити нове.

І цю позицію Генеральний Секретаріят буде боронити всіма силами від всіх, хто б не захотів її зломити.

Підписали: Голова Генерального Секретаріяту *В. Винниченко.*

За Генерального Писаря *І. Мірний.*

Київ, 30. листопаду (13. грудня) 1917. р.«*)

Та ця відозва могла тільки ще більше роздратувати большевиків. Вони цілком ясно здавали собі справу з того, що союз України з Доном є для них великою небезпекою. Як писав один з большевицьких провідників, цей союз загрожував тим, що »відріже нас від Кавказу і Бакинської нафти, позбавить Совітський Центр також і вуглю Донецького басейна, марганцу Криворіжжа і хліба України.**) Тому всякий прояв добросусідських відносин між Україною й Доном надзвичайно їх тривожив і просто вибивав з рівноваги духа. Вже 6. грудня Рада Народніх Комісарів випустила відозву до всіх совітів, де між иншим писала, що »Буржуазна Центральна Рада Української Республіки веде боротьбу проти українських совітів, помагає Каледіну стягувати військо на Дон, перешкоджає совітській владі пересилати через землю братнього українського народу необхідні військові сили для приборкання калединського бунту.«

В той же час член Воєнно-Морської Колегії при Раді Народніх Комісарів В. А. Антонов-Овсєєнко виробив план боротьби з »контрреволюцією«, який зводився до того, щоб заняти большевицькими військовими відділами Харьків, перекинути з району Жмеринка-Бар на Поділлі 2-й гвардейський корпус в район Донецького басейну і почати звідти наступ на Дон. Таким робом Україна мала служити базою большевицьких операцій проти Дону.

Одначе большевики зразу ще не хотіли отверто зривати з Ц. Радою. Принаймні ще 7. грудня Л. Троцький доручав Криленкові, большевицькому »главковерхові«, включити представника Ц. Ради до загально-російської мирової делегації, не перешкоджати руху українських частин з півночи на південь, мотивуючи тим, що »українські працюючі маси повинні на ділі переконатись, що загально-російська совітська влада не буде чинити ніяких перешкод самовизначенню України, в які б форми це самовизначення не вилилось, і що визнання народньої Української Республіки з боку російської влади є як найповніще.«***)

Але політика Українського Уряду, що до перепуску козацьких відділів, які повертались з фронту, на Дон, продовжувалась далі, і Рада

*) П. Христюк, т. II., ст. 79—81.

**) В. А. Антонов-Овсеенко, Записки о гражданской войне, Москва, 1924 ст. 23,

***) Антонов-Овсеенко; ст. 47

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Народніх Комісарів трактувала це як »опредѣленно враждебное отношеніе Центральной Рады«. Тоді Криленко з Ставки видав заборону українським частинам Північного й Західного фронтів відїздити до дому і не визнав виділення Південно-Західного й Румунського фронтів в окремий Український фронт. Конфлікт ставав неминучий, і його вибух був питанням дуже короткого часу.

В ті дні, як обмірковувалася справа формування центрального уряду, Ц. Рада прийняла цілий ряд дуже важних постанов. 29. падолиста було затверджено по докладу Ол. Севрюка *Закон до Українських Установчих зборів*. Перший пункт закону казав, що »Установчі Збори Укр. Нар. Республіки складаються з членів, обраних людністю на основі загального, без ріжниці полу, і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з додержанням принціпу пропорціонального представництва.«*) Було установлено такі виборні округи: Катеринославська, Київська, Полтавська, Подільська, Харьківська (з прилученням Грайворонського пов. Курської губ.), Херсонська, Чернігівська (з прилученням Путивльського пов. Курщини), Острогожська (яка складалась з Острогожського, Валуйського, Бірючського і Богучарського повітів Вороніжчини та Новооскольського пов. Курщини) і Таврійська (з повітів Бердянського, Дніпровського і Мелітопольського).

Право участи у виборах мали громадяне Російської республіки не молодше 20 років, які в момент складання виборчих списків жили на Україні. Це право мали також усі військові, котрі в момент призиву їх на військову службу, жили на території України. Крім осіб, які жили в даній виборчій окрузі, до виборчих списків вписувалися особи відсутні, »як що відсутність їх тимчасова і коли ці особи зберегли якийсь звязок з даною місцевістю.«**) Вибори до Уст. Зборів виконувалися через подавання кандидатських списків. Кожен список кандидатів мав бути підписаний не менше як 100 особами.

Таким робом закон давав право вибірати до Українських Установчих Зборів усім людям, які навіть випадково опинились на українській території і нічим не були з нею звязані, як наприклад т. зв. біженці.

До Укр. Уст. Зборів мало бути обрано всього 301 депутат, а саме: від Київщини (з населенням 4,778.275 душ) 45 мандатів, від Волині (населення 3,055.800) 30, Поділля (нас. 3,873.900) 30, Катеринославщини (насел. 3,561.600) 36, Полтавщини (нас. 3,038.500) 30, Херсонщини (нас. 3,368.500) 34, Харьківщини (нас. 3,311.700) 35, Таврії (нас. 901.248) 9, Чернігівщини (нас. 2,816.978) 28, Острогожської округи (нас. 1,465.942) 15. Крім цих округ залишено право окремим адміністраційним округам заявляти постановою повітових земських зборів про бажання взяти участь у виборах до Укр. Установчих Зборів, і

*) Закон про вибори ло Установчих Зборів Укр. Нар. Республіки. Київ 1917, ст. 4.
**) Закон гро вибори, ст. 37.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тоді їх мало бути прилучено до сусідньої виборчої округи, змінивши відповідно число депутатів, обчисляючи по одному депутату на 100.000 населення.

Днем виборів було призначено 27—29. грудня ст. стилю, а відкриття Укр. Установчих Зборів призначено на 9. січня 1918. р. ст. стилю.

Головою »Головної в справах виборів до Українських Установчих Зборів Комісії« призначено Михайло Мороза, членами її: чл. київ. окр. суду П. Стефановича, чл. київ. окружн. суду М. Радченка, секр. київ. губ. зем. управи Гр. Кириченка, чл. київ. судової палати Ол. Щербака і чл. київ. суд. палати Ол. Бутовського.

З законів і постанов Ц. Ради того періоду одним з найважніщих був закон 8. грудня про *Порядок видання законів*. З огляду на його вагу навожу його тут цілком:

I.

»До сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції, виключне і неподільне право видавати закони для Укр. Нар. Респ. належить Українській Центральній Раді.

II.

1) Всі закони і постанови, які мали силу на території Укр. Нар. Респ. до 27. жовтня 1917. р., оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Укр. Ц. Ради, мають силу і надалі, яко закони і постанови Укр. Нар. Республіки.

2) Право видавати розпорядження в обсягу урядування, на основі законів, належить Генеральним Секретарям Укр. Н. Республіки.

3) До видання таких розпоряджень зостаються в силі розпорядження Російського Правительства, які були видані до 27. жовтня 1917. р., оскільки вони не змінені або не скасовані Укр. Ц. Радою та Ген. Секретаріятом.

III.

1) До прийдучих змін законодавчим порядком полишаються в силі і всі державні уряди і установи, які зостаються на території У. Н. Р. по день 7. листопада 1917. р. з дотеперішнім їх ділокругом, урядженням і штатам, яко уряди і установи У. Н. Р.

2) Це положення тим часом, до погодження з иншими частинами Рос. Федерації, має стійність і для урядів і установ, які обіймають тільки почасти територію У. Н. Р., і тільки в тій мірі, в якій їх діяльність поширюється на українську територію.

3) Всі особи, які займали посади державної служби по день 7. падолисту 1917. р. на території У. Н. Р., чи то за призначенням рос.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Правительства, чи то за обранням органами самоврядування, зостаються на своїх урядах, без особливих прохань чи заяв.

Заступник Голови Укр. Ц. Ради
Мик. Шраг.
Секретарь *Постоловський.*
Ствердив: За Генерального Писаря України
Ів. Мірний.«*)

В кінці падолиста і на початку грудня 1917. р. відбулися на Україні вибори до *Всеросійських Установчих Зборів.* Захоплення влади большевиками, які негативно ставились до Установчих Зборів і розігнали їх, коли вони зібрались були в Петербурзі, позбавили їх того інтересу і того значіння, яке надавалося їм від початку революції. Але результати виборів самі по собі могли служити покажчиком політичних настроїв населення. Передовсім скрізь мали подавляючу перевагу соціялістичні партії. Партіям несоціялістичним де-не-де удавалось провести одного-двох кандидатів. Більше всього дістали голосів блок укр. соціялістичних партій (укр. ес-ери, спілка і укр. ес-деки), большевики і рос. ес-ери. На жаль ми не маємо точних даних про результати виборів по всій Україні. Відомо лиш, що на Київщині, Полтавщині, Катеринославщині, південній Чернігівщині українські соціял. партії дістали величезну перевагу. Значно гірше з цього погляду виявилася справа на Харьківщині, де українці не мали власного списку і йшли в хвості списку рос. ес-ерів. Так, на Катеринославщині більше половини поданих голосів дістав блок укр. ес-ерів і ес-деків і провів 10 своїх кандидатів: С. Романченка, О. Радомського, Єл. Карпенка, Х. Сторубля, О. Мицюка, П. Сургаля, В. Строменка, А. Россіна і К. Коржа (большевики провели 4 і рос. ес-ери 4). В Харьківській губ. на першому місці пройшов блок укр. ес-ерів з рос. ес-ерами, але українців по ньому пройшло всього троє: А. Сіверо-Одоєвський, І. Михайленко і Н. Шкарбатов; большевики дістали 2, кадети 1. На Полтавщині укр. ес-ери і сел. спілка дістала 13 послів (596.000 голосів), рос. большевики, ес-ери і землевласники по 1. На Херсонщині на першім місці пройшли укр. та рос. ес-ери (204.000 голосів) на другому укр. ес-деки (60.000), на третьому большевики (15.000). На Чернігівщині в південних і центральних повітах перевагу мала Сел. Спілка і укр. ес-ери, в північних — рос. ес-ери та большевики. На Київщині скрізь на першому місці пройшов блок укр. соц. партій: коло 600.000 голосів, або 70,2 проц.

Результати виборів по містах були особливо зменшені тим, що тут виборці взагалі були більш інтелігентні і свідомі. Тому й успіх українських списків свідчив про значний зріст впливу українського елементу. В самому Київі подано було всього 179.688 голосів. З них

*) Вістник Ген. Секр. У. Н. Р., № 3.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

блок укр. соц. партій дістав 46.764, правий блок 36.602, большевики 32,576, кадети 18,742, жидів. соц. блок 15,992, польський блок 11.932, меншевики, рос. ес-ери, бунд — усі разом 17.150. Коли взяти на увагу, що в липні міс. на виборах до міської думи український список дістав усього 35,603 голосів, то виходило, що тепер українці дістали на 20 проц. більше. В Одесі укр. с.-д. пройшли на третьому місці. В Полтаві з 47.000 виборців голосувало всього 19.711. На першім місці пройшли кадети, на другім блок укр. і рос. ес-ерів, на третім жидівський, на четвертім »Сел. Спілка«. В Херсоні з 58.600 виборців голосувало всього 21.654. Жидівський блок дістав 5.522 голоси, большевики 3.899, укр. і рос. ес-ери 3.453, кадети 3.357, укр. і рос. ес-ери 3.115 голосів. З повітових міст укр. список пройшов першим у Констянтинограді, Василькові, Кобеляках, Золотоноші. У Катеринославі укр. список зібрав 11.500 голосів (супроти 5.500, які мали українці в липні при виборах до міської думи).

Перед від'їздом до Петербурга більшість вибраних до Уст. Зборів українських делегатів з'їхалися у Київі і мали нараду 24. грудня. З'їхалось більше 50 депутатів. Почесним головою зборів вибрано М. Грушевського, членами президії укр. ес-ерів Ковальського, Янка, Севрюка і рос. ес-ера Качинського. З'їзд вислухав доклад Ол. Севрюка, в якому говорилося, що фракція укр. ес-ерів ухвалила взяти як найактивніщу участь в Уст. Зборах. Підчас дебатів виявилося, що не всі делегати надають Уст. Зборам однакове значіння. Збори ухвалили взяти найактивніщу участь в Всерос. Установчих Зборах і вжити заходів, щоб вони відбулися як найскоріще. Одночасно з тим ухвалено зясувати, — чи є які перешкоди для формального функціонування Всерос. Уст. Зборів, і коли такі перешкоди є, то старатись їх усунути.*)

*) »Нова Рада«, № 207.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

IX.

Ультиматум Ради Народніх Комісарів. Війна з большевиками. Початок переговорів про мир з центральними державами. Відносини з представниками Антанти. Чехословаки на Україні. Законодавча діяльність українського уряду.

17. грудня в Київі було одержано телеграму від Ради Народніх Комісарів, передану Ц. Раді по радіо-телеграфу большевицьким головнокомандуючим, прапорщиком Криленком, такого змісту:

»Приймаючи на увагу інтереси єдности і братерського союзу робітничих та працюючих експлоатуємих мас у боротьбі за соціялізм, приймаючи на увагу признання цих принціпів численними постановами органів революційної демократії Рад, а найбільше — 2-го Всеросійського З'їзду Рад, — соціялістичне правительство Росії »Совѣт Народных Комиссаров« ще раз стверджує право на самовизначення за всіми націями, які пригнічувались царатом і російською буржуазією, аж до права цих націй відділитися від Росії. Через це ми, Рада Народніх Комісарів, визнаємо Народню Українську Республіку, її право цілком відокремитись від Росії або зробити умову з Російською Республікою на федеративних і тому подібних взаємовідносинах між ними. Все, що торкається національних прав і національної незалежности українського народу визнається нами, Радою Народніх Комісарів, зараз же, без обмеження та безумовно.

Проти Фінляндської буржуазної республіки, яка поки що зостається буржуазною, ми не зробили жадного кроку в напрямі обмеження національних прав та національної незалежности фінського народу і не зробимо жадних кроків, які б обмежували національну незалежність будь-якої нації із числа тих, що входять і бажають увійти .в склад Російської Республіки.

Ми обвинувачуєм Раду в тому, що прикриваючись національними фразами, вона веде непевну буржуазну політику, яка давно вже визначається непризнанням Радою »Совітів« та совітської влади на Україні. Між иншим Рада відмовляється скликати по домаганню совітів України з'їзд українських совітів негайно.

Ця непевна політика, яка позбавляє нас можливости визнати Раду яко уповноважену представницю працюючих та визискуваних мас Української Республіки, довела Раду в останній час до кроків, які означають знищення всякої можливости порозуміння.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Такими кроками були:

1. дезорганізація фронту. Рада переміщає та відкликає однобічними приказами українські частини з фронту, руйнуючи таким чином єдиний спільний фронт до розмежування, яке можна здійснити тільки шляхом організованого порозуміння урядів обох республік.

2. Рада приступила до роззброєння совітського війська, яке перебуває на Україні.

3. Рада підтримує кадетсько-Каледінську змову і повстання проти совітської влади, посилаючись цілком неправдиво на автономні буцім то права Дону та Кубані.

Прикриваючи цим каледінські контр-революційні виступи, що йдуть всупереч з інтересами та вимогами величезної більшости трудового козацтва, Рада пропускає через свою територію військо до Каледіна, відмовляючись пропустити військо проти Каледіна. Стаючи на цей шлях нечуваної зради революції, на шлях піддержки запеклих ворогів як національної незалежности народів Росії так і совітської влади, ворогів трудящої та визискуваної маси, — кадетів та каледінців, — Рада змусила б нас оголосити без жадних вагань війну їй, навіть коли б вона була вже цілком формально визнаним та безсуперечним органом вищої державної влади незалежної буржуазної України.

Тепер же з огляду на всі зазначені вище обставини, Рада Народніх Комісарів прилюдно перед народами Української та Російської Республік ставить Ц. Раді такі запитання:

1) Чи Ц. Рада обовязується зріктися спроб дезорганізації спільного фронту?

2) Чи зобовязується Ц. Рада не пропускати тепер без згоди Верховного Головнокомандуючого жадних військових частин, простуючих на Дон, на Урал та до инших місць?

3) Чи зобовязується Ц. Рада давати підмогу революційному війську в справі його боротьби з контр-революційним кадетсько-каледінським повстанням?

4) Чи зобовязується Ц. Рада припинити всі свої спроби роззброєння совітських полків та робітничої червоної гвардії на Україні і повернути негайно зброю тим, у кого її віднято?

Коли на протязі 48 годин не буде одержано на ці запитання задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Ц. Раду в стані одвертої війни проти совітської влади в Росії і на Україні.

Рада Народніх Комісарів.
Голова Ради Народніх Комісарів
В. Ульянов (Ленін)
Народний Комісар по чужоземних справах
Л. Троцький«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Одержавши цей ультиматум, Генеральний Секретаріят негайно вислав свою відповідь:*)

»Генеральний Секретаріят в заяві Народніх Комісарів про те, що вони визнають Українську Республіку вбачає нещирість або ж суперечність самим собі. Неможливо одночасло визнавати право на самовизначення »аж до відокремлення« і в той же час робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу, як це робить Рада Народніх Комісарів Великоросії що до Народньої Української Республіки.

Генеральний Секретаріят рішуче одкидає всякі намагання народніх комісарів вмішуватись в справу упорядкування державного й політичного життя в Народній Українській Республіці. Претензії народніх комісарів на керування українською демократією тим менше можуть мати яке-небудь виправдання, що ті форми політичного правління, які накидають Україні, дали на території самих народніх комісарів такі наслідки, що цілком не викликають заздрости. Поки у Великоросії розбивається анархія, економічні, політичні та господарські розрухи, поки там панує груба сваволя та нищення всіх свобод, які одвоювала у царизма революція — Генеральний Секретаріят не визнає потрібним повторювати цю сумну спробу на території українського народу.

Українська демократія в особі українських рад салдатських, робітничих і селянських депутатів, які зорганізувались в законодавчому органі Центральній Раді та в уряді Генеральному Секретаріяті, цілком задоволена як складом цих органів, так і переведенням в життя її волі.

Центральною Радою незадоволені великоросійські елементи чорносотенного, кадетського й большевицького напрямків, які певно хотіли б другого національного складу Ради. Але Генеральний Секретаріят дає повну можливість зазначеним елементам виїхати з території України до Великоросії, де їхнє національне почуття буде задоволене.

Маючи це на меті, українські салдати роззброїли анархічно настроєних великоросійських салдатів, які робили змови проти влади українського народу й загрожували внести в життя України криваву братовбійчу війну, анархію і всю ту розбещеність, яка панує на території Народніх Комісарів. Салдати ці одержали можливість безборонно виїхати в межі власної держави. Відціля випливають і другі відповіді на запитання Ради Народніх Комісарів.

Єдність фронту визнає і Генеральний Секретаріят У. Н. Р. Але після того, як Рада Нар. Комісарів Великоросії зруйнували цей фронт, додавши в нього повну дезорганізацію, після того, як большевицькі частини кидають позиції й оголяють фронт, Ген. Секретаріят не вважає можливим тільки силами українських частин охороняти всю вели-

*) Вісти Генер. Секр. У. Н. Р., № 2.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

чезну лінію фронту. Тому, то він одкликає з північного і північно-західного фронтів українське військо на український фронт (обєднавши в теперішній час південно-західний і Румунський фронти)«.

Далі відповідь каже, що Ген. Секретаріят не вважає логичним накидати окремим частинам колишньої російської імперії якесь своє розуміння політичного управління, але визнає потрібним сформування центральної влади для всієї російської республіки, цей уряд мусить бути однородно-соціялістичним від большевиків до народніх соціялістів і мусить бути федералістичним. Тільки такий уряд має право вирішити справу миру для всієї Росії.

Кінчалася відповідь заявою, що »стан війни двома державами Російської Республіки Генеральний Секретаріят вважає смертоносним для діла революції й для перемоги інтересів робітників та селян. Генер. Секретаріят всіма способами уникає кривавих засобів розвязання політичних та державних питань. Але коли народні комісари Великоросії, беручи на себе всі наслідки майбутні лиха братовбивчої війни, винудять Генеральний Секретаріят приняти їх визов, то Ген. Секретаріят певен в тому, що українські салдати, робітники й селяне, обороняючи свої права і свій край, дадуть належну відповідь народнім комісарам, що здіймають руку великоросійських салдатів на їх братів-українців.

5. XII. 1917. року.

Голова Генерального Секретаріяту
Секретарь справ внутрішніх
В. Винниченко.
Генеральний Секретарь міжнаціональних справ
О. Шульгин«.

ст. 198

І щоб підкреслити своє бажання за всяку ціну створити центральний урядовий орган для всеросійської федерації, Генеральний Секретаріят розіслав 18. грудня правительствам усіх новоутворених республік і автономних країв нову ноту з пропозицією утворити такий спільний уряд. Ця нота поясняла основи будучої федеративної Держави Російської, »котрі український народ вважає обовязковим для всіх частей Федеративної Росії«. Цими основами були: »республіканський та справді демократичний політичний устрій кожної держави Росії, свобода особи, сумління, слова, друку, зборів, страйків, незайманість оселі та инше... Одночасно Генер. Секретаріят стоїть на засаді цілковитого взаємного невтручання в політичне життя федеруючих республік, оскільки вони не виходять за межі вищезазначених підвалин. Через те Правительство У. Н. Р. вважає злочинними спроби зламати право на внутрішню незалежність кожної з республік Росії«. Як що правительство, до яких зверталася нота, поділяють ці засади, то Генер. Секретаріят »не бачить ніяких реальних завад для

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дальшого формування разом зо всіма республіками Росії нового Федеративного Правительства«. Нота була підписана головою Ген. Секретаріяту В. Винниченком, ген. секр. міжнаціональних справ Ол. Шульгиним і заступником ген. писаря Ів. Мірним.

В самий день одержання ультиматума, було оголошено за підписом В. Винниченка і С. Петлюри відозву »*До війська українського (південно-західного та румунського) фронту і тилу*«, в якій говорилося, що петербургський уряд Народніх Комісарів »показує свою нездібність вести армію Російської Республіки до замирення й відбудови життя замучених народів Росії«, що завдяки йому »салдати починають голодувати, не стає одежи, коні падають від браку провіянту« і заявлялося, що Генер. Секретаріят бере в свої руки справу замирення і справу прохарчування війська; обіцялося, що Ген. Секретаріят »в найближчих днях видасть розпорядок про реорганізацію армії на нових демократичних принціпах«, а по виданню цього розпорядку »для координації роботи командного складу з виборними організаціями будуть утворені комісаріяти з представників національних та областних військ, і військово-революційні комітети повинні будуть передати цим комісаріятам свої уповноваження«. Ще раз підкресливши, що »мир повинен бути встановлений негайно«, відозва запевняла, що »з борогами демократії Генеральний Секретаріят уміє боротись.«*)

Одночасно з тим С. Петлюра видав наказ Українському Комісару північного фронту, щоб не виконувати ніяких наказів большевицького головнокомандуючого, організувати свій український склад, давати опір ворогам Укр. Нар. Республіки і доручив »для переведення цього в життя вжити тих засобів, які викликаються Вашим географічним становищем що до Петрограду, звідкіль насувається на України ця велика небезпека. Треба, щоб ви цю небезпеку спинили біля Петрограду«.**)

Цей наказ мав на увазі ніщо инше, як діверзію українських частин Північного фронту проти Петербурга. Але така діверзія була б можлива при иншому внутрішньому стані українських частин, ніж той, в якому вони були в кінці 1917. року, себ-то в стані розкладу й пересякнення большевицькою пропагандою. А при такому стані річей опублікування цього наказу могло лиш стягнути з боку большевиків репресії на українців на Північному фронті, в Петербурзі і взагалі на Московщині, що і справді сталося в короткім часі.

Того ж 18. грудня, коли було випущено так багато відозв, пізно у вечері Ол. Шульгин доложив Малій Раді про ультиматум Ради Народніх Комісарів і відповідь на неї Генерального Секретаріяту. Відповідь знайшла собі повне одобрення у членів Малої Ради і вони винесли одноголосно формулу переходу, предложену укр. ес-ерами і с.-д.,

---

*) Вістник Генер. Секретаріяту У. Н. Р. № 4.

**) »Народня Воля«, № 175.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в якій говорилося, що Ц. Рада задовольняється змістом відповіді Генер. Секретаріяту, а разом із тим »вважає потрібним, щоб правительство У. Н. Р. вжило всіх заходів до того, щоб запобігти викликаному Радою Нар. Комісарів взаємному пролиттю крови української та московської демократії.«*) Ген. секретарь М. Ковалевський заявив, що Генеральний Секретаріят рішив не висилати на північ хліба. Тов. ген. секр. фінансів В. Мазуренко повідомив, що скоро будуть випущені українські паперові гроші, забезпечені доходами України. Сахарна монополія стає правом Укр. Нар. Республіки.

Та центр ваги і загального інтересу лежав у цей день не в Малій Раді, а в засіданнях *З'їзду рад селянських, робітничих і салдатських депутатів України,* що відкрився 17. грудня у Київі, саме тоді, як було одержано большевицький ультиматум. Вся увага столиці була прикована до його на стільки, що українські газети не містили в ті дні навіть звітів з засідань Малої Ради, — всі шпальти газет були одведені звітам з засідань з'їзду.

Самий з'їзд було скликано з ініціятиви краєвого виконавчого комітету робітничих депутатів, київської ради робітничих і салд. депутатів і головного комітету большевицької партії на Україні — одже все таких організацій, які служили опорою для большевиків. І метою з'їзду було скликати власне такий з'їзд, який би домагався всієї влади для совітів або перевибору Ц. Ради, взагалі — скріпив би большевицькі позиції на Україні. Але українські соціялісти дуже зручно зуміли обернути цей з'їзд на користь не большевиків, а Ц. Ради.

Спочатку Ц. Рада відмовилась брати участь у з'їзді, але потім рішила взяти і наказала через Селянську Спілку й військові українські організації, щоб ті присилали на з'їзд яко мога більше своїх делегатів. І справді, українських делегатів явилось дуже багато, одна лише Полтавщина прислала їх кілька сот, так само приїхало багато делегатів військових, і з'їзд вийшов дуже многолюдний — понад 2000 учасників, але від большевицьких організацій було всього 150.

З'їзд відкрився 17. грудня в залі Купецького Зібрання, де весною відбувався Український Національний Конгрес. Ще перед відкриттям з'їзду українці-делегати відбули окрему нараду в театрі Садовського, намітили членів президіуму і план акції, щоб узяти з'їзд цілком в свої руки. Большевицькі ватажки зробили були спробу відкити з'їзд і взяти над ним провід, але це не мало ніякого успіху. Ось як оповідає один з большевицьких ватажків, В. Затонський, про цю справу.

»В призначену годину, каже він, наша група підійшла до столу президіума і розташувалась біля колонни. Мені було доручено відкрити з'їзд. Зауваживши наш маневр, лідери українських ес-ерів кинулись до столу. Добігли вони саме в той мент, коли я вимовив слово »Товариші«. Аркадій Степаненко обійшовши мене зліва, уперся мені

*) »Народня Воля«, № 176.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ліктем в груди, а Стасюк в той же час обхопив мене ззаду обома руками за шию і зтягнув таким способом з катедри. В той же час підбурена і явно підпила юрба делегатів кинулась бити большевиків. Тут всім нам досталося потроху. Одлупивши трохи большевиків, делегати на пропозицію Степаненка заспівали »Заповіт« і »Ще не вмерла Україна«, а потому Степаненко[1]) відкрив з'їзд«.[2])

Про цей момент дуже колоритно, але вже не як самовидець, а з чужих слів, оповідає і М. Скрипник: »в чаду жорстокої злоби проти большевиків агресивні прихильники Ц. Ради примусово розпускають мандатну комісію з'їзду, силою та шахрайством пролізають у дійсні члени з правом рішаючого голоса все новими сотнями, скидають з місця голови представників рад т. т. Затонського, Майорова та инш. і передають головування маститому Одисею українського націоналізму-шовінізму Грушевському... Диким ревом ухвали зустрічає осатаніла юрба націоналістів і зпантеличених нею людей випади проти большевицької партії, погрозами — заяви групи дійсних представників рад...«[3])

Так чи инакше керування з'їздом опинилося в руках українських ес-ерів. Вибрано було президіум. Від ес-ерів вибрано Мик. Ковалевського, Арк. Степаненка, М. Панченка, М. Стасюка, Дм. Ісаєвича, Курилку, В. Єланського, М. Полозова і Л. Ковальова; від соц.-дем М. Порша, А. Пісоцького і Грудину; від рос. меншевиків Бердичевського, від Півд.-Зах. фронта Козака, від Чорноморського флоту Петренка, від Балтійського Ковальова. Від ріжних російських фракцій було ухвалено обрати 7 членів президіума аж на другий день, в тім числі 4 місця дати большевикам.[4])

Після привітів і читання III. Універсалу була зроблена перерва, і большевики рішили знову виступити, скористувавшись певним заспокоєнням. Затонський в імени організаційного комітету заявив, що сталося непорозуміння: приїхало багато делегатів, які згідно з виробленими організаційним комітетом нормами не мають права рішаючого голосу. Одже він радив перервати з'їзд до завтра і перевірити в мандатній комісії повновласти делегатів. Під загальний сміх і тюкання з боку прихильників Ц. Ради Затонський зійшов з катедри, сказавши на останку, що він певний, що Ц. Раду скинуть самі селяне й робітники і що на Україні скоро запанує совітська влада.[5])

М. Стасюк заявив в імени »Сел. Спілки«, що большевицьки настроєний краєвий комітет ради роб. і салд. депутатів, даючи перевагу робітникам і салдатам, а до того ще й неукраїнцям над селянами, хотів сфальшувати волю українського народа, і тому, централь-

---

[1]) »Нар. Воля« № 175 подає, що відкрив з'їзд М. Стасюк.
[2]) 1917-й год на Киевщине, ст. 435.
[3]) »Червоний Шлях«, 1924. № 2, ст, 80—81.
[4]) »Народня Воля«, № 175.
[5]) 1917-й год на Киевщине, ст. 435—436.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ний комітет Сел. Спілки подбав з свого боку про те, щоб збільшити селянське представництво на з'їзді.

М. Порш предложив здати питання про мандати і норми представництва на розгляд комісії, вибраної від усіх фракцій, а самим занятися ділом.

На цьому засідання закрилося і відновилося на другий день 18. грудня в будинку міської опери. З ранку всі входи й виходи в театрі було занято українськими вояками, цілу театральну площу оточила кінна варта. Біля головного входу встановлено строгий контроль. На засідання явилися М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш і ще кілька генеральних секретарів. Головою зборів був Арк. Степаненко.

На початку засідання М. Порш порадив, перш ніж міркувати, чи має з'їзд бути з'їздом чи тільки нарадою, занятися справою ультиматума Народніх Комісарів. Було прочитано текст ультиматума і відповіді на його Генерального Секретаріяту.

Симон Петлюра.
З фотографії А. Губчевського в Київі.

Перше слово взяв большевик В. Шахрай.*) Він казав, що фракція большевиків вважає ультиматум за якесь непорозуміння, що інцідент треба ліквідувати без проливу крови, казав, що Рада Нар. Комісарів сама ж визнала У. Н. Р. і що в її відозві нема ніяких нападів на українців і на Україну. Свою промову, яку збори весь час перебивали неприхильними вигуками, закінчив Шахрай словами, що большевики будуть боротись проти буржуазної політики Ц. Ради, але за ультиматум відповідальности на себе не беруть і будуть радити Нар. Комісарам війни з Україною не починати.

С. Петлюра, якого зустріли бурхливими овоціями, заявив, що большевики готують Українській Народній Республіці удар в спину, вони скупчують своє військо на Волині, в Гомелі і Брянську, щоб іти походом на Україну. Одже український уряд мусів ужити своїх заходів для оборони і закликати на поміч армії Вільне Козацтво. »Ми, казав Петлюра, не нападаємо, а тільки боронимось.«

В. Винниченко, якого теж зустріли овоціями, в своїй промові спро-

*) Прапорщик, перейшов від укр. с.-д. до большевиків. Був убитий на Кубані в 1919 році.

National Parliamentary Library of Ukraine www.npiu.org

стував твердження, ніби Ц. Рада — буржуазна. Він казав, що боротьба, яку ведуть проти Ц. Ради большевики, є національною боротьбою великоросів проти українців. Що до подій на Дону Винниченко казав, що козаки мають право заводити у себе порядки, які самі хочуть, коли їм до вподоби Каледін, то це їхня справа, і ніхто не може їм заборонити мати його своїм головою. Український уряд не оповіщав війни ні Донським козакам, ні Раді Нар. Комісарів, він додержувався строгого, чесного нейтралітету. »Але, казав він, як що та чи инша сторона цей нейтралітет порушить, то ми покажемо, як ми уміємо боротись«.

Після промови Винниченка І. Кулик од імени большевиків почав домагатись, щоб таки було зараз вирішено: чи ці збори є правосильним з'їздом, чи так собі нарадою. Коли президія не поставила цього питання на обміркування, большевицька фракція, протестуючи, покинула залю. Тепер збори продовжувались без них, одночасно ухваливши визнати себе з'їздом і, так само одноголосно, під бучну овацію обравши присутного М. Грушевського на почесного голову з'їзду. Дальші промовці: М. Ткаченко, М. Порш, А. Золотарьов (представник »Бунда«), М. Шаповал, Б. Мартос, М. Грушевський, Ів. Стешенко, Вас. Мазуренко — всі різко критикували політику совітського правительства.

Большевицькі делегати, покинувши з'їзд, зібрались в числі 125 людей в помешканні професійних союзів. Тут були крім большевиків ще й деякі ліві ес-ери, укр. с.-д. і безпартійні делегати з Правобережжа, Чернігівщини, Полтавщини, Єлисавета та ин. міст. Було й кілька військових делегатів. Нарада прийняла ухвалу про непримириму боротьбу з Ц. Радою, про негайний вибір всеукраїнського центрального виконавчого комітету і про необхідність переїхати для продовження своєї роботи до Харькова.

Тут у Харькові большевицькі делегати обєдналисъ зі з'їздом Совітів Донецько-Криворожської области, проголосили себе *Першим Всеукраїнським З'їздом, Робітничих, Салдатських і Робітничих депутатів* і видали відозву, в якій заявляли, що праця з'їзду була зірвана в Київі »політиканами з Селянської Спілки і Ради Військових Депутатів« і тому її перенесено до Харькова. Відозва обвинувачувала Ц. Раду, в антінародній дрібнобуржуазній політиці, в шовінізмі й націоналізмі. Відозву підписали 124 делегати.*)

19. грудня з'їзд селянських, робітничих і військових депутатів у Київі продовжував обмірковувати ультиматум. Представники військових організацій виступили з осудом большевицької політики і заявили, що українське військо однодушно дасть одсіч большевицьким зазіханням на Україну. Виступали: представник Кавказького фронту Баклаженко, південно-західного — Гудзенко (цей говорив в імени мілійона

*) »Нова Рада«. № 204.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

організованих українців-вояків), від західного фронту Пилипчук, від північного — Бакало; представник Балтійського флоту Ковальський говорив од імени 20.000 організованих матросів, Петренко — від Чорноморського флоту.

Бурхливою овацією зустрів з'їзд М. Грушевського, котрий закликав з'їзд з усіх сил піддержувати Ц. Раду та виявити довірря до українських грошей, які скоро будуть випущені в світ. Промову Грушевського з'їзд вкрив громом оплесків і вигуками »слава батькові Грушевському!«

З'їзд майже одноголосно ухвалив резолюцію, в якій осуджував політику Ради Народних Комісарів, визнавав ноту Ген. Секретаріяту з 17. грудня »гідною відповіддю на ультиматум« і звертався до всіх народів Росії з закликом »усіма способами попередити можливість ганебної війни«. Друга резолюція висловлювала повне довірря Ц. Раді і обіцяла їй повну піддержку з'їзда. На цьому з'їзд було оповіщено закритим.

На другий день по закритті з'їзда появилася видана в його імени відозва, яка виправдувала Ц. Раду перед большевицькими закидами і доводила, що Ц. Рада дійсно обстоює інтереси селян, робітників і салдат, і зверталася до їх усіх з закликом підтримати Ц. Раду.

Обмін нотами не викликав зразу війни в звичайному розумінні слова і ще деякий час між обома сторонами ішли посередні й безпосередні переговори. Хоча й за большевиків і за Ц. Раду стояли ніби то великі маси узброєного вояцтва, але це вже не були правильно організовані й слухняні частини, як колись; вони були розкидані скрізь, настрій їх був хитний і невідомо було напевно, з ким вони підуть. Обидва уряди спірались на більш певні сили лиш у своїх столицях, але для якоїсь війни і далеких походів тих сил було замало. І тому большевики вибрали таку тактику: формально не оповіщаючи війни, вони давали накази ріжним військовим частинам на Україні, які схилялися до большевизму, щоб вони самі захоплювали українські міста і проголошували владу совітів. Їм мали помагати большевицькі боєві дружини з місцевих елементів. Тоді виглядало так, що Рада Народніх Комісарів ніби й не веде війни проти України, але самі робітники, салдати і селяне скидають ненависну їм владу буржуазної Ц. Ради і становлюють совіти салдатських, робітничих і селянських депутатів. Скоро появився по захопленні таким способом Харькова і свій »радянський« український уряд у Харькові.

27. грудня харьківська радіостанція подала телеграму, заадресовану »всім, всім, всім« про те, що »обраний учора на Всеукраїнському З'їзді совітів робітницьких та вояцьких депутатів і частини совітів селянських депутатів Центральний Виконавчий Комітет Рад узяв на себе всю повноту власти на Україні. Передніше правительство України в формі Генерального Секкретаріяту Ц. Ради не провадило боротьби з помі-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ницькою контр-революцією, що йде з Дону, за те провадило політику заволікання української демократії до кривавої боротьби з демократією всеросійською...

Ново-організована народня власть Укр. Нар. Республіки ставить за своє неодмінне завдання не тільки запобігти боротьбі, але й обернути всі сили, щоб створити повне єднання між українською та великоруською демократіями. Через те з'їзд Совітів України уповажнив нову совітську власть заявити Совіту Народніх Комісарів, що відповідь, яку дала передніша Рада 17. грудня на ультиматум Совіта Народніх Комісарів, дано не од імени українського народа, тільки од імени тих невеличких кругів української буржуазії, яких інтереси вона обороняла... Центральний Виконавчий Комітет України певен, що справа не дійде до проливу крови, що націоналістичний і шовіністичний лад, який витворила Ц. Рада, розвіється, що всі українські салдати зрозуміють, хто справді їхні інтереси обороняє і перестануть підтримувати авантюру дрібно буржуазної Ц. Ради, що силкується затопити в крові здобутки робітників і салдатів підчас днів у жовтні й листопаді і збройно при собі власть задержати.

Але війни між двома демократіями безперечно не буде. Молода совітська власть України вітає зміцнілу вже всеросійську совітську власть!« *)

Таким способом почалося завойовання України большевиками з середини, ніби українськими ж силами і при наявности нового українського уряду — Центрального Виконавчого Комітету Совітів України. Посипалися большевицькі відозви до українських селян, до салдатів. Сталін опублікував ціле посланіє (з дня 25. XII. 1917.) »До українців запілля і фронту«, де докладно зясував, що Рада Народніх Комісарів нічого иншого не хоче, як того, »щоб вся влада на Україні належала українському народу, себто українським робітникам і салдатам, селянам і матросам« і що за таку саме владу робітників, салдатів, селян і матросів бореться Рада Народніх Комісарів«. Він казав, що Рада Нар. Ком. нічого не має навіть проти того, щоб український народ відокремився в незалежну державу, але він є проти того, щоб під фірмою відокремлення ішла реакція і реставрація, — союз Ц. Рада з Каледіним і Родзянкою.**)

Ще в першій половині грудня В. Антонов-Овсєєнко був призначений головнокомандуючим большевицькими відділами, які оперували проти Дону і проти України. 16. грудня він прибув до ставки в Могилеві на Дніпрі і зразу взявся до організації боротьби проти України. Він наказав розпустити Український Революційний Штаб у Петербурзі і виробив план операцій, які зводились до того, щоб захопити Харьків, Полтаву, Катеринослав, а потім давити на Київ, насту-

*) »Нова Рада«, № 209.

**) 1917-й год на Киевщине, ст. 541—542,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

паючи з одного боку з півночі — від Гомеля на Чернігів та Бахмач, з Брянська на Конотоп і Ворожбу, а з другого — з заходу, за допомогою ще недемобілізованих збольшевичених частин фронту — головно 2. гвардейського корпусу, що стояв на Поділлі.

Большевики захопили 26. грудня у Харькові за допомогою червоної гвардії й запасного 30. полку головний телеграф, управління залізницями і ряд инших державних установ. Пізніще роззброїли одинокий місцевий укр. полк — 2-й Укр. полк, забравши 18 броневих машин, багато кулеметів і всякої иншої зброї. Большевики міцно укріпилися в Харькові, де більшість робітників були великороси і де взагалі російський елемент панував у місті. До Харькова прибули відділи матросів і червоногвардейців. Комендантом міста призначено матроса Канонікова.

Після Харькова настала черга Полтави й Катеринослава. Спочатку ішло змагання за важніщі залізничі станції: Лозову, Синельниково, Олександровськ, Пятихатку. Доходило діло до справжніх боїв і стрілянини з гармат. Звичайно ж боротьба зводилась до того, щоб заскочити противника несподівано й роззброїти його. Лиш в Александровську большевикам поставили завзятий опір гайдамаки і вільні козаки і відбили були большевицький наступ на деякий час. У Полтаві спочатку прибула на поміч місцевим українцям частина Богданівського полку під командою підосавула Юрія Ластовиченка. Але большевики зрадницьки його вбили, заманивши на засідання, а богданівці скоро самі збольшевичились, почали робити в місті погроми, так що коли скоро потому їх відкликано було до Київа, то »полтавські обивателі українці й неукраїнці зітхнули лехче, а за Богдановцями ніхто не пожалів і доброго слова їм на дорогу також ніхто не сказав.«**) В кінці грудня Харьків, Полтава, Чернігів були вже в руках большевиків. З другого боку большевики закріпилися в цілому ряді важливих пунктів на правому березі. 8. січня большевики зробили повстання у Катеринославі і за допомогою відділа Єгорова, який прибув з Лозової, захопили після впертого бою 9. січня місто. Большевики мали 10 убитих і 20 поранених.*) Українці відступили на Захід. 15. січня після бою остаточно був захоплений Александровськ. Залізний обруч усе вузче й вузче стягувався коло Київа...

Хоч українське правительство дуже добре здавало собі справу з того, яке велике значіння мало б негайне замирення і припинення стану війни для внутрішнього будівництва на Україні, але воно перебувало під суггестією ідеї вірности союзникам колишньої Росії, яка розпочала війну і гинула тепер властиво через оту ідею »війни до побідного кінця«. Після большевицького перевороту, який удався в значній мірі завдяки вмілій агітації большевиків проти війни, ста-

**) В. Андрієвський. З минулого, ч. II, ст. 68.
*) В. Антонов-Овсеенко, ст. 106—107.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ло ясно, що конче треба миритись. Але Ц. Рада дала себе випередити в ділі ініціятиви мирових переговорів Раді Народніх Комісарів. Поки українські з'їзди виносили резолюції про потребу негайного »демократичного миру«, большевики просто запропонували німцям почати переговори про перемирря. 2. грудня недалеко від Вільни з'їхалися представники большевицького уряду, Німеччини, Австрії, Болгарії й Туреччини, і 5. грудня вже було підписане перемирря. Одночасно з тим Рада Народніх Комісарів звернулась до правительств почвірного союза за посередництвом шведського уряду з пропозицією почати мирові переговори.

4. грудня на надзвичайному засіданні Малої Ради М. Грушевський повідомив, що на передодні була одержана від головнокомандуючого румунським фронтом генерала Щербачова телеграма, в якій він повідомляв, що примушений заключити перемирря і вже порозумівся про це з румунським урядом; тепер він просить Ц. Раду прислати своїх представників для участи в цих перегозорах.

Всі фракції Малої Ради висловили свій погляд на справу. Найбільш просто і ясно сказав Неронович (од імени укр. с.-д. фракції): він казав, що Україна сама мусить взяти на себе почин в справі миру. Цим вона візьме на себе й прерогативи незалежної держави, але так і мусить бути: цим тільки буде доведене до кінця українське національне самовизначення. Через цей мир буде довершена суверенність українського народа. Треба довести про це до відома Ради Нар. Комісарів, як влади великоруської, а також до відома воюючих держав і союзників. Подібну заяву склав од укр. ес-ерів і М. Чечель. Представник ес-ефів М. Кушнір почав говорити не про сепаратний мир, а про загально-европейський, казав, що треба звернутись до демократій усього світа... На сепаратний мир ес-ефи ні за що не пристануть. Всі представники нац. меншостей говорили, що мир може заключити тільки загальна признана всеросійська влада; Шац од імени жидів. роб. партії перестерігав Ц. Раду від стремління до самостійности, кажучи, що це була би з її боку велика помилка. В. Винниченко од імени Генер. Секретаріяту заявив, що й Генер. Секретаріят думає про мир. Він казав, що треба вислати своїх представників на румунський і південно-західний фронти для переговорів про перемирря, сповістити про це союзників — англійців і французів, а також Раду Нар. Комісарів. Та мир може заключити лиш загально признана центральна влада, якою Народні Комісари не являються. Одже треба подбати про однородно-соціялістичне, федеративне правительство.

І Мала Рада винесла резолюцію в дусі думок Винниченка: вислати представників на фронти, звернутись од імени Ц. Ради як до ворожих, так і до союзних держав з пропозицією переговорів за перемирря, повідомити про це Раду Нар. Комісарів для координованого ведення

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

справи. Ця резолюція була принята 29 голосами проти 8 голосів меншостей.*)

Генеральний Секретаріят призначив на другий день делегатами на румунський фронт М. Любинського й М. Левитського, а на південно-західний М. Удовиченка й І. Красковського, давши їм наказ, що перемирря має бути заключене для досягнення не сепаратного миру, а загального демократичного миру між усіма воюючими державами. Одночасно з тим Генер. Секретаріят опублікував 6. грудня свою постанову про сполучення румунського й південно-західного фронтів в один український фронт, мотивуючи тим, що »початі переговори про перемирря вимагають координації цієї справи на всьому українському фронті та цільности його для додержання умов перемирря обома сторонами«. Постанова закликала всі українські військові частини »сумлінно і чесно виконувати свої обовязки по обороні українського фронту, бо спільна оборона цього фронту захищає спільні інтереси народів усієї Росії.« Закінчувалася постанова заявою, що проголошуючи перемирря на українському фронті, Ген. Секретаріят вважає потрібним дальшу роботу по негайному переведенні мира вести в порозумінні з союзними державами.**)

21. січня Мала Рада вже вислухала звіт одного з делегатів — М. Левитського і доданого до нього офіцера Ю. Гасенка. Любинський ще перебував у Бересті, де було підписане перемирря, і приїхав за кілька день. Українські делегати спізнились, бо їздили спочатку до Двинська, потім, коли виявилось, що переговори ведуться в Бересті, поїхали туди. В Бересті бачилися з ген. Гофманом і принцем Леопольдом Баварським, говорили з большевицькими делегатами, яким заявили, що не визнають Раду Нар. Комісарів за всеросійський уряд, а тільки за великоруський, на що большевицький делегат Каменев відповів: »перше ви нас скиньте, а потім будете так казати.«***)

На другий день в Малій Раді ген. секретарь міжнаціональних справ Ол. Шульгин оголосив ноту, яку Генеральний Секретаріят вислав до всіх воюючих і нейтральних держав:

»Генеральний Секретаріят подає отцим до відома всім нейтральним і воюючим державам слідуюче:

Третім Універсалом Української Центральної Ради з дня 20. листопада 1917. року проголошено Українську Народню Республіку. Цим актом постановлено її в інтернаціональне положення.

Українська Народня Республіка змагає до створення федеративної злуки всіх республик, які повстали на території давньої Російської Імперії. Аж до часу, коли в Росії буде установлене федеративне правительство і аж поки міжнародне заступництво буде поділене між

*] »Нова Рада«, № 192.
**) »Нар. Воля«. № 168.
***) „Нова Рада", № 205.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

правительством Федеративної Республіки та правительством України, вступає Українська Республіка зі своїм правительством — Ґенеральним Секретаріятом — на дорогу самостійних міжнародніх відносин.

В звязку з тим уважає Ґенеральний Секретаріят за необхідне вияснити всім державам і народам світа становище Української Народньої Республіки в справі мирових переговорів, які в ближчих днях розпочнуться в Берестю-Литовськім між представниками Ради Народніх Комісарів і державами, що ведуть війну з Росією.

Ми маємо непорушене переконання, що теперішня війна є найбільшим нещастям усіх держав; для того від дня проголошення Української Народньої Республіки вступили ми на шлях діяльної мирної політики.

Тому, що в III. Універсалі проголошено необхідність негайно заключити мир, постановила також Центральна Рада прилучитися до перемирря. Для того послано на полуднево-західний і румунський фронти упозноважених від Ґенерального Секретаріяту. Обидва фронти злучено тепер в один український фронт під управлінням правительства Української Народньої Республіки.

Одночасно доручила Центральна Рада Ґенеральному Секретаріятові позідомити союзників про факт ведення мирових переговорів, і що доручення Ґенеральний Секретаріят в свій час виконав.

Коли Рада Народніх Комісарів, за згодою правительств держав, що воюють проти Росії, почала переговори на всіх фронтах Росії про перемирря, вислав Ґенеральний Секретаріят своїх заступників до Берестя-Литовського для контролю та інформації. При цім уважає Ґенеральний Секретаріят за необхідне звернути увагу на те, що заступники Ради Народніх Комісарів, хоч і були повідомлені про те, що уповноважені Українського Правительства мають приїхати для участи в переговорах, *заключили самостійно загальне перемирря без всякого порозуміння з Правительством Української Народньої Республіки.*

Тепер, отже, коли Рада Народніх Комісарів на основі останньої точки умови про загальне перемирря, почала в Берестю-Литовськім мирові переговори з Правительствами Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, заявляє Ґенеральний Секретаріят іменем Української Народньої Республіки:

1. Ціла демократія української держави змагає до світового миру — до загального миру по-між усіма воюючими державами.

2. Мир, заключений по між всіма державами, повинен всім, навіть найменьшим народам в кожній державі, забезпечити свободу народоправного самоозначення.

3. Для уможливлення дійсного самоозначення народів необхідно установити підповідні ґарантії.

4. Через те анексій, так званого насильного прилучення або передачі поодиноких земель без згоди населення, не можна допустити.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

5. Так само, і зі становища робочих кляс всіх країв, виключені всякі контрибуції в якій би то не було формі.

6. Малі народи й держави, що потерпіли через війну, повинні дістати матеріяльну поміч, на основі принціпів, вироблених на конгресах.

7. Українська Народня Республіка має тепер на своїй території власний український фронт і виступає самостійно в міжнародніх справах через своє правительство, яке заступає інтереси українського народу.

8. Влада Ради Народніх Комісарів не простягається на цілу Росію, а з'окрема не простягається на Українську Республіку. Через це мир, який хоче заключити Росія зі своїми противниками, може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народньої Республіки.

9. Мир в імени цілої Росії може заключити тільки таке правительство (до того федеративне), яке було б утворене всіма республіками і державно-зорганізованими областями Росії. Коли б такого Правительства не вдалося утворити в найближчім часі, тоді тільки злучені правительства всіх тих республік і областей можуть заключити такий мир.

Український Генеральний Секретаріят держиться твердо принціпу загального народоправного мира та змагає прискорити його заключення.

Признаючи велике значіння всіх зусиль, направлених на здійснення такого миру, Генеральний Секретаріят уважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю-Литовськім, і одночасно бажає, щоб справу миру *було завершено на міжнароднім з'їзді, на який* Українське Правительство запрошує всі воюючі держави.

Голова Генерального Секретаріяту *В. Винниченко.*
Генеральний Секретарь для міжнародніх справ
О. Шульгин.«*)

З приводу цієї ноти Мала Рада винесла резолюцію, що доручає Ген. Секретаріяту негайно приступити до вироблення докладних умов загального демократичного миру, а також »вжити всіх заходів для створення обєднаного представництва республік та державно організованих областей Росії, котре повело б справу миру від імени всіх цих республік та областей.«**)

Генеральний Секретарія уже формував мирову делегацію, яка мусіла виступити в Бересті зовсім незалежно від большевицької делегації. До цієї делегації були намічені ген. секр. В. Голубович, члени Ц. Ради М. Полозов, Ол. Севрюк, М. Левитський і М. Любинський.

*) II. Христюк, т. II. ст. 95—96.
**) »Нар. Воля«, № 179.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Делегація мала везти з собою експертів-фаховців у справах військовій, фінансів та торговельній.

Тимчасом в Бересті 22. грудня розпочались вже переговори про мир.

25. грудня відкрилася *VIII. Сесія пленума Ц. Ради.* Вислухавши звіт М. Грушевського про діяльність Малої Ради в перерві між VII. й VIII. сесіями, Ц. Рада прийняла більшостю голосів (159 голосів було за, укр. с.-д. утримались) цей звіт і висловила довірря й признання роботі Малої Ради. Тоді занялися справою миру. З докладом в цій справі виступив ген. секретарь Ол. Шульгин. Він зробив загальний огляд міжнароднього становища України і висловив думку, що дальше ведення війни загрожує повною руїною як Україні, так і всій Росії. Тому то Ген. Секретаріят згодився спочатку на перемирря, а потім і на мир. Але мир можна заключити тільки через представництво всіх країв та народів Росії...

З приводу докладу виникли завзяті суперечки. Головно сперечались за те, чи послати мирову делегацію до Берестя, чи ні. Представники меншостей (крім Шаца) радили краще не посилати делегації, а вже як посилати, то тільки для інформації, а не для ведення переговорів. Українці Є. Неронович, С. Шелухин, Н. Григоріїв, казали, що делегацію треба посилати і треба надати їй повновласть вести переговори в імени Укр. Нар. Республіки. Суперечки затяглися до пізньої ночи і ніякого рішення не було винесено.

На другий день 26. грудня виступив з докладом про діяльність укр. правительства В. Винниченко і зупинився в докладі також і на справах міжнародніх. По словах Винниченка, діяльність Ген. Секретаріяту базувалася на принціпах здійснення соціяльних реформ, закріплення демократичних завойовань революції і утворення української державности. На дорозі створення федеративної влади в Росії, чого домагається Україна, стоїть Рада Нар. Комісарів, — »одірваних від життя емігрантів, які гризуться за свої утопії і не цікавляться національним рухом... вони його не цінять так, як той панич, що не працював тяжко, не вміє оцінити кришки хліба...«

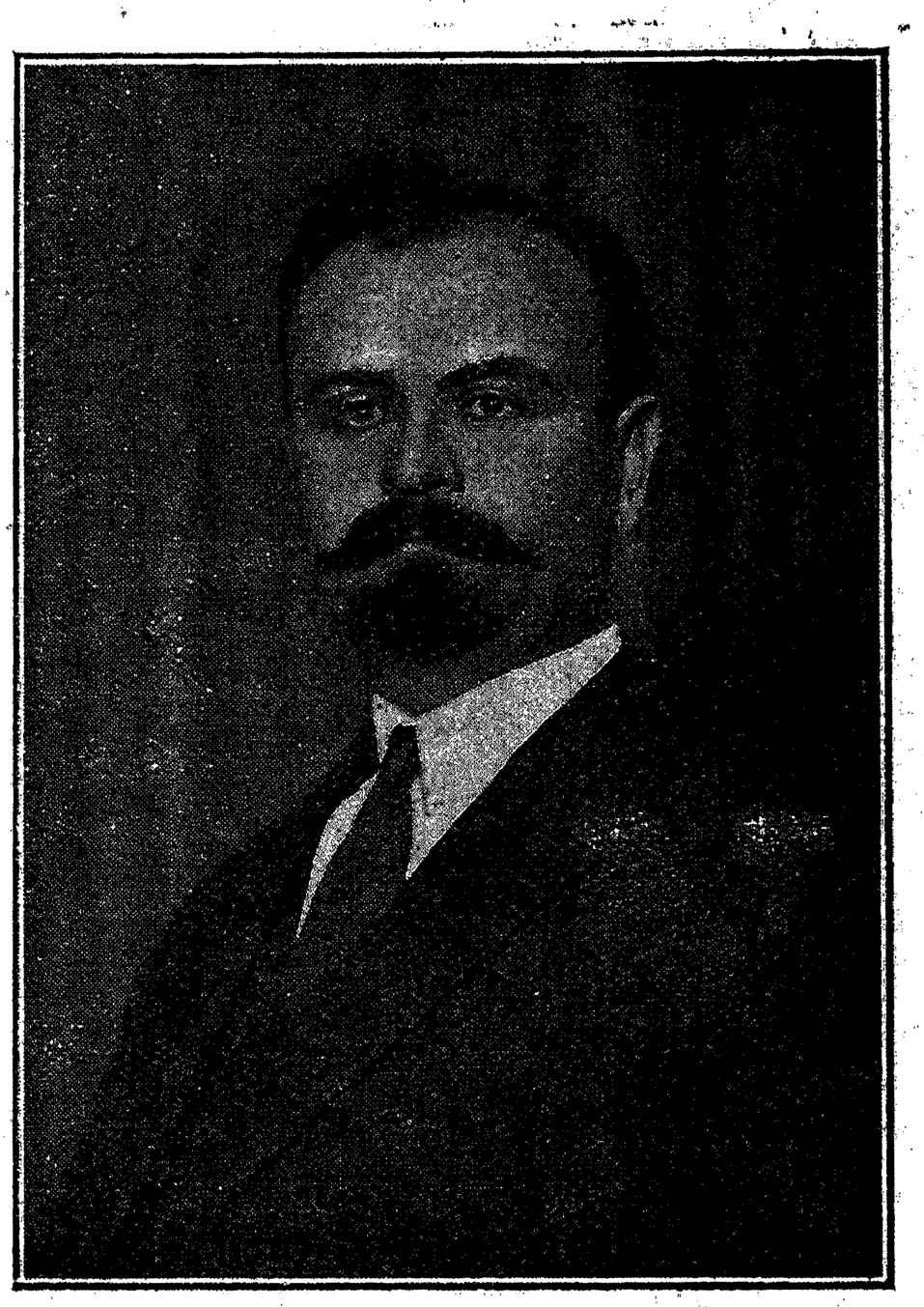
Винниченко підкреслив, що секретарство справ міжнаціональних перетворюється в секретарство справ міжнародніх. Франція, Англія, Америка, Бельгія, Румунія дуже цікавляться організацією української республіки. Але як люде обережні, їх правительства, дбаючи за свої інтереси й користь, вони дожидають повного визнання нашої республіки. А коли знайдуть потрібним, вони простягнуть нам руку, як що ми вважатимем потрібним цю руку приняти... Ніяких таємниць у нас не буде. Все буде робитися явно, по демократичному. Ц. Рада складається з елементів соціялістичних, які прямують до здійснення на Україні соціялістичного ладу.*)

*) „Нар. Воля", № 182.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

З приводу докладу Винниченка виступило багато промовців. Та скоро увагу зборів заполонило земельне питання з приводу докладу ген. секр. Б. Мартоса, і так з приводу мирових переговорів ніякої резолюції й не було винесено. Аж 28. грудня після докладу М. Любинського про його враження з Берестя збори винесли запропоновану фракцією укр. ес-ерів резолюцію, що Ц. Рада »постановляє взяти участь в переговорах від імени Української Республіки нарівні з иншими державами і стверджує постанову Ген. Секретаріяту про негайну посилку делегації для участи в мирових переговорах«.

Проект резолюції соціялістів-самостійників, де було пікреслено, що Україна мусить виступати на переговорах як держава незалежна і нейтральна, і де було зазначено, що укр. делегація має домагатись прилучення до України Галичини та Буковини, було відкинено.*)

Борис Мартос,
Генеральний Секретарь Земельних Справ.

3. січня українська делегація виїхала до Берестя. Головою її був генеральний секретарь В. Голубович, членами М. Любинський, М. Левицький, Ол. Севрюк і М. Полозов.

В. Винниченко цілком слушно говорив у своїй промові перед Ц. Радою, що держави Антанти цікавляться Українською Республікою. Цей інтерес союзників до України дійсно існував, і перше ніж Генеральний Секретаріят сам собі усвідомив свою ролю правительства вже фактично самостійної держави, і перше ніж намітив якісь загальні лінії міжнародньої політики, йому вже доводилось фактично вибірати: на чий бік з поміж обох ворогуючих коаліцій станути, — чи триматися за всяку ціну союзу з Антантою, як це робило Тимчасове Правительство, чи миритися з ворогами Антанти. Справа власне йшла про вибір, бо на думку правительств Антанти сепаратний мир означав зраду, ворожий акт супроти неї.

Відносини Антанти до України самі по собі мають настільки великий інтерес з огляду на пізніщі події, що годиться тут зупинитись на них докладніще.

Представники Антанти звернули увагу на Україну ще літом 1917.

*) „Народня Справа", № 184.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

року. Бачучи, що російська армія зовсім розкладається і не здатна до продовження війни, а в той час українці формують свої військові частини, які зберігають дісципліну, боєздатність і готові боронити кордони України, військові агенти Франції й Англії мимоволі мусіли зацікавитись українською справою. Але, як оповідає про це О. Я. Шульгин, зпочатку лиш велася інформація з їх боку: вони розпитували, виясняли бажання і наміри України і далі такої інформації поки що не йшли.*) Ще в початку липня Ц. Раду і генерального секретаря Ол. Шульгина відвідав аташе японського посольства в Петербурзі Аші-да й інформувався про становище на Україні. В половині вересня явилася в Генеральний Секретаріят з офіціяльним візитом французька військово-санітарна місія в супроводі консула Балаховського. В початку серпня приїхав до Київа з пів-офіціяльною місією французький журналіст Жан Пелісьє, який інформував французький уряд про те, що робиться на Україні.**) Він завязав доволі близькі відносини з укркраїнськими соціял-демократами. Французька преса почала все більше уділяти уваги українським справам***). На її думку — Україна була тією новою силою на сході, яка може здержати німецький натиск. Франція почала все більше й більше цікавитись подіями на Україні.

Генералу Табуї, представнику французького правительства при штабі південно-західного фронту, було доручено стежити за подіями безпосередно в Київі. 9. жовтня н. ст. він разом з полковником Перльє прибув з візитом до генерального секретаря військових справ С. Петлюри. Як читаємо в хроніці »Робітничої Газети« (ч. 145), »представники французької армії мали ширшу розмову в справі українізації війська і тих обставин, в яких вона відбувається. Генерал Табуї цікавився українською військовою справою як з чисто політичного боку, так і з військового.

Розмова тяглася коло двох годин і провадилась в присутности президіума Генерального Вийс. Комітету. Наприкінці розмови генерал Табуї висловив бажання мати більш тісний контакт з українським військовим органом — Генеральним Комітетом, і зокрема полковник Перльє висловив побажання, щоб у »Вістнику Генер. Військ. Комітету« містилися інформації в справах, що торкаються французьких та англійських військ, а також про справи союзників взагалі«.

---

*) О. Шульгин. Політика, Київ, 1918, ст, 57.

**] Коли Пелісье прибув до Київа, то звернувся до французкого консульського агента, щоб той представив його М. Грушевському. Але цей агент заявив йому: „Як? Ви хочете йти до Ради? Таж це все не істнує! Нема нічого крім банди фанатиків без усякого впливу, яка руйнує край в інтересах Німеччини. Ні пан Альбер Тома, ні инші французи. які перебували в Київі, не знизились до того, шоб відвідати Раду". Див. Elie Borschak, La paix ukrainienne de Brest-Litovsk, „Le Monde Slave", 1929. Aout, ст. 20. Одначе Пелісье не знеохотився цією відповіддю і завязав знайомства в кругах Ц. Ради.

***] Див. E. Borschak, op. cit., ст. 24, 28—29.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Після упадку Тимч. Правительства і після проголошення Української Народньої Республіки інтерес Антанти до України зріс іще більше. Коли большевики захопили Ставку в Могилеві над Дніпром і замордували ген. Духоніна, військові місії Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії й Бельгії переїхали до Київа. Довідавшись, що поїзд з чужоземними місіями наближається до ст. Коростень, Генеральне Секретарство Військових справ вислало йому на зустріч почесну варту з 60 матросів Чорноморського флоту під проводом особистого адьютанта Військового Ген. Секретаря Юрія Гасенка. Зустріч відбулася на ст. Тетерево. 3. грудня рано поїзд прибув до Київа. На двірці зустрів їх комендант м. Київа генерал Цицович з почесною вартою. Гасенко витав чужоземців в імени уряду зі вступом на територію столиці Української Республіки. Після того українські частини пройшли перед ними церемоніяльним маршем. Частини, які брали участь в зустрічі, були: Українська Військова Школа, курінь Георгієвського полку і Чорноморський Морський Курінь. Склад місій був такий: голова англійської місії ген. Бартер; французької ген. Ляєрнь, італійської ген. Ромеі, японської ген. Такаяначі, румунської ген. Коанда, сербської полковник Ленткієвич і бельгійської ген. барон де-Ріккель.*)

Ще поки військові місії прибули до Київа, окремі члени їх уже забязали відносини з Укр. Військовим Секретаріятом. 26. падолиста англійський полковник Чарльз і французькі полковники Гравьє і Перльє відвідали ген. секретаря С. Петлюру і розпитували його про політичне становище на Україні, пуо українську армію, становище на фронті і про плани українського військового командування. Французькі офіцери, як передає українська газета, »висловили думку, що Українська Народня Республіка тільки тоді стане твердо на ноги, коли всі верстви населення зрозуміють, що державні інтереси України як державної одиниці, мусять бути спільними для всіх тих верств«.**) Того ж дня генеральне секретарство відвідала делегація юго-славянського Виконавчого Комітету і заявила, що сербо-хорватські відділи, яких на території Київської й Одеської військових округ перебувало коло 24.000 людей, бажають, щоб їх було включено до української армії. С. Петлюра віднісся до цього прихильно і наказав начальнику Київської в. округи вжити підповідних до того заходів.***) Чи дійсно сербо-хорватські відділи були де включені до української армії — це нам невідомо.

В кінці падолиста генерал Табуї разом з майором англійської служби (імя його невідоме мені) зявився до ген. секретаря міжнародніх справ Шульгина і заявив, що союзники взагалі, а Франція зокрема »з великою симпатією відносяться до культурного і політичного від-

---

*) „Нар. Воля", № 170.
**] »Роб. Газета«, № 185.
***] »Нова Рада«, № 186.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

родження України. Розуміючи, що будування нової республіки та ще й серед таких обставин є справа не лехка, союзні правительства пропонують свою допомогу і запитують, що саме потрібно Україні, і чим вони можуть бути корисні.« За якийсь час все це було викладено і на папері в формі вербальної ноти.«.*) Шульгин згідно з постановою кабінета відповіді на ці пропозиції не дав, заявивши, що для того, щоб говорити про всі ці справи з Францією або з якою другою державою, яка теж має до того охоту, необхідно, щоб ці держави зпершу визнали певним актом Українську Народню Республіку, або принаймні встановили б з нею дипломатичні зносини, надіславши свого офіціяльного представника.

Франція пішла і на визнання. 18. грудня той самий генерал Табуї явився до голови Генерального Секретаріяту Винниченка і зложив йому таку заяву:

Mission Militaire Française **Kiev, le 5/18 Décembre 1917.**
en Russie
Front S. O.

Les puissances Alliées n'ont pas encore pris une décision officiele vis à vis de l'Ukraine, mais j'ai déja été chargé de transmettre à Monsieur Choulguine la sympathie des Alliées pour les efforts que fait le Gouvernement Ukrainien dans le but de rétablir l'ordre, de reconstituer une force de résistence et rester fidèle aux Alliées.

J'avais cru de mon devoir de ne pas attendre un mandat officiel et de vous demander de m'entretenir avec vous, dans le but de ne pas perdre un temps précieux, de ne pas être pris au dépourvu si le moment venait d'agir, et par suite de préparer le materiaux d'une discussion éventuelle relativement aux secours financiers et téchniques que les Alliés pourraient apporter à l'Ukraine pour l'aider dans son oevre gigantesque d'organisation et de relèvement.

Je suis heureux d'avoir pris cette initiative, car hier soir j'ai reçu ordre de vous inviter, en vue d'une aide financiére et techniques que la France pourrait apporter à l'Ukraine, à préciser et à faire transmettre à l'ambassade de France, au plus tôt, le programme que le Gouvernement Ukrainien pense réaliser et les besoins correspondants.

Par cette demarche que je fais, le premier, vous pouvez vous rendre comte qve les sympathies de la France à votre endroit sont réelles et effectives.

Tabouis.

(Військова Французька Місія в Росії П.-С. фронта. Київ 5/18. грудня 1917.

Союзні Держави ще не прийняли офіціяльного рішення що до України, але мені вже було доручено передати п. Шульгину симпатію союзників до зусиль, які робить Українське Правительство з метою установити порядок, відновити силу оборони і залишитись вірним союзникам.

*) О. Шульгин, op, cit., ст. 58.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Я вважав за свій обовязок не дожидатись офіціяльного мандату і прохати побачення з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими несподівано, коли б настав час діяти, і значить приготовити матеріял для евентуальної розмови про фінансову й технічну допомогу, яку б союзники могли дати Україні, щоб помогти їй в її велитенській організаційній праці. Я щасливий виявити цю ініціятиву, бо вчора у вечері я дістав наказ запросити вас з огляду на фінансову й технічну допомогу, яку б Франція могла дати Україні, зазначити точно й передати до французького посольства як найскорше програм, який Український уряд думає реалізувати, та відповідні потреби.

З цього мого заходу, який я роблю перший, Ви можете здати собі справу, що симпатії до Вас з боку Франції є реальним й дійсними. *Табуї).*

Слідом за Табуї явився до Винниченка й бувший англійський консул в Одесі Баге і подав у присутности Шульгина ноту, в якій заявлялось, що він призначений »представником Велико-Британії на Україні«:

Réprésentant de la Grande Bretagne

A Son Excellence le Président du conseil des. ministres de la République National Ukrainienne

Excellence !

J'ai l'honneur de Vous informer que le Gouvernement de Sa Majesté Britannique m'a nommé, par la voie télegraphique, la seule possible actuellement, Réprésentant de la Grande Bretagne en Ukraine.

Mon Gouvernement m'a chargé de Vous donner l'assurance de sa bonne volonté. Il appuyiera de toutes ses forces le Gouvernement Ukrainien dans la tache qu'il a entreprise de faire oeuvre de bon gouvernement, de maintenir l'ordre et de combattre les Puissances Centrales, ennemis de la Démokratie et de l'Humanité.

En ce qui me concerne en particulier, j'ai l'honneur, Monsieur le Président, de Vous donner l'assurance de mon entier concours pour la réalisation de notre idéal commun.

Picton Bagge

Réprésentant de la Grande Bretagne en Ukraine.

(Представник До Його Ексцеленції Президента Ради Міністрів. Великої Британії. Української Національної Республіки.

Ексцеленціє,

Я маю честь повідомити Вас, що Правительство Його Британської Величности призначило мене телеграфічною дорогою, едино в даний момент можливою, представником Великої Британії на Україні.

Мое Правительство доручило мені дати Вам запевнення в його добрій волі. Воно підтримуватиме всіма своїми силами українське правительство в заходах, які воно розпочало задля створення доброго правління, підтримання ладу й поборювання Центральних Держав, ворогів Демократії й Людськости.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Що торкається мене особисто, я маю честь, Пане Президенте, запевнити Вас у повній моїй відданости за-для здійснення нашого спільного ідеалу.

Піктон Багге.

Представник Великої Британії на Україні.)

Вже в розмові з Баге Винниченко і Шульгин підкреслили йому, що Україна розпочала переговори про мир з центральними державами і що з цього шляху вона не збірається зійти. Але представники Антанти не губили надії якось вдержати український уряд від заключення миру. 3. січня 1918. р. Табуї офіційно сповістив Шульгина, що Франція призначила його своїм представником на Україні:

Monsieur le Secrétaire Général,

J'ai l'honneur de vous prier de porter à la connaissance du Gouvernement de la République Ukrainienne, que le Gouvernement de la République Française m'a designé comme Commissaire de la République Française auprès du Gouvernement de la République Ukrainienne.

Je Vous demanderai, en conséquence, de bien vouloir me faire savoir quel jour et à quelle heure je pourrai faire au chef du Gouvernement ma visite solennele de présentation officielle.

Veuillez, Monsieur le Secrétaire Général, agréer l'assurance de ma haute considération.

Tabouis.

(Генеральний Комісар Французької Республіки.

Київ 21. грудня 1917. р. 3. січня 1917. р.

Генерал Табуї, Комісар Французької Республіки при Уряді Української Республіки до Пана Генерального Секретаря справ закордонних Української Республіки.

Пане Генеральний Секретарю!

Маю честь прохати Вас довести до відома Уряду Української Республіки, що Уряд Французької Республіки призначив мене Комісаром при Уряді Української Республіки.

Я Вас прохаю в наслідок цього ласкаво повідомити мене, в який день і годину я зможу скласти мій урочистий візит і офіціяльне представлення.

Прийміть, Пане Генеральний Секретарю, заповнення в моїй глибокій пошані

Табуї.)

На другий день 4. січня в будинку Генерального Секретарства внутрішніх справ (колишній генерал-губернаторський будинок на Ін-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ституцькій вул., 40) відбулася церемонія офіційного прийму генерала Табуї Винниченком. Представник Франції прибув в супроводі новопризначеного французького віце-консула у Київі Арке та военних атташе полковника Ваніо і полковника Денса. Голова Генерального Секретаріяту В. Винниченко прийняв французьких делегатів у свойому кабінеті, де крім нього були ген. секр. міжн. справ О. Шульгин та инші члени Генерального Секретаріяту. Генерал Табуї звернувся до Винниченка з такою промовою:

»Пане Голово! Бажаючи потвердити свої дружні наміри що до Української Республіки, уряд Французької Республіки повідомив мене телеграфічним шляхом — єдине зараз можливим, — що він мене призначає представником Французької Республіки при уряді Української Республіки.

Ось уже скоро рік, як я перебуваю на території України; я за цей час мав змогу простудіювати історію старої України; я міг слідкувати за розвитком національного руху молодої України; я мав змогу констатувати всі ті зусилля, які робила Українська Республіка, щоб утворити й організувати духовні та матеріяльні сили, необхідні для розвитку держави.

За всім цим я слідкував з усе більшим інтересом. Я щасливий, я гордий, пане голово, свідомістю, що тепер цей інтерес перестав бути тільки особисто моїм, бо призначаючи мене своїм представником, уряд Французької Республіки ухвалює мою діяльність і доручає мені провадити далі офіційно ті прекрасні відносини, які між нами вже встановились.

Я вам приношу запевнення в тім, що Франція, яка перша робить цей урочистий жест, підтримає всіми своїми силами моральними і матеріяльними, всі зусилля, які робитиме Українська Республіка, щоб іти тим шляхом, який намітили собі союзники, і по якому вони й далі непохитно йтимуть у повній свідомости свого права і свого обовязку перед демократіями всього світа й людськістю.

Особисто я присвячу себе цьому завданню з усією енергією салдата і серцем француза.«

Голова Ген. Секретаріяту Винниченко, відповідаючи йому в своїй промові, сказаній французькою мовою, висловив почуття задоволення, з яким уряд Української Республіки прийняв звістку про призначення при ньому офіційного представника Франції. Він заявив, що український народ гідно оцінить той відгук, який стріло у вільній Франції його визволення з-під вікового гніту і стремління до будування нового життя на власній землі.

— В наших серцях, сказав Винниченко, завжди жили симпатії до республіканської Франції, бо в традиціях українського народу завжди живі були ідеали, за здійснення яких боролась французька демократія. Історичний шлях, пройдений французьким народом в його по-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стійному стремлінню до перетворення у дійсність початків волі, завжди був повчаючим для всіх народів у їх зусиллях до визволення.

Кінчаючи свою промову, Винниченко вітав генерала Табуї, як першого офіціяльного представника закордонної держави на території Української Республіки — на вільній землі вільного українського народа.

Після офіціяльних привітів відбулася політична бесіда, під час якої зайшла мова про мир. Генер. Секр. міжн. справ Шульгин зазначив, що Україна щиро прагне миру і при тім такого, який відповідав би як інтересам України, так і всієї демократії. Визнання Української Республіки та її уряду Французькою Республікою, казав він, дає Україні ту необхідну їй моральну піддержку, яка допоможе їй одстояти свої національні інтереси на мирних конференціях.

На це генерал Табуї відповів, що і Франція, як і всі союзники, прагне миру, але такого, який забезпечив би його непорушність.*)

Які властиво були бажання Антанти що до України? Чого вона в даний момент хотіла від неї? На жаль я не маю документальних даних, які давали б ясну відповідь на це питання. Як каже добре поінформований сучасник, »плани-пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з українців-вояків кілька корпусів, які разом з чехословацькими полками, зформованими на Україні з австрійських полонених і мобілізованих чехів-колоністів з України, а також поляками, заняли б найважніщі в стратегичнім відношенні пункти на румунському і південно-західному (українському) фронтах і таким способом притягували б на цих фронтах певну кількість війська центральних держав.«**)

Алс яку поміч конкретно пропонували союзники українському урядові? Ол. Я. Шульгин каже, що вони пропонували »і технічну допомогу, і грошеву позичку, і нарешті крам«, що англійці, які заготовили силу краму у Владивостоці, »давали гарантію, що коли ми схочемо взяти той крам, то вони через Росію довезуть його на Україну.«***) Мова ішла про позику. Треба сказати, що французи пропонували Україні позику ще в падолисті. Коли генеральний секретарь фінансів М. Туган-Баранозський перебував у Петербурзі, його запросив до себе французький посол Нуланс і заявивши, що »у Франції з глибоким співчуттям ставляться до українського руху«, сказав, що у Франції можна було би перевести позику Українській Народній Республіці, але не державним, а приватним шляхом. Туган-Барановський повідомив про це В. Винниченка листом. Цікаво, що з приводу пропозиції Нуланса появилася в »Новій Раді« (ч. 195) стаття »Міжнародня економічна політика України«, де зазначалася, що під тими кругами, які у Франції

*) „Нова Рада", № 217.
**) П. Христюк, т. II, ст. 92.
***) Шульгин, ст. 106.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»спочувають« Україні, треба розуміти капіталістів, »які охотяться вкласти свої гроши в промислові підприємства на Україні... глибоке спочуття розшифровується простісенько в глибокий матеріяльний інтерес капіталістичної Франції до тих можливостей, які відкриваються Україні з проголошенням Української Республіки. На превеликий жаль, доводиться трохи поворушити політичну память і знайти там таку дрібничку з недавнього минулого, що Франція у свій час, коли її моральний інтерес до України мав би величезне значіння, нічим не виявила спочуття до нашої долі. Тому це дає нам право перевести мову із сфери платонічних і моральних виразів на грунт простого обрахунку«. Газета кінчить заявою, що »в наших теперішніх міжнародних стосунках, зустрічах і розмовах повинен панувати погляд, що найперше Україні потрібен мир, після якого вона стане до упорядкування свого господарського економічного життя. І рішаючи потім, по війні, ті чи инші економічні питання, буде український уряд стояти не на тім чи иншім »фільстві«, а на тверезім обрахункові політичних та економічних чинників, вигідних перш за все для самої України«.

Думка про французьку позику виплила на ново на початку січня. На засіданні 4. січня 1918. р. (на другий день по офіціяльній візиті ген. Табуї у В. Винниченка) Генеральний Секретаріят доручив Ол. Шульгинові вияснити конкретні офіціяльні умови, на яких Франція могла би дати Україні грошову позику.*)

Не знаємо, чи в наслідок запитання Ол. Шульгина, чи з власної ініціятиви, ген. Табуї звернувся 11. січня до Генер. Секретаріяту міжнародніх справ з листом, в якому покликаючись на розмову 19. грудня 1917. р. з Винниченком і підкреслюючи, що з того дня Франція вступила в офіціяльні зносини з Україною, прохав дати йому як найскорше відповідь: якої саме фінансової й технічної допомоги хотів би український уряд від Франції?

Очевидно, що ведучи переговори про мир з центральними державами, український уряд не міг брати цієї доломоги від союзників, тому він не поспішав дати відповідь: як оповідає Ол. Шульгин у своїй книзі**), цю відповідь збірались дати після наради, яка мала відбутись коло 11. січня ст. стилю, одже за два тижні після того, як Табуї прислав свого листа з проханням дати відповідь »як найскорше«. Не дочекавшися відповіді і бачучи, що український уряд інтенсивно веде переговори про мир, ген. Табуї прислав до Генерального Секретаріяту ноту, в якій заявив, що Франція буде вважати заключення з центральними державами миру за акт ворожий супроти Франції й відкличе назад зроблене нею визнання Української Народньої Репубґіки. Та український уряд не міг перервати переговорів про мир, хоча б йому за це і грозила неласка Франції.

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 455.
**) Ол. Шульгин, Політика, ст. 107.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Події, що скоро потому наступили — большевицьке повстання у Київі й залишення столиці українським урядом — перервали зносини з представниками Антанти, а заключення Берестейського миру поставило ці держави справді у вороже становище супроти України. Ні Франція ні Англія ніколи більше й не згадували, що був час, коли вони самі шукали порозуміння з Україною й війшли з нею в офіціяльні зносини.

Одночасно з представниками Франції й Англії вів переговори з українським урядом з доручення голови румунської ради міністрів Братіяну військовий представник Румунії при головній команді російської армії генерал Коанда. Коли почалося большевицьке повстання в Київі, ген. Коанда запропонував українському уряду в імени Братіяну військову допомогу — кілька броневих потягів. Український уряд ухопився за це, і сам Винниченко з Шульгиним поїхали до Коанди умовлятись що-до цієї допомоги. Тому що в попередніх розмовах з Коандою заходила мова про Бесарабію, то рішено було »що-до Бесарабії заявити, що в разі допомоги ми не будемо стояти на перешкоді до вільного виявлення своєї волі бесарабським населенням«. Коанди не застали, але коли на другий день до його було завезено листа від Винниченка, то Коанда відповів, що дістав від Братіяну телеграму про те, що ситуація змінилась, і Румунія обіцяної допомоги дати не може.*) Зміна ситуації — берестейські переговори й наближення миру з центральними державами, — очевидно вплинули і на зміну румунської політика.

Таким робом усі відносини українського правительства з Антантою обірвались з моментом, коли для неї остаточно вияснилося, що Україна не хоче принести себе в жертву неминучому опануванню її большевиками за-для збереження того союза, який не вона заключила, і що вона таки іде на мир з центральними державами, які могли їй реально і скоро допомогти проти большевиків.

Йдучи поневолі на розрив з Антантою, український уряд мусів тим самим зірвати також свої відносини і з провідниками *чеської визвольної акції* та з чеським військом, яке перебувало на Україні. Чесько-українські взаємини від самого початку революції були дуже приязні. На території України, на Волині, Київщині й Поділлю, як відомо, ще з кінця 60-х років XIX. століття істнували чеські колонії селян-хліборобів. Окрім того чимало чехів знайшло собі на Україні другу батьківщину, оселившись по містах як фабриканти, власники торговельних підприємств, ремісники й представники ріжних інтелігентних професій. Коли вибухла війна, всі вони стали рішучо на ворожім становищі супроти Австрії, і вже в серпні 1914. р. з чехів добровольців було утворено в Київі особливий військовий відділ, т. зв. *чехословацьку дружину*.**) Протягом війни, коли в межах Росії

*) Ол. Шульгин. Сторінки споминів, „Тризуб" 1927, ч. 46, ст. 7—8.

**) N. Chodorovič. Odvojové hnutí a československé vojsko v Rusku. Praha, 1928, ст. 25.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

знайшлося багато бранців чехословаків, вояків австро-угорської армії, з них почали формуватись цілі полки й бригади. В кінці 1917. року в м. Баришполі переяславського повіту на Полтавщині було сформовано 2-гу чехословацьку стрілецьку дивізію, яка скоро перетворилася в цілий корпус з усіх родів зброї. Цікаво зазначити, що противником творення чехословацьких військових формацій явився новий начальник київської воєнної округи полковник К. Оберучев, той самий, що так завзято виступав і проти творення українських військових частин.[1])

Від самого вибуху революції чехи поставилися до українського національного відродження з великою прихильністю. Вже в першій українській маніфестації у Київі 1. квітня взяли участь чехи-бранці, які йшли в маніфестаційнім поході окремою колоною під своїм національним прапором.[2])

На Українському Національному Конгресі виступив з привітом в імени чехів та словаків київський чех *В. Вондрак:* спочатку чеською мовою він »приніс гаряче признання за ту гостинність, з якою приймав український народ чеських хліборобів на Волині. Чехи втікли з під австрійського ярма Габсбургів, але в Росії переконалися, що і брати-славяне терплять не менше від ярма Романових. На протязі 50 літ чехи терпіли вкупі з братами-українцями, тепер вони щасливі, що можуть привітати визволений демократичний народ та плекають надію, що незабаром вони зеднаються у вільній славянській федерації«. Дальшу частину своєї промови В. Вондрак сказав по українськи: »Вам брати українці, казав він, належить велика світла будуччина! Я певен, що тут на київських горах, де зявилась зоря історії і заснувалась східна славянська державність, — відродиться і прекрасна ідея благородного українського поета — себ-то федерація славянських народів. Я вірю, що на Київ впала доля бути обєднуючим центром всіх славян, бути джерелом нової світової культури і дійсного братерства народів.«[3])

Від імени чехословацького війська, яке билося на південно-західному фронті, вітав Конгрес легіонер Франц.[4])

Коли в кінці 1917. р. почалися вибори до Російських Установчих Зборів, газета »**Čechoslovan**«, що виходила в Київі, радила громадянам — чехам, які проживали на Україні »всім як один голосувати за список Укр. селянської спілки«, бо, писала газета, »чеський народ має найщиріщі симпатії до українців, з якими хоче жити в злагоді і в спільній праці«. Видавництво »**Čechoslovan'a**« заповідало видання в скорому

---

[1]) N. Chodorovič, op. cit., ст. 155. К. Оберучевъ, Воспоминанія, ст. 246—249.

[2]) „Вісти з Укр. Центр. Ради", № 1.

[3]) »Вісти з Укр. В. Ради«, ч. 5.

[4]) ibidem.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

часі для чехів, які перебували на Україні, часопису »Чешська Україна.«*)

Чесько-українські відносини могли трохи захмаритись в початку 1917. р. коли штаб Київської Військової Округи викликав був собі на допомогу чеські баталіони з фронту і тим самим хтів втягти їх в російсько-українську і внутрішню російську боротьбу. Але чехи дуже скоро зорієнтувались в обстанові й ухилились від дальшого втручання у внутрішні українські й російські відносини. Вони стояли на єдино розумному й доцільному становищі строгого нейтралітету. Газета »**Čechoslovan**« видала 13. падолиста спеціяльну відозву чеською й російською мовами, в якій поясняла становище чехословаків супроти київських подій. Ось чеський текст тої відозви:

„Z odbočky Čechoslovenské Národní Rady se oznamuje, že čechoslovenské vojsko je odvoláno. Třeba podotknouti, že čechoslovenské vojsko, jehož náhodné povolání do Kijeva vzbudilo spoustu smyšlenek, nepřeje si a nesmí zasahovati jakýmkoli spůsobem do vnitřních zaležitostí a nebude zbrání v rukou té či oné politické strany nebo skupiny.

Rozhodně protestujeme proti nevhodným domněnkám, že snad československé oddíly vystoupí proti Ukrajincům. Česi a Slováci bojují za svou politickou svobodu a neodvislost, chovají upřímné sympatie k ukrajinskému narodu a jejích ruka nikdy nebude potřésněna bratrskou slovanskou krvi.“

(З відділа Чеськословацької Національної Ради нас повідомляють, що чеськословацьке військо відкликано. Треба додати, що чеськословацьке військо, котрого випадкове викликання до Київа створило масу чуток, не хоче і не повинне встрявати яким би то ні було способом до внутрішніх справ і не стане знаряддям тої або иншої партії або групи.

Рішуче протестуємо проти безглузних здогадів, ніби чеськословацьке військо виступить проти Українців. Чехи і Словаки, борючись за свою політичну свободу і незалежність, заховують щирі симпатії до українського народа, і їх рука ніколи не буде заплямована братньою славянською кровію.)

Це саме становище чехословаків було дуже яскраво підкреслене також в листі редакції »Нової Ради«, уміщеному 24. XI. 1917. року**) головою Чеськословацької Національної Ради проф. *Т. Г. Масариком.* З огляду на інтерес цієї заяви подаю її цілком — так як вона була видрукована в »Новій Раді«:

»Заява чеськословацької Народньої Ради.

(лист до редакції).

Шановний Пане!

В останній час гурток людей, які виступають під назвою »Кружок Славян и славянских содружеств« розповсюджує заяви, направлені

*) »Нар. Воля«, 1917, № 170.

**] „Нова Рада“, ч. 193.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

проти деяких націй Росії та російських політичних партій. Автори цих заяв дозволяють собі між иншим говорити від імени чехів і давати обовязання за чеськословацьке військо. Тому ми уважаєм потрібним категорично зазначити, що заяви ці роблять невідповідальні люде, які не входять в склад чеськословацької політичної організації й виступають прямо всупереч її бажанням. Осуджуючи рішуче агітацію цих невідповідальних елементів, протестуємо проти того, щоб вони надуживали чеське імя. Чеськословацька Рада Національна в питаннях внутрішньої політики і боротьби партій все придержувалась строгого нейтралітету. Наш погляд був признаний представниками як урядових властей так і армії. В питанні ужиття наших військ було рішено, що їх можна уживати тільки для боротьби з зовнішніми ворогами. Наш погляд признаний теж представниками союзних держав. Це саме обстоювали наші київські представники перед штабом київської военної округи, протестуючи проти викликання чеськословацьких військ 27—29. жовтня.

Тепер загально звісно, що, як було викликано один з наших полків без нашої згоди а навіть всупереч нашим бажанням, через наші домагання його було вислано назад.

Виходячи з вищезазначеного принціпа, ми заняли як найлояльніще становище що до українців та Української Народньої Республіки. Найкращим доказом цього являються наші дружні відносини з офіціяльними представниками Республіки.

Вище названі »славянські делегати« не знають, що офіціяльна Росія признає спеціяльне положення України і веде переговори про юридичне його затвердження.

Голова Чеськословацької Національної Ради
Т. Г. Масарик.
Заступник голови П. Макса.«

На другий день 25. падолиста 1917. р. на протестаційнім вічу проти прилучення українських земель до Польщи проф. Т. Г. Масарик виголосив промову (на бажання присутніх — чеською мовою), яку тут подаю в цілости за тодішньою пресою: »Я звертаюсь до Вас в імени чеськословацького закордонного комітету, та од імени — я маю повне право це сказати — усього чеського народу. Наш народ з самого початку був противником цієї війни, він був противником Австрії й Німеччини.

Ми не вірили Габсбургам, не вірили Австрії, бо знали добре, що Австрія користується австрійськими славянами та романами для здійснення своєї єзуїтської політики Відня. Габсбурги, Австрія і Відень — це втілення політичного, антінаціонального та антісоціяльного єзуїтизму. Ми чехи знаємо Австрію дуже добре. Я сам, як член австрійського парламенту, не мало потрудився над тим, щоб хоч як небудь погодити інтереси мойого народу з інтересами Відня, але повірьте мені, всяка праця в цьому напрямі наперед засуджена на неудачу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

З Віднем ми не можемо погодитись, і тому чехословаки з самого початку війни так гостро виступили проти Австрії.

Відень, який мав в тому свою особливу ціль, старався нацькувати Вас проти поляків, а поляків проти Вас. Але не вірьте, що Відень любить поляків. Ні! Він вважає їх просто знаряддям своєї імперіялістичної політики. І я пересвідчений, що так як і Ви, поляки не зможуть погодитись з цею польською політикою, яку Відень починає тепер провадити.

Я переконаний, що Австро-Угорщина — найлютіщий ворог всіх своїх народів, і тепер мені ясно, що всі пригноблені австро-угорські народи, а особливо ми чехословаки, югославяне і поляки разом з Вами, з румунами й італійцями — повинні створити один міцний союз. Всі австро-угорські народи знають добре, що таке Австро-Угорщина. Польський соціял-демократ Дашинський оголосив в австр. парламенті, що за цю війну в Австро-Угорщині загинуло од рук катів біля 60. тисяч ваших земляків, моїх родичів, югославян і італійців. Біля 60. тисяч невинних жертв — оце єсть Австрія.

Не думайте, що я, виступаючи проти Австрії, керуюся шовінізмом. Я взагалі далекий од усякого шовінізму. Я для свого народу не хочу нічого иншого, як для других народів, то єсть права на самовизначення. І ви, українці, знаєте, що народ, пригноблений національно і політично, є теж пригноблений соціяльно та економічно. Соціяльне питання в Австро-Угорщині являється рівночасно і національним питанням.

Тому ми всі, добиваючись національної самостійности, не маєм зовсім шовіністичної цілі, а керуємось принціпами соціялізма, бо хочемо рівних прав для всіх народів, не лиш політичних, але й соціяльно-економічних.

Вкінці дозвольте мені подякувати Вам за те, що Ви дали мені змогу протестувати разом з Вами проти Австро-Угорщини, проти самого її істнування. І дозвольте мені закінчити побажанням всім вам, всім нам і всім австро-угорським народам, щоб кінець війни був також і кінцем Австро-Угорщини.«*)

Чеські діячі, що всі свої надії звязували з розгромом Австро-Угорщини, помимо національних симпатій до українців, як до славян, цінили те, що в час розпаду російської армії одні українці старалися вдержати фронт, а також і те, що українці хтіли створити єдиний центральний уряд для усієї федерації народів Росії. Але пильно стежачи за розвитком подій на Україні, керовники чеських військ з проф. Масариком на чолі не могли не передбачати, що Україна буде примушена замиритись з центральними державами і що навіть австрійські або німецькі війська можуть появитись на Україні. Це видко з заклю-

*) „Народня Воля“, № 160 Ця промова наведеня в чеськім тексті в книзі дра І. Куделі „Prof. T. G. Masaryk a československé vojsko na Rusi“, Praha, 1921, ст 133—134.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ченої між ними і урядом Української Республіки умови (підписаної з одного боку проф. Т. Г. Масариком, як головою Чеськословацької Нац. Ради, і Ол. Шульгиним, як генер. секретарем міжнаціональних справ з другого боку). »По цій умові український уряд визнавав єдино правомочним представником Чехії національну Раду на чолі з проф. Масариком, давав широку гостинність чеському війську і передбачав, що на випадок приходу німців на Україну чеські полки можуть покинути територію разом зі зброєю«. — Так переказує зміст цеї умови О. Я. Шульгин. Одначе чеський історик І. Куделя, на основі посвідчення тов. голови чеськословацької Нац. Ради П. Макси, не запереченого потім і Шульгиним, поправляє останню фразу в тім смислі, що на основі умови »чехословацька армія мала право вільного відходу, але віддавши зброю, як майно української держави.«*)

На основі спеціяльної конвенції з українською владою чехословацьке військо зобовязалося нести в Київі сторожеву службу, а саме: охороняти київський залізничний міст і порохові склади на Лисій Горі — під умовою, що чехословаків не будуть втягати до внутрішньої політичної боротьби на Україні.**)

Ще поки большевики лагодились заключити мир з німцями, у чехів зоставалась надія, що може ж таки Україна не піде на сепаратний мир. І стремління українського уряду добитись створення загально-федеративного правительства, не визнаючи за таке большевиків, піддержували в них цю надію. Але переговори в Берестю розбили всі ці надії. Як справедливо каже О. І. Бочковський, »політична непримиримість чехословацької самостійницької акції з Габсбугською монархією (**Austria delenda est**!), звичайно, виключила можливість чесько-української співпраці після Берестя-Литовського. Історичною трагікою подій шляхи чеського і українського самостійництва фатально розійшлися...«***)

26. січня 1918. року — на другий день по проголошенні IV. Універсалу — Масарик явився до міністра Закордонних справ Ол. Шульгина, щоб заявити про це розходження. Трохи згодом, в промові, виголошеній 27. лютого 1918. р. у Москві, Масарик так оповідав про цю заяву і взагалі про свої відносини до українського уряду: »Наше військо було на українській території; тому ми мусіли унормувати наше відношення до України. Ми договорювалися і дійсно добре договорилися. Український уряд перебрав зобовязання російського уряду відносно нас. Таким чином, ми були знову забезпечені. За це нашим обовязком було передусім — політично визнати українську владу; наше військо мало виконувати сторожеву службу; крім цього, український уряд, так

---

*) Про цей договір див. у О. І. Бочковського, „Т. Г. Масарик, національна проблема та українське питання“, Подебради, 1930, ст. 143—144.

**] A. Chodorovič, op. cit., ст. 224.

***] О. Бочковський, op. cit., ст. 145,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

само як і російський, визнав нашу засаду абсолютного нейтралітету, себ то, що ми не будемо втручатися до внутрішніх справ Росії. Це було прийнято; я маю тут копію умови, без сумніву, корисної. Врешті я мав запевнення, що на випадок, коли б Україна не вела далі війни з центральними державами (чого ми могли сподіватися), ми маємо забезпечений вільний відхід цілого війська.

Ми визнали Україну, як вона проголосила себе III. Універсалом державою, але в рамках федеративної Росії. Це ми могли прийняти з чеського й славянського становища. 25. січня 1918. р. українці видали IV. Універсал, в якому проголосили себе зовсім самостійною державою, але вже не в рамках федеративної Росії, і де виразно сказали, що вони вже не воюватимуть та що хочуть миру; зокрема в ньому було зазначено, що українці хочуть жити у згоді з Австро-Угорщиною так само, як і з иншими країнами. Коли цей Універсал вийшов, я пішов 26. січня до уряду і перебалакав про положення з міністром закордонних справ Шульгиним. Я звернув його увагу на те, що IV. Універсал основно порушив нашу умову. Ми визнали Україну як частину Росії і гадали, що Україна буде ще воювати. Але в IV. Універсалі сказано, що війни не буде, що буде мир і зокрема з Австро-Угорщиною; одже в цих двох точках міняється наша умова. Тому я формально відкликав її.«

Масарик далі заявив українському урядові, що має бути виконана точка договору: як тільки настане мир, або як лиш Україна перестане воювати, щоб чеському війську був уможливлений вільний відхід з української території. »Я також жадав, каже він далі, щоб нова українська влада не робила нам під цим оглядом перешкод. Я рівночасно оголосив, що наше військо надалі буде утримуватися самостійно і подякував за дотеперішню ласкавість.«

Вже перед тим було умовлено, що чеське військо переходить на удержання Антанти, яка трактуватиме його як частину своєї армії. »Маючи це (себ то цю умову з союзниками) в кешені, я, каже Масарик, міг, розуміється, виповісти Україні. Але до цього не дійшло: в цім не було потреби. Навпаки, українці хотіли ще й надалі давати нам все; вони справді давали, що ми потребували.«*)

Таким чином, хоч офіціяльні вімносини між Україною й Чесько-словацькою Національною Радою формально перепинились і хоч чеське військо мусіло відступати з України на схід, але сталося це не через якусь ворожнечу, а просто тому, що для обох сторін не було иншого виходу: Ц. Рада мусіла рятувати себе перед большевицькою руїною, заключаючи чим швидче мир, а чеське військо рятуючи себе од німців та австрійців, з якими у нього не могло бути ніякого примирення, мусіло покинути Україну, розпочинаючи цим свій знаменитий відступ через усю Росію, Сибір — аж до берегів Тихого Океану. Розу-

*) О. Бочковський, op. cit., ст. 149—150.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

міється, відступати чехословацькі полки мусіли з зброєю в руках, раз тому, що серед тодішніх грізних обставин це був одинокий спосіб самоохорони, по-друге — не було кому ту зброю й віддати, бо український уряд мав тії зброї велику силу, не мав лиш кого узброїти... При своїм відступі чехословаки витримали доволі сильні аріергардні бої з німцями (під Бахмачем).

Серед дуже непевної зовнішньої ситуації, під загрозою большевицької інвазії й внутрішніх большевицьких повстань, серед загальної анархії, яка обхопила весь край, паралізувала всяку владу і унеможливлювала часом навіть зносини між центром краю і периферіями, українському правительству довелося організовувати державний апарат і налажувати нову управу обширною окраїною. Він став властиво перед надзвичайно складним і тяжким завданням: з одного боку уряд ставив собі завдання здійснити на Україні соціялістичний лад, по неволі рівняючись при тім по зразку большевицького експерименту, бо большевики тут же на Україні, і в самій столиці вели невпинну і отверту проповідь здійснення соціялізму так, як він уже здійснювався в Московщині, й кололи очи українцям, що їхня Ц. Рада — буржуазна і контр-революційна; з другого боку треба було запровадити хоч який небудь лад і хоч який небудь спокій взагалі, щоб мати змогу перевести організацію державного життя, бо Україна вже фактично зробилась самостійною державою, хоч українські політики і твердили про федерацію та намагались створити якийсь »однородно-соціялістичний« центральний уряд.

Оця необхідність — під тиском большевиків і власних соціялістичних партій — одночасно переводити соціяльні реформи як найглибшого значіння і в той же час організовувати державу й старатись піддержати сякий-такий лад в країні, робила те, що в своїй законодавчій і організаційній діяльности українське правительство не могло взяти якоїсь сталої лінії, хиталось, часто суперечило само собі і зрештою опинялось супроти хвиль революційної стихії в безпомічному і безпорадному стані, губило всякий ґрунт під ногами.

Уряд заплутався перш за все в земельній справі, і діло дійшло до скандалу на засіданні VIII. сесії Ц. Ради. Товариш генер. секретаря земельних справ Б. Мартос робив доклад про працю свого секретарства і мусів сконстатувати, що III. Універсал, який скасував право приватної власности на землю, фактично привів до земельної анархії, бо селяне, мовляв, хибно зрозуміли проголошений Універсалом перехід землі до рук народу. »Після панського почали грабувати добро заможніщих селян, а потім салдати, у який нема нічого, стали обдирати хати та ростягати тини у самих бідних селян. Ріжні річи з панського реманенту та хатніх річей селяне ділили між собою на части так, що

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

жадної користи нікому з того не було. Розбірали та ділили плуги і всякі господарські машини, ділили з панських домів картини так, що один брав раму, а другий шкло. Одне село поділило між собою фортепіано. Породистих коров стали дуже дешево продавати на мясо. Ліси також стали нещадно рубати та возити до міста на продаж, і то не бідніщі, а заможніщі селяне, у котрих були вози та коні, щоб вивозити ліс. В багатьох місцях понищено лісові та хлібні селекційні посадки, котрі мають велику вагу для поліпшення всього хліборобського господарства«. Все це свідчило, на думку докладчика, що українське селянство ще не доросло до громадського господарства, до соціялізму.

Щоб запобігти дальшому нищенню та руйнації всенароднього добра, треба було, на думку докладчика, встановити закон, який карав би кожного нищителя штрафом в 5 разів більшим, ніж варта була та річ, яку він знищив. Треба конче, в інтересах хліборобського господарства на Україні, зберегти цілком великі зразкові маєтки, в яких виховується породиста худоба та насіння, принаймні хоч по одному такому маєтку в губернії. Бо як знищити реманент у себе, то доведеться потім купувати цей реманент за кордоном і платити за це хлібом і цукром, а у нас і того і другого тепер мало. Особливо мало цукру, бо селяне порозорювали бурякові плантації і позасівали хлібом. Далі Б. Мартос прочитав *законопроект в земельній справі*, вироблений в його секретарстві.

Докладаючи самий законопроект*) Б. Мартос зауважив, що він має лиш декляративний характер. »Законопроект, казав він, робить землю нічією«. Землю може обробляти »хто схоче і скілька зможе її захопити«. В законопроекті, на думку самого докладчика, багато неясностей, багато недоговореного. Норму для трудового господарства в 40 десятин він знаходив завеликою. Одначе він радив усе ж таки прийняти законопроект, бо инакше село все одно почне весною орати захоплену землю. »Краще, закінчив докладчик, прийняти цей законопроект і мати хоч який небудь закон.«**)

Законопроект зустрів дуже гостру критику з боку всіх партій, хоч з ріжних штандпунктів. Укр. ес-ер Зарудний бачив дефект його в тім, що він не переводив соціялізації до кінця, залишаючи норму в 40 десятин, що поведе до витворення кляси »кулаків«. Рос. ес-ер Скловський теж стояв за повну соціялізацію і доводив, що укр. селянство уже доросло до соціялізму. Рос. меншевик Д. Чижевський доводив, що соціялізму зараз запровадити не можна, та що остаточну земельну реформу можуть перевести лиш Установчі Збори. Те саме казав і ес-еф М. Кушнір. Од імени с.-д. виступив М. Порш. Він критикував

*] На жаль, ні одна з київських газет не умістила самого законопроекту, і я не міг ніде добути його текст.

**) »Нар. Воля«, № 183.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

соціялізацію і доводив її нестійність... »Землі, казав він на всіх не стане, і нема що морочити голови селян.« Але аграрна справа є не тільки справою селян, вона зачіпає й мійське робітництво; українських соціяль-демократів законопроект не задовольняє, але не можна зовсім залишитись без усякого закону, бо инакше селяне будуть вирішувати земельну справу анархічним способом. Одже Порш радив не роз'їздитись, не прийнявши якогось законопроекта.

На другий день виступали з критикою законопроекта селяне, які всі були проти нього тому, що він не переводив соціялізації землі до кінця, залишаючи норму в 40 десятин. Відповідаючи на всі закиди, Б. Мартос казав, що законопроект складав не він, а краєвий земельний комітет, де засідає більшість укр. ес-ерів. »Чого ж ви, питав він, дали справу в руки соціяль-демократа? Я ж весь час прохав призначити генерального секретаря, а партія соціялістів-революціонерів увесь час пришукує кандидата і все не може знайти.«*) І він знову пригадував, що земельний закон уже тричі вироблявся земельним комітетом і тричі відкидався, та що коли цього законопроекту не приймуть, то не буде ніякого.**)

Після промови Мартоса укр. ес-ери і рос. ес-ери внесли проект резолюції: »вислухавши земельний проект Ген. Секретаріяту, Ц. Рада вважає його не відповідаючим інтересам трудового селянства України й ухвалює: 1) виділити зі складу Ц. Ради фракційну комісію, якій доручити виробити новий закон; комісія має право кооптувати нових членів спеціялістів; 2) основним принціпом закону мусить бути повне скасування права власности на землю й її соціялізація; 3) новий закон має бути внесений на найближчу сесію Ц. Ради; 4) пост ген. секретаря земельних справ негайно має бути обсаджений членом партії укр. ес-ерів«.

М. Порш в імени фракції укр. с.-д. оголосив инший проект резолюції, де говорилося, що визнаючи необхідність видати негайно тимчасовий закон про перехід усіх земель через земельні комітети до рук трудового народу, Ц. Рада має визнати, що остаточний закон мають видати Українські Установчі Збори; тому фракція пропонує відати внесений законопроект парламентській комісії для переробки і внесення знову до Ц. Ради. При цім він додав, що коли буде прийнято ес-ерівську резолюцію, то укр. с.-д. відкличуть своїх представників з Ген. Секретаріяту. До його заяви прилучились укр. ес-ефи, самостійники, рос. меншевики і Бунд.

Настав дуже напружений момент. Оголошено перерву, фракції почали радити над резолюціями. На другий день слухали згаданий вище доклад Винниченка, ухвалили, що Ген. Секретаріят для боротьби з

---

*) По демісії М. Савченка-Більського Мартос, укр. с.-д., виконував обовязки ген секретаря лиш провізорично, як тов. ген. секретаря.

**) »Роб. Газета«, № 208.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

анархією та програмами має вжити рішучих заходів, і до земельної справи повернулись аж на третій день 30. грудня.

Були просто вислухані проекти резолюцій. Ес-ери виключили з свого проекту заяву недовірря до роботи Генер. Секретаріяту, і с.-д. згодились не відкликати своїх членів з правительства навіть на випадок неприняття їхнього проекту резолюції. Нарешті була принята більшістю 131 голосу проти 101 при 13, що вдержались, резолюція укр. ес-ерів: заслуханого законопроекту не приймати, а виділити зі складу Ц. Ради комісію пропорціонально до числа членів фракцій і доручити їй виробити новий закон, узявши за вихідний пункт принціп повного скасування власности на землю і соціялізації її згідно з постановою VII. сесії Ц. Ради; новий закон мав бути внесений на одне з найближчих засідань Малої Ради для затвердження. Комісія не повинна роз'їздитися, доки не буде затверджено закону.

Того ж дня VIII. сесія Ц. Ради закінчилася. Це було взагалі останнє засіданні пленума Ц. Ради. Більше збиратися повній Ц. Раді вже не судилося.

Як тільки скінчилася сесія великої Ц. Ради, то зразу ж почала знову засідати Мала Рада, продовжуючи законодавчу діяльність — обмірковуючи ріжні законопроекти, що їх вносили окремі Генеральні Секретарства.

Окрім земельного питання перед українським правительством стояв іще цілий ряд инших пекучих і невідкладних справ, які треба було вирішити зараз же, негайно, під загрозою остаточного спинення всякого організованого життя. До таких справ належало в першій лінії питання про *фінанси*. Проф .М. Туган-Барановський, великий учений, показався зовсім невеликим практичним діячем і, мабудь, сам зрозумівши свою непридатність (та ще й під впливом постійної агітації проти нього як »кадета« з боку лівих елементів) подався в половині грудня до демісії. Його пост поки не був заміщений ніким, і справи перебрав тов. ген. секретаря Василь Мазуренко, з фаху інженір-технолог. Властиво йому довелося й організовувати ген. секретарство фінансів. Він запросив на відповідальні посади цілий ряд фахових людей — і в той же час свідомих українців: Андрія Гуменного (на директора відділу посередніх податків), Аполінарія Маршинського (на директора відділу прямих податків), Самійла Афанасьєва (на директора загальної канцелярії), Мих. Кривецького (на радника м-ва і керовничого Відділом Державної Скарбниці). В Секретарстві почалася справжня робота. Було приступлено до вироблення бюджету Української Республіки на 1918. рік, і до всіх »казенних палат« України було вислано (3. грудня) наказ прислати до Секретарства не пізніще 18. грудня проекти видатків по кожній губернії.*)

---

*) „Вістн. Ген. Секр. У. Н. Р.", № 4,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ц. Рада 22. грудня ухвалила закон про те, що всі податки і прибутки, зібрані на території У. Н. Р. визнаються прибутком державного скарбу У. Н. Р. і вносяться до Головної Скарбниці, обовязки якої, до вироблення відповідного статуту й штатів, виконує київська губерніяльна скарбниця. Київську »Контору Державного Банку« перетворено в »Український Державний Банк«, який мав тимчасово керуватися статутом рос. державного банку.

Тим же самим законом скасовано на території України відділи російських »Державного Дворянського Земельного Банку« і »Крестянського Поземельного Банку«. Ліквідацію цих установ доручено Ген. Секр-ву фінансів в порозумінні з генер. секр. земельних справ.

Цукрову монополію, заведену на підставі закону 14. вересня 1917. р. визнано на території України в Ключним правом Державного Скарбу У. Н. Р.*)

Одним з найбільш докучливих наслідків загального розстрою життя був брак дрібних грошевих знаків, що особливо дошкуляв населення провінції. З огляду на це Генер. Секретаріят зробив постанову, щоб усі губерніяльні й повітові державі скарбниці видавали замість грошей білети (»серії«) Державного Скарбу 5 проц. облігацій Державної Скарбниці й купони від державних позик. Трохи згодом було видано постанову про оборот чеків випущених київськими банками на Київську Контору Державного Банку; ці чеки повинні були прийматись скрізь як грошеві знаки до 1. березня ст. стилю 1918. року.

В наслідок платних труднощів через відсутність в обороті грошевих знаків Генер. Секретаріят видав 3. січня постанову, щоб усі торговельні заклади м. Київа, кооперативи, ресторани, отелі, театри, кіно, клюби і т. д. внесли до Київської Контори Держ. Укр. Банку або в державні ощадні каси не менше як 75 проц. денної виручки за 21,22 і 23. грудня ст. стилю. Ці внески мали зарахуватися як звичайні біжучі рахунки вносителів, а ощадними касами як вклади, якими власники могли розпоряджати на загальних підставах. Всі промислові та комерційні підприємства у Київі мали не пізніще 1. січня внести туди ж всю свою готівку, за вийнятком грошей, потрібних для виплати служащим. Всі заклади та підприємства поза Київом мали зробити свої внески не пізніще 18. січня 1918. р.**)

6. січня 1918. р. Ц. Рада ухвалила *закон про випуск державних кредитових білетів У. Н. Р.:*

1. Кредитові білети У. Н. Р. випускаються Державним Банком У. Н. Р. в розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обміну під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, майном Республіки: нетрями, лісами, залізницями і прибутками У. Н. Р. від

---

*) „Вістн. Ген. Секр. У. Н. Р.", № 9, ст. 2.

**) Вістник Ген. Секр. У. Н. Р., № 7.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

монополій, після одержання на відповідну суму зобовязань Державної Скарбниці Республіки.

2. Розмір випуску кредитових білетів неповинен ні в якому разі перевисшати половини річної суми прибутків від монополій.

3. Випуски кредитових білетів можуть бути зроблені лише законодатним шляхом.

4. Кредитові білети У. Н. Р. випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів.

5. Українські кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, являються законним оплатним засобом і обовязково повинні прийматися при всіх оплатах.

6. Російські кредитові білети ходять на попередніх підставах.

7. Розмін і обмін українських кредитових білетів на російські і навпаки російських на українські обовязковий для всіх осіб, місць і установ без якого-небудь комісіонного за розмір і обмін винагородження.

8. Обмін українських кредитових білетів одної вартости на другу, а також ветхих білетів на нові переводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбницях.

9. Одночасно з випуском в народній обмін кредитових білетів належить оголошувати про прикмети їх неплатности в разі їх попсування.

10. За фальшування українських кредитових білетів винуваті караються позбавлення прав і каторгою.

11. Генеральному Секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитових білетів У. Н. Р. і опис їх оголосити до загальної відомости.

Заступник Голови Української Центральної Ради
Мих. Шраг.
Секретарь Української Ц. Ради
А. Постоловський.
Ствердив в. о. Генерального Писаря
Ів. Мірний.*)

Того ж самого 6. січня Ц. Рада ухвалила закон про випуск Українським Державним Банком кредитових білетів на суму 500,000.000 карбованців.

Напередодні опублікування цього закону появилися перші *українські гроши*. Було видано папіряні кредитові знаки по 100 карбованців. Ось як вони виглядали: білети було надрукувано на білому папері 171 мілім. завдовшки і 105 мілім. завширки. В горі білета (з лиця) нанис дужкою: »Українська Народня Республіка«. Під цим написом надруковано 7 рядків: »Державний кредитовий білет сто карбованців.

*) Вістник Ген. Секр. У. Н. Р., № 7.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

1 карбованець містить 17,424 долі щирого золота«. В лівому краю білета підписи директора Державного Банку У. Н. Р. Мих. Кривецького, з правого — скарбника, а також написи: »Року 1917« і »серія А. Д.« Орнамент зроблено в стилі українського бароко. Посередині білета восьмикутник, обведений рослинним орнаментом, в ньому знак князя Володимира — Тризуб. З другого боку (з вивороту) написи: »Державні кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються державним майном Республіки, а саме: недрами, лісами, залізницями, державними прибутками монополій цукру та инших монополій. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою«. Крім цього на тому самому боці білета є написи: по польськи: **„Sto Karbowańców"**,

Перші українські гроши.

по московськи »сто карбованцевъ«, а також ці самі самі слова по жидівськи. По середині білету велике число »100«.

Цих білетів зразу було випущено на 5 1/2 міліонів карбованців. Далі було приступлено до друку білетів по 3, 10, 500 і 1000 карбованців.

Небажання київської й харьківської судових палат визнати Українську Республіку і взагалі відчуженість і неприхильність російських судових установ на Україні від українського життя послужити мабудь приводом до ухвали Ц. Радою 30. грудня закону про неправомочність київської, харківської й новочеркаської судових палат з 1. грудня 1917. р. орудувати в справах, які повстали на території України.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ці установи не було включено до бюджету У. Н. Р. Натомість мали бути утворені т. зв. *Апеляційні Суди* з обсягом ділання колишніх судових палат: київської (для території Київщини, Чернігівщини і Волині), харьківської (для Харьківщини, Полтавщини й Катеринославщини й Бердянського та Мелітопольського повітів Таврії) і Одеської (для Херсонщини, Поділля і Дніпровського повіту Таврії). Генеральному Секретаріяту Судових справ доручено внести негайно законопроект штатів Апеляційних судів. Устрій і чинність Апеляційних судів відповідали прежнім судовим палатам з такими змінами: Апеляц. суди складалися з рівних межи собою суддів, посади предсідателів департаментів і старшого предсідателя не заводились; судді вибірались Ц. Радою; порядкуючий в Департаменті суддя вибірався на загальному зібранні суддів Апел. суду на три роки; на загальних зборах Апеляц. суду мав президувати суддя, обраний даною присутністю членів.*)

Ще перед тим 15. грудня Ц. Рада ухвалила й закон про *Генеральний Суд* — найвищу судову установу Української Республіки:

»Поки буде заложений Генеральний Суд У. Н. Р. на основі її конституції, яка буде ухвалена Укр. Установчими Зборами, негайно утворити часово Генеральний суд на основах, виложених у дальших артикулах цього закону.

1. Генеральний Суд складається з трьох департаментів: цивільного, карного і адміністративного і виконує на цілій території України всі функції, належні досі Правительствующему Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами і особами судового відомства.

2. Генеральний Суд находиться у Київі.

3. Члени Ген. Суду мають звання Генеральних Суддів. Вони затверджуються на внесення Ген. Секретаріяту на час, поки буде заложено Генеральний Суд на основі конституції і в протязі цього часу мають права, зазначені в арт. 243 »Учрежденія Судебныхъ Установленій«.

4. Провід в росправі Генерального Суду належить старшому віком в присутнім складі Генеральному Судді, але цим з уважливої причини може бути зданий на иншого Генерального Суддю.

5. Провід над канцелярією, роспорядною, господарською частиною Ген. Суду доручається одному з Генер. Суддів по обранню Ген. Секретаря справ судових.

6. При Ген. Суді утворюється прокураторія. Одному з прокураторів Генер. Секретарь справ судових надає звання старшого і доручає провід над прокураторією.

7. Від дня проголошення Ген. Судом про початок своєї діяльности всі судові установи на території України повинні подавати Ге-

*] Вістник Ген. Секр. У. Н. Р., № 7.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нер. Судові всі справи, які до того дня мали подаватися до Правительствующого Сенату.

8. Генер. Суд негайно по утворенню його персонального складу виробляє і подає на затвердження Ц. Раді череа Генер. Секретаря справ судових свій докладний регламент. Генер. Суд в своїй чинности пристосовується до законів, нормуючих чинність Правит. Сенату і порядкує їх з нинішнім законом про утворення Генер. Суду і ухвалами законодавчого органу України.

Регламент Прокураторії Генер. Суду виробляється нею і затверджується Генер. Секретарем справ судових.

9. Декрети Правит. Сенату в справах повсталих на території України і поданих йому до дня проголошення Генер. Судом своєї діяльности визначається У. Н. Республікою за правосильні і обовязкові для судових установ України.«*)

15. січня Мала Рада таємним голосуванням (в якому брало участь 34 члени М. Ради) вибрала за генеральних суддів: пп. Ачкасова, Бутовського, Пухтинського, Радченка, Хруцького, Шіянова, Шелухина і Попова. На членів Апеляційного Суду в тім же засіданні обрано: пп. Гречинського, Гричука, Коренеза, Лащенка, Малютина, Підгірського, Яценка та Юдина.**)

*) Вістник Ген. Секр. У. Н. Р., № 4.

**) „Нар. Воля", 1918, № 2.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

X.

Проголошення самостійности Української Народньої Республіки. Закон про національно-персональну автономію

Новий 1918. рік Українська Народня Республіка зустрічала при невеселих авспіціях. Поруч з владою Ц. Ради й Генерального Секретаріяту в Київі істнувала друга влада — в Харькові: влада большевицького »Народнього Секретаріяту«, яка була у відкритій війні з київським урядом і яку піддержував Совіт Народніх Комісарів у Петербурзі.*) Війна велася головно по лініях залізниць і зводилась переважно до того, що одна або друга сторона більш зручним і несподіваним маневром старалась заскочити свого противника й роззброїти його. Часом доходило до справжніх боїв, навіть з участю артилерії — оскільки противник ставив активний опір. У цій війні большевики скрізь були нападаючою стороною, яка виявляла ініціятиву і мала певний план: відрізати Київ від Лівобережжа і обхопити його також із заходу. Цей план переводився большевиками послідовно, хоч і з великими труднощами: серед їхніх відділів панувало піяцтво, грабіжництво, дезерція; надійними частинами являлись лиш московські та петербургські червоноармейці та матроси. Українське село в цій боротьбі залишалося нейтральним, дожидаючи, чия сторона візьме гору. По всіх значніщих містах і по деяких повітових (особливо, де були фабрики або залізничні майстерні) большевики мали свої організації, які зразу ж при вступі або наближенні большевицьких відділів виступали збройно на їх боці. Підохочені успіхом большевицького перевороту на Московщині, українські большевики надзвичайно енергійно вели агітацію і пропаганду серед робітництва і дрібного міщанства в самім Київі; їм дуже помагала жидівська молодь, яка часом з ентузі-

*) Цей „Народній Секретаріят“ поділив між своїми членами ріжні галузі державного правління: Володимир Аусем завідував фінансами, Евгенія Бош — внутрішніми справами, Євген Терлецький — земельними.В олодимир Затонський — освітою, Федір Сергеєв (Артем) — торгом і промисловістю, Сергій Бакинський — закордон. справами, Георгій Лапчинський — управляв справами Секретаріяту, Емануіл Лугановський — відав продовольчими справами, Володимир Люксембург — судовими, Микола Скрипник — справами праці. Василь Шахрай — військовими (трохи зходом його заступив Юрій Коцюбинський). »Нар. Секретаріят« видав декрети: про скасування всіх постанов Ген. Секретаріяту, прв одміну заборони вивозити хліб з України до Московщини, про землю, про демократизацію армії, про поширення прав міського самоврядування, про націоналізацію оголошень і т. п.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

язмом кидалася в цю боротьбу. Взагалі треба сказати, що большевики вміли в той час промовити до серця своїх прихильників, особливо до молоді, і деяким їхнім відозвам, як наприклад відозві »До робітничої молоді міста Київа«, виданій 13. січня 1918. р., не можна відмовити справжнього запалу й гарячого почуття, які робили враження.

Але в той час, як большевики виявляли колосальне напруження енергії, активність, захоплення й завзяття, — на українському боці ясно виявлялася депресія, упадок духа і зневіра, — починаючи з самого уряду, з Генерального Секретаріяту, крім, може, двох-трьох осіб. Реально здійснити свою владу уряду не удавалось. Він навіть у самім Київі не мав фактичної влади. Коли, наприклад, треба було в інтересах скоріщого випуску грошей завести нічняну роботу в друкарні Кульженка, де друкувалися гроши, то Генеральн. Секретаріят фінансів звернувся до професійної спілки друкарів, щоб вона дозволила запровадити третю зміну праці в друкарні Кульженка. Але спілка »одхилила прохання« Генер. Секретаріяту на тій підставі, що всі робітничі партії закликають робітників боротись проти нічняної праці, і тому спілка не може дозволити працювати вночі і в друкарні Кульженка.*) Коли Генер. Секретаріят призначив комісію для розсліду самочинних арештів і трусів і запросив до неї представника Виконавчого Комітету Ради робітничих депутатів м. Київа, то Комітет відмовився вислати свого представника, »вважаючи Ц. Раду та її Секретаріят за організації, що йдуть проти інтересів трудящих мас.«**) Не зважуючись, чи не маючи змоги приборкати большевицькі елементи, Ген. Секретаріят в той же час дратував елементи не большевицькі деякими наказами, які сам не міг навіть виконати, наприклад — видав наказ, щоб усіх офіцерів колишньої російської армії (яких у Київі набралося кілька тисячів) у трьохденний строк було вислано з Київа. Цього, розуміється, не було ніякої змоги виконати, і ніхто висланий не був, але уряд нажив собі ще нових ворогів.

Не мав уряд і збройної сили. Українське військо, всі ці численні »українізовані« полки, дівізії й корпуси танули як сніг, далеко швидче, ніж відбувалася їх українізація. Ентузіязм літа 1917. року проминув безслідно, і од »мілійонів багнетів«, про які так гордо говорилося в літку, не зосталося й сліду. »Всі ці полки, каже один з військових діячів того часу, що утворилося революційно, а їм нема ні назви, ні числа, були лишень випадковим зібранням людей, яке розкладалося негайно, доторкнувшися української території, бо їх гаслом було: »до дому«. Так розклався український полк з Москви, який ішов »славити визволення України«, та витримав лишень одну параду; так зник полк імени Шевченка, який зібрався проти волі большевиків з частин запасу гвардії в Петербурзі, який після післали

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 456.
**) ibidem, ст. 460.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

большевики зі зброєю на Україну з гаслом: »зробити порядок в буржуазній Центральній Раді«. Він зумів лиш »зробити порядок« у складах на Печерську та в момент гострої боротьби за Київ 1917—1918. років, тримаючи »нейтралітет«, зник, не залишивши в історії навіть дати, коли його не стало.*) Стара російська армія розклалась цілком, і все, що вийшло з її лона, всі українські частини на ділі виявили себе мертвородженими і для бойових завдань непридатними. А нової української армії не встигли чи не спромоглись організувати, мріючи про якусь особливу демократичну армію — »народню міліцію«. В рішучий момент виявилось, що Ц. Рада не має на кого опертись. Довелось на спіх формувати добровольчі відділи та наймати у військо охотників за гроші. Не було часу як слід ці відділи сформувати, озброїти й підучити, а тимчасом залізне кільце большевицьких військ усе тісніще звужувалося коло Київа, обхоплюючи його з усіх боків. Вже до большевицьких рук перейшли Харьків, Полтава, Катеринослав, Одеса, Чернігів, і большевики зі сходу і з північного сходу наступали на Київ.**)

Час від часу воюючі сторони — Совіт Народніх Комісарів і Генеральний Секретаріят — починали між собою переговори, то за посередництвом українців — членів Всеросійських Установчих Зборів у Петербурзі, то безпосередно — по прямому дроту, або обмінюючись нотами. Так 3. січня 1918. р. Совіт Народніх Комісарів за порозуміння з »Народнім Комісаріятом« Харькова звернувся до українського правительства з нотою, в якій заявив, що »вважає за дуже бажане увійти з Центральною Радою в переговори що до невирішених справ і щоб усунути всі непорозуміння, які випливають з політики Ц. Ради що до загального фронту і контрреволюційного повстання Каледіна.« Нота пропонувала Ц. Раді переговори в справі порозуміння і місцем для переговорів пропонувала Смоленськ або Вітебськ.

У відповідь на цю ноту Генер. Секретаріят вислав 6. січня ноту за підписом В. Винниченка і Ол. Шульгина, в якій умовою для початку переговорів ставилося негайне припинення большевиками військового наступу на Україну, офіціяльне визнання У. Н. Р. Совітом Нар. Комісарів і повне невтручення їх у внутрішні політичні та соціяльні справи України. Так само й відносини України до Дону мусіли бути визнані за справу, яка належить до компетенції самого лиш українського правительства. На цих умовах Генер. Секретаріят згожувався ви-

*) В. Петров, До історії формування війська на Україні підчас революції. »Літ.—Наук. Вістник«, 1930, XI, ст. 987.

**) Хоча Донське Правительство й наказувало всім донським козачим відділам, щоб вони »давали як найрішучіщу поміч українському народу, його представникам у боротьбі з большевиками« і що »все це мало робитися в імя союза Донського Козацтва й України«, але самий Дон уже заливала хвиля большевизму, і донський отаман ген. Каледін, бачучи безвиглядність боротьби, застрелився. Отже помочи Україна не мала поки що ні звідки й мусила одбиватися власними силами.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

слати своїх делегатів до Вітебська.*) Але Сов. Нар. Комісарів не дав на цю ноту ніякої відповіді. Так само не дала ніяких наслідків і спроба посередництва Київської Окружної Ради салдатських депутатів, зроблена кілька день пізніще.**)

Очевидно, що ріжні ноти або спроби переговорів були для большевиків лиш маневром, щоб виграти час або якось спантеличити противника. В самім Київі у большевиків був добре зорганізований осередок, який вів свою розкладову роботу навіть серед членів Ц. Ради. На очах українського правительства зовсім отверто велася агітація, виходили большевицькі газети, друкувалися й ширилися відозви, які закликали до боротьби з Ц. Радою. »Пролетарская Мысль« систематично, день-у-день, вела отверту кампанію проти українського уряду. І от, замість того, щоб вжити рішучих заходів для припинення цієї агітації, уряд своєю пасивністю й слабістю тільки додавав ворогам сміливости й завзяття. Він обмежувався тим, що видавав відозви і заклики (наприклад »Оповіщення« з дня 2. січня 1918. р., видане за підписом усіх членів правительства), полемізував, відповідав на всі інтерпеляції з боку прихильників большевиків у Малій Раді.

Не зважуючись вжити радикальних заходів для боротьби з большевицькою агітацією, уряд не мав стільки фактичної сили і впливу, щоб не допустити самочинних виступів з боку українських військових кругів, які ставились йому ж таки на карб і лиш давали поживу для злісної проти нього агітації. Таким виступом були, наприклад, труси, переведені вночі 8. січня невідомими людьми у військовій формі у деяких большевицьких діячів і особливо — замордування одного з головних большевицьких ватажків Леонида Пятакова, яке дало багато матеріялу для большевицької агітації проти українців взагалі.***)

В самій Ц. Раді лиш українські соціяль-демократи, ес-ефи та самостійники стояли рішуче й безкомпромісово за боротьбу з большевиками. Серед же ес-ерів наступило роздвоєння. Частина, т. зване »ліве крило«, почала все більше схилятися до того, щоб запровадити на

*) »Нар. Воля«, 1917, № 191.

**) »Нар. Воля«, № 1.

***) Справа виглядала так: в ніч під Різдво (25. XII, по стар. стилю або 9. I. по новому) гурт українських військових вломився до приватного помешкання братів Пятакових, витяг Леонида і Михайла Пятакових на вулицю, де обох було сильно побито, потім Михайла пустили назад до дому, а Леонида вивезли невідомо куди. Кілька день згодом понівечений труп Леонида Пятакова було знайдено коло станції Пост Волинський під Київом. Уже 10. січня М. Рафес вніс з приводу трусів інтерпеляцію в М. Раді, і М. Порш та М. Ткаченко в імени уряду заявили, що уряд не має нічого спільного з цією подією, що вже призначено слідство і що напад на Пятакових правдополібно є актом помсти у відповідь на большевицький террор у Харькові. Того ж дня Генер. Секретаріят видав відозву, в якій »складав з себе всяку вину« за вивезення Пятакова, підкреслював»свою цілковиту непричасність до події» й винуватив самих большевивів у тому, що вони своєю діяльністю викликають анархію, котра веде до самочинних арештів, трусів та всяких насильств.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Україні радянський устрій. Завязався навіть цілий комплот, до якого пристали члени Ц. Ради М. Полозов, М. Любченко, В. Єлланський, Михайличенко, Сіверо-Одоєвський, С. Бачинський, рос. ес-ери Олексієв і Качинський, укр. с.-д. Євг. Неронович. Вони задумали, як тоді говорилося, »висадити Ц. Раду в повітря з середини«, себ-то, за порозумінням з большевиками зробити переворот, — розпустити або розігнати Ц. Раду і поставити на її місце раду робітничих, салдатських і селянських депутатів. Змовники, як свідчить В. Винниченко,*) були в порозумінні з Радою Народніх Комісарів у Петербурзі і »Народнім Секретаріятом« у Харькові. Та їх замисел було своєчасно викрито, і сміливий комендант м. Київа інженір М. Ковенко не завагався арештувати змовників в самім будинку Ц. Ради на засіданні ес-ерівської фракції (були арештовані: Полозов, Михайличенко, Сіверо-Одоєвський, Шумський та инші), хоч це й викликало протест з боку самого Грушевського.

Але тяжко було провадити боротьбу з большевиками, коли й голова українського уряду — В. Винниченко не вірив у свою справу і сам запропонував на одному з вужчих засідань Генерального Секретаріяту план перевороту, який був таким же самим »висадженням в повітря з середини«, як і план лівих ес-ерів: Винниченко пропонував ні більше й не менше, як арешт однією частиною Секретаріяту — другої частини з самим Винниченком на чолі, проголошення влади рад, перевибори Ц. Ради й негайні переговори про мир з большевиками. Таким способом, на думку автора цього плану, »влада лишилася б в національних руках, за неї зразу встали б усі індеферентні в боротьбі з большевиками національно-українські військові частини й припинилась би війна з Росією«. Але товариші Винниченка не прийняли від нього такої »жертви« і не згодились на його план.**)

Деяку надію на врятування подавали переговори в Бересті. Мир з центральними державами давав певні шанси на поліпшення становища. Але заключення сепаратного миру — вже без санкції якогось центрального уряду всеросійської федерації — вимагало проголошення повної державної самостійности. Самі німці при переговорах вказували на те, що для замирення з Україною незалежно від большевиків потрібно проголошення самостійности України. Справді бо: мирячись з большевицькою Росією, окремий мир можна було заключити лиш з самостійною Україною, а не з членом якоїсь неістнуючої ще фактично всеросійської федерації.

І ця самостійність була нарешті проголошена. Так само як і проголошення Української Народньої Республіки III. Універсалом вона явилась не результатом якогось попереднього руху, не як осягнення вже раніще постановленого домагання, а просто як неминуча полі-

*) В. Винниченко, Відродження нації, II. ст. 220—221.

**) ibidem, ст. 221—222.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тична комбінація, як вимушений обставинами акт. Ми вже бачили, що протягом цілої революції 1917. року керовники українського руху раз-у-раз відхрещувались від усяких самостійницьких замірів і навпаки — підкреслювали свою незмінну вірність федеративним ідеалам, а українцям-самостійникам на з'їздах не давали навіть говорити (наприклад, на 2-му Українському Військовому З'їзді). То ж не диво, що проголошення Української Народньої Республіки 20. падолиста 1917. р. не супроводилося зовсім проявом всенародньої радости й ентузіязму, які, здавалось би, повинен був викликати такої великої ваги акт. Були лиш офіціяльні торжества й паради. Ще менше характеру »всенароднього торжества« мав акт проголошення на зборах Малої Ради 25. січня 1918. року самостійности, задля чого було зложено й оголошено новий — IV. Універсал Ц. Ради.

Керуюча в Ц. Раді партія укр. ес-ерів не крилася ані трохи з тим, що самостійність України не є для неї здійсненням якогось ідеалу, як про це марило покоління 1900-х років. Її орган »Народня Воля« раз-р-раз підкреслював, що Україна *примушена* оголосити себе самостійною державою — проти свого бажання. В статі »Фактична самостійність« (ч. 186. з дня 2. січня 1918. р.) »Н. В.« писала, що »Україна проти своїх бажаннів і надій опинилась в стані самостійної, воюючої з московсько-петроградським правительством, держави... життя примусило Республіку стати самостійною«. На слідуючий день (ч. 187, з 3. січня) з приводу випуску українських грошей »Н. Воля« знову повторює, що »як і в других справах, так і в грошевій Україна була примушена петроградським правительством стати на самостійний шлях«. В статі »Самостійність« (ч. 1, з дня 16. січня 1918. р.) »Н. Воля« аргументує необхідність проголошення самостійности ріжними практичними міркуваннями, а головно небезпекою, що в разі реакції в Росії й Україна опиниться під тягарем тої реакції, — »не оголосити при такому положенні самостійности України означало б поставити останню перед можливістю насильного звязку з завтрішнею деспотичною монархією.« Так »підготовляла« газета українське громадянство до »неминучого« проголошення самостійности України. Нарешті вже в самий день опублікування IV. Універсалу »Народня Воля« писала, що »само по собі проголошення самостійности не зявлялося останньою метою відродження України. Навпаки: голе гасло самостійности не мало в собі нічого приваблюючого для справжніх соціялістів, котрі вбачають свої ідеали в найбільшому піднятті добробуту окремої людини та встановленні на всьому світі братерства, рівности й свободи. І коли під цей час наші соціялістичні партії знайшли потрібним поставити це гасло на чергу дня, то вони зробили так лише через те, що проголошення самостійности вимагали обставини.«

І, мов виправдуючись, орган укр. ес-ерів запевняв, що »підявши гасла самостійности, українська демократія ні на крок не відсту-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

пила від ідеї всесвітнього братерства, від думки про вільну спілку всіх країн світа. Навпаки, цим вона тільки зробила необхідний крок по дорозі до всесвітньої федерації незалежних народів, бо входити між собою в спілку можуть лише ті, хто має змогу вільно розпоряджатися сам собою.«*)

Треба сказати, що й друга по своїм значінні в Ц. Раді українська партія — соціяль-демократична теж не була самостійницькою, і один з найбільш видних укр. соц-.дем. діячів, військовий міністр М. Порш, докладаючи 19. січня в засіданні Малої Ради про заходи що до військової оборони Київа, доводив, що »проголошувати самостійність ще не час, а що треба вперед перевести в державі організаційну роботу.«**) Коли ж проголошення самостійности стало на чергу дня, то »Робітнича Газета« в статі: Самостійність і »самостійники« (19. січня 1918. р., № 222) писала: »Серед української демократії запановує думка про конечність проголошення Української Народньої Республіки самостійною, як вихід з утвореного тепер незалежними обставинами становища і яко єдиний шлях до справжньої федерації. Самостійність цілковита (без усяких звязків державного характеру з иншими країнами) випливає для української демократії з того, що в ці тяжкі для нас дні вона зрозуміла як ніколи всю необхідність для працюючих мас жити в формах національно-самостійної держави взагалі (не виключаючи федерації з иншими державами), бо лишень в ній може розвинутись на всю широчінь клясова боротьба, лише в ній може бути найкраще забезпечена успішність цієї боротьби. Оскільки ж надії на те, що в процесі загально-російської революції, в братерській згоді всіх працюючих, буде вироблено право націй на самоозначення, втрачені, принаймні для близчого часу, остільки українська демократія змушується ступити на инший шлях, шлях цілковитої самостійности, раз ми признаємо, що вільні форми національного розвитку — це для —неї питання життя чи смерти. Через самосійність до федерації.«

Одже, як бачимо, головний орган соц.-дем. партії мотивував проголошення самостійности інтересами класової боротьби і вважав, що Україна *змушена* обставинами стати самостійною державою.

Треба сказати, що наступ большевиків на Україну спріяв до певної міри зросту самостійницьких настроїв в українських національних кругах, і ці настрої знаходили собі відгук також і у військових кругах. Так, наприклад, на засіданні Обєднаної Київської Гарнізонної Ради салдатських депутатів і полкових комітетів в першій половині січня було ухвалено, що треба проголосити самостійність України.***)

Укр. ес-ефи на своїх зборах в половині січня ухвалили відстоювати самостійність УНР. »Хоч партія соц.-федералістів і далі стоїть

*) »Нар. Воля«, 1918, № 9,
**) »Нар. Воля«, 1918, № 5,
***) »Робітнича Газета«, № 221,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

на засаді федералізму, але цю засаду вона вважає уже дальшим етапом, а при теперішніх обставинах признає потрібним утворенням незалежної української держави. Через самостійність до федерації, — є тепер гаслом партії.«*)

Вже після проголошення самостійности, перебуваючи в Житомирі підчас залишення Ц. Радою Київа, М. Грушевський в статі »Українська самостійність і її історична необхідність« вважав потрібним доводити, що проголошення було викликане потребою заключення миру, потребою »більш рішучої політики в боротьбі з походом Великоросії на Україну« і нарешті — необхідністю »повної свободи в упорядкованні соціяльних, економічних і фінансових справ України.« Але самостійність — це лиш етап до федерації, і федералістична традиція на далі залишається »провідною ідеєю нашого національно-політичного життя.«**)

Трудно, здається, знайти в новій історії приклад, щоб провідники якого небудь народа в такий спосіб оцінювали акт проголошення державної самостійности своєї країни... Не диво, що це проголошення мало характер, правда, урочистости, але урочистости хатньої, інтимної, в якій брала участь невелика горстка київського громадянства, так як і в старі часи: так зване »свідоме українське громадянство«. Та проте це проголошення таки лишилося вікопомною датою в історії українського народа, актом великого історичного значіння.

Саме засідання Малої Ради, на якому проголошено *самостійність Української Республіки* розпочалося 22. січня і скінчилося вночі 25. січня.***) Засідання почалося самими українськими фракціями Малої Ради і тут з трьох поданих проектів (М. Грушевського, В. Винниченка і М. Шаповала) редакції Універсалу було вироблено спільну редакцію. Від 5. год. веч. 23. січня засідання йшло вже разом з неукраїнськими фракціями і відбувалося при закритих дверях аж до моменту проголошення IV. Універсалу.

В закритій частині засідання весь час ішли суперечки з представниками національних меншостей, більшість яких, особливо представники Бунда і меншевиків, рішуче були проти проголошення самостійности. Инші неукраїнські фракції вносили свої поправки до Універсалу, і деякі поправки було прийнято. Так при зачинених дверях засідання протяглося майже до півночі 24. січня. Про те, що має бути оголошений IV. Універсал, було вже відомо в українських кругах Київа, і багато публіки зібралося в будинку Педагогичного Музею з самого ранку 24. січня. У вечері ж головна заля була повна народу.

Нарешті коло 12. год. ночи закриту частину засідання було закінчено, і після невеликої перерви члени Малої Ради зійшлися у ве-

---

*) »Нар. Воля«, 1918, № 3.

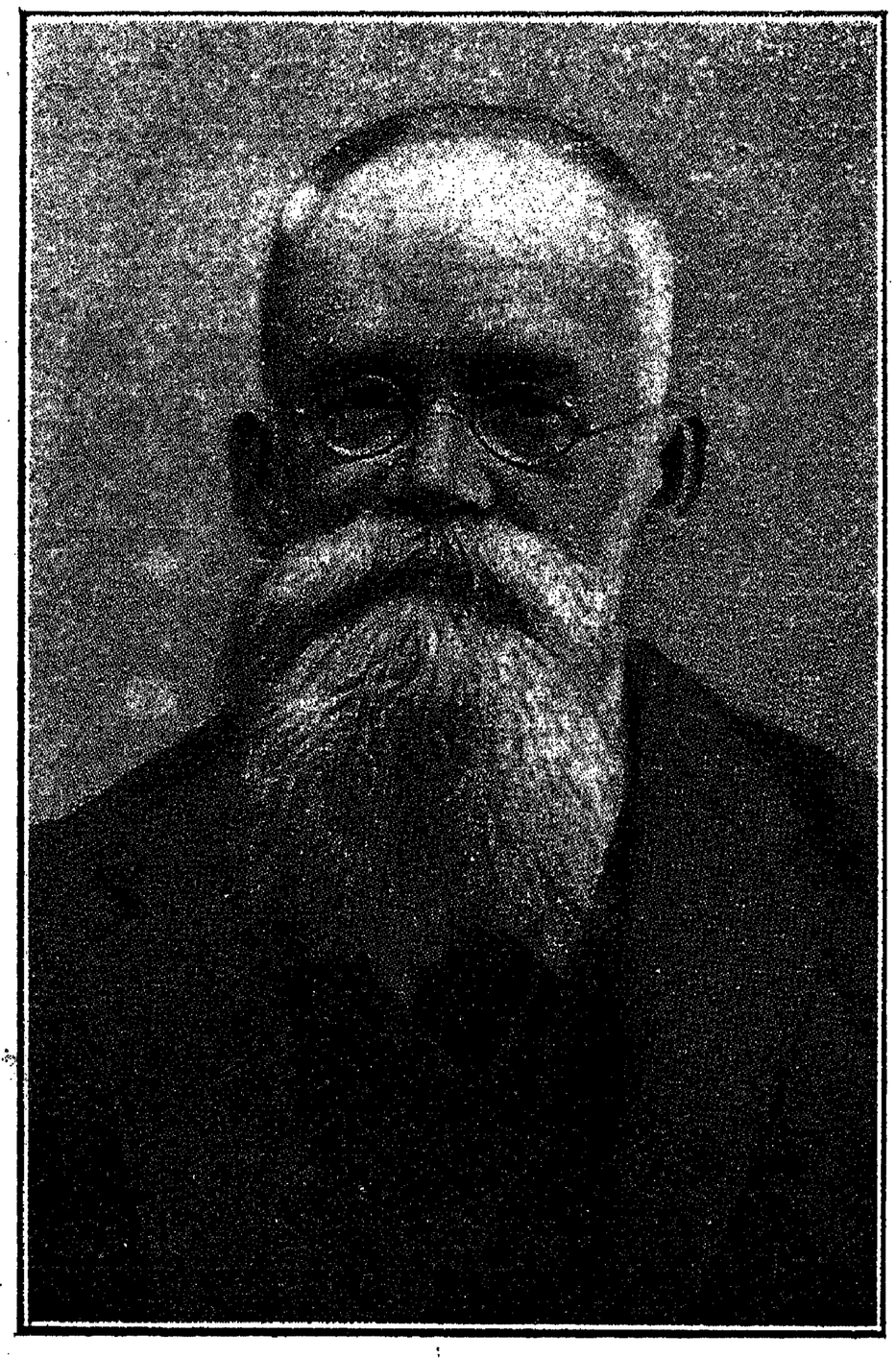
**) »Нар. Воля« 1918, 21 (Житомир, № 2. III. 1918.]

***) Опис засідання подаю за »Нар. Волею», 1918, № 9.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ликій залі. Явилося багато членів пленума Ц. Ради. Всі місця в залі були заняті публікою і всі з напруженням дожидали моменту проголошення. Прилюдне засідання Малої Ради почалось в 12. год. 20. хв. у ночі з 24. на 25. січня.

Збори відкрив М. Грушевський короткою промовою. Він казав, що вибори до Укр. Установчих Зборів через заколот і безладдя не могли відбутись і самі Збори через те не могли зійтися в призначений час. Обставини одначе склалися так, що відкладати на далі деякі важні рішення було не можна. Народ давно вже дожидає миру, а так звані »народні комісари« кличуть його до нової »священної« війни. Вони шлють на Україну своїх черногвардійців для братоубійчої війни. Щоб мати змогу самим заключити мир і запровадити лад та спокій, Ц. Рада постановила не відкладати таких важних справ аж до Установчих Зборів. Зібравшися 22. січня Ц. Рада засідала перманентно і постановила проголосити четвертий Універсал.

Михайло Грушевський.

М. Грушевський бере в руки текст Універсалу. Всі відразу встають і уважно слухають:

IV. Універсал.

»Народе України!

Твоєю силою, волею, словом, стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республіка. Справдилась колишня мрія батьків Твоїх, борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотирі роки лютої війни знесилили наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спиняються, залізниці росхитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося — наступає голод. По краю розплодилися юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту (російське) військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим попереднім Універсалом час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою власть вільну Українську Республибу, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська — красногвардейців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою. Крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще »священною«. Знов поллється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але для того, щоб ні російське Правительство, ні яке инше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма зусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною, та иншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу — селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

І отце насамперед приписуємо Правительству Республіки Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести роспочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь инших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край роспочав своє господарське життя в спокою і згоді.

До так званих большевиків та инших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Республіки твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу нашого народу. Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, вже знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати додому де-яких салдатів, а після затвердження мирових договорів — роспустити армію зовсім; потім, замісць постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевости мають бути відновлені за поміччю і заходом нашого державного скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради — волосні і повітові — та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку власть, до якої б мали довірря і яка опіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва з органами місцевого самоврядування ради селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних з місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности і соціялізацію землі, згідно з нашою постановою на восьмій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудящого народу, переходить в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також й інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має під-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

няти промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю і прикласти свою силу, і вжити всіх заходів до забезпечення скаліченых та потерпівших від війни.

За старого ладу торговці та ріжні посередники наживали з бідних пригноблених кляс величезні капітали. Однині Українська Народня Республіка бере в свої руки найважніщі галузі торговлі і весь доход з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було такої дорожнечи, яку терплять найбідніщі кляси через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкури, тютюну й инших продуктів та товарів, з яких найбільше бралося прибутків з робочих кляс на користь нетрудящихся кляс.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами та позичками нетрудовим клясам допомагали визискувати трудові кляси. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не на спекуляцію та ріжні банкові експльоатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні контрреволюційні сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки, до повороту старого ладу, — карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджуєтьсй й окремо проголошуєтьсй: в самостійній Українській Народній Республіці всі нації користаються правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9. січня.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори до них як найпильніще; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів було закінчено як найскоріще, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори — найвищий господарь і впорядчик Землі нашої — закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Республіки — на добро всього трудящого народу — тепер і на будуччину.

Цьому найвищому нашому органові належить рішити про федеративний звязок з народніми республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української республіки.

Українська Центральна Рада.

У Київі, 9. (22.) січня 1918. року.(*)

Коли Грушевський промовив »Однині Україна стає самостійною, ні від кого незалежною...« зала вибухла громом оплесків і вигуків »Слава«, які стократ лунають в залі, аж стіни дріжать. Кілька разів читання припиняється овоціями, особливо при словах, що Генеральний Секретаріят переіменовується в Раду Народніх Міністрів, що Україна повинна бути очищена від насланих з Петербурга насильників та при згадці про земельну реформу й національно-персональну автономію. Так вітало Універсал свідоме українське громадянство, що заповнило сеї памятної ночи залу Педагогичного Музею.

Але керовники Ц. Ради вважали за потрібне піддати цей історичний акт — проголошення самостійности України — під голосування, нсначе це був звичайний законопроект. Спочатку було переведене поімснне голосування, а потім дано слово представникам фракцій, щоб вони могли висловитися по мотивам голосування. Це поіменне голосування переводилося в Ц. Раді тільки вдруге: вперше воно було вжите при проголошенні III. Універсалу.

Секретарь Ц. Ради Мих. Єреміїв почав вичитувати імена всіх членів Малої Ради, і кожен говорив: »за«, »проти« або »утримуюсь«. Всього було присутніх 49 членів Малої Ради. З них »за« Універсал подало свій голос 39 — всі українці й представник польської партії соціялістичної Корсак. »Проти« подали голос 4: меншевики М. Балабанов, Дм. Чижевський і Кононенков та представник »Бунда« М. Лібер (Гольдман). Утрималось 6 чоловік: рос. ес-ери Скловський та Сухових, представник »поалей-ціона« М. Гольдельман, представник обед. жид. соц. партій Шац, представник жидів. демокр. обєднання Дубинський і представник польського »центру« Почентовський.

Після скінчення голосования М. Грушевський урочисто промовив: »Четвертий Універсал Центральної Ради принято. Україну проголошено самостійною й незалежною Народньою Республікою.« У відповідь почувся спів »Ще не вмерла Україна«, який підхопили всі присутні.

Коли в залі запанувала знову тиша, взяв слово голова Ради Народніх Міністрів В. Винниченко: »Від імени Ради Міністрів самостійної Української Народньої Республіки маю честь висловити щире вдоволен-

*) Н. Христюк, т. II, ст. 103—106.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ня з приводу того важного історичного акту, що тільки що відбувся. Заявляю це з тим більшим задоволенням, що Генеральний Секретаріят давно це мав на увазі. Вже кілька тижнів тому в Генеральному Секретаріяті зявилася думка про потребу проголошення самостійности, але ми гадали, що з тим треба трохи почекати, поки сама ця думка достигне. Через це саме Рада Міністрів приймає Універсал з великим захопленням і втіхою. Особливо приємний він нам тим, що проголошує мир, ще більше — в ньому, говориться, що ніякої війни не буде і народ український зможе приступити до творчої праці, до будовання в своїй державі ладу. Українська революційна демократія, ведучи лінію творчого соціялістичного будівництва, набула собі багато ворогів, але ніякі вороги нашої державности й нашого соціяльного відродження не матимуть успіху в цій боротьбі. Українська демократія непохитно буде вести боротьбу зо всіма ворогами. Я щиро бажаю, щоб цей Універсал був твердим фундаментом під нашим будинком соціялізму, якого — я певен — прагнуть усі партії й фракції, які тут є. Я певен, що основи цього Універсалу приведуть нас до федерації соціялістичних республік всього світу.« Винниченкові зробили овацію.

Після його промови почалися заяви фракцій по мотивах голосування. Але встиг скласти заяву лиш один представник рос. ес-ерів Сухових, промову якого, як каже звіт »Народньої Волі« — »часто перебивали з хорів криками та сичанням.« Промовець заявив, що ес-ери завжди стояли за федерацію і що вони навіть проти самостійности України нічого не мають, але думають, що це проголошення прийшло не зовсім вчасно. Тут на хорах знявся такий шум, що голові довелося гамувати його дзвінком. Далі Сухових казав, що його партія не бачить в цім проголошенні виявлення волі всього українського народу, та що саме це скороспіле проголошення сталося з якихось прихованих міркувань. Тут знов промовця перебили вигуками. На думку промовця в Малій Раді завівся якийсь большевизм — і ці слова також викликали обурення на хорах. Сухових в дальшій частині своєї промови старався довести, що Україна не може жити без Московщини з причин економічних та що вона мусить неминуче тепер підпасти під вплив якоїсь сусідньої імперіялістичної держави.

Коли Сухових скінчив, то, як читаємо в »Нар. Волі«, »невелика частина хорів вітала його оплесками, а більшість сичала«. По цій промові оповіщено перерву засідання аж до другого дня у вечері. Було вже чверть на другу годину ночи. Так закінчилося свято проголошення самостійности України.

Одним з практичних наслідків IV. Універсалу було перетворення Генерального Секретаріяту в »Раду Народніх Міністрів«, а генеральних секретарів — в »народніх міністрів«. В момент цієї переміни уряд складався з таких осіб:

Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр внутрішніх справ Воло-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

димир Винниченко. Товариші Міністра: Іван Красковський, Олександер Карпинський і Леонид Абрамович.

Міністр закорд. справ Олександер Шульгин.
Міністр військовий і праці Микола Порш.
Товариш міністра Олександр Жуковський.
Міністр судових справ Михайло Ткаченко.
Мін. продовольчих справ Микола Ковалевський.
Мін. шляхів Вадим Єщенко.
Мін. почт і телеграфу Микита Шаповал.
Мін. морських справ Дмитро Антонович.
Заступник міністра фінансів Василь Мазуренко.
Мін. освіти Іван Стешенко, тов. міністра Петро Холодний.
Мін. торгу і промисловости Всеволод Голубович.
Мін. великоруських справ Дмитро Одинець.
Мін. польських справ Мечислав Міцкевич.
Мін. жидівських справ Моісей Зільберфарб.
Державний контрольор Александер Золотарьов.
Державний Писарь Іван Мірний.

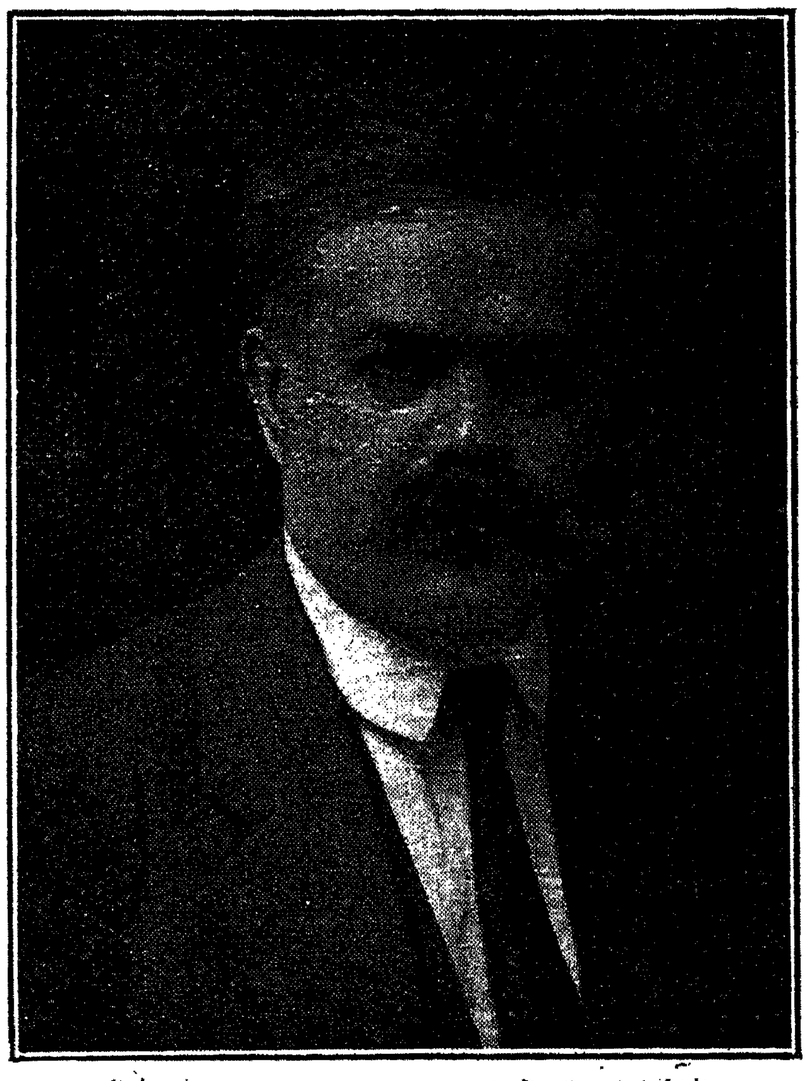
В той самий день, що й проголошення самостійности, Мала Рада ухвалила »Закон про національно-персональну автономію«, яким діячі Ц. Ради дуже пишалися, як зразком того, як треба улаштовувати міжнаціональні відносини в державах з мішаним населенням, але який в дійсности утворював якусь державу в державі і головне — не викликав ніякого признання з боку тих, кого мав ущасливити, — з боку національних меншостей.

Коли переглянути уважно хід подій в часі революції на Україні, то можна спостерегти, що з усіх народностей, які населяли Україну, являючись на ній національною меншістю, тільки одні поляки старалися організуватись на грунті захисту своїх національних інтересів; жиди зовсім не думали якось відокремлюватись, навпаки, беручи як найживіщу участь в революції і гаряче стоячи за »єдиний революційний фронт«, вони вважали, що загальні досягнення революції цілком задовольнять і їхні інтереси; з упадком всіх національних чи релігійних обмежень падав для них усякий смисл якогось відокремлення від спільного фронту з загально-російською демократією. Хоча частина жидівської інтелігенції й залишалася ще в рядах спеціяльно-жидівських партій, таких як »Бунд«, »Поалей-Ціон«, »Демократичне жидівське обєднання«, »Обєднана Жидівська Соціялістична гартія«, але найбільш талановиті й активні жидівські діячі працювали в рядах російських партій — ес-ерів, меншевиків, большевиків, народніх соціялістів і навіть кадетів. Вони являлися найбільш завзятими обороницями »загально-російської єдности«. Виїмок творили лиш жиди-сіоністи. Коли після порозуміння між українською й неукраїнською демократіями у Київі в липні 1917. р. жидівські політичні діячі засіли

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в Ц. Раді, і як представники жидівських національних партій, і в рядах партій загально-російських, вони виступали завжди проти всякого відокремлення України від Росії, проти всякого сепаратизму, й самостійництва.

Що до росіян, то тут справа стояла значно складніще тому, що за росіян вважала себе більша частина української (з роду, розуміється) інтелігенції всіх напрямків — від правих т. зв. російських націоналістів, що їхні погляди виявляла газета »Кіевлянинъ«, і до лівих соціялістів, ес-ерів, ес-деків, большевиків. В самій Ц. Раді засідали природні українці, як члени загально-російських партій (наприклад меншевик Дмитро Чижевський, пізніще відомий український учений-філософ). Говорити про якусь великоруську народність, яка б жила на Україні відокремленими колоніями, взагалі було дуже тяжко, бо й мова ішла не за якісь там дійсно великоруські села, вкраплені подекуди серед української етнографічної маси на Чернігівщині, Катеринославщині, Харьківщині чи ще десь там, навіть не про робітників Донецьких копалень, які в значній більшости складалися з захожих москалів: мова ішла про населення більших міст, яке складалося з зросійщених українців з домішкою природних москалів, які пробували на Україні як урядовці, військові, купці, робітники. Це все були елементи, які зжилися з російською культурою, виховалися в ній, дорожили нею, були перейняті загально-російським патріотизмом, поділяли загально-російські ідейні стремління. Всі вони зовсім не хотіли визнавати себе на Україні за якусь »національну меншість«, а в обмеженні російських культурних впливів і в зрості українства бачили упадок культури взагалі. Та відокремити всіх цих людей в якусь осібну національність було тяжко ще й тому, що сьогоднішній »русскій« чи »малорос« міг завтра національно усвідомитись і стати вже українцем. Навпаки, сьогоднішній соціяліст-українець, ставши большевиком, дивився на »український націоналізм«, як на щось реакційне, вороже інтересам »трудових мас« і вступав з українським рухом у боротьбу.

Микита Шаповал
міністер почт і телеграфу.

Як я тільки що сказав, одні поляки єдналися на національній основі, але й серед них революція внесла розкіл на ґрунті розход-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

жень соціяльного характера. Крім того відносини між самими поляками ускладнялися ще тим, що одні з них звязували свої інтереси й свою долю з Україною, яко її громадяне, знов же другі мали перед очима загально-польські інтереси, інтереси відбудови польської держави. Ці ріжниці дуже яскраво виявилися на краєвому з'їзді делегатів польських союзів, організацій і товариств на Україні, що відбувся в Київі між 2—7. липня 1917. року. На з'їзд прибуло 434 делегата від 170 організацій. Але вже при виборі голови (на якого вибрано графа Здислава Грохольського) дійшло до непорозумінь. З'їзд спочатку затвердив був статут загальної польської організації »на Руси« і виніс резолюцію, що »в нинішній великий момент найпершим стремлінням поляків має бути домагання утворення обєднаної Польщи з виходом до моря«. Але коли проф. львівського ун-ту Ст. Грабський запропонував висловити признання державній раді у Варшаві і міжпартійному колу, то це викликали гарячі суперечки. Коли резолюція Грабського таки пройшла більшістю 250 голосів проти 125 (при 10, що вдержались), польський демократичний блок і соціялісти покинули з'їзд. Дальші засідання відбувалися без них. Соціялісти одначе відкрили свою власну нараду, на якій постановили домагатись перевиборів президії з'їзду і виробили декларацію, в якій поясняли причини свого виходу. Коли ця декларація була оголошена на засіданні з'їзду 6. липня, вона викликала бурхливі протести. З'їзд виніс спеціяльну резолюцію в українській справі, яка звучала: »З'їзд делегатів польських організацій на Руси вітає стремління братнього українського народа до політичного визволення і заявляє, що поляки, почуваючи себе корінними громадянами цього краю, готові допомагати в улаштуванні основ життя українського народа з забезпеченням прав меншостей польського народа на Україні.« В резолюції в аграрній справі було сказано, що »поляки доложать зусиль, щоб вирішення аграрного питання при збереженні принціпа непорушености приватної власности не загрожувало інтересам польського населення на Україні і щоб при вирішенні аграрного питання в однаковій мірі були взяті на увагу інтереси польського селянства і служачих в сільському господарстві й у цукровій промисловости.«

Збори польських демократів, які покинули з'їзд, винесли свої окремі резолюції. Вони признали, що »відокремлення від з'їзду, який відбувався під гаслами, принесеними партійними агітаторами, що понаїздили до Київа з східної Галичини, являється необхідною умовою для уздоровлення місцевих політичних і соціяльних відносин.« Збори підкреслювали нерозуміння з'їздом того, що »в даний момент переходу влади від цензової меншости до рук більшости, яка уявляє міць кожного народу, неможна підпорядковуватись невідповідаючій місцевим умовам біженській агітації.« Вони заявляли, що для поляків на Україні в чисто національних питаннях обвязкова солідарність з політикою

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

корінної Польщи, а в місцевих питаннях — солідарність з російською революцією й українським визвольним рухом.« Збори рішили заснувати »Польський демократичний Централ на Україні«, до президії якого увійшли: Євген Старчевський, Станіслав Стемпковський, Мечислав Міцкевич, Роман Кноль, Зигмунт Янушевський та инші.

Коли засновано було Генеральний Секретаріят і в нім Секретарство справ міжнаціональних, то одним з товаришів ген. секретаря міжнаціон. справ став М. Міцкевич, який прийняв дуже активну участь в переговорах з Тимчас. Правительством в справі української автономії. Представники »польського дем. централу« в часі непорозумінь між Ц. Радою і Тимч. Пр-вом заявили, що готові піддержувати Генеральний Секретаріят незалежно від його затвердження чи незатвердження Тимч. Правительством. Але скоро в Ц. Раді появилися представники т. зв. »лєвіци«, яка стояла лівіще від Дем. Централу. Коли було оголошено III. Універсал, і представник Дем. Централу Рудницький на знак протесту проти скасування приватної власности покинув засідання (див. про це вище на ст. 222.), представник лєвіци Левинський заявив про свою солідарність є Універсалом. Одначе лєвіца скоро стала на большевицькому боці, й її представник Корсак протестував в Ц. Раді проти роззброєння большевицьких військових відділів у Київі. За те, як тільки що ми бачили, той самий Корсак голосував за проголошення самостійности, тоді як представник дем. централу зовсім здержався від голосування.

Я навмисне довше спинився на співробітництві українських поляків з Ц. Радою, щоб показати, що поляки в 1917. р. були властиво одинокою національною групою на Україні, яка вповні усвідомила своє меншинове становище і старалася шляхом співпраці з українськими політичними чинниками — Ц. Радою й Генер. Секретаріятом — захистити свої національні й соціяльні інтереси, як окрема національна меншість.

Ідея національно-персональної автономії випливала з загальної ідеології провідників українського демократичного, автономно-федералістичного руху і висловлювалася М. Грушевським в його статях уже весною 1917. року. Як практичний постулят вона була, одначе, вперше виставлена жидами-сіоністами, які на своїм »Краєвім з'їзді представників жидівських громад і культурно-просвітних установ південно-західного краю« у Київі в кінці травня 1917. р. ухвалили, що жидам треба добиватися національно-персональної автономії, і створення всеросійського представницького органу жидівства.*) На своєму 3-му

*) 1917-й год на Киевщине, ст. 72.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

з'їзді в початку грудня 1917. р. домагання негайного заведення нац.-персон. автономії для меншостей ухвалили укр. ес-ери.

До вироблення відповідного закону про нац.-персон. автономію було приступлено Ц. Радою ще влітку. Тоді була заснована спеціяльна комісія для вироблення цього закону, в якій особливо діяльну участь приймав член жидів. соц. роб. партії (пізніще большевик) Хургін. 12. січня 1918. р. законопроект було внесено на засіданні Малої Ради. Референтом виступив член М. Ради др. М. Шац (жидів. роб. партія). В обміркуванні законопроекту взяли участь переважно представники жидівських партій. М. Рафес (Бунд) казав, що фракція Бунда добачає в законопроекті »реакційну спробу розєднати трудящих в їх класовій боротьбі.« Сіоніст М. Сиркін боронив законопроект, так само і М. Литваков (жид. роб. партія).*) Законопроект було ухвалено майже без змін на засіданні 24. січня 1918. р., як

»Закон про національно-персональну автономію«:

1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, цеб-то на право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого ширить-ся на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

2. Населяючим УНР. націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менше як 10.000 громадян УНР. без ріжниці полу і віри, не обмежених по суду в своїх політичних правах, що заявлять про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданні в строк не пізніще, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статі, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

3. Для здійснення зазначеного в § 1. права, громадяне УНР., належні до даної нації, утворюють на території УНР. Національний Союз. Членам кожного Національного Союзу ведуться іменні списки, які в

*) »Нова Рада«, № 220.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сукупности складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости; кожен громадянин має право вимагати, як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з його, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

4. Національний Союз користується правом законодавства і урядування в межах компетенції, котра точно встановляється в порядкові, зазначеному в § 7. цього закону. Національному Союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР., перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного Союзу (§ 7), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

5. З загальних засобів УНР. та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількости членів даного Національного Союзу.

6. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право: а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати инші фінансові заходи для забезпечення діяльности Національного Союзу.

7. Обсяг прав, належних до компетенції Національного Союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

Примітка. Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між Національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР., розвязуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

8. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР., котрим вийшло 20 років, на основі загального, без ріжниці полу й віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з приложенням принципу пропорціонального представництва.

9. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених в § 8. Вищим вико-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

навчим органом Союзу є Національна Рада, котра обірається Національними Зборами і перед ними відповідає.

10. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і инших національних союзів з другого боку, розвязуються адміністраційним судом.

Українські почтові марки.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XI.

Наступ большевиків на Україну і боротьба за Київ. Центральна Рада і Уряд покидають столицю.

Наступ большевиків на Україну продовжувався далі. 9. січня вони захопили Катеринослав: 8. січня робітники Брянського завода під Катеринославом хитрощами забрали броневик у місцевих »гайдамаків«. Ті на другий день ультимативно зажадали повороту броневика і після відмови почали обстрілювати з гармат Брянський завод. Але на поміч катеринославським большевикам уже поспішав відділ московських червоноармейців під проводом Єгорова. 9. січня прибув до Катеринославу їхній броневий поїзд і почав бомбардувати місто. Московські червоногвардейці вдарили гайдамакам в тил і захопили їхню артилерію — 12 гармат. Гайдамаки залишили місто, і Катеринослав опинився в большевицьких руках.*) Тоді ж 10. січня обеззброєно в Харькові, після годинного обстрілу броневиками, 2-й Український і Чигиринський полки, які хоч і визнали владу Народнього Секретаріяту, але яко національні українські частини не викликали до себе великого довірря. Обеззброєння перевели петербургські червоногвардійці під керуванням полковника Муравйова.

18. січня прозпочався безпосередний поход проти Київа. Зпочатку рішено заняти Полтаву, яка була відбита у місцевих большевиків назад українцями в початку січня. На Полтаву вирушив з Харькова Муравйов з 500 червоногвардійцями й »червоними козаками«, а з Лозової Єгоров з 1200 червоногвардійців. Українці (частина Богдановського полку, юнкери і броневий поїзд) майже без бою відступили, і 19. січня Муравйов вступив до Полтави, де він, як сам повідомляв по прямому дроту Антонова, »приказалъ безпощадно вырѣзать всѣхъ защитниковъ мѣстной буржуазіи«.**) На другий день по своїм вступі до Полтази Муравйов мав розмову з Виконавчим Комітетом місцевої Ради робітничих, салдатських і селянських депутатів, які запитали його, за-для чого він прибув з військом, і заявили, що вони хочуть бути нейтральні як супроти київської Ц. Ради, так і супроти харьківського »Народнього Комісаріяту«. Вони прохали Муравйова покинути Полтаву. Але Муравйов відповів, що він явився, щоб »возстановить попранную совѣтскую власть на Украинѣ« і не покине Полтави, аж доки тут не

*) Антонов-Овсеенко. ст. 106—107.

**) Антонов-Овсеенко, ст. 136.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

буде укріплена дійсна народня влада, влада харьківського Народнього Секретаріяту. Антонов, якому переказав про це сам Муравйов, цілком згодився з ним і попередив лиш, щоб він був дуже обережний, бо має діло з людьми, для яких нейтралітет є лиш ширмою для зради. Антонов казав, що треба видобути з Полтавщини хліб для голодуючих північних губерній.*)

Єгоров обеззброїв по дорозі баталіон гайдамаків у Костянтинограді і 20. січня злучився з Муравйовим у Полтаві. В той же самий час, »Московський відділ особливого призначення« під проводом Знаменського успішно наступав з боку Брянська і 19. січня заняв після невеликого бою Хутір Михайловський і Глухів. Українці відступили до Кролевця. Але 26. большевики заняли вже Кролевець, а 27. січня і Конотоп, де їх піддержали місцеві большевики, робітники залізничних майстерень.

Одночасно почав наступ на Україну й відділ Берзіна, двома колонами, одна посувалася з Гомеля на Бахмач, друга через Новозибков і Новгород-Сіверський — на Конотоп. Бахмач обороняв невеликий відділ українських юнкерів, які довго витримували натиск, але залишені без усякої допомоги й зовсім виснажені, вони мусіли відступити до Крутів, куди прибув їм на поміч »Студентський курінь«. В той же час Єгоров вислав з Катеринослава відділ червоноармейців правим берегом Дніпра в напрямку на станцію Пятихатку й Знаменку. Сам Муравйов заняв без бою 24. січня Ромодан і Лубні і 26. підійшов до Гребінки. 27. січня був занятий Бахмач. Ворог усе ближче та ближче підступав до столиці Української Народньої Республіки... Грізна небезпека нависла над нею.

Тимчасом у Київі ладились до *IX. сесії пленума Центральної Ради.* 28. січня відбулось перше засідання. М. Грушевський в коротких словах повідомив про діяльність Малої Ради. Було прочитано IV. Універсал, вислуханий усією залою стоячи. Вислухано кілька привітів — і на тому засідання закінчилось. Продовження призначено на другий день: зпочатку мали відбутися збори пленума, потім — Малої Ради. Настрій був трівожний. Ходила чутка, що готується виступ большевиків у самім Київі. Підчас засідання Ц. Ради до її будинку підійшов т. зв. 4-й Запорожський полк імени Івана Богуна (колишній Георгієвський). Казали, що він хоче »розігнати буржуазну Центральну Раду«. Але полк не зважився на це і обмежився тільки невеликим бешкетом та протестом проти того, що охорону міста доручено Вільному Козацтву, серед якого, мовляв, є багато »злочинного елементу«. Ця маніфестація не могла приємно вплинути на настрій членів Центральної Ради...

А большевицьке повстання дійсно давно вже підготовлялось — назустріч війську Муравйова, і саме проголошення самостійности Укра-

*) ibidem, ст. 137.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

їни 25. січня, як свідчить Антонов-Овсєєнко, тільки прискорило його вибух.*) В ніч з 28. на 29. січня узброєні большевицькі банди зосередились на Печерську і захопили Арсенал. З цього почалося повстання.

Якими силами розпоряджало українське правительство, щоб оборонитись від наступу ворогів з назовні і від повстанців у самім Київі? Большевицький головнокомандуючий Антонов-Овсєєнко в телеграфічній розмові з Муравйовим передав йому, що в Київі »12.000 відданого Ц. Раді війська, багато гармат, але мало гарматчиків і велика сила майже обеззброєних і ворожих Ц. Раді салдатів.**) В своїй книзі Антонов-Овсєєнко подає й цифрові дані. Він перелічує такі частини українського війська, що стояли тоді в Київі: І. Кінний полк оборони України (800 шабель, 100 кулеметів, 23 гармати і 2 броневики; в пішім строю полк мав 1800 багнетів). 2) Богдановський полк (500 багнетів, 40 кулеметів), 3) Шевченковський полк (800 багнетів, 30 кулеметів), 4) полк Богуна (800 багнетів, 30 кулеметів), 5) Дорошенківський полк (800 багнетів і кулемети), 6) Чорноморський курінь (800 багнетів і кулемети), 7) Вільне козацтво (20 сотень, в кожній по 60 піших козаків; 8) Чехословацький полк, 9) два гайдамацькі полки, разом, мовляв, 20.000 вояків.***) Ці дані Антонова дуже неточні. Перш за все він не згадує полків Сагайдачного й Грушевського, а що до »Чехословацького полку«, то ніякого такого полку в українськім війську не було; очевидно мова йде про частини чехословацького війська, які несли охоронну службу і були нейтральні.

Та найбільше помилявся Антонов, коли казав, що ті тисячі вояків, які складали київську залогу, були »вірні« Центральній Раді. На нещастя, всі ці полки були вже розложені большевицькою агітацією й деморалізовані незручною політикою самої військової української влади. Покластись на їх було не можна, і військовий міністр М. Порш мав повну рацію, коли казав, що в українського правительства »надія не так на військові частини, як на Вільне Козацтво.«****) В критичний момент довелось шукати опори не у сердюцьких полках з голосними іменами гетьманів та національних діячів, а в добровольчих формаціях, перш за все у Вільному Козацтві, яке стояло під проводом інженіра Михайла Ковенка, призначеного на посаду коменданта міста Київа. Другою такою формацією був »Український Гайдамацький Кіш Слобідської України«, який складався з куреня »червоних« і куреня »чорних« гайдамаків. В першому здебільшого були салдати-фронтовики, дісципліновані й »злісно настроєні проти большевиків«, як каже Антонов-Овсєєнко. Курінь »чорних« складався з учнів юнацької, себ-то офіцерської

*) Антонов-Овсеенко, ст. 140.
**) ibidem, ст. 148.
***) ibidem, ст. 149—150.
****) Летопись Революции т. VI, 1926, ст. 26.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

школи, так само дісціплінованих. Всього в Кошу було коло 300 вояків, але число їх пізніще побільшувалося добровольцями. За отамана Кошу був призначений М. Шинкарем (що замінив собою як »начальник протибольшевицького фронту« полк. Капкана) бувший генеральний секретарь військових справ С. Петлюра. За начальника штабу Петлюра взяв до себе капитана генерального штабу Олександра Сливинського, за помічника начальника штабу — капитана Олександра Удовиченка. Петлюрі було доручено боротись з большевиками на Лівобережжу й не допустити їх до Київа. Та сили Слобідського Коша були за малі для цього завдання, і в поміч йому додано І-шу сотню галицьких Січових Стрільців під командою сотника Романа Сушка (в числі коло 200 вояків).

Як уже згадувалося, в кінці 1917. р. в Київі почав формуватися »Галицько-Буковинський Курінь«, який складався з галичан-полонених і новобранців з поміж »біженців«. Під впливом загальної деморалізації курінь теж почав розкладатися, переймаючись большевицьким духом. Але на щастя саме в другій половині січня прибула до Київа, утікши з полону над Волгою, група галицьких сгаршин січових сгрільців: Андрій Мельник, Р. Сушко, Василь Кучабський, Іван Андрух та инші. Їм разом з Федором Черником, який уже раніще працював над організацією куріня, удалося запровадити в курині дісципліну і за короткий час зробити з нього вповні боєздатну військову частину. На чолі куріня поставлено Євг. Коновальця, роля якого зводилась головно до організаційної й політичної праці: він мав держати звязок з політичними й урядовими українськими колами. Курінь поділено на дві сотні: на І-шу з Р. Сушком на чолі і 2-гу з І. Чмолою. Крім того — резервова сотня під командою В. Кучабського, сотня кулеметів (Ф. Черник) і сотня гарматчиків (Роман Дашкевич). За начальника штабу був А. Мельник. Всього коло 500 людей.

Петлюра мусів обороняти підступ до Київа по полтавській і по курській залізниці. Він сам стояв коло ст. Бобрик (в напрямку на Бахмач), а частина коша коло ст. Кононівка по полтавській дорозі. Большевики наступали в обох напрямках. В Броварах стояв Наливайковський полк в числі по-над 1200 людей з кулеметами. Цей полк збольшевичівся і загрожував відрізати Петлюру від Київа. Січові стрільці, які вже були на станції Яготин і мали наступати на ст. Кононівка, мусіли вернутися назад до Броварів і тут обеззброїти Наливайковський полк. Це сталося саме впору, бо полк дістав уже від большевиків з Київа наказ ударити вірним українському правительству військам в тилу.*) Але дальші операції на лівім березі Петлюра мусів припинити, бо з Київа прийшла звістка про большевицьке повстання і треба було рятувати столицю.

*) Роман Сушко. Січові стрільці за Центральної Ради. Календарь „Червоної Калини" на 1928 рік. Львів 1927, ст. 19—20.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

По відході Петлюри у Київі з вірних Ц. Раді військових частин залишалися »Вільні Козаки« М. Ковенка, дві сотні Січових стрільців і невеликі групи козаків з полків Полуботківського, Богданівського, полку ім. Богуна (колишній »Георгієвський«) та відділ панцерних авт під командою полковника В. Дістеля.*) До них треба зарахувати й відділ матросів Чорноморського флоту, який дуже хоробро бився й пізніще майже весь був знищений большевиками. Пізніще, вже в самому розпалі київських боїв, прийшов з Західного фронту, пробившись через Полісся, полк імени Костя Гордієнка, в числі 300 людей, під проводом полковника В. Петрова. Оце були ті українські сили, які видержували по-над 10 день боротьбу з повстанцями в самім Київі та з большевицькою армією, яка підійшла в кінці січня їм на допомогу з півночі. Полки ім. Сагайдачного, Дорошенківський, Б. Хмельницького, Шевченківський, ім. Грушевського, Вільної України — були розложені большевицькою пропагандою і оголосили свій »нейтралітет«, більш одначе прихильний до большевиків, ніж до військ, що стояли за українську владу.

Коли большевицькі повстанці захопили Арсенал, то на одсіч їм кинулися Вільні Козаки, які разом з вірними полуботковцями оточили Арсенал і старалися його добути. Їм домагали три панцерних авта під командою поручника Борковського. В самому місті, коли почули стрілянину, не зразу могли збагнути, що таке сталося. А преса, навіть напів урядова, небагато проясняла ситуцію. Наприклад »Робітнича Газета« на третій день повстання подавала такі відомости: »вночі з 15. на 16. січня (старого ст.) сталися в Київі важні події: полк Сагайдачного станув на підмогу большевиків і захопив Арсенал. Вільне Козацтво окружило Арсенал, почалась стрілянина. Підїхав ще й полк Вільної України та броневики. Коло Арсеналу побудовано барикади. По місту ходить багато чуток. Кажуть, що під вечір українське військо відбило Арсенал і поставило там свою варту. В 7 годин веч. почалася знову стрілянина. Пущено на місто кілька знарядів, озвались кулемети. Настрій серед українського війська бадьорий.«**)

В дійсности було не зовсім так, як писала газета. Вільні Козаки не змогли здобути Арсенал з його товстими мурами. Бої розгорілися по цілому Київу. То тут, то там виростали мов з землі банди повстанців, які обстрілювали українських вояків. Крім Печерська виявились ще инші осередки повстанців — на Подолі і в районі залізничої станції. Для того, щоб скрізь поспіти, в оборонців Київа не вистарчало сил. Було узброєно навіть всіх служачих Військового Міністерства, перекидувано невеличкі відділи з одного району в другий, але тяжко було опанувати всю територію великого міста. Дуже галь-

*) Див. про цей відділ статю Б. Монкевича в »Літопису Черв. Кал.« 1931, VI, ст. 11—12.

**) »Роб. Газета«, 1918, № 230.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мувало справу боротьби ще й те, що властиво були два осередки, які керували обороною Київа: один — штаб М. Ковенка на Миколаєвській вулиці (начальником штабу був підполковник В. Сальський, який в часі боїв десь був зник) і другий — штаб М. Шинкаря (головнокомандуючого) на Лютеранській вулиці. Київ зробився тереном завзятих вуличних боїв.

»Головною прикметою цих боїв, як пише один з учасників оборони Київа, була повна неможливість провести виразно межу, по якій іде бій. Бої вибухали несподівано там, де починали стріляти на українців інсургенти, які просмикувалися дуже лехко по цілому Київу, бо Ц. Рада не розпоряджала вистарчаючими силами, щоб надійно охороняти місто, а за увесь час боротьби не видала ні одного наказу, який давав би право її військам провадити ревізію серед мешканців Київа. Так що в перерві бойових сутичок по тих вулицях, по яких не літали кулі, обиватели пересувалися цілком свобідно, ніким не запитувані, не ревідовані.«*)

У большевиків був вироблений певний план боїв, який зводився до того, щоб оточити з усіх боків Ц. Раду, як осередок ворожого уряду. Зпочатку було захоплено Печерськ. На другий день большевики захопили товарову станцію й повели наступ по Великій Васильківській і Хрещатику. На третій день вибухло повстання на Подолі, і узброєні банди рушили звідти на Старе Місто й захопили Старокиївський поліцейський участок і отель »Прага«. Біля будинку Ц. Ради з усіх боків повстало вороже кільце, яке грозило звузитись і оточивши з усіх боків оборонців українського уряду — знищити їх. Січові стрільці перебували в будинку духовної семінарії, положеному на високій горі над Вознесенським спуском, яка панує над цілим Подолом. Перші два дні січові стрільці не зовсім ще розбирались в складній ситуації: хто з ким бється, чи це іде якась внутрішня боротьба українських партій між собою, чи це ворог зовнішній виступає проти українського уряду. На третій день, коли становище оборонців Ц. Ради стало дуже небезпечним, січові стрільці виступили їм на поміч. Був вироблений план боротьби, котрий полягав у тім, щоб дістати сполучення з оборонцями Ц. Ради, розірвавши вороже кільце, яке їх оточувало, не дати тим большевикам, які наступали з Подолу, сполучитись з тими, які наступали з товарової станції, й розбити окремі большевицькі частини. План цей дуже скоро почав переводитись. 3-тя сотня стрільців під командою сотн. Чмоли, поділившись на кілька груп, почала свій наступ. Атакою в багнети взято було Старокиївський участок, який обороняла сильна залога, узброєна кулеметами й рушницями, потім так само штурмом було взято отель »Прага«. Сотник Кучабський боронив бу-

*) В. Петрів, Спомини. т. I, ст, 104—105. Як видко зі споминів Р. Сушка, обезброєння непевних районів таки переводилось, приміром в Шлоському та Либедському районах, (див. Кал. »Черв. Кал.« на 1928 р,, ст. 16).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

динку семінарії, який весь час обстрілювали й штурмували большевики з Подолу. На слідуючий день сотник Кучабський штурмом узяв гору Щекавицю, при чім полягло коло 150 большевиків, і очистив Подол од банд аж до контрактового будинку, — в той час, як вільні козаки з одним панцерником повели атаку по Александровській вулиці. Большевики несли страшні втрати. Але й з боку січових стрільців впало коло 70 душ і ще більше було поранених.

В той час, як вільні козаки, січові стрільці й невеликі частини вірних українському правительству вояків вели героїчну боротьбу з повстанням, маса київських обивателів спочувала не українцям, а большевикам: одні з мотивів соціяльних, другі з мотивів національних. В місті були десятки тисячів офіцерів і вояків бувшої російської армії; з них можна було би скласти прекрасне військо, яке б дуже скоро справилось з большевиками, але правительство Ц. Ради не тільки нічого не зробило, щоб прихилити їх на свій бік, але ще й роздратувало погрозою ріжних репресій, які на ділі навіть і не переводились в життя. Ці офіцери, як і вся обивательська маса, теж тримали »нейтралітет«, скоріще прихильний до большевиків, ніж до української влади. Представники меншостей, які ще недавно за спиною Ц. Ради так сміливо й різко критикували большевиків, тепер і пальцем не хтіли поворушити, щоб допомогти Ц. Раді в її скрутному становищу. Тільки одні поляки приймали участь в збройній допомозі українцям. Українські вояки, які боролись за Ц. Раду, почували себе немов у ворожому місті: в їх стріляли з вікон і з дахів будинків. А деякі »нейтральні« військові частини, свої ж таки українські полки, продавали або просто передавали повстанцям зброю, набої і харчи. Київська рада робітничих депутатів, щоб допомогти большевикам, проголосила загальний страйк. Перестала працювати електрична станція і водопровод, місто залишилось без світла і без води.

Одночасно з експедицією Петлюри на лівий берег Дніпра, туди ж в напрямку на Бахмач було вислано на допомогу невеликому відділу учніз І-ої Військової школи, який обороняв Бахмачський залізничий вузол, »Помічний Студентський Курінь«, який недавно перед тим склався з студентів Українського Народнього Університету, студентів Університету св. Володимира й учнів старших кляс Української Кирило-Методієвської гімназії. 27. січня Курінь одержав наказ виступати в похід і вночі 28. січня відїхав поїздом в напрямку на Бахмач. Командував курінем сотник Омельченко. 29. січня у досвіта поїзд зупинився на станції Крути, де від головної лінії йдуть вітки на Чернігів і на Прилуки. В Крутах зустріли решту відділу юнкерів І-ої Військової школи й горстку гайдамаків, які відступали з-під станції Макошин під натиском переважаючих сил ворога, що наступав від Гомеля. Команда рішила обороняти ст. Крути. Всього було юнкерів, студентів і гімназистів 250 чоловік та 100 гайдамаків і вільних козаків, 12 кін-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

них козаків і три гармати під командою сотника Семена Лощенка. Почали копати окопи перед станцією Крути в напрямку до ст. Пліски (з боку Бахмачу) по обидва боки залізничого шляху. Сотник Лощенко на імпровізованому »бронепотягу«, який мав одну гарматку й один кулемет, робив розвідку аж під саму станцію Пліски й дуже докучав большевикам, обстрілюючи станцію. 30. січня пополудні засурмлено тривогу: наближались вороги. То йшло 6.000 червоної гвардії, на чолі їх матроси Балтійського флоту, майже всі пяні й люті як звірі. Оборонці залягли в окопах. По один бік залізниці юнкери й гайдамаки, по другій Студентський Курінь. Українська молодь, на-пів діти, які ніколи перед тим не тримали зброї в руках, маючи всього по кілька набоїв, сміливо ставили чоло ворогові Батьківщини, — всього яких три сотні людей проти 6.000... Большевики обійшли лінію оборонців з обох боків. Праве крило, де були юнкери, мусіло з боєм відступати. Як тільки почався бій, поїзд з вагоном, де сидів штаб куріня — сотники Тимченко й Богаєвський — ганебно утік зі станції назад до Київа. На щастя, ніхто цього не помітив, і це не відбилося на настрою юнкерів, які сміливо боронили свої позиції. Недобиткам правого флангу вдалось відступити до свого потягу, але лівий фланг, де були самі студенти й гімназисти, не знав, що праве крило вже відступає — бо залізничий тор не давав бачити, що діялось по другий бік від нього, і під навалою ворогів почав відступати до станції Крути, яка вже була захоплена большевиками. Тут, вичерпані, слабі чисельно й ганебно покинуті своєю командою молоді герої »в останньому розпачливому відрухові кинулись в атаку на переважаючого ворога«,*) але були буквально знищені; частина загинула, частина — 27 людей — попала в полон. Большевики дико знущалися над полоненими і на другий день усіх розстріляли, заборонивши селянам ховати їхні тіла. 7 поранених большевики відправили через помилку до Харькова, і вони якимсь чудом вирятувалися. Вже після очищення Київа від большевицьких банд і повороту української влади до столиці почали розшукувати останки поляглих під Крутами, і кілька десятків понівечених трупів було знайдено і привезено до Київа. Тут їх урочисто на кошт держави поховано 19. березня 1918. р. в одній братській могилі на Аскольдовому цвинтарі. М. Грушевський промовляв над тілами юних героїв, розпочавши свою промову античними словами: **Dulce et decorum est pro patria' mori...** Бій під Крутами був одним з героїчних епізодів у боротьбі, яку провадила невелика частина свідомого національно громадянства за українську незалежність — на сумному фоні загальної байдужности, безладдя та безголовя.**)

---

*) Б. Монкевич Бій під Крутами, »Поступ«, 1929, ч. 2, ст. 64.

**) Бій під Крутами має вже невелику літературу. Важніша з неї статі Б. Монкевича (участника бою) в »Поступі«, Львів, 1929, ч. 2, ст. 59—65, і А. Фіголя в »Літопису Червоної Калини«, 1931, II, ст. 2—6, де зібрано до купи опубліковані фактичні

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Відступаючи до Київа, недобитки відділу, що бився під Крутами, встигли одначе попсувати за собою залізничий шлях, висажуючи в повітря мости й руйнуючи на станціях стрілки. Це задержало ворожий наступ на кілька день.

Щоб рятувати Київ, загрожений повстанням, довелося, як сказано вже раніще, викликати до Київа відділ С. Петлюри. Слобідський Кіш і Січові стрільці з боєм проложили собі шлях назад через зайняті вже большевицькими повстанцями Никольську й Передмостну Слобідки, причім Січові стрільці сміливою атакою здобули Миколаєвський міст і на ніч 2. лютого вже були в Київі. 3. лютого очищено від большевицьких банд Печерськ і в ніч з 3. на 4. лютого спільними силами Вільних козаків і Слобідського Коша здобуто штурмом Арсенал. Біля 300 большевиків було вбито, стільки ж взяго в полон. В той же час, як уже було сказано, Січові стрільці, які залишалися в Київі — втихомирили Подол. Було захоплено й товарову станцію. Водопровод і електричну станцію відбито від большевиків і пущено в рух. Але зі сходу вже надходила армія Муравйова. Місто, яке тільки що почало заспокоюватися після страхіть вуличних боїв, опинилось під обстрілом з важких гармат.

На вулицях ішли гарячі бої. Шрапнелі розривались над самим будинком Педагогичного Музею й коло нього. Але Центральна Рада продовжувала свої засідання і ухвалювала один за другим дуже радикальні закони. Цими законами сподівалися зашахувати большевиків, а тимчасом, думалося, буде заключений мир, і це дасть українському правительству змогу перевести повну демобілізацію, вільніще упорядкувати внутрішні справи, відкрити границі для довозу товарів, надзвичайно потрібних для широких мас населення, і добитись повороту полонених, усвідомлених та організованих Союзом Визволення України. Оттому то, як пише М. Грушевський, українське правительство »прикладало всі зусилля, щоб протриматись у Київі можливо довше, аби відданям його не попсувати свого міжнароднього становища і справи миру«. Воно старалось »протриматись у Київі бодай до моменту, коли справа миру буде рішена зовсім.«*)

31. січня був прийнятий *земельний закон,* зложений комісією, до якої належало багато членів, але фактично законопроект виробили укр. ес-ери Шумський (пізніщий большевик) і П. Христюк та російські ес-ери Пухтинський і Дешевой. Як каже один з авторів законопроекту,

---

відомости. Що до імен поляглих. то можу подати (зі слів учасника бою дра І. Лосько-го) такі з них: студенти Божко-Божинський, Микола Лизогуб, Попович і Володимир Шульгин; гимназісти: Павло Кольченко, Микола Ганкевич, Шипський (галичанин, про нього оповідають, цо перед розстрілом почав співати »Ще не вмерла Україна«, а за ним усі инші засуджені до смерти), Тарнавський і Соколовський. Поляг і начальник куріня Омельченко. Вже за гетьманської влади призначено слідство в справі утечи штабу, але наслідки слідства мені невідомі.

*) М, Грушевський, Ілюстрована Історія України. Київ-Відень, 1921, ст. 562—53,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в основу його положено постанови селянських з'їздів в земельній справі, а за схему взято проект земельного закону, вироблений колись фракцією соціялістів-революціонерів в 2-ій Російській Державній Думі.*) Принціп соціялізації землі, який провадили укр. ес-ери і який поборювали укр. ес-деки, рішено поки що залишити на боці, щоб не вносити роздору. Як каже М. Грушевський, »мовчки був прийнятий принціп внутрішньої згоди перед зовнішньою небезпекою.**)

Ось текст цього законопроекту:

Розділ I.

Загальні засади.

1. Право власности на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Республіки від нині касується.

2. Всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами стають добром народу Української Народньої Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне УНР. без ріжниці полу, віри й національности, з додержанням правил цього закону.

4. а) Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Українських Установчих Зборів, Українській Центральній Раді. б) Порядкування в межах цього закона належить: землями мійського користування — згідно з §§ 6 і 7 — органам мійського самоврядування; иншими — сільським громадам, волостним, повітовим і губернським земельним комітетам в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві органи порядкування землею покладається: а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею, б) охорона природних багацтв землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багацтв.

Розділ II.

Основні засади користування поверховнею землі.

6. Користування поверховнею землі дозволяється: а) для загально-громадського господарства, коли органи державної влади, органи міського самоврядування або земельні комітети організують і ведуть ріжні користні підприємства загального або місцевого громадянського значіння; б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею — окремими особами, семями або спільними товариствами; в) під оселі і будівлі окремим особам і товариствам або громадським установам для мешкання або для торговельних та промислових підприємств.

---

*) П. Христюк, II, ст. 128.

**) М. Грушевський, op. cit., ст. 563.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Примітка до п. б) Тимчасово, у виключних випадках, наймана праця може вживатися, згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

7. Органам державної влади, органам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати й призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою: а) охорони природних багацтв землі від виснаження і для раціональніщого їх використування; б) визискування багацтв землі і повернення прибутків з них на загально-громадські потреби; в) заведення досвідних і зразкових полів, разсадників, питомників, селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітних та инших загально-корисних установ; г) будування залізниць і инших шляхів.

8. Землі відводяться земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування відведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така скількість землі, на якій сімя або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої скількости землі, яка може бути оброблена власною працею сімї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівняння в користуванню землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і після затвердження центрального органу державної влади.

11. Садибні участки під ріжні будівлі і підприємства одводяться згідно з правилами, встановленими державними органами, органами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і шляхів та від инших соціяльно-економічних умов, незалежних від праці господарів господарства.

13. Строки користування землею встановлюються громадами і товариствами, на підставі правил, встановлених земельними комітетами, згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права користування участком землі можлива тільки з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудового користування, на котрих зовсім припиняється господарство, або заводиться нетрудове, переходить в порядкування громад і земельних комітетів.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення і меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади і товариства хліборобів відповідають за порядкування землею перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони і розвитку багацтв землі закладається Державний Меліоративний Фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства державою організується сільсько-господарський кредит.

Розділ III.

Переходові міри.

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багацтвами в межах Української Народньої Республіки переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сімями товариствами і громадами), по їх бажанню і з постанови волостних земельних комітетів, залишаються в користуванню участки землі з засадами, виноградниками, хмільниками і т. инш. в скількости, яку вони власною працею і працею своєї семї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники, і таке инше залишаються в користуванню бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженню органів місцевого самоврядування і ріжних громадських установ, в порядку ст. 7 основних засад, залишаються в їх користуванню з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і ріжними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванню власників у скількости, яка встановляється земельними комітетами чи органами міського самоврядування по приналежности (ст. 4).

24. Всі инші землі, не зазначені в ст. 21, 22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і мертвий сільсько-господарський інвентарь та будівлі, за винятком тієї скількости їх, котра конче потрібна їм для життя і ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в ст. 24 і 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини: а) на землі для загально-громадського господарства, згідно з ст. 6 і 7, і б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людности і в другу — потреби місцевої нехліборобської і немісцевої людности.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Примітка. Малоземельними уважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх семей при веденню господарства звичайним для своєї місцевости способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9 і 10. основних засад.

29. Урівнювання в користуванні землею провадиться шляхом: а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми, відповідно до чистого доходу з них; б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і инших соціяльно-економічних умов, незалежних від праці господарів цих господарств; в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людности по встановлених нормах, доки вироблять центральні органи земельної реформи плян розселення і переселення, можуть даватися в користування місцевій людности поверх цих норм, на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Землі для засіву буряків і инших рослин, за якими визнається особливе значіння, одводяться в приватно-трудове користування з умовою не зменшення посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі вестимуть господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники і т. и.

33. Племенні розсадники, питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них господарювання, або передають їх органам місцевого самоврядування та науковим закладам.«

Як каже один з авторів цього законопроекту, »большевицькі шрапнелі, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної Ради, зробили те, що за нього голосували майже всі фракції Центральної Ради. Ні одна з фракцій не виступила проти.«*) Очевидно, приняттям такого радикального закону думали до певної міри знейтралізувати большевицьку агітацію з її ще радикальніщими гаслами. Трудно сказати, на скільки цей закон мав привести »до зросту сільськогосподарської культури і звязаної з нею інтенсивности та продукційности сільського господарства«, як сподівалися його автори; в усякім разі закон був вперше опублікований значно пізніще, в Житомирі,**) а спроби переведення його в життя відбувалися вже при зовсім зміненій ситуації після прогнання большевиків і приходу австро-німець-

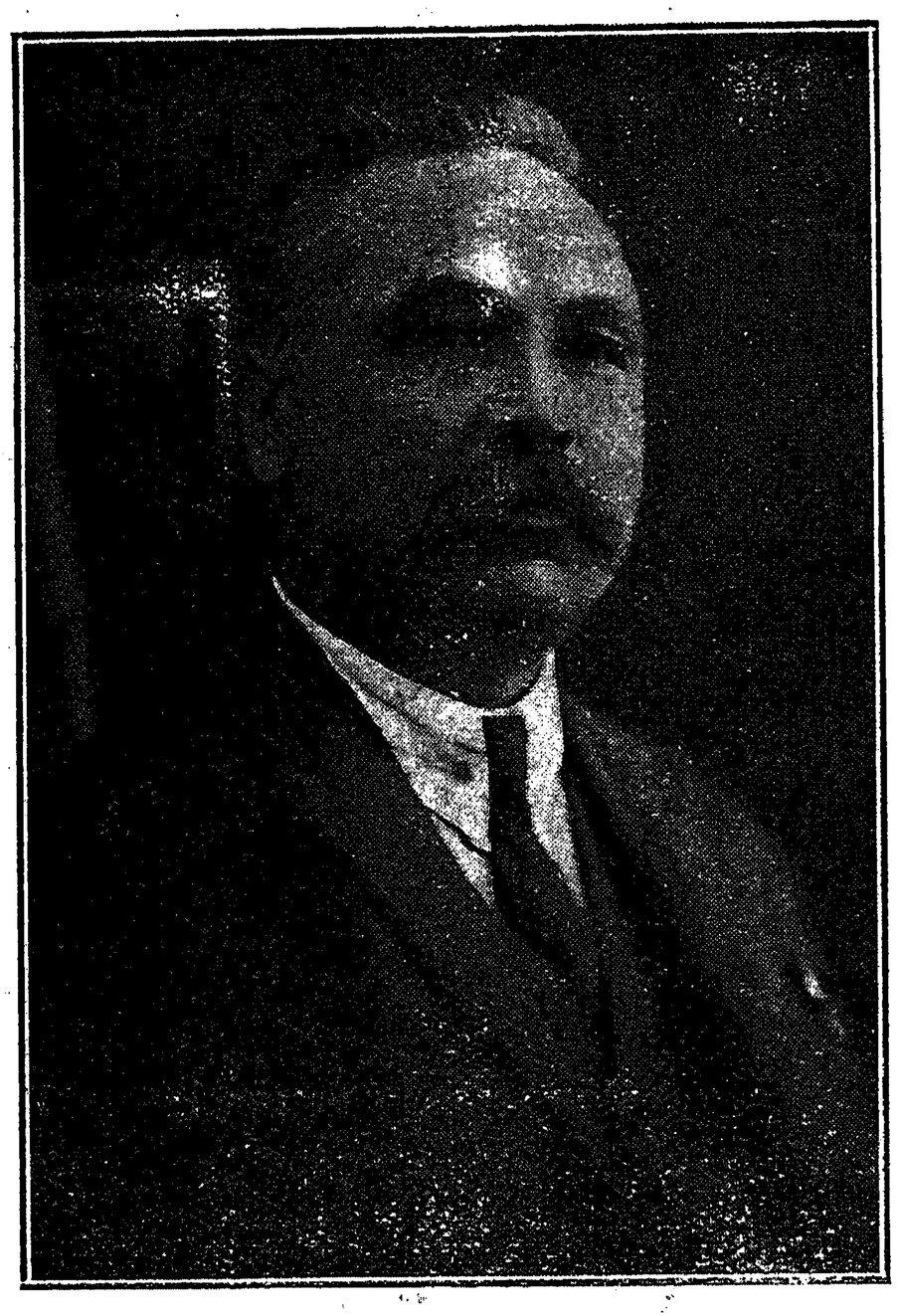
*) **П. Христюк, II, ст. 128.**
) **в »Нар. Волі«. № 21, з дня 2. березня.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ких військ, коли почалася в краю аграрна реакція, і коли ці спроби вели тільки до загострення тої реакції.

Такий же поспішний характер мало прийняття Малою Радою й *Закону про 8-годинний робочий день* 25. січня 1918. року, також опублікованого вже підчас перебування уряду в Житомирі.*)

Большевицька небезпека і старання усунути її тим, щоб самим узяти як найлівіщий курс, привели саме в дні большевицького повстання у Київі до нової кабінетської кризи. Фракція укр. соціялістів-революціонерів рішуче зажадала демісії кабінету В. Винниченка, вважаючи його за занадто поміркований. Ліва частина Центрального Комітету Партії (М. Полозов, Любченко, Михайличенко, В. Єланський, С. Бачинський, Сіверо-Одоєвський), ті самі, що робили спробу висадити Ц. Раду в повітря з середини, домагалися не тільки демісії кабінету Винниченка й утворення лівo-есерівського кабінету, але й негайного миру з большевиками і організації на Україні форм радянської влади. Правиця і центр Комітету (Салтан, Чечель, Шраг, Корж, Христюк, Лизанівський, Ю. Охримович), приєднуючись до домагання демісії Винниченкового кабінету, стояли одначе за коаліційний уряд з ес-ерів і соціяль-демократів; вони стояли за притягнення до державної роботи рад робітничих і селянських депутатів, але були за війну з большевиками, аж доки ті не припинять своїх військових операцій проти Ц. Ради.**) Та нарешті і праве і ліве крило ес-ерів прийшли до компромісового порозуміння і виступили з різкою критикою політики кабінету Винниченка. Орган соц.-демократів »Робітнича Газета« писав в справі цієї кризи цілком справедливо, що »орієнтація на большевиків, яка так яскраво позначається в колах українських соціялістів-революціонерів, не може врятувати Україну від тієї небезпеки, в якій вона тепер перебуває; ця орієнтація швидче може зовсім її загубити. Всім же відомо, що большевики ні з чим не рахуються і не зупиняться перед розгоном хоча б і лівих ес-ерів«. На думку га-

Никифор Григоріїв, міністр освіти.

*) »Нар. Воля«, № 20, з дня 1, березня.

**) П. Христюк. II. ст. 124,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зети, революція в даний час переходила вже в стадію анархії, після якої мала наступити реакція й прихід до влади зовсім инших, далеких від пролетаріяту, елементів. При такій ситуації газета вважала, що українські соціяль-демократи при такому стані не повинні залишатися біля влади і брати на себе відповідальність за той напрям політики, до якого штовхали владу ес-ери.*)

Українські соціяль-демократи й ес-ери дійсно рішилися при такій ситуації відійти від влади, і кабінет Винниченка подався 30. січня до демісії, а на другий день Ц. Рада, в тім самім засіданні, яке ухвалило земельний закон, доручила скласти новий кабінет Голубовичеві.

Одначе ес-ерам не вдалося скласти свого чисто ес-ерівського кабінету, та й час був занадто гарячий, щоб проволікати з формуванням кабінету: до Київа вже наближалися большевицькі банди під проводом Муравйова. На швидку руку було зложено такий кабінет:

Голова Ради Народніх Міністрів і міністр закордонних справ — *Всеволод Голубович* (укр. ес-ер).

Військовий міністр — *А. Немоловський* (укр. ес-ер).

Внутрішніх справ — *П. Христюк* (укр. ес-ер).

Фінансів — *Степан Перепелиця* (»співчуваючий« укр. ес-ер).

Шляхів — інженір *Євген Сокович* (»співчуваючий« укр. ес-ер).

Продовольчих справ — *Микола Ковалевський* (укр. ес-ер).

Освіти — *Никифор Григоріїв* (укр. ес-ер).

Хліборобства — *А. Терниченко* (»співчуваючий« ес-ер).

Судових справ — *Михайло Ткаченко* (укр. соц.-дем.).

Морських справ — *Дмитро Антонович* (укр. соц.-дем.).

Новий кабінет зараз же заходився коло закону про організацію рад робітничих і селянських депутатів, яко органів влади на місцях. Для вироблення цього закону було обібрано комісію з міністра освіти Н. Григорієва, представника київської Ради салдатських депутатів Любченка і члена Ц. Комітету Партії Укр. ес-ерів С. Лимаря. Але вже було ніколи займатися законодавством: Київ переходив до рук большевиків, і треба було тікати.

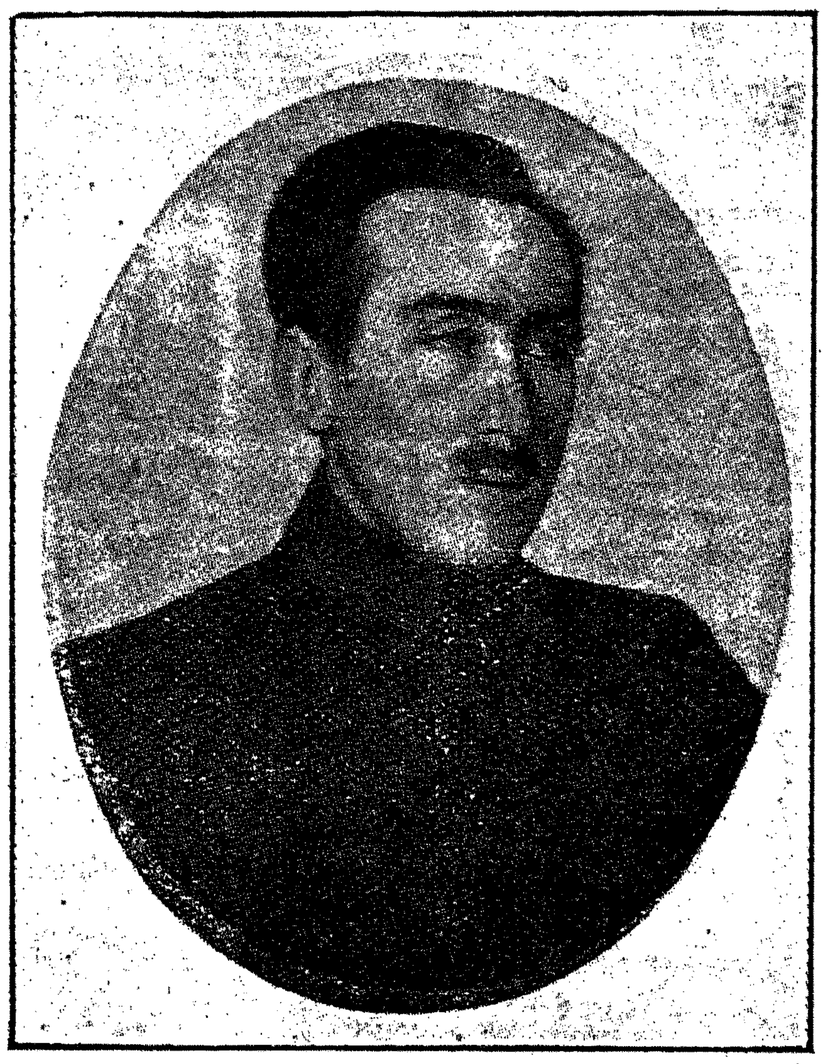
27. січня большевицький відділ Знаменського заняв Конотоп, а на другий день був занятий і Бахмач, де сполучились до купи відділи Муравйова, Єгорова, Знаменського і Кудинського. 29. січня Муравйов був призначений головнокомандуючим усіх військ, які оперували проти Київа.**) Він поділив їх на три »армії«: І-ша армія Єгорова, 2-га

*) »Роб. Разета«, 1918, № 226.

**) Антонов-Овсєєнко подає нам біографичні відомости про цього сумної памяти героя: Михайло Муравйов — ніби-то (як каже Антонов) селянського походження, вчився в учительській семінарії, звідки був виключений за якийсь бешкет, вступив охотником до війська, потім до Казанської юнкерської школи, яку скінчив в 1901 р. і став офіцером. Убив одного свого товариша, був за це присуджений до $1^1/_2$ років арештанських рот і позбавлений офіцерського рангу. Але наспіла російсько-японська війна, і Муравйов був помилуваний; поранений на війні, лікувався за кордоном, де за-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Берзіна, 3-тя Кудинського. Антонов подає нам численність лиш однієї армії — Берзіна: в ній було 3.000 салдатів, 400 матросів і 12 гармат. В армії Єгорова були переважно московські й петербургські червоногвардійці, в армії Кудинського — червоногвардійці з Брянська. 30. січня були заняті Крути. У своїй реляції про бій під Крутами Муравйов писав явно брехливі річи: мовляв, »після двохдневного бою перша революційна армія, підтримана другою армією Берзіна, розбила біля станції Крути контр-революційні війська Ради під проводом самого Петлюри. Петроградська червона гвардія, Виборгська і Московська гвардія винесли цілий бій на своїх плечах... Військо Ради складалося з баталіонів офіцерів, юнкерів і студентів, які окрім звірств над салдатами, що поверталися з фронту, мордували сестер-жалібниць, котрі в часі бою попадали їм до рук«. Це так оповідається про відому вже нам перемогу над 250 студентами й учнями середніх шкіл!

Всеволод Голубович,
Голова Ради Міністрів.

4. лютого Мурайовські банди заняли вже Дарницю й мости через Дніпро та навели на Київ гармати. В той же час відділ »червоних козаків« Примакова, переправившись через Дніпро, появився на Куренівці і піддержав повстанців на Подолі. 5. лютого почалося бомбардування Києва з-за Дніпра з важких гармат. Частину гармат большевики привезли з собою, але більшу частину знайшли тут же на правому березі Дніпра проти Києва: це їх покинули свого часу демобілізовані гарматчики, а українська військова влада не спромоглася їх забрати або принаймні зіпсути. Тепер ці гармати руйнували Київ. Большевики прорвались на Печерськ, захопили кріпость, де звільнили взятих українцями в полон арсенальців, і ті зараз же узялися за зброю проти українських військ. Пять день громили большевики пів-мілионове місто з гармат, не даючи спочинку і вночі. Знаряди літали по цілому місту, вириваючи десятки й сотні жертв з поміж мирного населення, яке ховалося по льохах і нижчих поверхах будинків. Большевицький броне-

---

вів знайомства серед революціонерів. У світовій війні знову був пораненний і призначений учителем до 2-ої Одеської школи підпрапорщиків. В часі революції занявся формуванням т. зв. ударних баталіонів, але в кінці літа переходить до большевиків. Скінчив тим, що зрадив і большевиків, а потім застрелився. Людина у високій мірі неурівноважена, амбітна й хоробливо-жорстока (Антонов-Овсеенко, ст. 78—80).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вий поїзд прорвався до станції Київ—Товарний і обстріляв місто з другого боку. Українці завзято боронилися, але боротьба горстки бойців серед населення, яке чим далі, тим більш ворожо до них ставилося — бо вважало їх за причину своїх нещасть — ставало усе більш безнадійною. Ні звідки не було помочи. Французькі, румунські, бельгійські, чеські, польські відділи додержували строгого нейтралітету (тільки одна сотня польських добровольців, як уже згадувано, билася разом з українцями проти большевиків). Як виглядало оце бомбардування Київа і що переживало тоді населення міста, — дуже яскраво змальовує нам сучасник-самовидець на сторінках »Нової Ради«:

»6. лютого зранку, пише він, ще було досить спокійно, і тільки з полудня загреміла справжня канонада по всьому місту. Найстрашніше місце, крім Печерська й Липок, було на Старім Місті, в районі Володимирської та Підвальної вулиць, де раз у раз падали й рвалися тяжкі набої, сіючи смерть, руїну й спустошення і той невимовний жах, коли люде просто божеволіли, не знаючи, що почати й де рятувати своє життя. Цілий день і цілу ніч 7. лютого, а також увесь 7. до ранку 8. лютував справжній ураганний вогонь. По ночах зловісно червонили небо й мертве місто численні пожежи, що займалися по всіх частинах Київа. Людність цілком тратила голову й позабіравшися у найнищі поверхи, льохи, підвали, тощо, прислухалися з жахом до вибухів, що рвалися що хвилини, скрізь настигаючи свої жертви. Ніяким пером не списати того, що творилося тоді в місті. Люде, що побували на справжній війні, опо-

Микола Ковалевський,
Міністр Земельних Справ.

відали, що навіть на позиціях не було такого пекла. Нерви у всіх були такі напружені, що всякий бажав кінця, нехай — який він буде, аби кінець.«*)

Провадити боротьбу далі означало — наражати Київ на дальшу руїну. Сама Рада Міністрів працювала вже в зменшеному складі: залишались на своїх постах лиш Голубович, Немоловський, Христюк, Ткаченко й бувший міністр Порш. Решта, як каже Христюк (II, ст.

*) »Нова Рада«, 17. II. н. ст. № 14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

127) »зникла невідомо куди, не подаючи про себе ніякої звістки«. Тоді рішено було залишити місто і відступати до Житомира. Евакуація була переведена в ніч з 8. на 9. лютого. Число українських вояків, які відступали, було коло 3.000 людей. З ними залишали Київ частина міністрів і членів Малої Ради. Про відступ взагалі мало кого встигли сповістити, і більшість членів Ц. Ради і людей близьких до уряду не знали, що українське військо покидає Київ і, прокинувшись на другий день вранці, з жахом довідались, що місто вже в руках у большевиків.

В своїм наказі № 9. »революційним арміям східного фронту«, виданім ще 4. лютого в Дарниці під Київом, Муравйов наказував своїм військам по занятті Києва »безпощадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархистів і всіх ворогів революції.«*) Але військо Муравйова не треба було аж наказами заохочувати до нищення »ворогів революції«: воно складалось з елементів, які скоріще треба було би здержувати від вбивства та грабунків. Опанувавши Київ, большевики справили в ньому криваву різанину, якої місто не бачило з часів Андрія Боголюбського. Ріжно показують число жертв: від 2.000 до 5.000. В усякім разі не менше 3.000 людей було розстріляно большевиками в перший же день. Переважно, це було офіцери старої російської армії, які заховували »нейтралітет«, а де-хто, може, й тішився поражкою українців. Убивали взагалі без розбору, хоч особливо часто гинули ті, хто мав посвідку (на червоному папері) від української влади про перебування на військовій службі. Особливо страшні розстріли були в районі Печерська й Липок, де мешкали заможні панські родини і багато військових.*) Ці місцевости були перші, куди вдерлися большевики. Тому що у большевиків ще не було добре поставленої розвідки, то більшість українських діячів, що залишилися в Київі, змогла переховатись. Загинуло лиш кілька людей, здебільшого випадково: бувший міністр земельних справ ес-ер О. Зарудний, член Ц. Ради лівий ес-ер Леонард Бочковський, редактор »Народньої Волі« Ісаак Пугач, лікарь Михайло Орловський.

---

*) Факсиміле цього наказу подає Антонов-Овсеєнко в своїх »Записках«, т. I. ст. 153.

**) Австрійське донесення з Київа з дня 2. IV. 1918 наводить точну цифру замордованих офіцерів: 2576.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XII.

Берестейські переговори і мир.

Ініціятиву переговорів про мир взяли на себе, як відомо, большевики, які вже 15. грудня 1917. р. підписали умову про перемирря і випередили цим правительство УНР., яке тільки 5. грудня визначило своїх делегатів для заключення перемирря: українські делегати прибули на фронт тоді, коли вже перемирря розпочалося. Сама справа миру була практично поставлена на засіданні Малої Ради 4. грудня, тоді, коли ухвалено було вислати делегатів на фронт в справі перемирря. Тоді, як уже згадувалося, було постановлено також почати й мирові переговори, зробивши в цій справі пропозицію союзним і ворожим державам. Але Генеральний Секретаріят звернувся з відповідною нотою (наведеною вище на ст. 227—229) до воюючих і нейтральних держав аж тільки 22. грудня, коли делегати Совіта Народніх Комісарів уже вели переговори в Бересті Литовському з представниками Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії й Туреччини.

На цю ноту дуже скоро наспіла відповідь з Берестя, бо там, як свідчить учасник переговорів німецький генерал Гофман, прийняли зголошення українців »з радістю«,*) надіючись, що участь українців в мировых переговорах зробить большевиків більш податливими.

Відповідь була такого змісту:

»До Президента Генерального Секретаріяту Винниченка і Секретаря Міжнародніх Справ Шульгина, Київ.

Нота Генерального Секретаріяту Української Народньої Республіки до всіх воюючих і нейтральних держав вважає за безумовно потрібне, щоб представники УНР. взяли участь в переговорах в Берестю — Литовськім.

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові привітати участь представників УНР. в мировых переговорах в Берестю-Літовськім.

При цьому вони зазначають, що так само радо привітали б таких уповноважених представників також при переговорах що до заключення перемирря.

Берестя Литовське. 26. грудня 1917. року. Уповноважені делегати

*) M. Hoffmann, Der Krieg der versäumten Gelegenheiten, Berlin, 1919, ст. 256.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

чотирьох союзних держав: фон-Кюльман за Німеччину, граф Чернін за Австро-Угорщину, Попов за Болгарію, Мессімі-Бей за Туреччину«.

Українська делегація була вибрана на зборах центральних комітетів двох керуючих в Ц. Раді партій: укр. соц.-рев. і укр. соц.-демократів. Від ес-ерів вибрано В. Голубовича, М. Любинського, М. Полоза і Ол. Севрюка; від соц.-дем. М. Левитського. Головою делегації призначено В. Голубовича.

Ми маємо вже спомини одного з головних учасників переговорів — Ол. Севрюка, далі — спомини графа Черніна й ген. Гофмана, а також спомини дра М. Залізняка, який прибув до Берестя трохи пізніще; на підставі цих споминів та звісток в тогочасній пресі можна тепер більш-менш докладно уявити собі хід переговорів, які нарешті довели до заключення миру.

Ідучи до Берестя, українська делегація не мала докладних інструкцій від уряду, ні від Ц. Ради. Тільки М. Грушевський мав з делегатами конференцію, на якій дуже докладно зясував їм, чого вони мають домагатися при переговорах, особливо що-до територіяльних умов. Делегація мала домагатися включення в склад Української Республіки цілої східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшша, — так, щоб ні одного клаптика української землі не залишилося під чужим пануванням. З особливою докладністю зясував Грушевський делегатам погряничну лінію на північному сході, дбаючи за кожне містечко, за кожне село з українським населенням. Коли б Австро-Угорщина не погодилась на уступку приналежних їй українських територій (що було більше, ніж імовірно!), то Грушевський ставив як **conditio sine qua non** ведення переговорів — створення з усіх українських земель Австро-Угорської монархії окремого коронного краю з як найширшою автономією.

Підчас переговорів Німеччину представляли державний секретарь закордонних справ фон-Кюльман і його заступник, начальник штабу східної групи німецьких військ ген. Гофман (яко делегат головної квартири); Австро-Угорщину — міністр закорд. справ гр. Оттокар Чернін, Болгарію — міністр юстиції Попов і генерал Ганчев, пізніще Попова заступив президент ради міністрів Радославов; Туреччину — турецький посол у Берліні Гаккі і державний секретарь закордонних справ Мессімі-Бей, пізніще прибув сам великий візир Талаат.

---

*) Спомини Ол. Севрюка появилися в »Українських Вістях«. Париж 1927, №№ 19—22. і окремо. Пізніще вони були передруковані в збірнику »Берестейський мир«, вид. »Черв. Калиною« у Львові 1928 р.. ст. 329. Там же появилися спомини М. Залізняка і переклад відповідних уривків зі споминів ген. Гофмана й гр. Черніна: M. Hoffmann, Der Krieg der versäumten Gelegenheiten (я цитую за новим виданням: Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann, zweiter Band, Berlin, 1929. O. Czernin, Im Weltkriege, Berlin, 1919. Доволі докладно переказує перебіг берестейських переговорів І. Борщак у своїй статі »La paix ukrainienne de Brest-Litovsk«, надрукованій в журналі »Le Monde Slave«, 1929, VIII (в окремій відбитці 79 ст.).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

6. січня українська делегація розпочала свої переговори в Берестю. Коли українці заявили, що вони бажають насамперед визнання України як самостійної держави, без чого не вважають можливим приступити до переговорів про мир, і коли вони заявили, що умовою мира вони ставлять приєднання до України Холмщини і Підляшша та переведення плебісциту в східній Галичині, Буковині й Закарпатті, це обурило графа Черніна, і він іронічно запитав: хто властивo тут переможець і хто переможений? У відповідь на українські домагання гр. Чернін заявив, що Австро-Угорщина згодна визнати самостійність України, але тоді, коли українці згодяться на такі три пункти: 1) закінчення переговорів у Бересті, а не в Стокгольмі (як це пропонувала большевицька делегація), 2) визнання старих кордонів між Австро-Угорщиною й Україною, як було за Росії і 3) невтручання однієї держави у внутрішні справи другої. Українці відповіли, що дадуть відповідь пізніще.

На другий день 7. січня приїхала російська делегація, на цей раз під проводом Л. Троцького. 9. січня відбулося перше пленарне засідання, і на ньому було постановлено продовжувати переговори в Бересті, а не де инде 10. січня відбулося друге пленарне засідання, дуже важне, бо на ньому і центральні держави і російська совітська делегація висловили свою згоду пертрактувати з українцями, як з самостійною делегацією; большевицька делегація визнала навіть самостійність Української Республіки. На цім засіданні перший виступив голова української делегації В. Голубович з такою промовою:

Генерал М. Гофман.

»Змучені і виснажені війною народи прагнуть миру. В цім бажанні миру представники демократії Великоросії, не зважаючи на напади деякої частини російського громадянства та преси, сміливо переступили через стрілецькі окопи воюючих держав не для того, щоб на полі битви кровію й залізом, але щоб шляхом приязного порозуміння між народами досягти загального миру, бажаного для цілого світу.

Після того, як почалися мирові переговори й оголошено умови миру, ви, шановні панове, цілком справедливо призначили 10 днів перерви, щоб дати можність державам, які не брали участи в мирових переговорах, пристати до них. Наша держава, Українська Народня Рес-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

публіка, починає теперішнім моментом своє міжнародне істнування, яке вона втратила більш ніж 250 років тому, і вступає в міжнародні зносини в цілім обемі своїх прав на цім полі.

На основі попереднього представлення вважає правительство Української Народньої Республіки правильним зайняти на теперішніх мировых переговорах самостійне становище і передати правительствам заступлених тут держав отсю ноту«.

І тут В. Голубович перечитав вищенаведену ноту Генерального Секретаріяту з дня 24. грудня 1917. року.

У відповідь на це голова зборів, делегат Німеччини міністр закордонних справ фон-Кюлман заявив, що вітає українських делегатів, приймає до відома їх заяви, застерігаючи за собою право заняти становище до окремих точок заяви. Далі фон-Кюльман запитав голову російської делегації, чи він в звязку з появою української делегації й на далі заступатиме справи цілої Росії.

На це Троцький зложив заяву такого змісту:

»Зважаючи на ноту Генерального Секретаріяту Української Народньої Республіки, російська делегація заявляє з свого боку, що вона, в повній згоді з принціповим визнанням права кожної нації на самоозначення, аж до цілковитого відокремлення, не бачить жадної перешкоди для участи української делегації в мировых переговорах«.

З приводу цієї заяви завязалася дискусія, яка головно оберталася біля питання, чи українську делегацію треба вважати за підвідділ російської делегації, чи за представництво самостійної держави. І знову Троцький заявив, що вважає справу полагодженою, бо українська делегація виступає тут як самостійна делегація, і за таку визнає її делегація російська.

В. Голубович висловив Троцькому подяку за його заяву, а Кюльман заявив, що питання про участь українців як самостійної делегації в мировых переговорах повинно бути спочатку обговорене між делегатами союзних держав і потім передане на обговорення загальних зборів усіх делегацій.

На пленарнім засіданні 12. січня граф Чернін зложив таку заяву, як результат обговорення справи української делегації на конференції союзних делегатів:

»На пленарному засіданні 10. січня пан Державний секретарь УНР. Голубович передав делегаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального Секретаріяту УНР. з 24. грудня 1917. р. ч. 726. Ця нота містить в точці 7. заяву про те, що заступлена Генеральним Секретаріятом УНР. виступає самостійно в міжнародніх справах та що вона, подібно як і инші держави, хоче брати участь у всіх мировых переговорах, конференціях, конгресах.

У відповідь на це маю честь в імени делегацій чотирьох союзних держав заявити: ми признаємо українську делегацію самостійним

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і уповноваженим представництвом УНР. Формальне признання УНР. самостійною державою застерігають собі чотирі союзі держави до часу заключення мирового договору«.

Після цього й Троцький »для інформації і щоб запобігти можливим непорозумінням« зложив таку заяву: »конфлікти, які повстали між російським правительством і Генеральним Секретаріятом, і фактичні основи яких відомі більш-менш усім присутнім, не мали й не мають жадного звязку з справою самоозначення українського народа. Вони повстали через противенства між політикою Совіту Народніх Комісарів і Генерального Секретаріяту, противенства, які виявилися як на території України, так і поза її межами. Що торкається самоозначення України, яке фактично відбувається в формі Народньої Республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республіками. З огляду на те, що на Україні нема жадних окупаційних військ, що політичне життя відбувається там вільно, що там нема ані середньовічних станових органів, які хотіли б представляти країну, ані призначеного зверху позірного міністерства, яке працює в межах, накинутих йому згори, далі — з огляду на те, що на Україні є всюди вільно вибрані ради робітничих, салдатських і селянських депутатів, та що при виборі всіх органів самоврядування додержано основ загального, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням, — немає і не може бути жадного сумніву, що процес самоозначення України в її географічних межах і в державних формах, які відповідають волі українського народа, знайде своє закінчення.

З огляду на вищесказане і в згоді з заявою, зложеною 10. січня, російська делегація не бачить жадної. перешкоди для самостійної участи делегації Генерального Секретаріяту в мирових переговорах«.

Заява Троцького була дуже на руку українській делегації, але заява Черніна зовсім її не задовольняла, і вона почала домагатись визнання України центральними державами, загрожуючи, що в противному разі покине Берестя. Українські делегати були поінформовані, що становище Австро-Угорщини тяжке, що для неї мир потрібний за всяку ціну, тому, хоч і становище українського уряду було надзвичайно критичне, вони твердо стояли на своїх домаганнях.*)

На засіданні 13. січня вони знову зажадали Холмщини й Підляшша і плебісциту в східній Галичині, північній Буковині і на Угорській Руси. І знов гр. Чернін в категоричній формі заявив, що й мови бути не може про доторканість Австро-Угорської монархії. Кюльман і Гофман його піддержали. На вечірнім засіданні того ж дня В. Голубович порушив справу Холмщини. В дебатах українці відстоювали погляд,

*) Що українські делегати дістали ясну уяву про тяжке становище Австрії в часі свого переїзду через Галичину, видко з дневних записок М. Любинського, опублікованих в »Лѣтописи Революціи«, Харьків, 1926. кн. VI, ст, 13—14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

що Холмщина з погляду етнографічного має належати до України і радив перевести плебісцит. Гр. Чернін казав, що він стоїть принціпово за те, щоб Холмщина належала до Польщи.*) Тимчасом переговори з Троцьким не приводили до ніяких наслідків: він явно хотів використати засідання делегації для пропаганди, за допомогою преси, большевицьких ідей і виводив німців з рівноваги. На засіданні 12. січня після промови Каменева Гофман узяв слово і в дуже різкій формі заявив, що між словами і ділами большевиків істнує велика ріжниця, що вони весь час проповідують про свободу слова, про право народів на самоозначення, а в себе вдома запровадити страшний терор, розігнали Установчі Збори, розігнали Білоруську Народню Раду в Мінську, а тепер хочуть вигнати з Київа Українську Центральну Раду. Одже для такого миру. З другого боку український мир, який досі був для мене законні представництва цих держав висловились за своє відокремлення від Совітської Росії, і робити в цій справі ще якийсь новий плебісцит було би річчю зовсім зайвою.

Переговори ішли далі, і щоб посунути їх ближче до кінця, австро-угорські й німецькі делеґати рішили звернути більше уваги на українців. Чернін доручив Гофману перебалакати з ними окремо і виявнити в приватній розмові, під якими умовами вони були би згодні заключити сепаратний мир з центральними державами.

Гофман так оповідає про цю розмову з Севрюком і Любинським. Обоє, каже він, стояли на своїм: на прилученні Холмщини й українських земель Австро-Угорщини. »Тому що я, оповідає Гофман, уважав і уважаю самостійну польську державу за утопію, я не мав жадного сумніву обіцяти українцям мою допомогу в їх домаганнях що-до Холмщини. За те я вважав за безсоромність претензію до областей Австро-Угорщини, і це я сказав доволі в різкій формі обом панам. Та вони мабуть сподівалися подібної відповіді, — принаймні вони дуже чемно відповіли, що вони на основі нашої розмови мусять постаратись дістати нові директиви з Київа.«**) На тім вкінці й станули, що українська делегація поїде до Київа по нові інструкції. Той же Гофман казав українським делегатам, що коли вони хочуть мати формальне право заключити мир незалежно від того, чи заключить його Совітська Росія, то український уряд мусить формально проголосити повну самостійність Української Республіки.

Що Австро-Угорщина мусіла за всяку ціну добиватись миру з Україною в надії добути звідти харчові запаси, це каже той самий Гофман. »Становище гр. Черніна, оповідає він в звязку з своїми переговорами з українцями, — було тоді дуже важке з огляду на раптову харчову катастрофу у Відні, що наступила по вині короткозорости австро-угорського уряду. Щоб не допустити до голоду, треба було

*) »Роб. Газета«, 1918, № 224.

**) M. Hoffmann, op. cit, S. 210-211.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

просити допомоги в Берліні. Берлін, що правда, допоміг, хоч і сам терпів біду, але самозрозуміло, граф Чернін не міг уже після того грозити своїм сепаратним миром із Троцьким або заходитися біля такого миру. З другого боку український мир, який досі був для мене скоріше засобом, щоб притиснути ним Троцького, робився тепер для графа Черніна конечною необхідністю — як хлібний мир. Погано було для Австрії, що її важкого стану не можна було скрити перед українцями.«[1])

І сам Чернін нотує в своїм дневнику те саме. 16. січня він записує: »З Відня приходять голоси одчаю, які домагаються харчів. Прохають, щоб я звернувся за допомогою до Берліна, бо инакше — катастрофа за дверими.« На другий день 17. січня: »Погані новини з Відня та його околиць; великі страйки наслідком зменшеної видачи муки і затяжність переговорів у Бересті. Слабість віденського міністерства пахне трупом.«[2]) Гр. Чернін признає, що українцям було звісне тяжке становище монархії: »від часу, як у нас почалися заворушення, українці знають, який наш стан, і що ми мусимо підписати мир, щоб дістати збіжжа. Тепер вони домагаються окремих прав для Галичини. Цю справу мусить рішати Відень, і австрійське міністерство мусить сказати рішаюче слово.

Зайдлер і Ляндвер поясняють ще раз телеграфічно, що без українського збіжжа катастрофи уникнути не вдасться... Без привозу зовні, каже Зайдлер, за кілька тижнів почнеться масова смерть. Німеччина та Угорщина не дадуть уже нічого. Всі відомости кажуть, що Україна має високу надвишку хліба. Все питання в тому, чи ми його в свій час дістанемо. Я маю надію. Та коли ми скоро не підпишемо миру, тоді в нас повторяться розрухи, а після кожної демонстрації у Відні мир стає дорожчий — тому що панове Севрюк і Левитський відчитують степень голоду по цих заворушеннях, мов на термометрі...«[3]) Трохи згодом гр. Чернін нотує: »вплив заворушень у Відні — катастрофічний. Українці вже не переговорюють, а диктують![4])

Коли Троцький запропонував 18. січня зробити в переговорах перерву на 10 день, щоб з'їздити до Петербурга для порозуміння з Радою Народніх Комісарів, і представники центральних держав погодились на це, всі роз'їхались із Берестя. Українські делегати: В. Голубович, М. Любинський, М. Полозов і Ол. Севрюк виїхали 20. січня до Київа, М. Левитський залишився в Бересті.

Коли вони переїздили через Львів, то в місті був оголошений страйк і сподівалися демонстрації, як протесту проти продовження

---

[1]) M. Hoffmann, S. 211.

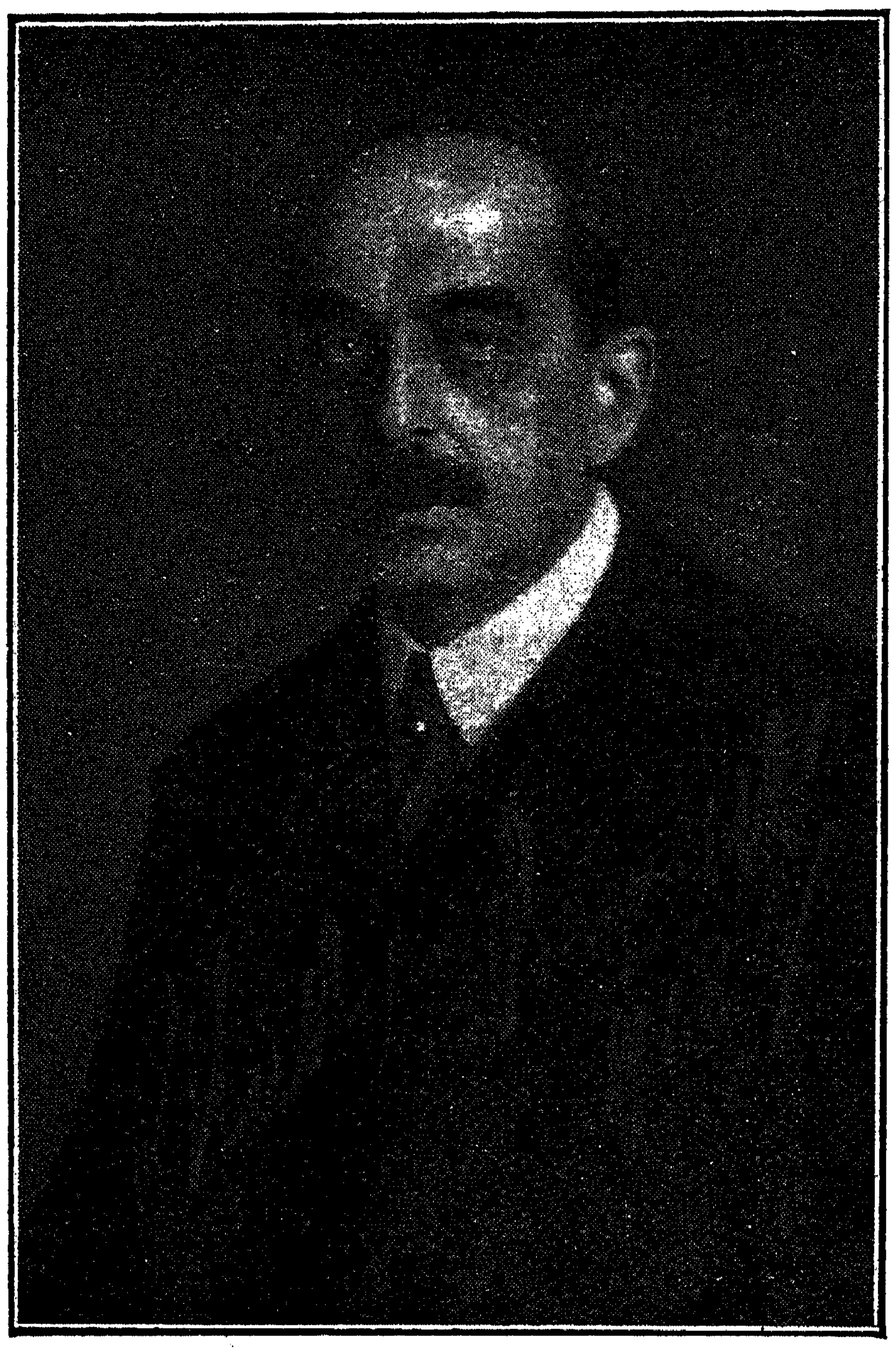
[2]) O. Czernin, S. 324—325.

[3]) O. Czernin, S. 326.

[4]) O. Czernin S. 326.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

війни.*) Українським делегатам було дуже важно порозумітися з галицькими українцями, бо вони ж переговорювали про долю Галичини і хтіли знати, що про це думають самі галичане. В розмовах з Черніним вони просили викликати до Берестя дра Єв. Петрушевича, голову української парламентарної репрезентації у Відні. Але Чернін замість Петрушевича предложив їм М. Василька. Та Василько серед українських соціялістів немав доброї марки, як правий і монархіст, до того ж його вважали за занадто лояльного австріяка. Тому від Василька відмовились. В часі переїзду через Львів українських делегатів пильно стерегли, щоб не допустити до них галичан. Та все таки, коли тепер знову їхали через Львів, М. Любинському вдалось переказати, щоб галичане до часу повороту делегації до Берестя виготовили меморандум про свої вимоги. Це й було зроблено: др. М. Лозинський виготовив з доручення громади такий меморандум (в нім говорилося про вилучення українських земель Австро-Угорщини в один коронний край) і його вдалося передати на двірці делегатам, коли вони втретє переїздили через Львів, вертаючись до Берестя.

Микола Василько.

В день виїзду української делегації з Берестя 20. січня Австрійське Телеґрафічне Бюро опублікувало офіціяльний комунікат, уложений спільно німецькою, австро-угорською й українською делегаціями, в якому повідомлялося, що »Дотеперішні переговори, які ведено між делегаціями Центральних Держав з одного боку і Української Народньої Республіки з другого боку, мали своїм наслідком те, що є надія порозумітися що до основ мирового договору, який має бути заключений. З ствердження важних основ мирового договору дійшли переговори до такого пункту, який обовязує делегації війти в зносини з відповідальними органами їх батьківщини.

Частина уповноважених представників бачить себе спонуканою зложити особисто звіт про хід переговорів перед цими органами і одержати їхню згоду на те, до чого вже договорилися. Всі делегації

*) »Народня Воля«, 1918, № 9.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

згідні що-до того, що потрібна для цього перерва переговорів має бути по змозі як найкоротша. Вони пообіцяли одна одній зараз же по скінченні обговорень вдома з'їхатись знову в Берестї«.

Німецьке агенство Вольфа з свого боку подало телеграму, що, мовляв, »Переговори, які до сієї пори велися між делегаціями центральних держав і УНР., привели до того результату, що прийшло до згоди в справі основ мирного договору.«

Австрійський цісарь Карл живо інтересувався переговорами і ще 20. січня спеціяльно телеграмою запитував Черніна через графа Дембліна, »які уступки робляться українцям, і як далеко йдуть домагання українців спеціяльно що-до Угорщини«. На що Чернін відповів: »Українці домагаються власного українського коронного краю під берлом Габсбургів, який обхоплював би східну Галичину і всю, або що найменше частину Буковини. Я маю враження, що вимагаюча (» **erpresserische**«) тактика українців буде ставити нам ще дальші вимоги, які можливо стосуватимуться й угорської области. Безпосередні анексіоністичні бажання українців, хоча й була виставлені в часі переговорів, але через мій негайний опір були залишені і, надіюсь, більше не будуть повторюватись.«*)

В той же час як ішли переговори в Бересті, відносини між большевицькою владою і владою Ц. Радою погіршилися остаточно. Харьківський Виконавчий Комітет Ради салд., робітн. і селян. депутатів постановив 12. січня не визнавати умов миру, заключеного делегатами Ц. Ради і вислати з свого боку до Берестя свою власну делегацію в складі Голови Виконавчого Комітету Ради салд., роб. і сел. депутатів робітника Медвєдєва і комісара справ військових прапорщика В. Шахрая.

Українська делегація по повороті до Київа застала тут дуже невну ситуацію. Большевики все тісніще й тісніще звужували залізний круг коло Київа. В самім Київі підготовлялося большевицьке повстання, а Центральну Раду збірались »висадити в повітря з середини« свої ж українські большевики. Делегати поспішили здати звіт з своєї праці в Бересті, і вночі з 24. на 25. січня було проголошено IV. Універсалом самостійність УНР. Слідом за тим пішла реконструкція кабінету, і голова мирової делегації В. Голубович став головою Ради Народніх Міністрів.

28. січня вибухло в Київі большевицьке повстання. Мала Рада засідала під звуками гарматного й кулеметного вогню і спішно видавала нові закони. Було визначено нову делегацію, на цей раз усього в складі трьох осіб: Ол. Севрюка, М. Левитського і М. Любинського. Севрюка призначено її головою. Але, як згадує Ол. Севрюк в своїх споминах, жадної серйозної наради з урядом не можна було добитися, жадних інструкцій... »Заключайте як найшвидче мир«, — ось був єдиний наказ. І знову тільки з М. Грушевським удалося Севрюкові мати довшу

*) **Телеграма на імя гр. Дембліна до Ляксембургу, з дня 21. січня, No. 29.**

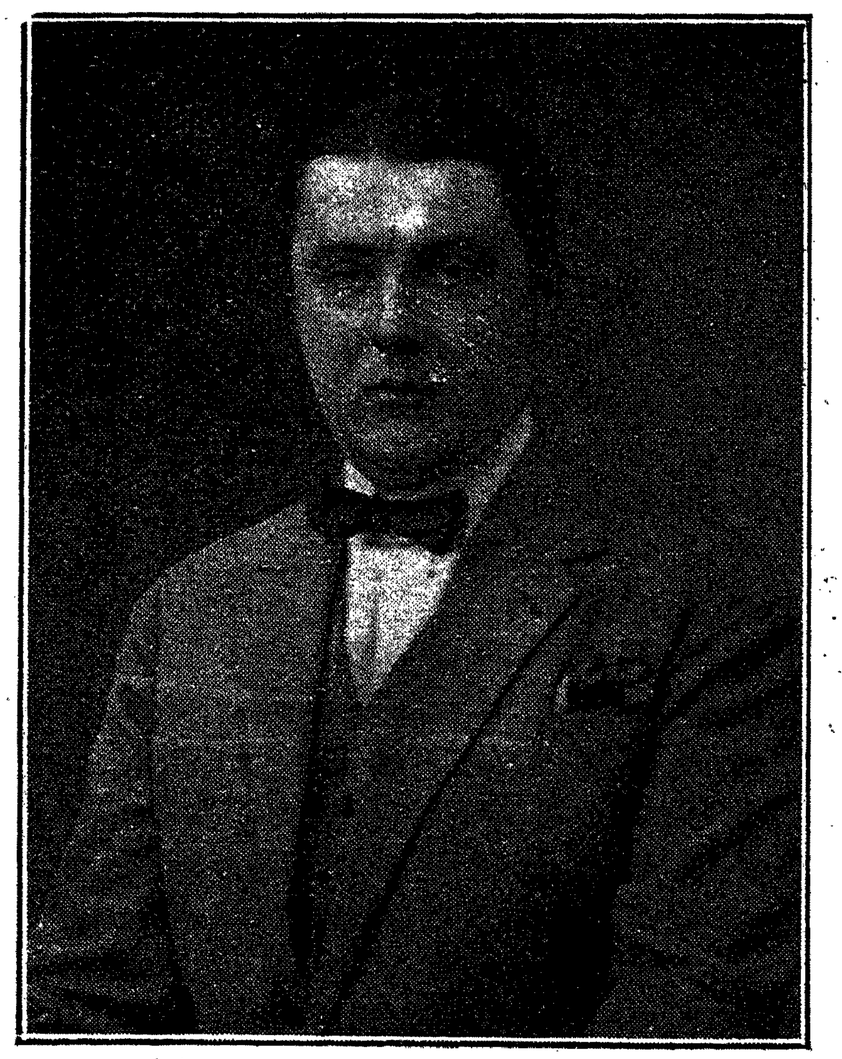
National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

конференцію. »Проф. Грушевський жалував, що нам, правдоподібно, не вдасться включити до України деяких, незначних частин Підляшша, про що Гофман не хотів нічого й чути з стратегичних причин, і погодився, що мир може бути заключений при умові створення зі Східної Галичини та північної Буковини австрійського коронного краю.«*)

На домагання Ол. Севрюка йому дано повновласть переговорювати з представниками Харьківської Ради роб. і салд. депутатів Медведем і Шахраєм, які, по відомостям, що були в Київі, вже мали прибути до Берестя.

»Все це, додає Севрюк, робилося в атмосфері нервовій, непевній.« Ця непевність в завтрішньому дні була така велика, що Ц. Рада дала делегатам право ратифікувати майбутній мировий договір, на випадок, як би вона не в стані була цього зробити.**)

29. січня вночі Севрюк і Любинський виїхали спеціяльним поїздом з Київа. Їхали буквально з ризиком для життя через територію обхоплену большевицьким пожаром. На станції Шепетівка вони попали до рук озброєної большевицької банди, але їх врятував отой мандат на переговори з харьківськими делегатами, що його добув Севрюк. Взагалі в цій подорожі молоді українські дипломати виявили не меншу твердість і присутність духа, як і в переговорах у Бересті. 1. лютого вранці вони були в Бересті саме в той час, коли апарат Юза, що був в розпорядженні української делегації в Бересті, передавав подробиці вуличних боїв у Київі. Слідом за тим бинда перервалась, апарат зіпсувся і лишив українську делегацію без усяких відомостей з Київа на кілька день.

Олександер Севрюк.

Предметом нарад гр. Черніна в часі його подорожи до Відня була українська справа. Вже 22. січня відбулася нарада під головуванням цісаря Карла, яка, каже в своїх записках Чернін, »вирішила українське питання«, — себ-то питання окремого миру з Україною. На цій нараді Чернін склав звіт із переговорів з українцями. Він подав до відома, що українці ставили були домагання що до відступлення їм Східної Галичини й українських територій Угорщини, але це домагання були ним, Черніним, відкинуте. Тепер українці домагаються ство-

*) Берестейський Мир, Львів, 1928, ст. 155-156.

**) Берестейський Мир, ст. 156.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рення коронного краю з Галичини та Буковини. За те українці згожувалися, щоб до мирового договору була включена торговельна умова про негайну доставу для Австрії хліба з України. Чернін не заперечував, що прийняття українських умов може мати далекосяглі наслідки що до австро-польських взаємин і потішав присутніх тим, що Австро-Угорщина може домагатись, щоб до поляків, які живуть на Україні, було застосовано принціп повної взаїмности. Він »не залишив найменших сумнівів« членам наради, що коли домагання української делегації будуть відкинуті, то з українцями не прийде до ніякого порозуміння і доведеться вернутися з Берестя без усякого миру...*)

Це було для австріяків під ту пору найстрашніща річ! І президент ради міністрів Зайдлер просто приступив до обміркування, яким способом практично перевести українські домагання. В своїй промові він »перш усього підкреслив необхідність негайного підписання миру.« А що до створення українського »кронлянду«, то він був тої думки, що навіть при гострій опозиції польських послів, він знайде в парламенті дві третини більшости, щоб прийняти проект закону про такий »кронлянд«. Він не скривав того, що в парлямснті буде завзята боротьба, але пікреслив іще раз надію, що йому вдасться знайти в парламенті потрібні дві третини голосів супроти опозиції поляків.

Але не так дивився на справу угорський міністр-президент Векерлє. Він перш за все висловив своє задоволення, що українці не дістали ніяких уступок що-до »русинів«, які живуть в Угорщині. На його думку розмежувати національности на Угорщині просто неможливо. Та й угорські русини »перебувають на такім низькім стані культури, що їм не можна дати національної самостійности«. Та найголовніще — в проекті створення українського кронлянду мадярський політик бачив дуже небезпечний прецедент: дозволяючи чужій державі вмішуватися до внутрішніх справ Австрії, правительство тим самим стало би на похилу площу, одже треба міцно стояти на становищі, що монархія рішуче відкидає всяке вмішування зовні до її внутрішних справ.

На це Чернін відповів, що він і сам знає, що йдучи на уступки українцям, монархія ставала на похилу площу і невідомо, як далеко буде котитися додолу... І Чернін вказав на голодову катастрофу, яка загрожує Австрії і з якої нема иншого виходу, як мир з Україною і здобуття від неї хліба.

Зайдлер знову піддежав Черніна. Знов же проти його виступив другий мадяр — міністр фінансів граф Буріян. Він підкреслював, що вже коли війна й мусить змінити внутрішню структуру Австро-Угорщини, то ця зміна мусить прийти з середини, а не із зовні. Одначе він подав практичну пораду, як зробити, коли вже неминуче доведеться ділити Галичину: він радив відповідні пункти не втягати до договору,

*] O. Czernin, S. 228.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

але додати їх яко таємний додаток до договору. На думку Буріяна, це була одинока форма, яка може ослабити тяжкі наслідки згоди на виділення українських територій в окремий коронний край.*)

Цісарь висловився за те, що з Україною треба заключити мир, погоджуючись на поділ Галичини. Питання як бути з поляками, залишено відкритим. Чернін поїхав до Берестя з категоричним наказом цісаря: без миру з Україною не вертатись.

Українська делегація, повернувшись до Берестя, опинилася в тяжкому становищу: без звязку з своїм урядом і без певности навіть, чи цей уряд ще істнує. Троцький вже встиг заявити, що в склад його делегації входять нові члени, — представники »Українського Народнього Секретаріяту« в Харькові. Він розповів, що на Україні за останні часи зайшли зміни, що там українські ради робітничих, салдатських і селянських депутатів ведуть успішну боротьбу проти київської Центральної Ради і вже захопили увесь камяновугільний басейн Дона, цілу Катеринославщину, Полтавщину й Харьківщину, і в инших областях України вплив Ц. Ради постійно зменшується. При таких обставинах, миру, який би був заключений з представниками Ц. Ради, ніяк не можна вважати за мир з Українською Народньою Республікою. Троцький казав, що він не підносить протесту проти участи в переговорах і делегації київської Ц. Ради, але в усякому разі тільки такі умови миру з Україною можуть бути признані, які будуть формально стверджені правительством федеративної республіки Росії.

Одинокий присутній тоді в Бересті український представник М. Левитський заявив, що українська делегація по своїм повороті дасть відповідь Троцькому. Кюльман предложив відкласти дебати над заявою Троцького до повороту делегації Ц. Ради, зауваживши, що голова російської делегації раніще ані слова не згадував про те, що поруч з делегацією Ц. Ради є ще якась установа, яка хоче вести переговори в імени України. Троцький відповів, що раніще не було приводу про це говорити, бо тоді ще не було ухвали Ради робітничих, салдатських і селянських депутатів про те, щоб вислати свою делегацію для переговорів про мир. Питання, яка з двох організацій матиме право остаточно провадити переговори про мир в імени Української Народньої Республіки, розвяже вислід боротьби між обома організаціями. Тоді було порішено відкласти справу до повороту української делегації.

Супроти цього всього українські делегати рішили, як оповідає Севрюк, »не вносити нервовости в перемови, не форсувати їх, але провадити їх витрівало так, як в нормальних умовах«. Ця мудра постанова, яку українські делегати зуміли дотримати в умовах справді надзвичайно тяжких, привела до того, що вони досягли, чого хотіли: визнання України і заключення миру. Бо, як зараз побачимо, справа не раз висіла на волоску, і тільки витриманість і присутність духа

*] O. Czernin, S. 331.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українських делегатів допомогла їм подолати труднощи, витрéвати в критичних моментах і використати деякі щасливі випадки. До цих випадків належало, між иншим, те, що телеграфічний апарат зіпсувся і в большевицької делегації, так що й вона кілька день не мала ніяких відомостей про київські події.

Дуже допоміг українській делегації зорієнтуватись в ситуації приїзд зпочатку Миколи Залізняка, а потім і Миколи Василька. Обоє тішилися довіррям австрійського уряду, як люде, що стояли на безкомпромісово ворожім становищу супроти Росії, і тому австрійське правительство охоче згодилось на їх подорож до Берестя, вважаючи, що за їх посередництвом буде лехче порозумітися з українцями. Але і Залізняк і Василько, розуміється, на першім плані ставили українські інтереси. Коли Залізняк збірався вже виїздити до Берестя, то Василько »просив з цілим притиском вияснити українській делегації, що Австро-Угорщина потребує мира з Україною, бо через брак засобів поживи столиця держави Відень може зробитися видовищем дуже сумних подій, що граф Чернін теж є щирий прихильник миру і має особистий наказ від цісаря Карла за всяку ціну цей мир заключити. — Все це українська делегація мусить знати, казав він, і хай вона твердо тримається...« Тепер є одинокий момент, казав далі Василько, »коли ваші українці можуть допомогти нам, українцям в Австрії, осягнути все, чого ми хочемо. Скажіть їм, що Австро-Угорщина згодиться тепер на все відносно Галичини, на всяке обезпечення належних їй прав, лише віддати її Україні вони, очевидно, не можуть. Коли граф Чернін буде питати Вас, чого хоче українська делегація, щоб швидко дійти до заключення миру, скажіть йому і постарайтеся витолкувати... що Вам не треба навіть говорити з українською делегацією, щоб гарантувати йому, що без його згоди на відділення Східної Галичини і утворення з неї окремого коронного краю, в якому вся влада належала би українцям, — не може бути ніякої мови про заключення миру з Україною.«*)

М. Залізняк і сам так думав, як М. Василько, і тому поінформував про все українських делегатів і своїм посередництвом дуже улекшив їм завдання — добитися визнання України й заключення миру при умові виділення Галичини в окремий коронний край.

1. лютого відбулося пленарне засідання мирових делегацій вже в їх новому складі (болгарського міністра Попова заступив преміер-міністр Радославов, В. Голубовича заступив Ол. Севрюк). Ще на передодні, за посередництвом М. Залізняка було вияснено, що граф Чернін готовий задоволити бажання української делегації що до визнання самостійности України, як що Кюльман не буде робити що до того труднощів, і що він пришле до відома делегації текст тої заяви, яку він на засіданні має виголосити. Дійсно, Чернін порозумівся з Кюльманом, і українська делегація на передодні самого засідання дістала

*) Берестейський мир, ст. 80—81.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

текст декларації, якою представники держав почвірного порозуміння мали визнати офіціяльно суверенність Української Народньої Республіки.*)

Це було вже великим досягненням для делегації, і вона жваво взялася готовитись до завтрішнього засідання, укладаючи промови, які мали виголосити Севрюк та Любинський.

Коли на засіданні були залагоджені формальні справи (про зміни в персональному складі делегацій), перший узяв слово Севрюк. Він вказав на те, що III. Універсал Ц. Ради, прочитаний на засіданні конференції 10. січня, проклямував Українську Народню Республіку і що міжнароднє становище УНР. було визнане на тім засіданні як представниками чотирьох союзних держав, так і представником Ради Народніх Комісарів. Тоді Троцький на запит Кюльмана, чи вважає він українську делегацію за представництво самостійної держави, відповів, що справа полагоджена позитивно самим фактом виступу української делегації, як делегації самостійної. І коли тепер п. Троцький заперечує права української делегації, покликаючись на якусь телеграму і на присутність представника невідомого досі харьківського Виконавчого Комітету, то він впадає в цілковиту суперечність з своїми попередніми заявами. В державнім житті України дійсно відбулися зміни, але зовсім иншого характеру, ніж думає п. Троцький, а саме — оповіщено 22. січня IV. Універсал, який проголошує Українську Народню Республіку самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою.

Правительство Української Народньої Республіки старалося утворити союз тих республік, які повстали на території колишньої російської держави та спільне федеративне правительство Росії. Але тому, що не зважаючи на всі старання українського правительства такий спільний федеративний орган не повстав, і тому що з теперішнього положення виходить, що такий орган і не може повстати, мусіла Українська Народня Республіка залишити справу утворення федеративного правительства і проголосила IV. Універсалом Україну самостійною і ні від кого незалежною державою. Через те Українська Ц. Рада в тім же самім Універсалі заявила, що вона з усіма сумежними державами хоче жити в мирі та приязні, але що жадна з них не має права вмішуватися в життя самостійної Української Республіки. Одже IV. Універсал ясно зазначив як міжнароднє становище Української Народньої Республіки, так і її політику супроти її сусідів.

Що торкається аргументів Троцького, то вони, на думку Севрюка, позбавлені всякого грунту. Покликання на те, що Виконавчий Комітет у Харькові буде краще заступати в Українській Народній Республіці інтереси працюючих мас, дуже легко збити, але це належить до чисто внутрішніх відносин, які не підлягають інтернаціональній контролі.

*] Берестейський мир, ст. 99—100.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ще менше переконує твердження п. Троцького, що українська делегація не має прав тому, що її не визнав харьківський Виконавчий Комітет. На основі такого аргументу мусіла б російська делегація перша скласти свої уповноваження, бо в ній нема представників ані Молдавії, ані кримських тататр, ані донських козаків, ані кавказьких народів, ані Сибіру, які також не признають влади Ради Народніх Комісарів.

Так само, казав Севрюк, на таких високих зборах, якими є мирова конференція, здавалося б не можна допускати засобів, уживаних п. Троцьким, а саме — оспорювати державні права Української Центральної Ради на основі якоїсь телеграми. З таким же правом могла б покликатися українська делегація на повідомлення бездротового телеграфу, який в половині січня доносив про виступ в Петербурзі кількох полків проти Ради Народніх Комісарів в обороні Установчих Зборів і про вуличні бої в Петербурзі. Йдучи за прикладом п. Троцького українська делегація могла би жадати, щоб не було признано на основі такої телеграми прав російської делегації; але вона цього не робить, бо вважає цю справу за внутрішню російську справу.

На прикінці Севрюк запропонував — щоб уникнути на далі таких заяв з боку російської делегації — признати формально Українську Народню Республіку цілком самостійною і ні від кого незалежною державою і тим самим остаточно ствердити як її інтернаціональне становище, так і права її делегації.

Після Севрюка виступив харьківський делегат Медведев і заперечив право київської делегації виступати на мирових переговорах, закидаючи їй, між иншим, таємність переговорів з делегаціями центральних держав. Він повторював погрозу, що договори, заключені представниками Центральної Ради, не будуть визнані українським народом.

Троцький з свого боку додав, що признання самостійности або незалежности якоїсь держави не можна змішувати з признанням того або иншого правительства. Він старався довести несталість правних форм Української Народньої Республіки тим, що київська Ц. Рада ніби то не хотіла брати участи в російській федеративній републіці, хоч на третьому з'їзді совітів представники українського народу признали російську державу федеративною республікою. Троцький нагадав також, що він у свій час вже заявив про неусталеність меж Української Республіки, а доки не усталені межи, то неможливе й порозуміння між київською Радою та центральними державами. Внутрішні події на Україні не мають жадного рішаючого юридичного значіння, одже треба розглядати ці протиріччя на Україні з їх річевого боку. Через те й була прочитана відома телеграма про останні події на Україні. Представники центральних держав не можуть перебрати на себе ролю розємного судді в справах теперішніх відносин в Росії і на Україні.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Одже Троцький заявив, що він стоїть на своїм прежнім погляді: доки делегація київської Ради задержує свої уповноваження, він не протестує проти її участи в переговорах. Але тепер, коли представники українського виконавчого комітету в Харькові вступили в склад російської делегації, він мусить з подвійною енергією повторйти, що лише такі договори з київською Радою будуть признані, які знайдуть признання і з боку російської делегації.

Після Троцького взяв слово Любинський, який виголосив промову, яка зробила велике враження на присутніх і яку ген. Гофман в своїх споминах називає »**die ausgezeichnete Rede**.*) З огляду на її значіння як історичного документу, навожу її тут цілком:

»Після заяв, зложених головою харьківського виконавчого Комітету п. Медведевим і головою російської делегації п. Троцьким, я вважаю потрібними зазначити таке: члени української мирової делегації завжди стояли на тій засадничій точці погляду, що зібрані в Берестю представники держав, які простують до заключення миру, не мають чого висловлюватися про внутрішні справи своїх противників, та що про внутрішню боротьбу й події в межах держав ні в якім разі не треба протягом офіціяльних переговорів подавати до відома противної партії. Ми мали багато нагод виступити з рішучим протестом проти заяв Троцького, який кілька разів фальшиво представляв відносини між поодинокими народами колишньої Росії й державами, що повстали на її території. Але з огляду на зазначену точку погляду ми відмовлялися досі підносити цю справу публично, бо ми не мали на меті зменшувати нашими заявами авторитету російської делегації. Але IV. Універсал Ц. Ради проголосив повну самостійність нашої республіки й тому, що наша республіка признана також союзними та иншими державами, перестають ці питання для нас бути внутрішніми справами; наша відповідальна місія супроти нашого народу також примушує нас тепер виступити з рішучим протестом проти фальшивого твердження, яке зложив в часі нашої відсутности п. Троцький.

Не зважаючи на те, що ми тепер як і раніще стоїмо на нашій згаданій раніще засадничій точці погляду, ми все ж не можемо відмовитися висловити наші погляди на внутрішні відносини Росії не лише для того, щоб виправдати нас тут перед присутніми, але й з огляду на публичну опінію заступлених тут народів, погляди, які для нас не менше цінні, ніж погляди п. Троцького.

В 1917. році Росія, ця країна, в якій живе так багато ріжних народів, котрі мають свої ріжні політичні завдання і виросли в ріжних історичних умовах, а які живуть тепер ще в стані постійної революції, серед якої простували до національних і соціяльних здобутків, — стала республікою. Від вибуху революції були біля державної керми цієї республіки протягом 1917. року ріжні правительства. Цей

*) Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffman, II. Band, Berlin, 1929, ст. 212.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рік почався під скипетром царя і скінчився, перейшовши щаблі кадетського і соціялістично-кадетського правительства, саме тою стріляниною на вулицях Петрограду й пильною підготовкою до розігнання Установчих Зборів, які скликано на єдино можливій основі. Лиш під одним оглядом всі ті правительства лишились солідарними: в їх централістичних змаганнях і в їх зажерливій жадобі задушити відроджені народи та все підбити пі свою могутню руку. Большевицьке правительство, згідно з ідеями своєї партії, стає що раз дальше від федеративних ідеалів, які одушевляють провідників непануючих народів. Але так само, як їх попередники на престолах, яких скинуто спільним зусиллям не тільки соціяльних, але й національних революцій, оголосило правительство большевиків принціп самовизначення народів лиш для того, щоб тим рішучіще поборювати цей принціп в його практичному переведенні. Голосні заяви большевиків про цілковиту волю народів Росії, це лиш грубі, демагогичні засоби. Правительство большевиків, яке розігнало Установчі Збори, та спірається лише на багнети наймитів червоної гвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі засади права на самовизначення, бо воно знає добре, що не лише численні республіки — Україна, Донщина, Кавказ та інші їх не признають своїм правительством, але й сам російський народ відмовляв їм це право. Тільки з страху перед розвитком національних революцій виставили большевики з вродженою їм демагогією як в Росії, так і тут, на мировій конференції, принціп права на самовизначення. Для поборення здійснення цього принціпу вживають вони не лише банди наймитів червоної гвардії, але хапаються за ще гірші й ще менше дозволені засоби: вони здушують часописи, розганяють політичні збори, арештовують і розстрілюють політиків і стараються нарешті цілком фальшивими тенденційними представленнями підкопати авторитет правительства тої чи иншої молодої республіки. Відомих соціялістів і старих революціонерів обвинувачають вони в буржуазности і протиреволюційности. Далі правительство большевиків виповіло святу війну нашій республіці, жадаючи вигнання союзних правительств, з якими ніби то соціялістичне правительство большевиків не хотіло провадити переговорів навіть про скінчення братовбійчої війни. Таким робом правительство большевиків замість засади права на самовизначення переводить засаду анархії й розкладу, бо воно знає, що лекше руйнувати, ніж творити наново, і поводиться так, як каже стара приказка: бреши, бреши, щось з того таки залишиться.

Боротьба петроградського правительства проти правительства Української Народньої Республіки та його очевидна нещирість в справі признання права нашої делегації збудила в нас ще раніще небезпідставне підозріння. Ми були переконані, що п. Троцький дуже скоро буде старатись увільнитись від тих наскрізь ясних і недвозначних слів, якими признано нашу делегацію уповноваженим представництвом

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нашої республіки. Те, чого ми чекали, справдилося. В день, в якім ми виїхали до Київа, щоб привезти остаточні інструкії, приїхала через Петроград і Двинск стараннями й за допомогою большевиків до Берестя нова делегація, що мала метою підкопати наш авторитет в очах працюючих мас Европи.

Щоб точніще обгрунтувати права і характер цієї делегації, ми мусимо докладніще розглянути цю точку. Зєднаний спільними ідеалами та спільними національними змаганнями український народ, який схиляється до спокійних і упорядкованих форм державного життя, присвятив себе від першої хвилини довго жданій можливости державного будівництва. Українські робітники, вояки й селяне спромоглися при допомозі української інтелігенції, що вийшла з їх рядів, не лише зорганізувати самих себе, але притягнути до цього також усі групи не українського населення, яке живе на українській території. Наслідком цієї праці, яку підготовлювано довголітніми стараннями українських політиків, повстала Українська Центральна Рада, яка, зложена з представників українських вояків, селян і робітників, показала своїми універсалами шлях українському народові. Центральна Рада, яка вже в червні 1917. р. вибрала перше українське правительство, Генеральний Секретаріят, утворила тим самим перше правительство в Росії, яке складалося виключно з соціялістів. Тим способом крок за кроком створив український народ власною працею власну державу. До втручання в наші внутрішні відносини петроградське правительство не має жадного приводу і жадної підстави. Але справа стоїть так, що на територію України та на частину прилягаючих до неї фронтів насилано ще при царськім правительстві салдатів неукраїнського походження і протягом революції не пощастило увільнити Україну від цих настяганих, чужих їй елементів. В тім часі, як українські вояки з усіх бойовищ і з усіх фронтів послали своїх делегатів на військовий з'їзд до Київа та зорганізувалися біля Української Військової Ради, неукраїнські салдати утворили в кількох містах України свої салдатські совіти, які не мають жадного впливу на життя околиці. Часом, правда, брали участь в цих совітах також представники робітників тих міст. Бажаючи під тим чи иншим претекстом вміщатися у внутрішнє життя України, почали петроградські большевики жадати від українського правительства, щоб уся правительственна влада на Україні перейшла саме до цих салдатських совітів, не оглядаючись на виставлення большевиками на мировій конференції жадання, щоб чуже військо видалити з окупованих теренів. Розуміється, українське правительство не могло виконати цього жадання. Другою причиною до втручання у внутрішнє життя нашої республіки було жадання петроградських большевиків перевести нові вибори до Центральної Ради. Полишаючи на боці, що таке жадання очевидно порушовало право на самовизначення, його вже тому не можна перевести, що при-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

писи про представництво в Ц. Раді дають виборцям право кожного часу відкликати своїх представників з Ради і заступити їх иншими.

Вибори до Установчих Зборів цілої Росії, які відбулися в кінці падолиста 1917. р., були блискучою перемогою Центральної Ради на цілій території України, бо з українських кандидатів на виборчих листах вибрано по-над 75 проц., тоді як инші партії заступлені в Ц. Раді, дістали лиш 15 проц., а большевики навіть менше 10 проц. Наприклад, у Київській губернії на основі наших ліст вибрано з 22 пропонованих нами кандидатів 20, на Поділлю з 19 кандидатів 18, на Волині з 10 кандидатів 9, на Полтавщині з 17 кандидатів 14 і т. д. Я гадаю, що це вам вистарчає. Це є маси, на які Ц. Рада опірається, і від імени яких ми прийшли сюди, щоб говорити тут. Тоді петроградське правительство постановило вжити останнього засобу. 3. грудня воно скликало до Київа при мовчазній згоді Ц. Ради український конгрес робітників, селян і вояків. На конгресі зійшлося понад 2.000 делегатів, і всупереч сподіванкам ініціяторів засідання розпочалося гучними овоціями на адресу Ц. Ради. Після цього маленька група большевиків, приблизно 80 осіб, залишила конгрес, перенеслася до Харькова й оголосила себе новим правительством Української Народньої Республіки. Народні Комісари вислали туди незорганізовані банди червоної гвардії, щоб грабувати населення Харьківщини й оборонити харьківське правительство від мешканців харьківської губернії. Так повстало харьківське правительство і на такі сили воно спірається.

Наша будуччина, наша історія, наше потомство й широкі маси працюючого народу, які стоять по обох боках фронту, рішать самі про те, хто з нас правий і хто винуватий, хто соціяліст, а хто контрреволюціонер, хто творить, а хто руйнує створене«.

Промова Любинського, як переказує в своїх споминах Чернін, справила на Троцького дуже пригноблююче враження, але він обмежився лиш увагою, що влада Центральної Ради вже не істнує і що єдиною територією, якою вона може розпоряджати, є кімнати її представників в Берестю. Та ще, мабуть, більше вразила його та заява, яку зразу після промови Любинського зробив граф Чернін — про признання почвірним союзом Української Народньої Республіки самостійною державою. Заява ця звучала так:

»В імени делегації чотирьох союзних держав маю честь зазначити до зложеної заяви української делегації таке: як відомо, голова української делегації генеральний секретарь Голубович заявив на загальнім засіданні 10. січня 1918. р., що Українська Народня Республіка, спираючися на III. Універсал Української Центральної Ради з 7/20. падолиста 1917. р. починає знову своє міжнароднє істнування і навязує в цілім обсязі міжнародні зносини, які припадають їй на цім терені. З огляду на це уважає правительство УНР. вказаним за-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

няти самостійне становище на теперішніх мировых переговорах. На це зложив я на загальнім засіданні 12. січня 1918. р. в імени чотирьох союзних держав таку заяву: »Ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республіки«. З огляду на змінене становище, яке зайняв голова російської делегації на загальнім засіданню з дня 30. січня в цій справі, а саме, що лиш такі договори з Україною будуть признані й активовані, які формально ствердить правительство федеративної республіки Росії, складають делегації чотирьох союзних держав з огляду на висловлений тепер погляд делегації київської Ради народніх міністрів таку заяву: ми не маємо жадної причини відкликувати або обмежувати доконане на загальнім засіданню 12. січня 1918. року признання української делегації самостійною делегацією і уповноваженим представництвом Української Народньої Республіки. Що більше, ми бачимо далі підставу признати Українську Народню Республіку вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори«.

Ця заява була дуже важним досягненням для української делегації, алс й після цього справа не йшла так легко, як би можна було сподіватись. Німці й австрійці знали, що становище в Київі дуже тяжке і думали, що з огляду на це українська делегація буде більш податливою. Коли обидві сторони приступили були до уложення конкретних умов мира, Чернін закликав українських делегатів до себе і «в присутности Кюльмана й Гофмана заявив, що по його відомостям український уряд знаходиться в дуже скрутному стані, а тому представники центральних держав пропонують негайно прийняти злажений ними проект миру. Цей проект мав усього три точки і містив лиш загальне сконстатування, що стан війни між центральними державами й Українською Народньою Республікою скінчився, що мають бути навязані дипломатичні й консулярні зносини між обома сторонами, що УНР. зобовязується доставити міліон тон збіжжа та инших харчових продуктів для центральних держав, і що всі инші справи мають бути полагоджені пізніще між заінтересованими урядами.*)

Це був диктат, проба нервів українських делегатів. Але вони не дали себе спровокувати. Севрюк спокійно заявив, що дасть відповідь завтра, а між собою делегація вирішила ніяк не реагувати на предложений проект, натомість виробити негайно свій власний проект, докладно розроблений і сформулований. Працювали цілу ніч і дійсно виробили докладний проект. В справі Холмщини північно-західні грянице було означено згідно з інструкцією М. Грушевського, на підставі етнографічного принципу; згожувалися на те, щоб зобовязатися дати центральним державам певну скількість збіжжа і харчових продуктів, але це зобовязання мало бути виложене в окремій додатковій

*] М. Залізняк, »Берестейський Мир«, ст. 119.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

умові. Так само й що до Галичини — договір про неї мав бути вилоєний в окремій додатковій умові, яка навіть мусіла заховатись в тайні, але рішено ультимативно домагатись, щоб Австро-Угорський уряд зобовязався перевести поділ Галичини на етнографічній основі і зі східньої Галичини та Буковини створити окремий коронний край. Взагалі треба признати, що молоді українські дипломати, перебуваючи в виїмково тяжких обставинах і маючи своїми партнерами фахових, досвідчених дипломатів, виявили надзвичайну твердість, присутність духа і справжній хист. Це мусіли признати їм і їхні противники, такі як Чернін або Гофман, котрі не раз у своїх записках віддають їм належну похвалу. Головно це стосується Ол. Севрюка і М. Любинського

3. лютого українська делегація виступила з своїм проектом. Це зробило враження. Чернін з Кюльманом побачили, що спровокувати або залякати молодих українських дипломатив їм не вдається і заявили, що вони того ж самого дня від'їздять до своїх урядів, щоб остаточно порозумітися з ними що до домагань української делегації.

Дійсно, того ж таки дня обоє від'їхали — до Берліна, де 5-6. лютого відбулася нарада, в якій з німецького боку взяли участь канцлер граф Гертлінг, державний секретарь Кюльман, Гельферіх, ген. Людендорф, віце-канцлер Паєр, та ин., з боку Австро-Угорщини — граф Чернін, гр. Коллоредо, гр. Демблін, ген. Ляндвер та инші особи. На цій нараді було рішено за всяку ціну заключити з Україною мир і дати їй оружну допомогу, як що вона сама її попросить. Граф Чернін зясував катастрофічне положення Австро-Угорщини що-до харчових засобів, при якому мир з Україною являється одиноким порятунком. Було порішено згодитись на уступку Холмщини Україні і на виділення східної Галичини й Буковини в один коронний край. Всі були згодні, що це велика жертва для Австро-Угорщини, але що вона мусить бути принесена в загальнім інтересі. Що до Холмщини, то Кюльман зауважив, що віддача її Україні являється жертвою і з боку Німеччини, бо Німеччина зацікавлена в тім, щоби »не закривати неспокійному й потребуючому експанзії польському народу шлях на Схід.« Тої думки був і Людендорф. Було рішено заключити мир і з большевиками, коли б же з Троцьким не удалось дійти до порозуміння, то зірвати переговори і розпочати військовий наступ. Рішено було також як найскорше заключити мир з Румунією. В часі нарад граф Чернін кілька разів підкреслював, що Австро-Угорщина, признаючи Холмщину Україні й згоджуючись на поділ Галичини, приносить величезну жертву, особливо тяжку з огляду на те, що вона мусить принести її під натиском з назовні.*)

7. лютого Чернін і Кюльман були знову в Бересті. Тимчасом для української делегації виринули нові труднощи. Ще 3. січня Троцький дістав радіотелеграму, що Київ взято большевиками, і негайно повідомив про це Кюльмана за годину перед його від'їздом. Але ця звістка не

*) Протокол нарад в Берліні 5—6. лютого 1918. р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

була певна, Київ ще не був взятий. Як раз українській делегації удалося тоді поновити своє перерване сполучення з Київом [1]) і дістати звістку, що большевицьке повстання на разі здавлено і що Ц. Рада панує в Київі. Про це зараз же було сповіщено заступника Кюльмана в Берестю фон-Розенберга. 4-5. лютого члени делегації говорили по прямому дроту з Київом. Вони говорили з М. Поршем і Ол. Шульгиним. Збереглися бинди цих розмов і недавно були оголошені в харьківській »Летописи революции«. 4. лютого М. Порш передавав М. Левитському, що »надії не так на військові частини, як на вільне козацтво.« [2]) Того ж дня хтось передавав із Київа, що Арсенал здобуто в 2 год. ночи штурмом і що »большевицьке повстання зліквідовано власними силами.« Ол. Шульгин сповіщав, що Ц. Рада дала згоду на заключення миру, при чім 16 душ меншостей вдержались од голосувування. 5. лютого Севрюк інформував киян про хід переговорів. В. Голубович дав зрозуміти, що треба використати поміч центральних держав, і казав, що становище в Київі дуже серйозне... [3])

Воно було дійсно серйозне, бо хоч внутрішне повстання було здавлене, але наближався Муравйов і починалося бомбардування з-за Дніпра.

Гофман ще раніще категорично заявив, що вразі українське правительство в Київі впаде, мир з Україною не буде заключений... Для української делегації настали дні глибоко-драматичного напруження. З одного боку йшла підготовка й редагування конкретного змісту мирового договору, з другого боку ціла справа ось-ось могла впасти. 7. лютого Троцький заявив, що він дістав звістку, що Ц. Рада в Київі таки справді не істнує і запропонував вислати комісію з трьох делегатів — українського, російського й австрійського для перевірки на границю. Українська делегація вже мала і з свого боку відомости про катастрофу в Київі, але — згодилась. Та Троцький чомусь передумав, і комісія не була вислана. Коли Чернін завагався підписувати мир, то М. Василько, який вже прибув до Берестя, показав йому бинду розмову з Київом через апарат Юза з датою 6. лютого. [4])

Нарешті все було готово, і вночі з 8. на 9. лютого в урочистій обстанові відбулося підписання миру. Українська делегація вже була перед полуднем того дня повідомлена через осібного курера про упадок Київа, але вдержала цю звістку в тайні і виконала своє важке завдання до кінця. Договір було підписано і, як таємний додаток до

---

[1]) Велику прислугу українському правительству віддали в той час військові телеграфісти, які працювали біля апаратів Юза і передавали телеграми. Не раз в їхніх руках лежала фактична доля мировых переговорів, бо від того, чи можна було впевнитись, що Київ в українських руках, союзники ставили в залежність підписання ними трактату.

[2]] Летопись Революции, 1926, т. VI, ст. 26.

[3]] ibidem, ст. 30—31.

[4]] O. Czernin, 336.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нього, зложено окрему умову між Австро-Угорщиною й Україною про те, що австро-угорське правительство зобовязується не пізніще кінця липня 1918. року перевести злучення східної Галичини з Буковиною в один коронний край, а українське правительство зобобязується забезпечити національні права поляків, німців і жидів на Україні.*)

Вранці 9. лютого граф Чернін вислав до Відня таке донесення: »Підписаний сьогодня в 2 години ранку мировий договір між союзними державами з одного боку і Українською Народньою Республікою з другого, містить в загальних рисах такі умови: границя між Монархією й Укр. Народньою Республікою залишається та сама, що була між Монархією й Росією. Що до Польщи дістає Україна гряницю, яка в

Підписання миру в Берестї. Зправа на ліво стоять: проф. С. Остапенко, ген. Гофман, Ол. Севрюк. М. Левитський і М Любинський.

деталях буде установлена допіру змішаною комісією »згідно з етнографічними відносинами і з оглядом на бажання населення«, і яка взагалі йтиме від Тарнограду до Білгораю і далі вдовж західної межи Холмської губернії. При цім подумано, що західна частина Холмщини, яка переважно є польська, лишиться при Польщі, східна ж, яка є українська, має припасти Україні. Через відповідне представлення цієї думки перед громадянством буде спробувано заспокоїти теперішне схвильовання польських кругів відкликом до цієї засади, що спіра-

*] Текст цієї умови видруковано в II. томі моєї Історії на ст, 215—216.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рається на праві народів на самоозначення. Додаткова умова: I. Евакуація окупованих областей Укр. Нар. Республіки, одже головно Волині й Холмщини, хоча має наступити »безпроволочно« після ратифікації мирового договору, але переведення цієї евакуції доручається комісії, яка по мовчазній згоді переводитиме цю евакуацію в пізніщому часі і поступнево. Ця угода дає нам змогу відкладати евакуацію на який схочемо час. Україна сама бажає, щоб окупація продовжилась ще довший час, бо вона не в силі перейняти на себе організацію краю.

Кошти війни і воєнне відшкодовання відпадають з обох боків.

За-для торговельних зносин утворюється такий режим: аж до 31. липня с. р. обмінюються держави почвірного союза і Укр. Нар. Республіка цілою надвишкою сільсько-господарських продуктів і індустріяльних виборів. Ці надвишки мають бути установлені негайно після підписання миру комісією, яка зійдеться в Київі. Ця комісія установить також негайно спосіб достави і транспорту.

II. В протоколі, який має бути держаний в таємниці, задокументовано, що Україна посідає надвишку збіжжа що найменше в одним мілійон тон, яку вона має дати до розпорядження центральним державам, і що ми маємо допомогти в організації транспорту, при чім подумано про дуже далеко йдучу поміч через виставлення військового й технічного персоналу, так що постачання має опинитись в наших руках. В цьому таємному протоколі зазначено, що ми тільки тоді готові будемо ратифікувати договір, коли ця київська комісія винесе детальні постанови в зазначеному вище змислі. Після 31. липня протягом 6 місяців по заключенні загального миру є в силі в загальних рисах наш старий торговельний договір з Росією. Для часів після цього періоду має бути заключений новий договір.

III. В одному великому додатковому договорі, який ще не підписаний, хоч уже готовий і буде підписаний цими днями, будуть урегульовані всі адміністраційні, юридичні та инші деталі. Важним серед цих умов є, що поворот коштів за удержання полонених взаємно скасований, але натомість приватні особи в запіллі можуть доходити відшкодовання за свої утрати.

IV. В звязку з цілим отсим мировим договором стоїть *таємна декларація*, якою обмінялися лиш я та українські делегати; в ній ми говоримо, що майбутні приязні відносини будуть скріплені тим, що польська, німецька і жидівська меншости на Україні, та українське населення Австрії будуть забезпечені в їх культурному й національному розвою. Я зі свого боку приймаю до відома, що Україна вже видала закони в цім змислі; українські делегати приймають до відома, що Його Цісарська й Королівська Апостольська Величність при вступі на престол і в тронній промові приобіцяв розбудову вже істнуючих в Австрії установ і що австрійське правительство після цього постановилс не пізніще 20. липня с. року внести законопроект, згідно з

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

яким »частини східної Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один коронний край«, та що »австрійське правительства всіма способами, які стоять до його розпорядимости, буде старатись, щоб цей законопроект дістав силу закону.« В кінцевому розділі оголощується, що ця декларація має держатися в таємниці і що вона тратить силу, як що Україна не виконає котроїсь з умов договору. Тим способом *створення нового коронного краю, який складався б з східної Галичини й Буковини,* звязане з умовою, що Україна дасть до розпорядження центральних держав до 31. липня один мілійон збіжжа.

Я прошу Вашу Ексцеленцію повідомити про це Його Ц. і К. Апостольську Величність і обох міністрів-президентів і особливо підкреслити, що мої міркування що до умови про східну Галичину являються виключно персональними і мають триматися в абсолютній таємниці. Текст договору і декларації будуть вислані з курером, як тільки будуть готові копії.« [1])

Граф Чернін надавав велику вагу тому, щоб декларація що до Галичини й Буковини була вдержана в абсолютній тайні. Це видко, між ин. з його приватного листа з Відня до баварського міністра в Мюнхені графа Подевільс-Дюрніца,[2]) в якім він пише, що не потрібує доводити, які »ледве обчислимі наслідки можуть наступити, як що поляки, які вже надзвичайно обурені й огірчені уступкою частини колишньої Холмської губернії Україні, передчасно довідаються про декларацію«, одже він просить вплинути на всіх тих осіб в Баварії, яким він буде оповідати про Берестя, щоб вони тримали справу в як найбільшій таємниці. [3])

Одначе клопоти гр. Черніна з таємним договором на цім не скінчилися. Виїхаши з Берестя до Букарешту, де йшли переговори про мир з Румунією, Чернін довідався, що про таємний договір вже знають галицькі українці й поляки.[4]) Він зателеграфував до Відня до свого заступника Візнера, що »Тому, що українська Рада (**sic**!) не зберігає таємниці про лист що до Галичини (наші посли до райхстагу вже знають про це) і тому що це суперечить договору, пан фон-Кюльман зателеграфував до посла Розенберга, щоб той, вживаючи як найбільшої енергії, добився, щоб лист був переданий на схованку Німеччині. Німеччина уповноважена мною служити як гарант додержання нашої обіцянки, так що Україна дістає ще одне забезпечення«. І далі Чернін наказує Візнеру негайно їхати до Берліна і там передати Розенбергові добутий від українців текст договору на схованку в німецькім міністерстві закордонних справ. Він наказує в разі потреби загро-

---

[1]] Шіфрована таємна телеграма № 286 з Берестя-Литовського 9. лютого 1918 р.

[2]] Був присутний в Бересті-Литовськім при переговорах.

[3]] Лист з дня 15. II. 1918 до Мюнхена.

[4]) Див, т. II. моєї Історії, ст. 216.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зити українцям, що Австрія і Німеччина не будуть піддержувати їх надалі.[1]) Але Візнер довідався, що Севрюк вже виїздить з Берліна до Берестя і відповів, що їде сам до Берестя, щоб там на місці разом з Розенбергом вимогти у Севрюка текст таємного договору, підписаний міністром-президентом Зайдлером і Черніним.[2])

Сполошився і сам Зайдлер, як це видко з його телеграми до Черніна, де він пише: »Тому, що я підписав декларацію, то в разі формального запиту (розуміється -- в парламенті. Д. Д.) я опинюся в дуже тяжкому стані. Мовчати лехко, казати неправду тяжко. Я би сів між двох стільців на землю, коли б із заперечення договору було б зроблено висновок, що правительство з внутрішнє-політичних причин займає що до договору негативне становище. Я мусів би відповідати, що, само собою розуміється, це неправда, ніби в договорі установлено поділ (Галичини. Д. Д.). Так само є самозрозумілим, що правительство у внутрішнє-політичних відносинах мусить мати вільні руки.«[3]) Нарешті Візнеру з Розенбергом удалося після довгих переговорів вимогти в українських делегатів у Бересті передачу їхнього примірника таємної умови — німцям, про що й було зложено 4. березня протокол, підписаний Візнером, Розенбергом, Севрюком і М. Левитським.[4])

Цікаво, що перед зложенням цього протоколу турки в особі Гаккі-Паши задумали були спробувати добитись від українців згоди на визнання Крима, як незалежної магометанської держави, — взамін за визнання прав України на Холмщину. Але Візнер відмовив Гаккі-Пашу від цього, кажучи, що в свій час турки не зробили ніяких застережень що до Холмщини, одже тепер робити якийсь звязок між Холмщиною і Кримом не випадає. Гаккі-Паша погодився з цим.[5])

Але й цього було гр. Чернінові замало. Він почав домагатись у німецького міністерства закордонних справ, щоб воно дало писану обіцянку, що в разі недодержання з боку України умови постачання хліба, цілий мировий договір разом з таємною умовою про Галичину тратить свою силу. Штатс-секретарь фон-Буше пообіцяв йому це, висловивши при тім думку, що Кільман та Розенберг також на це погодяться.[6]) На жаль з документів, які були в моїм розпорядженні, не видко, чи таке писане приречення з боку німців було дане.

У Відні Севрюкові довелося зробити ще одну уступку австрійцям, а саме в справі Холмщини. Відомости, що Холмщина уступається Україні, викликали в польських кругах не менше обурення, як і обіцянка

---

[1]) Шіфров. лист з Сегледу, з дня 22. II. 1918.

[2]] Таємна телегр. з Відня, 23. II. 1918,

[3]] Шифров. тел. з Відня, 25. II. 1918.

[4]] Диви в Додатках до цієї книги No,

[5]] Шифров. телегмама Візнера з Берестя 4, III. 1918. No. 354.

[6]] Довірочна телегр, Черніна на імя князя Гогенлое в Берліні, No, 120, II. 1. 1918.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

створити з східної Ґаличини та Буковини окремий коронний край. »Kurjer Warszawski« перший подав про це алярмуючу звістку. Тоді Візнер напосів на Севрюка, щоб той згодився на зміну п. 2. статті II. Берестейського договору в тім змислі, щоб мішана комісія, передбачена в тому пункті, яка мала установити гряницю між Україною й Польщею, не вязалася наперед установленою в договорі лінією Білгорай-Щебрешин-Красностав-Пугачев-Радин-Межиріччe-Сарнаки, але могла провести гряницю й на схід від тої лінії, »зважаючи на етнографічні відносини та на бажання населення.« Крім того, до комісії мали бути покликані й польські представники. Трохи згодом у Бересті ця зміна пункта договору про Холмщину була оформлена, як окремий додатковий договір, підписаний 4. березня 1918. р. у Бересті з одного боку Кюльманом, Розенбергом, Черніним, Мереєм, Тошевим, Ганчевим, Анастасовим, Гаккі-Пашою (всі вони перебували в Бересті за-для підписання миру з большевиками), і Севрюком, Любинським і Левитським з другого боку. Текст договору повторює дословно текст віденського протоколу з дня 18. лютого.

Повідомляючи про підписання протоколу з 18. II. австрійських дипломатичних представників у Берні й Стокгольмі, щоб вони передали це в строго довірочній формі до відома »тамошніх польських нотаблів«, а також австрійського представника у Варшаві, щоб той повідомив польську Раду Регенційну, Візнер писав: »Після довгих переговорів з тутешнім представниками України удалось мені добитися одної дуже важної зміни статті Берестейського договору в напрямі польських бажань, цією важної уступки українцям з австро-угорського боку, яка одначе не зачіпає державних і національних інтересів поляків.« Далі він переказує, що це за зміна і подає »таємно« до відома своїх адресатів, що на його особисту думку ця зміна має вирішити цілу холмську справу на користь поляків, але що, мовляв, добитися уступки цілої Холмщини на користь Польщи неможливо, бо тут довелось би стати в отверту колізію з принціпом самовизначення народів.*)

Та ця зміна не заспокоїла ні польське громадянство, ні варшавську Раду Регенційну, яка хоч і прийняла повідомлення про неї до відома, але, як доносив до Відня австрійський представник у Варшаві барон Лаго, »не надала цій інтерпретанції статті II. Берестейського договору ніякого значіння, добачаючи в ній лиш засоб зменшити обурення поляків новими махінаціями.« Рада Регенційна була переконана, що »до відокремлення Холмщини не прийде ніколи, хоча б на тій основі, що договір з неістнуючою **de facto** державою немає значіння.«**) Справа Холмщини зробилася предметом великих турбот австрійського правительства, котре придумувало всякі способи, щоб не посварити з собою остаточно поляків. Уже в кінці лютого виник був проект перегляду

*) Шифрована телеграма з Відня 22. II. 1918.
**) Шифр. тел. № 172, 25. II. 1918.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Берестейського договору: австрійці міркували, що Україна взяла на себе неможливе завдання — постачити до 1. липня 100.000 вагонів збіжжа; одже вони гадали причепитись до того, що Україна не виконує взятих на себе зобовязань, і примусити її заключити новий договір, в якому б гряницею між Україною й Польщею була б річка Буг, иншими словами — ціла Холмщина залишалась при Польщи. Австрійська дипломатія надіялася, що в такім разі поляки погодяться й на поділ Галичини. Принаймні в такім дусі висловився перед одним з австрійських дипломатів граф Тарновський. Як побачимо далі, австрійці аж до самого розпаду монархії старались за всяку ціну задержати Холмщину при Польщі.

Ще як тільки був підписаний мировий договір в Бересті, українська делегація, вважаючи, що одна частина її завдання вже скінчена, приступила до другої частини, не менш важливої: вона почала переговорювати з австрійцями і німцями про оружну поміч Україні. Вона тепер вже не скривала критичного положення свого уряду. Про це положення поінформував її остаточно сам преміер В. Голубович, якому вдалося прибути на один день до Берестя. Німці були свідомі того, що збройна поміч Україні потрібна перш за все для них самих; щоб зреалізувати добування необхідних для них, а ще більше для їх австро-угорських союзників харчових продуктів. Про це кажуть одностайно в своїх записках і Гофман і Людендорф. Перший пише: »Коли центральні державни хочуть мати хліб із хлібного миру з Україною, то мусять самі його собі взяти... Ми сказали А і мусіли сказати Б; ми визнали український уряд за правосильний і заключили з ними мир; одже тепер мусіли подбати, щоб заключений мир справді війшов у життя, а задля цього треба було в першій лінії піддержати уряд, який з нами заключив мир«.*) Людендорф пише, що »щоб дістати з України хліб, ми будемо змушені виступити мілітарно.«**) Але коли українські делегати звернулися до ген. Гофмана і поставили йому питання про можливість німецької допомоги для боротьби з большевиками, Гофман, відповів, що це справа дуже тяжка і вимагає довгої підготовки. Так з цієї розмови нічого й не вийшло.

Тоді українські делегати звернулись до австрійців. Вони просили їх, щоб ті дали їм українських полонених і українські частини австрійської армії. Але австрійський військовий представник майор Глез почав говорити, що на переведення військової інтервенції з австрійського боку треба аж шість місяців! Тоді Ол. Севрюк виїхав до Відня, щоб там на місці говорити про австрійську військову поміч з правительством. У Відні, хоч не дали конкретної обіцянки що до військової допомоги, але списали з ним 18. лютого протокол про те, що умова про поділ Галичини має бути перехована в »безпечному мі-

*] Hoffmann, S. 217.

**] Ludendorf. Meine Kriegserinernungen, S. 447.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сті« і повернута австро-угорському уряду, як тільки буде створено коронний край із Галичини та Буковини, та про згадану вже зміну 2 п. II. статі Берестейського договору про Холмщину. Очевидно, що під »важною уступкою українцям« в цитовану вже листі Візнера до австрійських дипломатів треба розуміти збройну поміч Україні. Тимчасом ген. Гофман заявив у Бересті М. Любинському, який там залишався, що Німеччина рішила вислати своє військо на Україну і що він, Любинський, має підписати вже готову відозву до німецького народу в справі допомоги. Любинський був поставлений перед фактом і підписав відозву. Він повідомив про це Севрюка, який з Відня виїхав до Берліна, та справа була вже вирішена. Українська делегація прохали лиш дати військові формації з полонених, але німці насамперед вислали свої війська, рівночасно давши наказ негайно формувати дві дивізії »синежупанників«. Побачивши, що німці висилають свої відділи на Украніу, австрійці рішили вислати свої відділи також, але не українські полки і не полонених, як того просили делегати, а мадярські, німецькі, польські і всякі инші з своєї ріжномастної армії. Австрійці фактично повели збройну інтервенцію пізніще від німців, але старалися представити наступ німців, як спільну з ними акцію.

Звістка про заключення Берестейського миру викликала ріжні почуття в ріжних державах і у ріжних народів. Австрійський цісарь Карл відгукнувся на неї телеграмою на імя Черніна, де говорилося, що він »глибоко зворушений і втішений звісткою про мир з Україною«, що він дякує Черніна за його »успішну і доцільну працю«, яка створила найкращий день правління цісаря. В розмові з бургомістром Будапешту назвав цісарь Карл день 9. лютого 1918. року найкращим днем свого життя. Він видав маніфест до народів Австро-Угорщини, де були слова: »під вражінням цього миру звертається наш погляд з великою симпатією на той молодий народ, в серцях якого найперше поміж нашими противниками пробудилося почуття любови до ближнього і який, показавши свою хоробрість в численних боях, мав одвагу дати свойому почуттю вислів перед цілим світом. Він перший вийшов з табору наших ворогів, щоб в інтересах можливо найскоріщого осягнення спільної великої мети злучити свої домагання з нашою силою.«

»**Neue Freie Presse**« писала, що подія 9. лютого викликає потребу зміни внутрішньої політики монархії супроти австро-угорських українців. В тій самій газеті граф Юлій Андраші писав, що з господарського погляду мир з Україною має більше значіння, ніж мир з Росією. Проф. Ганс Іберсбергер, відомий знавець історії Сходу Европи, присвятив у »**Neue Fr. Pr.**« дуже прихильну до України статю і тим перспективам, які розкривалися після заключення миру. »**Pester Lloyd**« писав: »першим народом, який має щастя вийти з міжнародніх боїв, є давня і славна, з великою історичною традицією, українська

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нація... Народи австро-угорської монархії сердечно вітають україндо славної минувшини самостійної державности заключення миру«. ський народ, першим ділом котрого було по відновленні навязаної В »**Magyar Hirlap**« гр. Куен-Гедерварі висловився про мир з Україною, що цей мир є початком замирення з иншими державами, що повстали на руїнах Росії, і висловлював надію, що українці збудують міцну державу, яка буде в стані поборювати всі труднощи й небезпеки.«*)

Українці в Галичині та Буковині дуже радісно вітали Берестейський мир. У Львові відбулася велика українська маніфестація. Українська преса вітала мир з одушевленням.

Польські газети натомість вийшли у Львові в траурних рямцях. Саму звістку про мир подавано під назвою »IV. **rozbiór Polski**«. У Кракові вивішено на багатьох будинках чорні прапори. У Варшаві вибухла урядова криза.

На засіданні 19. II. австрійської палати послів міністр-президент Зайдлер склав заяву про мир. Він підкреслив зміну в Холмському питанні на користь поляків завдяки протоколу з попереднього дня 18. II. Але голова польського кола барон Гец висловив жаль, що Україні обіцяно велику частину польської території (Холмщина і Підляшша). Він висловив Українській Народній Республіці бажання великої будучности, але заявив, що спірні справи між Україною й Польщею мають вирішатись ними самими, без участи третіх сторін. Український посол Кость Левицький, навпаки, заявив уряду признання і висловив надію, що заключення миру вплине корисно на становище українського народу в Галичині. Чеський соціял-демократ Вінтер признав Україні право на самовизначення, але з умовою, щоб українці і поляки самі між собою вирішили свої спори. Німецькі соціял-демократи вітали Укр. Народню Республіку. Польський же соціял-демократ Дашинський казав, що Берестейський мир лиш збільшить ненависть між українцями й поляками, і що поляки цього миру визнати не зможуть. І потому завязалася полеміка між українськими послами.**)

В той же самий день 19. II. Кюльман робив доклад про мир в Берліні перед Головною Комісією Райхстагу. Заключений мир було піддано доволі гострій критиці. Посол від центру Гребер закидав, чому до участи в переговорах не покликано поляків. Представник польського кола Сейда протестував проти прилучення Холмщини до України. Инші посли підносили сумніви що до сконсолідованости України і правних підстав заключення з нею миру. Тільки правий посол гр. Вестарп і представник народніх поступовців Фішбек заявили свою радість з приводу мира і надію, що все буде гаразд та що справедливі домагання поляків також будуть взяті на увагу. Відповідаючи на закиди, Кюльман оправдував неприсутність на перего-

*] **Вістник політики, літер. і життя 1918, № 7, ст. 87.**

] **»Вістн. пол., літ. і життя,« № 9, 1918. ст. 131.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ворах поляків тим, що було дуже спішно, і запевняв, що польські інтереси будуть взяті на увагу. Самий мир він уважав за засоб прискорити заключення миру з цілою Росією.

20. II. на засіданні самого Райхстагу повторилися майже ті самі дебати. Після довгих діскусій і трьох читань мировий договір і додаткова умова про Холмщину були прийняти всіми голосами проти голосів поляків і німецьких соціял-демократів.

Болгарський міністр Радославов в інтервю з співробітником »**Neue Freie Presser**« заявив, що »центральні держави заключили мир з дійсною державою, а не з видимою лиш державою, і мають інтерес в тім, щоб ця держава була тривка. Коли істнування української держави буде наражене на небезпеку, то центральні держави зроблять тоді своє«.

Берлінські газети серйозно оцінювали Берестейський мир. »**Tägliche Rundschau**» називала його рішаючою, зворотною точкою в дипломатичній історії війни. »**Berliner Tageblatt**« підкреслював економічний бік справи. »**Vossische Zeitung**« писала, що берестейські переговори довели до таких наслідків, яких ніхто не сподівався. Газета дуже тішилася з заключення миру, але застерігала, що мир з Україною буде мати певну тривкість лиш тоді, коли діло дійде до миру з Росією. »**Berliner Lokal-Anzeige**« писав: »як сімвол цілої української історії страждань, робить це враження, що країна, саме тоді, коли вона знову зривається до самостійного державного і культурного життя, зустрічає опір з боку нинішніх спадкоємців старого московського режиму кнута, з якими вона так радо розлучилася тихо та мирно. В тихій, непомітній для світу праці довершено велике діло заключення цього миру, бо воно таким є для України ще більше, ніж для центральних держав«.

Французькі газети не знаходили досить різких слів, щоб вилити своє обурення проти українців: »Зрада України« — такий був титул статті про Берестейський мир в газеті»**l'Evérement**.« Відомий сіндікаліст Густав Жерве писав у »**Victoire**« про »підлість України, яка встромила ніж у спину героїчній румунській армії«. »**Le Pays**« писала про »мир падлюк і спекулянтів«, »**Paris-Midi**« — про »мир жадоби і цінізму«. »**Le Temps**« писав, що українці, які підписали мир, уявляють собою лиш тінь якогось правительства і що самий договір з ними є нічим иншим, як ще одним зайвим »шматком паперу«.

Цікаво, що російські небольшевицькі газети, які ще тоді виходили в Петербурзі й у Москві (»Воля Народа«, »Вѣкъ«, »День«, »Нашъ Вѣкъ та ин.), поставились до українців з симпатією в їхній боротьбі з большевиками. Вони писали, що війна Ц. Ради з большевиським урядом не є боротьбою проти Росії й російського народу, а тільки боротьбою з ворогами як українського, так і російського народу (»Воля Народа« з дня 19. XII. 1917); писали, що »на гряницях

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

України зустрілися не два народи, український і російський, а два політичні табори, й що до того табору, який бореться за свою національну свободу, прилучається вся чесна, незалежна і дійсно революційна Великорусь«. (»День«, 4. I. 1918).

Зостається додати, що мир з большевицькою Росією був таки заключений, але аж тільки 3. березня. Статею VI. цього договору Росія зобовязалася негайно заключити мир з Українською Народньою Республікою і визнати мир, заключений 9. лютого 1918. р. Україною з державами почвірного союза. Вже на передодні заключення миру з Росією зголосилася нова делегація від Українського Народнього Комісаріята під проводом Затонського, котра мала прибути до Берестя з Київа. Ця делегація виявила бажання перейняти договір, заключений з »бувшим« правительством Ц. Ради. Але поки вона прибула, в Бересті вже все було закінчено. Зрештою союзники, як це видко з телеграми гр. Черніна з дня 28. лютого 1918. р. з Букарешту, не виявили охоти змінювати **status**, утворений трактатом 9. лютого. За законний уряд Української Народньої Республіки вважали вони правительство Ц. Ради, а не большевицький »Народній Комісаріят«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XIII.

Український Уряд і Центральна Рада на Волині. Похід на Київ і увільнення його від большевиків.

Рішення евакувати Київ було прийнято не військовим командуванням, яке керувало обороною столиці, а приватною нарадою кількох міністрів разом з групою членів Малої Ради. Як каже участник подій, »повідомлення про вирішену евакуацію не було зроблене офіціяльно, щоб дати змогу иншим урядовим особам і установам, які не тільки не брали участи в нараді про евакуацію, але й про факт самої наради нічого не знали, організовано евакувати Київ. Звістка про евакуацію поширилися цілком приватно, охопивши тільки коло знайомих і близьких людей, тих, хто брав участь в нараді про евакуацію (яка відбулася в будинку Педагогичного Музею), та й то тільки тих з поміж них, які належали до вищих щаблів державного апарату. Цим пояснюється також те, що в 10—11. год. вечора 8. лютого, коли головні загони військові та частина державного апарату були вже доволі далеко від Київа, ані штаб оборони Київа з генералом Киреєм на чолі, ані військове міністерство (за вийнятком товариша військового міністра Жуковського), ані штаб Вільного Козацтва, яке саме тоді билося з відділами червоної гвардії, що підступала з боку Дніпра, не знали ані про постанову евакувати Київ, ані про факт переведення цієї постанови в життя.«*) Вже пізно коло 12. год. ночи довідалися про евакуацію міністри Порш, Сидоренко і Ткаченко і виїхали по житомирському шосе наздогін уряду. Тимчасом деякі військові відділи, не знаючи, що головне військо й уряд вже покинув Київ, продовжували битись (наприклад, Вільні Козаки на Звіринщі й гарматчики) і цим несвідомо маскували фактично вже переведену евакуацію Київа.

Большевики також доволі довго не знали, що уряд УНР. вже покинув Київ, і мало не до самого ранку 9. лютого бомбардували місто. Так, коли 9. вранці Жуковський, Ткаченко і Порш вернулися були знову до Святошина, щоб набрати там в авіаційному паркові запас бензину для урядових автомобілів, то большевиків тоді ще не було в Святошині.

Евакуація, як каже той самий її учасник, відбулася без якихсь надій на яку б то не було допомогу, особливо на допомогу чужозем-

*] З рукописних заміток М. В. Порша, ласкаво переданих ним в моє користування.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ну, якої можна було сподіватись і яка дійсно прийшла пізніще (за два-три тижні), як наслідок підписання берестейського миру: звістка про цей мир вже не застала українського уряду в Київі.

Та, може, незвістність факту евакуації Київа урядом ширшим кругам громадянства спріяла тому, що сама евакуація відбулася дуже швидко й мало помітно. Українське військо відступало в повнім порядку і навіть везло з собою значний обоз. Один з учасників боїв дає нам мальовничий опис цього відступу: »По Святошинському шосе, оповідає він, тихо посувалися відступаючі рештки частин київської залоги. Денеде чувся плач людей, що прощалися з своїми родинами. Червона луна пожежи надавала постатям якогось мітичного вигляду.

Попереду їхав обоз з раненими і хорими. Уряд проїхав на автах. За урядом їхали інституції, а за ними без обозів, без харчів, без запасу набоїв ішли в невідому будучність непоборені. Одні в широких штанях з оселедцями на голові, другі з довгими кольоровими шликами на шапках, з кривими шаблями й пистолями за очкуром. Ішли в шинелях без наплечників, з рушницями без багнетів. Сердюки-богдановці йшли в чорних баранкових шапках з кулеметними стрічками через плече. Гайдамаки в червоних кожушках, з довгими червоними шликами.

Йшли озброєні до зубів вільні козаки отамана Ковенка. Инші несли кулемети Люїса і Кольта. Гармати котилися по рівній дорозі, обвішані ранцями і торбами. Старшини і юнаки ген. Присовського йшли в рівних рядах. Позаду всіх, прикриваючи відступ, ішов полковник Болбочан з своїм відділом. З Святошина всі численні частини на рано перейшли в село Гнатівку. Яких тут тільки не було відділів і частин!

Тут була ціла армія, яка начислювала кілька дивізій, кошів, відділів Вільного Козацтва і всяких инших окремих бойових одиниць, а крім того багатів штабів неістнуючих частин. Але всі ці частини були дуже маленькі складом, а декотрі з них мали всього по кілька чоловік, так наприклад Георгієвський полк — 8 чол., Полуботківський — 5 чол., Богданівський — 120, Дорошенківський — 80 і т. д. Найбільшою частиною був Республіканський полк Болбочана.«*)

Уряд під охороною відділу галицьких січовиків поїхав просто до Житомира, а військові відділи росташувались в містечку Ігнатовці над річкою Ірпенем. Тут було переведено реорганізацію: всі окремі частини було злито в один »Окремий Запорожський Загін« під командою ген. Присовського. Один тільки Петлюра з своїм кошем відмовився підлягти ген. Присовському й тримався окремо. Присовський поділив свій загін на два куріні: один під командою полковника Загродського, другий під командою полк. Болбочана, котрий мав обовязки помішника ген. Присовського. Вільні козаки Ковенка прилучилися до гайда-

*] Б. Монкевич, Слідами новітніх запорожців, Львів, 1928, ст, 8—9.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

маків Петлюри. Артилерія і кіннота були виділені в окремі бойові одиниці. Всього людей було понад 3.000.*)

Було рішено скільки можна довше протриматись на шляху Київ-Житомир, щоб дати змогу правительству і Ц. Раді зібратись в Житомирі. Ген. Присовський твердою рукою повів своє маленьке військо до Житомира. В Житомирі Уряд і член Ц. Ради довго не засиділись. Становище й тут було небезпечне, бо з заходу наступали збольшевичені частини колишньої російської VII. Армії, які вже захопили Проскурів, Жмеринку й Козятин. Потім вони взяли й Бердичів, звідки збірались іти на Житомир. Мійська дума в Житомирі сама прохала український уряд залишити місто, щоб не наражати на небезпеку боїв.

Цього разу евакуацію Житомира вирішила військова влада, маючи на увазі ясний і доцільний план: тому що залишався поки що одинокий вільний шлях на Коростень-Сарни, то треба було заняти яко мога швидче обидва ці пункти, проложити собі вільний шлях також з Сарн на Рівне, щоб, коли настане велика біда, добратися до німецьких ліній. Тимчасом по дорозі можна було захоплювати склади з військовою амуніцією й збільшувати свої сили, вербуючи добровольців.

Цей план і було здійснено планомірно і в повній мірі. І. сотня січових стрільців під командою Сушка була вислана на ст. Коростень і майже без бою заняла станцію. За нею виїхав уряд і все військо, яке на ст. Коростень остаточно переформувалося. Після того рушили до Сарнів, які й були заняті після невеликого бою. Уряд і штаб залишилися у вагонах на станції Сарни. Так само швидким ударом після обережної й ретельної розвідки було заняте Рівне. Після цього розпочато було очищення шляху в напрямках від Рівного до Ковеля, і від Сарн на Лунинець, тоб-то в напрямі до німецьких бойових ліній. В Сарнах було використано величезні запаси військового майна, які залишилися тут від старої російської армії. Весь час доводилося мати сутички з ріжними збольшевиченими частинами, які повертали з колишнього фронту. Здебільшого українцям удавалося обеззброювати ешалони москалів і відправляти далі на північ. Коли українці укріпилися у важному вузловому пункті — на станції Сарни, і коли прийшли відомости, що скоро мають прийти на допомогу німці, було рішено наступати назад на Житомир, який і був занятий з боєм полковником Болбочаном 24. лютого. В Житомирі стояли чехословацькі відділи, які дотримувались дуже строго нейтралітету, але збіралися вже відходити на схід в звязку з чутками про наступ німців. Вони вели пертрактації з большевиками про перепуск їх через Україну на схід. Полковник Болбочан, призначений губерніяльним комендантом Волині, перевів мобілізацію старшин і підстаршин, як дуже потрібного в той час еле-

*] Б. Монкевич, ст. 10.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

менту, і завів порядок в Житомирі та його околиці, очистивши їх від большевицьких банд і всякого непевного елементу.

З Житомира курінь полк. Болбочана вирушив на Бердичів і заняв його після упертого бою, в якому загинув геройською смертю сотник Савинський, який пожертвував собою й своєю батареєю, щоб врятувати цілий курінь, оточений один час переважаючими силами ворога. Попавши в полон до большевиків, сотник Савинський був звірськи замучений разом із своїми козаками. Їхні тіла були потім знайдені й поховані в Київі на Аскольдовій Могилі. На другий день по здобуттю полк. Болбочаном Бердичева прибув туди перший ешалон німців. Відділ Болбочана дістав наказ вертатись до Житомира і через Коростень наступати на Київ. Цілий загін під командою ген. Присовського розпочав наступ. Звістка про те, що німці ідуть на Україну, блискавкою рознеслася по всьому Правобережжу, і все, що було збольшевичилося, утікало в страшній паніці від однієї цієї звістки. Українське військо поступало вперед невпинним, немов церемоніяльним маршем. Тільки коло станції Ірпень большевики спробували були затримати українців, але були розбиті. Шлях на Київ був вільний, і 1. березня зночі українці були вже в Святошині. Разом з відділом ген. Присовського наступав Слобідський Кош отамана Симона Петлюри і січові стрільці під командою Євг. Коновальця. За ними по двох лініях, по Рівенській і по Ковельській ішли німці.

Перебуваючи в дорозі, Мала Рада не перепиняла свою законодатну діяльність. Насамперед вона на засіданні 12. II. (ст. ст.) ухвалила запровадити на Україні *новий стиль*, видавши закон, який звучав: »Українська Центральна Рада 12. II. 1918. року ухвалила: 1) завести в Українській Народній Республіці нове числення часу від 16. лютого 1918. року. 16-й день лютого мають рахувати першим днем місяця марта. 2) Одночасно з цим в Українській Народній Республіці заводиться середнє-европейський час: 12 годин дня петроградського мередіяну від 1. марта н. ст. рахувати 10 год. 52 хв. ранку та згідно з цим у всій Українській Народній Республіці перевести стрілки годинників. 3) Всякого роду зобовязання, котрі застає цей закон, продовжується від 1. марта на 13 день. 4) Всі питання, звязані з переведенням в життя цього закону, мають вирішуватись кожним міністерством по приналежности.

Заступник Голови Української Центральної Ради Арк. Степаненко, Секретарь Укр. Ц. Ради Микола Чечель.*)

Того самого 1. березня 1918. р., коли запроважено новий стиль, Мала Рада прийняла *закон про нову монетну систему*. За грошову одиницю було визнано гривню, яка мала 8,712 доль щирого золота. Гривня ділилася на 100 шагів, 2 гривні відповідали 1 карбованцю емісії 1917. року.

*] Вістник Ради Народніх Міністрів УНР, Житомир, 1918 № 14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Монету ухвалено такої вартости: а) золоту в 20 гривен, б) срібну в 1 гривню, с) иншого металу в 1, 2, 5, і 50 шагів. Кредитові білети в 2, 5, 10, 20, 100, 500, і 100 гривень.*)

Тоді ж було ухвалено й *герб Української Народньої Республіки,* за який було прийнято родовий знак династії князя Володимира Святого, т. зв. Тризуб, який бачимо на монетах Володимира, Ярослава та инших великих київських князів. Ухвалено 2—4 березня також закон про *громадянство в Українській Народній Республіці***)* й закон про *новий територіяльно-адміністраційний поділ України,* який замість російського поділу на губернії, заводив поділ на землі. Всього мало бути установлено 30 таких »земель«: 1) Київ з околицями до Ірпеня і Стугни та за Дніпром на лівім березі верст на 20; 2) Деревлянська земля: радомишльський і овруцький повіти, київський без південної частини, частина мозирського; осередок — Коростень; 3) Волинь: володимирський, ковельський, луцький, частина дубенського, головне місто Луцьк; 4) Погориння: ровенський, острожський, заславський, кремінецький, південна частина дубенського, західна частина старокостянтинівського; гол. місто Рівне; 5) Болохівська земля: житомирський, новгород-волинський, частина бердичівського, літинського й винницького; головне місто Житомир; 6) Поросся: васильківський, сквирський, таращанський, півд. частина київського і частина бердичівського; гол. місто Біла Церква; 7) Черкаси: черкаський, канівський, чигиринський, частина звенигородського; головне місто Черкаси; 8) Побожжа: уманський, гайсинський, частини липовецького, балтського й єлисаветградського; гол. місто Умань; 9) Поділля: камянецький, проскурівський, ушицький, летичівський, більша частина моги-

Герб Української Народної Республіки,

*) »Народня Воля, № 20, Житомир, 1. III. 1918,

**] Згідно з цим законом »Громадянином УНР, вважався кожен, хто родився на території України та звязаний з нею постійним перебуванням, та на цій підставі відбере собі свідоцтво приналежности своєї до громадян УНР. Для відібрання свідоцтва про приналежність до громадян УНР, які відповідають умовам ст. 1., мають на протязі трьох місяців від дня опублікування цього закону зложити урочисте приречення на вірність УНР.

Подавати просьби про приняття в громадянство Республіки можуть особи, що постійно прожили 3 роки на території Республіки, не помічені були ніколи в діяльности, зверненій проти Української Держави, й до того тісно звязані з її територією своїм промислом чи заняттям.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лівського та старокостянтинівського; головне місто Камянець; 10) Брацлавщина: винницький, брацлавський, частина літинського, липовецького, могилівського та ямпільського; гол. місто Винниця; 11) Подністровя: ольгопільський, тираспільський, частина ямпільського, балтського й ананівського; гол. місто Балта; 12) Поморря: одеський (крім західної частини), частини ананївського, єлисаветградського й херсонського; головне місто Миколаїв; 13) Одеса з територією до Лиману Дністра; 14) Низ: більша частина єлисаветградського, олександрівського і частина верхнєдніпровського; головне місто Єлисавет; 15) Січ: катеринославський, частина верхнєдніпровського й херсонського та прибережна полоса новомосковського й олександровського; гол. місто Катеринослав; 16) Запорожжа: мелітопольський і бердянський, гол. місто Бердянськ; 17) Нове Запорожжа: херсонський (без західної й південно-східної частини) та дніпровський; гол. місто Херсон; 18) Азовська Земля: маріупольський, павлограський і олександровський без західньої і південної частини; гол. місто Маріуполь; 19) Половецька Земля: старобільський, славяносербський і бахмутський; гол. місто Бахмут; 20) Донеччина: зміївський, ізюмський, вовчанський, купянський, частини корочанського й білгородського; гол. місто Славянськ; 21) Подоннє: новооскольський, бірюченський, острогожський, богучарський, частини корочанського й старобільського; гол. місто Острогожськ; 22) Сіверщина: мглинський, суражський, новозибковський, стародубський і новгород-сіверський; гол. місто Стародуб; 23) Чернігівщина: чернігівський, городнянський, остерський, сосницький, частини козелецького, ніжинського й борзенського (приблизно до залізничого шляху); головне місто Чернігів; 24) Переяславщина: переяславський, пирятинський, прилуцький, південні частини козелецького, ніжинського й борзенського, північна частина золотоноського; гол. місто Прилуки; 25) Посемме: кролевецький, глухівський, конотопський, путивльський й частина рильського; гол. місто Конотоп, 26) Посуллє: роменський, лохвицький, гадячський, частини лубенського; гол. місто Ромен; 27) Полтавщина: зіньківський, полтавський, костянтиногородський, частини миргородського і хорольського, валківського, ахтирського й богодухівського; гол. місто Полтава; 28) Самара: кремінчуцький, кобеляцький, новомосковський; частини золотоноського й хорольського; гол. місто Кремінчук; 29) Слобожанщина: сумський, лебединський, більша частина ахтирського й богодухівського, суджанський і грайворонський; гол. місто Суми; 30) Харків з повітом і частини валківського та білгородського повітів.

Звістку про заключення берестейського договору український уряд одержав між Житомиром і Сарнами. На одній із станцій було одержано телеграму, що німецьке командування вимагає присилки вагонів до гряниці (демаркаційна лінія між німецькою й українською лінією колишнього фронту), щоб везти німецьке військо, яке рушало на

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Україну. Щоб зясувати справу, Жуковський, Ткаченко і Порш виїхали до погряничної станції і зустріли там перші ешалони німецького війська, яке ішло на допомогу Центральній Раді. Від них довідалися, що вже підписано в Бересті мир.*)

Ріжні почуття викликала ця звістка, — а особливо про німецьку допомогу — у тодішніх керовників української політики. Ол. Севрюк оповідає в своїх споминах, що коли він десь між Сарнами й Житомиром побачився з М. Грушевським і оповідав йому про Берестя, Грушевський розплакався: прихід німців на Україну був драмою його життя; ті, що до цього часу, в своїй ненависти до всього українського, обкидували його наклепами й клеветою, ніби він служить знаряддям австрійської або німецької інтриги, тепер діставали в свої руки зброю проти нього: так, дійсно, німці ішли рятувати українську державність — на заклик того уряду, на чолі якого стояв він, Грушевський...**)

Та прихід німців був фактом, і з цим фактом треба було рахуватись. Перш за все треба було якось пояснити українському населенню причини приходу німецького війська, яке ще так недавно вважали за ворога, з яким чотирі роки провадилася така уперта боротьба. Український уряд зі страхом думав про появу цих нових союзників, — не тому, щоб він зразу ж передбачав, що вони можуть втручатися до внутрішніх українських справ, або щоб він боявся тягару прийнятих на себе в Бересті зобовязань господарського характеру: він боявся, що скаже на це все російська революційна демократія на Україні! М. Залізняк оповідає в своїх споминах, що зараз після підписання берестейського договору, він обговорював з Кюльманом і Черніним справу позики українському урядові одного міліярда марок. Він говорив про це за порозумінням з Севрюком і Остапенком (економічним дорадником української делегації). Обидва дипломати »висловили свою принціпіяльну згоду на уділення українському урядові позики в зазначеній висоті на звичайний процент, при чім український уряд довільно міг сплачувати цю позичку або разом, або ратами, готівкою або продуктами«. Одначе українська делегація не зважилася взяти на себе відповідальність за переведення цієї трансакції. Це було зрозуміло, одначе, коли приїхав до Берестя голова Ради Міністрів Голубович і коли довідався про цей план позики, то був страшенно цим переляканий: »його найбільшим побоюванням було, що скажуть росіяне і жиди, коли довідаються, що він узяв гроши від німців.«***)

Як тільки німці виробили план операцій на Україні (сама збройна інтервенція, як ми бачили, була вже наперед вирішена в Берліні ще перед підписанням мирового договору), генерал Гофман предложив

---

*] Записки М. В. Порша.

**] Ол. Севрюк. Берестейський мир. Уривки зі споминів. Paris, 1927. ст. 12.

***] М. Залізняк, Моя участь у мирових переговорах. »Берестейський мир«, Львів 1927, ст. 134—135.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

М. Любинському в Бересті підписати текст відозви-заклику з боку української мирової делегації до німецького народу з просьбою допомоги. Таким робом прилюдно оповіщалося, що німецьке військо іде на Україну на прохання самих українців. Ось той »*Заклик*«:

»До німецького народу. 9. лютого с. р. ми, в глибокім і гарячім бажанню жити в мирі і приязні з сусідніми нам народами, підписали мировий договір з чотирма союзними державами, щоб покласти кінець братовбивчій війні і обєднати всі наші сили коло одної мети — створення форм нашого власного самостійного життя. Але радісна вістка з 9. лютого, на яку так дуже чекали працюючі маси нашого народу, не принесли нашому краєві мира. Ворог нашої свободи вдерся до нашого Рідного Краю, щоб ще раз, так само, як перед 254 роками, огнем і мечем поневолити український народ. Російські большевики, які перед місяцем розігнали загально-російські Установчі Збори в Петрограді, що складалися майже виключно з соціялістів, розпочали тепер, як вони кажуть, »святу« війну проти соціялістів на Україні.

З півночи вриваються в наш край наємні банди червоної ґвардії. Вони обєднуються з російськими салдатами, що втікають з фронту, та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших поліцаїв і жандармів нападають вони на наші міста, розстрілюють мужів довірря та провідників громадської думки і накладають на населення контрибуції. Вони лишають знищені й палаючі в пожежі міста, щоб іти далі шукати нової поживи. Ця варварська інвазія нашого північного сусіда поставила ще раз собі за ціль, як це вже було колись в нашій історії, під ніби-то »святими« приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причини її лежать у неблагородних замірах і махинаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змагають до повернення старого режиму.

Ми заявляємо перед цілим світом, що петроградські комісари брешуть, коли вони говорять про повстання народу на Україні, що вони брешуть, коли називають Центральну Раду — парлямент Української Народньої Республіки, яка складається з українських соціялістів і перевела далекосяглі соціяльні і демократичні реформи, — радою буржуазії. Петроградські комісари, що тільки на словах твердо боронили добробуту України, Польщи, Куряндії й инших народів, уживали в Берестю гарних поз, щоб відтяти з фронту решту російського війська для того, щоб таємно кинути його проти України з тим наміром, аби нас ограбувати, забрати запаси збіжа на північ і поневолити наш край.

Тепер, коли після чотирьох років упав твердий мур, що розділяв нас від наших західних сусідів, ми підіймаємо наш голос, щоб заявити про нещастя нашого народу. Ми бачимо, що плоди нашої молодої революції в небезпеці, й боїмося за нашу тільки що здобуту свободу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

На Волині та в инших пунктах ми стягаємо нові сили, щоб виступити проти все напливаючих з півночи ватаг.

У цій тяжкій боротьбі за наше істнування ми шукаємо помочи. Ми глибоко переконані в тім, що люблячий спокій і порядок німецький нарід не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вбирання ворога.

Це є те, що ми мали сказати в тяжкі години, і ми певні, що наш голос буде почутий«.

Цей заклик був переданий німецькому правительству і видрукований в німецьких часописях.

Властиво українська делегація, як і сам український уряд найбільш охочі були приняти поміч з боку центральних держав в формі присилки українських дізівій з полонених. Німецький уряд погодився на це, але вважаючи, що це замало, вислав і свої власні війська. Українська делегація видала від себе спеціяльний *заклик до полонених* в формі наказу:

»До всіх українців-полонених! Наказ. Іменем Української Народньої Республіки та її Правительства — Ради Народніх Міністрів наказуємо всім українцям-полоненим стати на покликання негайно в ряди зорганізованої української армії для оборони нашої держави від нападу грабуючих Рідний Край чужинців. Хто в цей тяжкий і грізний для нашого народу час буде вагатися, або відмовиться боронити свою землю, — буде уважатися зрадником і не буде допущений на відновлену й оборонену землю українського народа. Всі ті полонені, яких Українське Правительство за посередництвом німецьких властей до сього покличе, мусять негайно виконати його. За Українську Мирову Делегацію Микола Любинський«.

Причини приходу німців були виложені в спеціяльному покликові від Української Мирової Делегації в Берестю за підписом усіх трьох членів Делегації »До всіх громадян Української Народньої Республіки«, далі — в »Оповіщенні« Центральної Ради з дня 25. лютого (7. березня н. ст.), нарешті сам голова Центральної Ради М. Грушевський і Голова Ради Народніх Міністрів В. Голубович виступили з поясненнями від себе.

М. Грушевський так пояснив прихід німецького війська на Україну:

»В німецьких політичних кругах було здавна бажання, щоб Україна відокремилась в самостійну сильну державу. Вони уважали це корисним для Німеччини. Підчас війни німецьке правительство заходилось через інструкторів вчити полонених українців, що попадали до них, освідомлювати їх з національного боку, підготовляти з них українські полки, котрі мали б після війни стати в оборону України. Це

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

робилося без порозуміння й волі українських політичних провідників, бо вони стояли за мирне полагодження української справи в Росії. Але німці думали, що мирно українська справа не розрішиться, і їхні сподівання справдились.

Ні кадети й октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції, ні російські соціялісти-революціонери Керенського не хотіли дати прав Україні, не хотіли щиро піти по дорозі федерації, як то радили і добивались українці. А коли владу в Росії захопили большевики, вони хотіли силоміць задавити нашу українську вільність, знищити Центральну Раду і наново підбити Україну під Росію; почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довести до миру з Німеччиною та Австрією.

Тоді українське правительство й мусіло пригадати собі ті українські полки з полонених, що формувались в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм військом, з поміччу цих українських полків і галицьких січових стрільців, котрих хотіло дістати з Галичини. Але виявилось, що полки з полонених можуть прийти за якийсь місяць, а Австрія неохоче давала стрільців і взагалі під впливом свого громадянства з початку зовсім відмовилась від допомоги. Таким чином треба було спішити з очищенням України від большевиків, щоб настав лад і не пропадала весна для роботи в полі.

І от правительство наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котру та, бажаючи помогти Україні яко мога скорше стати на ноги, пропонувала від самого початку, не жадаючи за це ніякої нагороди. Зараз по підписанню трактуру правительство наше попросило німецьке правительство подати своє військо на Україну і за кілька днів, в перших днях лютого (ст. ст.), воно було подане.

В інтересах Німеччини, щоб Україна була самостійна і сильна, і вони помагають нам для цього. Військо їм потрібне самим, і тому їхні полки зостануться тільки доти, доки вони будуть потрібні нашому правительству для очищення України. Їм наказано не грабувати, не кривдити українську людність, бо німецьке правительство хоче, щоб поміж Україною і Німеччиною були щирі і дружні відносини, щоб українська людність дивилась на Німців, як на своїх приятелів«.

З свого боку В. Голубович дав таке пояснення:

»Війна, обявлена Совєтом Народніх Комісарів Україні, захопила нашу молоду Українську Народню Республіку зовсім не підготовленою. Большевики наслали на Україну силу свого війська та червоногвардійців (здебільшого грабителів і злочинців), котрі сараною пройшли по нашому краю, беручи місто за містом і зайнявши навіть Київ.

Центральна Рада та правительство України — Рада Народніх Міністрів — мусіли покинути на де-який час Київ, виїхали на Волинь і почали збирати там сили проти насильників і грабіжників. Але одурений большевиками наш народ дуже мляво підіймався на оборону свого

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

краю, своєї волі, свого багацтва. А тим часом большевики без ладу, без контролі відбирали та грабували у селян всякий продукт, як то: хліб, худобу, цукор і вивозили у Великоросію. Руйнували вони все народне багацтво, а людність нашу розстрілювали тисячами і десятками тисяч.

І от, щоб припинити руїну краю, щоб заховати людність від розстрілу, знущання та грабунку, українське правительство, через свою мирову делегацію, звернулося 12. лютого (н. ст.) с. р. до німців за допомогою проти грабіжників. Німецький народ згодився догомогти нашому народові і вислав на Україну військо.

В тих місцях, де загодя розяснено населенню про мету приходу німців, там, де малася хоч якась влада, там українське населення віднеслося до прибувших військ спокійно і навіть задоволено. Навпаки, в місцевостях, де агітували большевики, населення зустріло німецькі війська вороже і навіть зі зброєю в руках.

Що-до відношення німецької старшини і українського правительства, то це — відношення співробітництва; добрі, приязні відносини, без жадних непорозумінь. Німецьке військо, як дружнє, не вмішується у внутрішні хатні справи Української Народньої Республіки. Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республіки, а коли кого арештує, то тільки за напад на німецькі війська або за допомогу большевикам. Що-до реквізиції хліба, худоби й инших продуктів, то роблять це німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного військового часу, видаючи квитки, по яким буде платити українське правительство.

Вороги наші пускають усякі непевні чутки, що ніби-то німці мають забрати з України весь хліб. Згідно з договором, котрий підписала Українська Народня Республіка з Німеччиною, ми продаємо німцям тільки лишок нашого врожаю, не руйнуючи таким чином нашого сільського господарства і не зменшуючи потреб української людности. Скілько саме доведеться продати німцям цього року, встановить комісія, котра складатиметься порівну з українців і німців. Ця ж комісія вкаже, скільки та якого краму треба привезти з Німеччини для наших селян і для горожан.

Нарешті мушу сказати, що, на мою думку, при нашій зорганізованости, дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Українській Республіці, зміцнять її і поставлять нарівні з иншими великими державами«.

Населення зустрічало появу німецького війська зовсім спокійно. По селах не виявляли ні страху, ні якоїсь особливої радости. По містах буржуазія раділа визволенню від большевицького терору, робітництво, яке спочувало в масі большевикам, притаїлося, дожидаючи, що буде далі. Свідомі українці тішилися, що відновляється своя національна влада.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Хоч німці вже вислали свої військо на Україну, хоча вже ладилась виїздити до Київа їхня комісія для розроблення на місці умов торговельного обміну з Україною й вивозу з неї збіжжа, але у них далеко ще не було ясно виробленого плану — як далеко іти на схід, у які відносини ставати до українського уряду й до українського населення. Виявилось, що вони були дуже слабо поінформовані про те, що робилося по другому боці фронту. Перші враження, які німці діставали, посуваючись в глиб території, що належали до Української Народньої Республіки, перші знайомства з українськими військовими й цивільними властями, а особливо з представниками уряду, мусіли їх значно розчарувати. Вони не могли зрозуміти становища, витвореного цілим роком революції, а на останку ще й большевицькою руїною;

Дивізія синежупанників вступає до Київа.

вони не хотіли, наприклад, вірити, що давно неголена, в заялозеній одежі, в якімсь старім кашкеті без усяких відзнак людина — це есть військовий міністр... Та й взагалі — ніде правди діти — український хаос мусив вразити кожну свіжу людину. Чим менше зустрічали німці на своїй дорозі порядку, тим більше зростала в їх думка про потребу самим брати все по змозі в свої руки, щоб забезпечити собі транспорт, постачання, і нарешті — свою власну безпечність. Австрійці появились на Україні пізніще від німців, але й їхні враження були такі самі, що й у німців. Забігаючи трохи вперед, скажемо, що вже перші донесення австрійських військових і цивільних агентів з Київа та з Одеси малюють картину великого хаосу, відсутности авторитетної вла-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ди й непопулярности її серед населення. Інформовані й інспіровані людьми, безперечно ворожими що до українського національного руху й української державности, вони згущують фарби, малюючи українське безладдя, і в один голос твердять, що ніякої Української Республіки в дійсности нема, що це один фантом, що існує кучка молодих політиків дуже радикального напрямку, якій удалося якимсь способом стати в ролі правительства, а ширмою для цих молодиків служить »безпомічний *(sic!)* і позбавлений всякого значіння дід з сивою бородою — Грушевський«, як пише один австрійський інформатор. Але з цим лихим правительством було заключено договір, а хліб, який треба було добути від цієї держави-фантома, був єдиним порятунком для зголоднілої й конаючої австро-угорської монархії. Тому то австрійські представники від самого початку виявляли особливу нервозність.

Знов забігаючи вперед, скажу, що голова австрійської делегації для вироблення умов торговельного обміну граф Форгач, якому було доручено також і дипломатичне представництво, вже з перших днів свого приїзду до Київа почав засипати свій уряд телеграмами, в яких передавав свої враження від українських відносин в дуже темному світлі. З його телеграм ми довідуємось, що серед німецьких представників на Україні не було єдности в поглядах, — якої політичної лінії додержуватись у відношенні до українського уряду.*) Військове командування г. зв. Східної Групи стояли за те, щоб примусити слабкий уряд Центральної Ради вповні слухатись його порад та вказівок і взагалі підпорядкуватись німцям. Цивільний представник барон Мум, що так само як і гр. Форгач прибув зпочатку в характері голови торговельної делегації, стояв за те, щоб трактувати український уряд більш мягко і старатись дійти з ним до доброго порозуміння без якогось натиску. Форгач цілком поділяв думку німецьких військових, що треба провадити політику сильної руки і раз-у-раз рекомендував своєму урядові поводитись з українцями безоглядно.**) Вся його турбота полягала в тім, щоб випомпувати з України яко мога більше продуктів поживи для голодної Австрії. В будучність Української Народньої Республіки він, очевидно, не вірив.

Доки ще закінчувались переговори між українською делегацією й представниками центральних держав у Бересті, а український уряд сидів у Сарнах, у Київі господарювали большевики. Вони не почували себе дуже певно. Адміністраційний апарат був зовсім не наладжений, розвідки майже не існувало. З »буржуазних« газет майже весь час виходили »Послѣднія Новости«, з українських — »Нова Рада«. Перші

*) Як про це далі буде докладніше подано, між німцями й австро-угорцями було заключене особливе порозуміння, „Ukraineabkommen“ що до розмежування території, яка мала бути на Україні обсаджена німецькими й австро-угорськими військами. Хоча воно датується 25. березня, але безперечно, що основні лінії його були установлені значно раніше.

**) Таємне донесення № 168, Київ, 22. III. 1918.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

подавали самий лиш інформаційний матеріял, »Нова Рада« — гостро критикувала большевицький режим, особливо в статях С. Єфремова, який безстрашно осуджував большевиків і особливо вславився своїм знаменитим »Листом без конверта« на імя »командуючого українським військом« Юрія Коцюбинського, сина відомого українського письменника Михайла Коцюбинського (»Н. Рада«, № 15 з дня 19. II. 1918).

За »Новою Радою« можна собі до певної міри уявити перебіг подій і характер короткого панування большевиків у Київі.

Перші заходи большевицької влади були направлені головним чином на видання наказів, які мали своїм завданням хоч трохи заспокоїти заляканих мешканців Київа і зазначити ті принціпи, якими збиралася керуватись нова влада в своїй діяльности..

Андрій Яковлів,
посол У. Н. Р. в Австро-Угорщині.

11. лютого по вулицях міста було розліплено наказ головнокомандуючого Муравйова, оповіщалося, що на Україні установлено владу »Народного Секретаріяту«, а в самім Київі Ради робітничих та салдатських депутатів і Воєнно-Революційного Комітету. »Цю владу, говорилося в наказі, ми несемо з далекої півночи на вістрях наших штиків, і там, де її встановляємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків і моральним авторитетом революційної соціялістичної армії«. Далі цим наказом категорично заборонялись, починаючи з 10. лютого, самочинні труси, арешти і самосуди. Право трусів і арештів надавалось Воєнно-Революційному Комітетові в особі комісара Чудновського, який мав переводити свої розпорядки через командуючого II. Армією Ремньова і коменданта м. Київа Гунька. Охорону ладу і спокою м. Київа мала перебрати червона гвардія.

Воєнно-Рев. комітет наказав одчинити всі крамниці, театри, кіна; щоб прискорити постачання Київу продуктів, було розіслано по селах агітаторів, які мали умовляти селян везти хліб і всякі продукти до Київа, не для буржуазії, звісно, а для робітників. Одначе, коли селяне почали приїздити з возами, то їхні продукти примушено

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

продавати по твердих (дуже низьких) цінах, або просто реквіровано. Це, розуміється, одбивало на далі охоту возити до міста продукти.

Щоб якось направити шкоди від обстрілу, реквіровано всі запаси шкла і звелено вставляти вибиті шибки. Мійському голові Рябцову наказано під загрозою кари в 100.000 рублів у 24 години прибрати трупи розстріляних і забитих, які валялись по всьому місту.

На буржуазію наложено велику контрибуцію, але Мійській Думі не заборонено виконувати свої функції. Російсько-жидівська революційна демократія охоче ставала до співпраці з большевиками. Вибраний вже за революції мійським головою рос. ес-ер Рябцов вітав вступ большевицького війська до Київа, як »відновлення єдиного загальноросійського революційного фронту«.*) Всі рос. ес-ери, с.-д. меншевики, бундовці та ин. партійні діячі раді були відновленню загальноросійської влади, хоча б і большевицької.

Українські гроши було визнано недійсними; Центральну Раду і Генеральний Секретаріят оповіщено скасованими, членів Ц. Ради і Секретаріяту оповіщено звичайними карними злочинцями, які мали бути всі заарештовані; їхнє майно оповіщено сконфіскованим.

На чолі Української Робітниче-Селянської Республіки став Народній Секретаріят, в склад якого війшли: Євгенія Бош (внутрішні справи), Юрій Коцюбинський (військові справи), В. Аусем (фінанси), Є. Терлецький (земельні справи), Мартинов (почта і телеграф), В. Затонський (освіта), Георгій Лапчинський (управитель діл Секретаріяту). Представником при петербургському уряді призначено Затонського.

До Київа переїхали з Харькова всі харьківські совітські секретарства з центральним виконавчим комітетом на чолі. Ці секретарства розташувалися в помешканнях колишніх міністерств Ц. Ради. Більшість служащих міністерств прийшла на роботу і висловила бажання працювати з новою владою. Майже всіх їх прийнято на службу й полишено на посадах. Центральний Виконавчий Комітет розташувався в помешканні Педагогичного Музею, де засідала ще недавно перед тим Центральна Рада.**)

Та панування большевиків у Київі було цим разом не довге: воно тяглось рівно три тижні (від 8. лютого до 1. березня н. ст.). Вже в останніх днях лютого стало помітно серед большевицьких кругів у Київі велику трівогу й почалася евакуація міста. Вивожено все, що тільки було можно, серед загального хаосу, який на останку перейшов у паніку: вивожено харчові запаси, крам, гроші, зброю, меблі — усе, що тільки вдалося навантажити й вивезти. Большевики, відступаючи, хотіли висадити в повітря мости через Дніпро, за-для чого позакладали

*) П. Христюк, т. II., ст. 135.
**) »Нова Рада«, 17. II. 1918, № 14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

міни. Але ці міни не розірвались і були пізніще вийняті; одначе одна розірвалася, й вибухом було вбито двоє людей...

28. лютого міська дума дістала телефоном повідомлення від С. Петлюри, що він уже близько і скоро вступить з своїм відділом до міста.

Київська мійська дума офіційно перебрала владу й доручила охорону міста на переходовий час, доки прийде українська влада, Грузинському Національному Комітетові, яко нейтральній силі. Але грузинам не довго довелося виступати в ролі охоронців української столиці: 2. березня вранці українське військо вже входило до Київа. Одночасно війшли відділи Присовського і Петлюри. Німці вступали до Київа вже на другий день. Населення міста зустрічало українське військо з радістю: для більшости киян його вступ означав визволення від большевицького терору й безладдя. Українські національні круги зустрічали своє військо з ентузіязмом. Жінки засипали вояків квітками, радісні вигуки й овації зустрічали кожен новий відділ вступаючого війська. На Софійському майдані відправлено урочистий молебень, після нього відбувся парад, який приймав військовий міністр Жуковський. Всі дожидали, що ось прибуде український уряд, і тоді почнеться відбудова всього того, що було зруйноване в часі революції й большевицького панування. Люде, котрі ще недавно були проти української влади, тепер готові були її вітати в надії, що вона нарешті дасть лад і порядок многострадальному краєві. За Київом пішло поступневе увільнення Одеси, Катеринослава, Полтави, Харькова, і на початку травня вся українська територія була очищена від большевицьких військ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XIV.

Український військовий рух і організація збройної сили.

Військо і військова служба ніколи не тішилася популярністю серед кругів української свідомої інтелігенції. Вихована в опозиційному дусі супроти держави взагалі, вона у війську добачала головну основу й опору держави в гнобленню нею народа. Спеціяльно що-до українських відносин, то військо служило поруч казенної російської школи найбільшим знаряддям помосковлення. Та і справді: російський уряд ніколи не залишав українців-салдатів відбувати службу вдома на Україні, а завжди засилав їх на далекі окраїни держави або до столиць, де дуже багато українців служило в царській гвардії. Військова служба дійсно дуже спріяла помосковленню. Негативне ставлення до »служби в москалях«, до »москалів«, червоною ниткою проходить через усю нову українську літературу від Котляревського до Винниченка. Не диво, що українська інтелігенція, мріючи про вільну Україну у вільній Росії, аніе помишляла про творення свого українського війська в будучині, вірячи, що в новій соціялістичній державі війська взагалі не треба, а що найбільше досить буде »народньої міліції«. Навіть про організацію якоїсь збройної сили в цілях визвольної боротьби українці в XIX. стол. ніколи не думали. Одинокий випадок, коли зроблено спробу створити якийсь український військовий відділ, се було в часі Герцеговинського повстання в 1875. році: тоді за почином київської Громади було сформовано »український легіон« на допомогу герцеговинським повстанцям.*) Нічого подібного до сокільських або січових організацій, як це повелося в Галичині, на російській Україні не було. Серед офіцерського корпусу в російській армії свідомих українців майже зовсім не було, хоч українців з роду було дуже багато і деякі з них займали навіть дуже високі посади (з останніх десятиліть доволі згадати генерала Мих. Драгомирова, начальника київської в. округи, ген. Мик. Троцького, нач. віленської військової округи, ген. Мих. Косича, нач. казанської в. округи, ген. Линевича — головнокомандуючого рос. армією в Японській війні та ин.). В часі війни, коли мобілізовано

*) Див. про це: *С Крутъ* (Василевський), Записки Українця про побут між полудневими Славянами, Львів 1905; *А Лисенко*, Між добровольцями 1876. року (спомини лікаря), »Літературно-Науковий Вістник«, 1909, кн. I.; *Вас. Яновський*, Спомини українського волонтьора про повстання в Герцеговині 1875—1876 рр., »Літ.-Наук. Вістник«, 1911, кн. VII-IX; 1912, кн. IV-VI.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

всіх запасних офіцерів, появилися в армії й свідомі українці, але звичайно на низчих посадах, відповідно до ранґу »прапорщика« (найнизчий офіцерський ранґ в старій російській армії).

Всс це, здавалося, не спріяло українському національному рухові серед війська. Але він прокинувся, і то дуже скоро. Очевидно, розбуджена національна стихія робила своє діло, і досить було ініціятиви з боку кількох свідомих одиниць, щоб рух розпочався. А розпочавшися, він захоплював усе ширші та ширші круги, і скоро керуючі українські круги побачили в цьому рухові чинник, який міг стати за найбільш реальну підпору для українських національних домаганнів. На жаль, керовники Центральної Ради, яко люде виховані в анті-військових поглядах і поняттях, не потрафили цей військовий рух відповідно оцінити й використати, та й серед самих військових не знайшлося таких людей, які б сполучували в собі військовий авторитет, фахові військові знання і досвід в національно-політичнім житті. Військова справа опинилися в руках почасти людей цивільного фаху, почасти в руках низчих офіцерів, які не могли широко обхопити справу і повести за собою військові маси, хоча серед них не бракувало людей ідейних і патріотично настроєних.

Микола Міхновський.

Ініціятива українського військового руху належить відомому українському діячеві, харьківському адвокатові Миколі Міхновському.*) Революція застала його у Київі. Мобілізований, яко запасовий офіцер, Міхновський був приділений відповідно до свого фаху до Київського Окружного Військового суду, з ранґом поручника.

Перші збори українських офіцерів та салдатів відбулися в Київі 22. березня. Збори ухвалили вважати себе за Тимчасову Військову Раду і звернутись до Тимчасового Уряду з відозвою, в якій В. Рада вітає

*) Микола Іванович Міхновський народився в прилуцькому пов. на Полтавщині 1873. р. Університет скінчив у Київі. За студентських часів належав до української громади т. зв. »Тарасовців«. По скінченні ун-ту став адвокатом у Харькові. На шевченкових роковинах у Полтаві 1899. виголосив свою знамениту промову »Самостійна Україна«, яка була в слідуючім році випущена як перша брошура Української Революційної Партії. В 1902. р. заложив »Укр. Народню Партію« з самостійницькою програмою. Життя закінчив трагично 3. травня 1924. р. самогубством у Київі, не витримавши большевицьких переслідувань. Докладніще див. про його статтю С. Шемета в »Хліб. Україні«, кн. V., 1925, ст. 3-30.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

виголошені Тимч. Урядом свободи в твердій вірі, що Тимч. Уряд виголосить до України правний акт ще до скликання Установчих Зборів, подібний актові до Фінляндії, в якому має повернути Україні її автономні права, захвачені царатом.

24. березня відбулося Військове Віче, на якому зібралося понад тисячу салдатів і офіцерів. Віче, ствердивши резолюцію попередніх зборів, ухвалило організувати Український Охочекомонний Полк з вільних од військової служби людей. Обрано тимчасове Військове Бюро з 7 членів.*)

Вжс 29. березня за ініціятивою М. Міхновського було скликано у Київі нараду українців вояків київської залоги. Головою цієї наради було обрано полковника Павла Волошина (начальника штабу резервової бриґади), заступником голови капитана Олександра Сахна-Устимовича (адьютанта штабу київської воєнної округи) і секретарями — самого Міхновського, прапорщика Гоца і юнкера Лукіянова. На порядок дня були поставлені такі питання, очевидно, за ініціятивою Міхновського: 1) організація українського військового клубу, 2) організація українського війська, 3) участь війська в українській маніфестації, призначеній на 19. березня.**)

Одноголосно було прийнято постанову негайно відкрити у Київі »Український Військовий Клуб імени Гетьмана Павла Полуботка«, як окрему, вповні самостійну українську військову організацію. Для переведення постанови в життя обрано організаційне бюро з Міхновським на чолі. На внесення голови наради було обрано присутного на нараді коменданта київської залоги генерал-лейтенанта Цицовича почесним членом нового клубу.

Після докладу Миколи Міхновського, прийнятого з великим одушевленням, так само одноголосно було ухвалено приступити до »негайної організації власної національної армії, яко могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й помислити про здобуття повної волі України«. Було прийнято розпочати організацію українських охочих полків усіх родів зброї і першому полкові надати назву: »Перший Український Охочий імени Гетьмана Богдана Хмельницького полк.«

Нарешті було вироблено увесь церемоніял маніфестації та схвалено апарат, який мав нею керувати.

Дійсно, велика часть українських вояків у національній маніфестації 1. квітня, які виступали в строгому порядку окремими частинами, свідчила про добру підготовку й організацію справи.

Міхновський, якому вірним помічником був капитан артилерії Ган, з запалом узявся до організації військового клубу, сам уложив статут

---

*) Вісти з Укр. В. Ради, № 1.

**) Ці відомости беру з розвідки полк. Ол. Шаповала »На порозі відновлення української державности«, друкованої в американській «Січі« 1929. р. No.: 15, 16, 17 і дальші.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і перевів його формування протягом одного тижня. Клуб був організований як військове товариство з осідком у Київі і правом одкривати філії по всій Україні. Мета товариства була зазначена в § 3. статута, як »згуртування в одній семьї всіх вояків, лікарів і військових урядовців української народности під прапором: Федеративної Росії — автономної України«.

Поруч з клубом ім. Полуботка було заложено й »Український Військовий Організаційний Комітет«, який мав дбати про утворення українських військових частин. На чолі Комітету став полковник Глинський, начальник резервової бригади в Київі. До складу Комітету війшли полковник Павло Волошин, капитан Ган, прапорщик Павелко, поручник М. Міхновський та инші.

Зараз по своїому зорганізуванні Клуб ім. Полуботка випустив у десятках тисячів примірників відозву до українців-вояків, закликаючи їх обєднуватися в окремі національні громади й подавати про себе звістки до Т-ва ім. Полуботка. Ця відозва зробила велике враження на всьому фронті і в запіллі, скрізь, де тільки перебували українці-вояки. Скрізь почали відбуватись українські віча й засновуватись українські військові товариства і клуби. Так, в кінці березня утворено було Український Військовий Клуб у Москві.*) 8. квітня відбулося віче українців-вояків у Тернополі; воно ухвалило домагатися національно-територіяльної автономії України з прилученням до неї Галичини, Буковини і Кубані.**) 10. квітня, відбулося у Київі українське віче військових-фронтовиків, яке ухвалило домагатись організації української національної армії з усіма родами зброї, а поки що — виділення на фронті всіх українців-вояків в окремі національні групи, а в тилу — формування українських полків з урядовою мовою українською.***)

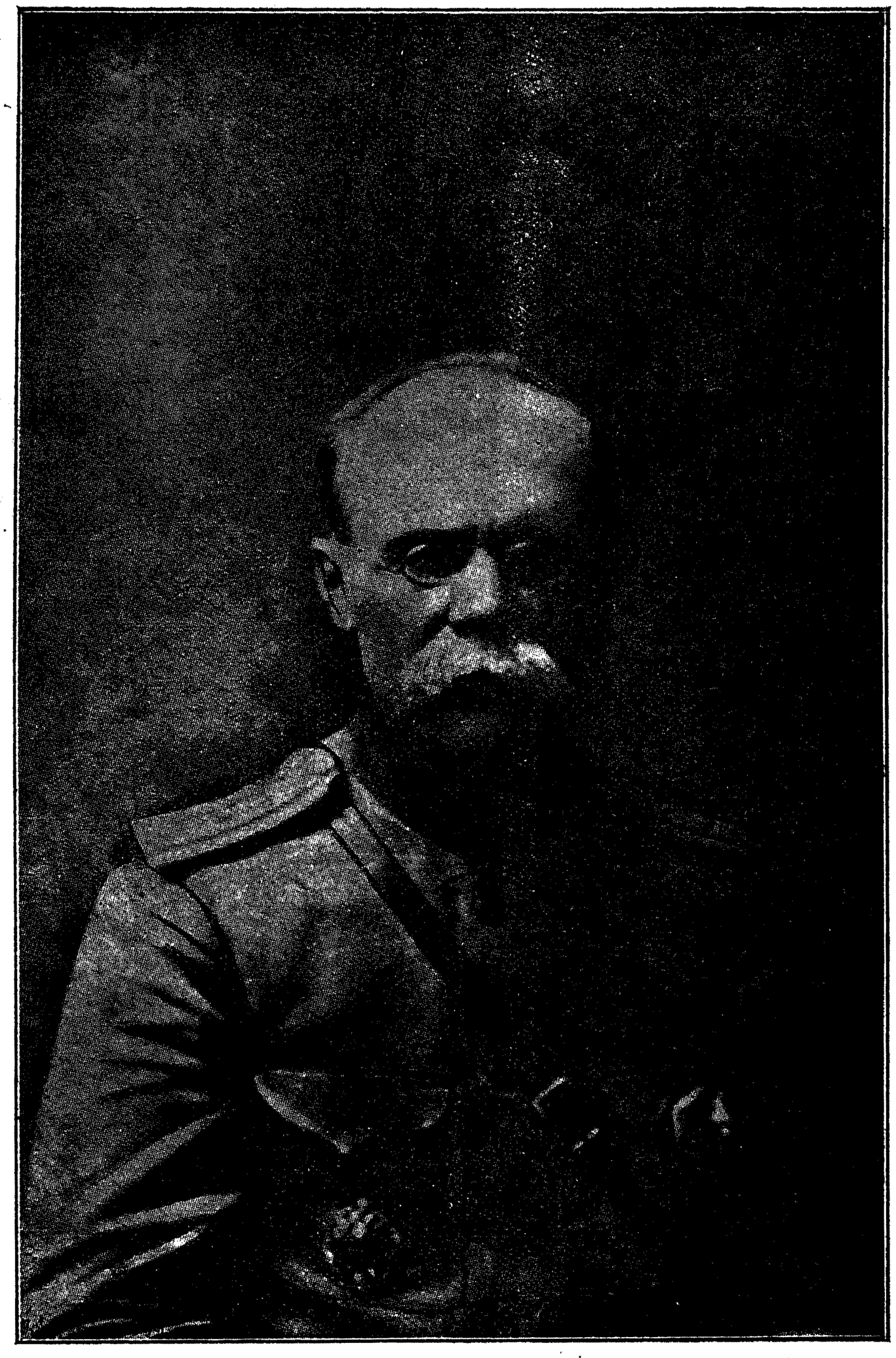
В квітні утворилася в Мінску Українська Фронтова Рада для військ західного фронту. При самому штабі головнокомандуючого західним фронтом утворилася Українська Громада. Головою Укр. Фронтової Ради вибрано Симона Петлюру. В Харькові відбулося українське військове віче. В 5-ій російській армії на північному фронті утворилася Українська Громада. 26. квітня в Одесі відбулися установчі збори Одеської Української Військової Ради, діяльність якої мала розтягатись на Одеську військову округу, Чорноморський флот і Румунський фронт. Головою ради обрано лікаря Івана Луценка, відомого українського діяча.

Український Військовий Організаційний Комітет зразу розпочав заходи що до утворення українського добровольчого полку. Але вища військова влада так само як і революційні комітети, що репрезенту-

*) Вістник Союза визв. Укр, ч. 150, ст. 309.
**) ibid., ч. 151, ст. 334.
***) »Нова Рада«, ч. 4.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вали собою нову владу, була проти формування українських військових частин; перша тому, що вбачала в цьому щось непотрібне і небезпечне, хоча в той час уже існували в Росії національні військові формації, наприклад баталіони латишських стрільців або польський корпус ген. Довбор-Мусницького, який до того ще й стояв на Україні.

Др. Іван Луценко.

Вже не кажемо за чеські легіони. Революційна демократія була проти формування українських військових частин тому, що вважала це за »порушення обєднаного революційного фронту«. Коли в часі Українського Національного Конгреса приїхав до Київа військовий міністр Тимчасового Правительства Гучков, то Конгрес вирядив до нього деле-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

гацію в складі Д. Дорошенка, М. Міхновського і Ст. Ерастова просити про дозвіл формувати український полк і про виведення з української території польського корпусу, але міністр відповів на це дуже ухильчиво.

Тимчасом події склалися так, що українські військові формування розпочалися й без дозволу російської військової влади. Вже в початку квітня в Київі на так званім Етапно-Розподіловім пункті зібралося по-над 3000 салдатів-українців, які почали домагатися, щоб з них було сформовано українську національну військову частину. Делегати від цих салдатів в порозумінні з Військовим Т-вом ім. Полуботка склали план організації полку »імени Богдана Хмельницького«, який і предложили вищій військовій владі. Та організація цього полку зустрілася з рішучим відпором не так з боку військової влади, скільки з боку т. зв. російської революційної демократії, яка засідала по ріжних комітетах і радах. Особливо різку кампанію проти українських військових формацій повів комісар київської військової округи (а з 12. мая і начальник цієї округи) полковник К. Оберучев.*) В своїх численних статях в »Кіев. Мысли« він різко нападав на »украинизацію штыка«, вважав це за діло зовсім непотрібне і для революції шкідливе, а салдатів, які хотіли служити у національних українських полках, називав просто дезертирами, які ухиляються від того, щоб іти на фронт і тому домагаються формування українського полку, щоб як-найдовше затриматися в тилу. »Комітет депутатів військ київської військової округи« висловився проти цього формування.

Але це не зупинило процесу формування полку, а тільки роздратувало українських вояків проти революційних рад і комітетів. І. травня н. ст. з ініціятиви Т-ва ім. Полуботка відбулося на Сирецькім полі під Київом українське військове свято »перших квіток«. В цім святі взяли участь українці з ріжних частин військ київської залоги та салдати й офіцери, що прибули з фронту. Явилися й салдати з етапного пункту, які проголосили себе українським полком імени гетьмана Богдана Хмельницького. Цей полк прибув з своїм вибраним полковником штабс-капітаном Путником-Гребенчуком. Ціла площа, де зібралися салдати-українці, була прибрана національними прапорами, портретами Шевченка, гетьмана Павла Полуботка. На прапорах були написи. »Хай живе славне українське військо!«, »Зійшло сонце Украни«, »Хай живе автономія України!« й ин. Три орхестри військової

*) К. М. Оберучев (1865—1929), родом з Київа, офіцер артилерії, за участь у революційному рухові серед війська київської залоги в часі першої революції був звільнений з служби і мусів емігрувати до Швайцарії. Він мав певні українські симпатії і був співробітником »Кіев. Старины«. Він повернувся до Росії саме напередодні революції і був зразу ж у Київі заарештований. Увільнений з вибухом революції був призначений за комісара київської військової округи. Належав до партії рос. соціялістів-революціонерів. По упадку Тимчасового Правительства знову зробився емігрантом і помер р. 1929 в. Америці.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

музики виконали український гимн. На святі виголошено було ряд промов про сучасні події й організацію українського полку. Коло 5. год. пополудні почався похід учасників свята до міста. Коло 7-ої год. вечера маніфестанти появилися коло Царського Палацу в Липках, де засідала рада військових депутатів, і заявили, що вони вже »явочним порядком« утворили український полк ім. Б. Хмельницького. Ніякі умовляння членів військового комітету не мали впливу, а головні ради салдатських депутатів Таску навіть не дали говорити. Постава салдатів-українців прийняла настільки загрозливий характер для членів військового Комітету, що ті поспішили викликати начальника військової округи Н. А. Ходоровича.

Генерал Ходорович, сам родом українець, прихильно ставився до українського військового руху. Звернувшись до маніфестантів з привітом на українській мові, він відразу заспокоїв схвильовану масу. Салдати зробили генералу сердечну овацію і слухняно розійшлися на його просьбу, залишивши для переговорів делегацію з Міхновським на чолі.

Переговори з представниками Військового Комітету й вищою владою округи не довели до нічого. Українська делегація твердо стояла на своїому. На другий день виїхала з Київа до головного коменданта армій південно-західного фронту в Камянець українська делегація, прохати визнати український полк ім. Б. Хмельницького. В склад депутації війшли: ген. Іванов, поручн. М. Міхновський, полк. В. Павленко, шт.-капитан Путник-Гребенюк, прапорщик Мандюга і салдати Сахновський, Ізбіцький і Тарасенко. Тимчасом у Київі події розвивались своєю дорогою. Полк ім. Б. Хмельницького сформувався самочинно. Було сформовано при нім кадри артилерії, кінноти, відділу кулеметів та інженерії, разом 3574 людей. Начальником полка вибрано штабс-капитана Даміяна Путника-Гребенюка, на старшин: Сем. Ярошенка, Вас. Дмитриченка, Івана Лукіяненка, Станіслава Ізбицького і Гр. Мичка. Полк поділено на сотні по повітам. Вибрано було полкову раду.

3. травня відбулося обеднане засідання ради салдатських і військових депутатів і ради депутатів військ київської воєнної округи. Виступали на зборах і представники Ц. Ради. Над справою формування українського полку і взагалі українських військових частин розвинулась генеральна дебата. Представники російської революційної демократії гаряче виступали проти самого принціпу творення національних військових формацій, вони казали, що це розбиває єдиний революційний фронт, ослаблює діло революції, наносить велику шкоду боєздатности армії. Вони домагались, щоб салдати, які зібралися на етапному пункті, були вислані негайно на фронт в звичайному порядку. Обвиновачувано ген. Ходоровича, що він потурає домаганням прихильників українізації війська і своїм мягким поводженням з маніфестантами 1. травня надав їм сміливости і відваги. Українські бесід-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ники (Міхновський, Паламарчук, Винниченко, Неронович та ин.) доводили, що рух салдатів виник цілком стихійно, що йти всупереч бажанню українців-вояків, це значить ще більше озлоблювати українців, які стільки натерпілись наруг над своїм національним почуттям за старого режиму. Винниченко оголосив резолюцію Ц. Ради, яка піддержувала домагання салдат-богдановців.

Промови українських бесідників не переконали зібрання, і воно величезною більшістю 264 проти 4 (українці, в числі 38 здержались від голосування) ухвалило резолюцію проти формування полку.

Але справа була вже вирішена ген. Брусіловим — компромісово: 4. травня начальник київської військової округи одержав від ген. Брусілова телеграму, що він немає нічого проти формування українського полку, але комплектуватись цей полк мусить виключно добровольцями. Як кадр полку можуть лишитися з тих, що зібралися на етапному пункті в Київі, лиш 500 людей. Решта має негайно бути вислана на фронт до їх частин.

Ц. Рада винесла з цього приводу постанову, що вона »з вдоволенням прийняла до відома заяву вищої команди в справі формування першого українського полку, як признання українізації армії.« Вона закликала українців-вояків, зібраних у Київі, після виділення з них кадру для формування І-го українського полку сповнити свій військовий обовязок і їхати на фронт до своїх частин. Одночасно з тим Ц. Рада заснувала при собі Військову Комісію при участи представників українських військових організацій у Київі, з тим, щоб ця комісія взяла в свої руки справу українізації війська. В кінці кінців в справі полку сталося так, як бажали салдати, що зібралися були на етапному пункті в Київі: вони майже всі записалися до І-го Укр. полку в числі 3400 людей, діждались Українського Військового З'їзду в Київі, і з'їзд затвердив полк, а всіх записаних до полку офіцерів і салдатів постановив вважати прийнятими в цей полк. Полкові було передано прапор (вишитий черницями Фроловського манастиря у Київі) — малиновий з портретом Богдана Хмельницького, і полк склав присягу під цим прапором.

Український військовий рух входив у нову фазу. Розпочавшися за ініціятивою кількох націоналістів-самостійників з М. Міхновським на чолі, він деякий час розвивався під чисто національними гаслами. Творення власної національної армії яко головної основи української державности — ось що було провідною ідеєю керовників руху. Тому то вони старалися будити в масах українців-вояків національне почуття і споминами про колишні козацькі часи воскресити стару історичну традицію. Звідси — імення наших гетьманів, як патронів нових військових організацій і військових частин: клуб імени Полуботка, полк ім. Б. Хмельницького, полк імени Дорошенка і т. д. Салдатська маса дуже охоче йшла на ці національні гасла і залюбки приймала історич-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ну традицію; дуже лехко воскресли навіть зовнішні форми, атрибути історичної козаччини, не тільки в назвах, але і в убраннях, навіть в козацьких чубах та оселедцях. Це був здоровий національний рух, ідейного характеру. Відроджуючи історичну національну традицію, цей рух логично відроджував і традицію української державности: ідеал самостійної Української Держави сам собою вимальовувався перед очима провідників цього руху, і самої маси, яка за тими провідниками йшла.

Як зауважує один з піонерів українського військового руху в своїх споминах, керовники цього руху, в його початках — переважно військові люде і дехто з націоналістично настроєної інтелігенції — »з недовіррям ставилися до всяких декларацій російської революційної демократії. Вони рішуче осуджували тактику тримання т. зв. єдиного революційного фронту з москалями, що її так гаряче пропагувала українська соціялістично-радикальна інтелігенція. Крайні ліві кличі... лякали наших воєнних людей і викликали зрозуміле побоювання, щоб українські соціялісти не захопилися цілковито тією демагогією«.*)

Українська інтелігенція, вихована в антідержавнім і антівійськовім дусі, зпочатку поставилася до українського руху серед війська без належної уваги, оцінюючи його постільки, поскільки цей рух взагалі був »революційним«. Сам Міхновський не був популярний серед соціялістичних українських кругів, які захопили провід у свої руки. Такі діячі, як наприклад В. Винниченко, що з ненавистю ставився до армії, не могли спочувати й ідеї творення української армії. Вже в самім початку руху, на третій день Укр. Нац. Конгресу, появилася в »Робітничій Газеті« (ч. 7. з дня 8. IV. 1917) стаття Винниченка, яка виразно показала, як дивляться круги, які заступав Винниченко, на організацію війська. Стаття висміювала »віру в багнети«, попереджала, що »на кінчиках багнетів можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, але й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизма...« »Дужої руки нам треба, а не багнетів(?!)« писалося далі у тій статі, бо »дужа рука матиме все: і багнети, і рало, і перо...« З неукритою злістю глузувала статя з пробудження історичної традиції: »замиготіли в очах червоні жупани, кунтуші, запахло димом гармат, свіжою кровію, гнилим трупом. Бунчуки, булави, дипломати, пани-державці. Кріпак спішить на шляхтича перевернутись, остругами дзеленьчати, нагаєм помахувати. Недурно другий нововизволений кріпак — поляки (як ходять чутки), не хотять республіки, а неодмінно короля. Ми не здивуємось, коли наші кріпаки забажають і собі короля, щоб зовсім як у панів було.«

Кілька день пізніще Винниченко в тій самій »Робітничій Газеті« (ч. 10. з 12. IV.) писав знову проти творення української армії:

*) Ол. Шаповал, op. cit, »Січ«, ч. 17.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»не своєї армії нам соціял-демократам і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців-салдатів освідомити, згуртувати, організувати, українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народнє військо, свідоме своїх народніх, а не салдатських інтересів, щоб воно не було й не змогло ніколи бути силою в руках пануючих класів, до якої б нації вони не належали... Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати. Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі.«

Одначе людям з такими поглядами на українізацію війська довелося опинитися перед сильним, націоналістичним і самостійницьким рухом серед українців-вояків, — як перед фактом, до якого треба було заняти таке або инше становище. Російська демократія уже загрожувала українській »багнетами«. Одже український багнет, який сам ставав Центральній Раді до послуг, являвся далеко не зайвою силою. Треба було тільки цю силу собі підпорядкувати, повернути її в своє соціялістичне русло, зробити її знаряддям тої самої політики — ототожнення національного українського руху з соціяльними кличами — що її почала вести з травня місяця українська демократія в Ц. Раді.

Таким робом серед українського громадянства вже в квітні-травні ясно позначилися два напрямки у відносинах до питання про українське національне військо: один, репрезентований від початку товариством імени Полуботка з М. Міхновським на чолі, який стояв за творення української регулярної армії, як основи майбутньої самостійної України; другий — табор української революційної демократії, що її речником виступив В. Винниченко в цитованих вище статтях, вважав формування регулярної української армії за річ непотрібну й небезпечну, і який дивився на український рух серед війська тільки як на засоб »поглиблення революції в масах« і хотів використати його лиш для скріплення авторитету Ц. Ради перед революційною демократією всеросійською та Тимчасовим Правительством.

Було ясно, що обидва напрями мусять вступити між собою в колізію і стати до боротьби за опанування українським військовим рухом. Ареною цієї боротьби мав стати перш за все *Український Військовий З'їзд,* скликаний на 18. травня н. ст. у Київі з ініціятиви Укр. Військового Комітету і за допомогою Ц. Ради. Ця боротьби й розвинулася на з'їзді зразу ж, насамперед біля питання про голову з'їзду.

На з'їзд прибуло коло 700 делегатів від усіх армій російського фронту, від Балтійського й Чорноморського флоту, від гарнізонів і військових частин запілля; по підрахунку організаторів з'їзду він представляв собою 1,580.702 укр. вояків.*) Вже перед формальним

*) Вістник Укр. В. Генер. Комітету, № 1.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

відкриттям з'їзду агенти Ц. Ради засипали делегатів партійними відозвами й брошурами укр. ес-ерів і ес-деків, намагаючись загітувати їх на користь крайніх політичних та соціяльних гасел і відвернути їх від ідей »націоналізму й шовінізму« на користь революційного соціялізму. З'їзд відкрив голова Ц. Ради М. Грушевський, привітаний бурхливою овацією. Зараз же за ним виступив В. Винниченко і запропонував в імени Ц. Ради вибрати на голову з'їзду Симона Петлюру, що приїхав до Київа як делегат від укр. комітету західнього фронта. Вибір на голову з'їзда соціял-демократа мав служити запорукою, що праця з'їзду буде вестися в бажаному для Ц. Ради дусі.

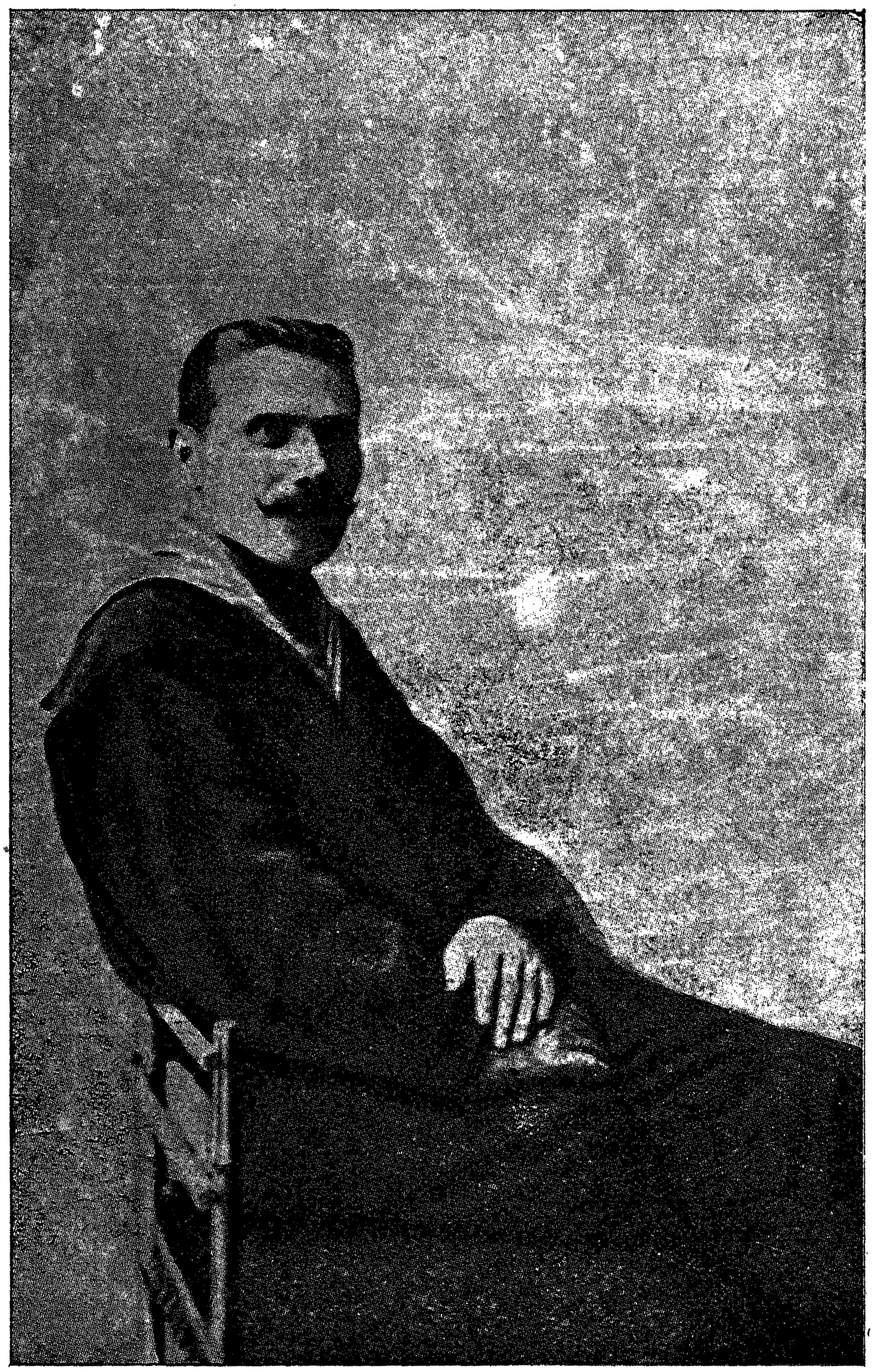
Одначе кандидатура Петлюри зустріла заперечення з боку Міхновського, який заявив, що головою з'їзду має бути неодмінно людина військова, а не цивільна, як Петлюра. Біля кандидатури голови розвинулася дуже гостра суперечка. Частина членів з'їзду висувала на голову кандидатуру Міхновського. Нарешті обидва табори — націоналістичний і соціялістичний пішли на компроміс, і рішили вибрати замість одного голови колективну президію: С. Петлюру, В. Винниченка, М. Міхновського, матроса Степана Письменного і підполковника Юрія Капкана, тільки що призначеного комендантом І. укр. полку ім. Б. Хмельницького. Кожен з членів президії мав по черзі провадити збори.

На першому ж діловому засіданні С. Петлюра, як голова зборів, зігнорував програму з'їзду, вироблену Т-вом ім. Полуботка і предложив порядок дня, запропонований Ц. Радою. Біля цього питання також розвинулася гостра боротьба, знову закінчена компромісом: програма Ц. Ради була доповнена програмою, виробленою при Т-ві ім. Полуботка.

Кореспондент »Київской Мысли«, описуючи відкриття з'їзду, зауважив, що »поки що в настрою з'їзда помітно піднесений націоналістичний підйом, з перевагою радикальних мілітаристичних тенденцій, але можна думати, що під умілим проводом досвідченого предсідателя С. Петлюри з'їзд прийме дещо лагідніщі форми на дальших засіданнях.« Справоздавець »К. Мысли« не помилився: Петлюра і Винниченко старалися вдержати з'їзд в рамках лояльности що до Тимчасового Правительства і недопускати його до »націоналістичних« і »мілітаристичних« ухилів. Вже в своїй першій промові Петлюра заявив, що »не треба в дану політичну хвилину відокремляти долі Росії від долі України. Як що Росія, переживаючи тяжку історичну хвилю, потерпить катастрофу, наслідки цієї катастрофи неминуче відібються і на політичній частині її — Україні.« Коли петербургська Рада робітничих і салдатських депутатів звернулася до українського військового з'їзду з телеграмою, в якій просила утриматись від творення окремих українських частин аж до вирішення цього питання на всеросійському з'їзді в червні місяці, то це викликало велике незадоволення серед членів з'їзду і багато з них пропонувало вислати Раді різку відповідь. Вин-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ниченко і Петлюра, як писало »Русское Слово«, закликали з'їзд до спокою і вказували на необхідність піддержувати контакт як з Тимчасовим Правительством, так і з Радою робітничих і салдатських депутатів. Їм удалось умовити з'їзд вислати до Петербурга окрему делегацію для переговорів з Радою роб. і салд. депутатів.

Матрос Степан Письменний.

Згідно з програмою, предложеною з'їзду Ц. Радою, з'їзд обміркував питання про боротьбу з дезерцією, про утримання у війську дісципліни, про переведення одноплемінности полків і військових частин на південному і південно-західному фронтах, справу поповню-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вання цих частин виключно українцями, справу командного складу цих частин та инше.

Було поставлено й пункт про »відношення до війни«. При обміркуванні цього пункту особливо розгорілись пристрасти. Самостійники-націоналісти в особі своїх промовців Міхновського, Луценка та ин. поставили питання про соборну самостійну Україну, як ціль війни для українців. Міхновський запропонував резолюцію, в якій, посилаючись на пункти Вільзона про самоозначення націй, стояло домагання української державної самостійности. Але з гарячим одпором Міхновському виступив Винниченко. Він ганьбив українських історичних діячів, гетьманів та полковників, обвинувачував їх, що вони гнобили простий народ і продали його свободу, казав, що світову війну почали не народи, а пани-капіталісти, і що мир треба заключити без усяких анексій та контрибуцій і домагатися, щоб на мировій конференції були представники українського народу.

Агітація соціялістів робила своє, і в справі відношення до війни з'їзд виніс резолюцію, в якій »прилучаючись до декларації Ради Роб. та салд. депутатів, що її видано до народів усього світу, до позиції Тимч. Уряду в справі війни«, заявлялося, що з'їзд »підтримуватиме всіма силами мир без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення народів... Для найшвидчого наближення такого миру з'їзд вважає необхідним добиватись від Тимч. Уряду точного, виразного, негайного зазначення відношення як союзників Росії, так і противників до миру без анексій і контрибуцій; тільки по такому виясненню в той чи инший бік може визначитись в усій повноті воля народів Росії в справі ведення війни. До того ж часу оборона свободи всеросійської на фронті повинна провадитися твердо і непохитно, і не тільки пасивно, але й активно... З'їзд визнає необхідним, щоб на мировій конференції була представлена Україна в лиці своїх делегатів від організованого укр. народу в усій його суцільности.«

Зовсім в дусі ідей Винниченка була винесена резолюція про загальні принціпи творення армії: »зваживши, що всяка війна є справою не народів, а імперіялістичної політики пануючих класів, постійне військо, як знаряддя панування буржуазних класів, не відповідає змаганням народу, тому укр. військовий з'їзд, закладаючи перший фундамент за-для організованої збройної сили української демократії, ставить собі головним завданням, щоб українська армія стала по війні армією народу — народньою міліцією.«

В справах дезерції й упадку бойового духа було винесено ухвалу боротися з цими явищами через українізацію військових частин: »Найкращим способом підтримування свідомої дісципліни, котра одиноко тепер можлива в народній армії, котра повинна опиратися не на страху, а на довіррі та взаємнім розумінні салдатів і офіцерів, а також на військовім дусі, який в свою чергу можна підняти тільки

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

якоюсь великою спільною обєднуючою ідеєю, а одною з таких ідей для українців есть ідея національного відродження, — з'їзд уважає потрібним негайну організацію армії на національнім принципі. Разом з підняттям дісципліни щезне й дезертирство. З'їзд висловлює переконання, що під своїми національними прапорами, під проводом своїх рідних по крови й по духу офіцерів, за свої народні ідеали українські салдати підуть у бій як один. А хто не піде, проти таких перекінчиків народу ми уживемо всіх способів боротьби і добємося того, що дезертирів у народній українській армії не буде.«

Далі була прийнята резолюція, яка конкретно зясовувала способи українізації армії: всі офіцери й салдати-українці повинні бути виділені в окремі національні частини; на фронті це має відбуватися поступово; що торкається флоту, то на балтійськім морі треба комплектувати деякі кораблі українськими командами. В Чорноморському флоті, який комплектується переважно українцями, дальше поповнення має переводитись виключно українцями. Для практичного здійснення цих завдань треба утворити український військовий генеральний комітет, який працював би в контакті з російським генеральним штабом.

Поруч резолюції про військові справи з'їзд виніс цілий ряд резолюцій загально-політичного характеру. Передовсім резолюція про автономію України: »1) в інтересах притишення національних конфліктів на Україні та на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах як найближчого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні, з'їзд вважає необхідним вимагати від Тимч. Прав. та Ради салд. і роб. депутатів негайного оголошення особливим актом принципу національно-територіяльної автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав укр. народа і всього краю. Першим кроком до реального здійснення цього акту з'їзд вважає необхідним негайне призначення при Тимч. Правительстві міністра по справах України. 2) Підтримуючи вимогу укр. Національного Конгресу, представлену Укр. Центральною Радою Тимч. Правительству, на яку ще не отримано відповіді, Укр. Військ. З'їзд в цій справі вважає необхідним негайне заснування на Україні областного органу, який би мав працювати разом з представником центрального правительства на Україні — комісаром на всі губернії, заселені українською людністю.«

Укр. Військовий З'їзд цілком визнав компетенцію Ц. Ради, як вищого українського керуючого органу і ствердив це в спеціяльній резолюції, де було сказано, що він »вважає Ц. Раду єдиним компетентним органом, призваним рішати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового Правительства, і вимагає, аби з огляду на те, що У. Ц. Рада робить велике державне діло, були асігновані Центральній Раді кошти з казни на українські національні потреби«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Була винесена резолюція в шкільній справі, — щоб навчання в школах на Україні було з осени 1917. р. заведено в українській мові з забезпеченням прав національних меншостей. Військова освіта до часу заснування української військової академії мала по змозі провадитись в українській мові і українському дусі. Була нарешті резолюція й в земельній справі, вироблена на спільнім засіданні членів військового і кооперативного з'їздів: »право власности на землю автономної України повинно належати виключно до народу. Умови розділу землі установить Український Сойм на основі справедливости і рівности всіх тих, що живуть на Україні. Користування лісами, водними й мінеральними багатствами повинно бути уладжене на принціпі загальности. До остаточного розвязання цього питання Тимч. Прав. повинно негайно припинити всякі акти купівлі та продажу і взагалі передачі землі з рук до рук і в першу чергу закордонним товариствам та окремим особам, а також урегулювати орендні відносини«.

Але всі ці резолюції в умовах тодішнього моменту виявляли лиш побажання, **desiderata,** практичне ж значіння мав вибір членів *Генерального Військового Комітету,* од якого залежало дальше ведення справ і який мав надати українському військовому рухові той чи инший напрям. І тому біля вибору їх завязалася боротьба ще гостріша, ніж при виборах голови з'їзду. Як свідчить учасник подій, з боку соціялістів було пущено в хід усі засоби, щоб за всяку ціну добитись вибору в члени комітету людей, які б провадили політику Ц. Ради у військовій справі.*)

До Українського Генерального Військового Комітету було вибрано: Вол. Винниченка, Сим. Петлюру, дра Ів. Луценка, полк. Вікт. Павленка, полк. Ол. Пилькевича, авіятора прапорщика Мих. Полозова, матроса Ст. Письменного, ген. Мих. Іванова, військового урядовця Ів. Горемику-Крупчинського, поручника Арсена Чернявського, салдата Дмитра Ровинського, прапорщика Аполона Певного, підполк. Юрія Капкана, поручн. М. Міхновського, прапорщика Федора Селецького, салдата Степана Граждана, підполковника Віктора Поплавка і прап. Василя Потішка.

Такий був найвищий військовий орган України, який мав керувати цілим українським рухом у війську і, поборюючи всякі політичні й технічні труднощи, переводити організацію української збройної сили. Що стосується військово-технічної придатности цих людей, то вже одна присутність серед них кількох зовсім не військових людей і малий стаж більшости військових членів говорили за те, що їм буде тяжко справлятись з важкими і складними завданнями організації армії.**) До того ж поміж ними не було згоди: між Міхновським з

*) Ол. Шаповал, op. cit., ч. 19,

**) Про Винниченка, Петлюру, Міхновського й Луценка вже говорено вище. Полковник В. Павленко був авіятор і перед революцією завідував повітряного охороною царської ставки в Могилеві; людина дуже енергійна, з певним організаторським хи-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

одного, і Винниченком та Петлюрою з другого боку почалася відразу гостра боротьба, яка скінчилася виходом Міхновського з Комітету. Др. Луценко виїхав до Одеси, щоб продовжувати там на місці розпочату ним працю. Підполк. Капкан мусів головну увагу уділяти своїому полку. Офіцери члени Комітету мусіли раз-у-раз виїздити до ріжних військових частин на фронті і в тилу, щоб полагоджувати ріжні непорозуміння й інциденти, які виникали на грунті стихійної і самочинної українізації, яка переводилася сама собою, не вважаючи навіть на директиви з Київа.*) Винниченко мусів оддавати весь час політиці в Ц. Раді, і вся справа фактично опинилася в руках Петлюри. Якийсь час зоставався ще в Київі Міхновський. Проти нього велася завзята кампанія з боку Петлюри і Винниченка, яких піддержували члени Комітету салдати і молодші офіцери.

Та противникам Міхновського удалося скоро спекатися його з Київа в звязку з викриттям організованого ним перевороту, який мав на меті проголошення самостійности України за допомогою війська. Про цей доволі фантастичний план Міхновського оповідає нам у своїй згадуваній вже статі С. Шемет: »у Міхновського вже в червні 17. року повстає план проголосити державну самостійність України, спіраючись на сили Богданівського полку. При тодішнім безвластї ця думка не була фантастичною. Було вирішено повезти полк пароплавами на Шевченкову могилу і там, на цій святій для всякого свідомого українця землі, проголосити самостійність Української Держави. Для цього треба було мати надійного командіра полку. Думка призначити самого Міхновського командіром Богданівців була залишена, бо Полуботковці дивилися на цей акт проголошення самостійности і на Богдановський полк тільки як на початок великої роботи і боялися залишитися без головного свого керовника.

стом, як це виявили події осени 1917. р. Попавши за кордон, довго поневірявся в умовах еміграційного життя і в р. 1928, повернувся до Радянського Союза. Полк. Д. Пилькевич — давній свідомий українець і патріот, поет-мрійник, не визначався як військовий нічим. Про ген. Іванова дуже влучно висловився Ол. Шаповал, що він, »як фаховець під доброю кермою безперечно міг бути корисним для справи, але опинився він в соціялістично-демократичнім товаристві, як тріска од розбитого корабля серед бурхливих хвиль моря! він весь час »безропотно« плавав по тим напрямкам, куда його несли хвилі«. Підполковник Поплавко і підп. Капкан були типові авантюристи, яких багато виявилось в часі революції. Поплавко дуже рано опинився в ролі большевицького агента. Молоді офіцери: Чернявський, Селецький. Певний, Потішко і військовий урядовець Горемика були симпатичні люде і добрі українці, але, очевидна річ, не мали відповідної підготовки, ні досвіду для рішення складних задач організації армії. До того ж декого з них захопив вир революційно-соціялістичного життя і специфічна політика революційного часу. Про матроса Письменного і салдатів Ровинського та Граждана Ол. Шаповал внсловлюється, що вони могли бути корисні не як члени Комітета, а як звичайні агітатори, що вміли промовляти до салдатської маси, і при розумнім керуванні могли дуже придатись в умовах революційного життя. Прапорщик Полозов дуже рано опинився спочатку на тайній (ще як член Військ. Ген. Комітета), а потім і на явній большевицькій службі і тепер є комісаром фінансових справ у харьківськім уряді.

*) Для прикладу наведу такі факти, зібрані в статі Ол. Шаповала: в Умані салдати українці 14. піхотного резервового полку на вічу зажадали переіменування їх в український полк імени Гонти. В Житомирі один з піхотних полків переіменував себе

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

За порадою Клима Павлюка був викликаний з Симбірську кадровий офіцер Юрко Капкан. Він приїхав і на всіх полуботковців зробив добре враження. Втаємничий в самостійницькі плани полуботковців, Капкан на всі їхні пропозиції пристав. Міхновський взяв від Капкана урочисту присягу на вірність самостійній Україні і на виконання цілого того плану проголошення самостійности. Але Капкан, увійшовши в той же саме час в зносини з головою обібраного Військовим З'їздом Комітету Симоном Петлюрою і з петлюрівською соціялістичною більшістю цього комітету, присягу свою зламав. План проголошення державної самостійности України таким чином упав.«*) Сам Міхновський мусів покинути Київ. Його було вислано на Румунський фронт до штабу одної з армій, де він і перебув аж до глибокої осени 1917. року. До активної політичної діяльности він властиво вже не повернувся.

Керманичі Ц. Ради побачили, що український рух серед війська може послужити для неї за найкращу опору в боротьбі за опанування владою на Україні. Вони дуже зручно взяли провід рухом у свої руки. Та, на жаль, разом із тим, вони штовхнули його на шлях соціялістичної демагогії, яка розкладала здорові національні елементи військового руху, позбавляла його ідеалізму, ідейного пориву, викликала серед одних кар'єризм і авантюризм (серед офіцерства), серед других розпалила соціяльні апетити і вкінці спричинила охолодження до самої ідеї збудування самостійної української держави. Як каже С. М. Шемет, ті, що таку політику повели, »змарнували увесь національний порив у військах, пропустили найзручніщий момент для сформування української армії і в той спосіб підготовили всі будучі катастрофи наших державних змагань«.**)

Український військовий рух, як уже було сказано, дуже скоро почав ширитися на всіх фронтах, де тільки стояли російські армії. 25. квітня відбулася в Мінску нарада Української Військової Громади Західного Фронту, на якій вияснилося, що в цілому ряді військових частин заснувалися вже українські гуртки. 24—25. квітня відбувся з'їзд представників українців 5-ої Армії. З'їзд деклярував потребу автономії України й організації українського війська. Робили такі постанови й окремі військові частини, напр. І-ша гренадерська дівізія. Українці Західного Фронту добилися того, що головнокомандуючий фронтом дав дозвіл на те, щоб в запасних полках 27. пішої дівізії було сформовано український полк, а згодом і цілу дівізію.

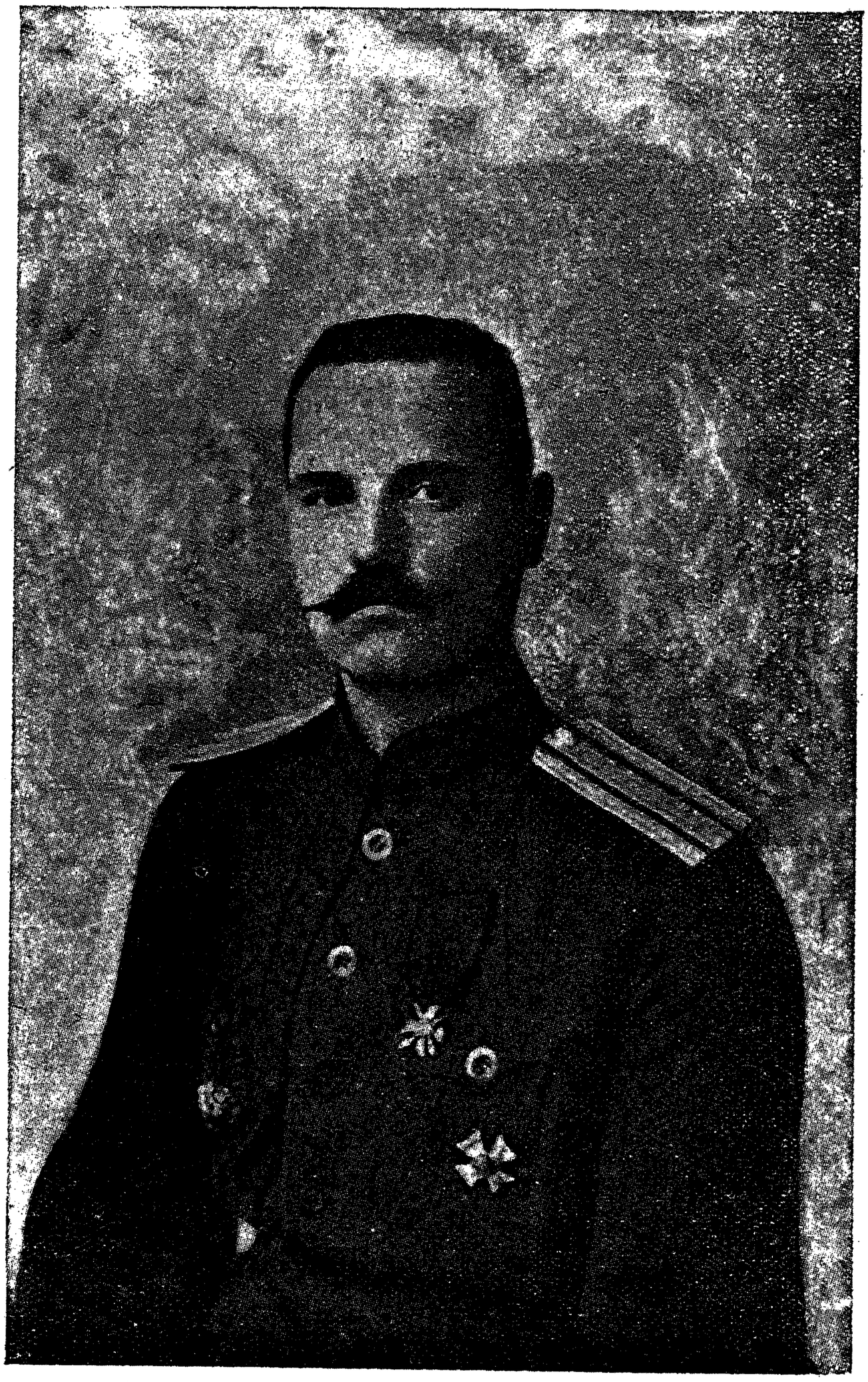
в український полк імени Петра Сагайдачного. В Ростові на Дону сформувався полк імени П. Полуботка, до якого зразу записалося 5000 салдатів українців з місцевої залоги. В Саратові сформувався полк імени Мазепи, а в Москві просто »Український Запорожський полк«. Так само і по других містах, у Пензі, Казані та ин. повстають українські полки, або навіть тільки баталіони чи сотні. (Див. »Січ«, 1929, ч. 16).

*) С. Шемет, Хліб. Україна, кн. V, ст. 21—22.

**) Op, cit. ст. 22.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Вища російська влада, давши згоду на формування полку ім. Б. Хмельницького, мусіла згодитись також на представлення Укр. Ген. В. Комітету, з тим, щоб українців-салдатів, які висилалися з запілля на поповнення дієвої армії, направляти в особливі три корпуси для укомплектування їх виключно українцями.

Полковник Д. Пилькевич.

Щоб зробити підсумок українському стихійному рухові серед війська, а також дати піддержку Ц. Раді, Генеральний Військовий Комітет скликав *II-й Український Військовий З'їзд*. Він вислав до військового міністра Керенського телеграму, прохаючи оповістити про це всі військові частини. Але Керенський відповів, що по воєнним обставинам

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вважає такий з'їзд несвоєчасним. Та з'їзд, як відомо, відбувся всупереч забороні Керенського.

II. Укр. В. З'їзд засідав 5—11. червня. В ньому взяло участь 1976 делегатів, які мали репрезентувати 1,732.444 вояків. Число учасників З'їзду протягом кількох днів зросло до 2500. Делегати прибули з Петербургської, Московської, Мінської, Казанської, Двинської, Омської, Терської й Туркестанської областей, з Північного, Півд.-Зах., Західного, Північно-Зах. і Румунського фронтів. З'їзд відбувся при дуже піднесеному патріотичному настрої і виніс цілий ряд доладних резолюцій здебільшого чисто-політичного характеру. З резолюцій військового характеру були винесені: Про працю Військового Генерального Комітета:

1) визнати заходи Укр. В. Ген. Комітета відповідними постановам І-го Укр. В. З'їзду і працю для українського і взагалі російського війська корисною, за що висловити Ген. Комітетові щиру подяку;

2) щоб вища рос: військова влада негайно провела по всіх приказах затвердження Укр. В. Ген. Комітету;

3) щоб всі звертання Укр. В. Г. Комітета до вищої рос. військової влади в справі організації українського війська визнавались і виповнювались нею обовязково;

4) щоб всі постанови Укр. В. Г. Комітету переводити в життя негайно.

Про владу Генер. Комітету.

Всеукр. Військ. З'їзд висловлює догану тим воякам-українцям, які не корились постановам Укр. Ген. Комітету і цим гальмували діло революції, вносили дезорганізацію в справи українські і постановляє, що прикази Укр. В. Г. Комітету для всіх українців вояків і українських військових організацій однині є обовязкові.

Про українізацію війська.

Підтримуючи постанови І-го Укр. В. З'їзду про українізацію війська, З'їзд доручає Ген. Укр. В. Комітетові як найскоріще розробити детальний план українізації війська і вжити всіх заходів для негайного переведення його в життя.

З'їзд затвердив складений Укр. В. Генер. Комітетом статут Комітета і доповнив його склад, довівши до числа 27 членів: Симон Петлюра, Іван Луценко, В. Винниченко, Віктор Павленко, Ол. Пилькевич, Мих. Полозов, Ст. Письменнний, Мих. Іванів, Ів. Горемика-Крупчинський, Арсен Чернявський, Дм. Ровінський, Ап. Певний, Юрій Капкан, Ф. Селецький, Ст. Граждан, Віктор Поплавко (підполк.), Вас. Гіотішко (прап.), Лука Кондратович (генерал-майор), Матяшевич (підполк.), Ол. Жуковський (підп.), Ол. Сливинський (капитан), Спиридон Білецький (шт.-капитан), Мик. Левицький (поручник), Петро Скрипчинський (поручник), Георгій Глібовський (кап.), Волод. Кедровський (прап.) і Сергій Колос (салдат).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Нарешті з'їзд вибрав *Тимчасову Раду Військових Депутатів* в числі 132 людей*), і затвердив зразковий статут для українських громад у війську.

Всеукраїнська Рада Військових Депутатів вибрала з поміж себе постійну президію, до якої війшли: салдат Осип Гермайзе (укр. ес-дек), прапорщик Микола Врублевський (укр. ес-дек), унт.-оф. Павло Войтенко (укр. ес-дек), салд. Саватій Березняк (укр. ес-ер), прапор. Опанас Паливода (укр. ес-ер), підпор. Петро Куцяк (Чалий) і поручн. Михайло Панченко (укр. ес-ер).*)

II. Український Військовий З'їзд, як і можна було сподіватись, підсилив стихійний рух серед українців-вояків на всіх фронтах. Тепер скрізь почали закладатись українські військові громади і клуби. На всіх фронтах повстали свої українські військові фронтові комітети, які керували українськими громадами цілого фронту, скликали з'зди і наради, видавали українські часописи. Так наприклад в Ризі, за постановою Виконавчої Ради одної з армії північно-західного фронту почав з 14. червня ст. стилю виходити двічи на тиждень часопис »Український Голос«. Після захоплення Риги німцями видання перенесено до м. Валк в Ліфляндії, і ч. 25. з дня 30. серпня вийшло вже у Валку. А з ч. 39. до ч. 47. (з 14. падолисту 1917. р.) »Укр. Голос« виходив у Пскові. Навіть на далекому турецькому фронті, у Малій Азії в Трапезонді виходили »Вісти Українського Військового З'їзду Кавказького Фронту« (в моїх руках були чч. 4. і 5. з 1. і 2. падолисту ст. ст. 1917. р.) Поруч з тим у Трапезонді виходили »Вісти Української Краєвої Ради Закавказу« (у мене були лиш ч. 14. з дня 26. вересня і ч. 17. з дня 26. жовтня ст. ст.), видавані Закавказькою Укр. Краєвою Радою, яка обєднувала укр. військові організації Тіфліса, Батума, Ерзерума, Трапезонда та ин. міст. 29. X. — 4. XI. відбувся в Трапезонді Укр. Військовий з'їзд.

На Румунському фронті з'їзд укр. військових організацій відбувся 8—13. жовтня. В кінці жовтня відбувся фронтовий з'їзд на Західному фронті, далі на Північному і нарешті 17—2. жовтня відбувся дуже імпозантний з'їзд українців-вояків Південно-Західного фронта в Бердичеві при участи В. Винниченка, С. Петлюри і М. Ковалевського. На з'їзд прибуло коло 700 делегатів.**) Українська Краєва Рада в Гельсінгфорсі протягом літа встигла скликати два з'їзда українців-вояків, що служили в частинах, які стояли у Фінляндії.

Вища військова влада ставилася на загал до українського руху у війську не вороже. Коли ж українці почали ставити домагання укра-

---

*) Нова Рада, № 74.

**) Вістник Укр. В. Ген, Ком., № 19—20, ст. 6—7.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

їнізації окремих полків, дівізій і т. д., то це зпочатку викликало неприхильне відношення, як якась непевна і може небезпечна новина. Цю неприхильність в значній мірі піддержувала російська, спеціяльно київська преса, а особливо нач. київської військової округи полк. Оберучев, котрий з якимсь фанатичним завзяттям розпинався проти »українізації баґнета«. Неприхильно ставився до українських бажань що до війська і сам Керенський. Зрештою українцям-воякам в їх стремлінні до організації в національні частини доводились натикатись на опір не стільки навіть з боку російської військової влади, скільки з боку ріжних загально-революційних комітетів і рад салдатських депутатів. Ці комітети й ради боялися зменшення сфери своєї влади і свого впливу через відокремлення українців, бачили в їх домаганнях »шовінізм«, »сепаратизм«, трохи не зраду. Тому всі ці комітети й ради, доки мали силу, встромляли, де тільки могли, дрючки в колеса українського руху. В Одесі, наприклад, Рада роб. і салдатських депутатів заборонила було українцям брати участь в маніфестації з національними прапорами. В Київі рада роб. і салд. депутатів противилась формуванню українських полків і т. д. Треба сказати, що в багатьох випадках »українізація« військових відділів приймала самовільний чи, як тоді казали, »самочинний« характер. Доволі було комусь із свідомих офіцерів або салдатів у запіллі пустити в своїй частині гасло »українізації«, як маса ухоплювалась за це, думаючи, що від цього поліпшає її доля. Війна давно вже всіх смертельно втомила. Ніякого захоплення, як те помічалося при мобілізації на початку війни, давно вже не було. Революція, здавалось усім, хто мусів іти на фронт, — мала привести в першій лінії до припинення війни. Але замісць припинення, по прежньому все нові й нові тисячи людей мусіли іти на гекатомбу Молохові війни, яка втрачала свій смисл в понятті народа. Коли пускалася агітація за українізацію, то салдати думали, що може ця українізація щось дасть їм: може їх не відішлють на фронт, або може взагалі будуть якісь полегши. Тому дуже часто почали траплятися випадки, що така й така то частина не хоче вирушати на фронт доти, доки її не назвуть українським полком або не дадуть українських прапорів. Розуміється, там, де мали вплив свідоміщі національно елементи і де їм удавалось поширити свою агітацію, цей рух прибирав характер справді ідейного, національного стремління. З початком літа все частіще почали траплятись випадки, що українські військові частини рішуче ставили військовій владі свої домагання і здебільшого — осягли свого, все менше зустрічаючи опір з боку влади. Діло в тім, що в міру того як ішов загальний розклад російської армії і ширилася в ній большевицька пропаганда, рух український (як і инші національні рухи в армії) вияв-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лявся чинником організуючим, який вів до порядку, до обєднання, і навіть піддержував ідею боєвого завдання армії, бо казав про потребу боронити від ворога *свій* край, а ворог же стояв на українській території.

Дуже багато шуму наробила у Київі й на цілій Україні справа т. зв. виступу »*полуботковців*« на початку липня, справа в значній мірі ще й досі не вповні вияснена. Справа ця виглядає в представленні офіціяльних українських чинників так. На київському розпорядчому, військовому пункті зібралося коло 5.000 салдатів-українців, головна маса яких прибула з Чернігова, частина прибула з Пензи і з ріжних инших місць. Їх хотіли відправити на фронт, але вони заявили, що не підуть, доки з їх не буде сформовано окрему частину — полк імени гетьмана П. Полуботка.*) 4. липня на засіданні Ц. Ради член В. Ген. Ком. М. Полозов зробив позачергову заяву, в якій повідомив, що салдати, прибувши до Київа, »підлягли впливу з одного боку каторжан, жандармів і пристава, а з другого — недісціплінованих українських елементів, котрі умовляли їх не їхати на фронт, а залишитись тут у Київі, бо тут наш фронт, тут треба боронити волю України.«**) Ешалон став вимагати від Ген. Комітету, щоб той одягнув їх, обув, видав зброю, і тоді лиш, під укр. прапором, озброєні і сформовані як полк ім. Полуботка, вони підуть на фронт. »Ген. Комі- переконався, що люде цього ешалону просто не хотять іти на фронт, прикриваючись лиш своїм українством«. Член Укр. Ради військ. деп. Вротновський-Сивошапка додав, що до ешалону до Чернігова приїздили самостійники, обіцяли перевезти їх до Київа, озброїти і там залишити. Він рекомендував ужити супроти полуботковців як найрішучіщих заходів.***) Ухвалено було вислати до полуботковців цілу делегацію від Ц. Ради, щоб вона разом з В. Ген. Комітетом поїхала до полуботковців і »нейтралізувала їх недобрий настрій«, як висловився Винниченко. До делегації вибрано Винниченка, Ковалевського, Шульгина, Стасюка, Діденка, Пугача і Левченка.

Делегація побувала у полуботковців і 17. липня доложила Ц. Раді, що полуботковці усі промови Винниченка і Петлюри зустріли дуже холодно, натомість приймали оплесками своїх проводирів прапорщика Майстренка і Гудієнка, котрі перед тим вже провадили агітацію серед Богданівського полку; що конкретні домагання полуботковвців — одяг-

---

*) З оповідання М. Падалки виходить, що думку організувати полк і назвати його іменем П. Полуботка подав Укр. Військовий Клуб ім. Полуботка в Київі. Див. його статю: Виступ Полуботковців 4—9. липня 1917. р. в м. Київі на фоні політичної ситуації того часу, збірник »До зброї«, Тарнів—Львів 1921, ст. 64.

**) М. Падалка признає, що »серед полуботковців дійсно була певна кількість дезертирів чистої води, був і елемент прямо таки карний, з вулиці, але він своєю нечисленністю губився в загальній масі«. Op. cit., ст. 65.

***) Вісти з Ц. Ради, № 11—12, ст. 4.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нути, обути, дати лікарню.*) Винниченко у своїм звіті сказав, що його враження таке, що полуботковці бояться їхати в неукраїнські частини і що вони перебувають під впливом агітації елементів, що »свої власні, особисті інтереси прикривають патріотизмом«. Нарешті виступив представник самих полуботковців козак Осадчий. Він заявив, що полуботковці мають одну ціль — боронити Україну, але ось вони вже четвертий день сидять без хліба, голі, босі, без офіцерів, без організації; »ми прохаємо, казав він, дати нам лікарську допомогу, бо люде хворіють, не маючи їжи. Просимо упорядкувати військову канцелярію, що для нас вельми необхідно. Нарешті просимо не забувати нас своєю порадою, присилати нам газети і літературу. Просимо навідуватись до нас, бо нас бояться, ніби ми якісь звірі, которжане, розбійники. Про нас наговорили Бог зна що, а ми ж люде, як всі. Просимо зняти з нас через пресу ту грязь, котру кинули на нас з радістю російські газети, і дехто з членів Генерального Комітету. Се для нас найважніще...«**)

Після довгих дебатів Ц. Рада винесла постанову »закликати товаришів салдатів, що мешкають в Грушках, до національної громадської дісціпліни, яка мусить керувати озброєною революційною демократією і в інтересі української національної справи запропонувати їм негайно виконати приказ Генер. Комітету і виступити до указаного Комітетом українського запасного полку«.

Пройшло кілька день. Полуботковці не рухались. Щоб спонукати їх до відїзду на фронт, І-й укр. полк. ім. Б. Хмельницького виніс постанову, в якій заявлялося, що він »не вважає полуботковців за своїх братів, відмовлює їм всякої допомоги і радить негайно виконати наказ Ц. Ради.« Тимчасом до Київа приїздили міністри, заключалася угода, наступило повстання большевиків у Петербурзі. Полуботковці сиділи в таборі на Сирці коло Київа і в с. Грушках і не спішили виконати наказ. 16. червня знову відбулася нарада делегатів Ц. Ради, Богданівського полку та ин. військових частин з делегатами полуботковців. Петлюра, Винниченко, Шульгин кілька годин зряду до пізньої ночи умовляли їх скоритися. Але тільки частина полуботковців в результаті цієї наради згодилися висловити довірря Укр. В. Ген. Комітету. Друга частина покинула засідання. Можна думати, що серед полуботковців уже підготовлявся виступ. Про цей виступ нам відомо з двох джерел: з українських офіціяльних джерел і з оповідання П. Мілюкова, який мав в своїх руках якісь офіціяльні відомости, головно якийсь »план праці 2-го укр. полку ім. П. Полуботка з 16. на 17. липня 1917. р.«, що був перехоплений російською контр-розвідкою. Треба думати, що обидві сторони змальовують події не безсторонньє.

---

*) Київська військова влада за згодою У. Ген. К-та, щоб спонукати полуботковців скорше забратися з Київа, умисне морила їх голодом і всякими невигодами.

**) Вісти, № II-12, ст. 6.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В »плані«, що потрапив до рук Мілюкова, говориться про генезу повстання так: »ми українці-козаки не хочемо мати свободи лише на папері, або пів-свободи. По проголошенні І. Універсалу (ми ІІ. Універсалу не визнаємо) ми приступаємо до заведення порядку на Україні. За для цього ми всіх росіян і ренегатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з їх постів силою, не рахуючись з російським урядом. Визнаючи Ц. Раду за свій найвищий уряд, ми поки що виганяємо зрадників з України без її відома. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємось Ц. Раді. Тоді вона порядкуватиме у Київі і по всій Україні як у власній хаті. Тепер же, коли починається повстання, ми виставляємо 6 своїх людей, котрі мусять усім керувати«. Цих 6 людей були: молодший урядник Осадчий (автор плану) — голова, Квашенко — секретарь, члени — поручник Романенко (що пристав неохоче), прапорщик Майстренко (найбільш активний керовник), прап. Стріленко і мол. ур. Сподаренко.

План був такий: 1) оповістити окремими листівками всі українські військові частини Київа, що о 1. годині вночі полк Полуботка виступає; 2) у три години вночі заняти всі важніщі пункти Київа, за для чого: a) захопити будинок, де мешкав Оберучев, і зробити там свій центр, в) захопити помешкання нач. міліції Лепарського, c) захопити штаб печерської кріпости й Арсенал, d) Раду роб. і салд. депутатів, e) штаб київс. в. округи, f) товарову станцію, g) держ. скарбницю і банк, h) головну команду міліції, і) мости на Дніпрі і к) Жидівський базар.*)

М. Падалка каже, що ініціятива виступу вийшла від групи українських діячів, які були невдоволені з нерішучої політики лояльности Ц. Ради до російського уряду: »сюди належали, каже він, деякі члени клубу ім. Полуботка, як напр. Міхновський, Лукянів, Павелко, члени Генер. Комітету та Ц. Ради, напр. Горемика та инші. Ці особи, а також деякі старшини Полуботковського полку були ідейними організаторами, які накинули думку виступу Полуботковцям... вони хотіли силою подій, силою фактів повернути історичний руль, направити діяльність Ц. Ради по инших шляхах і тим самим прискорити визнання її з боку Тимч. Правительства як уряду України. Вони гадали, що поставлена перед фактом Ц. Рада відкине попередню тактику і піде по бажаному для організаторів повстання напрямку, сама стане на шлях рішучої політики... Вони вживали всіх заходів, щоб виступ був найбільш організованим; були спроби налагодити контакт з деякими частинами українського війська, що виділилися з московського і перебували по ріжних місцях України, як напр. Полтава, Кременчук т. ин.«**)

---

*) П. Милюковъ, Исторія второй русской революціи, т. I. в. 2. Софія. 1922, ст. 80—81.

**] М. Падалка, ст. 66.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Коло часу ночи 18. липня полуботковці вийшли з своїх бараків на Сирці, вшикувались і рушили до касарень І-го зап. укр. полку і захопили там зброю. Потому рушили до міста. Частина полуботковців захопила в сусідніх залізничному баталіоні й 5. Авіопарку тягарові авта і поїхала на них також до міста. Але нач. Богданівського полку полк. Ю. Капкан був своєчасно попереджений про виступ полуботковців*) і коло 2-ої год. ночи вирушив із своїх т. зв. Бендерських касарень з чотирьма ротами богдановців їм назустріч, — з рушницями, але без набоїв, яких полк ще не мав. Але він не міг затримати полуботковців, бо частина богдановців перейшла на їх бік, і вернувся до своїх касарень, а повстанці в числі коло 5.000 вступали до міста. Зпершу захопили штаб міліції, де забрали зброю, набої і муніцію; нач. міліції було заарештовано. Далі спробували захопити скарбницю й банк, але там стояла варта і не допустила їх.**) Коло 7-ої год. ранку захопили Печерськ, де насамперед розгромили помешкання полк. Оберучева (самого Оберучева не було в Київі, він виїздив до Житомира), потім арештували коменданта міста, роззброїли юнкерів і заняли інтендатські склади. Коли штаб київської в. округи вислав був проти полуботковців відділ юнкерів і 2-й запасний понтонний баталіон, полуботковці залягли на валах і почали відстрілюватись.

Тимчасом полк. Капкан мобілізував увесь Богданівський полк, проголосив себе тимчасовим начальником міста (в чому не був підтверджений з боку Ген. В. Комітету), повідомив В. Ген. Комітет і вислав своїх богдановців відбирати захоплені полуботковцями будинки державних установ. На допомогу собі Капкан викликав кулеметну роту. В 10. год. ранку зібрався Ген. Військовий Комітет і теж з свого боку постановив вжити рішучих заходів проти полуботковців. Окремі члени В. Ген. Комітету прилучилися до відділів богдановців, які обезброювали полуботковців і одводили їх купами до Педагогичного Музею. Полуботковці здебільшого здавались членами Ген. В. Комітету без опору. Коло 2-ої год. дня нарада членів Ген. Секретаріяту і воєнних властей доручила ліквідувати виступ полуботковців члену Г. В. Комітету ген. Л. Кондратовичу, якому частиною умовлянням, частиною погрозами удалось до вечора примусити більшу частину полуботковців повернутись до касарень. Але вертаючись, полуботковці забрали з собою багато рушниць, набоїв і кільканадцять кулеметів. Прийшовши в свої Грушки, вони окопались там. Та Генеральний Секретаріят вважав, що пов-

*) М Падалка каже, що Капкан знав про планований виступ і був у звязку з його організаторами, але сам взяти в йому участи не схотів і грав у цілій історії подвійну ролю (ст. 68.)

**) Мілюков оповідає, що полуботковці таки взяли скарбницю і банк, що заняли цілу Печерську Кріпость і Арсенал, де забрали 1500 рушниць, захопили майже всі райони міліції й пообеззброювали міліціонерів, арештували начальника міліції Лепарського. Див. »Ист. рус. революціи«, т, I., в. 2, ст. 82. Те саме каже й К. Оберучев у своїх споминах (»Воспоминанія«, Ню-Йорк, 1930, ст. 289.)

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стання вже ліквідоване, і при тім українськими ж руками, і того самого дня голова Ген. Секретаріяту Винниченко повідомив по прямому дроту петербургський уряд про події в таких словах: »Вночі на 5. липня група українців-вояків біля 5.000 чоловік, що переходила розбивний пункт та самовільно і всупереч розпорядженню Ген. Комітету назвала себе полком імени гетьмана Полуботка, захопила арсенал, озброїлась і поставила караули коло державних установ. Генеральний Секретаріят негайно вжив рішучих заходів до встановлення порядку. Викликано військо гарнізону; як українці, так і росіяне охороняють місто. Частину повстанців заарештовано.«*)

Генеральний Секретаріят опублікував відозву за підписами Винниченка і Петлюри, в якій переповідалося про виступ полуботковців та про його ліквідацію заходами й силами української влади. Потім видано ще додаткове повідомлення про остаточну ліквідацію виступу та про інцідент, який мав місце, а саме — патруль, зложений з юнкерів, прийнявши один відділ богдановців за полуботковців, почав стріляти, забив одного і поранив двох козаків Богданівського полку.

Але це ще не був кінець. 19. липня делегація Укр. В. Г. Ком., Ген. Секретаріяту і Ради В. Депутатів поїхала в Грушки умовляти полуботковців скласти зброю і їхати на фронт. Умовились на тому, що полуботковці пришлють своїх виборних до Ц. Ради для остаточних переговорів на ранок 7. липня. Цю делегацію полуботковців було в дорозі заарештовано і випущено лиш за кілька годин. На нараді делегати згожувалися на все, аби їх відправлено було на фронт як окремий полк. Та поки йшли переговори, полк. Оберучев віддав наказ обезброїти полуботковців і силою відіслати на фронт. Інтервенція Винниченка, який їздив до Оберучева, не помогла. З наказу Оберучева частини І-го Укр. полку, юнкери і школа прапорщиків оточили касарні полуботковців і силою їх роззброїли, при чім було вбито три полуботковця.**) На ніч для охорони табору прислано полк кірасирів, які вночі напали на вже обеззброєних полуботковців, побили їх і пограбували, однявши все, що мало якусь вартість — гаманці, ножики і таке инше.

Скоро потому почалася відправка полуботковців на фронт. 27. липня виїхала полкова канцелярія з старшиною й начальником полку Ро-Романенком, а 29. липня останній ешалон полуботковців залишив Київ.***) Заарештовані полуботковці сиділи у тюрмі аж до падолиста. Над ними велося слідство, і прокурор обвинувачував їх по ст. 100. карного кодексу, — відділення України від Росії. Вони писали з тюрми листи до

---

*) Вістник Укр. Ген. В. Комітету, № 5—6.

**) »Нова Рада«, № 83.

***) ibidem, № 93.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українських редакцій, прохаючи в громадянства допомоги.[1]) Їх визволили вже большевики підчас падолистового повстання.[2])

Протягом цілого червня й липня ішла енергійна підготовка до російської офензиви на галицькому фронті. Союзники прислали велику силу гармат, набоїв і всякої муніції. Ще ніколи російська армія за цілий час війни не була так добре й багато узброєна, як тепер. Але в неї вже не було боєвого духу. Російська революційна демократія з самим Керенським на чолі з усіх сил старалася заохотити військо до наступу. Керенський обїздив фронт і скрізь промовляв на вічах, закликаючи до бою. Але це все дуже мало помагало. Укр. Ген. В. Комітет з свого боку старався висилати на фронт українські військові частини, потративши не мало сил на умовляння й на агітацію в цім напрямку. Ген. секр. Петлюра почав комплектувати спеціяльні »баталіони рятування України« в Київі, Чернігові й Ромодані і видав відозву, де закликав охотників »в імя оборони України, в імя волі сущих на Україні народів« — »стати в цей небезпечний час під знамена Рятування України і, не гаючи ні одної хвилини, помогти братам-салдатам і офіцерам, які бються з ворогом і чекають від нас помочи«.[3])

Одночасно з тим він випустив відозву »До українців вояків на всіх фронтах«, в якій закликав »припинити наступлення німців і не пускати їх на нашу землю... як одженемо німців, як зупинимо наступлення їх, то спасемо Україну, спасемо нашу землю, наше хазяйство, наших дітей, батьків і жінок, нашу волю, наше право на вільне життя. Коли ж нічого не будемо робити в цій справі, то неславно загинемо і загубимо Україну. Проклянуть нас діти наші і не признає нас Україна за своїх синів«. І виявилось, що українці підчас »наступу Керенського« билися як найкраще. Це зразу заслужило їм признання з боку вищої військової влади і змінило її погляд на українізацію.

Полуботковський полк, прибувши на фронт в складі 16 сотень і 2447 козаків при 15 офіцерах, зразу був приділений до пішого Немирівського полку, який був висланий в огонь і стратив найбільше людей в боях. Начальник дівізії, в склад якої війшли полуботковці, зразу здобув таку високу про них думку, що написав до Ц. Ради листа, де, вихваляючи хоробрість полуботковців, прохав »для скоріщої українізації його дівізії присилати йому завжди таких справних, гарних, дісціплінованих і ідейних козаків.«[4])

Генеральний Військовий Комітет дістав цілий ряд телеграм від начальників дівізій і корпусів з Південно-західного і Північного фронтів з високим признанням для боєвої діяльности українізованих ча-

[1]) »Вістник Укр. В. Ген. Комітета«, № 18, ст. 7.

[2]) В. Оберучев у своїх споминах старається довести, ніби між виступом полуботковців і виступом большевиків у Петербурзі був тісний звязок (»Воспоминанія«, ст. 292—293).

[3] »Нова Рада«, № 92.

[4]] »Нова Рада«, No. 112.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стин. Нарешті сам головнокомандуючий півд.-зах. фронту ген. Корнілов в розмові з членом Укр. Ген. В. Комітету ген. Кондратовичем признав, що українізовані частини бються надзвичайно відважно, назвавши дві дівізії, які особливо відзначилися.[1]) Тоді ж генерал Корнілов сам предложив ген. П. Скоропадському українізувати 34. армейський корпус, який дістав назву Першого Українського Корпусу. Одночасно ген. Корнілов наказав, згідно з проханням С. Петлюри, переводити українців-офіцерів з ріжних частин в ті військові частини, які були призначені для українізації з заміною офіцерів не українців. Офіцери, які хотіли б самі перевестись до української дівізії, мусіли мати відповідні посвідчення від місцевої української військової громади. Телеграма про перевід українців офіцерів була вислана з Ставки начальникам штабів Північного, Західного, Південно-Західного, Румунського і Кавказького фронтів.[2])

До кінця вересня 1917. р. Укр. В. Ген. Комітет встиг добитись дозволу на відкриття в Київі двох українських піших шкіл підпрапорщиків, українських відділів при інженірній та артилеріїській військових школах; далі військове міністерство дало дозвіл українізувати: запасний гарматний дівізіон, запасний інженірний полк, телеграфну запасну роту, запасний баталіон самокатчиків і розгорнути запасний кулеметний баталіон в укр. полк. двохбаталіонного складу (один баталіон сістеми »Кольта«, другий сістеми »Максима«). Було обіцяно дозвіл на новий запасний піший полк і два кінних.[3])

Вікриття першої укр. школи підпрапорщиків відбулося у Київі в часі III. Всеукр. Військового З'їзду. До школи було прийнято коло 250 учнів, які дістали окрему уніформу з українськими погонами.[4])

Український рух серед війська, як уже було зазначено, зразу був звязаний з загальною політикою і відразу став до послуг українським домаганням, передовсім — справі автономії України. Разом із тим керовники українського руху, що гуртувалися біля Ц. Ради, старались використати його й для піддержки чисто соціяльних домагань. Доволі поглянути на резолюції українських військових з'їздів: усі вони мали окремі розділи »Про земельну справу«, в яких або ставилися домагання певної аграрної реформи, або ж говорилося, що з'їзд приєднується до повстання селянського з'їзду в земельній справі і буде її піддержувати. Організація українських вояків велася по партійному принціпу, і ми бачимо, що делегати військових з'їздів діляться на партійні фракції; найбільші фракції були укр. ес-ерів та с.-д., а були ще крім того самостійники, большевики та инші. Ця партійність, втягання військових у політику, та ще участь у військовому рухові

---

[1]] »Нова Рада«, ч. 92.
[2]] »Нова Рада«, ч. 94.
[3]] Вістник Укр. Ген. В. Комітету, № 18, ст. 3.
[4]] ibid., № 19—20, ст. 12.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

людей з професії не військових (та ще на провідних постах), які взагалі дивились на регулярну постійну армію як на якийсь пережиток старовини і мріяли про заміну постійної армії міліцією,*) — все це не дуже спріяло зміцненню ідеї української національної армії; ця ідея мусіла блукати якимись кривими стежками. А тимчасом події складалися так, що українське військо було головною опорою українського руху весною й літом 1917. року, коли ішла боротьба за автономію і за здобуття українцями впливу й переваги по головних осередках краю: в Київі, в Одесі, в Катеринославі. Коли ж наступили листопадові події й перед усіма ясно вималювалася перспектива збройної боротьби з большевиками, тоді українське військо мусіло стати не тільки опорою, але й одиноким знаряддям оборони новонародженої Української Народньої Республіки.

Але українські військові, які почали були з весни переводити українізацію війська, були на жаль занадто розполітиковані, занадто перейнялися лівими соціялістичними поглядами на військо й його ролю в державі, щоб повернути рішучо в бік творення нормальної регулярної української армії. Та найгірше було те, що сама салдатська маса навіть в українізованих частинах була вже розложена й деморалізована постійною агітацією, постійною демагогією, в якій українські соціялістичні партії не відставали від большевиків. Генеральний Секретаріят Військових Справ, не визнаний Тимчасовим Правительством, тепер після упадку Тимч. Пр-ва й проголошення Укр. Нар. Республіки, став справжнім українським міністерством війни; з ним тепер рахувалася »Ставка«, його авторитет визнавали й підпорядковувалися йому начальники армій і цілих фронтів; але вже армій фактично не було, — була лиш розагітована й озлоблена салдатська маса, яка думала тільки про те, як би скоріще вибратись до дому й взяти участь в загальнім грабуванні панського добра, яке йшло по всьому краю.

Генеральний Секретаріят Військових Справ, на чолі якого стояв С. Петлюра, людина цивільна, що мала з військовою справою лиш те спільне, що з поч. 1916. року служила урядовцем Всерос. Земського Союза на Західнім фронті, — опинився перед завданням створити військову силу, яка могла би охоронити Укр. Нар. Республіку в найближчий же небезпечний час большевицького натиску в середині і з назовні. Хоча III. Укр. Військовий З'їзд і репрезентував міліони українських вояків, але од їх вже не було ніякої помочи. Ті українські частини, які приходили до Київа, були вже стомлені фізично і духово і розложені большевицькою пропагандою. На ті полки, що стояли в Київі, надія теж була невелика: це показали падолистові події, коли українські вояки отверто виявляли симпатії до большевицького діла.

---

*) Див. про це спеціяльну статтю в »Народній Волі«, № 189.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Начальник Київської Військової округи полк. Віктор Павленко зробив був спробу з одного боку запровадити, скільки можна, прежню дісціпліну й анулювати вплив і значіння ріжних рад і комітетів у війську; з другого боку хотів надати українським полкам до певної міри привилейоване становище, навіть надати їм нову гарну уніформу, щоб привабити салдат до служби в українськім війську. Він уже сформував з полків, які стояли в Київі дві гвардейські, »сердюцькі« дівізії (до І-ої дівізії належали полки Богданівський, Полуботковський, Дорошенківський і Георгієвський імени Богуна). При І-ій дівізії почали формувати »гарматну Михайла Грушевського бригаду«, саперну сотню і кінний полк. Начальником І-ої дівізії призначено підполковника Ю. Капкана, начальником штабу дівізії штабс-капітана Хилобоченка і дівізійним інтендатом підпоручника Ол. Шаповала. Начальником 2-ої дівізії призначено генерала Грекова. Але старання зробити сердюків гвардією не удались Павленкові. Самі думки про це, як уже згадувалося в цій книзі, здалися багатьом за »контр-революційні«. Павленко мусів покинути свою посаду, а сердюків повернуто до становища звичайних полків.

Українська військова влада, бачучи, як швидко розкладаються українські полки, що носили назви українських гетьманів та діячів, поневолі мусіла звернутись до охотницьких, добровільних формацій, надіючись, що добровольці, що йшли служити з мотивів патріотичних, будуть надійнішою обороною укр. уряду, ніж полки, зложені з салдат бувшої російської армії.*) Такою охотницькою формацією був Галицьких Курінь Січових Стрільців, що почав формуватись при І. Запасному Укр. полку в середині грудня 1917. р. з добровольців галичан та буковинців.**)

Покладалися надії й на Вільне Козацтво, яке у Київі формувалося головно з робітницької молоді під проводом енергичного інженіра Мих. Ковенка. Коли в Київі було одержано ультиматум Ради Народніх Комісарів, ген. секр. С. Петлюра, за порозумінням з радою Вільного Козацтва, наказав перевести мобілізацію вільних козаків, які мали ставати залогами по містах і важніщих залізничих станціях.***) 30. грудня в Київі на Софійській площі відбувся парад Вільного Козацтва з околиць. В параді взяло участь 16 курінів: Курінь заводу Гретера, Курінь двірця Київ І., Кур. Демієвський, Байковський, Печерський, Арсенальний, Кур. двірця Київ ІІ., 3 куріні Подольські, 2 Шулявські, 2 Лукіянівські, 2 Святошинські.

Нарешті Генеральний Секретаріят ухвалив на початку січня 1918. р., щоб справи Вільного Козацтва були передані з Секретарства Внутрішніх Справ до Військово Секретарства і щоб було організовано »Ре-

*] »Народня Воля«, № 192.
**] ibid., № 171.
***] ibid., № 175.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

єстрове Вільне Козацтва«, удержуване на державі кошти. Для кожного повіту призначалося дві сотні, — одна кінна, друга піша. Ці сотні мали служити за для боротьби з заколотами та анархією.*)

В кінці падолиста Ген. Секретарство Військових справ постановило утворити Генеральний Військовий штаб, на чолі якого поставлено голову укр. військ. громади у Двинську ген. Бориса Бобровського. Помічниками йому призначено підполковника Є. Кільчевського і підполк. Ол. Сливинського. На начальника організаційного відділу призначено кап. Ол. Данченка, нач. відділу звязку полковника Козьму і на начальника артилерійського відділу — полковника Пащенка.**) Трохи згодом було призначено на посаду головного начальника постачання підполк. Матяшевича; начальником військових шкіл призначено полковника Мих. Омелявича-Павленка, його помічником поручника Арсена Черняв-ського. Генералом для особливих доручень призначено полковника Ол. Пилькевича, начальником загального відділу Генерального Штабу — підполковника Пономаревського-Свидерського, начальником воєнно-політичного управління — прапорщика Федора Селецького, начальником воєнно-комісаріятського відділу — салдата Колоса, начальником інтендантського управління — полковника Кравченка, інспектором артилерії призначено видатного знавця артилерійського діла генерала С. Дельвіга. Товаришем Генерального Секретаря військових справ Генеральний Секретаріят призначив поручника В. Кедровського.***)

Військове Секретарство переїхало в половині грудня до будинку б. колегії Павла Галагана на Фундуклеївській вулиці, і тут розташувалися його головні відділи.

В кінці грудня 1917. р. С. Петлюра подався до демісії, причиною якої були постійні непорозуміння між ним та В. Винниченком, які часом приймали дуже гострі форми. Місце Петлюри заступив Микола Порш. Він продовжував діло організації осередкових установ вищого військового управління. Генеральний Військовий Штаб приступив до розроблення законопроекту про створення нового національного війська на територіяльній основі. Було зменшено офіцерські резерви, створено комісію, яка мала розглянути долю офіцерів-українців, що служили в російських військових частинах і тепер залишилися без посад. М. Порш видав наказ, щоб до українського війська приймалися тільки офіцери, що були родом з України; для вступу до укр. армії вони були зобовязані представляти посвідки від революційно-демократичних організацій тих частин, в яких вони служили. Без таких посвідок ніхто не міг був принятий до українського війська. 1. січня 1918. р. законом Ц. Ради було утворено при Ген. Секретарстві Військових спрв Комітет по демобілізації армії, який мав керувати де-

*) »Народня Воля«, 1918, No. 187.
**) »Народня Воля«, No. 175.
***) ibidem, No. 183.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мобілізацією військ Українського фронту і ліквідацією таких інституції, як Земський та Городський Союзи, Продовольчий Комітет та ин.*).

Нарешті наказом М. Порша з дня 10. січня 1918. року було установлено уніформу для українського війська. Одягом для укр. війська до остаточної демобілізації залишено поки що стару російську уніформу, але з такими одмінами: рід зброї та нумери в. частини мали бути означувані на комірі; посада мала означуватись особливою нашивкою на рукаві. На кутках коміра нашивалися чотирьокутні наріжники з синього сукна; на наріжному вгорі мав бути означений трафаретом рід зброї, а під ним число, або назва частини. Трафарети для піхоти — перехрещені рушниці, для кінноти — шаблі, для артилерії та инших спеціяльних родів війська такі самі, які були в російському війську.

Посада означалася срібними шевронами на правому рукаві вище локтя: шеврони мали вигляд тупого кута рогом до гори; ройовий мав один шеврон, четарь два; бунчужний (фельдфебель) — три; полусотенний — один з петелькою до гори над рогом, сотник — один з петелькою та один з рогом під ним; курінний (баталіонний) — один з петелькою і два кутом під ним; полковник — один шеврон кутом з зазубнем (зігзагом) 1 1/2 сентім. завширшки; отаман бригадний — два таких самих; отаман дивізійний — три таких самих; отаман корпуса — при таких самих з петелькою; отаман армії — один широкий шеврон з петелькою та один широкий кутом; отаман фронтовий — один широкий з петелькою та два широких кутом. Кокарди синьо-жовті (жовтий колір в середині). Наплечники (погони) установлялись для всіх козаків і старшин блакитні, обшиті жовтим кантом.**)

16. січня обмірковувався в Малій Раді законопроект, вироблений Ген. Секретарством військових справ про *утворення народньої армії* на основі міліції. Проект мав такий зміст: народня міліція організується для оборони від зовнішнього ворога. До остаточного вироблення Ген. Секр-вом докладного законопроекта про народню міліцію, має зараз же тепер початися набір та організація кадрів інструкторів, які після належної підготовки приступили б до формування народньої міліції в У. Н. Р. Кадри інструкторів мали обєднуватись в окремі військові частини. Інструктори наймаються по охоті на певний строк з платнею по 50 карб. в місяць. Приймаються в інструктори громадяне У. Н. Р. не молодше 19 років. З інструкторських кадрів мало бути утворено 3 корпуси відповідно до трьох військових округ України: Київський, Харьківський та Одеський. Теперішнє військо повинно бути демобілізоване по роках служби і після демобілізації регулярне військо касується. На переведення військової реформи асігнується 400 міліонів карбованців.

---

*) Вістник Генер. Секр. У. Н. Р., No. 7.

**) »Народня Воля«, No. 187, і »Роб. Газета«, No. 217.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Законопроект було з невеликими поправками (наприклад, платню інструкторам збільшено до 100 карб. в місяць) прийнято, не вважаючи на гостру опозицію деяких членів Малої Ради, головно М. Рафеса і Євг. Нероновича, які запитували: навіщо творити »армію найтитів«, чи не для боротьби з большевиками?*)

Не довіряючи військовим частинам, які хоч до деякої міри зберігали дух старої дісципліни й послуху, а особливо коли ті частини стояли під проводом генералів ще з прежньої царської служби, українське правительство змарнувало й невикористало дуже значну військову силу, яка могла стати справді основою української регулярної армії. Я маю на увазі не раз згадуваний вже *І. Український Корпус*, який заслуговує того, щоб спеціяльно зупинитись над його історією в огляді українського військового руху.**) 18. липня (старого стилю) 1917. р. вийшов наказ Корнілова про українізацію 34. корпусу, який складався з 104. і 153. піших дівізій і стояв під командою генерала П. Скоропадського, пізніщого Гетьмана України. Корпус тільки що перебув бої відомого »наступу Керенського« і відступив до м. Сатанова над Збручем. Згідно наказу, всіх старшин і салдатів великоросів малося передати до 41. корпусу, залишивши тільки українців, і потім поповнювати тільки самими українцями.***) Так укомплектований корпус діставав офіціяльну назву »І. Українського Корпуса«. Виділивши зі свого складу великорусів і жидів, корпус був переведений до Меджибожа на північнім Поділлю, де мав укомплектуватись і зорганізуватись.

Начальником штабу корпусу був призначений генерал Сафонов, командантом І. дівізії генерал Гандзюк, начальником штабу в їй полковник Капустянський; командантом ІІ. дівізії генерал Клименко, нач. штабу генерал Крамаренко; гарматним інспектором — генерал Акерман. Українських поповнень зпочатку присилалося мало, але вони були, як признає командант корпусу, дуже добрі. Тяжче було з старшинами, серед котрих було мало досвідченого боєвого елементу, так що доводилось залишати й старшин-неукраїнців, цінних з військового погляду. Для поліпшення старшинського складу було влаштовано спеціяльні курси, які дали дуже добрі наслідки.

Коло 1. жовтня українізація й реорганізація корпуса була закінчена. Старшини дістали українські відзнаки: погони з жовтими смуга-

---

*) »Роб. Газета«, 1918. No. 221,

**) Коротку історію цього корпусу знаходимо в Споминах *Гетьмана П. Скоропадського*, в кн. IV. »Хліборобської України«, Відень 1922—23. Деякі подробиці знаходимо також в статті *М. Середи* »Перші українські військові частини«, в Календарі »Червоної Калини« на 1929. рік. Та в цій статі багато хронологичних і фактичних неточностей.

***) *М. Середа* згадує, що в 104. дівізії два полки були сформовані з псковських »дружин« і мали суто московський характер; другі два полки були укомплектовані українцями з Катеринославщини. Див. Кал. »Черв. Кал.«, ст. 45.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ми по блакитному полю. Полки І. дівізії дістали спеціяльні назви: І. Київський полк імени гетьмана Б. Хмельницького; ІІ. Стародубський полк ім. гетьм. Скоропадського; ІІІ. Полтавський полк ім. гетьм. Сагайдачного; IV. Чернігівський ім. гетьм. Полуботка.*) Командування корпусу стояло в тісному звязку з Військовим Секретаріятом Ц. Ради: генерал Скоропадський і полк. Капустянський двічи їздили до Київа в справах україні.ації корпуса. Генеральний секретарь військових справ С. Петлюра, як згадує свідок, »радо приймав інформації від полк. Капустянського, але сухо й обережно поводився з генералом Скоропадським.«**) Взагалі київські офіціяльні сфери ставились до ген. Скоропадського з недовіррям як до великого пана і бувшого офіцера царської гвардії. Боялися його популярности у війську і підозрювали в якихсь честолюбних замислах. Але самому українському корпусу недовіряли і з другого боку: вище російське командування вважало за не дуже зручне, що І. Український Корпус стоїть близько від Київа, і наказало йому вирушити на фронт на зміну VI. корпусу, котрий мав українізуватися в ІІ. Український корпус. Але в І. Укр. Корпусі вже помічалися ознаки загального розстрою й упадку дісципліни, і ген. Скоропадський вважав, що краще було би вивести корпус на фронт, щоб зберегти його від деморалізуючого впливу запілля.***)

Павло Скоропадський,
яко начальник І. українського корпуса.

Та тимчасом стався большевицький переворот. Влада в Київі перейшла до українських рук, хоч на перших порах доводилось фактично ділити її з большевиками. Серед старшин і козаків І. Українського Корпусу почалося хвилювання і хитання — куди йти? чи на фронт, чи на Київ? Генеральний Військовий Секретаріят грав при тім якусь подвійну ролю, подиктовану, треба думати, недовіррям до особи коменданта корпусу. Не вважаючи на протести ген. Скоропадського, на нараді Петлюри з головнокомандуючим Володченком було вирішено розєднати корпус: І. дівізію вислати на фронт разом з штабом корпуса, а ІІ. вислати до Київа. Але І. дівізія прибувши на ст. Деражню, звідки мала їхати потягами на фронт, не схотіла туди їхати. В той саме час

---

*] М. Середа, ст. 46
**] М. Середа, ст. 47.
***] Спомини Гетьм. Скоропадського. ст. 27,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

надійшли відомости, що збольшевичений 2-й гвардейський корпус, покинувши фронт, іде на Київ, а большевицький головнокомандуючий прапорщик Криленко, який замінив собою замордованого в Ставці ген. Духоніна, наказував телеграмами Українському Корпусу йти на фронт. Тоді ген. Скоропадський рішив узяти на себе діло оборони Київа та замість іти на фронт, обсадив частинами обох своїх дівізій залізничні лінії Жмеринка-Козятин і Шепетівка-Козятин-Христинівка-Вапнярка і роззброїв ешалони 2-ої гвардейської дівізії й деякі другі збольшевичені частини, які загрожували Київу й українському урядові.

Частини І. Українського Корпуса побільшувалися сотнями Вільного Козацтва і добровольцями, які охоче до нього вступали, як до українського національного війська. Корпус робився справжньою регулярною українською армією, яку належало б всіми силами піддержати й зберегти. Та Генеральне Військове Секретарство не тільки не доцінювало ваги корпуса, а ще й ставилося до нього з недовіррям, особливо до його команданта ген. П. Скоропадського. Воно залишалося глухе до всіх його телеграм з проханням надіслати теплу зімову одежу, чоботи, залізні грубки — бо люде жили весь час в неопалених вагонах; навіть коли він висилав телеграми, щоб до частин корпуса було надіслано з Київа від українських національних організацій людей, які б могли паралізувати большевицьку агітацію, то й на це не було ніякої відповіді. Коли ж ген. П. Скоропадський поїхав сам до Київа, то виніс враження, що »круги Ц. Ради не довіряють людям з вищого командного складу і думають опертись виключно на роботу в армії молодшого старшинства і отаманів-аматорів«. Що до себе особисто, то він почував недовірря з боку цих кругів, хоч разом із тим і брак відваги усунути його від командування згори.*) Коли виникло питання про призначення головнокомандуючого всіми силами України проти большевиків, то на цей відповідальний пост призначено було не генерала Кирея, талановитого гарматного інспектора, видатного бойового генерала — якого мали на увазі, і не ген. Скоропадського, а полковника Капкана, який вже й перед тим виявив не раз свою нездатність до скільки-небудь ширшої діяльности.

Помічаючи з боку українського політичного центру певного роду саботаж з огляду на свою особу, ген. Скоропадський рішив одійти від командування корпусом, щоб тим способом облегчити установлення більш нормальних відносин між українським політичним центром і тією збройною силою, на яку цей центр мав опертися в першій війні за українську державність. 6. січня 1918. р. він подався до демісії, передавши командування корпусом генералу Гандзюкові.**)

Штаб корпусу перебував тоді в Білій Церкві. Штаб І. дівізій (його начальником замість полк. Капустянського став підполк. Сологуб)

*) Хліб. Україна, IV., ст. 39.
**) Хліб. Україна, IV., ст. 39—40.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стояв у Бердичові, І-ша її бригада стояла в Київі, 2-га на залізниці Фастов-Бердичів; II. дівізія стояла на лінії Винниця-Гнівань. Комендантом І. дівізії замість ген. Гандзюка став полковник Никонов, у II. дівізії залишався ген. Клименко.*)

Але дісципліна й боєздатність корпусу під впливом загального настрою й агітації падали з кожним днем. Коли большевики оголосили демобілізацію старої російської армії, то салдати корпусу примусили оголосити часткову демобілізацію і в себе. Як зауважує самовидець, це було викликано охотою салдатів поділити між собою військове майно, як тоді бувало звичайно при демобілізації. В корпусі настала анархія. Генерали Гандзюк і Сафонов поїхали за директивами від українського уряду до Київа, але прибули туди вже тоді, як Київ опинився в большевицьких руках. Вони попали в большевицький полон і були розстріляні. Їх переслухував сам начальник большевицької армії Муравйов, який запропонував обом перейти до його на службу, але вони відмовились і тим підписали собі смертний вирок. Вже літом 1918. р. тіла обох героїв були, з наказу гетьмана П. Скоропадського, розшукані і достойно поховані.

Корпус скоро перестав істнувати. Козаки розбіглись, старшина позникала. Невеличкі рештки збереглися, переховалися і по приході німців прилучилися знову до українського війська, склавши кадри дівізії, на чолі якої постановлено було начальника І. дівізії з І. Українського Корпуса полковника Никонова.**)

Не доцінюючи значіння регулярної армії взагалі, ставлячи собі ідеалом »народню міліцію«, а поки що думаючи обійтись якось за допомогою найманих військових частин, український уряд не спромігся взагалі створити скільки-небудь значну і надійну військову силу і в критичний момент боротьби з большевиками в січні 1918. року опинився, як ми бачили в розділі XI. цієї книги, майже безборонним. Українську державність рятували, гинучи в нерівній боротьбі патріоти добровольці: українська молодь, невелике число національно настроєних професійних вояків та галицькі січові стрільці. Можна з певністю сказати, що коли б не військова поміч німців, геройські зусилля українських добровольців не змогли б в той час врятувати українське правительство а з ним і ідею української національної державности.

Після повороту української влади до Київа »Запорожський Загін«, що під проводом генерала Присовського увільнив Київ від большевиків, був переформований в »*Запорожську дівізію*«. Самого ген. Присовського було усунуто від командування, бо йому не довіряли; під претекстом вищої почесної посади його призначено губерніяльним коман-

*) Кал, »Черв. Калини« на 1929. р., ст. 48—49.
**) ibidem, ст. 51.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дантом Київщини. На його місце мали призначити капитана Шинкаря, щоб той вигнав з дівізії »всіх реакційних і контр-революційних духів«, але в дівізії ні за що не хотіли мати Шинкаря, і тоді по довгих ваганнях призначено було »нейтральну« людину, генерала Натієва, грузина родом, дуже гарного бойового генерала.*) В склад дівізії входили: І. Запорожський полк ім. гетьмана Дорошенка, командант полк. Загродський; ІІ. Запорожський піший полк, ком. полк. П. Болбочан; ІІІ. Гайдамацький піший полк, командант полк. В. Сікевич; гарматний запорожський полк, командант полк. Парфенєв; кінний ім. К. Гордієнка полк, команд. полк. В. Петрів; інженірний полк, командант полк. Кузьма; панцирний дівізіон, команд. сотник Болдирів. Богданівський полк (командант — полк. Ол. Шаповал) було виділено в окрему одиницю.**) Всі полки були в дуже невеликім комплекті, бо загальне число людей в дівізії не переходило 5.000. Згодом дівізія дуже поповнилася добровольцями і розгорнулася в цілий корпус.

В половині березня дівізія Натієва разом з богданівцями вирушила на схід, визволяти від большевиків Лівобережну Україну.***) Її піддержували окремі німецькі відділи. Поход відбувався по лінії полтавської залізниці. Спільними силами було здобуто станцію Гребінка, і тут німці на деякий час спинилися. Українці продовжували наступ і з боєм заняли Лубні, де відзначився кінний полк ім. Гордієнка під проводом полк. Петрова. До рук українського війська попало багато здобичи. Населення радісно вітало своє рідне військо, і ряди його поповнювалися численними добровольцями. Коло станції Ромодан протягом 1—3. квітня українці витримали упертий бій з переважаючими силами ворога, але, піддержані німецькою артилерією, здобули Ромодан і відкрили собі шлях на Полтаву. В ніч з 8. на 9. квітня була занята Полтава Гордієнковським полком. На другий день туди вступила німецька кіннота, яка наступала з заходу, від Кременчука.

З Полтави Натієв головні сили своєї дівізії вислав на Харьків. Після бою під Люботиним, де до рук українського війська попала величезна сила військового майна (7 броневиків, гармати, аероплани, радіостанції, рушниці, набої і т. ин.), 19. квітня українці побідно вступили до Харькова. Тут було призначено за губерніяльного коменданта Харьківщини полковника Ол. Шаповала, а його Богданівський полк було поставлено в Харькові залогою. У Харькові дівізія була розгорнута в »*Запорожський корпус*«, в склад якого війшли полки:

---

*) Б. Монкевич, »Слідами новітніх запорожців«, ст. 28.

**) ibidem., ст. 27.

***) Цей поход докладно описано в споминах його учасників сотника Б. Монкевича: »Слідами новітніх запорожців«, Львів, 1928 і ген. В. Петрова: »Спомини«, ч. 11., Львів, 1930., а також у статті С. Шемета: Полковник Петро Болбочан (Замітки до історії Запорожського корпусу 1917—1919 рр.) «Хліборобська Україна«, кн. IV, Відень, 1922—23.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

I. Запорожський ім. Дорошенка піший полк, командант полк. Загродський.

II. Запорожський піший полк, ком. полк. Болбочан.

III. Запорожський ім. Б. Хмельницького піший полк, ком. полк. Шаповал.

III. Гайдамацький піший полк, ком. полк. Сікевич.

I. Запорожський ім. К. Гордієнка кінний полк, ком. полк. Петрів.

I. Запорожський гарматний полк (6 лехких і 2 тяжких батерії), ком. полк. Парфенєв.

I. Запорожський інженірний полк, ком. полк. Кузьма.

I. Авто-броневий дівізіон (8 лехких і 4 важких панцерника), ком. сотник Болдирев.

Кінно-Гірський дівізіон (2 батерії гірських гармат і кілька полевих), ком. полк. Алмазов.

Повітроплавний відділ.

За найкращу частину в корпусі вважався II. Запорожський полк Болбочана, який був і найбільшим по числу вояків, бо мав їх коло 4.000. Полк мав 16 сотень і I кінну сотню, команду піших розвідчиків, команду самокатчиків, саперну сотню, 2 кулеметні сотні, 1 бомбометну і 1 немуштрову сотню.

Корпус дістав нову уніформу захистного коліру англійського зразку. Кашкет теж англійський з українською кокардою. Старшинські відзнаки на ковнірі, посада відзначалася вузлами на лівому рукаві, у старшин золотим позументом, у козаків синім сукном. Полки корпуса здобули цілком вигляд звичайного регулярного війська. Його парад у Харькові спільно з німцями зробив велике вражіння на населення міста і причинився до вступу в ряди українського війська багатьох старшин і салдатів старої армії.

10. квітня штаб корпуса дістав з Киіва від військового міністра Жуковського таємний наказ виділити з корпуса дві групи: одну, зложену з усіх родів зброї, на правах дівізії, під командою полк. Болбочана вислати на Крим по лінії Харьків—Лозова—Олександровськ—Перекоп—Севастополь. Група »мала своїм завданням випередити німецьке військо в цьому напрямкові, знищити большевицьку армію, яка прикривала підступи кримського півострова й захопити Севастополь. Наконечною ціллю цього походу було захопити Чорноморський флот, який стояв тоді в Севастопольській затоці й мусів би попасти до рук українського війська, як також і все величезне майно кримських портів.«*)

Виконання останньої частини наказу мусіло робитись в секреті від головної команди німецької армії на Україні. Українське правительство не потрафило зговоритись з німцями що до Криму й чорномор-

*) Б. Монкевич, Слідами новітніх запорожців, ст. 76.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ського флоту і думало поставити німців перед фактом. Але це, як побачимо далі, йому не удалось.

Друга група корпусу мала вирушити в напрямку Лозова—Слов'янськ, щоб звільнити від большевиків Донецький басейн, який мав величезне значіння для господарського життя України, постачаючи їй вугіль.

До Кримської групи війшли II. Запорожський піший полк, кінний Гордієнковський (який уже з Полтави був висланий на Лозову), інженірний курінь, автопанцирний дівізіон, три легких і одна тяжка батерія, кінно-гірський дівізіон і два бронепотяги. Крім того до групи прилучилися харьківський партизанський відділ під командою полковника Лубяницького. Вже в поході на бік українців перейшов у Павлограді кінний гусарський полк. В такім складі група Болбочана відбула свій славний кримський поход. Вона з боєм захопила станцію Синельниково, потім Олександровськ, де зустрілася з відділом Січових Стрільців, що під командою ерцгерцога Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) прибула в складі австрійських військ; за допомогою відділу російських добровольців, що під проводом полковника Дроздовського пробивались з румунського фронту на Дон, українці взяли Мелітополь. Сюди 20. квітня прибула й німецька дівізія під командою генерала фон-Коша. Полковник Болбочан підпорядкувався йому як старшому рангом, але фон-Кош не перешкодив Болбочанові вести далі свій наступ самостійно. Сміливим наступом українці сфорсували залізничий міст через Сішав і вступили на територію Крима. Після невеликого бою була занята 22. квітня станція Джанкой, звідки від головної лінії відходить вітка на Теодосію. Кримське населення радо вітало українське військо як ратівників від большевицького терору. 24. квітня був узятий Симферополь, де захоплено в полон большевицький »Штаб оборони Кримської Республіки«. На другий день було занято Бахчисарай, і українські роз'їзди наближались вже до Севастополя. Але німці ще кілька день перед тим рішуче зажадали від Болбочана припинення дальших операцій в Криму. Після того як німці перерізали сполучення в тилу й загрозили бомбардувати українців з своїх гармат, Болбочан мусів уступити. Переговори по телеграфу з київським урядом полковника Болбочана й генерала Натієва, який прибув до Симферополя, нічого не вияснили, і українське військо мусіло відступити до Мелітополя. Звідти воно перейшло до Олександровська, де Болбочан переформував свою групу в I. Запорожську дівізію, яка вже гетьманським правительством була переведена до Харьківщини й Вороніжчини для охорони східного кордону України.

Група полковника Сікевича, до якої війшли I. Запорожський полк ім. Дорошенка, III. Гайдамацький, II. Запорожський ім. Б. Хмельницького, гарматний та інженірний полки, розбила большевиків коло станції Барвінкове 18. квітня заняла Бахмут, а 25. квітня вузлову станцію

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Никитовку. 27. квітня група Сікевича, піддержана німцями, розбила большевиків, які хотіли відбити назад Никитовку; 28. квітня Богдановський полк з боєм захопив станцію Дебальцево, і нарешті 30. квітня передові українські частини заняли станцію Колпаково, яка вже становила погряничний пункт з територією Війська Донського. Таким чином Донецька область була увільнена. Полки групи Сікевича разом з дівізією Болбочана були розташовані літом 1918. року на східному погряниччі.

По відході дівізії ген. Натієва в поход на лівий берег Дніпра в Київі залишились тільки січові стрільці, які протягом квітня розгорнулися в полк, який складався з 3 піших сотень, І сотні кулеметів, І сотні кавалерії і 2 батерій. Командантом полку був полковник Євген Коновалець, начальником штабу підполк. Андрій Мельник. В половині березня прибула до Київа дівізія Синежупанників, яка була частиною розташована в Київі, частиною в Чернігові. Оце властиво була й уся боєва сила, яка була в розпорядженні українського уряду, як що не рахувати ще деяких дрібних добровольчих формацій.

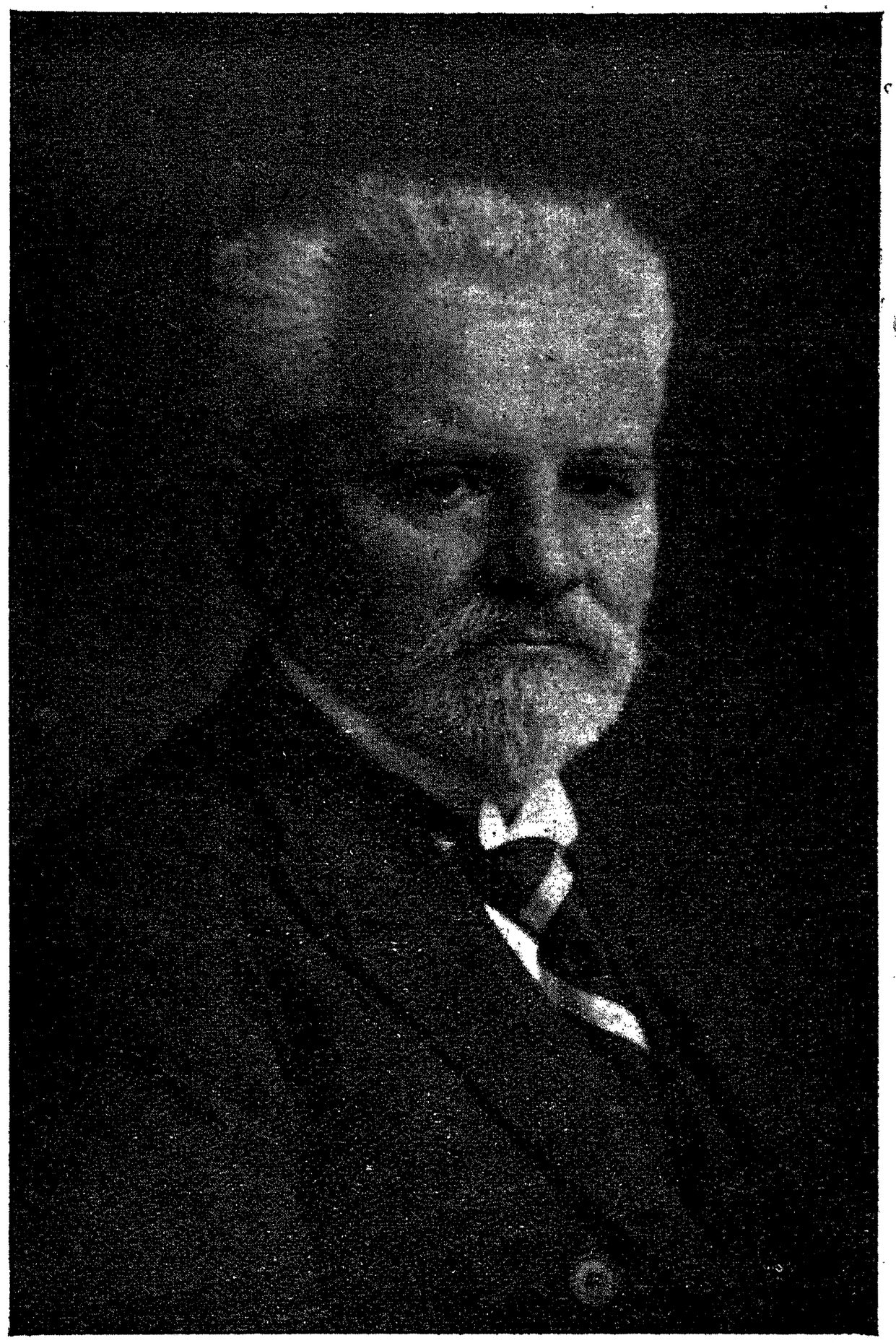
Військове Українське Міністерство нарешті само побачило, що наймані або випадкові добровольчі формації не можуть замінити регулярної армії, і приступило до вироблення плану організації такої армії на основі територіяльного комплектування. Армія мала складатися з 8 корпусів піхоти і 4 1/2 дівізій кінноти. Але практичне переведення цього плану випало на долю вже гетьманського правительства.

Українське національне відродження знайшло свій відгук і серед матросів Чорноморського флоту. Як відомо, матроси цього флогу рекрутувалися майже виключно з-поміж українського населення; натомість морське офіцерство, складаючи собою строго замкнену касту, мало в переважній більшості російський або зросійщений харакгер. Свідомі українці серед офіцерства траплялися дуже рідко і то більше серед воєнно-технічного персоналу. Вже на національному Українському Конгресі 1. квітня був представник від Чорноморського флоту; так само був представник і від українців Балтійського флоту. До Українського Військового Генерального Комітету увійшов матрос Степан Письменний, і в Київі була заснована »Українська Морська Рада«. На початку червня 1917. р. українці матроси Балтійського флоту поставили до російського морського міністерства жадання, щоб українці матроси Балтійського флоту були виділені в окремий екіпаж і відбували службу на одному з воєнних кораблів, який би дістав назву »Україна«. Це жадання було задоволене аж в самім кінці 1917. р., коли дозволено було українізувати крейсер »Светлана«. На всіх трьох Українських Військових З'їздах брали участь представники від фло-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ту. Але у флоті дуже рано поширився серед матросів большевизм, і большевицька течія перемогла течію національну.

Коли в жовтні 1917. р. Д. Антонович дістав від Генерального Секретаріяту доручення поїхати до Одеси, Херсона й Миколаєва, щоб там на місці зясувати питання про українізацію Чорноморського флоту, то він вияснив, що українські симпатії серед матросів безумовно існували, але матроси-українці не мали проводу, а серед командного

Дмитро Антонович.

складу українців майже зовсім не було. Найбільша українська група і найбільш впливова була на броненосці »Воля«, який один час навіть підніс був український прапор. На другому ж броненосці »Три Святителі« переважали симпатії большевицькі. Броненосців (дредноутів) на Чорному морі було тільки два, вони властиво й рішали справу, бо залога менших кораблів орієнтувались на броненосці.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Дуже багато українців знайшлося в Миколаєві, але вони були мало активні. Після переговорів з Антоновичем вони дуже охоче визнали над собою зверхність Центральної Ради й вислали свого уповноваженого до Української Морської Ради в Київі. З своєї подорожі Д. Антонович виніс враження, що без Севастополя ні про який український флот на Чорному морю не доводиться й думати, одже, треба було би мати в своїх руках Крим.

По повороті з своєї подорожі Д. Антонович був призначений *міністром морських справ* і приступив до організації нового міністерства. Як читаємо в його записках, він »старався розшукати певних українців, які б розумілися на морських справах по роду своєї попередньої діяльности«. Із таких людей він надибав Михайла Білинського, колишнього морського офіцера, а в той час банкового урядовця. Йому було доручено організувати фінансовий відділ міністерства. На директора інженірно-механічного відділу було запрошено корабельного інженіра Олександра Коваленка (що служив колись на броненосці »Потьомкін« і після відомої революційної пригоди з тим броненосцем в 1905. році перебував довший час на еміграції). Працювали в Міністерстві також морські офіцери Акименко і Шрамченко*).

18. січня 1918. р. Мала Рада затвердила предложений Д. Антоновичем проект українського морського прапору, вироблений Українською Морською Радою. Прапор виглядав так: матерія складалася з двох смуг, вгорі жовта, внизу синя; на синій золотий знак кн. Володимира — Тризуб з хрестом угорі.**)

Паралельно з Міністерством існувала, як згадувано вже, і *Морська Рада*, яка складалася з делегатів, присланих до Центральної Ради від ріжних військових кораблів, від торговельного флоту і від ріжних воєнно-морських частин. Цих делегатів, майже виключно матросів, наїздило дуже багато; прибувши до Київа й передавши Ц. Раді привезені від своїх громад постанови і заяви, делегати вже не верталися назад, до важкої служби й праці на кораблях, а воліли весело й цікаве життя у Київі. Коли перед Різдвом 1917. року відбувся в Київі Український Морський З'їзд, то всі учасники його потім залишилися в Київі. Уся ця громада зробила собі морське »общежитіє«, забравши будинок одної міської школи, і тут зібралося аж кілька сот людей. Потяг матросів до Ц. Ради занепокоїв боль-

---

*) Рукописні замітки проф Д. В. Антновича, за дозвіл скористатися з яких приношу авторові мою щиру подяку.

**] Д. Антонович оповідає в своїм споминах, що Комісія Малої Ради нізащо не хотіла допустити цей проект на збори Малої Ради, вимагаючи, щоб хреста було викинуто. Але Морська Рада уперто стояла на свойому, заявляючи, що без хреста на прапорі моряки не вийдуть в море. Комісія мусила уступити, і на пленумі Малої Ради Д. Антоновичу вдалося провести проєкт майже без дебатів.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

шевиків, і вони надіслали до того будинку агітаторів, щоб провокувати розрухи та ексцеси. Ця агітація призвела до збольшевичення більшої части матросів, одначе залишилася невеличка громадка переконаних і вірних Україні матросів в числі кількох десятків людей; вона взяла участь в обороні Київа в січні 1918. р. і майже вся була знищена большевиками.

Морське міністерство під проводом Дм. Антоновича працювало дуже недовгий час. Київ захопили большевики. Антонович не схотів їхати за урядом до Житомира і подався натомість під чужим імям і паспортом на Кавказ, доїхав до Туапсе, де йому вдалося попасти на пароплав, який плив на захід, і таким робом він обїхав інкогніто всі важніщі порти на Чорному морі аж до Румунії, звідки щасливо повернувся до Одеси і потім до Київа. В часі своєї мандрівки він сконстатував, що в Туапсе, Новоросійську й Севастополі продовжували існувати українські громади, які трималися супроти большевиків дуже незалежно, і большевики їх покищо не займали. В Севастополі над помешканням Української Громади висів навіть український прапор. В Туапсе громада справляла Шевченківське свято, і коли співано гімн »Ще не вмерла Україна«, то всі присутні большевики (а їх була половина всієї публіки) встала разом з усіма. Антонович повернувся до Київа, здав звіт з своєї подорожі премієрміністру Голубовичу, але взяти на себе знову обовязки морського міністра відмовився. Проте урядовці міністерства зібралися знову, як тільки повернулася до Київа українська влада, і старалися самі налагодити працю в міністерстві. Та справжня організація міністерства наступила вже трохи згодом за нової української влади — гетьманської.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XV.

Українське шкільництво й культурно-просвітна праця в першому році революції.

Як уже згадувалося вище, українське громадянство ще в часі війни, як тільки повіяло трохи лекшим духом після погрому Росії літом 1915. року, виступило з поновленими домаганнями українізації народнього і почасти навіть середнього шкільництва. Трудно було одначе сподіватися, щоб царське правительство пішло на якісь уступки на цьому полі. Найбільше, чого удалося досягти, це був дозвіл на відкриття у Київі приватної української гімназії, про що клопоталася група української інтелігенції з В. М. Шеметом на чолі. Але як тільки упав ненависний царський режим, українське громадянство негайно ж взялося за організацію українського шкільництва і до відновлення культурно-просвітної праці в національному дусі. Воно пішло в цьому напрямі двома шляхами: з одного боку домагалося від Тимчасового Правительства, щоб воно негайно поробило розпорядження в справі українізації ріжних галузів шкільництва, з другого — само, не дожидаючи наказів згори, взялося до організації українських шкіл і культурних установ, на скільки дозволяли місцеві засоби.

В своїх змаганнях до українізації шкільництва на Україні, громадянство мусіло поборювати великі труднощи, не стільки навіть принціпового характеру, скільки практичного. Тимчасове Правительство в справах школи і культури готове було на великі уступки українським домаганням, але на місцях іще був сильний російський елемент в школі, вороже настроєний проти українства; там де він не міг шкодити одверто, він виявляв завзяту пасивну резістенцію. По більших містах, російське, зросійщене й жидівське обивательство, діставши вплив на школу через т. зв. батьківські комітети, також неприхильно ставилось до української школи, боячися примусової українізації. Ще більші були труднощи з педагогичним персоналом і з підручниками. Хоч серед свідомого українського громадянства, процентово беручи, учительство було представлене доволі сильно, і серед українців було чимало добрих педагогів, але для того, щоб задовольнити потребу в учительських силах в нових українських школах, їх було занадто мало. Тим більше, що цілий ряд українців — учителів середніх і народніх шкіл мусів віддатись політиці й покинути свою професію. До революції української школи в Росії не істнувало. Одже

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

доводилося все виробляти на ново: методику, шкільні плани й програми, термінологію. Досвід українського шкільництва в Галичині міг придатися в дуже малій мірі, бо австро-польська система в шкільному ділі була занадто далека і чужа духу українського громадянства в Росії. Та й від галицького життя Україна була в той час відрізана вінок. Деяку поміч могли дати українці-вчителі з Галичини, які перебували в російському полоні, і дійсно, багато з їх стало до педагогичної праці в нових українських гімназіях, але й їх було занадто мало розмірно до потреби в учительських силах, та до того вчителі-галичане не зразу могли припасуватись до особливостей школи на наддніпрянській Україні.

Підручників для народніх шкіл було дуже небагато, та й ті, що існували, були майже цілком закуплені в 1916. році Союзом Міст для дитячих захистів у Галичані та Буковині, а почасти й для власних захистів під Київом (див. ст. 12). Одже все треба було видавати наново, і то у величезному, нечуваному перед тим числі примірників. При загальнім розстрою друкарської справи це була річ не дуже лехка.

Для середніх шкіл підручників не існувало зовсім. Їх треба було на перших порах замінити ріжними популярними книжками, спішно заготовляючи в той же час нові підручники. Може найкраще стояло діло по університетах: майже в кожному з трьох університетів на Україні були професори й доценти українці, які могли зразу приступити до викладів з українознавства. Але наука по вищих школах з вибухом революції прийшла в повний розстрій: студенство кинулося у вир революції, і в кінці квітня збори студентів у Київі ухвалили перепинити науку по вищих школах »з огляду на крайню потребу в інтелігентних робітниках на провінції й на фронті.«

Перші кроки в справі введення української мови до школи були зроблені в Київі в перших же днях революції: гласний київської міської думи Н. Ярошевський вніс пропозицію негайно завести шкільне навчання в міській школі ім. С. Ф. Грушевського (батька М. С. Грушевського) на Куренівці — українською мовою. Дума одноголосно ухвалила цю пропозицію. В половині березня при шкільній комісії київської мійської управи була заснована спеціяльна підкомісія, яка мала »розробити в усій широті питання про заведення української мови в міських школах Київа«. До комісії було запрошено проф. М. Грушевського, В. Ігнатовича, Т. Лубенця, Ів. Стешенка. Комісія зразу ж призначила 500 рублів на закупно українських книжок і портретів Т. Шевченка для міських шкіл.*)

Українське громадянство в Київі взялося насамперед до утворення українських гімназій у самому столичному місті — у Київі. Першу Українську Гімназію імени Т. Шевченка заснувало »Товариство Шкільної Освіти«. Як каже сучасне свідоцтво, відкриття цієї гімназії було

*) Вістник, ч. 138. ст. 281.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

наслідком досить довгої попередньої (почасти до-революційної) праці кращих українських педагогичних сил, які переважно і склали Товариство Шкільної Освіти. Відкриття відбулося вже 18. березня в помешканні приватної жіночої гімназії А. Жекуліної (на Львівській вул. № 27). Зразу було відкрито дві підготовчі і 1—3 кляси. Вписалося 174 учня (108 хлопців і 66 дівчат). На директора гімназії обрано В. Ф. Дурдуковського (зпочатку був П. І. Холодний).[1])

2-га Українська Державна гімназія імени Кирило-Мефодієвського Братства була вікрита 13. березня 1917. року. Гімназію відкрито зразу в складі підготовчої і 1—8 кляс; вписалося понад 250 учнів. На директора обрано Ф. П. Сушицького.[2])

3-тя Українська Гімназія була відкрита в Київі 17. вересня в складі підготовчої і 1—3 кляс. Вписалося 100 учнів. 4-та Українська Гімназія була відкрита на передмісті Шулявка Т-вом »Просвіта« в складі двох підготовчих і І-ої кляси. Вписалося 102 учнів, хлопців і дівчат.[3]) На директора обрано І. Власенка.

За прикладом Київа пішли й инші українські міста: Полтава, Чернігів, Одеса, Харьків, Катеринослав, Камянець та инші міста, а з літа 1917. р. українські гімназії почали засновуватися навіть по селах. До початку шкільного року в осени було взято дозволів на відкриття українських гімназій на Київщині 18, на Полтавщині 16, на Поділлі 5 гімназій і 1 реальної школи (у Проскурові), на Херсонщині 5, на Катеринославщині 2, на Волині 5, на Чернігівщині 1. Всього було до осени 1917. р. відкрито 53 українських середніх школи.[4]) Всі вони істнували на приватні або на громадські кошти.

В своїх домаганнях до Тимчасового Правительства українці вже в березні 1917. року поставили цілком виразні і конкретні постуляти в области шкільництва. Особливо детально були виложені ці постуляти в меморандумі українських організацій Петербурга, поданому міністру-президенту кн. Львову 30. березня. Меморандум ставив для міністерства освіти такі домагання: »заведення укр. мови в народніх школах і допущення укр. мови до середніх шкіл; українізація учительських семінарій і заснування нових з програмами, пристосованими до місцевих потреб; аж до остаточного пристосування вищої школи на Україні до потреб місцевого населення, — заведення у вищих наукових закладах українських курсів і катедр, а в першу чергу в київському університеті, а також і по всіх инших наукових закладах, де того забажають студенти, і де знайдуться відповідні професори; організація під час літніх ферій коротких курсів для підготовки народних учителів для українських шкіл і як найскорше призначення

---

[1]) »Вільна українська Школа«, 1917, No. 2, ст. 113—114.
[2]) ibid. ст. 113.
[3]) ibid. No. 1, ст. 63.
[4]) »Вільна Українська Школа«, 1917, No. 2, ст. 115.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

необхідних кредитів у розпорядження Українського Наукового Товариства у Київі, яке обєднує всі українські наукові організації, та в розпорядження петербургського »Добродійного Товариства для видання дешевих і корисних книжок«.

Кн. Львов прихильно поставився до цих бажань і обіцяв їх по змозі задоволити. Міністром народньої освіти в Тимч. Прав. був проф. Мануїлов, перед тим ректор Московського університету. По його докладу 28. березня Тимч. Прав-во висловилося »за допущення в школах київської шкільної округи навчання всіх предметів українською мовою, при умові забезпечення меншостей учнів не українців викладами мовою російською«.

В скорому часі вийшов розпорядок міністра що до української школи, який зводився до таких основних пунктів: 1) В народніх школах заводилася наука українською мовою при забезпеченні прав національних меншостей; московська мова ставала обовязковим предметом навчання від другого року науки; 2) в учительських семінаріях і институтах на Україні заводиться наука української мови, літератури, історії і географії; 3) у вищих школах засновуються катедри української мови, літератури, історії і права.

В розпорядку нічого не було сказано про середню школу, але в інтервю з співробітником газети »Утро Россіи« міністр заявив, що буде дана повна свобода для відкриття приватних українських гімназій, і що ці гімназії діставатимуть права державних гімназій, як що вони задовольнятимуть вимогам державних гімназій і як що в них буде викладатися російська мова.

Але всі ці розпорядки та заяви носили в значній мірі декларативний характер, і здійснення їх залежало від реального відношення сил на місцях. При таких обставинах мало велике значіння іменування куратором київської шкільної округи*) М. П. Василенка (з дня 7. квітня н. стилю), а помішником його В. П. Науменка (з дня 10. квітня). Обоє були давні українські діячі й педагоги, одже з цим іменуванням шкільна справа в значній частині української території переходила в українські руки. В кінці літа 1917. р. Василенко був призначений на посаду товариша міністра освіти, а на його місце, як куратор, був призначений Науменко. Призначення Василенка і Науменка були зустрінуті українським громадянством з великим задоволенням. І той і другий виступили в пресі з ріжними заявами про свою працю на полі реорганізації шкільництва на Україні. Ці заяви підходили під загальний настрій перших тижнів революції; вони були зложені в загальних словах, тут говорилося й про пошанування прав меншостей, і про обережність та поступневість в переведенні реформ, і про широкі перспективи, які одкриваються перед діячами на полі освіти

*) До складу цеї округи входили: Київщина, Колинь, Поділля, Чернігівщина і Полтавщина.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

на Україні.*) Але згодом поміркованість і обережність, особливо Науменка, пішла в розріз з настроями і стремліннями українського громадянства, і дійшло навіть до отвертого конфлікту між Науменком і громадянством. Та про це буде мова далі.

6. квітня н. ст. відбувся у Київі *Український Педагогичний З'їзд*, який мав послужити покажчиком настроїв і домаганнів свідомої національно частини учительства на Україні. З'їзд відбувся в залі Педагогичного Музею при участи коло 500 делегатів, в подавляючій більшости учителів середніх, міських і народніх шкіл. Головою З'їзду вибрано прив.-доц. університета в Київі Т. Сушицького, товаришем голови І. М. Сташенка. Вибраний до почесної президії З'їзду новий куратор шкільної округи М. Василенко вітав З'їзд і закликав »будувати нову школу на ґрунті братерства і рівности народів«. »Делікатна педагогична справа, казав він, вимагає особливо обережного поступования: на місце одної деспотії не можна поставити другої. Потрібен союз рівних. І меншість повинна бути забезпечена. Це повинно бути гаслом З'їзду«.

З'їзд дістав багато устних і надісланих на письмі привітань, — особливе вражіння зробили устні привіти проф. М. Грушевського і М. Міхновського — і пройшов, як і всі з'їзди, в піднесеному патріотичному настрої. Було заслухано ряд докладів в спільних засіданнях і в секціях, після чого винесено ряд резолюцій, які намічали зовсім конкретні форми переведення українізації школи, а саме: З'їзд уважав за потрібне: 1) заснування головної української шкільної ради для організації народньої просвіти на Україні. Виготовити проект ради і здійснити її організацію доручити Українській Центральній Раді; 2) поставити до повітових і губернських земств і городів України домагання утворення українських бібліотек для учителів, шкіл і народу; 3) зорганізувати педагогичні курси для підготовки інструкторів і лекторів у повітових та губернських городах; 4) зукраїнізувати від осени біжучого року учительські семінарії й інститути України; 5) завести при університеті і на курсах при шкільних округах катедри української мови й українознавства для підготовки учителів середніх шкіл; 6) вести виклад Закону Божого в українських школах українською мовою; 7) духовна школа на Україні повинна бути українською.

---

*) В. Науменко в своїй статті під заг. »Національзація школы на Украинѣ«, уміщеній в »Кіев. Мысли« ч. 81 з дня 3. квітня, писав, що гаслами моменту являються: 1) признання права для укр. мови займати в школі почесне місце, а не бути чимсь тільки толерованим; 2) признання укр. мови в народній школі викладовою мовою, а в середній, вищій і спеціяльно учительській школі предметом науки, при чім для останньої обовязковим, а для перших двох факультативним; 3) допущення як найширшої ініціятиви в справі будови національної української школи всіх типів. Ці всі постуляти В. П. Науменко вважав лиш за тимчасові, за переходові, бо постійні форми шкільництва на Україні могли бути установлені, на його думку, лиш після заведення автономії України.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Окрім цих загальних резолюцій було винесено ряд спеціяльних резолюцій в справах вищої, середньої й нижчої школи і взагалі в справі української культурно-просвітної справи. Одже що до вищої школи було ухвалено звернутись з закликом до професорів-українців, які працювали поза українською територією, — переїхати на Україну, щоб тут розпочати українські виклади по вищих школах; так само закликати професорів вищих шкіл на Україні, які можуть викладати по українськи, щоб вони зараз же перейшли на укр. мову при викладах або відкрили паралельні курси на цій мові; при Укр. Наук. Т-ві в Київі мала бути заснована секція вищої школи для керування справою укр. викладів по вищих школах України; мала бути переведена реорганізація публичних бібліотек по більших центрах, щоб дати в них відповідне місце укр. літературі й літературі українознавства; мали бути пороблені заходи, щоб перевезти на Україну архівні матеріяли й історично-мистецькі колекції, вивезені свого часу до Росії; ухвалено вітати намір Укр. Наук. Т-ва в Київі приступити до організації Української Академії Наук; з'їзд уважав за потрібне окрім чотирьох катедр з українознавства (мови, літератури, історії й права), які задумувало правительство, завести з осени 1917. р. ще три катедри: укр. етнографії, географії і мистецтва.

Дуже докладні були резолюції в справі середньої школи. З'їзд ухвалив, що 1) українські школи мали бути відкриті в найближчому часі й на засоби держави; 2) в першу чергу мали бути відкриті гімназії; 3) професіональні школи відкривати в міру потреби; 4) там, де більшість населення українська, українізувати вже істнуючі старі школи; 5) науку укр. мови, літератури й історії зробити обовязковою по всіх середніх школах України; 6) в тих школах, де більшість учнів українці, в приготовляючій і 1-й клясі вести науки тільки по українськи, в инших перейти до укр. мови навчання за два роки; 7) там, де є по гімназіях значна меншість росіян, утворити російські паралельки; 8) там, де є значна меншість українців, обезпечується виклад української мови; 9) при укладанні термінології треба увійти в порозуміння з Галичиною, щоб установити спільну термінологію для всієї України; 10) всі педагогичні інститути, курси, школи, кляси треба українізувати негайно.

Але в той час, як національно настроєна і свідоміща частина учительства і громадянства на Україні ставила такі широкі домагання в области українізації шкільництва, на Україні вже організувалася опозиція проти цієї українізації. Опозицію складав перш за все персонал шкільної округи у Київі, значна частина учительства і так само значна частина громадянства: російські, зросійщені і жидівські елементи інтелігенції. Треба знати, що Київська Шкільна Округа здавна була твердинею войовничого обрусіння. Українцям здебільшою не давано тут ходу ні на чисто педагогичній ні на педагогично-адміні-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

страційній службі; посади вчителів середніх шкіл заміщувано найбільше зайдами-москалями. З українців могли видвигнутись по службі лиш ті, хто особливо яскраво виявляв свою лояльність, ретельне виконування обрусительної лінії, наказуваної згори; коротко кажучи, українець педагог в київській окрузі міг зробити собі службову карієру лиш тоді, коли він виявляв себе активним обрусителем-ренегатом. Були серед урядовців шкільної округи й українці, що колись брали участь в українській культурній роботі, але потім відійшли від українства, яке відштовхувало їх своїм редикальним характером в обсягу політичних і соціяльних домагань. Такий був, наприклад, шкільний інспектор Ф. Николайчик, український історик, колишній співробітник »Кіев. Старины« і львівської »Зорі«. Тепер він уперто противився »українізації« й тим дуже роздратував проти себе українське учительство.

Дратувало національно настроєні учительські круги й ціле українське громадянство ще й те, що сам новий куратор шкільної округи, М. Василенко, а особливо його помічник В. Науменко, стояли за дуже обережне, поступневе заведення української мови до школи, мотивуючи це як міркуваннями практичного характеру (недостача вчителів, підручників, невиробленість укр. термінології), так і тим, щоб, мовляв, не дуже обурювати широке громадянство насильною українізацією і навіть самі народні маси, котрі ще не звикли до думки про навчання в школі »мужицькою« мовою. Розуміється в цих міркуваннях було багато справедливого, але й Василенко і Науменко забували, що мають мають діло з революційним часом і революційним настроєм, коли українці, роздратовані стількома роками переслідувань і знущань з самої ідеї української школи, хочуть тепер яко мога швидче надолужити страчений час і використати революційний підйом, щоб здійснити в як найширшім масштабі свої постуляти на полі шкільництва. Обережність і поміркованість офіціяльних керовників справи дуже зручно використовували тайні та явні вороги української школи.

Погляди урядовців шкільної округи на справу українізації школи дуже яскраво виявилися на нараді, яку скликав в днях 11—12. мая н. ст. у Київі куратор шкільної округи М. Василенко. В цій нараді взяли участь вищі урядовці округи, директори народніх шкіл, деякі народні вчителі й представники громадянства. Помічник куратора В. Науменко висловився тут в тім дусі, що заведення науки українською мовою в низчих школах можливе, але що до міських шкіл, то тут ще треба добре подумати. Треба, мовляв, поволі привчати населення до українізації, так щоб вона ішла з середини, а не іззовні. В принціпі українізація безумовно необхідна, але в практичній роботі її треба переводити в міру потреби, заховуючи мудру обережність. Треба заводити мову не галицького зразку, а свого домашнього. Українська мова виробиться помалу, з бігом часу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Так говорив Науменко, відомий український діяч, давній оборонець прав української мови; не диво, що урядовці шкільної округи, давні й випробовані вороги українства, могли бути його словами тільки осмілені й підбадьорені. Окружний інспектор Я. Коблов висловився навіть проти самих термінів »українська мова«, »український народ«, пропонуючи уживати натомість назви »південно-руська мова«, »Південна Русь«. Другий інспектор, згаданий вище Ф. Николайчик, казав, що треба рахуватись з бажанням самого населення, що треба рахуватись із тим, що ось на півночі Чернігівщини живе багато білорусів, москалів, а по других областях живе багато поляків та жидів. Член наради Дзюбенко просто казав, що нема ніякого українського народу, бо якийсь учитель пішки перейшов Україну і Великоросію і не знайшов ніякої етнографічної межи. Знов же якийсь Романенко казав, що українською мовою навчати зовсім непотрібно, бо російська культура дає людині більше ніж українська.*) А. Фещенко також бив на те, що, мовляв, невідомо, чи схоче ще сам народ української школи. Він дуже перестерігав проти »галицької« мови. Одже офіціяльні керовники шкільної справи зустрічали думку про українізацію школи без усякого одушевлення, як якесь неминуче зло. І самі ухвали наради відбили на собі оцей настрій більшости її учасників: було ухвалено завести навчання в українській мові з будучого шкільного року (в осени 1917. р.) в сільських початкових школах тільки в першій групі (клясі) і лише за згодою місцевого населення. В першу чергу укр. мова має бути заведена там, де населення »чисто українське«. Далі було ухвалено заснувати з кінцем мая у Київі інструкторські курси чоловік на 70, для підготовки інструкторів українського навчання. Ці інструктори в свою чергу мали б стати керовниками повітових курсів для народніх учителів. Визнано також потрібним заложити в учительських інститутах і семінаріях катедри українознавства.

Такі одже були наміри і плани офіціяльних керуючих сфер. І в наслідок постанов наради куратор шкільної округи, розіслав до голів земських і міських управ заклик, де, повідомляючи про намір округи запровадити з осени навчання українською мовою, запитував їх: чи вважають вони потрібним »уводити поступнево в міру потреби виклад в укр. мові, розуміється, в місцевостях з перевагою українського населення«, чи вважають вони потрібним »приложити систему викладу в укр. мові« також до двохклясових і вищих початкових шкіл, розуміється, — »в міру потреби«, і нарешті, — чи треба завести в круг предметів у вищих початкових школах навчання укр. мови, історії і

*) *С. Постернак,* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—1919 рр. Київ, 1920, ст. 25.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

географії. В разі позитивної відповіді, в даним повіті мали бути б улаштовані в часі ферій курси для підготовки вчителів*).

Нема що казати, що ні таке звужене ставлення проблеми української школи (пригадаймо, що вже розпорядок міністра освіти в квітні вирішував усі ці справи вповні позитивно, не ставлячи їх в залежність від ніяких анкет), ані сам повільний темп роботи в справі українізації школи не могли задовольнити українські національні круги. Наростало тільки незадоволення з Науменка і Василенка, а в справі школи старались робити що можна і без офіціяльних чинників, в дусі громадської самодіяльности, підогрітої революційним запалом.

Але й вороги української школи не спали. В міру того, як справа ставала все актуальніщою і все ближче ішла до якогось її практичного вирішення, вороги почали й собі виступати активно. Майже одночасно зі згаданою тільки ще нарадою у куратора відбулися у Київі численні збори педагогів і представників комітетів батьків, де відомий у Київі публіцист В. Чаговець виступив з рефератом, пропонуючи замість »українізації« школи запровадити тільки »українознавство«. Після бурхливих дебатів збори ухвалили вислати до міністра освіти Мануйлова телеграму, де було сказано, що збори бажають, щоб середня школа на Україні зберегла »основний загально-російський характер« і щоб тільки заведено було у їй курс українознавства.

Трохи пізніще було вислано з Київа до міністра Мануйлова телеграму за підписом більш сотні »корінних малоросів«, з протестом проти »примусової українізації школи.«**)

Взагалі опозиція проти українізації школи дуже спіралася на т. зв. батьківські комітети, які з початком революції взагалі здобули великий вплив на життя школи. Як справедливо зауважує д. Постернак, середні школи по містах були заповнені дітьми урядовців-росіян, які сиділи по батьківських комітетах, та ще опріч того, батьківські комітети взагалі складалися з міського, зросійщеного елементу, сільський український елемент був приїзжий і в батьківських комітетах участи приймати не міг. Зрозумілo, що батьківські комітети часто бували опорою в боротьбі проти українізації середньої школи.

Опозицію проти українізації шкільництва вяивив і Київський Університет св. Володимира, який здавна був фортецею україножерних елементів. В липні 1917. р. Рада Університету вислала до Тимчасового

*) »Нова Рада«. 1917, No. 33. Шкільна округа випустила книжку: »Матеріялы по вопросу о преподаваніи предметовъ украиновѣдѣнія въ учебныхъ заведеніяхъ. Изданіе Кіевскаго Учебнаго Округа.« Київ, 1918, ст. 66. В книзі було подано програми і бібліографію з історії та географії України, з української мови та літератури. Вказано можливий розполог предметів і методи навчання. В передмові за підписом Ген. Секретаря Освіти Ів. Стешенка давалися вказівки педагогичним радам що до заведення українознавства по школах.

**) Вістник 1917, ч. 153, ст. 358.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Правительства меморандум, в якому дуже виступала проти »навязування населенню чужої й малозрозумілої мови, що зявилася не яко продукт органічного розвитку, але штучно створена так, щоб бути найменше подібною до мови російської.« Меморандум дуже різко виступав проти того, щоб цю »штучну« мову впроваджувати до шкіл і пророкував, що заміна російської мови »штучно створеною і недосить ще виробленою« мовою українською поведе до затримання просвіти серед народу, який буде змушено тую мову вживати.

Становище українців змінилось на краще, коли повстала у Київі своя краєва влада — Генеральний Секретаріят, в складі якого був генер. секретарь освіти. Цей пост від самого початку заняв І. М. Стешенко. Але на початку генер. секретарь освіти не мав у своїм розпорядженні відповідної екзекутивної сили. Між ним і куратором шк. округи В. Науменком скоро виник конфлікт. Науменко взагалі не визнавав державного характеру ген. секретарства: як він висловився в інтервю з співробітником »Кіевлянина«, він уважав Ген. Секретаріят за »інституцію приватного характеру« і тому не хотів вступати з ним в офіціяльні зносини. Із-за домагання Генерального Секретаря освіти звільнити одіозних для українців урядовців Іванова, Николайчика і Ліперовського повстав конфлікт, який закінчився лиш по проголошенні Української Народньої Республіки; тоді Генер. Секретарство заняло становище Міністерства Освіти на Україні, і шкільна округа стала підлеглою йому установою.

10—12. серпня відбувся в Київі при 700 учасниках (з них 62 учителів середніх шкіл) *2-й Всеукраїнський Учительський З'їзд,* який у своїх резолюціях намітив так-би мовити програм діяльности генерального секретаря освіти. Самі резолюції мали вже більш діловий, ніж декляративний характер, в порівнання до резолюції І-го з'їзду. Тут було ухвалено, щоб Генеральний Секретаріят призначив на кожну губернію і на кожний повіт своїх комісарів, яким підлягали б усі школи, позашкільна і дошкільна освіта. Українізація нижчої початкової школи в усіх групах мала бути переведена з 1. вересня 1917. р., а українізація вищої початкової і середньої школи, а також учительських інститутів і семінарій мала переводитись у згоді з вимогами першого з'їзду. Школа мала бути організована по типу т. зв. єдиної школи, виробленому влітку 1917. р. спеціяльною комісією при Товаристві Шкільної Освіти.*) У Київі мала бути заснована Науково-Педагогична Академія, мали бути організовані кадри лекторів та інструкторів українознавства, по всіх повітах організовані учительські спілки, а по всіх селах »Просвіти«. Мали бути засновані при ген. секр-ті комісії для вироблення програм українознавства, видані підручники, а літом 1918. р. по всіх повітах України організовані 1-і пів місячні педагогично-освітні українські курси. Крім того було ухвалено проси-

*) **»Нова Рада«, 1917. No. 115.**

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ти Ген. Секретаріят подбати про те, щоб по вищих школах України були заведені виклади курсів на укр. мові і щоб в осени 1917. було відкрито у Київі Український Народній Університет.[1])

Зразу ж після Учительського З'їзду (13—15. серпня) відбувся у Київі Всеукраїнський Професійний Учительський З'їзд, який затвердив Всеукраїнську Учительську Спілку, заложену ще 30. травня 1917. р. До цієї спілки приєднались полтавський Губерніяльний Учительський Союз, Губерніяльна Учительська Спілка на Бесарабії, і окремі повітові спілки: Київська, Канівська, Васильківська, Сквирська, Бердичівська, Липовецька, Таращанська, Черкаська й Чигиринська — на Київщині; Лубенська, Зіньківська, Роменська, Миргородська, і Хорольська — на Полтавщині; Брацлавська, Лятичівська, Вінницька, Літинська, Могилівська і Ольгопільська — на Поділлі; Рівенська — на Волині, Олександровська — на Катеринославщині і Вовчанська — на Харьківщині.[2]) На початку грудня Спілка мала 9427 членів.[3])

20. вересня у Київі відбувся з'їзд »Просвіт«, скликаний Відділом Позашкільної Освіти при Генеральному Секретаріяті. З'їхалось по-над 400 представників не тільки з »автономної« України, але і з Донщини, Вороніжчини, Курщини, Кубані й Бесарабії. Було засновано Всеукраїнську Спілку »Просвіт«, головою якої обрано В. Корольова. З'їзд накреслив широку програму праці в галузі позашкільної освіти на національному грунті.

Взагалі протягом літа 1917. р. відбувся цілий ряд з'їздів по окремих губерніях і повітах, де обмірковувалась шкільна і культурно-просвітна справа й виносились ріжні декляративні й практичні резолюції. Та більше практичної ваги мали улаштовувані з ініціятиви »Т-ва Шкільної Освіти« та инших громадських установ курси українознавства для вчителів. Таких курсів відбулося протягом літа 1917. р. коло сотні.[4])

Тимчасом і центральне російське правительство в особі міністра освіти робило деякі заходи в справі задоволення культурно-національних потреб України. В початку липня міністр вніс на затвердження Тимчасового Правительства законопроект »Про задоволення культурних потреб України«. Проект був доволі скромний: відкриття двох державних українських гімназій, заснування при Київ. Університеті катедр української мови, літературі, історії й права; державна допомога на видання укр. підручників (20.000 рублів) і на піддержку укр. культурних установ (5.000 руб. Українському Наук. Т-ву в Київі). Проект був затверджений Тимч. Пра-вом 8. серпня. Одночасно з тим міністр затвердив ухвалу історично-філологичного

---

[1]) В. Укр. Школа, 1917, No. 1, ст. 32—4.
[2]) В. Укр. Школа, 1917, No. 1, ст. 113.
[3]) ibid., 3—4, ст. 202.
[4]) *С. Постернак*, Із історії просвітного руху, ст. 82.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

факультета Харьківського Ун-ту про відкриття катедр української історії і укр. філології.

Але доки цей законопроект було зреалізовано, Україна вже мала своє власне правительство. Вже по затвердженні Тимчасовим Урядом інструкції Ген. Секретаріяту, Ген. Секретарь Освіти Ів. Стешенко став офіціяльно керовником освітньої справи на Україні і 23. вересня знайомився вже з штатом служачих у Шкільній Окрузі, а 8. жовтня виголосив перед начальниками середніх і низчих шкіл Київа і головами батьківських комітетів програмову промову. Починаючи промову українською мовою Ів. Стешенко підкреслив, що робить це принціпіяльно, бо з появою на Україні краєвої влади українська мова стала мовою офіціяльною. Він зазначив, що український народ є господарем на своїй державній території, але справедливі інтереси меншостей мають бути взяті на увагу. Одначе всі народности, які живуть на території України, повинні знати мову, літературу, географію та історію України. Одже українознавство повинно бути обовязковим для всіх повноправних шкіл України. Далі Стешенко заявив, що нова влада буде гуманною до всіх службовців, які почали свою працю ще за старого режіму, але не потерпить ніяких нелояльних виступів з їх боку. Трохи згодом Генер. Секретарство Освіти видало обіжник (№ 1316), в якому говорилося, що »Генеральний Секретаріят України визнав потрібним, щоб у всіх середніх, вищих початкових та инших школах, які користуються державними правами, були заведені предмети: українська мова й українознавство (література, географія та історія України)«.

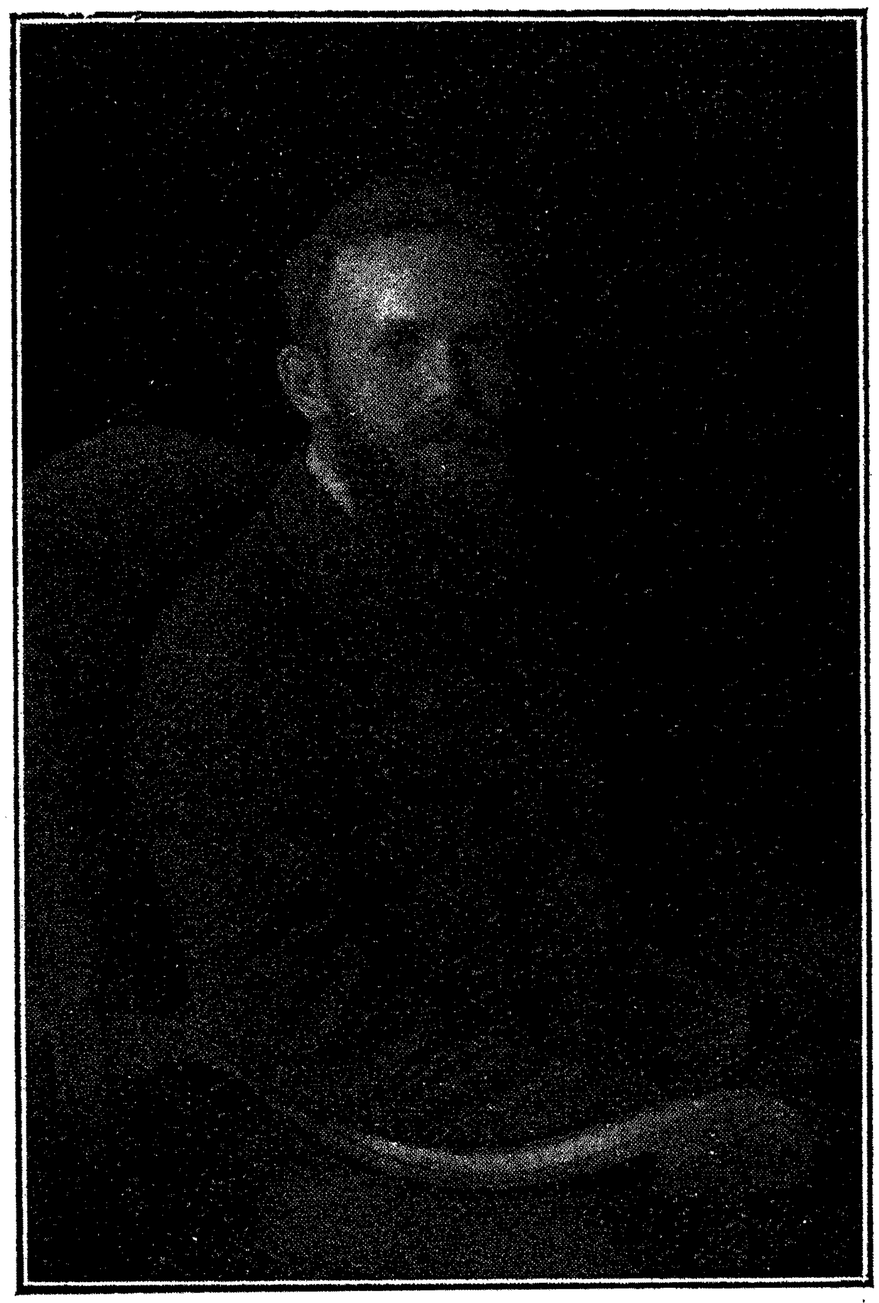
Одначе своє керовництво Генеральному Секретареві довелося здійснювати вже в ті часи, коли авторитет усякої влади був сильно захитаний, коли добитись точного виконання наказу було вже не так то лехко. Та й практика революційної влади, як російської так і української, виробила звичку не наказувати, а закликати, умовляти, радити... Тому й циркуляри ген. секретаря освіти в справі інструкторів (до земств і міст), в справі поліпшення матеріяльного становища вчителів, в справі українізації середньої школи — носили скоріще характер якихсь відозв, закликів. Тому фактично все залежало від становища на місцях, від того, чи були на місцях добре зорганізовані українські національні елементи і чи мали вони досить енергійних провідників; там, де були на місці директори або вчителі — українці, там переводилась і українізація; там, де їх не було, або де вони не мали впливу, там усе лишалося по старому, не вважаючи ні на які циркуляри з Київа.

Влада ген. секретаря здійснювалася більше в самій столиці. Тут удалось нарешті усунути Іванова, Ліперовського й Николайчика з Шкільної Округи, (В. П. Науменко подався через це навіть до демісії), не вважаючи на протести російських вчителів, обєднаних у свій

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

професійний союз, і підпорядкувати собі саму Шкільну Округу. 18. грудня Ц. Рада видала закон про підпорядкування всіх шкіл на території України Ген. Секретарству освіти за виїмком школи неукраїнських національностей, яка мала перейти в завідування Ген. секретаріятів відповідних національностей при спільному догляді з боку Шкільної Ради при секретарстві Освіти, зложеній з представників усіх національностей.

Законом Центральної Ради з дня 28. грудня 1917. р. шкільні округи на території Української Народньої Республіки було скасовано. Тимчасове завідання справами Київської, Харківської й Одеської Шкільних Округ було передано особливим комісіям в складі 4 українців і 3 представників меншостей кожна. Кураторів шкільних округ та всіх урядовців, по скільки б вони не одержали инших призначень, було увільнено за штат.*) Цілком скасовано було й дирекції та інспекції народніх шкіл. Їх мали заступити губернільні та районові комісари народньої освіти й утворені ще раніще шкільні ради.

Евген Вировий,
український діяч на полі народньої освіти на Катеринославщині.

Як вказує автор огляду просвітнього руху за часів революції, точної статистики шкіл на Україні не було переведено. На основі тих даних, які були в його руках, він каже, що до революції на території України було всього 356 вищих початкових шкіл. Протягом 1917. р. було відкрито 215 нових вищ. поч. шкіл, усі на приватні й громадські, а не на державні кошти (в 1918. р. за Гетьманщини вони були взяті на державний кошт). Про низчі початкові школи даних за 1917. р. нема. В 1918. р. існувало 38.026 низчих одноклясових шкіл і 1.373 двохкласових.**)

Вже по поворті Ц. Ради з Житомира, за міністра В. К. Прокоповича, було звернуто серйозну увагу на українізацію вищих шкіл і вироблено в цьому напрямку певний план, який був ухвалений в березні 1918. в Раді Міністра Нар. Освіти. Цей план зводився до таких точок.

*) В. Укр. Школа, 1917, No. 5—6, ст. 74-75.
**) *С. Постернак,* op. cit., ст. 59-61.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

1) Заведення лектури укр. мови по всіх істнуючих вищих школах на Україні, обовязкової для всіх слухачів, без чого не може бути виданий диплом.

2) Поширення катедр українознавства.

3) Розроблення строків і шляхів поступової українізації всіх вищих шкіл на Україні, відповідно до сил укр. вчених та можливости неукраїнським вченим вивчити укр. мову.

4) Систематична підготовка кадрів нових укр. вчених.

5) Вироблення сітки нових державних вищих шкіл на Україні по типу класичних університетів, з перетворенням в першу чергу Укр. Нар. Університету в національний з державними правами і на державні кошти.

6) Відкриття нових вищих шкіл на Україні: соціяльно-професійної в Київі і народнього університету в Київі ж ; класичного університету в Камянці, а також низки народніх в ріжних губерніяльних містах, в першу чергу в Харькові й Одесі.

7) Планомірне зібрання укр. вчених з-за кордону.*)

Та зреалізовання цих намірів випало на долю вже иншого уряду — гетьманського.

В справі *професійної освіти* був намічений доволі широкий план організації цілої сітки нормальних професійних шкіл відповідно до ріжних галузей народнього господарства. Цей план був вироблений особливою нарадою при Ген. Секретаріяті Освіти під головуванням товариша Ген. Секретаря П. І. Холодного. Але, як каже історик просвітнього руху за революції, »бурливе життя України й тут стало на перешкоді.«**)

Важніщими зі здобутків на полі української просвіти в самім Київі в останніх місяцях 1917. р. було відкриття Українського Народнього Університета, Української Педагогичної Академії і Української Академії Мистецтва.

Ініціятива до створення *Українського Народнього Університету* вийшла від товариства »Праця«. Вже в початку липня було створено Комісію з представників т-ва »Праця«, Українського Наукового Товариства і т-ва »Просвіта«, яка розробила план організації Університету. 5. жовтня відбулось урочисте відкриття Ун-ту в складі факультетів: історично-філологичного, правничого й фізично-математичного. Вписалося до кінця жовтня 1370 слухачів. Ректором вибрано проф. І. М. Ганицького, секретарем ун-ту прив.-доцента Т. Сушицького. Лекції почались 9. жовтня і відбувались в авдиторіях унів. св. Володимира.***)

*) *С Постернак*, op. cit., ст. 74.

**) *С. Постернак*, op. cit., ст. 83.

***) В. У. Школа, 1917, No. 2, ст. 108-109.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

З ініціятиви слухачів київських інструкторських курсів виникла думка заложити в Київі *Українську Науково-Педагогичну Академію,* яка б підготовляла кадри учителів українознавства для середніх шкіл: мови, літератури, історії й географії. 7. падолиста в Педагогичнім Музеї, в присутности Генерального Секретаря Освіти відбулося урочисте відкриття Академії, до якої зразу вписалося по-над 90 слухачів на перший однорічний курс. Серед лекторів Академії були: проф. Т. Тутковський (географія України), проф. В. Зіньківський (педагогична психологія), проф. І. Четвериков (психологія індівідуальна), проф. Добровольський (шкільна гігієна), прив.-доц. Ол. Грушевський (історія України), прив.-доц. І. Огієнко (історія укр. мови), прив.-доц. Т. Сушицький (історія укр. літератури), прив.-доц. К. Широцький (історія укр. мистецтва), С. Ф. Русова (методика географії України), О. Ф. Музиченко (педагогика з дидактикою), др. А. Володимирський (основи лікарської педагогики), П. І. Зайцев (історія педагогики), О. К. Дорошкевич (методика укр. літератури), В. М. Дога (педагогика виховуючого читання), М. М. Старицька (деклямація).

22. падолиста було відкрито в Київі *Українську Академію Мистецтва.* Статут Академії виробив проф. Гр. Павлуцький при участи групи українських артистів та істориків мистецтва. Для вступу до Академії поставлено вимогу скінчення середньої художньої школи (це — для дійсних студентів); для вільних слухачів — загальна знайомість з малярством чи иншою галуззю мистецтва. На професорів Академії запрошено: М. Бойчука (фреска і мозаїка), Ф. Бурачка (пейзаж), М. Жука (портрет), В. Кричевського (народнє мистецтво, орнамент, архітектура), Ф. Кричевського (офорт, скульптура), Маневича (пейзаж), О. Мурашка (жанр) і Ю. Нарбута (графічне мистецтво). 18. грудня Ц. Рада ухвалила закон про Українську Академію Мистецтва, який робив її державною установою, установляв її річний бюджет в 97.400 карб., надавав їй право діставати з закордону книжки, картини і всякі матеріяли без оплати мита і діставати по одному примірникові всіх друкованих на Україні видань з обсягу мистецтва. (Вістн. Ген. Секр. У. Н. Р., № 6).

Революція, самозрозуміло, знищила за одним махом усякі обмеження й заборони, які тяжіли над українським друкованим словом. Відкрилися необмежені можливости для розвитку української преси, літератури й наукового письменства. Одначе гарячий революційний час не спріяв спокійній літературній праці, до того ж більшість українських літературних і наукових сил була абсорбована політичною діяльністю і немала часу для писання: майже кожен українець, який раніще брав участь в українськім громадськім житті і в літературі, був тепер »запряжений« до політичної чи адміністраційної праці. Оттому-то в першім році революції появилося дуже небагато скількинебудь солідних розміром або змістом книжок; переважала літера-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тура метеликів — агітаційних брошур, партійних програм, популярних викладів про ріжні питання політичного й соціяльно-економічного характеру. З літа 1917. р. почали появлятися московсько-українські словники, граматики та підручники, які відповідали практичній потребі — вчитись української мови, яка відразу зробилася мовою державною.

Повстало кілька рухливих видавництв, які звернули головну увагу на видання підручників і популярних книжок для народу. Спеціяльно виданням шкільних книжок занялося »Товариство шкільної освіти« у Київі. Так само й Видавництво »Українська Школа« у Київі, яке працювало під орудою С. Русової, З. Чепіги і С. Черкасенка. Доволі широку видавничу діяльність розвинуло »Українське Видавництво« у Катеринославі. Відновили свою діяльність старі київські видавництва »Вік« і »Час«. Заслужене »Добродійне товариство видання дешевих і корисних книжок« перенесло свою діяльність з Петербурга до Київа. В Черкасах повстало рухливе видавниче товариство »Сіяч«, яке видало багато дешевих видань українських класиків. Пізніще за видавництво взялися кооперативні обєднання: у Харькові »Союз«, у Полтаві »Полтавська спілка споживчих товариств«, у Київі »Дніпросоюз« і »Всеукраїнський Кооперативний Союз«.

По відомостям »Книгаря« в 1917. р. вийшло 677 назв укр. книжок. Відділ регістрації при »Головній Книжковій Палаті« нараховує більше як 1000 книжок.*)

Хоч українські часописи почали виходити майже скрізь, де тільки були більші гурти інтелігентних українців, навіть поза межами України**), але це були здебільшого ефемериди, які не могли довго вдержатися як через загальні несприятливі обставини революційного часу, так і тому, що ще не виробився масовий читач українських часописів. Більше-менше тверду позицію мали лиш органи партійні, що виходили у Київі, а саме щоденні газети: »Нова Рада«, заснована ще в березні »Товариством для підмоги літературі, науці і штуці« і яка згодом стала партійним органом ес-ефів (редактор А. Ніковський), і »Робітнича Газета« — орган української соціяль-демократії (ред. В. Винниченко); »Народня Воля« — орган »Селянської Спілки« (ред. М. Ковалевський). Першим офіціяльним органом укр. мовою були »Вісти Київського Губерніяльного Виконавчого Комітету«, пізніще »Київські Губерніяльні Вісти«, що почали видаватись у Київі зразу ж після

*) *С. Постернак,* op. cit., ст. 110-111.

**) Нам відомі такі видання, що виходили в 1917. р. поза Україною: »Український Голос« — Рига, »Вісти Української Громади м. Трапезунда«, »Праця і Воля« — Вороніж, »Сонце України« — Москва, »Українська Амурська Справа« тижневик — Благовіщенськ на Амурі, »Наше Життя« — Петербург; в місті Білій на Підляшу, окупованому німцями, громада українців військово-полонених, т. зв. синежупанників почала видавати з ліга 1917. р. тижневик »Рідне Слово«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.npu.org

перевороту в березні замість колишніх »Губернских Вѣдомостей«; пізніще почали виходити »Вісти з Української Центральної Ради« і нарешті яко орган правительства »Вістник Генерального Секретаріяту Української Народньої Республіки« (тижнево). В Київі відновилося видання »Літературно-Наукового Вістника« (ред. М. Грушевський); Українське Наукове Товариство в Київі відновило видання історичного квартальника »Україна«. Повстав дуже гарно редагований місячник »Книгарь«; відновлено видання агрономічного двохтижневика »Рілля«, видаваного т-вом »Укр. Агроном« і кооперативного органу »Комашня« (тижневик, ред. Ф. Матушевський). Крім того в Київі виходили: місячник »Шлях« (самостійницького напрямку), ред. Ф. Коломийченко, »Київська Земська Газета«, »Театральні Вісти« (орган Укр. Театр. Організ. Комітету), »Стерно« — орган укр. студенства, »Боротьба« — орган укр. партії ес-ерів (тижневик) »Каменяр« — орган учнів середніх шкіл, »Жіночий Вістник« — орган »Укр. Жін. Союза«, »Вістник Укр. Військового Ген. Комітету«, »Укр. Військова Справа« (тижневик), »Українське пасічництво«, »Український Агроном — двохтижневик »Волошки« — двохтижневик для дітей, »Гедзь« і »Будяк« — сатиричні тижневики; орган молоді »Юнак«; »Воля«, тижн. вид. укр. с.-д., редактор Б. Мартос.

По инших містах, на скільки мені удалось установити, виходили:

Харьків: »Рідне Слово«, тижн., вид. Харьк. Укр. Організ. Комітету; »Робітник«, орган к-ту укр. с-.д., »Нова Громада«, щоденна газета соціял. напрямку.

Одеса: »Українське Слово«, вид. Укр. Керовничого Комітету, редактор В. Чеховський.

Катеринослав: »Вістник Товариства Просвіта«, »Народнє Слово«, тижневик, ред. Ф. Пазенко; »Наш Край« (»Народная Жизнь«) тижн. Губ. Земства.

Винниця: »Подільська Воля«, тижневик, видання т-ва »Воля«, редактор Дм. Маркович.

Полтава: »Вістник Полтавського Губ. Громадського Комітету« (укр. і рос. мовами).

Житомир: »Громадянин«, тижн. вид. »Волинська Українська Рада«, ред. С. Підгірський.

Умань: »Вільна Україна«, тижневик, ред. В. Камінський; »Вільний Козак« тижневик, орган Всеукр. Генер. Козацької Ради, ред. Семен Кінаш.

Єлисавет: »Вісти Єлисаветської Української Громади«.

Ольгополь (Поділя): »Народні бажання«, вид. Ольгопільський Відділ Союза Подільських українців, ред. Д. Зосимато; »Перший Крок«, місячник, редактор Я. Нечиталюк.

Звенигород (Київщина): »Звенигородська Зоря«, виходила щодня, вид повітової зем. управи, ред. Г. Пищаленко.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Чигирин: »Чигиринські Вісти«, тижн., ред. А. Гуля.

Золотоноша (Полтавщина): »Вільне Слово«, тижн., вид. »Просвіти« спільно з повітовим і міським комітетами.

с. Широке (Херсонщина): »Зоря« тижн., вид. т-ва »Просвіта«.

Ромен (Полтавщина): »Наша Спілка«, тричі на тиждень, вид. Союза кредитов. і споживч. товариств.

Чернігів: »Чернігівщина«, щоден., вид. Губ. Земства; »Народнє Слово«, вид. Губ. Ради Сел. Депутатів.

Батурин (Чернігівщина): »Батуринські Вісти«, місячник, вид. В. Різниченко.

Новоросійськ: »Чорноморська Рада«, тижн., ред. П. Воронин.

Павлоград (Катеринославщина): »Степ«, вид. тов. »Просвіта«.

Всього українською мовою виходило в 1917. році 63 періодичних видання.*)

Хоча бурхливі революційні події мало тому спріяли, але були зроблені протягом 1917. року заходи — головно в Київі — біля організації *українського національного театру* з допомогою від держави.

Перед революцією існувала всього одна українська трупа, яка довший час держалася на одному місці, — а саме трупа М. К. Садовського, яка від 1907. р. безперервно грала у Київі в театрі Народнього Дому б. Т-ва Грамотности на Троїцькому майдані. Крім неї існували більші трупи О. Саксаганського, Суходольського, Сабінна, але вони здебільшого рідко коли грали в одному місті довше як оден сезон. Весною 1917. р. серед київських діячів українського мистецтва виникла думка заснувати спеціяльний комітет для ведення справи українського національного театру. 17. травня н. ст. відбулися в залі драматичної школи М. Лисенка установчі збори товариства »Український Національний Театр«. До президії Т-ва (комітету) увійшли: Марія Грушевська, Валерія Вілінська, Наталія Дорошенко, Людмила Старицька-Черняхівська, Оксана Стешенко, Іван Стешенко, Дмитро Антонович і Іван Маряненко.

Трохи згодом Комітет був поповнений представниками театральних інституцій і окремими діячами мистецтва. Були вибрані артисти Г. Затиркевич-Карпинська, М. Садовський і Оп. Саксаганський; драматурги: Олена Пчілка, Л. Яновська, В. Самійленко і С. Васильченко; крім того представники від Українського Національного Театру, Молодого Українського Театру, трупи Садовського, трупи Саксаганського, Сабініна, Гайдамаки, від театрального відділу »Просвіти« і Полтавського Драматичного гуртка.

При Комітеті була заснована репертуарна комісія, до якої увійшли О. Олесь, В. Самійленко, Л. Старицька-Черняхівська та инші.

Комітет був затверджений літом 1917. р. Генеральним Секретарієтом, як комісія при Секретарстві народньої освіти, і організував з

*) *С. Пастернак,* op. cit., ст. III.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

осени »Український Національний Театр« під орудою Ів. Маряненка. теар цей мав помешкання Народнього Дому на Троїцькій площі і відкрив сезон 29. вересня н. ст. До трупи увійшли з старих артистів: Г. Борисоглібська, Ліницька, І. Маряненко, Ф. Левицький, Сагатовський, з молодих Наталія Дорошенко, Коваленко та ин. Театр був виключно драматичний. До репертуару були включені насамперед пьєси: »Лихоліття Гн. Хоткевича, »Огні Іванової ночи« Зудермана, »Ткачі« Гауптмана, »Уріель Акоста« Гуцкова, »Розбійники« Шілєра, »Тартюф« Мольєра та инші пьєси.

В Другім Міськім Театрі у Київі від 14. вересня грала труппа М. Садовського, до якої з відомих артистів вступила Г. Затиркевич-Карпинська.

В театрі Бергоньє з 29. вересня почав вистави »Молодий Український Театр«, який складався виключно з молодих артистичних сил (Л. Курбас, Гн. Юра, М. Терещенко та ин.) і ставив виключно нові українські пьєси або ж перекладні.

З антрепрізою київської міської опери сама міська дума заключила умову, що протягом зімового сезону мали бути виставлені дві опери українською мовою: »Тарас Бульба« Лисенка і »Черевики« Чайковського. Лібрето для останньої опери переклала Л. Старицька-Черняхівська, декорації написав Ю. Нарбут, усе вже було готове, але бурхливі події зіми 1917—18. рр. не дали обом операм бути виконаними.

В Київі ж Комітет Укр. Нац. Театру заснував драматичну школу для робітників і зорганізував особливий Комітет для організації робітничого театру. Він же улаштував особливі режисерські курси.

Та все це діяльность у самій столиці, у Київі; на провінції ж все лицилося більш-менш по старому: інтерес до українського театру задовольняли, як і раніш, мандрівні українські трупи або аматорські вистави. У великих містах виникла боротьба за театр, і українці вже силою боронили свої права. Так в Одесі місцевий український полк виарендував для українських вистав театр, де грала жидівська трупа (т. зв. Новий театр), і коли арендатор не хотів відступати театру, вояки забрали театр силою. Там же в Одесі при кінці року заснувалося уділове товариство »Одеський Український Театр«.

Роблено було заходи — майже виключно з приватної ініціятиви — коло заснування національних музеїв та галерій. Але бурхливі події зіми 1917—18. років не дали ні часу, ні змоги здійснити ці проекти, які так і залишились невиконаними, хоч деякі з них були дуже близькі до зреалізования. Наприклад — справа Української Національної Галерії при Академії Містецтва. До цієї галерії були приобіцяні приватними власниками колекцій і художниками дуже цінні збірки і поодинокі малюнки. У Харькові відомий український артист-маляр Сергій Васильківський завіщав свої дуже цінні колекції Українському

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Національному Музею Слобожанщини, який лишився нездійсненим. Професор П. Тутковський виступив у квітні 1917. р. з проектом українського природничого й сільсько-господарського музею у Київі. Київське товариство природознавців утворило для реалізації цього проекту особливу комісію, яка вже дістала обіцянки цілого ряду колекцій, але справа не була зреалізована. Така сама доля стріла й проект »Українського Національного Музею-Архиву«, який видвигнула була культурно-просвітно комісія при Всеукраїнські Раді військових депутатів. Усякі такі проекти вимагали більш спокійних часів і більш усталених відносин.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XVI.

Український церковний рух в 1917. році.

Православне духовенство м. Київа від самого початку революції поставилось дуже прихильно до українського національного руху. Вже в перші дні істнування Ц. Ради до неї надійшла така заява: »Православне духовенство м. Київа на своїм зібранню 7. Березня сього 1917. року під керовництвом Преосвященного Никодима єпіскопа Чигиринського обібрало з свого гурту на делегатів до Української Центральної Ради таких осіб: прот. Шараєвського, свящ. А. Ходзицького і Г. Чернявського і прохає Президіум Ради допустити означених осіб на збори Ради з правом голосу. Марта 9. дня 1917. року. Голова пастирських зборів духовенства м. Київа Никодим єпіскоп Чигиринський«. Збори Ц. Ради ухвалили прийняти пропозицію духовенства.*) Підчас Українського Національного Конгресу, в його президії засідав представник українського духовенства о. Павло Погорілко. А до почесної президії було вибрано єпіскопа Димитрія Уманського.

Одначе загальне відношення православного духовенства до українського руху не скрізь було таке прихильне, як у Київі.**) Так, наприклад, на Чернігівщині воно було й зовсім вороже, що пояснялося в значній мірі тим, що в Чернігівській єпархії архієреї москалі протягом кількох десятків років призначали на парафії вихованців великоруських духовних шкіл, так що міське і сільське духовенство на Чернігівщині складалося в значній мірі з чужородного московського елементу. Коли на надзвичайному з'їзді духовенства Чернігівської єпархії в серпні 1917. р. було зняте питання про українізацію церк-

*) Вісти з Укр. Ц. Ради у Київі, No. 1, 19. березня 1917. р.

**) На території України було девять православних єпархій: холмська, волинська (катедра в Житомирі), подільська (катедра в Камянці), київська, чернігівська, полтавська, харьківська, катерниославська і херсонська (катедра в Одесі). Цими катедрами правили митрополит (у Київі) й єпіскопи та архієпіскопи. Крім єпіскопів, що правили цілим єпархіями, було ще 16 єпіскопів вікарних, які поділялись між єпархіями так: в київській єпархії — 4 вікарних єпіскопи (чигиринський, уманський, канівський і черкаський), у волинській — 3 (кремянецький, володимир-волинський і острожський), в херсонській — 3 (новомиргородський, елисаветградський і миколаевський), в подільській — 2 (балтський та винницький), в полтавській — 1 (прилуцький), в харьківській — 1 (сумський) і в катеринославській — 1 (павлоградський). Усього було на Україні 25 єпіскопів, які всі підлягали владі російського найсвятішого Сіноду. Див. *В. Біднов*, Церковна справа на Україні. Тарнів, 1921, ст. 5.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ви, то справа не мала ніякого успіху, більшість зїзду (головно духовенство північних повітів Чернігівщини) »провалила« українізацію. Одному з найбільш гарячих її оборонців, свящ. Єфимовському не дали навіть говорити.[1])

Инакше ставилось до українства духовенство на Полтавщині, де наприклад загальні збори духовенства Хорольського повіту ще в квітні винесли постанову — домагатись українізації школи.[2]) А на полтавському єпархіяльному зїзді в травні місяці було прочитано одним з учасників зїзду доклад про відродження православної церкви на Україні — про потребу ввести знову в церковне життя стародавні українські звичаї та обряди, заборонені російською церковною владою, завести старі українські церковні співи, читання церковно-славянських текстів з українською мовою, вживання при службі Божій і в проповідях української живої мови й проголошення автокефалії української православної церкви. Цей доклад викликав до себе живий інтересь і був виданий аж чотирі рази[3]). Так само й на Поділлю: єпархіяльний зїзд Подільської єпархії, що відбувся в кінці квітня, мав ясно визначений національний український характер і »висловив надію, що з автономією України настане й автокефалія в православній українській церкві«. З'їзд духовенства Брацлавського повіту, що відбувся в м. Тульчині 1. грудня 1917. р., одноголосно постановив вітати Ц. Раду і взяти у виборах до Українських Установчих Зборів як найблизчу участь.[4])

Але більшість єпархіяльних зїздів поставилась до справи відродження української церкви байдуже. Так само байдуже, або навіть вороже поставилась до нього і найвища духовна школа на Україні — Київська Духовна Академія, де майже всі катедри були обсаджені москалями або українцями-перевертнями. Більшість єпископів не заняла якоїсь виразної позиції що-до українського руху. Одні, як Димитрій уманський, Никодим чигиринський або арх. Агапит катеринославський — стали відразу на боці українського руху. Так само й бувший ректор Казанської Дух. Академії й арх. володимирський Олексій. Знов же таки архієпископ харьківський Антоній Храповицький (б. волинський), відомий з свого українофобства, безтактовними вибриками на стільки обурив харьківське українське громадянство, що воно кілька разів домагалось його усунення з Харькова.

З проголошенням Української Народньої Республіки православне духовенство скрізь поставилось лояльно до української влади і брало незмінну участь в усіх урочистостях — святах проголошення Укра-

---

[1]) »Нова Рада«, № 122.

[2]) ibidem, № 24.

[3]) Про українізацію церкви. Доклад, прочитаний на полтавському єпархіяльному зїзді духовенства і мирян 3—8. травня 1917. р. Лубні, 1917, ст. 12.

[4]) »Нова Рада«, № 208.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

їнської Республіки, військових зїздах і т. п.*) Але революційний рух, який розвивався під соціялістичними гаслами, сам по собі не спріяв інтересу до релігії й до церкви. Дуже невеличкі круги української інтелігенції цікавились церковними справами, а з українських газет тільки одна »Нова Рада« виявляла певне зрозуміння для церковної справи і містила на своїх шпальтах не тільки самі звістки про церковне життя, але й статі на церковні теми.

К кінці 1917. р. в Київі сформувалася »Українська Православна Церковна Рада« в склад якої війшли і духовні й миряне. Вона взяла в свої руки керування українським церковним рухом. З її кругів почали лунати голоси про потребу скликання українського церковного зїзду, який би мав унормувати правно-канонічне становище православної церкви на Україні, особливо після того, як у Москві Всеросійський Церковний Собор відновив патріярхат і вибрав на патріярха архіспіскопа Тихона. На сторінках »Нової Ради« свящ. Вас. Симонович писав уже в червні 1917. р. про потребу скликати український церковний з'їзд (№ 62, з дня 13. VI. 1917); Павло Мазюкевич там же (№ 219) в статі »Автокефалія чи автономія?« гаряче стояв за автокефалію укр. церкви.

Укр. Прав. Церковна Рада постановила нарешті скликати *Всеукраїнський Православний Церковний Собор,* на що дав свою згоду і патріярх Тихон. В початку грудня 1917. р. організаційний комітет по скликанню Всеукраїнського Православного Собору випустив таку відозву:

»Народе Український!

Колись, ще за Гетьманщини, ти був вільний, але зєднавшись з царською Москвою ти втратив свою волю не тільки державну, а навіть і церковну. Тепер, відбудувавши свою Народню Республіку, ти мав відбудувати колись ні од кого незалежну, автокефальну святу Церкву свою. Принаймні третій Всеукраїнський З'їзд зробив у цій справі певну постанову. Для скликання Всеукраїнського Церковного Собору складено Організ. Комітет, відомий і Укр. Ц. Раді. Українське військо завжди було захистником християнської віри й піклувалось про свою Церкву — воно заплатило за цілість і непорушність її своєю кровію.

Але росіяне, позбувшись царя світського, завели у себе нового самодержця духовного — московського патріярха, щоб укинути і наш український народ в нову духовну неволю. Знов вернулись ті часи, коли людей не питаються, як і куди їх повернути.

---

*) Один лиш волинський архієпіскоп Фадій відмовився правити молебен з нагоди проголошення УНР., вважаючи це проголошиння »передрішенням питання, яке можуть розиязати лиш Установчі Збори єдиної неділимої Росії«. Але він не заборонив духовенству брати участь в молебнах, як що хто схоче. Дир. »Кіев. Мысль«, 1917. № 287.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Вільний народе Український!

Щоб не попасти тобі в цю духовну неволю, повинен ти негайно зібрати свій Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян і відновити на ньому давню незалежність української церкви, стверджену Переяславським трактатом (1654. р.) і незаконно знищену Московщиною.

Державний народе український!

Тілький зібраний тобою Всеукраїнський Церковний Собор духовенства та мирян має право вирішити справу твоєї Церкви та признати або не признати нововибраного патріярха московського, і через те не слід тепер поминати його в церквах на Україні.

Побожний та трудовий Народе Український!

Відбудовуй свою вільну автокефальну церкву! Благочестиві Українські владики, Панотці, Діякони, Дяки, Ченці та Черниці! Прихиліться вашою любовію до громадян і в єднанні душ і сердець приступіть до виборів представників до Всеукраїнського Церковного Собору.

На Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян, що відбудеться з ласки Божої в святім Київі 28. грудня 1917. року, мають прибути:

1) Від кожної єпархії по одному архієрею, а від кожного повіту по одному панотцеві, діяконові і по три парафіянина.

2) Від кожного епархіяльного міста: по одному панотцеві, діяконові, дякові і парафіянинові. Крім того, від кожного українського манастиря, чоловічого та жіночого, по одному представникові.

3) Кожна військова українська частина має надіслати по одному воякові, а українські частини київської залоги по троє вояків.

4) Київська Духовна Академія, українські семінарії та духовні школи мають надіслати по одному представникові. В Соборі мають взяти участь панотці всіх українських військових частин.

Примітка: всі представники мають бути українцями з роду і неодмінно прихильні до українства, і мати в тім з собою від своїх виборців належні посвідчення.«*)

31. грудня 1917. р. вийшов № 1. часопису »Вісти з Українського Православного церковного собору«.

Українська Православна Церковна Рада старалася погодити інтереси обновлення українського церковного життя з інтересами відродженої української державности. Їй удалося завязати добрі відносини з українськими військовими кругами. В кінці грудня 1917. р. Укр. Прав. Церковна Рада випустила відозву »До всіх православних українців«, щоб вони піддержували Центральну Раду і Генеральний Секретаріят. Цю відозву підписали: почесний голова Української Церковної Ради архієпіскоп Олексій, голова Укр. Церк. Ради свящ. Ол.

*) »Нова Рада«, № 192.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Марічів, члени: сердюцького Гетьмана П. Дорошенка полку військовий старшина Цівчинський, свящ. С. Пилипенко, свящ. В. Хоменко, діловод діякон Дурдуковський, писарь козак Галаміїв.

Тоді ж таки Укр. Церк. Рада постановила оповістити Павославній українській церкві, щоб в церквах на службі Божій поминати тільки »Боголюбиву і Богохраниму Державу Українську, її вищу владу, Всеукраїнську Церковну Раду і все українське військо.*)

Але український церковний рух не знайшов для себе ані зрозуміння, ані піддержки з боку соціялістичного українського уряду. В складі Генерального Секретаріяту знайшлася всього одна людина, яка розуміла культурне й національне значіння церковної справи і яка взяла на себе ініціятиву спробувати ввести церковне життя в рямки нового державного ладу на Україні. Це був Генеральний Писарь Ол. Лотоцький. Йому вдалося переконати своїх колег по Секретаріяту і на засіданні Малої Ради 29. падолиста 1917. р. він зробив від Генер. Секретаріяту внесення в справі утворення *окремого органу для порядкування церковними справами*. Обміркувавши цю справу, Генер. Секретаріят прийшов до думки про потребу утворення особливої комісії, яка б порядкувала церковними справами на Україні. На запитання деяких членів М. Ради, докладчик пояснив, що думку про потребу окремого органу церковного управління на Україні подала Генер. Секретаріяту особлива нарада з мирян та духовенства. Нарада бачила небезпеку для церковного життя на Україні з боку російського православного собору, котрий збірався саме проголосити в Росії патріярш ество, що загрожуватиме ще більше церковному життю, ніж це було досі. З приводу докладу і пояснень М. Рафес зауважив, що згідно з демократичними принціпцами церква повинна бути відділена від держави, і що не діло Генерального Секретаріяту турбуватися про церковні справи. Генеральні секретарі В. Винниченко і І. Стешенко доводили, що таки треба створити якийсь орган для порядкування церковними справами, тим більше, що при М-ві вн. справ істнує департамент справ віроісповідних.**) За утворення органу висловився і Мик. Левицький, — для того, щоб порядкувати чисто адміністративно-церковними справами, як от регістрація народжень, шлюбів і т. ин.

Різко виступив проти проекту Євг. Неронович. »Нехай, казав він, попереду духовенство зорганізується і виявить своє обличча. Не таємниця, що духовенство на Україні здавна і до сеї пори було густо і навіть чорно-реакційне. Воно хоче тепер утворити свій орган при Генер. Секретаріяті для того, щоб мати міцніщий грунт, коли виникне справа відділення церкви від держави.«

---

*) »Нова Рада«, No. 203.

**) На чолі його стояв б. єпіскоп Красноярський Никон Безсонов, що зняв з себе сам церковний сан. Перебування його на посту директора цього департаменту дуже вражало віруючих людей.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Так само неприхильно поставились до внесення ген. писаря й дальші промовці: М. Стасюк, Балабанов і Золотарьов. Мала Рада винесла постанову: »передати справу на розгляд Генеральному Секретаріяту з тим, що коли він вважатиме потрібним, то може внести певний законопроект в релігійній справі.« Генеральний Секретаріят такого законопроекту не вніс, і справа була похована.

»Нова Рада« устами А. Ніковського справедливо зауважила, що »Мала Рада зовсім мляво поставилась до упорядкування релігійних відносин на Україні, до заснування окремого адміністративного органу в справах церковно-релігійних... Члени М. Ради, стоячи на вищих і недосяжних точках соціялістичних ідеалів і партійного пуризму, не порушили, на жаль, чисто-життьових справ української церкви, які обходять і їх, як людей культурних.« І він вказував на те, що церква з її наукою, письменством і мистецтвом має велике історичне й сучасне значіння, що народня маса вірує, хреститься, молиться і шанує церкву, що коли український уряд не заопікується церквою, то нею охоче заопікується московський сінод і патріярх, і тоді вийде, що на Україні існуватиме приватна релігійна спілка, яка підлягатиме московському патріярху і буде скріпляти на Україні гнізда русифікації — через проповідь, твори суздальських богомазів, листки й послання.« Свою статю закінчив Ніковський іронічною увагою: »поділяючи високодостойні каноничні переконання українських партій, не можу одначе не пожалувати за тими матеріяльними й культурними цінностями, які ми маємо втеряти через свою неуважність.«*)

Всеукраїнський Церковний Собор відкрив свої засідання 32. січня 1918. р. у Київі під головуванням єпіскопа Пимена з Поділля. В соборі взяли участь майже всі правлящі єпіскопи на Україні, вибори представників були переведені по всіх єпархіях і звідусіль прибули делегати.**) Але засідати Соборові довелося під згуки большевицьких гармат. Військові події примусили членів Собору перервати свої наради і роз'їхатись по домах. Наново зібратись Собору довелося аж в літку 1918. р. при зовсім инших обставинах.

*) »Нова Рада«, No. 189.

**) Докладніще про цей Собор див. II. том моєї Історії.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XVII.
Окуповані частини Галичини і Буковини в 1917. році.

Російська революція внесла певні зміни і в становище частин *Галичини й Буковини,* окупованих російським військом. Після офензиви ген. Брусілова в кінці літа 1916. р. в руки росіян перейшла майже ціла Буковина і значна частина Східної Галичини (зі Станіславовом, Коломиєю, Чортковим, Тернополем та ин.), разом в обох областях 33 повіти. Для управи цими областями було відновлено »Галицько-Буковинське Генерал-Губернаторство«, на чолі якого поставлено ген. Ф. Трепова (колишнього київського генерал-губернатора). Для управи краєм було вироблено і 3. липня 1916. року затверджено начальником штаба Верховного Головнокомандуючого ген. М. Алексеєвим особливий статут. В статуті вже не було »політики« з часів першої окупації; він просто мав регулювати управу окупованими провінціями, які складали найближче запілля рос. армій і через які проходив бойовий фронт; одже управа носила військовий характер і мала на увазі передовсім забезпечення інтересів дієвої російської армії. Поруч військової генерал-губернатору була приділена цивільна управа, яка складалася з окремих відділів: фінансового, медичного, правління державних маєтків, народньої освіти і духовних справ. Генерал-губернатор мав свій осідок у Чернівцях. Край було поділено на дві губернії: »Черновецьку« (Буковина і Покуття), де губернатором був Лігін, і »Тернопільську« (галицьке Поділля) губернатор — Черторижський. Тепер уже не було національного або релігійного утиску. Правда, українська мова не дістала публичних прав, і всі урядові відозви й розпорядження друкувалися лиш мовами російською й польською, але було дозволено відновити науку в українських гімназіях у Тернополі, Чорткові й Чернівцях, — з тим одначе, щоб вони не називалися »українськими«. На чолі просвітньої управи призначено було директора одної з київських гімназій Янковського, людину з репутацією ліберала. На чолі православних парохій (їх зберіглося всього 18, майже виключно на території тих східно-галицьких повітів, які не виходили з-під російської влади з 1914. року) поставлено було професора Київської Духовної Академії, протоієрея Ф. Титова, в характері представника протопресвітера армії і флоту (головного військового капеляна). Та хоч не було вже прежніх утисків,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

відношення до українства загалом було неприхильне. Населення дуже терпіло від постійних реквізіцій, примусових робіт і розміщення в краю величезної маси російського війська.

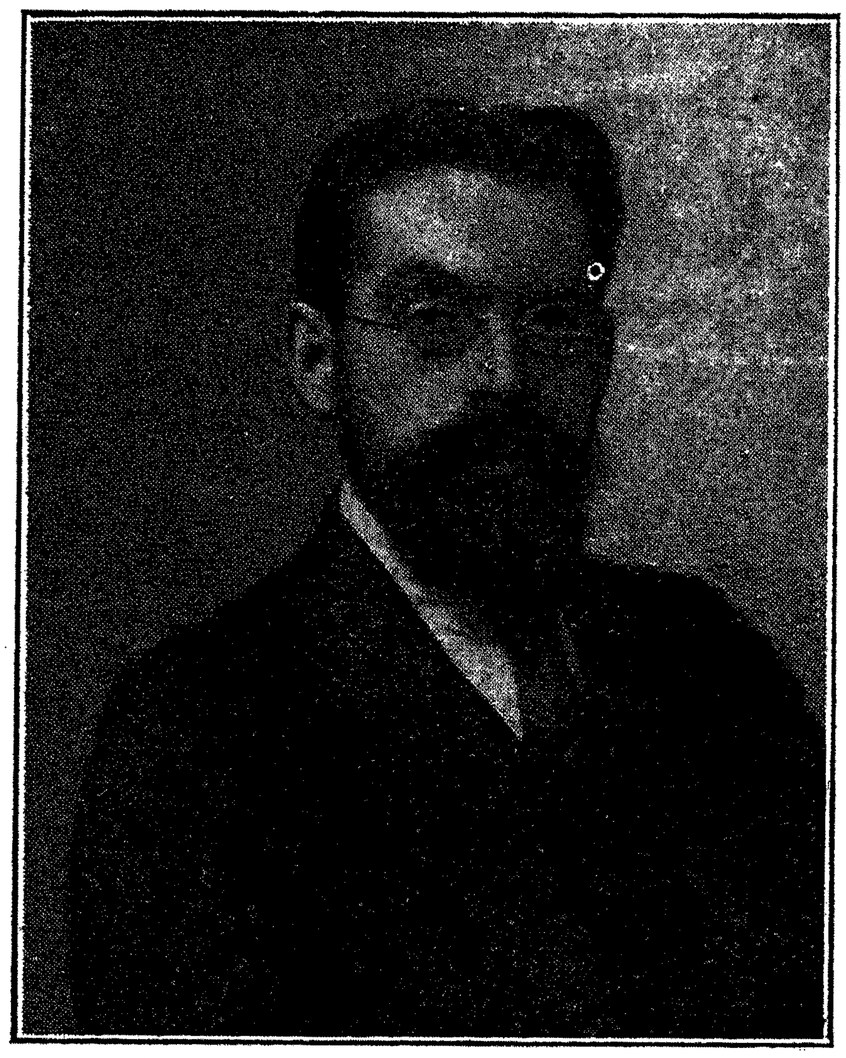
Здержуючись від повторення скандального експерименту 1914—15. років з насильною русифікацією Галичини, російське правительство поводилося тепер так обережно через непевність, чи вдасться йому вдержати за собою Галичину, і чи не доведеться віддати її назад в заміну за окуповану австрійцями частину прежньої російської території. Що ж стосується Буковини, то воно було звязане таємним договором з Румунією, яким зобовязалося в разі успішного кінця війни відступити їй цю українську область.

Революція в березні 1917. р. негайно відбилася й на фронті та в окупованих областях. Генерал-губернатор Трепов зразу ж покинув Чернівці, але обидва губернатори й решта прежньої адміністрації залишились на місцях, хоч їх влада скоро звелася до мінімума. Скрізь поутворювалися ради салдатських депутатів, які почали втручатись і до управи краєм, вносячи туди ще більше безладдя. Про те, що загальний курс політики щодо українського населення Галичини має бути змінений, і про поворот висланих в глиб Росії галицьких українців зразу ж почали упоминатися перед петербургським урядом українці російські. Але про те, як практично уложити відносини в окупованих областях, мало хто думав в перші дні революційного захоплення. Тимчасом з польської сторони вже почалися заходи перед урядом, щоб дістати управу в Галичині в польські руки або принаймні улаштувати її так, щоб поляки мали там перший голос. Особливо дбав про це проф. С. Грабський, який уже встиг подати Тимчасовому Правительству проект організації нової управи окупованими областями. В Петербурзі зразу призначили були на краєвого комісара до Галичини й Буковини князя П. Долгорукова, кадета. Одначе вже в кінці березня (н. ст.) у Київі, з ініціятиви Пл. К. Линниченка, уповноваженого від Земського Союза, почали міркувати над устроєм Галичини й Буковини. Була скликана нарада, в якій взяли участь П. Линниченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Красковський, голова жидівського допомогового комітету др. Лянгер і посол австрійського парламенту Т. Окуневський, що перебував тоді у Київі. На цій нараді було ухвалено взяти на себе ініціятиву скласти проект нової управи Галичини й Буковини, в ліберальному дусі і з допущенням місцевого населення до самоуправи, на скільки це дозволяло становище окупованих російською армією провінцій ворожої держави. Незабаром П. Линниченко сам склав і відповідний проект нової управи, який був ним разом з І. Красковським предложений в Ставці (в Могилеві на Дніпрі) членам правительства, які туди приїхали на нараду з головною командою. Проект був поданий в імени Комітетів Південного Фронту Союза Міст і Союза Земств, а також Ц. Ради. Наслідком інтервенції двох Союзів — най-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

більш впливових на початку революції організацій – було призначення 22. квітня Д. Дорошенка на пост краєвого комісара з правами генерал-губернатора. Коли М. Грушевський на Національному Конгресі в позачерговій заяві повідомив про затвердження Дорошенка краєвим комісаром Галичини й Буковини, »З'їзд з радістю прийняв цей факт, як приклад того, оскільки Уряд рахується з голосом організованого Українського громадянства, котре в особі Укр. Ц. Ради виставило п. Дорошенка кандидатом на цю посаду.«*)

З огляду на те, що вже пройшло чимало часу і в окупованих краях почалася справжня анархія, від якої дуже терпіло населення, треба було дуже поспішати. Тому Дорошенко за порозумінням з головою Тимч. Пр-ва кн. Львовим і головним командантом ген. М. Алексєєвим залишив старий статут генерал-губернаторства з 1916. р., кладучи головну вагу на обсадження адміністрації відповідними людьми, і тільки застеріг собі право допустити в краю заведення самоврядування, віднову місцевих судів, шкіл і т. д. На посаду тернопільського губерн. комісара було призначено Ів. Красковського, черновецького — Ол. Лотоцького. Більша частина повітових комісаріятів була обсаджена українцями (аж кілька комісарів дала петербургська українська колонія), при чім малося на увазі, щоб комісари були по змозі з юридичною освітою.**) З прежніх повітових начальників були залишені люде (здебільшого також українці), які своєю попередньою діяльністю виказали лояльність і доброзичливість до українського населення.

Іван Красковський,
губернатор Галичини.

Головні засади своєї діяльности Дорошенко виложив в особливій відозві до населення, опублікованій 2. червня в мовах російській, українській і польській (на Буковині в додатку ще й в німецькій та румунській). В цій відозві говорилося, що дотеперішня політика ро-

*] »Вісти з Укр. Ц. Ради у Київі«, No. 3, ст. 3.

**] Комісаром Збаражського пов. призначено М. Сердюка, Борщівського — Мик. Маслова, Гусятинського — Л. Тимошенка, Бучацького — Костя Лоського, Тернопільського — Леонида Юркевича, Товмачського — Мих. Корчинського, Косовського — Павла Зайцева, Городенського — Костя Широцького, Коломийського — Василя Приходька, Черновецького — Ол. Багрія, Сторожинецького — Степана Гаєвського, Вижницького — Гр. Іваницького. В решті повітів були залишені прежні, або ж переведені з инших повітів, начальники повіту (переіменовані в повітових комісарів], які своєю попередньою службою засвідчили лояльне відношення до українського населення. За декого з них просило само населення, щоб їх залишити.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сійської влади у відношенню до місцевого населення, яка стояла в тісному звязку з загальним напрямом політики царського уряду, тепер має бути цілком відкинута. Революція, яка принесла свободу всім народам Російської Держави, не може не змінити відношення російської влади до цивільної людности занятих збройною силою областей Австро-Угорщини. »Згідно з основами міжнароднього права — говорилося в тій відозві — нова російська власть не вважає можливим накидати населенню в цей переходовий час щось таке, що мало б порушити його давній суспільно-адміністраційний устрій. Але, оскільки це не буде суперечити інтересам російської армії, котра боронить справу свободи народів Росії, нова власть вважає за справедливе вжити всіх заходів для полекшення долі мешканців окупованого краю, а саме: дати населенню свободу як у відновленні старих форм самоуправи сільської й міської, так і в перебудуванні їх на нових, широких основах, як би того людність забажала; допомагати відновленню діяльсти місцевих громадських організацій, кооперативів, ощадних кас, добродійних комітетів і т. ин.; відновити по змозі судівництво в місцевих судах на основі місцевих законів; відновити шкільну науку по школах низчих і середніх, відкриваючи нові школи, коли того буде треба, і вживаючи заходів що до охорони й опіки над дітьми, які полишились без догляду.

Виходячи з принципів свободи самовизначення націй; нова власть відкидає саму думку про які небудь утиски й обмеження що до всіх народностей краю. Так само й бесіди не може бути про якісь утиски в справах віри. Предметом особливої уваги нової влади буде упорядкування харчової справи...« Треба згадати, що перед від'їздом до Чернівців Дорошенко поінформував про свої плани М. Грушевського і знайшов у його повне одобрення. Пізніше, прибувши в половині червня до Київа, Дорошенко доложив Ц. Раді на засіданні 15. червня про початки своєї діяльности в окупованих областях, і вислухавши справоздання Дорошенка, Ц. Рада висловила повне довірря до його діяльности.*)

Хоча короткий час істнування нової управи (всього три місяці) не міг дати змоги перевести вповні програми, наміченої в цій відозві, але в усякім разі населення могло вільніще відітхнути, коли замість прежньої чужої й неприхильної адміністрації появилися люде ідейні, свої ж українці, які від щирого серця дбали про те, щоб улекшити населенню тягар ворожої окупації. Дбаючи за українців, як за найбільш покривджену частину населення, не роблено було ніякої кривди иншим національностям — полякам, румунам, німцям, жидам. Протягом дуже короткого часу було переведено по містах вибори до магістратів на основі загального права, а по селах вибори війтів. Було вироблено план організації виборних рад при губерніяльних та

*] »Нова Рада«, 1917, No. 54.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

повітових комісарах від представників усіх національностей в рівному числі. По деяких повітах ці ради були вже й вибрані. Основою відбудови шкільництва було поставлено повну свободу вживання рідної мови: української, польської, румунської й німецької.

В діяльности нової адміністрації в краю було багато перешкод і перепон. Головною з них було відношення сірої салдатської маси до місцевої людности, яке можна би сформулувати словами: »я тебе завоював, і все твоє — моє«. Ті самі салдати, що скрізь вивішували плакати про свободу й братерство народів, про мир без анексій і контрибуцій, зовсім не вважали потрібним пристосовувати ці принціпи до місцевого люду. Крадіжки, грабунки, розбої, гвалти, насильства, спаші на полях, усе це зростало паралельно з упадком дісціпліни і зростом масового дезертирства. Людність зверталась до комісарів, комісари апелювали до військових комітетів, але ці останні виявляли здебільшого холодно-байдуже відношення до інтересів місцевого населення. Здавалося, що з революцією стало ще важче жити населенню через розбещеність російського салдатства, через його кривди та насильства над мирним населенням... З цим усім було дуже тяжко боротись. Доводилося також боротися і з інтригами спеціяльно ворожих до українства кругів — російських, польських, московофільських. Одначе на загал удавалося поборювати всі ті перешкоди, при чім не малу ролю відіграло особисто прихильне відношення до краєвого комісара та його політики з боку тодішнього військового міністра Керенського.

Одначе нещаслива офензива в кінці липня, за яку так стояв той самий Керенський, не тільки обернула в нівець усю працю української адміністрації, але й спричинила краю багато горя і руїни. Після короткого успіху, в часі якого російське військо здобуло Галич, Калуш і Богородчани, здеморалізована й розагітована салдатеска не схотіла битись та ще й учинила в Калуші страшний погром на українців і жидів. Такі саме бешкети вчинено й по багатьох инших місцях. Це було тим сумніще, що населення галицьких повітів з австрійського боку, наслухавшись, що по той бік фронту будується »вільна Україна у вільній Росії«, що наступають українські полки, — без усякого страху і навіть з певними надіями дожидало наступу. Ніхто не кидав своїх осель і не тікав, як то бувало при попередніх російських офензивах. Тим тяжче і прикріще було розчарування від зустрічи з »революційною« армією...

Не витримуючи австро-німецького контр-наступу, російські армії покотилися назад і в своїм стихійнім відступі громили й нищили усе на своїй дорозі. Всі зусилля адміністрації припинити бешкети і взагалі оборонити край від погрому були марні, і Москва, залишаючи край, полишила по собі чорну память.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Після відступу в руках російської армії зосталися невеличкі окрайчики деяких повітів Галичини й Буковини, і в них залишилися комісари, що приїхали з Дорошенком, і сиділи там аж до останнього розвалу російської армії й приходу австрійців весною 1918. року.*)

Українське громадянство живо інтересовалося долею українців-галичан та буковинців, які опинилися в російському полоні або були вивезені москалями як заложники та арештовані. Від самого початку революції не обходилося ні одне жадання до Тимчасового Правительства без окремого пункту про увільнення галичан та буковинців і окремо — митрополита А. Шептицького. Увільненого з арешту і заслання митрополита українська колонія в Петербурзі зустріла з найбільшими почестями й ентузіязмом. Так само зустрічали його і в Київі. Як тільки Ц. Рада придбала значіння і вплив, вона почала опікуватися долею галицьких та буковинських земляків. Як тільки що було зазначено, краєвий комісар Д. Дорошенко давав звіти з окупованих провінцій перед Ц. Радою і апелював до неї, коли перед ним виникали труднощи у взаєминах з російською військовою владою. Уже до початку літа більшість засланих українців-галичан переїхала до Київа і мала змогу взяти участь в культурному будівництві нової України.

Коли російське військо, відступаючи в серпні місяці з Галичини й Буковини, почало плюндрувати й грабувати край, Укр. Військ. Ген. Комітет звернувся до українців-вояків з спеціяльним закликом »Не робіть руїни!«, в якому українці салдати, офіцери й всі урядовці закликалися »всі як один стати на оборону своїх братів.«**) В жовтні Генер. Секретаріят Військових справ від рос. м-ва війни добився того, що полонених українців зрівняно в трактуванні з полоненими чехами й поляками, — на що російська військова влада довго не хотіла погодитись. Брацями-українцями опікувався »Український Центральний Галицько-Буковинський Комітет« при Ц. Раді.

25. падолиста відбулося в Київі в великій залі Ц. Ради протестаційне віче виселенців і полонених галичан та буковинців з приводу прилучення Галичини до Польщи. На вічу виступали крім самих галичан та буковинців місцеві українські діячі, генеральні секретарі С. Петлюра і М. Ткаченко, А. Ніковський, К. Лоський, М. Шаповал та инші. Крім того виступав з промовою голова Чеської Національної Ради Т. Г. Масарик та представник румунських добровольців з Буковини Емануіл Ісопеску; обидва заявили протест проти прилучення Галичини до Польщи і взагалі проти політики Австрії. Віче приняло резолюцію, в якій домагалося на основі самовизначення народів — злучення всіх українських земель в одну цілість, протестувалося проти прилучення галицької України до Польщи без огляду на те, чи вона буде самостій-

*) Докладніще про Галичину й Буковину під новою управою в 1917 році див. *Д. Дорошенко*, »Спомини з недавнього-минулого«, ч. І., Львів, 1923, ст. 81—130.

**) Вістник Укр. В. Г. Комітету, № 8.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ною державою, чи автономною австрійською провінцією, і взивалося Укр. Ц. Раду, щоб вона своїм авторитетом і своєю силою піддержала домагання галичан та буковинців.*)

Українські часописи у Київі — »Нова Рада«, »Робітнича Газета« і »Народня Воля« містили гарячі статі проти прилучення українських територій до майбутньої відродженої Польщи. Особливий інтерес до долі галицької України виявляли ес-ефи та їхній орган »Нова Рада«.

Ц. Рада на своїм засіданні 27. падолиста винесла також свій протест проти наміреного прилучення до Польщи Галичини й окупованих австрійцями частин української території. Текст цього протесту був такий :

»Ознайомившись з протестом Українського Парламентського Клюбу в Австрії проти наміру прилучення тих земель Холмщини та Підляшша та окупованих земель Волині, де більшість людности є українська, до Польського Королівства, та проти дальшого удержання українських територій Галичини в однім з польським конституційнім союзі, з вузькими чи ширшими автономними правами останнього, і вважаючи з свого боку такі наміри насильчими замахами на право самовизначення української людности, населяючої указані території, Укр. Ц. Рада постановляє:

1) признати недопустимом насильне відривання від території У. Н. Р. окупованих центральними імперіями українських частин Холмщини, Підляшша та Волині;

2) звернути увагу міжнародньої демократії на рішучий протест організованої демократії Галичини та Буковини проти наміру рішати про долю вказаних територій всупереч волі їх населення;

3) вжити всіх заходів до того, щоб людности Австрійської України було дано фактичну можливість свобідно висловити свою волю щодо дальшого свого політичного істнування;

4) виконання цих постанов доручити Генеральному Секретаріятові України.«*)

Підчас берестейських переговорів Українська Делегація добилася заключення таємного договору про вилучення Галичини й Буковини в окремий коронний край.

Та й самі галицькі українці, яких доля закинула в часі війни на Україну, не залишились байдужими до великих подій, що тут відбувались з весни 1917. року, і взяли живу, активну участь в ділі будування нового українського життя. Вже підчас першої української маніфестації в Київі серед инших учасників святочного походу ішов цілий відділ полонених українців з австрійської армії. Це було немов

*) »Нова Рада«, ч. 186.

**) Протести проти прилучення Галичини і Буковини до Польщи виносилися й на провінції: так маємо протест т-ва »Просвіта« Максимівських копалень на Катеринославщині, видрукований в № 7. »Вістника Генер. Секретаріяту Укр. Н. Р.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

живим сімволом, що українці австрійські поділяють радість українців наддніпрянських, як свою власну.

Протягом весни й літа 1917. р. в Київі зібралася доволі численна колонія українців з Галичини та Буковини, яка взяла найгарячійшу участь в культурно-національнім будівництві. Вже при кінці 1917. р. У Київі була збудована на Павловській вулиці греко-католицька церква й її першим парохом став о. Щепанюк, вивезений царським урядом з Галичини як заложник. Галицькі українці займали посади вчителів українських гімназій, инші працювали як інженіри, техніки, кооператори, журналісти, скріпляючи собою не геть то густі ряди української свідомої інтелігенції. Ініціятиві і близькій енергійній участи інж. Івана Левинського зі Львова завдячувало своє заснування й скорий розвиток українське технічне т-во »Праця«. Коли почали творитися українські державні установи, галицькі й буковинські українці у великому числі вступали туди урядовцями.

Коли молодій Українській Республіці почала загрожувати небезпека від большевиків, українці австрійські виступили в її обороні зі зброєю в руках: як уже згадувалося в цій книзі, при І. запасному українському полку почав творитися »Галицький Курінь« Січових Стрільців. 13. падолиста появилася відозва від »Тимчасової Головної Ради галицьких, буковинських і угорських українців«, яка закликала добровольців записуватися до Січових Стрільців. »Ми галицькі, буковинські і угорські українці, говорилося в тій відозві, сини єдиного українського народу, в цей важкий час, почуваючи свою відповідальність перед будучим поколіннями, не можемо бути тільки глядачами, а повинні взяти як найдіяльніщу участь в твореннї нового державного ладу на Україні і в закріпленні тих всіх свобод, які виборов собі український народ.

Сповняючий цей наш святий обовязок, ми повинні створити таку силу, яка змогла б допомогти українському народові здобути і закріпити те все, що було проголошено в третім Універсалі. В порозумінні і за згодою Генерального Військового Секретаріяту Тимчасова Головна Рада галицьких, буковинських і угорських українців приступає до переводження організації військових частей з галицьких, буковинських і угорських українців«.

Відозва закликала вступати в ряди І. Куріня Січових Стрільців, який саме тоді почав формуватися. Відозву підписали: Іван Лизанівський, яко голова, товариш голови Гр. Лисенко, секретарь Фед. Черник, члени: Микола Низкоклон, Іван Чмола, Євген Коновалець і Роман Дашкович.*)

Відозва мала наслідком, що багато бувших військових, тепер полонених, почало вписуватися до Січових Стрільців. Деякі полонені тікали з далеких таборів у Царицині над Волгою, з Сибіру і Турке-

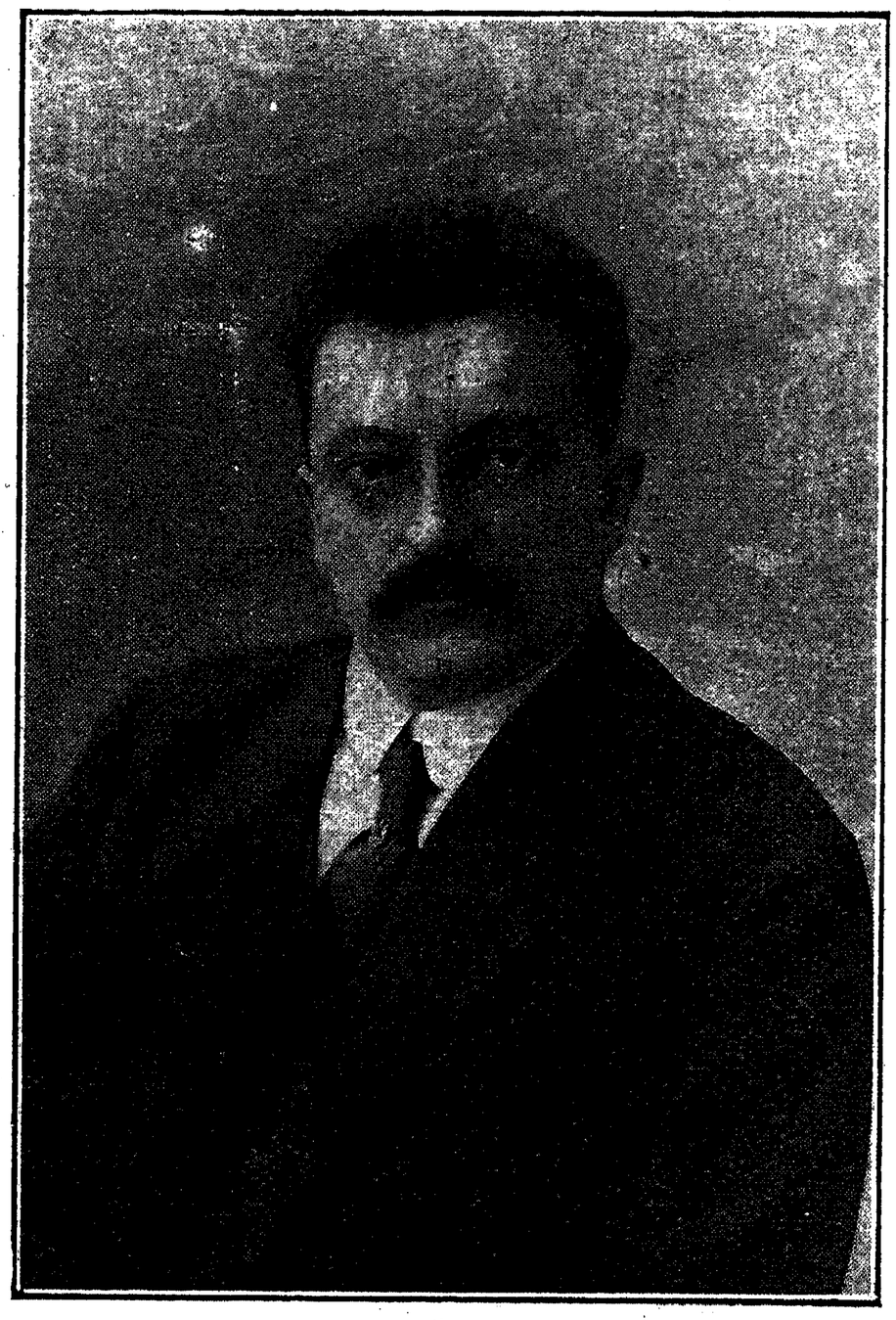
*) »Нова Рада«, ч. 203.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стану, з ризиком для життя пробиралися через збольшевичену Росію і являлися до Київа, щоб тут зі зброєю в руках стати до оборони молодої Української Республіки.

Коли становище в Київі стало дуже напруженим, 13. січня 1918. р. збори студентів-українців з Австро-Угорщини винесли резолюцію »зобовязати всіх українців з Галичини, Буковини й Угорської України без огляду на те, чи полонені, і без огляду на посади, які займають, вступити негайно в ряди січових стрільців.«[1])

Коли вибухло в Київі большевицьке повстання 28. січня 1918. р., січові стрільці геройськи боролись в Київі за українську владу. Січові стрільці несли особисту охорону голови Ц. Ради М. Грушевського, і охороняли український уряд підчас відступу з Київа на Волинь. Потім разом з відділом С. Петлюри вони повернулись до Київа в початку березня.

Кость Лоський,
комісар Холмщини.

Так само, як і долю галичан та буковинців, не спускало українське громадянство й Ц. Рада з ока долі *Холмщини й холмщаків,* розкиданих, як примусові »біженці«, по цілій Росії та Україні. Зрештою холмщаки самі нагадували за себе. Від самого заснування Ц. Ради до неї почали надходити привіти від громад біженців-холмщаків з заявами про бажання »злитись з рідною по вірі, звичаям і мові Україною.«[2]) Далі громади холмщаків по ріжних містах почали виносити резолюції про своє бажання бути прилученими до автономної України. Таку постанову винесли холмщаки в Костромі[3]). Холмщаки, оселені в Новочеркаську на вічу 21. травня 1917. р., ухвалили вітати Ц. Раду і добиватись прилучення Холмщини до України.[4]) Те саме ухвалили виселенці з сс. Чернигина і

---

[1]) »Нар. Воля«, 1918, ч. 8.

[2]) »Вісти з Укр. Ц. Ради у Київі«, № 6. Тут надруковано привіти-заяви від 8 окремих громад. Див. також »Вістник Ген. Секр.«, № 3.

[3]) »Вістник Союза визв. України«, ч. 158, ст. 447.

[4]) »Вісти з Укр. Ц. Ради«, № 8, ст. 4.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Метелина, оселені в Рязанській губернії.[1]) За ними надіслали свій привіт і аналегічне бажання виселенці з с. Масломежі в числі 300 людей.[2]).

На початку вересня відбувся у Київі з'їзд холмщаків. Він виніс рішучий протест проти того, щоб Ліквідаційна Комісія в справах польського королівства займалася справою ліквідації Холмської губернії, яка ні юридично, ні етнографічно до Польщи не належить.

Далі з'їзд ухвалив просити Ц. Раду визначити свого комісара для Холмщини, дати холмщакам право представництва в Ц. Раді і право брати участь у виборах до Українських Установчих Зборів. На комісара було вибрано К. Лоського.[3])

Протестуючи проти наміру включити Галичину в склад майбутньої Польщи, Ц. Рада винесла 26. падолиста резолюцію і в холмській справі, внесену представником Холмщини о. Олексіюком. Зважаючи на волю холмщаків, висловлену ними на з'їзді у Київі 25—27. серпня 1917. р., Ц. Рада ухвалює:

1) До реального прилучення частин Холмщини і Підляшша, де більшість населення є українська, українське населення та всі евакуовані адміністративно-громадські установи Ходмщини та Підляшша підлягають владі та опіці Генерального Секретаріяту України;

2) Генер. Секретаріят має вжити відповідних заходів до становлення певного адміністративно-політичного ладу для людности Холмщини та Підляшша;

3) в порозумінні з громадськими холмськими організаціями Генер. Секретаріят має призначити комісара Холмщини та Підляшша, піддавши під його владу всі адміністративно-громадські установи цих земель;

4) що до установ Холмщини та Підляшша, звязаних з ліквідуємими установами губерній королівства польського (суд, шляхи, емеритальна каса), то розділ і ліквідація їх мають бути зроблені ліквідаційною комісією по справах королівства польського в порозумінні з Генеральним Секретаріятом.[4])

Пізніще, при заключенні миру в Бересті українська гряниця з боку Польщи була установлена тим способом, що всі заселені українцями місцевости знайшлися в межах Української Народньої Республіки.

---

[1]) ibidem.

[2]) »Вісти«, ч. 10.

[3]) »Нова Рада«, ч. 125.

[4]) »Вістник Генер. Секретаріяту«, № 3.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ДОДАТКИ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Додаток I.

Мировий договір*)
між Українською Народньою Республікою з одної, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони.

Тому що Український Народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажання привернути мирний стан між Українською Народньою Республікою і державами, що находяться у війні з Росією, постановили правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини заключити мировий договір з правительством Української Народньої Республіки; вони хотять сим вчинити перший крок до тревалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має вести до привернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому. В тій цілі до навязання мировых переговорів у Берестю Літовським зібралися повновласники вище означених правительств, а саме:

За правительство Української Народньої Республіки члени Української Центральної Ради: пан Олександер Севрюк, пан Микола Любинський і пан Микола Левитський.

За Цісарсько-Німецьке правительство державний секретарь заграничного уряду, Цісарський Дійсний Тайний Радник пан Ріхард фон-Кюльман;

За Ц. і К. Спільне Австрійсько-Угорське Правительство Міністер Цісарськ. і Королівськ. Дому і справ заграничних Його Ц. і К. Апостольського Величества Тайний Радник Отокар граф Чернін фон і цу Худеніц;

За Королівсько-Болгарське Правительство президент міністрів пан др. Василь Радославов, посол пан Андрій Тошев, посол пан Іван Стоянович. військовий повновласник пан полковник Петро Ганчев, пан др. Теодор Анастасов;

За Цісарсько-Османське Правительство: Й. В. Великий Везир Талаат-Паша, міністр справ закордонних Агмед Нессімі Бей, Й. В. Ібрагім Гаккі Паша, генерал кавалерії Агмед Іцует Паша;

і по предложенню своїх повновластей, які признано добре і належно виставленими, згодилися на слідуючі постанови:

---

*) Договір було зложено в мовах українській, німецькій, болгарській і турецькій.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Статя І.

Українська Народня Республіка з одної і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з другої сторони заявляють, що воєнний стан між ними покінчений. Сторони, заключаючі договір, рішилися надалі жити взаїмно в мирі і дружбі.

Статя ІІ.

1) Між Українською Народньою Республікою з одної і Австро-Угорщиною з другої сторони, о скільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, які істнували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом війни.

2) Дальше на північ ітиме гряниця Української Народньої Республіки, починаючи від Тарнограду, загально по лінії Білгорай-Щебрешин-Красностав-Пугачів-Радин-Межиріче-Сарнаки-Мельник-Високо Литовськ-Камянець Литовськ-Пружани-Вигоновське Озеро.

Подрібно установлюватиме гряницю мішана комісія після етнографічних відносин і з узглядненням бажань населення.

3) На випадок, як би Українська Народня Республіка мала граничати ще з якою державою Почвірного Союза, то що до того застерігаються окремі умови.

Статя ІІІ.

Опорожнювання занятих областей почнеться негайно по ратифікації цього мирового договору. Спосіб переведення опорожнення і передачи опорожнених областей означуть повновластники інтересованих сторін.

Статя ІV.

Дипломатичні і консулярні зносини між сторонами, що заключають договір. почнуться зараз по ратифікації мирового договору. Для можливо найбільшого допущення консулів обох сторін застерігається окремі умови.

Статя V.

Сторони, що заключають договір, зрікаються взаїмно звороту їх воєнних коштів, себто державних видатків на провадження війни, як також звороту їх воєнних шкід, то є тих шкід, які повстали для них і для їх горожан у воєнних областях через військові зарядження з включенням всіх реквізіцій, зроблених у ворожому краю.

Статя VІ.

Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені до дому, хіба би вони схотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях або удатися до иншого краю.

Питання, що з тим стоять у звязку, полагоджуються в окремих договорах, передбачених в VIII. статі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Статя VII.

Сторони, які заключують договір, прийшли в справі господарських зносин до слідуючої згоди:

I.

Сторони, які заключують договір, зобовязуються взаїмно навязати негайно господарські зносини і устроїти обміну товарів на підставі слідуючих постанов:

До 31. липня біжучого року треба буде переводити взаїмну обміну лишків найважніщих сільсько-господарських і промислових виробів для покриття біжучих потреб згідно з отакими постановами:

а) Кількість та рід витворів, котрих обміну передбачено в попередньому уступі, означить по обох сторонах комісія, яка складається з однакової кількости членів з обох сторін і збирається негайно після підпису мирового договору.

б) Ціни витворів при згаданій обміні товарів означує по взаїмній згоді комісія, котра складається з рівної скількости представників обох сторін.

в) Розрахунок відбувається в золоті на такій основі: 1000 німецьких державних марок в золоті рівні 462 карбованцям в золоті Української Народньої Республіки, а також рівні 462 в золоті бувшого російського цісарства (1 рубель рівнається 1/15 імперіяла), або 1000 австрійських і угорських корон в золоті рівні 393 карбованцям 78 грошам в золоті Української Народньої Республіки, рівні 393 рублям 78 копійкам в золоті бувшого російського цісарства (1 рубель рівняється 1/15 імперіяла).

г) Обміна товарів, котрі мають бути усталені комісією, яка передбачена в уступі а), відбувається через державні або державою контрольовані центральні інституції.

Обміна тих витворів, котрих вище передбачені комісії не означують, відбувається дорогою вільного обороту на підставі тимчасового торговельного договору, котрий передбачується в слідучім II.

II.

Оскільки в числі I. не передбачено нічого иншого, то в основу господарських зносин між сторонами, котрі заключують договір, тимчасово до заключення отаточного торговельного договору, але в усякому разі на протяг не менше як шість місяців після заключення мира між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і тепер стоячими з ними в стані війни европейськими державами, Сполученими Державами Північної Америки та Японією з другої сторони, повинні бути положені отакі постанови:

A.

Для господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Німеччиною ті умови, які зложені в низче згаданих постановах

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

російсько-німецького договору про торговлю та мореплавство з року 1894--1904, а саме:

Статя 1—6, 7. виключно тарифи А. В., 8—10, 12, 13—19, далі в постановах в кінцевому протоколі перша часть до статі I, уступ I. і 3. до статі I. і 12. уступ 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9 до статі 3. до статі 5. уст. I. і 2., до ст. 5, 6, 7, 9, і 10. до ст. 6, 7 і II., до ст. 6—9, до ст. 6. і 7, до ст. 12. уступ 1, 2, 3, 5, далі в кінцевому протоколі в четвертій частині §§: 3, 6, 7, 12, 12б., 12, 14, 15, 16, 17, 18 (з застереженнмя відповідних змін в організації властей), 19, 20, 21, 23.

При цьому стає згода відносно слідуючих точок:

1) Загальна російська митова тарифа з 13—16. січня 1903. р. остає в силі.

2) Статя 5. одержує слідуючий уклад:

»Сторони, що заключають мир, обовязуються обосторонно не перепиняти взаїмних зносин ніякими заборонами відносно привозу, вивозу або перевозу і дозволяти свобідний перевіз.

Виїмки дозволяються лише для таких виробів, котрі на области одної зі сторін, що заключують договір, були або будуть предметом державного монополю, як також для деяких виробів, відносно котрих зі зглядів на здоровля, ветеринарну поліцію і публичну безпечність або з инших політичних і господарських причин можна би видати надзвичайні зарядження заборони, особливо у звязку з повоєнним перехідним часом.«

3) Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона запоручує або запоручить якій-небудь другій державі на підставі істнуючого, або майбутнього митового обеднання, яке є наприклад між Німеччиною і Велик. Княз. Люксембург, або в малому пограничному обороті, в межах 15-ти кілометрової смуги.

4) Статя 10. одержує слідуючий уклад:

»Всякого рода товари, котрі перевозиться через область одної з обох сторін, мають бути вільні від усякого перевозового мита, незалежно від того, чи перевозиться їх прямо, чи в дорозі виладовується, складається в складі і знов наладовується«.

5) Замість статі 12а. має бути слідуюча постанова:

а) Відносно взаїмного захисту прав авторів на твори літератури, штуки та фотографії в зносинах між Українською Народньою Республікою і Німеччиною набирають силу постанови договору, який заключила Німеччина і Росія 15/28. лютого 1913. р.

б) Відносно взаїмного захисту знаків на товарах мають буги міродайні також на будуччину постанови з 11/23. липня 1873 року«.

6) Постанова кінцевого протоколу до 19. статі одержує слідуючий уклад:

»Сторони, що заключують договір, по змозі підпомагатимуть собі взаїмно в справі залізничих тарифів, особливо через наладжування

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

безгосередніх тарифів. В тій цілі обидві сторони, що заключують договір, є готові, як мога скоріще взаїмно увійти в переговори«.

7) § 5. четвертої части кінцевого протоколу одержує слідуючий уклад

»Обидві сторони погодилися, щоб митові уряди обох держав були відчинені в кожен день року, з виключенням днів недільних та тих, які законами означені як свята«.

B.

Для господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Австро-Угорщиною набирають силу ті умови, котрі зазначені в наступаючих постановах російсько-австрійсько-угорського договору про торговлю та мореплавство з 15. лютого 1906. року, а саме:

Статя 1, 2, 5 з тарифою A. і B. включно, статя 6, 7, 9—13, ст. 14. уступ 2. і 3, ст. 15, ст. 24, далі в постановах кінцевого протоколу до статі I. і 12. уступ 1, 2, 4, 5, і 6, до ст. 2, до ст. 2, 3 і 5, до ст. 2. і 5, до ст. 2, 4, 5, 7, і 8, до ст. 2, 5, 6. і 7, до ст. 17, як також до ст. 22. уступ 1. і 3.

При цім стає згода що до слідуючих точок:

1) Загальна російська митова тарифа з 13/26. січня 1903. р. остає в дальшій силі.

2) Статя 4. одержує слідуючий уклад:

»Сторони, які заключують договір, обовязуються не перепиняти взаїмних зносин між своїми областями ніякими заборонами для ввозу, вивозу і перевозу.

Виїмки від того дозволяються лише:

а) Для тютюну, соли, пороху та всяких инших взривних матерія-лів, як також для других товарів, котрі б коли-небудь на области одної зі сторін, що заключують договір, були предметом державного монополю;

б) відносно воєнних потреб при надзвичайних обставинах;

в) з огляду на публичну безпечність, на санітарні та ветеринарно-поліційні відносини;

г) для деяких виробів, для котрих із инших важних політичних і господарських причин оказалось би потрібним прийняти надзвичайні заходи заборони, особливо у звязку з повоєнним перехідним часом«.

3) Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признаватиме якій небудь другій державі на підставі інстнуючого або майбутнього митового обєднання, яке є наприклад між Австро-Угорщиною та князівством Ліхтенштайн або в малому пограничному обороті в межах 15-ти кілометрової пограничної смуги.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

4) Статя 8. одержує слідуючий уклад:

»Всякого рода товари, які перевозяться через области одної зі сторін, котрі заключують договір, мають бути взаїмно вільні від усякого перевозового мита незалежно від того, чи перевозиться їх прямо, чи в дорозі виладовується, складається в склади і знов наладовується«.

5) Постанова кінцевого протоколу до 21. статі одержує слідуючий уклад:

»Сторони, котрі заключують договір, по змозі підпомагатимуть собі взаїмно в справі залізничних тарифів, особливо через налагоджування безпосередніх тарифів. В тій цілі обидві сторони, котрі заключують договір, є готові як мога скоріще взаїмно увійти в переговори«.

C.

Що торкається господарських зносин між Українською Народньою Республікою, Болгарією і Туреччиною, то треба їх управильнити до заключення остаточного торговельного договору по праву найбільше упривилейованого народу.

Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признаватиме якій небудь другій державі на підставі істнуючого або майбутнього митового обєднання, або в малому пограничному обороті в межах 15-ти кілометрової пограничної смуги.

Д.

Що торкається господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Туреччиною, то обидві сторони до заключення нового торговельного договору взаїмно запоручують собі таке поступовання, яке примінюється до найбільш упривилейованого народа.

Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признаватиме другій державі на підставі істнуючого або майбутнього митового обєднання або в малому пограничному обороті.

III.

Сила трівання передбаченого в II. числі сього договору для господарських зносин між Українською Народньою Республікою з одної сторони і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони може бути продовжена по взаїмній згоді сторін.

Як би речинці, передбачені в першім уступі II. числа мали наступити перед 30. червня 1919. року, то кожній зі сторін, котрі заключують цей договір, вільно виповісти на шість місяців, рахуючи від 30. червня 1919. року, ті постанови, що містяться у вище поміченому числі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

IV.

A.

Українська Народня Республіка не матиме ніяких претензій до тих полекшень, які Німеччина признає Австро-Угорщині або другому краєві, котрий стоїть з нею в митовій звязі і граничить з Німеччиною безпосередно або посередно через який-небудь другий край, котрий находиться з нею, або Австро-Угорщиною в митовій звязі, або які Німеччина признає своїм власним колоніям, заграничним посілостям і областям, котрі є під її охороною, або краям, які стоять з ними в митовій звязі.

Німеччина не матиме ніяких претензій до тих полегшень, які Українська Народня Республіка признає якомусь другому краєві, котрий стоїть з нею в митовій звязі і граничить з нею безпосередно або посередно через який небудь другий край, що находиться з нею в митовій звязі або які вона признає колоніям, заграничним посілостям і областям, що стоять під охороною одного з країв, які є з нею в митовіїі звязі.

B.

В господарських зносинах між обнятими договором митовими полосами обох держав, Української Народньої Республіки з одного і Австріїйсько-Угорської Монархії з другої сторони, Українська Народня Республіка не матиме ніякої претенсії до тих полекшень, які Австро-Угорщина признає Німеччині або якому-небудь другому краєві, котрий знаходиться в митовій звязі і граничить з Австро-Угорщиною безпосередно або посередно через инший край, що є в митовій звязі з нею або з Німеччиною. Колонії, заграничні посілости і области, котрі находяться під охороною, стоять під тим зглядом на рівні з матернім краєм.

Австро-Угорщина не матиме ніякої претензії до тих полекшень, які Українська Народня Республіка признає якому-небудь другому краєві, що є з нею в митовій звязі, або колоніям, заграничним посілостям, і стоячим під охороною областям тих країв, які з нею митово звязані.

V.

A.

Оскільки в нейтральних державах находяться товари, які походять з України або Німеччини, а на котрих лежить заборона безпосереднього чи посереднього вивозу до областей другої сторони, котра заключує договір, то такі обмеження довільного орудования повинні бути знесені зглядом сторін, котрі заключують договір.

Тому обидві сторони, що заключують договір, обовязуються негайно повідомити правительства нейтральних держав про знесення вище згаданих обмежень довільного орудования.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В.

Оскільки в нейтральних державах находяться товари, котрі походять з України, або Австро-Угорщини, а на котрих лежить заборона безпосереднього чи посереднього вивозу до областей другої сторони, котра заключує договір, то такі обмеження довільного орудования повинні бути знесені зглядом сторін, що заключують договір.

Тому обидві сторони, що заключують договір, обовязуються негайно повідомити правительства нейтральних держав про снесення вище згаданих обмежень довільного орудования.

Статя VIII.

Привернення публичних і приватних правних зносин, виміна воєнних полонених і цивільних інтернованих, справа амнестії, як також справа поступования з торговельними кораблями, що попали у власть противника, управильниться з Українською Народньою Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять що-до суті складову часть нинішнього мирового договору і по змозі рівночасно з ним вступлять в силу.

Статя IX.

Умови прийняті в отсьому мировому договорі, творять неподільну цілість.

Статя X.

При толкованю цього договору для зносин між Україною і Німеччиною є міродайний український і німецький текст, для зносин між Україною і Австро-Угорщиною український, німецький і угорський текст, для зносин між Україною і Болгарією український і болгарський текст, а для зносин між Україною і Туреччиною український і турецький тест.

Кінцеві постанови.

Нинішній мировий договір буде ратифікований. Ратифікаційні грамоти мають бути обміняні як мога скоріще у Відні.

Мировий договір стає правосильним по його ратифікації, оскільки в ньому нічого иншого не постановлено.

На доказ того повновласники отсей договір підписали і свої печаті приложили.

Зладжено в пяти переписях в Берестю Литовськім 9. лютого 1918. року.

Ол. Севрюк вр.
Микола Любинський вр.
М. Левитський вр.

Р. ф. Кюльман вр.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Як представник Найвищої Німецької Військової Управи:
Гофман вр., генерал-майор і шеф Генерального Штабу Головнокомандуючого Східного Фронту.

Чернін вр.
Др. Ф. Радославов вр.
А. Тошев вр.
Ів. Стоянович вр.
Полковник Ганчев вр.
Др. Т. Анастасов вр.
Талаат вр.
І. Гаккі вр.
Агмед Нессімі вр.
А. Іцует вр.

Додаток II.

Протокол, прийнятий в Ц. і К. Міністерстві 18. лютого 1918.

Голова Української Делегації звернувся до Австро-Угорщини й Німеччини з проханням подати Українській Народній Республіці оружну поміч проти наступу большевицьких сил на Україну. У випадку згоди на прохану військову допомогу з боку союзників, заявив він, на бажання союзних держав, що він в імени Української Народньої Республіки є готовий:

1) Підписану Ц. і К. Міністром закордонних справ і трьома українськими делегатами декларацію відносно створення власного східногалицького коронного краю, яка знаходиться в руках українських делегатів у Бересті—Литовському — зберігати в певнім безпечнім місті і повернути її Ц. і К. міністру закордонних справ, як тільки буде переведено створення зі східної Галичини й Буковини коронного краю: обидва примірники цієї декларації будуть тоді знищені;

2) Дати запротокольовану заяву для прилюдного оповіщення, яке було би зложене представниками почвірного союза і звучало б так:

Для того, щоб уникнути непорозумінь при виконанні Пункта 2. Статті II. заключеного 9. лютого 1918. р. в Бересті-Литовському між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною з одного і Українською Народньою Республікою з другого боку мирового договору, стверджується, що передбачена в 2. уступі цієї умови мішана комісія при установленні гряниці не є звязана класти лінію через місцевости Білгорай—Щебрешин—Красностав—Пугачов—Радин—Межирич—Сарнаки, лиш має право на підставі 2. точки II. статті цього ми-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рового договору попровадити границю, що виходить з етнографічних відносин і бажань населення, також на схід від лінії Білгорай—Сарнаки.

Згадана мішана Комісія утворюється із заступників сторін, що заключують договір і з заступників Польщи, і кожна з тих сторін вишле рівне число делегатів до Комісії. Сторони, що заключають договір, згідно постановляють, в якім часі та комісія зійдеться.

До цього заявив посол фон-Візнер: зложене з української сторочи прохання про збройну допомогу буде прийняте союзниками. Австро-угорські військові сили, які будуть з їх теперішніх становищ вислані в область Української Народньої Республіки, будуть повернуті назад на їх сьогоднішні становища, як тільки правительство Ради заявить про це своє бажання.

Севрюк вр. *Візнер* вр.

Додаток III.
Протокол.

У виконання пункта I. прийнятого 18. лютого 1918. у Відні протоколу, згідно з яким Українська Народня Республіка зобовязується передати Декларацію з датою: Берестя—Литовське 9. лютого 1918. р., яка знаходиться в руках її Делегації і яка має на увазі певні заходи що до охорони українського населення в Австрії, до певної схованки, умовлено про слідуюче:

Українська Делегація передає, а цісарський німецький посол і уповноважений міністр др. фон Розенберг перебирає згаданий документ для перехования в цісарському німецькому міністерстві закордонних справ на таких умовах:

1) Цісарське Німецьке Міністерство Закордонних справ видасть згадану декларацію для знищення Ц. і К. Міністерству Закордонних справ, за попередньою згодою Уряду Української Народньої Республіки, як що зазначені в цій декларації заходи для охорони українського населення в Австрії будуть виконані до 20. липня 1918. року.

2) На випадок, коли ці заходили для охорони українського населення до 20. липня 1918. р. виконані не будуть, зазначений документ буде виданий Українській Народній Республіці за попереднім порозумінням з Ц. і К. Міністерством Закордонних справ.

Виготовлено (цей протокол. Д. Д.) в трьох примірниках, з яких передано по одному Ц. і К. Міністерству Справ Закордонних, Ціс. Німецькому Міністерству Справ Закордонних і Народньому Міністерству Справ Закордонних Української Народньої Республіки.

Берестя-Литовське, 4. березня 1918.

Візнер вл. р. Севрюк вл. р
Розенберг вл. р. Микола Левитський вл. р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Додаток IV.
Маніфест до українського народу!

Ми, цісар Австрії, король чеський, галицький, льодомерський і т. и. і апостольський король Угорщини, звертаємось до вас, сини України, в той великий мент.

Правительству Нашому і народам Нашим давно відомі всі ваші кривди і усі ваші страждання:

Ваше безземелля,

бо землі українські забрали від вас прислужники московського царя.

Ваші нужди,

бо усі лихі московські порядки зруйнували вас до краю, а гроші народні розкрадали вороги ваші, царські чиновники.

Ваша темнота,

бо слово ваше рідне, українське, правительство московського царя рішило стерти з душі та мозку вашого народа.

Уся та неправда московського правительства, що руйнувала вас наче зла мара, тяжіла і над супокоєм всіх країн Европи, вонаж довела до цієї війни.

1) Наша держава у купі з німецькою державою,

2) Ми в купі з німецьким Імператором підняли меч, щоб покласти край сьому великому лихові, і всі Наші народи як один чоловік піднялись і взялись до зброї, щоб порвати ваші кайдани і визволити цілу Европу від московського варварства. Нехайже благословиться ваша свобода, сини України!

Наші і німецькі полки ідуть до вас як брати, щоб вкупі з Вами, старим культурним українським народом, знищити московське кубло неправди і неволі.

З висоти Нашого трону Ми даємо вам землю, яку ви поливали своїм потом тільки віків.

Зі вступленням австро-угорських військ на Україну *усі землі належать сільським громадам.* Беріть їх і заводьте більш справедливий лад під охороною нашого війська і конституційної свободи, яку воно вам несе.

З висоти Свойого трону торжественно обіцяємо вам повну волю на основі загального, рівного прямого і тайного виборчого права *і законодатну власть у вашій країні.*

Україна одержить свою власну самоуправу.

Благословляю вас на боротьбу за вільне, щасливе життя.

Дан у Відни дня августа р. Б. 1914. а цісарювання Нашого року 66-ого*).

---

*) Друкований вище документ уявляє собою проєкт відозви в імени цісаря Франца-Йосифа до українського народу. Історія його така. — Коли Ол. Скоропис-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Додаток V.

»Записка про Берлінську нараду з 6. лютого 1918. що до поводження на Берестейських переговорах, наших союзних стосунків до Німеччини, та трактування польського питання.«

(Переклад).

Строго таємно.

Резюмуючі записки про Берлінські наради з 6. лютого 1918.

Присутні:

З боку Австро-Угорщини: міністр закордонних справ ґраф Чернін, секційний радник др. Ґрац, барон Чізеріч, ґенерал фон Ляндвер, ґенерал барон фон Вальдштетен, леґаційний радник ґраф Кольоредо, леґаційний радник ґраф Демблін.

З боку Німеччини: державний канцлер ґраф Гертлінґ, віце-канцлер фон Пайер, державні секретарі: фон Кюльман, ґраф Редерн, барон фон Штайн, ексцеленція Гельферіх, ґенерал Людендорф, ґен. Бартенверфер, начальник харчового уряду фон Вальдов, державні підсекретарі: фон Радовіц, фон Штум, майор Дейтельмозер.

З нагоди Берлінських нарад 6. лютого 1918. було обговорено три великих комплекси питань:

1) Дотеперішній перебіг Берест-Литовських мирових переговорів і **modus procedendi,** якого треба додержуватись в будучім.

2) Союзні відносини Австро-Угорщини з Німеччиною і питання про право одного з контраґентів вступити в мирові переговори.

3) Польське питання і в звязку з ним питання господарського зближення поміж Австро-Угорщиною і Німецькою Державою.

До 1) Відносно цієї точки прийшла нарада до повної згоди:

З огляду на сучасний брак харчових продуктів в Австро-Угорщині й Німеччині мир з Україною мусить бути підписаний як най-

---

Йолтуховський і М. Меленевський прибули в середині 1914. з Лондону до Львова і застали там вже видруковану (анонімну) відозву Союза Визволення України (див. ст. 31.), вони запротестували проти її розповсюдження. Їм удалося переконати відпоручника австро-угорського міністерства закордонних справ консула Урбаса, з яким ініціятори Союза вели переговори у Львові, в тім, що подібна відозва може мати для центральних держав лиш тоді бажані наслідки — викликання симпатій в українських масах і спонукати їх до виступів у самостійницькім дусі, — коли Австрія і Німеччина самі визнають право України на самостійність. Консул Урбас згодився на новий текст відозви до Українського Народу, яку мав підписати цісарь Франц-Йосиф. Текст цієї видозви був телефонічно переказаний до Відня, але австрійське правительство не зважилося на такий радикальний крок, і нова відозва була похована в архивах міністерства зак. справ у Відні, Одначе й анонімна відозва Союза Визволення України, надрукована вже в пів-мілійона примірників, була з наказу австрійського уряду знищена.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

скорше на підставі приділення Холмської округи до України і утворення української провінції Східної Галичини при одночаснім забезпеченню інтересів польської меншости. На випадок, якби Україна попросила військової допомоги проти російських максималістів, то таке прохання треба в рямах можливого задовольнити. За це Україна зобовязується до як найскоршої поставки збіжжа, а Німеччина принціпово погоджується на першенство Австро-Угорщини (при його розподілі). Щоб забезпечити своєчасне переведення цих поставок, констатується потреба як найскоршого заключення мира з Румунією, — для звільнення Дунайської дороги. Потрібні кроки в цім напрямі мусять бути зроблені негайно. З австро-угорського боку вказується на великість жертви, що її принесла монархія для спільної справи, відступивши Україні Холмську округу і згодившись на утворення Східно-Галицького самостійного коронного краю, як рівно ж і на ті трудноші, які через це повстають в польськім питанні. В цілях злекшення вивозу збіжжа жадає Німеччина тимчасового відступлення їй залізниці Берестя Литовське—Ковель.

Що торкається переговорів з російськими максималістами, то однозгідно висловлюється погляд, що в інтерсах осередніх держав лежить заключення миру також і з цією групою; одначе констатується, що неможливо далі зволікати з розвязкою цього питання. Тож, коли пан Троцький буде надалі вперто залишатися на своїм непримиримім штандпункті, то треба переговори перервати, завішення зброї виповісти і знову розпочати військові операції.

До 2) З австро-угорського боку підкреслюється, що союзні стосунки до Німецької Держави терплять від браку ясности, і що цей стан треба в інтересах обох контраґентів усунути. Підготовлюючі кроки в цім напрямі вже пороблено в погодженні між Черніним і Бетманом з 17. березня, а рівно ж і в Крейцнахівськім протоколі. В цих обох документах встановлено мінімальну й максимальну програму для мирових переговорів.

Після того з австро-угорського боку було зредаґовано додану до цього формулу, проти якої з німецького боку не було піднесено ніяких істотних сумнівів; одначе її деталічне розроблення залишається провідникам закордонної політики обох контраґентів.

До 3) Однозгідно констатуєтеться, що, з огляду на потребу найскоршого заключення мира з Румунією, ця країна відпадає, як компензаційний обєкт і що з цієї причини для осередніх держав приходять в рахубу, як сфери експансії, тільки Курляндія, Литва і Польща. При обговоренню австропольської розвязки піднімається з австро-угорського боку застереження проти зажаданих Німеччиною пограничних поправок і господарчих гіпотековань (залізниці, переложення частини коштів війни, державні домени, відділення митних областей і т. п.) Німецькі промовці залишаються при своєму штандпункті, після чого граф Чернін

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

звертає увагу на катастрофальні наслідки, які може за собою потягти для обох держав недача австропольської розвязки наслідком перебільшених німецьких вимог. Ці наслідки на думку Черніна помимо унеможливлення господарчого наближення, ставлять під загрозу Німецько-Австро-Угорський Союз. Після довшої дискусії, констатується ідентичність політичних цілей, якими є поглиблення й закріплення Союза. Звідсіль випливає не лише необхідність, але й можливість розвязати задовольняючим обидві сторони способом, однаково як потребу господарчого зближення, так і польське питання. Розвязання цих питань залишається для комісійних переговорів, які незабаром мають бути розпочаті, при чім Австро-Угорщина обстоює одночасне обговорення питань господарчого зближення з польським питанням.

Гіриймаючи під увагу можливість скорого заключення мира з Україною, вказується на особливу потребу скорої розвязки польського питання.

Додаток VI.

Нота ген. Табуї в справі визнання Францією У. Н. Р.

Le Général Commissaire
de la Republique
№ 11.

Republique Française.

Kiew, le 29/2 janvier 1918.

Le Général Tabouis, Commissaire de la République Française auprès du gouvernement de la République Ukrainienne, à Monsieur le Secretaire d'État aux Affaires Étrangères du gouvernement de la République Ukrainienne.

Monsieur,

Le 5/19 décembre, dans une entrevue à laquelle assistaient M. Vinnichenko, Président du Conseil, et les Secrétaires d'État aux Affaires Étrangères, aux Finances, au Ravitaillement, aux Voies et Communications, à la Justice, j'ai l'honneur de présenter la demande suivante:

(Suit la répétition du texte de la note verbale du Général Tabouis, du 5 décembre 1917).

Depuis cette date, la France est entrée en relations officielles avec l'Ukraine.

Vu la marche rapide des événements, et pour éviter toute perte de temps, j'ai l'honneur de vous prier de bien vouloir me faire tenir cette réponse aussitôt que possible.

Tabouis.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Генерал-Комісар Республіки.
№ 11.

Французька Республіка.

Київ, 29/11. січня 1918.

Генер. Табуї, Комісар Французької Республіки при Правительстві Української Республіки, Панові Генеральному Секретарю справ закордонних Правительства Української Республіки.

5/19. грудня, при побаченні, в якому брали участь п. Винниченко, Президент Ради, і Генеральні Секретарі справ закордонних, фінансових, продовольчих, шляхів, юстиції, — я мав честь представити слідуючу заяву:

(іде текст вербальної ноти ген. Табуї з 5. грудня 1917.)

Починаючи з цієї дати Франція вийшла в офіціяльні зносини з Україною.

З огляду на надзвичайно швидкий хід подій та щоб не губити часу, маю честь просити Вас дати мені на це відповідь яко мога швидче.

Табуї.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Покащик імен:

Абрамович Л.*) . . . 270
Авдієв 50
Авдієнко Мих. . 18, 58. 101
Авксентьєв Н. . . . 110
Авраменко С. . . . 70
Агапит арх. . . 62, 406
Агеєв коз. 160
Акерман ген. . . . 375
Александров б. . . . 203
Александров М. . . . 13
Алексєєв М. ген. . 412, 414
Алмазов полк. . . . 380
Анастасов Т. . 321, 423, 431
Андраші Юл. гр. . . 323
Андрієвська Ольга . . 51
Андрієвський пор. . . 27
Андрієвський Віктор 67. 76, 77, 192, 225
Андрієвський М. . . . 54
Андрій Боголюбський кн. . 294
Андрух Ів. 280
Антоній арх. . . . 407
Антонов-Овсєєнко В. . 209, 224, 225, 277, 278, 279. 291, 292, 294
Антонович Дм. 3, 41, 42, 51, 57, 121, 270, 291, 383, 384, 385, 403
Арке віце-конс. . . . 237
Артеменко Пав. . . . 103
Артюк Андр. . . . 84
Аусем В. . . 203, 256, 341
Афанасієв Сам. . . . 250
Ачкасов П. . . . 255
Ашіда япон. оф. . . . 232
Бабій Тих. 103
Бабич Бор. . . 84, 104
Багалій Дм. . . . 66
Багге Піктон . . 235, 236
Багрій Карпо . . . 84
Багрій Ол. 414
Базилевич В. . . . 66
Базькевич В. . . . 66
Базяк Ісак 53
Бакало с. 223
Бакинський С. . . 167, 256
Балабан Сава . . . 103
Балабанов М. . 120, 155, 182, 268. 411
Балла Мих. . . . 84
Баніта Гр. 84
Баран Ст. 22
Барановський Христ. 41, 46, 69, 70, 95, 96, 122, 124, 130, 131
Баратошвілі . . . 182
Барт 128
Бартенверфер ген. . . 434
Бартер ген. . . . 233
Бас Яків 103
Батієвський Андр. . . 102
Бачинський Вол. . . 22
Бачинський Л. . . 26, 28
Бачинський С. . . 260, 290
Бачинський Юл. . . 29

*) **Скорочення:** арх.—архієпіскоп. б.—большевик, бар.—барон, ген.—генерал. єп. —єпіскоп, кн.—князь. полк.—полковник, пор.—поручник, пр.—прапорщик, с.—салдат, св.—священник, оф.—офіцер, чл. Ц. Р.—член Ц. Ради.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Безручко М. . . . 3
Белебеха 85
Березняк Сава . 70, 103, 362
Беренгович Б. . . . 55
Берзін б. 292
Бернацький М. . . . 128
Бесараб 69
Біднов Вас. 3, 50, 61, 62, 70, 406
Білецький Спирид. . . 361
Білик Мик. 84
Білинський М. . . . 384
Більчин 64
Біляшевський Мик. . 20, 70
Благонадьожин П. . . 61
Блонський Пант. . . 85, 159
Боб Іван 85
Бобенко Ів. . . . 84
Бобринський Вол. . . 6
Бобринський Ол. 6, 7, 8, 10
Бобровський Бор. . . 373
Богаєвський, сотник . . 284
Богацький Павло . . . 4
Богацький Пант, . . . 85
Божко-Божинський . . 285
Бойко Вас. 69, 71, 104, 120
Бойко Пл. 84
Бойчук Ф. 400
Болбочан Петро . 328, 329, 330, 379, 380, 381, 382.
Болдирів сотн. . . 379, 380
Бондаренко Д. . . . 85
Бондаренко Ів. . . 86, 102
Бондаренко Сем. . . 84
Бондарь-Обміняний Матв. . 103
Борисоглібська Ганна . . 404
Борковський пор. . . 281
Боронець 85
Боцян Ів., еп. . . . 9
Бочковський Леонард 53, 67, 294
Бочковський Ольгерд . 245, 246
Бош Євгенія 72, 203, 256, 341
Боярський Мих. . . . 54
Братіяну 240
Брусілов ген. . . 40, 350
Брусило Йос. . . . 85
Бубликов 40
Бука Кіндрат . . . 84
Буланчук Денис . . . 84
Бульба 69
Бурачок Ф. . . . 400
Буріян граф . . . 305
Бурлюк 85
Бутовський Ол. . . 211, 255
Буцький Яків . . . 85
Буше-фон 320
Вальдштетен бар. . . 434
Ваньо, полк. . . . 237
Василенко Кост. . . 162, 172
Василенко Мик. 389, 390, 392, 394
Васильківський С. . . 404
Василько Мик. 26, 28, 302, 307, 316
Васильченко Ст. . . . 402
Васильчук 46
Васюк 70
Вашай Ант. . . . 84
Введенський . . . 167
Вдовиченко Ол. . . . 85
Ведибіда П. . . . 70
Векерле мін. . . . 305
Велигодський Петро . . 85
Величко Кост. . . . 101
Величко Меф. . . . 84
Вербицький пр. . . . 64
Вернадський Вол. . . 110
Веселовський Серг. 69, 109, 120
Вестарп граф . . . 324
Візнер 319, 320, 321, 323, 432
Вікул С. 69
Вілінська Вал. . 69—71, 403
Вілінський Ол. . . 44, 69
Вільзон В. , . . 16, 17, 355
Вінтер 324
Винниченко Вол. 18, 51, 57, 58, 59, 70, 80—83, 88, 95, 96. 99, 100, 104, 109, 111, 113—115, 117, 120—122, 124, 128, 130, 131, 134, 136, 138, 140, 142, 150, 156, 157, 159, 169, 173, 182, 183, 185, 189, 191, 201, 202, 204, 205, 209, 217,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

218, 221, 223, 226, 229, 231, 237—240, 258, 260, 263, 268—270, 290, 291, 295, 343, 350—353, 355, 357, 358, 361, 362, 364. 365, 368, 373, 401, 410, 437
Вировий Євг. . 3, 61, 398
Висоцький Зін. . . 84, 85
Вишиваний Вас. . . . 381
Вишневський Ол. . . 189
Власенко І. . . 69, 388
Вовченко А. . . . 70
Войтенко Павло . . 101, 362
Войченко Кир. . . . 101
Володимир Великий кн. 6, 253
Володченко ген. . . . 176
Волошин П. . . 345, 346
Волошинов Ол. . . . 44
Волощук Андр. . . . 85
Вольдемарас В. . . . 154
Вондрак В. 241
Воронин Пр. . . . 403
Воропай Пил. . . . 101
Вротновський-Сивошапка К. 103
Врублевський Мик. . 100, 362
Вязлов Андр. 20, 44, 130, 140, 150, 194
Габсбурги . . . 241, 243
Гавриленко Юх. . . . 85
Гаєвський Ст. . . . 414
Гайдамака Дм. . . . 403
Гайдарь . . 18, 49, 58
Гайдук Артем . . . 84
Гаккі-паша Ібрагім 296, 320, 321, 423, 431
Галаган Мик. . 88, 162, 205
Галаміїв коз. . . . 410
Галущинський М. . 23, 24
Галькер Лука . . . 84
Гальперин . . . 128, 203
Гамарнік Я. . 163, 167, 203
Ган, капітан . 70, 345, 346
Гандзюк ген. . 375, 377, 378
Ганжа сотн. . . . 38
Ганицький Ів. . . . 399
Ганкевич Лев . . . 32
Ганкевич М. . . 22, 26
Ганкевич М. студ. . . 285
Ганчев П. . 296, 321, 423, 431
Гарачук Гр. . . . 85
Гаркуша Мак. . . . 84
Гармаш Евт. . . . 84
Гасенко Юрій . . 227, 233
Гельферіх мін. . . 315, 434
Герасименко Петро . . 103
Герасимів 70
Герасимчук Ів. . . . 84
Гермайзе Осип 14, 17, 18, 100, 120, 362
Гертлінг граф . . 315, 434
Гец бар. 324
Гіначенко 120
Гінзбург 143
Глез, майор . . . 322
Глібовський Г. . . . 361
Глинський полк. . . 58, 70
Гломбинський Ст. . . 5
Гнатовський Юх. . . 84
Гогенлое 320
Головко О. . . . 70
Голицинський Евг. . . 36
Голоскевич Гр. . . 49, 69
Голуб Вікт. . . . 103
Голубенко 201
Голубович Всевол. 63, 120, 122, 189, 229, 231, 270, 291—293, 296, 297—299, 301, 307, 313, 316, 322, 333, 335, 336, 385
Гольдельман Сол. 122, 160, 268
Гончарук Гр. . . . 85
Горбачов 201
Горемика-Крупчинський Ів. 194, 357, 358, 361
Горовіц А. . . . 168, 203
Гофман М. 227, 295—297, 299, 300, 303, 310, 314, 315, 317, 322, 323, 431
Гоц пр. 345
Грабський Ст. . 5, 272, 412

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Гравьє полк. . . . 233
Граждан Ст. . 357, 358, 361
Грац др. 434
Гребер 324
Греков ген. . . . 372
Гречинський . . . 255
Гречук 255
Грінченко Марія . 41, 58
Григоріїв Ник. 3, 70, 104, 120, 163, 231, 290, 291
Гризло 77
Гриневич 203
Гришко Г. 64
Грищенко Марк . . . 85
Грохольський Здисл. . . 272
Грудина 220
Грушевська Марія . 69, 403
Грушевський Мих. 4, 11, 13, 14, 33, 36, 37. 41, 42, 44—47, 52, 56—60, 71, 73, 75, 82, 87, 89, 92, 99, 104, 109, 111—113, 116, 117, 120, 126, 132, 134—136, 154, 159, 178, 179, 183, 185, 205, 213, 220—223, 226, 230, 232, 263, 264, 268, 273, 278, 284—286, 296, 303, 304, 314, 333, 335, 339, 353, 387, 401, 413, 414, 415, 420
Грушевський Ол. . . 400
Грушевський Сергій 14, 42, 387
Гудзенко с. . . . 222
Гудієнко пр. . . . 364
Гуменний Андр. . . . 250
Гуля А. 403
Гунько б. 340
Гусенко Андр. . . . 100
Гутман чл. Ц. Р. . . 120
Гучков А. . . 79, 81, 347
Давідзон 187
Данило кн. . . . 6
Данченко Ол. . . . 337
Данчич оф. . . . 64
Дашинський Ігн. . 244, 324
Дашкевич Ром. . . . 419
Дежур-Журов Ю. . . 70
Дейтельмозер майор . . 434
Дельвіг С. 373
Демблін граф . . 303, 434
Дембський Ів. . . . 100
Демерлій Павло . . . 102
Демяновський Мик. . . 44
Денс полк. 237
Десницький А. . . . 55
Дешевий чл. Ц. Р. . . 285
Дзюбенко 393
Дзюбинський В. . . . 13
Дзятина Сергій . . . 101
Діденко Ів. . . 84, 86, 364
Дістель В. 280
Димитрій єп. . 58, 406, 407
Дмитриченко Вас. . . 349
Добрий А. 189
Добровольський проф. . 400
Довбор-Мусніцький ген. 34, 347
Довгий Ів. 85
Довгопольський Ів. . . 102
Довженко В. . . . 120
Дога В. 400
Долгоруков П. кн. . . 412
Донцов Дм. . . . 31
Доротов 93
Дорошенко чл. Ц. Р. . . 69
Дорошенко селян. . . 70
Дорошенко Волод. 3, 23, 29, 30, 31
Дорошенко Дм. 6, 7, 20, 41, 42, 44, 50, 57, 58, 69, 130, 133—136, 140, 151, 177, 194, 348, 413, 414, 415, 417
Дорошенко Нат. . . 403, 404
Дорошкевич Ол. . . . 400
Доуглас 160
Драгоманов Мих. . . 29
Драгомирецький . . . 69
Драгомиров Мих. . . 343
Дубинський чл. Ц. Р. . 120, 268
Дубинський Кость . . 100
Дубовий Євг. . . . 61
Дубовий Фед. . . . 70
Дудикевич В. . . . 6

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Дудкин Ів. 102
Дурдуковський Вол. . . . 388
Дурдуковський діякон . . 410
Духонін ген. . . 198, 377
Євлогій арх. 8, 9
Єгоров б. . . 225, 277, 291
Єлланський Вас. 220, 260, 290
Єльчанінов ген. 193
Ємець пор. 27
Єреміів Мих. . 69, 120, 268
Єфимовський св. . . . 407
Єфремов Олекс. . . . 63
Єфремов Серг. Ол. 14, 17, 18, 22, 41, 44, 50, 58, 59, 71, 80, 95, 96, 104, 109, 340
Єфремов Серг. оф. . . . 63
Єщенко Вадим . 173, 196, 270
Ерастов Ст. . 50, 58, 70, 348
Ерліхерман б. 201
Загродський полк. . . . 328
Зайблер мін. . 305, 320, 324
Зайкевич проф. 65
Зайцев Павло . 49, 400, 414
Залізняк Вол. . . 52, 53
Залізняк Мик. 3, 9, 31, 296, 307, 314, 333
Заливчий Андр. . . 83, 87
Запорожець пор. . 70, 71
Зарніцин М. . . . 167
Зарубін Ол. 120, 122. 135, 137, 138, 157, 173. 187, 188
Зарудний О. . . 248, 294
Зарудний рос. мин. . 128, 129
Затиркевич-Карпинська Ганна 403, 404
Затонський Вол. 121, 160, 162, 163, 168, 169, 203, 219, 220, 256, 326, 341
Захарчук 82
Згрівець Тим. . . . 85
Зілинський ген. . . . 38
Зільберфарб М. 120, 122, 161, 270
Зімовей 85
Зіновьєв б. 203
Зінченко-Жадько Вол. . 102
Знаменський б. . . . 291
Знахарченко Гавр. . . 100
Зозуля Яків . . . 100
Золотарьов А. 120, 220, 270, 411
Зосимато Д. . . . 402
Жекуліна Адел. . . 388
Жерве Густав . . . 325
Жук Андр. . . . 23, 31, 34
Жук М. 400
Жуків Леон. . . . 84
Жуковський Ол. 270, 327, 333, 342, 361
Журавель Андр. . . 69, 100
Журик Мик. . . . 85
Жученко М. . 40, 42, 46, 47
Іберсбергер Ганс . . 323
Іван Калита кн. . . . 6
Іванів Ів. 101
Іваницький Гр. . . . 414
Іванов урядов. . . 394, 397
Іванов А. б. . . . 168
Іванов Мих. ген. 357, 358, 361
Іванов Серг. проф. . . 13
Іванченко Євт. . . . 102
Ігнатієв граф . . . 13
Ігнатієнко В. . . . 53
Ігнатович Вол. . . 55, 387
Ізбицький Стан. . . . 349
Ільченко Ол. . . . 84
Іоан Єп. 194
Ісаєвич Дм. . . 53, 205, 220
Іскрицький Мих. . . 66, 130
Іскопеску Єман. . . . 417
Іткінд Дора . . . 167
Іцует-Паша Агмед . 423, 431
Калган Тих. . . . 102
Каледін ген. 205, 209, 215, 220, 222, 224, 258
Калиненко с. . . . 70
Камінський В. . . . 402
Капкан Юрій 162, 183, 280, 353, 357, 358, 359, 361, 367, 372, 377
Капустянський М. 375, 376, 377

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Карл, австр. ціс. . 303, 304, 323
Карначев 150
Карпенко Ів. . . . 101
Карпенко Єлисей . . 212
Карпенко Ол. . . . 168
Карпенко пр. . . . 64
Карпинський Ол. . . 270
Картвелашвілі Л. . . 167
Касяненко б. . . . 161
Касяненко гр. . . 100, 104
Касяненко П. . . . 70
Качинський . . . 213, 260
Качуринер б. . . . 167
Кащавка Вас. . . . 100
Квецінський ген. . . 162, 167
Квірінг б. 61
Квітка Гр. 14
Квятковський Г. . . . 53
Кедровський Вол. . . 361
Кекало Вас. . . . 102
Керенський Ол. 14, 42, 87, 93, 111-114, 117, 128, 129, 134, 137, 141, 145, 146, 164, 167, 174, 185, 360, 361, 363, 369, 416
Кільчевський Є. . . . 373
Кінаш Сем. . . . 402
Кіт Вас. 103
Кивелюк Ів. . . . 22
Кизима Лука . . . 101
Кирей ген. . . . 327, 377
Кирієнко Ів. 162, 164, 166, 167
Кириченко гр. . . . 211
Кияниця Макс. . . . 84
Кладницький Вас. . . 84
Кладницький Вас. . . 84
Клименко ген. . . 375, 378
Климів 54
Кноль Роман . . . 273
Коанда ген. . . 233, 240
Кобилянський Люцій . 3, 103
Коблов Я. 393
Коваленко Дан. . . . 101
Коваленко Ів. . . . 53
Коваленко Макар . . 84
Коваленко Мих. . . 14, 76
Коваленко Ол. . . . 384
Коваленко Прох. . . 404
Коваленко Юх. . . . 102
Коваленко військ. деп. . 159
Ковалів Вол. . . . 85
Ковалів Ів. 85
Ковалів Левко . 52, 53, 220
Ковалів, чл. київ. Думи . 143
Ковалів, матрос . . . 220
Ковалевський Мик. 3, 52, 53, 70, 80, 87, 104, 120, 133, 159, 160, 162, 169, 173, 183, 213, 219, 220, 270, 291, 293, 362, 364, 401
Ковальський Матв. . . 103
Ковальський М. . . . 69
Ковальський, матрос . . 223
Коваль Волод. . . 69, 74
Ковган Ананія . . . 84
Ковенко Мих. 260, 279, 281, 282, 328, 372
Ковтуненко коз. . . . 77
Коган С. 41
Козак с. 220
Козимчук Сава . . . 102
Козловський Всев. . . 26
Козубський Б. . . . 70
Козьма полк. . 373, 379, 380
Койп 35
Кокошкін . . . 128, 129
Колесник Дм. . . . 103
Колесник П. . . . 70
Колесниченко Порф. . . 103
Коліух С. 143
Коллоредо граф . . 315, 434
Коломієць Ол. . . . 85
Коломийченко Ф. . 58, 402
Колос С. . . 58, 70, 71, 361
Кольченко Павло . . 285
Колярд ген. 27
Кондратович Лука 361, 367, 370
Кондрашко трох. . . 102
Кониський Ол. . . . 69
Коновал Ів. . . . 66
Коновалець Євг. . 330, 382, 419

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Кононенко чл. Ц. Р. 120, 182, 268
Константинович В. . . 55
Копійка Дан. . . . 102
Копитець Фед. . . . 85
Коренєв 255
Корж Кузьма 53, 69, 212, 290
Коритовський мін. . . 27
Коркішко Влас . . . 103
Коркушко Вас. . . . 103
Корнієнко Ів. . . . 53
Корнієнко Тим. . . . 101
Корнілов Л. ген. 145-147, 370
Коробенко Д. . . . 80
Коробко Вас. . . . 101
Коробчанський Петро . . 62
Коробчевський Киріон . 100
Короленко В. . . . 110
Корольов Вас. . . 41, 396
Корсак 268
Корсер . . . 120, 202
Корчинський Мих. . 49, 414
Косицький Ів. . . . 85
Коссак Гр. 24
Косенко сем. . . . 67
Косич Мих. . . . 343
Котляр с. 85
Котляр Фед. . . . 103
Котляревський Іван . . 343
Котляревський Н. . 99, 100
Коцюбинський Мих. . . 340
Коцюбинський Юрій 256, 340, 341
Кочубей Вас. . . . 151
Кош-фон, ген. . . . 380
Кравченко полк. . . . 373
Крамаренко ген. . . . 375
Крапоткін П. кн. . . . 110
Красковський Ів. 20, 227, 270, 413, 414
Красовський А. . . . 41
Крейсберг б. . 161, 163, 167
Кривецький Мих. . 250, 253
Криворотченко . . . 67
Кривоший Фед. . . . 84
Крижановський пр. . . 64
Крижановський Фед. 57, 58, 69, 70, 109, 120
Криленко Абр. 204, 209, 210, 214, 377
Кричевський В. . . . 400
Кричевський Ф. . . 400
Крохмаль Гр. . . . 103
Крупнов С. . . . 120, 187
Крупський М. . . . 70
Круть Софр. . . . 343
Куделя І. . . . 244, 245
Кудинский . . . 291, 292
Кудрин 168
Куен-Гедерварі гр. . . 324
Кузьменко Мик. . . . 70
Кулик І. 163, 166, 167, 203, 222
Куличенко Анат. . . 62
Куличенко Яків . . . 84
Курасов Мих. . . . 85
Курбас Л. 404
Курінний сотн. . . . 38
Курилка 220
Куровський В. . . . 39
Курявий П. . . 70, 101
Кутузов б. . . . 168
Куценко Ник. . . . 103
Куцяк Петро . . 102, 362
Кучабський 3, 280, 282, 283
Кушакевич С. . . . 55
Кушнір Вол. . . . 30
Кушнір Мак. . 120, 226, 248
Кущ пр. 70
Кюльман Р. мін. 296, 298, 299, 306, 307, 314-316, 319-321, 323, 333, 423, 430, 434
Лаго бар. 321
Лазаревський Б. . 99, 100
Лапчинський Г. 203, 256, 341
Ластовиченко Юрій . . 225
Лащенко Рост. . . . 255
Лебедев Н. . . . 128, 167
Лебединець . . . 159
Левадний Яків . . . 103
Левинський чл. Ц. Р. 120, 182, 273

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Левинський Ів. . . . 419
Левитський М. 70, 104, 227, 229, 231, 316, 317, 320, 321, 361, 410, 423, 430
Левицький Кость 22-26, 28, 31, 324
Левицький Ор. . . . 58
Левицький Фед. . . . 404
Левченко Є. 120
Левченко Яків 102, 109, 364
Ленін В 36, 72, 164, 215
Леонткієвич полк. . . 233
Леонтович Вол. 20, 44, 51, 69
Леопольд, бав. принц . . 227
Лепарський . . 92, 366, 367
Лібер М. (гольдман) 110, 120, 268
Лівицький Андр. 86, 130, 192, 196
Лігін 412
Ліперовський . . 394, 397
Лісовий Пр. . . . 85
Ліхнякевич Анаст. . . 101
Лизанівський Ів. . . 290, 419
Лизогуб Мик. . . . 285
Лилик Ник. 101
Лимарь Сем. . . 53, 291
Линевич ген. . . . 343
Линник Влас . . . 101
Линниченко Пл. . . 41, 412
Липинський Вяч. 30, 55, 68, 75
Лисенко Андр. . . . 343
Лисенко Гр. . . 102, 419
Лисенко Мик. . . 14, 403
Лисенко Ст. . . . 101
Лисичук 69
Лисовський Павло . . 103
Литваков М. . 120, 182, 274
Литвиненко пр. . . . 64
Личко Ден. . . . 101
Лищенко Вукол . . . 102
Лобода 49
Логачов Г. 189
Лопатін Г. 110
Лозинський Мих. . . 302
Лопушенко 69
Лорченко 159
Лоський полк. . . . 61
Лоський Ігорь . . . 3, 285
Лоський Кость 414, 417, 420, 421
Лотоцький Ол. 49, 50, 135, 137, 140, 152, 167, 173, 176, 188, 191, 410, 414
Лощенко Сем. . . . 284
Лубенець Т. . . . 387
Лубяницький полк. . . 381
Лугановський Еман. . . 256
Лукіяненко Ів. . . . 349
Лукьянов, юнкер . . 345, 366
Луценко Ів. 54, 64, 70, 346, 347, 355, 357, 358, 361
Лучицький Ів. . . . 55
Любинська 70
Любинський Мик. 70, 120, 227, 229, 231, 296, 299, 300, 301, 303, 304, 308, 310, 315, 317, 321, 323, 334, 335, 423, 430
Любченко М. 260, 290, 291
Людендорф ген. . . 315, 322
Люксембург Вол. . . 203, 256
Ляернь ген. . . . 233
Ляндвер ген. . . 315, 434
Лященко Фед. . . . 85
Львов Г. кн. 42, 44, 49, 113, 117, 128, 388, 389, 414
Магушенко Вол. . . . 85
Маєвський І. 53, 69, 120, 155, 205
Мазепа Ісак . . . 62
Мазуренко Вас. 70, 219, 222, 270
Мазюкевич Павло . . 408
Майоров б. 220
Майстренко Павло . . 84
Майстренко пр. . . 364, 366
Макаренко Кузьма . . 85
Макаренко М. . . . 53
Макаренко Павло . 54, 67
Макса П. . . . 243, 245
Малашко Мих. . . . 102
Малохатка 38
Малянтович мін, . . . 157
Малютин 255

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Мандюга пр. . . . 349
Маневич 400
Мануїлов мін. 113, 389, 394
Мануїльський Дм. . . 36
Маншичев Понт. . . . 85
Манько Демид 84
Маренець Ів. . . . 84
Маричів Ол. . . . 410
Маркович Дм. . . 194, 402
Мартиненко . . . 70
Мартинов б. . . . 341
Мартос Бор. 66, 82, 83, 87, 95, 96, 120, 121, 122, 155, 156, 191, 192, 197, 222, 231, 247-249, 402
Марценюк трох. . . . 84
Марченко Ів. . . . 101
Марченко Макс. . . . 84
Маршинський Апол. . . 250
Марьяненко Іван . 403, 404
Масарик Т. Г. 160, 242-246, 417
Маслій 85
Маслов Мик. . . . 414
Масовець Ів, . . . 84
Мастро Ів. 85
Масюк Мик. 103
Матвієнко Ів. . . . 84
Матушевський Фед. 13, 20, 44, 50, 51, 58, 69, 160
Матюшенко Вол. . . . 86
Матяш 67
Матяшевський оф. 70, 361, 373
Мацієвич Кость . 120, 173, 188
Мацько 70
Медведєв . . . 304, 309
Мезенцев 7
Меленевський Мар. 23, 26, 31, 32, 33, 434
Мельник Андр, . . 280, 382
Мельник Софр. . . . 101
Мельниченко пр. . . . 64
Менцінський 9
Менчковський П. . . . 120
Мерей 321
Мессімі-Бей Агм. . 296, 423.
Меюс Петро . . . 101
Мілюков П. 12, 13, 81, 113, 114, 129, 130, 147, 184, 366, 367
Міляєв пр. 64
Мінра Зн. . . . 69, 70
Мірний Ів. 3, 69, 188, 189, 209, 212, 218, 252, 270
Місевич Кость . . . 85
Міхновський Мик. 29, 30, 70, 344—346, 348—353, 355, 357—359, 366
Міцкевич Вяч. . 122, 131, 188, 270, 273
Микитенко 70
Микола II, царь . . 6, 149
Миколайчук Ів. . . . 85
Мирошник Ол. . . . 103
Мирошник чл. Ц. Р. . . 101
Михайленко І. . . . 212
Михайленко Павло . . 84
Михайлець Гр. . . . 151
Михайличенко Гн. 53, 260, 290
Мицюк Ол. . . . 192, 212
Мичко Гр. 349
Мовчанюк Кал. . . . 84
Модзалевський Вад. . . 66
Мокринець 61
Монкевич Бор. . 3, 281, 284, 379, 380
Мороз Мих. 211
Мосієнко Тих. . . . 103
Мудряк Андр. . . . 84
Музиченко О. . . . 400
Мум бар. 339
Муна 168
Мурашко О. 400
Мурлян Дм. 85
Мшанецький . . 67, 82
Муравйов Мих, 277—279, 285, 291 292, 294, 378
Мякотин Вен. . . . 110
Набоков Ів. 103
Надобко Серг. . . . 102
Назаренко П. . . . 103
Назарук Ос. . . . 26, 32

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Наконечний Ник. . . . 102
Нарбут Юрій . . 400, 404
Наріжний Ол. . . . 102
Наркевич 5
Натієв ген. . . . 379, 381
Науменко Вол. 11, 42, 55, 389, 390, 392, 394, 395, 397
Невгад Ів. 84
Незлобін . . . 57, 73
Некрасов мін. 81, 113, 128, 136, 137, 145
Немоловський А. . . 291, 293
Немудрий Вас. . . . 84
Неронович Євг. 120, 159, 226, 231, 260, 350, 375, 410
Нечаївська В. . . . 69
Нечипоренко Марко . 65, 66
Нечиталюк Я. . . . 402
Нікітін мін. 128
Ніковський Андр. 18, 20, 40, 44, 50, 51, 69, 70, 109, 120, 160, 162, 172, 175, 401, 411, 417
Низкоклон Мик. . . . 419
Никодим, еп. . . . 406, 407
Николай Николаєвич в. кн. 6
Николайчик Ф. 392, 393, 395, 397
Никон, еп. . . . 13, 410
Никонов полк. . . . 378
Нольде бар. . . . 117, 128
Носилевський Ів. . . . 85
Нуланс 238

Оберучев К. 63, 70, 130, 131, 146, 241, 348, 366—369
Огієнко Ів. 400
Одинець Гавр. 70, 71, 80, 120
Одинець Д. . . 173, 182, 270
Одинець С. 84
Околот Дм. 102
Окуневський Т. . . . 414
Олексій арх. . . 407, 409
Олексій Михайлович, царь . 117
Олексієв 260
Ольденбург С. . . 110, 128
Олесь Ол. 403
Омельченко сотн. . 283, 285
Омелянович-Павленко М. 63, 373
Онацький Євг. . . . 205
Оніпко Бор. 84
Орлов 61
Орловський Мих. . . . 294
Осадчий С. . . . 365, 366
Осадчий Тих. . 69, 82, 83, 85
Осипчук Митр. . . . 84
Остапенко Серг. . . 317, 333
Отамановський В. . 69, 70
Охрімович Юл. . . 70, 290
Ощановський Вас. . . 85

Павелко В. . . 70, 346, 366
Павленко А. 50
Павленко Вікт. 171, 172, 199, 349, 357, 361, 372
Павленко Павло . . . 84
Павлик М. 22
Павличенко Тим. . . . 85
Павловський Мих. . . 101
Павловський Юх. . . 61
Павлуцький Гр. . . . 400
Падалка М. . . 364, 366, 367
Паєр 315, 434
Пазенко Ф. 402
Паламарчук М. . 41, 71, 350
Паливода Опан. . . 101, 362
Пальковський Тим. . . 85
Паньківський К. . . . 22
Панеєв 171
Паночіні Серг. . . . 102
Панченко Логв. . . . 84
Панченко Мих. 53, 101, 220, 362
Парфенев полк. . . 379, 380
Пасовський Леон. . . 101
Пащенко полк. . . . 373
Пащенко-Пасько Андр. . 103
Пащенко, учитель . . 69
Певний Апол. . 357, 358, 361
Пелісьє Жан . . . 232
Пелішенко, матрос 58, 64, 70
Переверзев 113
Перепелиця Ст. . . . 291

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Перлье полк. . . 232, 233
Петлюра Сим. 4, 13, 51, 95, 96, 122, 148, 160, 183, 205, 218, 221, 232, 233, 280, 281, 283, 285, 292, 328—330, 342, 346, 353, 357—359, 361, 363, 365, 368—373, 376, 417, 420
Петренко матрос . . 220, 223
Петрів Всев. 258, 281, 282, 379, 380
Петро І., царь . . . 117
Петрович І. . . . 5, 9, 10
Петрушевич Євг. 26, 28, 302
Пешехонов . . . 113, 128
Підгірський С. . . 255, 402
Пілсудський Йосиф. . . 34
Пісоцький А. . . 120, 220
Пісоцький Д. . . . 160
Пипський 285
Пилипенко св. . . . 410
Пилипчук Пил. . . 53, 223
Пилькевич О. 80, 357, 358, 360, 361, 373
Пимен, єп. 411
Письменний Ст. . 80, 353, 354, 357, 361
Пищаленко Г. . . 77, 402
Плевако Петро . . . 53
Плохий Овсій . . . 69
Погорілко Павло . 58, 70, 406
Повілайтіс с. . . . 200
Подевільс-Дюрніц граф . 319
Пожарський П. . . 41, 69
Полозов М. 53, 220, 229, 231, 260, 290, 296, 301, 357, 358, 361, 364
Полонський Андр. . . 71
Помазан Вас. . . . 85
Пономаревський-Свідерський оф. 373
Понятенко Пр. . . 41, 58
Попів Вал. . . . 102
Попов ген. суддя . . . 255
Попов, болгар. мін. . . 296
Попович, студ. . . . 285
Поплавко В. . 193, 357, 358
Порш М. 3, 41, 45, 51, 120, 121, 132, 156, 160, 163, 164, 168, 171-173, 189, 205, 220, 221, 248, 249, 259, 262, 270, 279, 293, 316, 327, 333, 373, 374
Постернак С. 393, 396, 398
Поетніков С. . . . 3
Постоловський Ант. 102, 109, 120, 251. 22, 2
Потішко В. . 357, 358, 361
Почентовський чл. Ц. Р. 120, 268
Примаков б. 292
Присовський Адам 329, 328, 330, 342, 378
Приходько А. . . . 50
Приходько Вас. . . . 414
Приходько Вікт. . . . 70
Пропокович Вяч. 18, 41, 44, 50, 69, 70, 398
Прокопович Кость . . . 101
Прокопович С. . . 70, 128
Прохода В. . . . 35, 38
Прохоренко Ів. . . . 85
Проява Оп. 84
Пугач Ісак 53, 83, 294, 364
Пуке І. . . 163, 165, 167, 200
Пустовой 85
Путник-Гребенчук Д. 348, 349
Пухтинський . . . 255, 285
Пчілка Олена . . . 403
Пятаков Г. (Юрій) 57, 71, 93, 121, 160, 163, 166, 167, 174, 176
Пятаков Леон. 163, 167, 200, 201, 202, 203, 259
Пятаков Мих. 259
Радовіц-фон 434
Радомиський О. . . 82, 212
Радославов Вас. 296, 307, 423, 431
Радченко М. . . . 211, 255
Рафалович Д. . . . 31
Рафес М. 120, 122, 124. 130, 155, 160, 187, 259, 274, 375, 411
Рашавець Мик. . . . 102
Редерн граф 434

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ремер-фон ген. . . . 131
Ремньов 340
Речмиданов Корн. . . 101
Різниченко Вол. . . 403
Ріккель-де бар. . . . 233
Рижий Ів. 85
Ровінський Д. 357, 358, 361
Рогозинський Гр. . . 86
Родзянко С. . . 151, 224
Розенберг-фон 316, 319, 320, 321, 432
Роман Мстиславович кн. . 6
Романенко 393
Романенко оф. . . . 366
Романенко Хома . . 84
Романови (рос. дінастія) . 241
Романченко С. . . 70, 212
Романчук Юл. . . . 28
Романюк 69
Ромеї ген. . . . 233
Россін А. 212
Рошаль б. 203
Рубас 65
Рубісов М. . . . 70
Руденко 82
Рудик Ром. . . . 85
Рудий Фед. . . . 84
Рудницький В. 120, 182, 188, 273
Рудницький Ст. . . . 33
Рудченко Ларіон . . 84
Русова Софія 13, 69, 400, 401
Рябцов Є. . . . 143, 341
Рябчинський Вас. . 143, 341

Сабінін 403
Савінков Б. . . . 128
Савинський сотн. . . 330
Савленко 85
Савон Арх. . . . 103
Савченко-Більський М. 135, 137, 138, 173, 188, 249
Сагайдак Ст. . . . 85
Сагатовський . . . 404
Садківський Фед. . . 102
Садовський Вал. 3, 58, 69, 70 95, 96, 120, 121, 122
Садовський Мик. . 94, 403
Саксаганський Оп. . . 403
Саліковський Ол. . 50, 140
Саливон 71
Салтан М. . . 70, 120, 290
Сальський В. . . . 282
Самійленко Вол. . . 403
Самойлович . . . 69
Самойлович чл. Ц. Р. . 101
Сараджієв С. . 120, 160, 182
Сахновський С. . . 349
Сахно-Устимович Ол. . 345
Свідерський Мик. . . 101
Свирськнй 53
Севрюк Ол. 3, 52, 53, 70, 155, 160, 210, 213, 231, 296, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 314, 315, 317, 320-323, 333, 423, 430, 432
Сейда 324
Селецький Ф. 357, 358, 361, 373
Семака Іл. . . . 26
Сембратович Р. . . 30
Семенець чл. Ц. Р. . . 101
Семенів Ол. . . . 32
Семеняча Тим. . . . 84
Сербиненко Андр. . 41, 69
Сердюк М. . . . 414
Сергеєв Фед. (Артем) . 256
Сергієнко коз. . . . 77
Сергієнко Гр. . . . 85
Сердюк Евг. . . . 66
Середа М. . . 375, 376
Сіверо-Одоєвський А. 212, 260, 290
Сікевич В. 379, 380, 381, 382
Сікора II, ... 70
Сімощкевич В. . . . 69
Сінявський Ол. . . . 70
Сіроподко Ст. . . 14, 143
Сибірний Павло . . 101
Сивоконь 85
Сидоренко Гр. . . . 327

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Симонович Вас. . . . 408
Синицький Макс. . . . 41
Сиркін М. . . 120, 182, 274
Скачко Марко 103
Скловський І. 120, 155, 182, 248, 268
Скнарь 159
Скобелев 113, 128
Скольбак Мих. 102
Скоропадський Павло 145, 151, 152, 199, 200, 204, 370, 375-378
Скоропис-Йолтуховський Ол. 3, 23, 26, 27, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 433
Скрипник М. . . 220, 256
Скрипчинський Петро . 361
Скуйбіда Ник. . . . 100
Славік Ян 3
Славінський Макс. 49, 153, 154
Сливинський Ол. 280, 361, 373
Слуцький Лев 135
Слюсаренко Фед. . . 49
Слюсаренко Мик. . . 84
Слюсарчук Спир. . . 102
Смоктій 77
Сніжний І. . . . 80
Сніжний О. . . . 69
Сніжний Т. . . . 41
Соболів Кузьма . . 84
Сокович Евг. . . . 291
Соколовський . . . 285
Сологуб полк. . . . 377
Солониченко Ів. . . 101
Сорокин чл. Ц. Ради . 120
Сотник Павло . . . 84
Сотник Пант. . . . 103
Сафонов ген. . . 375, 378
Сочинський Мих. . . 103
Сподаренко 366
Сталін б. 224
Старицька Марія . . 400
Старицька-Черняхівська Л. 69, 70, 403, 404.
Стасюк Микола 41, 69, 70, 74, 82, 83, 87, 95, 96, 104, 120, 122, 220, 364, 411
Старчевський Евг. . . 273
Стаховський М. . . 140
Стебницький П. 123, 135, 137, 138, 157
Стелепковський Ст. . . 273
Степаненко Аркадій 86, 87, 219, 220, 221, 330
Степаненко Ол. . . 41, 42, 69
Степанківський В. . . 31
Степанів В. . . . 113
Степура Гр. . . . 196
Степура Ів. . . . 103
Стецюк Авр. . . . 84
Стефанович П. . . . 211
Стешенко Ів. 42, 69, 95, 96, 122, 135, 136, 138, 157, 173, 197, 222, 387, 390, 394, 395, 397, 403, 410
Стешенко Оксана . . . 404
Стовбуненко-Заїченко Яків 103
Сторубель Фед. . . 70, 212
Стоянович Ів. . . 423
Страдомський М. . . 130, 146
Стріленко пр. . . 366
Строменко Вас. . . 62, 212
Струве П. 13
Суковкин Мих. 41, 79, 94 130, 146
Сумцов Мик. . . . 66
Сургаль П. 212
Суханов 13
Сухий Зах. 103
Суховий чл, Ц. Ради 120, 268, 269
Суходольський . . . 403
Сушкевич-Сухоребрик Ю. 103
Сушицький Т. 388, 390, 399, 400
Сушко Ром. 280

Табуї ген. 232, 233-237, 239, 437
Табуринський . . . 159
Такаяначі ген. . . . 233
Талаат-Бей 34, 296, 423, 431
Тарасенко с. . . . 349
Тарнавський студ. . . 285
Тарновський граф . . 322

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Тележінський Мих. . 101, 161
Темницький Вол. . . 24, 26
Терещук Матвій . . . 84
Терещенко Мих. 81, 111-114, 117, 118, 128, 137, 145
Терещенко М. артист. . . 404
Терлецький Євг. . . 256, 341
Терлецький Ом. . . . 27
Терниченко А. . . . 291
Ткалич Ів. 102
Ткаченко Дан. . . . 66
Ткаченко Мих. 37, 51, 58, 69, 120, 121, 160, 163, 166, 169, 173, 174, 196, 222, 259, 270, 291, 293, 327, 333, 417
Ткаченко Ол. . . . 101
Тимофієнко Ол. . . . 84
Тимошенко Леон . . . 414
Тимошенко Серг. 65, 66, 70
Тимченко сотн. . . 284
Титов Ф. 412
Тишкевич Мих. гр. . . 31
Тихон, патріярх москов. . 408
Товкач 67
Токаревський . . . 70
Тошев А. . . 321, 423, 431
Трепов Ф. 412
Троцький Л. 36, 209, 215, 297 298, 299, 301, 305, 308, 309, 310 311, 313, 315, 316, 435
Троцький Мих. . . . 343
Труба Ів. . . 47, 63, 119
Туган-Барановський М. 135, 137, 138, 140, 173, 175, 187, 238, 250
Турбаба Вас. . . . 84
Тутковський Апол. . 400, 405
Тушкан 70
Тьомкін А. . . . 120
Тютюнник Юр. . . . 101

Удовиченко Ол. . . 280
Удод Бор. . . . 102
Уляницький Вол. . . 20
Урбас 434
Урусов С. кн. . . 19, 110
Ушкан 70

Фадій арх. 408
Федина Овсій . . . 84
Федорчук Яр. . . . 31
Федорушко Петро . . 85
Фещенко А. . . . 393
Фіголь А. 284
Фішбек 324
Форгач Й. граф . . 339
Франко Ів. . . . 30
Франкфурт Сол. . 41, 135
Франц 241
Франц-Йосиф, ціс. . . 433
Фридрих ген. . . . 35
Фурсевич Гн. . . . 102

Халабуденко Оп. . . 103
Харченко Ол. . . . 102
Хідченко Кир. . . . 100
Хвиленко Зах. . . . 85
Химерик Вас. . . 84, 87
Хмельницький Богдан . 92
Ходорович Н. . 40, 47, 349
Холодний II. 41, 69, 270, 388. 399
Хомицький Мик. . . 103
Хоткевич Гн. . . . 18, 66
Хотовицький М. . . . 69
Христюк П. 18, 46, 52, 53, 69, 71, 74, 82, 83, 95, 96, 109, 113, 117, 120, 122, 150, 209, 239, 268, 285, 286, 289-291, 293, 341
Хруцький Ол. . . 50, 255
Хургин чл. Ц. Ради 120, 274

Цегельський Л. . . . 26
Церетеллі Ір. 81, 112, 113, 114, 117, 118
Цівчинський . . . 410
Циба Ів. 85
Цибульський К. . . . 69
Цицович ген. . . 233, 345
Цюпка Ос. 3

Чобаков С. . . . 157, 167
Чаговець Вас. . . . 394
Чайка Кл. 3
Чайківський Ол. . . 101

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Чарниш Ів. 135
Чебодар Мик. 85
Чекерель-Куш 118
Чарановський Мар. . . . 84
Черешнюк Мих. . . . 84
Черторижський І. . . . 412
Чепіга С. 401
Чернець 159
Черкасенко Сп. 401
Черкавський М. . . . 194
Чернин От. гр. 296-304, 306, 307, 313, 315, 317, 319, 320, 321, 323, 326, 423, 431, 434, 435, 436
Черник Ф. 280
Черниця Лавр. . . . 85
Чернов В. . . 81, 128, 204
Чернявський Арс. 80, 357, 358, 361, 373
Четвериков І. . . . 400
Чеховський Вол. . 63, 70, 402
Чеховський Мик. . . 38
Чечель Мик. 49, 53, 70, 109, 120, 226, 290, 330
Чечель Петро . . . 102
Чізеріч бар. . . . 434
Чигрин В. 54
Чижевська . . . 53
Чижевський Дм. Ів. 120, 248, 268, 271
Чижевський Дм. ІІ. . . 38
Чижевський Павло . . 70
Чижевський пр. . . . 64
Чикаленко Евг. 42, 44, 69
Чикаленко Левко 69, 71, 93, 109, 120
Чикаленко Петро . . 27, 32
Чмола Ів. . . . 280, 419
Чопівський Ів. 69, 104, 120
Чорнота 70
Чхеїдзе . . . 13, 14
Чубонський Мих. . . 95
Чудновський б. . . . 340

Шапаренко Андр. . . 84
Шаповал 77
Шаповал Микита 3, 53, 120, 155, 188, 222, 263, 270, 271, 417
Шаповал Микола . . 38, 39
Шаповал Олекс. 56, 345, 358, 372, 379, 380
Шаповал Хар. . . . 100
Шараєвський св. . . 406
Шараєвський Вас. . . 85
Шаулко 159
Шахматов А. . . . 13
Шаховской кн. . . . 113
Шахрай В. 203, 221, 256, 304
Шац-Анін М. 120, 226, 221, 268, 274
Швед Вас. 85
Шверін 35
Швець Фед. . . . 84
Шевченко пр. . . . 64
Шелухин Серг. 63, 70, 230, 255
Шелтман чл. Ц. Р. . . 120
Шемет Вол. 30, 67, 70, 386
Шемет Серг. 54, 344, 358. 359, 379
Шепелев Вас. . . . 85
Шептицький Андр. митр. 8, 9, 48, 417
Шеремета Іван . . . 85
Шіянов Гр. . . . 255
Шінгарьов К. . . 81, 113
Шинкарь М. 102, 199, 280, 282, 379
Широцький К. . . . 414
Шкамарда . . . 62
Шкарбатов Н. . . . 212
Шкляр В. . . . 54, 101
Шкільний Ант. . . . 102
Шкода Кость . . . 101
Шлейченко Окс. . . 53
Шликевич Серг. . . 20
Шолудько Ларіон . . 84
Шраг Ілля 50, 63, 66, 70, 109
Шраг Мик. 52, 53, 70, 89, 104, 109, 120, 212, 252, 290.
Штайн-фон . . . 434
Штейнгель Фед. бар. 12, 19, 20, 40, 44, 58, 135.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Штірк гр. 27
Штум-фон 434
Шульгин Вол. . 41, 151. 285
Шульгин Ол. 49. 51, 58, 69, 104, 131, 135, 137, 138. 160, 167, 173, 188 217, 218, 227, 229, 230, 232-240, 245, 246, 258, 270, 216, 364, 365,
Шумицький М. . . . 160
Шумський М. . . 260, 285

Щербак Ол. . . . 211
Щербачов ген. . . 198
Щепанюк II. св. . . 419
Щукин II. . . . 62

Юда Дан. . . . 103
Юдин чл. У. Р. . . 120
Юдин чл. апел. суду . 255
Юра Гн. . . . 404
Юрневич Лев . . 36
Юрневич Леонид . . 414
Юртик 77

Якименко Гр. . . 102
Яковлів Андр. . . 69, 340
Якубович полк. . . 62
Янко 213
Янковська Люб. . . 44, 403
Яновський Вас. . . 343
Янковський . . . 412
Янушевський Зигм. . 273
Яременко Нечип. . . 84
Ярослав Осмомися кн. . 6
Ярошенко Сем. . . 101, 349
Ярошевський Н. . . 387
Яценко Макс. . . 85
Яценко 255

Bagge Picton . . . 235, 236
Borschak Elie . . 232
Chodorovič N. . 240, 241, 245
Hoffmann M. 295, 296, 300, 301, 310, 323
Ludendorf 322
Czernin O. 296, 305, 306, 316
Tabouis . . 234—237, 436
Vinnichenko V. . . 436

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ілюстрації.

	Стор
М. Грушевський (знимок 1917 р.)	
Митрополит А. Шептицький, єпископ І. Боцян, артист Менцінський, М. Залізняк	9
Барон Фед. Штейнгель, голова Комітету Союза Міст	19
Австрійці вішають українських жінок у Галичині	21
Президія Союза Визволення України	23
В таборі у Вецлярі	27
Козак-синежупанник	31
Прапор полку ім. П. Дорошенка	32
Князь Г. Львов, голова Рос. Тимчас. Правительства	44
Іван Труба, український діяч на Катеринославщині	47
Будинок Центральної Ради	55
Проф. Вас. Біднов, український діяч на Катеринославщині	61
Ілля Шраг, український діяч на Чернігівщині	63
Володимир Винниченко	81
Микола Шраг, тов. голови Центральної Ради	89
Перший Генеральний Секретаріят	95
Сергій Єфремов	96
Мих. Терещенко, мін. закордоних справ Тимчас. Правительства	111
Олександер Керенській, голова Рос. Тимчас. Правительства	111
Ірaклій Церетеллі	112
Валентин Садовський, ген. секр. судових справ	122
Христофор Барановський, ген. секр. фінансів	122
Дмитро Дорошенко	134
Олександер Лотоцький, генеральний писарь	137
Мих. Туган-Барановський, ген. секр. фінансів	137
Андрій Вязлов, губ. комісар Волині	140
Максим Славінський, представник Тимчасового Правительства на з'їзді народів у Київі	154
3-ій Всеукраїнський Військовий З'їзд	158
Микола Порш	172
Михайло Ткаченко	174

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Юрій Пятаков, лідер большевиків у Київі --- --- --- 176
Володимир Затонський, большевицький діяч у Київі --- --- 182
Іван Мірний, генеральний писарь --- --- --- --- --- 189
Симон Петлюра --- --- --- --- --- --- --- --- 221
Борис Мартос, генеральний секретарь земельних справ --- 231
Перші українські гроші --- --- --- --- --- --- 253
Михайло Грушевський --- --- --- --- --- 264
Микита Шаповал, міністр пошт і телеграфу --- --- --- 271
Українські почтові марки --- --- --- --- --- --- 276
Никифор Григоріїв, міністр народньої освіти --- --- --- 290
Всеволод Голубович, голова Ради Міністрів --- --- --- 292
Микола Ковалевський, мін. земельних справ --- --- --- 293
Генерал М. Гофман --- --- --- --- --- --- 297
Микола Василько --- --- --- --- --- --- --- 302
Олександер Севрюк --- --- --- --- --- --- 304
Підписання миру в Бересті --- --- --- --- --- 317
Герб Української Народньої Республіки --- --- --- --- 331
Дівізія синєжупанників вступає до Київа --- --- --- 338
Андрій Яковлів, посол УНР. у Відні --- --- --- --- 340
Микола Міхновський — — — — — — — 344
Др. Іван Луценко — — — — — — — 347
Матрос Степан Письменний — — — — — — 354
Полковник Д. Пилькевич — — — — — — 360
Павло Скоропадський, яко начальник І. українського корпуса 376
Дмитро Антонович — — — — — — — 383
Евген Вировий, український діяч на Катеринославщині — — 398
Іван Красковський, губернатор Галичини — — — — 414
Кость Лоський, комісар Холмщини — — — — — 420

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Зміст:

		Стор.
	Передмова	3
I.	Українство в часі світової війни	4
II.	Український національний рух в перших місяцях революції. Заснування Центральної Ради у Київі	40
III.	Організація Центральної Ради та її перші кроки на шляху до здобуття автономії України	69
IV.	Порозуміння з революційною демократією меншостей і з Тимчасовим Правительством. Центральна Рада стає визнаним органом вищої влади на Україні	99
V.	Генеральний Секретаріят автономної України. Перший міністерський кризис. Затвердження Генерального Секретаріяту Тимчасовим Правительством	124
VI.	Генеральний Секретаріят при владі. Нові політичні заколоти. Поширення анархії в краї. Знову конфлікт з петербургським урядом	139
VII.	Упадок Тимчасового Правительства. Боротьба за владу на Україні. Проголошення 3-го Універсалу	158
VIII.	Українська Народня Республіка і відгуки її проголошення. Боротьба з внутрішніми ворогами	184
IX.	Ультиматум Ради Народніх Комісарів. Війна з большевиками. Початок переговорів про мир з центральними державами. Відносини з представниками Антанти. Чехословаки на Україні. Законодавча діяльність українського уряду	214
X.	Проголошення самостійности Української Народньої Республіки. Закон про національно-персональну автономію	256
XI.	Наступ большевиків на Україну і боротьба за Київ. Центральна Рада і Уряд покидають столицю	277
XII.	Берестейські переговори і мир	295
XIII.	Український Уряд і Центральна Рада на Волині. Похід на Київ і увільнення його від большевиків	327
XIV.	Український військовий рух і організація збройної сили	343

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XV. Українське шкільництво й культурно-просвітна праця в першому році революції 386
XVI. Український церковний рух в 1917. році 406
XVII. Окуповані частини Галичини й Буковини в 1917. році . . 412

Додатки:

I. Мировий договір між Українською Народньою Республікою й Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною 423
II. Протокол 18. лютого 1918. 431
III. Протокол 4. березня 1918. 432
IV. Маніфест до українського народу 433
V. Записка про Берлінську нараду 6. лютого 1918. . . . 434
VI. Нота ген. Табуї в справі визнання Францією УНР. . . 436
Спис ілюстрацій XVIII
Зміст XX

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org